

LATVIJAS UNIVERSITĀTE  
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS



**VĀCIJAS MILITĀRĀS PĀRVALDES POLITIKA OKUPĒTAJĀ KURZEMES  
GUBERNĀ (1915. GADA MAIJS – 1918. GADA MARTS)**

PROMOCIJAS DARBS

Autors: Klāvs Zariņš

Promocijas darba zinātniskais vadītājs: Dr. hist., prof. Ēriks Jēkabsons

RĪGA

2022

## ANOTĀCIJA

Promocijas darbā “Vācijas militārās pārvaldes politika okupētajā Kurzemes guberņā (1915. gada maijs - 1918. gada marts)” pētīta Vācijas un tās armijas izveidotās militārās pārvaldes okupācijas politika Kurzemes guberņā Pirmā pasaules kara laikā no okupācijas sākuma līdz karadarbības noslēgumam Austrumu frontē. Balstoties uz plašu nublicēto avotu klāstu un zinātnisko literatūru, darbā analizēta Vācijas okupācijas struktūru (*Ober Ost*, Kurzemes militārās pārvaldes) politikas nozīmīgākie aspekti, galvenokārt pievērosies īstermiņa mērķu politikas (pārvaldes struktūru izveides priekšnosacījumi, veidols, īpatnības, iedzīvotāju loma pārvaldē, kontroles politikas galvenie virzieni, saimnieciskā politika un tās tiešās sekas) un ilgtermiņa mērķu politikas (latviešu denacionalizācijas un ģermanizācijas jautājums, kolonizācijas politika, *Ober Ost* Tautību politika, aneksijas formas un turpmākās pārvaldes problemātikas) izpētei. Promocijas darbs sastāv no ievada, avotu un literatūras apskata, četrām pamatnodaļām un secinājumu daļas. To papildina izmantoto avotu un literatūras saraksts, personu rādītājs un pielikums.

**Atslēgvārdi:** Latvijas vēsture, Pirmais pasaules karš, vācu okupācija, *Ober Ost*, Kurzemes militārā pārvalde.

## ANNOTATION

The dissertation “Policies of the German Military Administration in the occupied Courland Governorate (May 1915 - March 1918)” examines the occupation policies of the German Army's military administration in the Courland Governorate during the First World War from the beginning of the occupation until the end of hostilities on the Eastern Front. Based on a wide range of unpublished historical sources and scientific literature, the dissertation analyzes the most important policy aspects of the German occupation structures (*Ober Ost*, Courland Military Administration), focusing on both short-term (preconditions and establishment of the occupation structures, their forms and peculiarities, the role of the local population, economic policies and their direct consequences) and long-term (the question of Latvian denationalization, germanization and colonization, *Ober Ost* Nationality policy, forms of annexation and problems of future governance) policy goals. The dissertation consists of an introduction, a review of sources and literature, four main chapters and conclusions, followed by a list of sources and literature used, name index and an appendix.

**Keywords:** Latvian history, First World War, German occupation, *Ober Ost*, Courland military administration.

## SAĪSINĀJUMI

- ap. – apraksts  
a.o. – un citi (*among others*)  
b. – lieta (*byla*)  
Bd. – sējums (*Band*)  
ASV – Amerikas Savienotās Valstis  
BArch – Bundesarchiv (Vācijas Federālais arhīvs)  
BArch MA – Bundesarchiv-Militärarchiv (Vācijas Federālā arhīva Militārais arhīvs)  
DSHI – Dokumentensammlung des Herder-Instituts (Herdera Institūta dokumentu kolekcija)  
f. – fonds  
g. – gads  
gb. – gabali  
ha – hektārs  
HStAS – Hauptstaatsarchiv Stuttgart (Štutgartes Galvenais Valsts arhīvs)  
l. – lieta  
o.O. – bez norādītas izdošanas vietas (*Ohne Ort*)  
LKM – Latvijas Kara muzejs  
LMAVB RS – Lietuvas mokslu akadēmijos Vrublevskių biblioteka Rankraščių skyrius (Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevska bibliotēkas Manuskriptu nodaļa)  
LNA LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts Vēstures arhīvs  
lp. (p., C., S., l.) – lapa  
lpp. (pp., S.) – lapaspuse  
LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika  
LSD – Latvijas Sociāldemokrātija  
LVIA – Lietuvas valstybės istorijos archyvas (Lietuvas Valsts Vēstures arhīvs)  
NAUK – The National Archives of the UK (Apvienotās Karalistes Nacionālais arhīvs)  
Nr. (No.) – numurs  
*Ober Ost* – Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes apgabals  
PAAA – Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Vācijas Ārlietu ministrijas Politiskais arhīvs)  
PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība  
red. (Ed., Eds.) – redaktors, redaktori  
sast. (Hrsg.) – sastādītājs  
sk. – skatīt  
StAW – Stadtarchiv Wuppertal (Vupertāles pilsētas arhīvs)  
t.i. – tas ir  
t.s. – tā sauktais  
TÜR – Tartu Ülikooli Raamatukogu (Tartu Universitātes bibliotēka)  
u.c. (u.a.) – un citi  
u.tml. – un tamlīdzīgi  
utt. (usw.) – un tā tālāk  
UAG – Universitätsarchiv Greifswald (Greifsvāldes Universitātes arhīvs)  
val. – valoda  
VDR – Vācijas Demokrātiskā Republika  
Vol. – sējums (*Volume*)

## SATURS

Anotācija.....	2
Annotation .....	3
Saīsinājumi .....	4
Ievads.....	7
Avotu un literatūras apskats .....	12
1. Avoti .....	12
2. Literatūra.....	26
1. Nodaļa. Militārās pārvaldes Pirmā pasaules kara laikā Eiropā un Kurzemes guberņas okupācija: formas, īpatnības un vēsturiskais konteksts.....	38
1.1. Okupācijas un militārās pārvaldes Eiropā 1914. - 1918. gadā: raksturīgākās iezīmes un izpētes koncepcijas .....	38
1.1.1. Karš un okupācijas pieredze.....	38
1.1.2. Militārās okupācijas un to pārvaldes struktūras: izveides priekšnosacījumi, formas un galvenās iezīmes.....	40
1.1.3. Kontinuitātes problēma .....	46
1.2. Karadarbība Baltijas reģionā, Kurzemes guberņas okupācijas norise un tās tiešās sekas .....	49
1.2.1. Vispārējais stāvoklis Latvijas teritorijā Pirmā pasaules kara priekšvakarā.....	49
1.2.2. Karadarbība Austrumu frontē līdz 1915. gada rudenim.....	52
1.2.3. Kara izraisītās pārmaiņas Latvijas teritorijā līdz Vācijas karaspēka iebrukumam..	56
1.2.4. Karadarbība Kurzemes guberņā un tās okupācijas norise 1915. gada maijā - novembrī.....	59
2. Nodaļa. Militārās pārvaldes nostiprināšanās Kurzemes guberņā: Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes apgabala ( <i>Ober Ost</i> ) izveide un pārvaldes politikas pamatprincipi .	64
2.1. Baltijas zemju jautājums Vācijas “kara mērķu” diskusijas kontekstā 1914. - 1915. gadā .....	64
2.2. <i>Ober Ost</i> : ģenēze, struktūra un galvenie pārvaldes aspekti .....	74
3. Nodaļa. Īstermiņa mērķu politika. Kurzemes apgabala militārās pārvaldes izveide, struktūra, funkcijas un tiešās pārvaldes sociālpolitiskie aspekti.....	90
3.1. Kurzemes apgabala militārā pārvalde: organizācija, struktūra, iezīmes un galvenās funkcijas.....	90
3.1.1. <i>Ober Ost</i> amatpersonu un vācu karavīru redzējums par iedzīvotājiem kā faktors pārvaldes politikā .....	90
3.1.2. “Goslera sistēma”: pārvaldes organizācija un Kurzemes apgabala iedzīvotāju loma pārvaldes struktūrās.....	98
3.2. Kurzemes militārās pārvaldes visaptverošās kontroles politikas virzieni, tos raksturojošie aspekti, attīstība un iedzīvotāju pretestība .....	109

3.2.1. Kustības politika un iedzīvotāju uzskaitē.....	109
3.2.2. Iekšējās drošības struktūras un politika.....	116
3.2.3. Iedzīvotāju pretošanās gadījumi pēc militārās pārvaldes izveides.....	125
3.2.4. Tiesas, sodu politikas aspekti un ieslodzījuma vietas .....	129
3.3. Saimnieciskās dzīves “mobilizācija” un tās tiešās sekas Kurzemes apgabalā.....	137
3.3.1. Militārās pārvaldes saimnieciskās politikas galvenās iezīmes .....	137
3.3.2. Pārtikas apgādes problēmas un sociālās sekas .....	143
4. Nodaļa. Ilgtermiņa mērķu politika. <i>Ober Ost</i> militārā pārvalde un Kurzemes apgabala politiskās nākotnes jautājumi .....	158
4.1. Latviešu “denacionalizācija” Kurzemes apgabalā: politiskie instrumenti.....	158
4.1.1. Izglītības un kultūras politika .....	159
4.1.2. Kolonizācijas politika un tās galvenie aspekti līdz 1917. gada septembrim.....	177
4.2. Formālā pašnoteikšanās: <i>Ober Ost</i> “Tautību politikas” aprises un Kurzemes Zemes padome (1917. gada marts – septembris) .....	187
4.2.1. Kurzemes apgabala jautājums <i>Ober Ost</i> un Vācijā pēc Krievijas Februāra revolūcijas (1917. gada marts – maijs).....	187
4.2.2. <i>Ober Ost</i> “Tautību politikas” formulēšana: Vācijas iekšpolitiskais stāvoklis, Bingenas konferences lēmumi un Kurzemes apgabals (1917. gada maijs – augusts) ....	192
4.2.3. Kurzemes Zemes padomes izveide (1917. gada augusts – septembris).....	199
4.3. Kolonizācijas politika un Kurzemes apgabala aneksijas formas problēma līdz karadarbības beigām Austrumu frontē (1917. gada jūlijs – 1918. gada marts).....	206
4.3.1. Kolonizācijas politika pēc Kurzemes Zemes padomes izveides: muižniecības lēmumi un kolonizācijas sabiedrība “Kurland” .....	206
4.3.2. Province, pavalsts, hercogiste: Kurzemes apgabala aneksijas formas jautājums un turpmākās pārvaldes koncepcijas (1917. gada jūlijs - 1918. gada marts).....	215
Secinājumi .....	243
Izmantoto avotu un literatūras saraksts .....	249
Personu rādītājs .....	278
Pielikumi.....	291

## IEVADS

Pirmais pasaules karš, kas sākās 1914. gadā Eiropas koloniālo lielvaru savstarpējo pretrunu rezultātā, kļuva par nozīmīgu lūzuma punktu Eiropas un visas pasaules 20. gadsimta vēsturē. Karš nesa ne tikai līdz tam nepieredzētus dzīvā spēka zaudējumus visās karojošajās valstīs, bet arī pārsteidza ar savu visaptverošo, totālo raksturu, nojaucot ierastās robežas starp militāro un civilo, un atstājot smagas sociālās sekas un ģeopolitiskas pārmaiņas.

Latvijas teritorija un tās iedzīvotāji Pirmā pasaules kara laikā piedzīvoja gandrīz visus modernā kara aspektus un to izraisītās blakusparādības – masu mobilizāciju un migrāciju, deportācijas, evakuāciju, vardarbību, pārtikas trūkumu, ilgstošu karadarbību, okupāciju un pastāvošās valsts iekārtas pakāpenisku sabrukumu. Neskatoties uz visu iepriekšminēto aspektu svarīgumu, tieši Vācijas karaspēka klātbūtne un okupācija kļuva par vienu no centrālajiem faktoriem sociālajās un politiskajās transformācijās Latvijas teritorijā un Baltijā kopumā, kas saglabāja savu nozīmi un aktualitāti reģionā arī pēc Pirmā pasaules kara beigām.

Krievijas impērijas Kurzemes guberņu, kuru Vācijas karaspēks pakāpeniski okupēja laikā no 1915. gada pavasara līdz rudenim, pakļāva militārai okupācijas pārvaldei, administratīvi iekļaujot to Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes apgabālā jeb *Ober Ost*.<sup>1</sup> Jaunizveidotais apgabals, kas aptvēra daļu mūsdienu Latvijas, Lietuvas, Baltkrievijas un Polijas teritoriju, kļuva par savdabīgu, reģionālu veidojumu Austrumu frontes ziemeļu daļas aizmugurē. Pretēji Vācijas un Austroungārijas okupācijas režīmiem citur Eiropā (Beļģijā, daļā Polijas teritorijas, Balkānos), *Ober Ost* pārvaldīja armija tās struktūras ietvaros, pilnībā izslēdzot jebkādu augstākā līmeņa civilu pārvaldi. Atsevišķos vēsturnieku darbos dēvēts arī par “militāru utopiju”<sup>2</sup>, *Ober Ost* kļuva par vietu, kurā armijai bija iespēja reorganizēt zemi pēc militāriem, saimnieciskiem, kulturāliem, politiskiem un pat etniskiem faktoriem un priekšstatiem.

Šāds militārās pārvaldes modelis, kura sākotnējās pamatfunkcijas bija kārtības uzturēšana frontes aizmugurē, kā arī zemes saimniecisko resursu izmantošana armijas un civiliedzīvotāju apgādei Vācijā, pakāpeniski pārauga ģeopolitiskās vīzijās un plānos par reģionālu dominanci ilgtermiņā – fenomens, kas raksturīgs gandrīz visiem Pirmā pasaules kara laika militāriem okupācijas režīmiem Eiropā.<sup>3</sup> Arī okupētajā Latvijas teritorijā Vācijas armija tiecās realizēt pārvaldes politiku, ko nosacīti pēc tās mērķa var iedalīt divos virzienos – īstermiņa (efektīvas pārvaldes sistēmas izveide, drošības uzturēšana frontes aizmugurē, saimniecisko, sociālo, apgādes u.c. jautājumu risināšana) un ilgtermiņa (okupētā apgabala politiskās nākotnes jautājums, pārvaldes forma pēc kara beigām). Kurzemes guberņas gadījumā to noteica ne tikai lielvalstu un dažādu grupu militārie un politiskie mērķi, bet arī attiecību pieredze okupācijas pārvaldes, vācu karavīru un civiliedzīvotāju starpā, kuru caurstrāvoja ne tikai karā pieredzētais, bet arī vēsturiski nacionālās un telpiskās identitātes priekšstati, kas totālā kara apstākļos ieguva galējas izpausmes. Okupētajā Kurzemes guberņā sadūrās un realizējās visi iepriekšminētie aspekti.

Promocijas darba tēma ir **zinātniski aktuāla** vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, Vācijas izveidotās militārās pārvaldes Kurzemes guberņā un tās politikas pētniecība ir nozīmīga, jo tā sniedz pilnvērtīgāku izpratni par militārajiem un politiskajiem procesiem Latvijas teritorijā un reģionā Pirmā pasaules kara gados kopumā. No Latvijas teritorijas, kurā fronte nostabilizējās 1915. gada rudenī, Kurzemes guberņa Vācijas karaspēka kontrolē atradās visilgāk. Turklāt

<sup>1</sup> Saīsinājums vācu valodā no “*Oberbefehlshaber der gesamten Deutschen Streitkräfte im Osten*” (burtiski vācu val. – Visu Vācijas Austrumu frontē esošo bruņoto spēku virspavēlnieks). Tā atvasinājums *Ober Ost* apzīmēja Vācijas Austrumu frontes virspavēlniekam pakļauto pārvaldes teritoriju. Turpmāk tekstā – *Ober Ost*.

<sup>2</sup> Sk., piem.: Liulevicius, V. *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity and German Occupation in World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. pp. 7. (Turpmāk: Liulevicius, V. G. *War Land...*); Nelson, R. 'Unsere Frage ist der Osten'. Representations of the Occupied East in German Soldier Newspapers, 1914-1918. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. Vol. 51, No. 4, 2002. pp. 504.

<sup>3</sup> Schaepdrijver, S. De. Military occupation, political imaginations, and the First World War. *First World War Studies*, Vol. 4, No 1, 2013. pp. 3.

militārās pārvaldes formas, struktūras un pārvaldes modeļa, kurš 1918. gadā pēc visas Baltijas teritorijas okupācijas tika pārņemts arī uz Vidzemi un Igauniju, ģenēze meklējama pieredzē, kuru Vācijas karaspēks un militārās pārvaldes amatpersonas guva Kurzemes guberņā ar tās specifisko vēsturisko attīstību, saimniecisko stāvokli un nacionālajām attiecībām. Līdz ar to tēmas pētniecība ir nozīmīga arī reģionālā kontekstā, analizējot arī Baltijas militāro pārvaldi līdz pat Vācijas kapitulācijai 1918. gada novembrī.

Otrkārt, tēmas izpēte padziļina zināšanas par militārām okupācijām un to pārvaldes specifiku Pirmā pasaules kara Eiropā. *Ober Ost*, kas teritoriāli aptvēra ievērojamu daļu Ziemeļaustrumeiropas, uzskatāms par nozīmīgu ne tikai reģiona, bet arī kopējā Eiropas vēstures kontekstā, galvenokārt tā militārā rakstura, daudzveidīgā nacionālā sastāva un tālejošo politisko plānu dēļ. Okupētās Kurzemes guberņas, kas veidoja *Ober Ost* ziemeļu daļu, dziļāka analīze atklāj ne tikai *Ober Ost* un tās atsevišķo apgabalu pārvaldes iezīmes, bet arī sniedz pilnvērtīgāku priekšstatu par militārām okupācijām Eiropā abās frontēs, lauzot Rietumu historiogrāfijā pastāvošo tradīciju Pirmo pasaules karu un tā procesus vienpusīgi vērtēt caur Rietumu frontes pieredzes prizmu.

Treškārt, tēmas izpēte ir nozīmīga ne tikai Latvijas teritorijas militāro un politisko procesu atspoguļojumā, bet arī sociālās vēstures rekonstrukcijā. Okupācija kļuva par neatņemamu kara pieredzi, bez kuras sociālo norišu dziļāka izvērtējuma nav iespējams pilnvērtīgi izprast Vācijas militārās pārvaldes politiku visā *Ober Ost* un sevišķi okupētajā Kurzemes guberņā. Tieši attiecības starp okupētajiem un okupētajiem kļuva par pamatu atsevišķiem pārvaldes politikas aspektiem, un lielā mērā definēja militārās pārvaldes redzējumu par vietējo iedzīvotāju lomu zemes pārvaldē ilgtermiņā – vīzijā, kas praktisku gultni ieguva kara pēdējos divos gados, meklējot alternatīvas varas saglabāšanai ilgtermiņā.

Ceturtkārt, okupētās Kurzemes guberņas problemātika ir nozīmīga, jo tās pētniecība sniedz ieguldījumu valstiskuma alternatīvu rašanās izpētē Baltijas reģionā 1917. - 1918. gadā, kur militārās pārvaldes faktors līdz šim nav padziļināti izvērtēts. Piektkārt, tēmas izpēte ir svarīga arī Vācijas, Polijas, Lietuvas un Baltkrievijas vēsturē, kuru nozīme reģiona norišu pilnvērtīgā izprašanā daudzējādā ziņā ir noteicoša. Sestkārt, promocijas darbs ir aktuāls arī attiecībā uz līdz šim Latvijas un Vācijas vēstures izpētē neizmantotu avotu ieviešanu aprītē, kas dos pamatu turpmākiem pētījumiem par Vācijas politiku Latvijas teritorijā un Baltijā Pirmā pasaules kara laikā.

Līdzās iepriekšminētajām aktualitātēm jāatzīmē, ka Vācijas okupācijas politika Kurzemes guberņā un tās dažādie aspekti vēstures literatūrā ir pētīti tikai fragmentāri (gan Vācijas, gan Latvijas historiogrāfijā), vispārēji nosedzot tikai svarīgākās norises.<sup>4</sup> Joprojām trūkst plašāka pētījuma par Vācijas militārās okupācijas pārvaldi Latvijas teritorijā un Vācijas faktoru kopumā. Latvijas historiogrāfijā Pirmā pasaules kara pētniecība līdz šim pamatā saistījusies ar norišu atspoguļojumu Vācijas karaspēka neokupētajā Latvijas teritorijas daļā un politiskajiem procesiem Krievijas impērijā kopumā, aplūkojot bēgļu kustības un evakuācijas problemātiku, latviešu strēlnieku fenomenu, Latvijas valstiskuma idejas attīstību u.c., tādējādi nesniedzot kopainu par militārajiem, politiskajiem un sociālajiem procesiem Latvijas teritorijā. Vācijas pozīcija pamatā aplūkota saistībā ar politiskajiem procesiem un valstiskuma alternatīvām kara noslēguma fāzē 1918. gadā, taču nav pilnvērtīgi ņemts vērā vietējās militārās pārvaldes faktors un ietekme Baltijas zemju politiskās nākotnes problemātikā, galvenokārt to skatot tikai pakārtoti kara kopējo procesu kontekstā. Daļēji var piekrist viedoklim, ka Vācijas okupētajās Krievijas impērijas rietumu provinču teritorijās, kuras kara laikā tika apvienotas vienā administratīvā veidojumā (*Ober Ost*, 1918. gadā – Baltijas militārā pārvalde), pēc kara izveidojās vairākas nacionālas valstis, līdz ar to neizveidojās vienota, nacionāla historiogrāfija,

---

<sup>4</sup> Vairāk par Pirmā pasaules kara izpētes problemātiku sk.: Jēkabsons, Ē. Pirmā pasaules kara galvenās problēmas: izpētes stāvoklis Latvijā. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 13. - 26. lpp.; Zemīte, L. Ieskats dažās Pirmā pasaules kara pētniecības attīstības tendencēs un problēmās Eiropas historiogrāfijā. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014., 233. - 239. lpp.



kura vācu okupāciju vērtētu no nacionālas traģēdijas (ciešanu) perspektīvas, līdzīgi kā tas tika darīts, piemēram, Beļģijā.<sup>5</sup>

Tāpat jāatzīmē, ka *Ober Ost* un tās pārvaldes apgabalu pētniecība izaicina līdz šim Rietumu historiogrāfijā pastāvējušo monolīto tradīciju Pirmo pasaules karu vērtēt, balstoties tikai uz Rietumu frontes pieredzi, tādējādi radot vienpusēju un nepilnvērtīgu redzējumu par Pirmā pasaules kara procesiem Eiropā. Neskatoties uz konflikta totālo, visaptverošo raksturu visā kontinentā, karš Eiropā izveidoja arī divas dažādas vēsturiskās atmiņas, ko noteica atšķirīgā frontes pieredze. Tas izpaudās ne tikai populārajā kultūrā, bet arī Pirmā pasaules kara vēstures pētniecībā, kurā par dominējoši paradīgu kļuva priekšstats par karu kā statisku, ierakumos balstītu fenomenu – tradīciju, kas gandrīz pilnībā balstās Rietumu frontes pieredzē.<sup>6</sup> Sarežģītās sociālpolitiskās norises Austrumu frontē līdz šim nav pilnvērtīgi izvērtētas. Neskatoties uz to, ka okupācijas pieredze ar atsevišķiem izņēmumiem pamatā bija izteikta Austrumu frontes parādība, kas aptvēra milzīgu ģeogrāfisku telpu, norises Austrumeiropā nav integrētas kopējā Eiropas “lielā kara diskursā”, pat ņemot vērā vēsturnieku pieaugošo interesi par “aizmirsto fronti” un tās pētniecību, ko no jauna aktualizēja kara simtgades atzīmēšana 2014. gadā.<sup>7</sup> Promocijas darba novitāti nosaka visas iepriekš minētās zinātniskās aktualitātes un tēmas izpētes stāvoklis.

Darba **hronoloģiskais ietvars** noteikts, ņemot vērā izmaiņas militāri politiskajā situācijā Latvijas teritorijā un reģionā, kā arī Vācijas okupācijas politikā Latvijas teritorijā. Par darba sākuma robežu noteikts 1915. gada maijs, kad Vācijas karaspēks ieņēma pirmo Latvijas teritorijas pilsētu – Liepāju, aizsākot okupētās Kurzemes guberņas pārvaldi. Darba hronoloģiskais noslēgums – 1918. gada marts – izvēlēts vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, 1918. gada 3. martā starp Centrālā bloka valstīm (Vāciju, Austroungāriju, Bulgāriju, Osmaņu impēriju) un Padomju Krieviju tiek parakstīts Brestļitovskas miera līgums, kas pārtrauca Krievijas dalību Pirmajā pasaules karā un izbeidza aktīvo karadarbību Austrumu frontē. Līgumā Padomju Krievija par labu Vācijai atteicās no ievērojamas daļas pirmskara Krievijas impērijas teritorijas, t.sk. no Kurzemes guberņas, kas juridiski un faktiski pārstāja eksistēt kā administratīvi teritoriāla vienība un Krievijas valstiskuma daļa. Otrkārt, 1918. gada 18. februārī sākās Vācijas un Austroungārijas ofensīva visā Austrumu frontē, kas noslēdzās neilgi pirms Brestļitovskas miera līguma parakstīšanas. Ofensīvas rezultātā Vācijas karaspēka kontrolē nonāca visa Latvijas teritorija un Baltija, pilnībā izmainot militāri un politisko stāvokli reģionā, kas radīja izmaiņas arī *Ober Ost* un visas Vācijas militārās pārvaldes struktūrā un realizētajā politikā. Turklāt visai Baltijas teritorijai nonākot vācu kontrolē, bijušajā Kurzemes guberņā atgriezās liels skaits bēgļu, kas to bija pametuši 1914. - 1915. gadā, tādējādi izmainot demogrāfisko, sociālo un politisko situāciju. Treškārt, Vācijas politiskā un armijas vadība, kā arī militārā pārvalde līdz pat 1918. gada martam, lai neapdraudētu iespējamo miera līgumu ar Krieviju, atturējās no ilgtermiņā saistošu politisku lēmumu pieņemšanas saistībā ar Kurzemes nākotni, taču šajā laikā tika izstrādāti iespējamās aneksijas vai valstiskuma formas plāni un rīcības scenāriji, kas kā piedāvātās alternatīvas tiek analizēti promocijas darbā. Neilgi pēc

---

<sup>5</sup> Corni, G. Occupation during the War. In: Daniel, U., Gatrell, P., Janz, O. [a.o.]. *International Encyclopedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2014. Pieejams: [http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/occupation\\_during\\_the\\_war](http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/occupation_during_the_war) [Skatīts 09.09.2015]. (Turpmāk: Corni, G. Occupation during the War...).

<sup>6</sup> Atsevišķi autori pievērsušies “aizmirstās frontes” fenomena pētniecībai, skaidrojot to, piemēram, ar Austrumeiropas reģiona “smago vēsturisko pieredzi”, kas sekoja trīs desmitgadēs pēc Pirmā pasaules kara – neatkarības kariem, jaunu valstu rašanos un “iznīcību, ko reģionam nesa nacistiskā Vācija un Padomju Savienība laikā no 1938. līdz 1948. gadam”. Kauffman, J. The Unquiet Eastern Front: New Work on the Great War. *Contemporary European History*, Vol. 26, No. 3, 2017. pp. 510.; Vairāk par t.s. “aizmirstās frontes” problemātiku sk.: Sanborn, J. A. *Imperial Apocalypse. The Great War and the Destruction of the Russian Empire*. Oxford: Oxford University Press, 2014. pp. 1 - 2.; Groß, G. P. Einleitung. In: G. P. Groß (Hrsg.). *Die vergessene Front - der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2006. S. 1-2.

<sup>7</sup> Kusber, J. The Experience of War and Occupation: The Baltic metropolis Riga during the First World War. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 154. lpp.

Brestļitovskas miera līguma sākās šo plānu aktīvās realizācijas fāze, izmainot vācu politiku Latvijas teritorija kopumā.

Jāatzīmē, ka, neskatoties uz militārās situācijas izmaiņām Latvijas teritorijā 1917. gada septembrī (Rīgas okupācija), kas iekļaujas promocijas darba hronoloģiskajās robežās, jaunizveidotais Rīgas guberņas pārvaldes apgabals apskatīts tikai pakārtoti saistībā ar norisēm okupētajā Kurzemes guberņā, nepievēršoties dziļākai problemātikas analīzei. Rīga un tās tuvējā apkārtnē ilgstoši pastāvēja kā autonomas, no *Ober Ost* pārvaldes nodalīts, bet finansiāli atbalstīts apgabals, līdz ar to tas neiekļaujas darbā apskatīto problēmjaudājumu lokā, un būtu analizējams atsevišķi.

Promocijas darba **mērķis** ir izpētīt Vācijas militārās pārvaldes politiku okupētajā Kurzemes guberņā, pievēršot galveno uzmanību militārās pārvaldes izveidei, struktūrai, institucionālajai attīstībai, galvenajiem pārvaldes darbības sociālpolitiskajiem un saimnieciskajiem aspektiem, kā arī politikai Kurzemes nākotnes pārvaldes formas jautājumu risināšanā no okupācijas sākuma līdz karadarbības noslēgumam Austrumu frontē.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti sekojoši **uzdevumi**:

- 1) Analizēt Pirmā pasaules kara laika militārās okupācijas Eiropā, to raksturīgās iezīmes un izpētes koncepcijas, kontekstuāli raksturojot vispārējo stāvokli Kurzemes guberņā Pirmā pasaules kara priekšvakarā, kā arī okupācijas norisi 1915. gadā;
- 2) Izpētīt Vācijas militārās pārvaldes struktūru un Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes apgabala (*Ober Ost*) sākotnējo izveidi un nostiprināšanos okupētajā Kurzemes guberņā un Baltijas teritorijā 1915. gadā, raksturojot galvenos pārvaldes politikas pamatprincipus;
- 3) Izpētīt militārās pārvaldes īstermiņa mērķu politiku, analizējot Kurzemes apgabala pārvaldes izveidi un struktūru, visaptverošās kontroles politikas virzienus un attīstību, kā arī saimniecisko politiku un tās tiešās sociālās sekas;
- 4) Izpētīt militārās pārvaldes ilgtermiņa mērķu politiku, pievēršoties latviešu ģermanizācijas un kolonizācijas iecerēm, *Ober Ost* tautību politikai, kā arī diskusijām, iecerēm un praktiski spertajiem soļiem Kurzemes apgabala politiskās nākotnes un turpmākās pārvaldes jautājumā.

Atbilstoši uzdevumiem promocijas darbs **strukturēts** četrās tematiskās nodaļās, kurās atsevišķie problēmjaudājumi risināti hronoloģiski. Pirmajā nodaļā raksturotas kopējās militāro okupācijas pārvalžu formas un galvenās politikas iezīmes Pirmā pasaules kara laikā abās frontēs Eiropā un to dominējošās izpētes koncepcijas vēstures literatūrā, kā arī aplūkots okupācijas fenomens kā karalaika pieredze 1914. - 1918. gadā. Tam līdzās analizēta karadarbība Baltijas reģionā, kara procesu izraisītās pārmaiņas Latvijas sabiedrībā pirmajā kara gadā, kā arī Kurzemes guberņas okupācijas norises galvenie posmi no 1915. gada maija līdz novembrim, pievēršoties arī karadarbības izraisītajām, tiešajām sekām, kas ir būtiskas, lai izprastu okupācijas politikas veidošanos un vispārējo situāciju.

Otrajā nodaļā analizēta Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes apgabala (*Ober Ost*) izveide, pievēršoties arī Baltijas problēmai Vācijas politikā kara mērķu diskusijas kontekstā 1914. - 1915. gadā, ilustrējot dažādo redzējumu par okupētās Baltijas teritoriju turpmāko statusu, kam bija loma okupācijas pārvaldes izveides procesos. Nodaļā galvenā uzmanība pievērsta *Ober Ost* pārvaldes politikas nozīmīgākajiem aspektiem, secīgi aplūkojot apgabala veidošanas procesus 1915. gada rudenī, administratīvo struktūru un funkcijas, kā arī galvenās pārvaldes politiku raksturojošās iezīmes.

Trešajā nodaļā skatīta militārās pārvaldes īstermiņa mērķu politika, pievēršoties Kurzemes militārās pārvaldes izveidei, struktūrai, organizācijai un galvenajiem faktoriem, kas noteica okupācijas politikas veidošanu, detalizēti analizējot tieši 1915. gada "frontes pieredzi", Vācijas karaspēkam ienākot Latvijas teritorijā. Tāpat analizēti militārās pārvaldes visaptverošās kontroles politikas galvenie virzieni (kustības politika, drošības struktūru darbība, tiesu un

ieslodzījumu vietu sistēma, sodu politikas aspekti, iedzīvotāju pretestība u.c.), kā arī saimnieciskā politika un tās izraisītās sociālās sekas.

Noslēdzošajā ceturtajā nodaļā savukārt analizēta militārās pārvaldes ilgtermiņa mērķu politika, skatot denacionalizācijas, ģermanizācijas un kolonizācijas politikas jautājumus, kā arī pievēršoties *Ober Ost* Tautību politikas ģenēzei, Kurzemes Zemes padomes darbībai un izveidei, kā arī okupētās Kurzemes guberņas aneksijas un turpmākās pārvaldes formas problēmai līdz karadarbības noslēgumam Austrumu frontē.

Promocijas darbā izmantotas vairākas vēstures zinātnē pielietotās pētījumu izstrādes metodes: vēsturiski ģenētiskā jeb aprakstošā, problēmu hronoloģiskā, sinhronā, statistiskā, salīdzinošā, kā arī struktūru – sistēmu metode. Šādu izvēli noteica pētāmās tēmas īpatnības, ļaujot analizēt vēsturiskos procesus, to savstarpējo mijiedarbību, intensitāti (pieaugumu, kritumu), ģenēzi un attīstību lokālā, kā arī daudz plašākā vēsturiski – ģeogrāfiskā kontekstā, vienlaikus ņemot vērā specifiku, ko prasa slēgtu, militāru un strikti hierarhisku struktūru un organizāciju (*Ober Ost*, Kurzemes militārā pārvalde) izpēte.

Promocijas darba teksta noformējumam ir sekojošas iezīmes:

- Visi datumi norādīti pēc Rietumu un Centrāleiropā lietotā Gregora kalendāra jeb Jaunā stila, kas par 13 dienām atšķīrās no Krievijā līdz 1918. gada februārim izmantotā Jūlija kalendāra;
- Svešvalodu personvārdi atveidoti saskaņā ar mūsdienās pieņemto latviešu valodas praksi, pirmajā reizē minot pilnu personas vārdu un uzvārdu. Rakstība oriģinālvalodā norādīta darbā minēto personu rādītājā;
- Ņemot vērā avotu un laikmeta specifiku, promocijas darba tekstā ar vietvārdu “Kurzeme” tiek saprasta visa Krievijas impērijas Kurzemes guberņas teritorija, kurā ietilpa desmit apriņķi (Aizputes, Bauskas, Dobeles, Grobiņas, Ilūkstes, Jaunjelgavas, Kuldīgas, Talsu, Tukuma un Ventspils), kas aptuveni aptvēra trīs mūsdienu Latvijas kultūrvēsturiskos apgabalus – Kurzemi, Zemgali un Sēliju;
- Lai gan Vācijas okupācijas pārvaldes nosaukums Kurzemē kara laikā mainījās vairākas reizes, ņemot vērā pārvaldes funkcijas un to raksturojošo iezīmju nemainīgumu, viscaur darbam izmantots vienojošais nosaukums “Kurzemes militārā pārvalde” jebkurā tās darbības hronoloģiskajā posmā.

## AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

### 1. Avoti

#### 1.1. Nepublicētie avoti

Promocijas darba galveno avotu bāzi veido nepublicētie vēstures avoti, kas glabājās Latvijas Valsts Vēstures arhīvā, Latvijas Kara muzeja dokumentu krājumā, Vācijas Federālajā arhīvā (*Bundesarchiv*), Vācijas Federālā arhīva Militārajā arhīvā (*Bundesarchiv-Militärarchiv*), Štutgartes Galvenajā Valsts arhīvā (*Hauptstaatsarchiv Stuttgart*), Vācijas Ārlietu ministrijas Politiskajā arhīvā (*Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes*), Vupertāles pilsētas arhīvā (*Stadtsarchiv Wuppertal*), Somijas Nacionālajā arhīvā (*Suomen Kansallisarkisto*), Greifsvaldes Universitātes arhīvā (*Universitätsarchiv Greifswald*), Apvienotās Karalistes Nacionālajā arhīvā (*The National Archives of the UK*), Herdera institūta dokumentu kolekcijā Marburgā (*Dokumentensammlung des Herder-Instituts*), Karla Širrena biedrības (*Carl Schirren Gesellschaft*) bibliotēkā Līneburgā, Saksijas-Anhaltes Universitātes un Valsts bibliotēkā (*Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt*) Hallē, Tartu Universitātes bibliotēkā (*Tartu Ülikooli Raamatukogu*), Lietuvas Valsts Vēstures arhīvā (*Lietuvos valstybės istorijos archyvas*) un Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevska bibliotēkas Manuskriptu nodaļā (*Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka Rankraščių skyrius*).

Lielākā daļa no promocijas darba izstrādē izmantotajiem nepublicētajiem avotiem, izņemot atsevišķu vācu karavīru, militārās pārvaldes darbinieku un privātpersonu dokumentus (atmiņas, atsevišķa sarakste), ir radīti Pirmā pasaules kara gados un ir analizējami ļoti piesardzīgi, rūpīgi izvērtējot avota rašanās apstākļus. Būtiski faktori, kas jāņem vērā, analizējot vācu karaspēka okupēto Baltijas zemju pārvaldes avotus, ir militāri politiskā situācija Eiropā un iekšpolitiskā situācija Vācijā, kurai bija raksturīgs mainīgums. Tāpat svarīgs aspekts teritorijas pārvaldes jautājumos bija tiešais frontes tuvums, regulāro armijas daļu klātbūtne, tās saimnieciskās un militārās vajadzības, kā arī atsevišķu Vācijas militārpersonu, amatpersonu un politiķu ambīcijas, ilgtermiņa politiskā un saimnieciskā ieinteresētība reģionā. Visi iepriekš minētie faktori ietekmēja dokumentu rašanās apstākļus un līdz ar to mērķi.

Promocijas darba nozīmīgākās nepublicēto avotu grupas ir šādas:

1. *Ober Ost* štāba dokumenti;
2. Kurzemes militārās pārvaldes dokumenti;
3. Kurzemes muižniecības un Zemes padomes dokumenti;
4. Vācijas Reihs-kancelejas un Ārlietu ministrijas dokumenti;
5. Atmiņas un dienasgrāmatas.

#### ***Ober Ost štāba dokumenti***

Svarīga nepublicēto avotu grupa ir *Ober Ost* štāba dokumenti. Apgabalu kā atsevišķu, administratīvu vienību izveidoja 1915. gada novembrī, noslēdzoties aktīvai karadarbībai Austrumu frontes ziemeļos, šāda veidā administratīvi apvienojot Vācijas karaspēka 1914. - 1915. gadā okupētās Krievijas impērijas teritorijas Ziemeļaustrumeiropā. *Ober Ost* administratīvais centrs un štābs atradās Kauņā, un tā bija augstākā zemes pārvaldes institūcija, kura darbojās tiešā Austrumu frontes virspavēlnieka un štāba priekšnieka vadībā, un kurai bija pakļautas atsevišķo apgabalu pārvaldes, t.sk. okupētā Kurzemes guberņa.

Būtisks aspekts, kas jāņem vērā, analizējot *Ober Ost* dokumentus un to rašanās apstākļus, ir pašas pārvaldes sistēmas militārais raksturs. Visos *Ober Ost* līmeņos pastāvēja precīzi definēta, armijai raksturīga hierarhija, kurai bija pakļautas arī pārvaldē darbā pieņemtās civilpersonas. Dokumentu izstrādes un pieņemšanas procesā augstākajā līmenī tika iesaistītas trīs puses: *Ober Ost* štābs, armijas etapu inspekcijas un konkrētā apgabala militārā pārvalde, ņemot vērā katras iesaistītās puses intereses, nepieciešamības un specifiskos apstākļus. Tas atspoguļojas arī savstarpējā sarakstē, kuru rūpīgi izvērtējot, iespējams saskatīt katras iesaistītās

pusēs intereses, mērķus un ietekmi uz dokumentu izstrādi un pieņemšanu, tātad uz jautājumiem, kas skar okupētās zemes pārvaldi.

*Ober Ost* štāba dokumentus ir iespējams grupēt sekojoši:

- a) Rīkojumi, priekšraksti un pavēles par zemes pārvaldi;
- b) Sarakste ar pakļautām pārvaldes struktūrām;
- c) Amatpersonu politiskie sacerējumi un plānošanas dokumenti par okupētās zemes nākotni.

Promocijas darba tēmas izpētē nozīmīgākā *Ober Ost* štābu dokumentu grupa ir rīkojumi, priekšraksti un pavēles atsevišķajiem pārvaldes apgabaliem, kas skar dažādus ar zemes pārvaldi saistītus jautājumus un kuri bez izņēmuma bija saistoši visām pakļautajām iestādēm, t.sk. Vācijas 8. armijas etapa apgabalam un Kurzemes militārajai pārvaldei.<sup>8</sup> Augstākā līmeņa *Ober Ost* dokumentus pirms to stāšanās spēkā nosūtīja apgabalu pārvaldēm. Katrs dokuments eksistēja vismaz trīs eksemplāros – melnrakstā, tīrrakstā un tīrraksta kopijā. Paralēli melnrakstiem, iespējami daudz informāciju par dokumenta raksturu, mērķi un pakļautās institūcijas (Kurzemes militārās pārvaldes) vadības viedokli, var iegūt no tīrraksta kopijām, kurās bieži tika veiktas dažādas atzīmes, komentējot dokumenta saturu un mērķi. Kurzemes pārvaldes apgabala priekšnieks Alfrēds fon Goslers un viņa vietnieki veica piezīmes un svītrojumus ienākošajos *Ober Ost* rīkojumos, paužot neizpratni par konkrētiem jautājumiem vai izceļot viņuprāt svarīgāko.

Tāpat jāizceļ rīkojumus pavadošā sarakste, kas atspoguļo lēmumu pieņemšanas procesu un *Ober Ost* štāba konsultācijas ar konkrētā apgabala pārvaldi. Tajā iespējams saskatīt Kurzemes apgabala vadības viedokli par *Ober Ost* lēmumiem, kā arī mēģinājumus tos ietekmēt. Sarakste ar *Ober Ost* štābu arī atspoguļo Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieka priekšstatus par Kurzemes pārvaldes apgabalu un tā iedzīvotājiem, kas būtiski atspoguļojās turpmākajos gados izstrādātajos dokumentos (arī privāta rakstura vēstulēs un piezīmēs), atklājot to galveno ideju un mērķus. Īpaši tas novērojams 1917. - 1918. gada sociālpolitisko norišu kontekstā, kad pārvalde mēģināja radīt priekšstatu par iedzīvotāju pašnoteikšanās tiesību ievērošanu.

*Ober Ost* štāba atsevišķajiem apgabaliem izdotos priekšrakstus, rīkojumus, pavēles un nolikumus periodiski (līdz pat vairākām reizēm ceturksnī) apkopoja atsevišķos krājumos iespieddarbu veidā un nosūtīja visu apgabalu centrālajām pārvaldes iestādēm. Apkopojošais materiāls ir svarīgs, jo ļauj izsekot katra apgabala zemes pārvaldes principiem un izmaiņām laika gaitā. Neskatoties uz avota nozīmīgumu, tas ir jāvērtē ļoti rūpīgi un kritiski vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, apkopojošajos krājumos apzināti netika iekļauti visi rīkojumi, pavēles, priekšraksti un nolikumi. Krājumi bija paredzēti tikai iekšējai lietošanai, taču, ņemot vērā tiešo frontes tuvumu un ienaidnieku izlūku darbību, pastāvēja risks, ka šie dokumenti nokļūst ienaidnieka rokās. Līdz ar to tajos ne vienmēr pilnvērtīgi iekļāva punktus, kas atklāja armijas saimnieciskās intereses, etapa un pārvaldes apgabala robežu noteikšanas procesu, dažādu iestāžu izveidi, rīkojumus par iedzīvotāju piespiedu pārvietošanu, pārvietošanās ierobežojumus utt. Otrkārt, krājumus sagatavoja, rediģēja un cenzēja *Ober Ost* štāba nozīmīgākā daļa - Politiskā nodaļa, kuras pienākumos ietilpa jautājumu risināšana, kas saistīta ar pārvaldes organizāciju, augstāko amatpersonu iecelšanu un uzticamības pārbaudi, kā arī propagandu un nacionālo politiku pret okupēto teritoriju iedzīvotājiem. Treškārt, visus sagatavotos

<sup>8</sup> Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 2619. f. (Kuldīgas vācu miertiesa), 1. apr., 37. l.; 6406. f. (Kurzemes vācu militārā pārvalde), 1. apr., 28. l.; 6407. f. (Jelgavas militārā aprīņķa valde), 1. apr., 3., 32., 53., 58., 60., 61., 107. l.; 6413. f. (Aizputes militārā aprīņķa valde), 1. apr., 1. l.; 6418. f. (Baltijas militārā pārvalde), 1. apr., 8., 11., 22. l.; 6419. f. (Rīgas pilsētas Galvenā policijas pārvalde), 1. apr., 21. l.; 7225. f. (Talsu ķeizariskā vācu miertiesa), 1. apr., 336. l.; Bundesarchiv (turpmāk – BArch), N1031 (Gayl, Wilhelm Moritz Egon, Freiherr von) / 8.; Bundesarchiv Militärarchiv (turpmāk – BArch MA), PH30-III (Kaiserliche Militärverwaltungen und Militärmissionen) / 11.; Lietuvos Valstybės Istorijos Archyve (turpmāk – LVIA), f. 641. (Lietuvos karinės valdybos viršininkas (Der Chef Deutschen Militärrverwaltung für Litauen)), ap. 1, b. 53, 572, 883.; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka Rankraščių skyrius (Turpmāk: LMAVB RS), F23 (Vokiečių okupacija Lietuvoje, 1914–1918 m.)-1/1-2.

iespieddarbus pirms to publicēšanas cenzēja Austrumu frontes galvenā Izlūkošanas aģentūra Šauļos. Līdz ar to visiem iespieddarbiem (arī laikrakstiem un oficiālām publikācijām) bija jāiziet divu līmeņu cenzūra – politiskā un militārā. Lai gan dokumenti ir jāvērtē kritiski, tie uzskatāmi par nozīmīgu avotu, kas ļauj rekonstruēt zemes pārvaldes organizāciju un tās izmaiņas 1915. - 1918. gadā.

Promocijas darba izstrādē nozīmīgi arī bija *Ober Ost* štāba amatpersonu politiskie sacerējumi un plānošanas dokumenti par Kurzemes un visa reģiona nākotni.<sup>9</sup> Lai gan atsevišķiem dokumentiem raksturīga tendenciozitāte, neatbilstība reālajiem politiskajiem apstākļiem un, protams, subjektivitāte, tie atspoguļo pārvaldes vadošo amatpersonu uzskatus, ieceres un piedāvātos pārvaldes modeļus. Dokumentu grupas analīze ir svarīga, jo tie ļauj izvērtēt ne tikai faktorus, kas ietekmēja pārvaldes administratīvā aparāta izveidi un institucionālo attīstību pirmajos okupācijas gados (sevišķi attiecībā uz vietējo “nacionalitāšu” - latviešu, lietuviešu, ebreju, poļu u.c. - lomu pārvaldē, kas bieži tika aplūkota no koloniālas ģermanizācijas perspektīvas), bet arī apstākļus, kas noteica vienas vai otras pārvaldes un valstiskuma alternatīvas vai pārvaldes formas izvirzīšanos diskusijās par reģiona nākotnes problemātiku pēdējos divos kara gados.

### ***Kurzemes militārās pārvaldes dokumenti***

Promocijas darba skaitliski plašāko un nozīmīgāko npublicēto avotu grupu, kas atspoguļo pārvaldes politikas dažādos aspektus, veido Kurzemes militārās pārvaldes, tās vadošo amatpersonu un tai subordinēto iestāžu (pilsētu, apriņķu valžu) dokumenti.<sup>10</sup> Tos ir iespējams grupēt sekojoši:

- a) Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieka izdotās pavēles, rīkojumi, noteikumi un priekšraksti;
- b) Sarakste ar pakļautām iestādēm;
- c) Atskaites un statistikas dokumenti;
- d) Uzskaites dokumentācija;
- e) Darbības pārskata ziņojumi;
- f) Žandarmērijas aģentu ziņojumi;
- g) Alfrēda fon Goslera politiskie sacerējumi, ziņojumi un Kurzemes politiskās nākotnes projekti.

### ***Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieka izdotās pavēles, rīkojumi, noteikumi un priekšraksti***

Svarīga avotu grupa ir pārvaldes priekšnieka A. fon Goslera pavēles, rīkojumi, noteikumi un priekšraksti Kurzemes apgabala pilsētu apriņķu un apriņķu priekšniekiem (militārpersonām un civilpersonām). Tie ir svarīgi, jo ļauj izsekot ne tikai Kurzemes militārās pārvaldes izveidei, problēmām un izmaiņām turpmākajos gados militāri politiskās situācijas

<sup>9</sup> BArch MA, PH30-III/2.; N82 (Isenburg-Birstein, Franz Josef Fürst zu (Oberstleutnant))/12-13.; BArch, R43 (Reichskanzlei)/2404., 2405., 2406., 2406b.; The National Archives of the UK (turpmāk – NAUK), German Foreign Microfilms (turpmāk – GFM)/21/424; Stadtarchiv Wuppertal (turpmāk – StAW), NDS 263 (Familienarchiv Johann Victor Bredt) – 44.; Universitätsarchiv Greifswald (turpmāk – UAG), Nachlass Fritz Curshmann, XV.

<sup>10</sup> LNA LVVA, 767. f. (Ventspils pilsētas valde), 1. apr., 98., 110., 115. l.; 2619. f. 1. apr., 37. l.; 5995. f. (Jelgavas vācu l. iecirkņa miertiesa), 1. apr., 47., 1035., 1569., 1575. l.; 6406. f., 1. apr., 13., 21.-26., 28.-34., 59., 60., 64., 81.-90., 93., 209., 210., 215. l.; 6407. f., 1. apr., 1.-3., 9., 31., 32., 38., 42., 48. – 55., 58., 60. – 62., 79., 84., 107. l.; 6408. f. (Liepājas militārā apriņķa valde), 1. apr., 2. l.; 6409. f. (Dobeles militārā apriņķa valde), 1. apr., 1., 37., 48., 51., 52., 56. l.; 6410. f. (Bauskas militārā apriņķa valde), 1. apr., 1. l.; 6413. f., 1. apr., 1. l.; 6414. f. (Talsu militārā apriņķa valde), 1. apr., 1., 4., 45., 50. l.; 6415. f. (Tukuma militārā apriņķa valde), 1. apr., 2. l.; 6418. f., 1. apr., 8., 9., 11, 22. l.; 6419. f., 1. apr., 21., 142. l.; 7225. f., 1. apr., 198., 199., 304., 328. l.; Hauptstaatsarchiv Stuttgart (turpmāk – HStAS), E130a (Staatsministerium) - Bü 1157; E130b (Staatsministerium) - Bü 3816; Tartu Ülikooli Raamatukogu (turpmāk – TÜR), Est.B-1963.; BArch MA, N98 (Goßler, Alfred von (Major))/3-5.; LMAVB RS, F23-17/1-2.

kontekstā, bet atklāj arī pieeju plaša spektra politisku un sociālo problēmu risināšanā, ar kurām pārvaldei nācās saskarties jau līdz ar tās izveidi 1915. gadā – vietējo iedzīvotāju lomu zemes pārvaldē, pretestību okupācijas varai, sanitāro situāciju apriņķos, nabadzību, ārstniecības līdzekļu un ārstu trūkumu, pārtikas līdzekļu apgādi, skolu ierīkošanu utt. Tāpat avotu grupa ir svarīga, jo tā ne tikai atklāj visu līmeņu zemes pārvaldes politiku, bet ļauj arī secīgi aplūkot militārās pārvaldes centrālo un tām subordinēto iestāžu institucionālo attīstību, atklājot faktorus, kas bija šo pārmaiņu pamatā. Taču jāatzīmē, ka ne vienmēr A. fon Goslera un Kurzemes militārās pārvaldes amatpersonu izdotās pavēles, rīkojumi, noteikumi un priekšraksti organizācijas jautājumos tika ņemti vērā un atbilda reālajai situācijai pilsētās un apriņķos. Vairumā gadījumu dokumentos atspoguļots iestāžu vēlamais institucionālais veidols (kā to paredz *Ober Ost* vai Kurzemes militārās pārvaldes izstrādātie noteikumi), bet realitātē dažādu iemeslu dēļ (kadru trūkuma, telpu nepieejamības, armijas vajadzību, stāvokļa frontē u.c.) to nebija iespējams izveidot. Līdz ar to avotu grupa ir kritiski analizējama, iespēju robežās to konfrontējot ar citiem avotiem.

Jānorāda, ka avotu grupas izpēti daļēji atvieglo apstākļi, ka Kurzemes militārās pārvaldes lietvedība ir sistematizēta pēc tās iekšējās struktūras (nodaļām). Pārvaldes ietvaros darbojās arhīvs, kurā par galveno arhivāru strādāja Tukuma evaņģēliskās draudzes mācītājs ar izglītību vēstures zinātnē Magnuss Fleišers, kas veica dokumentu sistematizāciju. Dokumentu kopu struktūra un iedalījums pēc to radīšanās mērķa pa nodaļām (organizācijas, saimniecības, juridiskās, tirdzniecības u.c.) atvieglo militārās pārvaldes politikas okupētajā Kurzemes guberņā izpēti. Mūsdienās Latvijas Valsts Vēstures arhīvā esošie dokumentu fondi un to lietas atsevišķi nav no jauna sistematizēti un joprojām saglabā pārvaldes 1915. - 1918. gadā veidotā arhīva iedalījuma principus un struktūru. Atsevišķos gadījumos fondu izpēti apgrūtina to haotiskais raksturs. LVVA esošajos pilsētu apriņķu fondu dokumentos (Liepājas un Jelgavas), vairumā gadījumu iekļauti arī dokumenti, kuri tapuši ģeogrāfiski blakus esošo apriņķu valdēs (Grobiņas, Dobeles) un neatbilst lietu nosaukumā norādītajam. To veicināja arī apstākļi, ka, piemēram, Jelgavas pilsētas apriņķa valde un Dobeles apriņķa valde no 1916. gada pirmās puses atradās vienā ēkā Jelgavā.

#### *Sarakste ar pakļautām iestādēm*

Otra nozīmīgākā pārvaldes administratīvo avotu grupa ir sarakste. Dokumentu lielāko daļu veido Kurzemes militārās pārvaldes Jelgavā un A. fon Goslera un viņa kancelejas sarakste ar pilsētu, apriņķu un pagastu valdēm. Iestāžu iekšēja sarakste netika reglamentēta un risinājās brīvā formā. Tā pārsvarā ir konsultatīva rakstura, taču ir iespējams izdalīt vairākus korespondences veidus – ziņojumi, sūdzības, kā arī pavadvēstules rīkojumiem un pavēlēm (skaidrojumi par to izpildi). Kurzemes militārās pārvaldes sarakste ar pakļautām iestādēm ir būtiska, jo ļauj izsekot atsevišķu jautājumu virzībai un atsedz problēmas, ar kurām zemes pārvaldes iestādes saskārās.

Kā īpaši nozīmīga sarakstes daļa jāizceļ pilsētu apriņķu un apriņķu priekšnieku ziņojumi korespondences veidā, kuros tie periodiski informēja (arī pēc pieprasījuma) Kurzemes militāro pārvaldi un A. fon Gosleru par aktuālām problēmām un procesiem konkrētajā apriņķī vai pilsētā, piemēram, valdes organizāciju un tās darbu traucējošiem faktoriem, skolu darbību un skolotāju politisko uzticamību, iedzīvotāju nodarbinātību, noziedzību, ieslodzījuma vietu stāvokli un ieslodzīto skaitu, žandarmērijas darbību utt. Ņemot vērā apstākli, ka korespondence nebija reglamentēta un tai līdz ar to nebija noteiktas formas, ziņojumi pēc to satura un būtības bija ļoti dažādi. Atsevišķos gadījumos sniegti tikai kvantitatīvi dati, bez papildus analīzes vai cēloņu skaidrojuma. Tāpat jānorāda, ka ziņojumi vērtējami piesardzīgi, jo gan pilsētu, gan apriņķu valdes dažādu jautājumu risināšanā bija daļēji atkarīgas no Kurzemes militārās pārvaldes finansiālās palīdzības. Līdz ar to vismaz teorētiski pastāvēja iespēja datus falsificēt, lai iegūtu nepieciešamās dotācijas apriņķa valdes darbības uzturēšanai.

### *Atskaites un statistikas dokumenti*

Kurzemes militārās pārvaldes administratīvos dokumentus papildina dažāda veida tai pakļauto iestāžu darba atskaites un statistikas dokumenti. Divas avotu kategorijas – atskaites un statistiskie materiāli – apvienotas vienā grupā, jo vairumā gadījumu atskaites Kurzemes militārajai pārvaldei tika iesniegtas kopā ar statistiskas materiāliem kā pielikums. Visā *Ober Ost* pilsētu un apriņķu valdēm nebija reglamentēta forma, kā iesniedzamas atskaites un cik bieži tas darāms. Arī atskaites bija jāiesniedz pēc pieprasījuma, brīvā formā (nepastāvēja vienotas veidlapas vai norādījumi).<sup>11</sup>

Nozīmīgākā un vienlaicīgi arī apjomīgākā statistiskā atskaite, kura izmantota promocijas darba izstrādē, ir Liepājas pilsētas valdes Trūkumcietēju nodaļas darba atskaite par laiku no 1916. gada 1. augusta līdz 1917. gada aprīlim.<sup>12</sup> Trūkumcietēju nodaļas darba atskaite ne tikai atspoguļo trūkumcietējiem sniegto atbalstu Liepājas pilsētā, bet arī pārējā Kurzemes apgabala teritorijā, kā arī atklāj militārās pārvaldes attīstību apriņķu līmenī un politiku kopumā. Tāpat atskaitē iekļautas ziņas par Liepājas demogrāfisko stāvokli sākot no 1914. gada augusta, analizējot kara radītās sekas. Atskaite atspoguļo pilsētas iedzīvotāju materiālo stāvokli, nodarbinātību, kā arī pārvaldes sniegto sociālo atbalstu, nodrošinot iedzīvotājus ar bezmaksas medicīnisko aprūpi, kurināmo materiālu, pusdienām zupas virtuvēs un nodokļu atlaidēm utt. Atskaites noslēgumā kvantitatīvie dati ietverti vairākās diagrammās, kuri atskaitē pievienoti kā pielikumi.

Atskaite un tajā ietvertā statistika jāvērtē sevišķi vērīgi. Tā izstrādāta pēc Liepājas pilsētas valdes pieprasījuma un nodaļas vadība bija ieinteresēta sava darba veiksmīgā atspoguļojumā.<sup>13</sup> Līdz ar to pastāv iespēja, ka tajā iekļautā informācija un kvantitatīvie dati var neatbilst patiesībai, apzināti neiekļaujot datus, kas izraisītu kritiku, vai pat nodaļas jēgas un pastāvēšanas apšaubīšanu. Šādi liek domāt apstākļi, ka Kurzemes militārā pārvalde nereglamentēja trūkumcietēju nodaļu nepieciešamību un Liepājas gadījums uzskatāms par izņēmumu, jo nav pierādījumu, ka šādas nodaļas būtu eksistējušas citos apriņķos vai pilsētās. Atskaites izstrādātājs bija ieinteresēts pozitīvu tendenču atspoguļojumā. Atsevišķi laikabiedri, piemēram, norādīja, ka ir fiksēti gadījumi, kad atskaites sniegtas absolūti formāli, un bieži pastāvējis “birokrātisks haoss”, viltojot pat datus par govju pienu ieguvu.<sup>14</sup> Tāpat atskaites raksturs (forma, valoda u.c. faktori) liek noprast, ka tā nebija paredzēta tikai iekšējai lietošanai Kurzemes apgabala militārajā pārvaldē, bet gan bija paredzēta plašākai auditorijai kā uzskates materiāls. Neskatoties uz iepriekšminētajiem aspektiem, apriņķu pārvalžu un tām pakļautībā strādājošo iestāžu atskaites un statistiskas dokumenti ir nozīmīgs avots, kas atspoguļo militārās pārvaldes okupācijas politiku kopumā.

### *Uzskaites dokumentācija*

Visas iepriekš minētās avotu grupas papildina militārās pārvaldes uzskaites dokumentācija (tipveida dokumenti) – iedzīvotāju uzskaites kartotēkas un militārās pārvaldes darbinieku kartotēkas.

Iedzīvotāju uzskaites dokumentācija veidota vairāku iemeslu dēļ. Tās pamatā bija 1915. gada septembrī veikta tautas skaitīšana, kuras mērķis bija fiksēt Kurzemes guberņas iedzīvotāju migrācijas apmērus kopš 1914. gada augusta (mobilizācija Krievijas impērijas armijā, rūpniecības iekārtu, strādnieku un ģimeņu evakuācija, bēgļu gaitas). Iegūtos datus izmantoja pārvaldes vajadzībām.

Pirmkārt, nodokļu iekasēšanas nolūkos. Otrkārt, saimnieciskam ieguvumam – piespiedu kārtā pārvietojot un izmantojot Kurzemes apgabalā atlikušos iedzīvotājus pamesto zemes

<sup>11</sup> LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 188. lp.

<sup>12</sup> Liepājas pilsētas pārvaldes Trūcīgo nodaļas darba atskaite par laiku no 1916. gada 1. augusta līdz 1917. gada aprīlim. Latvijas Kara muzejs (turpmāk – LKM) 2-47859/852-DK.

<sup>13</sup> LKM 2-47859/852-DK, 1. lpp.

<sup>14</sup> Hull, I. *Absolute Destruction. Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2005. pp. 244.



īpašumu lauksaimnieciskai apstrādei. Treškārt, jaunās kontroles (vispārējas iedzīvotāju uzskaites) sistēmas ieviešanai, kuras viens no elementiem bija jaunu personas dokumentu (pasu) izsniegšana. Šādā veidā katrā pilsētā un apriņķī izveidoja gandrīz pilnīgas visu iedzīvotāju uzskaites kartotēkas, kuras izmantoja pārvalde. Neskatoties uz to, ka kartotēkas ir saglabājušās tikai fragmentāri, tās ir nozīmīgas, jo liecina par demogrāfiska rakstura tendencēm konkrētās pilsētās, apriņķos un pagastos. Tāpat pārvaldes darbinieku veiktās piezīmes uz atsevišķu personu uzskaites lapām (arī – pasēm) norāda uz dažādiem sociāliem aspektiem, piemēram, cilvēku nodarbinātību, izsniegto pārtikas kartīšu skaitu, zupu virtuvju darbību, nabagmāju apmeklēšanu u.c.

Kurzemes militārās pārvaldes darbinieku kartotēka, lai gan nepilnīga, ir nozīmīga, jo ar tās palīdzību iespējams raksturot pašu pārvaldi kā institūciju un tās personālsastāvu. Tā fragmentāri atklāj nodarbināto cilvēku skaitu (gan civilpersonas, gan militārpersonas), to pienākumus, sociālo un valstisko piederību, etnisko izcelsmi u.c. aspektus. Šāda veida dati ļauj secināt, cik liels pārvaldes darbinieku skaits bija armijas virsnieki vai kareivji, vai pārvaldē iesaistīja tikai vācbaltiešus un valstsvāciešus (*Reichsdeutsche*), vai arī – kā un kādos līmeņos iesaistīja vietējos iedzīvotājus, kuri nebija vācu izcelsmes.

### *Darbības pārskata ziņojumi*

Reizi ceturksnī *Ober Ost* atsevišķo apgabalu pārvaldes sastādīja darbības pārskata ziņojumus. Tas tika darīts, lai informētu pārvaldes iestādes (gan pakļautās, gan augstākstāvošas) par ceturksnī padarīto darbu un identificētu pastāvošās problēmas. Promocijas darba ietvaros izmantoti Kurzemes militārās pārvaldes un tās priekšnieka A. fon Goslera sagatavotie ziņojumi par laiku no 1915. gada oktobra līdz 1918. gada decembrim.

Darbības pārskata ziņojumi promocijas darbā ir nozīmīga avotu kopa, jo tie hronoloģiski un detalizēti ļauj izsekot gandrīz visām pārvaldes darbības jomām – policijas un žandarmērijas organizācijai, skolu (izglītības) politikai, tirdzniecības un rūpniecības attīstībai, stāvoklim veselības aprūpē, pārvaldes veikto rekvizīciju apjomam, tiesu un cietumu sistēmas izveidei, ģermanizācijas un kolonizācijas jautājumiem, Kurzemes un visas Baltijas politiskās nākotnes problemātikai, iespējamām valstiskuma formām utt. Katrā ziņojumā uzsvērts iepriekšējā pārskata periodā attiecīgajā jomā sasniegtais. Tāpat ziņojumu noslēgumā A. fon Goslers sniedza pārskatu par Kurzemes apgabala iedzīvotāju politisko noskaņojumu un attieksmi pret vācu varu. Šajos pārskatos iespējams saskatīt arī paša militārās pārvaldes vadītāja viedokli par latviešiem un to lomu zemes pārvaldē. Ziņojumus papildina arī informatīvi bagāti pielikumi, kuros atrodami materiāli ar kvantitatīviem datiem par katrā nozarē (ārstniecībā, izglītībā, pārvaldes administratīvajā aparātā u.c.) nodarbināto skaitu, kā arī skolu, slimnīcu, aptieku, tiesu un cietumu skaitu Kurzemes apgabalā. Tāpat tos papildina Kurzemes Zemes padomes sēžu norises protokoli 1917. gada beigās - 1918. gada sākumā.

Kurzemes militārās pārvaldes darbības pārskata ziņojumi un to saturs jāvērtē ļoti kritiski vairāku iemeslu dēļ. Lai gan tie bija paredzēti iekšējai lietošanai (dienesta vajadzībām *Ober Ost* ietvaros), pārvalde ziņojumus, sākot no 1917. gada vasaras, nosūtīja salīdzinoši plašam cilvēku lokam, t.sk. vairākiem Reihstāga un federālo zemju landtāgu deputātiem, lai radītu labvēlīgu iespaidu par militāro pārvaldi un atbildētu uz arvien pieaugušo *Ober Ost* kritiku Vācijas politiskajā vadībā. Ar ziņojumu palīdzību A. fon Goslers centās radīt priekšstatu pašā Vācijā, ka zemes iedzīvotāji vēlas saglabāt Vācijas pārvaldi arī pēc kara, šādā veidā atklāti pārspilējot latviešu labvēlību pret režīmu (par pretējo liecina, piemēram, slepenās žandarmērijas aģentu dokumenti). 1917. gadā A. fon Goslers ziņojumus kā liecību par „vācu darbu Austrumos” nosūtīja arī jaundibinātajam Vācu ārzemju muzejam un institūtam (*Museum und Institut uz Kunde des Auslandsdeutschtums*) Štutgartē, kurš kopā ar militāro pārvaldi mēģināja popularizēt „Kurzemes vāciskumu” Vācijā, tādējādi iegūstot labvēlību iespējamai Kurzemes aneksijai. Līdz ar to darbības pārskata ziņojumi ir jāizmanto piesardzīgi un tos ir jākonfrontē ar pilsētu un apriņķu priekšnieku ziņojumiem par stāvokli Kurzemes apgabalā, kā arī ar drošības iestāžu (žandarmērijas un policijas) ziņojumiem par notiekošo apriņķos. Tāpat jāatzīmē, ka, līdzīgi kā

citi *Ober Ost* iespieddarbi, neskatoties uz to, ka tie nebija paredzēti publiskai izplatīšanai, darbības pārskata ziņojumi bija pakļauti divu līmeņu cenzūrai, līdz ar to tajos netika iekļauta informācija, kas varētu apdraudēt Vācijas armiju, tās militārās un saimnieciskās intereses, vai diskreditēt pašu pārvaldi.

### *Žandarmērijas aģentu ziņojumi*

Svarīgs avots promocijas darba izstrādē ir žandarmērijas aģentu ziņojumi. Jau no 1915. gada vasaras Kurzemes militārās pārvaldes ietvaros darbojās Žandarmērijas nodaļa, kurai bija pakļauti Kurzemes apgabalā izvietotie žandarmērijas spēki. Žandarmērijas ietvaros 1915. gada rudenī izveidoja slepeno žandarmēriju (*Geheimendarmarie*), kuras uzdevums bija „iefiltrēties” starp vietējiem iedzīvotājiem un sniegt vērtīgas ziņas par pretlikumīgām darbībām. Sekmīgai uzdevuma veikšanai, darbā pieņēma uzticamas civilpersonas. Šie cilvēki kļuva par aģentiem un iesniedza ziņojumus pārvaldei un tās pakļautībā strādājošai policijai.

Latvijas Valsts Vēstures arhīvā un Lietuvas Zinātņu akadēmijas bibliotēkas Manuskriptu nodaļā saglabājušies aģentu ziņojumi, kuri sniegti 1915. gada vasarā un rudenī, līdz ar to tie aptver laiku, kad militārā pārvalde pakāpeniski nostiprināja savu ietekmi un kontroli Kurzemes apgabalā. Aģentu ziņojumi ir būtiski, jo pretēji pārvaldes amatpersonu sastādītajiem dokumentiem, tie daudz tiešāk atklāj informāciju par civiliedzīvotāju noskaņojumu, attieksmi pret okupācijas varu un politiskās aģitācijas gadījumiem katrā apriņķī. Bieži konteksts un atsevišķas žandarmērijas darbības metodes atklājas tekstā tikai pakārtoti, piemēram, ka aģenti piekukuļoja aptiekārus, pārdevējus un citus publiskajā sfērā strādājošos, lai tie nomierinātu iedzīvotājus un stāstītu par jaunās pārvaldes taisnīgumu.<sup>15</sup>

Neskatoties uz avotu informatīvo bagātību, tie vērtējami kritiski. Pirmkārt, svarīgākais apstāklis, kas jāņem vērā, strādājot ar aģentu sniegtajiem ziņojumiem, ir atalgojums. Aģentiem pienācās samaksa par katru sniegto ziņojumu, kuru apriņķa priekšnieks uzskatīja par svarīgu.<sup>16</sup> Līdz ar to iespējama nepatiesu ziņu sniegšana, ar mērķi saņemt papildu samaksu. Otrkārt, aģenti ziņojumus sniedza mutiski policijas darbiniekam, kurš sniegtās informācijas pierakstu veica mašīnrakstā. Policijas darbinieks interpretēja aģenta stāstīto, nepierakstot ziņojumu precīzi vārds vārdā (aprakstīja tikai aģenta sniegtās ziņas), un, iespējams, pierakstā izlaida būtiskas (varbūt pakārtotas) nianšes, kuras atklāja ziņotājs notikumu pārstāstā. Līdz ar to avotu ietekmēja arī konkrētais policijas ierēdnis. Treškārt, strādājot ar ziņojumiem, jāņem vērā, ka aģenti stājās kontaktos tikai ar nelielu skaitu cilvēku, līdz ar to nedrīkst ziņojumos aprakstīto stāvokli attiecināt uz visu apriņķi un pilsētām. Tāpat jāatzīmē, ka būtisks avota trūkums ir ziņotāja anonimitāte. Tas liedz analizēt konkrētās personas sociālo izcelsmi, uzskatus u.c. faktorus, kas ietekmēja ziņojumu saturu.

### *Alfrēda fon Goslera raksti, ziņojumi un Kurzemes politiskās nākotnes projekti*

Promocijas darba izstrādē izmantoti arī Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieka A. fon Goslera raksti (iekšējai aprītei paredzētie iespieddarbi<sup>17</sup> un atsevišķām amatpersonām nosūtītas esejas vai apcerējumi par aktuālām, politiskām problēmām), ziņojumi Vācijas un *Ober Ost* amatpersonām par iedzīvotāju noskaņojumu pārvaldes teritorijā, un izstrādātie Kurzemes politiskās nākotnes projekti.

Ņemot vērā atsevišķo *Ober Ost* apgabalu pārvalžu priekšnieku lomu zemes pārvaldē (pārvalžu priekšnieku sagatavotie dokumenti un viņu paustais viedoklis pamatā radīja priekšstatu par okupētās zemes apstākļiem arī pašā Vācijā), avotu grupa ir sevišķi svarīga, jo sniedz būtiskas ziņas ne tikai par pārvaldes veidošanas problemātiku un dažādiem tās politikas

<sup>15</sup> LVVA, 6419. f., 1. apr., 21. l., 25. lp.

<sup>16</sup> Turpat.

<sup>17</sup> Sk., piem.: Goßler, A. von. *Kurland unter Deutscher Verwaltung*. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Mitau: J.F. Steffenhagen und Sohn, 1915.; Goßler, A. von. *Die wirtschaftliche und politische Lage der baltischen Lande*. Riga: Müllersche Buchdruckerei, 1918. u.c.

aspektiem (sevišķi nacionālajā jautājumā – latviešu un vācbaltiešu attiecībām, dažādo tautību lomu zemes pārvaldē, latviešu kultūras un tās pastāvēšanas jautājumiem u.c.), bet arī par A. fon Goslera redzējumu par okupētās zemes nākotnes pārvaldes formu pēc kara noslēguma. Avotu grupa ir būtiska, analizējot norises Vācijas okupētajās teritorijās pēc Februāra revolūcijas Krievijā un Vācijas iekšpolitiskajām pārmaiņām 1917. gada vasarā, kad atklāta aneksijas politika vairs nebija iespējama, un tika meklētas alternatīvas varas saglabāšanai ilgtermiņā. A. fon Goslera ziņojumi (adresēti Vācijas augstākajai militārajai un politiskajai vadībai) un plānošanas dokumenti secīgi atklāj Kurzemes militārās pārvaldes amatpersonu lomu Vācijas militārās vadības izstrādātajā “Tautību politikā”, kuras tiešs rezultāts bija Kurzemes Zemes padomes izveide 1917. gada septembrī, un kurai caur formāli demokrātisku ietvaru bija jādeklarē tuvināšanās Vācijai. Promocijas darbā sevišķi svarīgs avots ir A. fon Goslera 1917. gada vasarā izstrādātā Kurzemes nākotnes satversme (*Künftige Verfassung Kurlands*<sup>18</sup>), kas bija militārās pārvaldes priekšnieka nopietnākais Kurzemes politiskās nākotnes projekts. Tāpat pārvaldes priekšnieka politiskie sacerējumi, ziņojumi un Kurzemes politiskās nākotnes projekti ir svarīgi, jo tie atspoguļo pārvaldes centienus pielāgoties Vācijas iekšpolitiskajām reālījām, kas guva izpausmes tās politikā Kurzēmē.

### ***Kurzemes muižniecības un Zemes padomes dokumenti***

Promocijas darbā apskatīto problēmjautājumu izpētē izmantoti arī 1917. gada septembrī okupētajā Kurzemes guberņā izveidotās Kurzemes Zemes padomes, kā arī Kurzemes muižniecības (*Kurländische Ritterschaft und Landschaft*) un tās pārstāvju dokumenti.<sup>19</sup> Dokumentus pēc to radīšanas mērķa var iedalīt sekojoši:

- a) Kurzemes muižniecības pārstāvju vēstules Vācijas amatpersonām;
- b) Kurzemes muižniecības 1917. gada landtāgu un konferenču sēžu protokoli;
- c) Kurzemes muižniecības komisiju sēžu protokoli.

Lai gan avotu grupa ir skaitliski neliela, tie ir būtiski, lai rekonstruētu politiskās norises Kurzemes apgabalā un militārās pārvaldes lomu šo procesu vadīšanā 1917. - 1918. gadā. Promocijas darbā izmantoti Kurzemes muižniecības pārstāvju (okupētajā Kurzemes guberņā un Vācijā esošo – Georga fon Manteifeļa-Cēges, Kuno fon Hāna u.c.) vēstules Vācijas amatpersonām un A. fon Gosleram, kas atspoguļo mēģinājumus ietekmēt militārās pārvaldes pozīciju jautājumos par Kurzemes iespējamo atdalīšanu no Krievijas impērijas. Tāpat darba izstrādē izmantoti 1917. gada nogalē sanākušo Kurzemes muižniecības ārkārtējo landtāgu un konferenču materiāli, kas ir nozīmīgi, jo sniedz ziņas par procesu, kā, vadoties pēc militārās pārvaldes tiešiem rīkojumiem, sasauca Kurzemes Zemes sapulci, kas savukārt formāli ievēlēja Kurzemes Zemes padomi. Minētos materiālus papildina Kurzemes Zemes padomē esošo muižniecības pārstāvju izveidoto komisiju sēžu protokoli, kas, lai gan saglabājušies tikai fragmentāri, atklāj padomes darbības galvenos virzienus, t.sk. diskusijas jautājumos par Kurzemes nākotnes iecerētā valstiskuma formu, kolonizāciju un vietējo iedzīvotāju asimilāciju jeb ģermanizāciju, un sadarbību ar okupācijas varu kopumā.

### ***Vācijas Reihskancheles un Ārlietu ministrijas dokumenti***

Tēmas izpētei svarīgi bija arī divu nozīmīgu Vācijas impērijas centrālās izpildvaras institūciju – Reihskancheles un Ārlietu ministrijas – materiāli.<sup>20</sup> Abas institūcijas kara laikā

<sup>18</sup> BArch MA, N98/4, S. 12-20.

<sup>19</sup> Dokumentesammlung des Herder-Instituts (turpmāk – DSHI), 190 (Baltische Ritterschaften), Kurland V, 5, Nr. 5-6.; BArch, R43/2404; BArch MA, N98/3; HStAS, E40/72 (Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten: Kriegssachen und Militärangelegenheiten), Bü 761.; Q1/2 (Nachlass Dr. Conrad Haußmann), Bü 58.; Suomen Kansallisarkisto, M2620 (Wetterhoffin toimisto - Die finnl. Kanzelei), kansio 15, 16.; LNA LVVA, 640. f. (Kurzemes bruņniecība), 4. apr., 195.-196. l.; 5434. f., 1. apr., 639.l. u.c.

<sup>20</sup> BArch, R 43/2403e, 2404, 2405, 2406, 2406a, 2406b, 2406c, 2476, 2477.; HStAS, E 40/72, Bü 758, Bü 761; E 50/05 (Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten betr. Württembergische Gesandtschaft in München), Bü

savstarpēji koordinēja darbību un pozīciju okupēto Austrumeiropas apgabalu militārās pārvaldes un politiskās nākotnes jautājumos, kā rezultātā lietvedība atsevišķos jautājumos daļēji pārklājās. Nozīmīgākie materiāli atsevišķi veido divas avotu grupas:

- a) Sēžu protokoli;
- b) Sarakste jautājumos par Baltijas zemju pārvaldi.

#### *Sēžu protokoli*

Vācijas impērijas Reihskancelejā notikušo sēžu, kas veltītas okupētās Kurzemes guberņas un visu Baltijas zemju problemātikai, protokoli ir informatīvi bagāti un pētījumam nozīmīgi. Tie atklāj ne tikai Vācijas impērijas un tās pavalstu augstākās politiskās un militārās vadības uzskatus un pozīciju Baltijas jautājumā, bet arī militārās pārvaldes amatpersonu redzējumu par okupēto reģionu pārvaldes politiku un iespējamo nākotnes statusu. Protokolu analīze ļauj kritiski izvērtēt atsevišķu amatpersonu viedokļus, intereses, mērķus un pieņemto lēmumu vērtējumus. Tāpat tie izgaismo lēmumu pieņemšanas procesu, t.sk. atklājot visas iesaistītās puses, kas ņēmušas dalību konkrētās politikas formulēšanā un realizācijā. Protokoli ir sevišķi nozīmīgi, analizējot militārās pārvaldes politiku okupētajā Latvijas teritorijā 1917. - 1918. gadā, kad tā tiecās izmantot latviešu un vācbaltiešu dažādās intereses un vēlmi pēc tautu pašnoteikšanās tiesību ievērošanas savu ģeopolitisko mērķu sasniegšanai. Sēžu protokolu kā avotu grupas analīze promocijas darbā ir nozīmīga, jo ļauj rekonstruēt Vācijas oficiālo pozīciju, kuru okupētās Kurzemes guberņas amatpersonas bija spiestas ievērot, realizējot savu pārvaldes politiku.

#### *Sarakste jautājumos par Baltijas zemju pārvaldi*

Darbā izmantoti arī Vācijas ārlietu ministrijas amatpersonu un atsevišķo Vācijas pavalstu ārlietu pārstāvju (Saksijas, Virtembergas, Bavārijas) sarakste jautājumos par okupēto Baltijas teritoriju turpmāko statusu, militāro pārvalžu politiku un to dziļāku integrāciju Vācijā. Dokumentu grupa pētījumā ir nozīmīga, jo atklāj diskusijas Vācijas pavalstu, Reihskanclera un militārās vadības starpā par Baltijas zemju pārvaldes formu laikā no 1915. līdz 1918. gadam. Vienlaikus tā ilustrē ne tikai dažādos viedokļus, bet arī dziļākas cēloņsakarības starp Vācijas iekšpolitiskajiem procesiem un militārās pārvaldes politiku kopumā, kas līdzšinējā izpētē nav pietiekami ņemti vērā – piemēram, Kurzemes un Lietuvas problēmas saistību ar atsevišķo Vācijas pavalstu interesēm uz teritoriāliem ieguvumiem citās Vācijas okupētajās teritorijās Eiropā. Tāpat sarakste izgaismo diskusijas Vācijā par militārās pārvaldes politiku, tās kritiku un iespējamo aizstāšanu ar civilu pārvaldi.

#### ***Nepublicētas atmiņas un dienasgrāmatas***

Visas iepriekšminētās avotu grupas papildina līdz šim nepublicēti personu dokumenti – atmiņas un dienasgrāmatas. Lai gan skaitliski neliela un kritiski analizējama subjektivitātes dēļ, dokumentu grupa ir būtiska, jo papildina pārvaldes iestāžu dokumentus, kas savukārt ļauj abas avotu grupas konfrontēt, šādā veidā ilustrējot zemes pārvaldes aspektus, kurus pārvaldes dokumentos saskaņot ir sarežģīti, piemēram, rīkojumu praktisko (reālo) izpildi, pārvaldes darbinieku, karavīru un iedzīvotāju savstarpējo attiecību aspektus u.c. jautājumus.

Promocijas darbā svarīgs avots ir A. fon Goslera atmiņas, kurās atspoguļots viņa dzīves “Baltijas posms” – Kurzemes militārās pārvaldes un vēlāk Baltijas militārās pārvaldes priekšnieka amatā līdz pat tās likvidācijai 1918. gada decembrī.<sup>21</sup> A. fon Goslers detalizēti apraksta pakāpenisko pārvaldes veidošanu, vācbaltiešu faktoru zemes pārvaldē, attieksmi pret latviešiem, konfliktus ar *Ober Ost* štābu, Vācijas iekšpolitiskās norises kā faktoru Kurzemes

136; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Turpmāk: PAAA), Altes Amt, R. 21761 (Die Zukunft der baltischen Provinzen, Bd 9); NAUK GFM 21/424.

<sup>21</sup> BArch MA, N98/2.; A. fon Goslera atmiņas fragmentāri ir publicētas, sk.: Zariņš, K. Vācijas okupācija Latvijas teritorijā 1915.–1918. gadā: militārās pārvaldes priekšnieka Alfrēda fon Goslera atmiņas. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3/4, 2020. 109. - 135. lpp.

nākotnes jautājumos, pret pārvaldi vērstu kritiku, Kurzemes Zemes padomes veidošanas aizkulises 1917. gadā u.c. jautājumus. Taču, neskatoties uz A. fon Goslera atmiņu nozīmīgumu, tās ir jāanalizē ar zināmu piesardzību. Pirmkārt, atmiņas ir rakstītas 1945. gadā, gandrīz 30 gadus pēc aprakstītajiem notikumiem. Turklāt atmiņās aprakstītie notikumi daļēji rekonstruēti, balstoties uz A. fon Goslera Pirmā pasaules kara laikā rakstītajām vēstulēm sievai, tādējādi, iespējams, izlaižot būtiskus aspektus. Otrkārt, jāņem vērā laikmeta sociālpolitiskais konteksts (stāvoklis Vācijā un Otrā pasaules kara norises kopumā). A. fon Goslers atklāti centās glorificēt sevi vadītās pārvaldes laiku, aicinot Vācijas militāro vadību mācīties no Pirmā pasaules kara laika pieredzes Baltijas zemju pārvaldīšanā, norādot, ka atmiņas rakstītas viņa bērniem un mazbērniem, lai tiem būtu priekšstats par “vācu ķeizarskā kroņa spīdumu.”<sup>22</sup>

Līdzās A. fon Goslera atmiņām sevišķi svarīgs avots ir Kurzemes militārās pārvaldes Skolu un baznīcu lietu nodaļas vadītāja, vācbaltieša Augusta Roberta Zerafima atmiņu manuskripts.<sup>23</sup> A. Zerafims, kurš darbu pārvaldē uzsāka jau 1915. gada vasarā pēc paša lūguma, atmiņās ilustrē pārvaldes administratīvā aparāta veidošanos un attīstību līdz tās sabrukumam 1918. gadā, sevišķu uzmanību veltot problēmām, kas pārvaldi caurstrāvoja – gan nesaskaņas ar *Ober Ost* štābu Kauņā un pretrunīgo politiku, gan arī sabiedrības grupu (latviešu, vācbaltiešu) stāvokli un neapmierinātību ar atsevišķiem militārās pārvaldes politikas aspektiem. Turklāt atmiņas ir nozīmīgas, jo izaicina līdz šim historiogrāfijā bieži sastopamo, nepamatoto redzējumu par okupētajā Kurzemes guberņā esošo vācbaltiešu viendabīgo un kopumā pozitīvo attieksmi pret okupācijas varu, atsedzot, piemēram, atsevišķu vācbaltiešu neapmierinātību ar militārās pārvaldes augstprātīgo un pārākumu padošo attieksmi pret latviešiem, kā arī pārvaldes amatpersonu korumpētību kopumā.

Promocijas darba izstrādē izmantots arī Kurzemes muižnieka Silvio Brēdriha atmiņu manuskripts.<sup>24</sup> S. Brēdrihs, kurš bija pazīstams saistībā ar Kurzemes kolonizācijas ideju realizāciju pēc 1905. gada revolūcijas Kuldīgas apriņķī, atmiņās atspoguļo ne tikai par vācbaltiešu pieredzi Pirmajā pasaules karā (identitātes un lojalitātes problemātika, Krievijas impērijas represīvā politika pret vāciešiem un vācbaltiešiem, vācbaltiešu organizāciju darbība Berlīnē u.c.), bet arī Kurzemes militārās pārvaldes darbības sākumu 1915. gada vasarā. S. Brēdriha atmiņas ir nozīmīgas, jo atspoguļo militārās pārvaldes vadošo amatpersonu pieredzi, uzskatus un pirmo priekšstatu par okupēto zemi un tās cilvēkiem – faktors, kas būtiski ietekmēs pārvaldes politiku turpmākajos gados. Taču jāatzīmē, ka atmiņu manuskripts ir jāvērtē sevišķi kritiski vairāku iemeslu dēļ, no kuriem nozīmīgākais ir autora ideoloģiskā nosliece (atmiņas rakstītas 1943. gadā pēc Okupēto austrumu apgabalu ministra Alfrēda Rozenberga ierosinājuma<sup>25</sup>), kas izpaužas ne tikai militārās pārvaldes politikas un tās amatpersonu kolonizācijas ieceru glorifikācijā, bet arī izmantotajā terminoloģijā un izteikti antisemitiskajā darba raksturā.

No nepublicētiem personu dokumentiem tāpat jāizceļ arī Grobiņas apriņķa Dunalkā dzīvojušā amatnieka Anša Strādnieka dienasgrāmata, kura rakstīta laikā no 1915. gada aprīļa līdz 1917. gada oktobrim.<sup>26</sup> Dienasgrāmatā sniegts hronoloģisks apraksts par vācu karaspēka ienākšanu Liepājas pilsētā un tās apkārtnē, militārās pārvaldes izveidi un tās noteiktajiem ierobežojumiem, iedzīvotāju noskaņojumu (tuvākā paziņu un draugu loka) pret vācu karavīriem un pārvaldes sistēmu, kā arī citas problēmas, ar kurām ikdienā bija spiesti saskarties iedzīvotāji

<sup>22</sup> BArch MA, N98/2. S. 1.

<sup>23</sup> Seraphim, A. Meine Kriegserinnerungen an Kurland, 1915-1918. LNA LVVA, 4011. f., 2. apr., 605. l., 1. - 182. lp. (Turpmāk: Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...*)

<sup>24</sup> Broedrich, S. Kampf um Deutschen Lebensraum. Manuskript. o.O. 1943. Bibliothek der Carl-Schirren-Gesellschaft, 7640 – 46/33; Neliela daļa no S. Brēdriha atmiņām publicēta 2017. gadā, sk: Zariņš, K. Pirmā pasaules kara vēstures liecības vācbaltiešu muižnieka Silvio Brēdriha atmiņās (1914–1915). *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, Nr. 3 (98), 2017. 171.-186. lpp.

<sup>25</sup> S. Brēdrihs savu atmiņu manuskripta izstrādei un publikācijai 1942. - 1943. gadā saņēma no Vācijas valsts stipendiju, taču, ņemot vērā Vācijas stāvokli un kara gaitu, darbs netika pabeigts.

<sup>26</sup> A. Strādnieka dienasgrāmata par vācu okupācijas laiku Kurzemē 1915. – 1917.g.. LKM 2-42139/795-DK.

– pārtikas trūkumu, nabadzību utt. Promocijas darba izstrādē avots ir būtisks, jo atsedz personīgo pieredzi saskarsmē ar okupācijas režīmu.

Līdzīgi kā jebkurš cits avots, arī A. Strādnieka dienasgrāmata ir jāvērtē kritiski, analizējot tajā ietvertās informācijas ticamības pakāpi. Lai gan personīgas dienasgrāmatas varētu uzskatīt par avotu ar salīdzinošu augstu ticamības pakāpi (tās nav paredzētas plašam lasītāju lokam), A. Strādnieka dienasgrāmatas gadījumā jāņem vērā vairāki aspekti. Pirmkārt, dienasgrāmatas formāts un rakstības stils liecina par autora ieceri to vēlāk nodot plašākam lasītāju klāstam. Līdz ar to atklājas arī dienasgrāmatas rakstīšanas mērķis. Par to liecina, piemēram, apstākļi, ka dienasgrāmatai ir rakstīts salīdzinoši garš ievads, kurā autors apraksta tās rakstīšanas iemeslus, un tekstā vairākkārtīgi „uzrunā” dienasgrāmatas lasītāju. Līdz ar to jāsecina, ka pastāvēja iespēja, ka A. Strādnieks noklusēja sev neglaimojošas epizodes un norises, rēķinoties ar iespējamo lasītāju loku. Otrkārt, jānorāda, ka atsevišķos gadījumos autors aprakstījis notikumus pēc savas atmiņas, rakstot par notikumiem ar atpakaļejošu datumu pat vairākas nedēļas vēlāk, nevis fiksējot tos, piemēram, konkrētajā dienā. Līdz ar to aprakstu savā ziņā ietekmēja autora zināšanas par turpmākajām norisēm.

Kopumā jāatzīmē, ka npublicēto avotu pilnvērtīgu izpēti apgrūtina apstākļi, Kurzemes militārās pārvaldes iestādes līdz 1917. gada vasarai darbojās Vācijas 8. armijas etapu inspekcijas tiešā pakļautībā. Armijas arhīvs Potsdamā, līdz ar Vācijas 8. armijas dokumentiem, tika gandrīz pilnībā iznīcināts Lielbritānijas gaisa spēku uzlidojuma laikā 1945. gada aprīlī.<sup>27</sup> Līdz ar to atsevišķos gadījumos iespējama tikai fragmentāra izpēte, jo avotu trūkuma dēļ nav iespējams tos savstarpēji konfrontēt.

## 1.2. Publicētie avoti

Promocijas darba apskatīto problēmjaudājumu izpētē izmantoti publicētie avoti, kas iedalāmi kopumā četrās grupās:

- 1) Periodika;
- 2) *Ober Ost* un kara laikā Vācijā iznākušie Baltijas tematikai veltītie izdevumi;
- 3) Atmiņas;
- 4) Dienasgrāmatas.

### *Periodika*

Promocijas darba ietvaros izmantota okupētajā Kurzemē iznākošā periodika (prese). Vācu karaspēkam ienākot Latvijas teritorijā 1915. gada pavasarī, darbu jau bija pārtraukuši visi laikraksti un to redakcijas evakuējušās. Katrā *Ober Ost* atsevišķajā apgabalā pakāpeniski atjaunoja trīs laikrakstu darbību, kuriem bija jāfunkcionē kā oficiāliem laikrakstiem, kuros publicēja uzsaukumus un rīkojumus iedzīvotājiem; citus periodiskos izdevumus izdot aizliedza.<sup>28</sup> Laikā no 1915. gada vasaras līdz 1918. gada pavasarim Kurzemes militārās pārvaldes teritorijā iznāca trīs periodiski izdevumi: *Libausche Zeitung* (1915. gadā sākotnēji iznāca divās valodās – latviešu un vācu), *Mitausche Zeitung* un *Dzimtenes Ziņas*.

1915. gada septembrī kā pirmo izdevumu atjaunoja pirms okupācijas iznākušo *Libausche Zeitung*, ieceļot jaunu redakciju vācbaltiešu žurnālista un rakstnieka Voldemāra Zēberga vadībā. Laikraksts iznāca sešas reizes nedēļā, un tas bija paredzēts Liepājas pilsētas, Grobiņas un Aizputes apriņķu iedzīvotājiem. Līdz 1915. gada 30. oktobrim iznāca arī laikraksta pielikums latviešu valodā – Liepājas Avīze, taču līdzekļu trūkuma dēļ tā izdošanu pārtrauca. 1916. gadā līdzīgā veidā atjaunoja jau pirms kara iznākušo *Mitausche Zeitung*, kuru izdeva Jelgavā. Laikraksts kļuva par Kurzemes militārās pārvaldes centrālo izdevumu, iznākot sešas

<sup>27</sup> Pöhlmann, M. Yesterday's Battles and Future War: The German Official Military History, 1918 - 1939. In: Chickering, R., Förster, S. (Eds.) *The Shadows of Total War: Europe, East Asia, and the United States, 1919-1939*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2007. pp. 229.

<sup>28</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 36. 08.07.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 221. lp.

reizes nedēļā. No 1916. gada janvāra līdz jūlijam četras reizes mēnesī iznāca *Mitauische Zeitung* pielikums latviešu valodā – Kurzemes vācu valdes noteikumu lapa, kurā publicēja iedzīvotājiem saistošos rīkojumus. Vienīgais latviešu valodā iznākošais izdevums vācu okupētajā Kurzemē un Zemgalē bija laikraksts Dzimtenes Ziņas, kas iznāca no 1916. gada janvāra līdz 1919. gada janvārim.

Periodiskie izdevumi ir būtiski, jo tie atspoguļo militārās pārvaldes politiku Kurzemes apgabalā. Taču tie jāvērtē ļoti kritiski. Periodisko izdevumu galvenais uzdevums bija „vāciskā prestiža izplatīšana un stiprināšana”. Izdevumu saturu noteica vietējās pārvaldes (tajās darbojās atsevišķas preses cenzūras nodaļas), sadarbojoties ar *Ober Ost* Preses nodaļu, kura noteica galvenās vadlīnijas. Promocijas darbā izstrādē nozīmīgi ir A. fon Goslera un aprinķu priekšnieku rīkojumi un paziņojumi iedzīvotājiem, kuri tika publicēti iznākošajā presē, t.sk. informācija par pārtikas piegādēm un tirdzniecību, tiesu un skolu ierīkošanu, pārvaldes noteiktajiem ierobežojumiem, kā arī iedzīvotājiem piemērotajiem sodiem, kuri tika publicēti iebiedēšanas nolūkos.<sup>29</sup> Jāatzīmē, ka promocijas darbā izmantota arī neokupētajās Latvijas teritorijas daļās iznākošā prese, kurā iekļautas apraksti par okupētajā Kurzemē pieredzēto, kā arī Rīgā pēc Vācijas karaspēka ienākšanas izdotie laikraksti, kā, piemēram, Rīgas Latviešu Avīze.

### ***Ober Ost un kara laikā Vācijā iznākušie Baltijas tematikai veltītie izdevumi***

Pētījumā izmantoti arī *Ober Ost* izdevumi (iespieddarbi), kuri publicēti laikā no 1915. līdz 1918. gadam. Izdevumi bija paredzēti dažādām auditorijām – gan Vācijas, *Ober Ost* un Kurzemes militārās pārvaldes amatpersonām, gan arī plašākai publikai. Lai gan katrs izdevums būtu vērtējams atsevišķi, jānorāda, ka to izdošanas mērķis kopumā bija viens – uzsvērt veiksmīgo pārvaldes modeli, kuru pēc Krievijas impērijas armijas haotiskās atkāpšanās bija izveidojusi Vācijas armija. Arī šie iespieddarbi tika pakļauti militārai un politiskai cenzūrai. Visu iepriekš minēto iemeslu dēļ tie vērtējami ļoti piesardzīgi, tajā iekļauto informāciju vērtējot arī reģiona militāro un sociālpolitisko norišu kontekstā.

Kā uzskatāmu un svarīgu piemēru jāizceļ militārās pārvaldes 1917. gadā izdots darbs *Das Land Ober Ost*.<sup>30</sup> Darbā detalizēti un hronoloģiski izsekots militārās pārvaldes izveidei un iekšējai struktūrai, tās sociālajai politikai, kā arī finanšu un saimnieciskajai politikai. Darbu papildina vēsturiski atskati par *Ober Ost* dzīvojošajām tautām, un vizuāli uzskates materiāli – fotogrāfijas, kā arī kartes ar *Ober Ost* administratīvo iedalījumu. Darbs vērtējams ļoti piesardzīgi, jo tas izdots pēc Austrumu frontes virspavēlnieka Bavārijas prinča Leopolda rīkojuma un to sagatavoja *Ober Ost* administrācijas Politiskā un Preses nodaļas, kuru darba pienākumos ietilpa propagandas darbs Vācijā, piemēram, piesūtot dažādiem laikrakstiem jau iepriekš sagatavotus rakstus. Darbs izdots propagandas nolūkos – ar mērķi uzsvērt „vācu darba” panākumus un veidot konkrētu, sev vēlamu priekšstatu Vācijas sabiedrībā, nostiprinot pārliecību par *Ober Ost* pašprietiekamību, veiksmīgo pārvaldi un iedzīvotāju vēlmi savu nākotni saistīt ar Vāciju. Jāņem vērā, ka darbs nebija paredzēts okupēto teritoriju iedzīvotājiem, tātad pašiem okupētajiem, bet gan dažādām Vācijas amatpersonām un sabiedrībai, lai ietekmētu to viedokli.

Jāatzīmē, ka vienlaikus visus Pirmā pasaules kara gadus Vācijā dažādas organizācijas un privātpersonas publicēja (bieži – ar *Ober Ost* Preses nodaļas finansiālu un materiālu atbalstu) dažāda rakstura izdevumus, kurās uzsvērts „atbrīvotās Baltijas” vāciskums, senās vācu tradīcijas un saknes, kā arī darbs, kuru ir ieguldījusi Vācijas armija, lai atjaunotu pilsētas, kuras bija iznīcinājis Krievijas karaspēks 1915. gada atkāpšanās laikā.<sup>31</sup> Arī šie izdevumi publicēti

<sup>29</sup> LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 60. l., 12. lp.

<sup>30</sup> *Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit in den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Białystok-Grodno*. Stuttgart: Verlag der Presseabteilung Ober Ost, 1917. (Turpmāk: *Das Land Ober Ost...*).

<sup>31</sup> Sk., piem.: *Deutsch-Polnisch-Russisch-Weißruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch. Sieben Sprachen Wörterbuch*. Presseabteilung des Oberbefehlshabers Ost, 1918.; *Skizze der wirtschaftlichen Verhältnisse Livlands*. Berlin: Herausgegeben vom Baltischen Vertrauensrat, 1915.; Buttner, M. *Mitau im Feldgrau*. Mitau: J. F.

propagandas nolūkos un to nozīme promocijas darba izstrādē ir relatīvi zema. Atsevišķos gadījumos darbi izmantoti militārajai pārvaldei tuvu stāvošu personu uzskatu sistēmas un priekšstatu ilustrācijai. Izdevumu pamatā bija ideoloģisks vēstījums un to ticamības pakāpe zema. Taču, neskatoties uz to tendenciozo raksturu, darbi vērtējami kā laikmeta liecība, kas ilustrē diskusijas dažādās, jautājumā ieinteresētās Vācijas sabiedrības grupās par okupēto teritoriju pārvaldes modeli, lomu Vācijas politikā un nākotni.

### *Atmiņas*

Pirmā pasaules kara Austrumu frontes un okupēto apgabalu problemātika ir apskatīta arī *Ober Ost* amatpersonu, Vācijas politiķu un militārpersonu, Latvijas teritorijā dislocēto vācu karavīru, kā arī okupētajā Kurzemē palikušo iedzīvotāju (vācbaltiešu) pēc kara publicētajās atmiņās, kas ir svarīgs avots darbā apskatīto jautājumu izpētē. Turpmāk minētas nozīmīgākās publicētās atmiņas, kas izmantotas promocijas darba izstrādē.

Jāizceļ *Ober Ost* virspavēlnieka (vēlāk ģenerālštāba priekšnieka) Paula fon Hindenburga<sup>32</sup>, viņa vietnieka un štāba priekšnieka Ēriha Lūdendorfa<sup>33</sup>, Vācijas armijas ģenerālštāba priekšnieka (līdz 1916. gada augustam) ģenerāļa Ēriha fon Falkenhaina<sup>34</sup>, reihskancleru Teobalda fon Betmana-Holvega<sup>35</sup> un *Ober Ost* Politiskās nodaļas vadītāja (līdz 1916. gada novembrim) un Austrumu frontes virspavēlnieka adjutanta kapteiņa Hansa Joahima fon Brokhūzena,<sup>36</sup> viņa pēcteča Vilhelma fon Gaila<sup>37</sup>, kā arī Reihstāga deputāta Ervīna Gugelmeijera<sup>38</sup> atmiņas.

Sevišķi svarīgas ziņas sniedz Ē. Lūdendorfa atmiņas. Pildot Austrumu frontes štāba priekšnieka pienākumus no 1914. gada beigām, Ē. Lūdendorfs faktiski izveidoja *Ober Ost* pārvaldes sistēmu un vadīja to līdz savai iecelšanai Vācijas ģenerālštābā 1916. gada augustā. Viņa publicētās atmiņas ir nozīmīgas, jo detalizēti apraksta pārvaldes izveides gaitu, iemeslus, kāpēc teritorija tika pakļauta militārai, nevis civilai pārvaldei, pārvaldes struktūru, civiliedzīvotājiem noteiktos ierobežojumus, skolu atjaunošanu, izglītības lomu apgabalu un to saistību ar ilgtermiņa politiskajiem mērķiem un citus jautājumus. Taču, neskatoties uz to nozīmīgumu, atmiņas vērtējamas kritiski. Tajās iztrūkst dziļākas analīzes un atmiņas caurstrāvo vēlme nekritiski izcelt militārās pārvaldes sasniegumus. Jāņem vērā arī atmiņu rakstīšanas laiks – tās publicētas tikai gadu pēc Vācijas kapitulācijas. Ē. Lūdendorfs, kurš no 1916. gada augusta kopā ar P. fon Hindenburgu faktiski vadīja Vācijas impērijas bruņotos spēkus<sup>39</sup>, ar publicētajām

---

Steffenhagen und Sohn, 1917.; Struck, H., Eulenberg, H. *Skizzen aus Litauen, Weissrussland und Kurland*. Berlin: Verlag von Georg Stilke, Druckerei des Oberbefehlshabers Ost, 1916.; Bernowitz, A. H. *Die Kriegserlebnisse der Ev.-Luth. Kirche in Kurland und Litauen*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1917.; Hartmann, F. *Ob. Ost. Friedliche Kriegsfahrt eines Zeitungsmannes*. Hannover: Verlag von Gebrüder Jänecke, 1917. u.c.

<sup>32</sup> Hindenburg, P. *Aus meinem Leben*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1920.

<sup>33</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen 1914 – 1918*. Berlin: E.S. Mittler, 1919. (Turpmāk: Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen*); Ludendorff, E. *Kriegsführung und Politik*. Berlin: Mittler & Sohn Verlag, 1922.

<sup>34</sup> Falkenhayn, E. *Die Oberste Heeresleitung 1914. – 1916*. Berlin: E.S. Mittler, 1920.

<sup>35</sup> Hollweg - Bethmann, T. *Betrachtungen zum Weltkriege*. 2. Teil. Berlin: Verlag von Reimar Hobbing, 1921.

<sup>36</sup> Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg und ein schlichtes Menschenleben*. Greifswald: Ratsbuchhandlung L. Bamberg, 1928. (Turpmāk: Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...*)

<sup>37</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder. Erinnerungen an Front- und Verwaltungsdienst in den Jahren 1914/1919*. Heft 2: Die Militärverwaltung Ob Ost und die Randstaatenpolitik im Baltikum und in Litauen 1915 bis 1918. Potsdam: Selbstverlag, 1942. (Turpmāk – Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...*)

<sup>38</sup> Gugelmeier, E. *Das schwarze Jahr 1917–1918. Erlebtes aus dem letzten Kriegsjahr, im Reichstag und im Baltenland, in Hauptquartier und Heimat*. Freiburg im Breisgau: Bielefelds Verlag, 1926.

<sup>39</sup> Atsevišķi vēsturnieki pat nodēvējuši Ē. Lūdendorfu par Pirmā pasaules kara laika Vācijas militāro diktatoru, daļēji pateicoties viņa un P. fon Hindenburga “totālā kara” politikai, mobilizējot Vāciju un tās saimniecisko potenciālu visaptverošam karam. Sk., piem: Nebelin, M. *Ludendorff. Diktator im Ersten Weltkrieg*. München: Siedler, 2010. S. 7-21; Chickering, R. *Imperial Germany and the Great War, 1914–1918*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. pp. 244.; Bridgman, J. *The Origins of the Military Dictatorship of Hindenburg and Ludendorff*. Stanford: Stanford University, 1960. pp. 262.; Kitchen, M. *The Silent Dictatorship. The Politics of the German High Command under Hindenburg and Ludendorff, 1916-1918*. New York: Holmes & Meier Publishers, 1976.



atmiņām centās mazināt savu lomu sakāvē. Tas tika darīts izceļot savus panākumus Austrumu frontē 1914. - 1915. gadā, veiksmīgo *Ober Ost* okupācijas režīmu un tā saimnieciskos "sasniegumus", vienlaicīgi kritizējot viņa priekšgājēju Ē. fon Falkenhainu, kura nemākulīgā rīcība Rietumu frontē 1914. - 1916. gadā maksājusi Vācijai uzvaru karā.

Tikpat nozīmīgas ir H. J. fon Brokhūzena atmiņas, kurās viņš pievēršas dažādiem *Ober Ost* un Kurzemes militārās pārvaldes aspektiem. Autors sniedz vērtīgas ziņas par *Ober Ost* militāro organizāciju (faktoriem, kas ietekmēja pārvaldes veidošanu pēc Polijas jautājuma neveiksmīgā risinājuma Austrumu frontes virspavēlniecības redzējumā), militārās pārvaldes attiecībām ar vācbaltiešiem un latviešiem, A. fon Goslera redzējumu par Vācijas impērijas kara mērķiem un pārvaldes organizēšanu, Kurzemes aprinķu priekšnieku iecelšanu amatos, Ē. Lūdendorfa personisko ambīciju lomu, kā arī dažādos priekšstatus par Kurzemes germanizācijas iespējām. Tāpat H. J. fon Brokhūzens asi kritizē *Ober Ost* militāro pārvaldi, uzsverot dažādas problēmas, ar kurām pārvaldei nācās saskarties sākot ar 1916. gadu, t. sk. uzblīdušu administratīvo aparātu un nacionalitāšu problēmu nerisināšanu. Taču H. J. fon Brokhūzena atmiņās sniegtās ziņas jāvērtē piesardzīgi. To nosaka tuvā radniecība ar augstām pārvaldes amatpersonām (viņš bija P. fon Hindenburga znots, un viņa brālēns vadīja Mežniecības nodaļu Kurzemes militārās pārvaldes administrācijā Jelgavā), turklāt A. fon Goslers un H. J. fon Brokhūzens bija vienas studentu korporācijas biedri.<sup>40</sup>

Līdzās H. J. fon Brokhūzena atmiņām promocijas darbā sevišķi nozīmīgi ir V. fon Gaila memuāri, kurš *Ober Ost* štāba Politikās nodaļas vadību pārņēma 1916. gada beigās. 1942. gadā publicētie memuāri promocijas darbā ir svarīgi vairāku iemeslu dēļ. Ņemot vērā Politiskās nodaļas nozīmīgumu militārās pārvaldes politikas formulēšanā (sevišķi – nacionalitāšu jautājumos), V. fon Gaila memuāri atklāj ne tikai galvenos pārvaldes veidošanas strukturālos un administratīvos aspektus tās pastāvēšanas sākumposmā, bet arī pārvaldes amatpersonu redzējumu par okupētās zemes iedzīvotājiem un lomu pārvaldes funkciju realizācijā, saimnieciskās politikas mērķus un problēmas, kā arī *Ober Ost* augstākās virspavēlniecības attiecības ar atsevišķajām apgabalu pārvaldēm. Tāpat V. fon Gaila atmiņas ļauj izsekot *Ober Ost* ilgtermiņa mērķu politikas attīstībai un mēģinājumiem juridiski konsolidēt Vācijas militārās vadības varu reģionā, kas ļautu *Ober Ost* funkcionēt iespējami autonomi no Vācijas politiskās vadības, kā arī dažādās ieceres par Kurzemes nākotnes pārvaldes modeļiem.

Tāpat jāizceļ E. Gugelmeijera atmiņas, kurš, būdams Reihstāga deputāts no Vācijas Nacionāli Liberālās partijas, 1917. gada rudenī devās braucienā uz Vācijas okupētajiem apgabaliem Ziemeļaustrumeiropā, t. sk. apmeklējot Rīgu un Kurzemi. Autors sniedz vērtīgas ziņas par latviešu un vācbaltiešu problemātiskajām attiecībām un to izpausmēm militārās pārvaldes politikā, Latvijas teritorijā dislocēto vācu virsnieku un amatpersonu redzējumu par latviešu lomu zemes pārvaldē, kā arī atspoguļo dažādos viedokļus, kas pastāvēja jautājumā par Kurzemes politisko nākotni un tās dziļāku integrāciju Vācijas impērijā. Sevišķi nozīmīgs ir E. Gugelmeijera sniegtais pārstāsts par sarunu starp vēlāko Latvijas tirdzniecības un rūpniecības ministru Andreju Bērziņu, advokātu Aleksandru Birku un reihskancleru G. Mihaelisu 1917. gada 19. oktobrī Liepājā, kurai viņš bija klātesošs, un kurā tika apspriesti jautājumi par iespējamo Kurzemes kolonizāciju, militārās pārvaldes un Vācijas politiku pret latviešiem, un Latvijas teritorijas nākotni kopumā.

No pētījuma izstrādē izmantotajām laikabiedru atmiņām jāatzīmē arī Vācijas 8. armijas leitnanta Alfrēda Fagtsa<sup>41</sup>, Rīgas ierēdņa un vēlākā Saeimas deputāta Helmuta Štegmaņa<sup>42</sup>, Krievijas Valsts domes locekļa, Lielstraupes muižnieka Hansa Oto fon Rozena<sup>43</sup>, Īles

<sup>40</sup> Janßen, K. H. Alfred von Goßler und die deutsche Verwaltung im Baltikum 1915/1918. *Historische Zeitschrift*, Bd. 207, H. 1., August 1968. S. 42. (Turpmāk: Janßen, K. H. Alfred von Goßler...)

<sup>41</sup> Vagts, A. A Memoir of Military occupation. *Military Affairs*, Vol. 7, No. 1, 1943. p. 16. – 24.

<sup>42</sup> Stegman, H. IV. Im Dienst der Stadt Riga während des I. Weltkriegs. *Baltische Hefte*, Nr. 17, 1971. S. 206. - 248.

<sup>43</sup> Pētersone, P. Vēstures liecības barona Hansa Johana Otto fon Rozena atmiņās. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3, 2007. 58. - 100. lpp.

muižnieka Herberta fon Hernera<sup>44</sup>, sabiedriskā darbinieka un vēlākā Latvijas valsts kontroliera Eduarda fon Rozenberga<sup>45</sup>, Liepājas iedzīvotāja Aleksandra Janševska<sup>46</sup>, kā arī Tukuma iedzīvotājas, vācbaltietes Ģertrūdes fon den Brinkenas<sup>47</sup> atmiņas, kurās autori aprakstījuši sevis pieredzēto Vācijas karaspēka okupētajā Latvijas teritorijā 1915. - 1918. gadā, atklājot dažādu sabiedrības grupu redzējumu par Vācijas un militārās pārvaldes politiku kopumā.

### **Dienasgrāmatas**

Pētījumā izmantotas arī vācu karavīru (admirāļa Georga Aleksandra fon Millera<sup>48</sup>, ārstu Teodora Cuhēnes<sup>49</sup> un Hansa Naujoksa<sup>50</sup>), kā arī okupētās Kurzemes iedzīvotāju (vācbaltietes Alises fon Grothusas<sup>51</sup> un lauksaimnieka, Rundāles pagasta iedzīvotāja Kārļa Vesmaņa<sup>52</sup>) publicētās dienasgrāmatas. Sevišķi nozīmīga promocijas darbā bija A. fon Grothusas dienasgrāmata, kas aptver laiku no 1915. gada jūlija līdz 1917. gada novembrim. A. fon Grothusas tēvs Oto fon Grothuss, būdams Spāres muižas īpašnieks, bija ļoti tuvās attiecībās ar pārvaldes amatpersonām. Starp tiem bija arī A. fon Goslers, kurš vairākkārtīgi ieradās Spārē, ar klātesošajiem pārrunājot dažāda rakstura jautājumus, t.sk. pieskaroties Kurzemes saimnieciskajām problēmām. A. fon Grothusa daļēji pārstāsta iespaidus un pārdomas, kas radušās pēc vācu amatpersonu apmeklējuma, netieši izgaismojot dažādus pārvaldes politikas aspektus. Dienasgrāmatu papildina Spāres muižas viesu grāmatas fragmenti, kas ir nozīmīgs avots, atklājot augsti stāvošu Vācijas politiķu un *Ober Ost* amatpersonu viesošanās un klātbūtni Kurzemē pēc frontes līnijas nostabilizēšanās 1915. gada rudenī.

Līdzās A. fon Grothusas dienasgrāmatai, pētījumā svarīga arī bija Bauskas apriņķa Rundāles pagasta lauksaimnieka un vēlākā Saeimas priekšsēdētāja Fridriha Vesmaņa tēva Kārļa Vesmaņa dienasgrāmata, kas sniedz diametrāli pretējā situācijā esošas sabiedrības grupas redzējumu par militārās pārvaldes politiku, tās vērtējumu un personīgo pieredzi okupācijas apstākļos. Dienasgrāmatā veikti pieraksti laikā no 1915. gada jūlija līdz 1919. gada janvārim, aprakstot pārtikas rekvizīcijas, pagastu valžu veidošanu, krievu karagūstekņu stāvokli un piespiedu darbu, iedzīvotāju uzskaiti un dokumentu izsniegšanu, kā arī pārtikas trūkumu pēdējos divos kara gados. Neskatoties uz subjektivitāti, dienasgrāmata ir vērtīgs avots, jo atspoguļo arī attiecības starp okupācijas varu reprezentējošajiem vācu karavīriem un latviešiem sadzīvīskā līmenī, rekonstruējot dažādus savstarpējos priekšstatus un to izpausmes.

## **2. Literatūra**

Promocijas darba izstrādē izmantoto zinātnisko vēstures literatūru var kopumā iedalīt trīs hronoloģiskos izpētes posmos: starpkaru perioda historiogrāfija, pēckara perioda

---

<sup>44</sup> Whiton, J. 'Das Haus Am See': an Unpublished Memoir of a Baltic Baron. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 27, No. 1, 1996. pp. 77 - 86.

<sup>45</sup> Rosenberg, E. Für Deutschland und Fortschritt in Lettland. Rīga: A. G. Salamandra, 1928.

<sup>46</sup> Janševskis, A. *Dzīvotgriba*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds, 1992.

<sup>47</sup> Brinkena, Ģ. *Nogramusī zeme. Piedzīvojumi divos pasaules karos, boļševiku laikā un pēckara gados*. Tukums: Tukuma muzejs, 2015.

<sup>48</sup> Görlitz, W. *Regierte der Kaiser? Kriegstagebücher, Aufzeichnungen und Briefe des Chefs des Marine-Kabinetts Admiral George Alexander von Müller, 1914-1918*. Göttingen: Musterschmidt-Verlag, 1959.

<sup>49</sup> Kessel, J. "Jetzt gehts in die Männer mordende Schlacht..." Das Kriegstagebuch von Theodor Zuhöne, 1914-1918. Damme, 2002. Pieejams:

[https://www.wlbstuttgart.de/fileadmin/user\\_upload/sammlungen/BfZ/Themenportal/Tagebuecher/Zuhoene/Abshrift\\_Zuhoene.pdf](https://www.wlbstuttgart.de/fileadmin/user_upload/sammlungen/BfZ/Themenportal/Tagebuecher/Zuhoene/Abshrift_Zuhoene.pdf) [skatīts 02.12.2013]

<sup>50</sup> Naujoks, H. *Äskulap in Kurland und Wolhynien, 1914-1919. Feldpostbriefe und Tagebuchseiten von Hans Naujoks, kgl. preuss. Feldunterarzt*. Münster: Archiv der Zeitzeugen, 2012.

<sup>51</sup> Bredow, M. *Spahren - Ein Gut in Kurland. Das Baltikum im Spannungsfeld zwischen Nord-, Mittel- und Osteuropa*. Burgdorf: Selbstverlag, 1991. S. 91 - 367.

<sup>52</sup> Vesmanis, F. *Klausieties pagātnes soļos*. Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, 2013. 133. - 159. lpp.

historiogrāfija un mūsdienu historiogrāfija. Katra izpētes posma iedalījums un atsevišķie problēmjautājumi iztirzāti turpmāk.

## 2.1. Starpkaru perioda historiogrāfija

Pirmā pasaules kara vēstures pētniecība Eiropā aizsākās jau neilgi pēc kara beigām. Neskatoties uz nozīmīgajiem militāri politiskajiem procesiem visā reģionā, Austrumu frontes norišu atspoguļošana zinātniskā līmenī starpkaru periodā nav saistījusi padziļinātu vēsturnieku un laikabiedru interesi. Jau pirmajos pēckara gados Pirmā pasaules kara pētniecība Vācijā un citās Rietumvalstīs bija vērsta uz Rietumu frontes problemātikas analīzi, norises Eiropas austrumos atstājot novārtā.<sup>53</sup> Austrumu frontes izpēte pamatā aprobežojusies ar militāro norišu atspoguļošanu, okupācijas pieredzi un militāro pārvalžu problemātiku apskatot tikai pakārtoti. Vēsturnieks Markuss Pēlmans, raksturojot Pirmā pasaules kara pētniecības tendences starpkaru periodā, lieto terminu “ģenerālštāba historiogrāfija” (*Generalstabshistoriographie*), tādējādi norādot uz militārā aspekta (karadarbības) dominanci, kas pilnībā izslēdza (ar atsevišķiem izņēmumiem<sup>54</sup>) dziļāku kara sociālo un politisko procesu analīzi.<sup>55</sup>

Arī Latvija, neskatoties uz ilgstošo Pirmā pasaules kara laika vācu okupācijas pieredzi, organiski iekļaujas iepriekšminētajā izpētes raksturojumā, kur starpkaru periodā dominēja latviešu strēlnieku bataljonu (pulku) karadarbības un Latvijas Neatkarības kara militāro procesu atspoguļojums, vācu faktoru pamatā analizējot tikai saistībā ar norisēm 1918. gada otrajā pusē un 1919. gadā.<sup>56</sup> Vācijas armijas un tās etapa apgabalu darbība Pirmajā pasaules karā Latvijas teritorijā skatīta saistībā ar tiešu karadarbību, atsevišķiem autoriem pievēršoties tās pirmajai fāzei – Kurzemes guberņas okupācijas norisei 1915. gadā.<sup>57</sup>

Raksturojot Vācijas karaspēka iebrukumu Kurzemes guberņā un turpmāko karadarbību Latvijas teritorijā līdz 1918. gada martam, promocijas darba izstrādē izmantoti arī Vācijas valsts arhīva (*Reichsarchiv*) starpkaru periodā publicētā darbu sērija par Vācijas armijas kaujām Pirmajā pasaules karā, kas kopumā iznāca 12 sējumos, no kuriem pēdējos trīs izdeva un rediģēja 1935. gadā izveidotā Kara un Armijas Vēstures Pētniecības institūcija (*Kriegsgeschichtliche Forschungsanstalt des Heeres*).<sup>58</sup> Lai arī sējumi ir vērtīgi, jo sniedz būtiskas ziņas par Vācijas armijas stratēģiskiem apsvērumiem, izvēršot ofensīvu Baltijas telpā, kā arī detalizēti izseko

<sup>53</sup> Thiemeyer, G. Der Erste Weltkrieg. Ein Forschungsbericht. *Archiv für Sozialgeschichte*, Nr. 47, 2007. S. 686.

<sup>54</sup> Atsevišķus kara sociālos procesus un to sekas starpkaru periodā ir pētījis, piemēram, vācu seksologs Magnuss Hiršfelds, nedaudz pieskaroties arī aspektiem okupētajā Latvijas teritorijā (Rīgā un Kurzemes guberņā): Hiršfeld, M. *Sittengeschichte des Weltkrieges*. II band. Leipzig, Wien: 1930. S. 182.

<sup>55</sup> Hirschfeld, G. Der Erste Weltkrieg in der deutschen und internationalen Geschichtsschreibung. *Das Parlament. Aus Politik und Zeitgeschichte*, Nr. 29/30, 2004. S. 3-5.; Vairāk sk.: Pöhlmann, M. *Kriegsgeschichte und Geschichtspolitik: Der Erste Weltkrieg. Die amtliche deutsche Militärgeschichtsschreibung 1914-1956*. Paderbon, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2002.

<sup>56</sup> Sk., piem.: Peniķis, M. *Pasaules karš 1914., 1915. un 1916. gadā, un Latviešu strēlnieku bataljonu-pulku cīņas. I. d.* Rīga: Armijas spiestuve, 1939.; *Pasaules karš, 1914. - 1918.g. Austrumu frontē*. Rīga: Armijas spiestuve, 1929.; Peniķis, M. *Latvijas Atbrīvošanas kara vēsture*. 1. - 2. sēj. Rīga: Literatūra, 1938.; Zālīte, P. *Vācu varas pastari Latvijā*. Rīga: A. Raņķa grāmatu tirgotava, 1925.; Līgotņu Jēkabs. *Latvijas valsts dibināšana. Latvijas valsts tapšanas pirmais posms (līdz 18. novembrim 1918.)*. Rīga: V. Olava fonda sabiedrība, 1925. u.c. Vairāk par starpkaru perioda Latvijas militārās vēstures historiogrāfiju un tās dažādajiem aspektiem sk. arī: Jēkabsons, Ē. *Latvijas Neatkarības karš 1918. - 1920. gadā: Galveno militārpolitisko norišu atspoguļojums historiogrāfijā*. Gram.: Bērziņš, J. (Red.) *Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010. 20. - 44. lpp.;

<sup>57</sup> Karlsons, G. Vācu iebrukums Kurzemē 1915. gada pavasarī. *Latviešu Strēlnieki*, Nr. 18, 1937. 1777. - 1808. lpp.; Baltiņš, K. Latviešu strēlnieku pulku priekšteči – ceļa nolīdzinātāji – I. un II. Daugavgrīvas cietokšņa apvienotie zemessargu darba rotu bataljoni. *Latviešu Strēlnieki*, Nr. 3., 1936. 193. - 228. lpp.; Jokums, K. Kā radās latvju strēlnieku bataljoni. Grām.: *Latvju strēlnieku vēsture*. 1. sējums, 1. daļa. Maskava: Prometejs, 1928. 23. - 65. lpp.

<sup>58</sup> Promocijas darbā izmantots astotais sējums, kas skar karadarbību Latvijas teritorijā. *Der Weltkrieg. Operationen des Jahres 1915*. Achter Band. Berlin: L. S. Mittler & Sohn, 1932. Sk. arī: Facius, F., Granier, G., Henke, J., Oldenhave, K. *Das Bundesarchiv und seine Bestände*. Boppard: Oldenbourg Verlag, 1977. S. 221.

Kurzemes guberņas militārās okupācijas norisei, tie ir jāanalizē ar zināmu piesardzību. Vācijas armijas ģenerālštābs bija devis rīkojumu arhīvam, kas vienlaicīgi darbojās arī kā pētniecības iestāde, rakstīt un publicēt “kara oficiālo vēsturi”. 20. gadsimta 20. gadu sākumā šāda direktīva pārauga konfliktā starp akadēmiski izglītotiem vēsturniekiem un Vācijas armijas virsniekiem, kas bija ņēmuši dalību karā, un darbojās publikācijas kontrolējošā padomē arhīva ietvaros. Pakāpeniski pēdējie guva virsroku, faktiski iegūstot monopolu uz “oficiālās vēstures” rakstīšanu, tādējādi izslēdzot visus kara aspektus, kas saistīti ar politiskām un sociālām norisēm, kā arī, iespējams, noklusējot neglaimojošas epizodes.<sup>59</sup>

Neskatoties uz iepriekšminētajiem aspektiem, atsevišķi autori starpkaru periodā pievērsušies arī militārās pārvaldes politikas analīzei Vācijas okupētajā Latvijas teritorijā un Baltijā kopumā. Promocijas darba kontekstā sevišķi jāizceļ vācbaltiešu vēsturnieka Klauša Grimma 1939. gadā publicētais pētījums, kurā atspoguļota Vācijas un militārās pārvaldes politika Latvijas teritorijā un Baltijā laikā no 1915. līdz 1919. gadam.<sup>60</sup> K. Grimma darbs uzskatāms par pirmo nopietno mēģinājumu zinātniski analizēt Vācijas militārās pārvaldes politiku okupētajā Kurzemes guberņā. Autors apskata Kurzemes pakāpeniskās okupācijas norisi 1915. gadā, militārās pārvaldes izveidi un galvenās politiskās vadlīnijas, Vācijas politiku Baltijā, kā arī aicinājumus pēc zemes kolonizācijas, analizējot minētos aspektus reģiona vēsturiskajā un sociālpolitiskajā kontekstā. Taču, neskatoties uz darba faktoloģiskos bagātību, darbā ir būtiski trūkumi, no kuriem nozīmīgākais ir ierobežotais avotu klāsts. Autors balstījies uz publicētiem vēstures avotiem, tādējādi atsevišķus aspektus analizējot tikai virspusēji, piemēram, jautājumu par militārās pārvaldes organizatoriskajiem un institucionālajiem aspektiem, kas ir virspusēji iztirzāti, neņemot vērā to ietekmējošos lokālos un ārējos faktorus.

Tāpat jāizceļ vācbaltiešu jurista Immo Brēdriha darbs par Kurzemes militārās pārvaldes administratīvā aparāta struktūru un tā izmaiņām līdz Baltijas militārās pārvaldes izveidei 1918. gadā.<sup>61</sup> Pētījums ir nozīmīgs, jo sniedz detalizētu un secīgu militārās pārvaldes struktūras analīzi, vienlaikus iztirzājot pārvaldes institūciju izveides juridisko pamatojumu. Autors atsevišķu aspektu raksturojumā citē *Ober Ost* propagandas izdevumus, aprakstot, piemēram, vispārējo stāvokli Kurzemes guberņā pēc vācu karaspēka ienākšanas, tādējādi izdarot virspusējus un neprecīzus secinājumus, kas nav balstīti nopietnās avotu studijās. Taču, neskatoties uz trūkumiem, darbs ir nopietns pētījums, kurā aplūkota liela daļa pārvaldes struktūru un to darbības aspekti – administrācija, finanses, spēka struktūras (policija), saimnieciskā politika, tiesiskuma jautājumi u.c.

Atsevišķi autori starpkaru periodā un pirmajos Otrā pasaules kara gados pievērsušies arī Pirmā pasaules kara laika Baltijas reģiona ģermanizācijas un kolonizācijas ieceru pētniecībai, minēto aspektu kontekstā apskatot arī okupētās Kurzemes militāro pārvaldi un tās lomu šo ieceru realizācijā, piemēram, saistībā ar plānoto zemes iegādi kolonistu nomatināšanai.<sup>62</sup> Konkrētajiem pētījumiem promocijas darba izstrādē bija maznozīmīga loma, un tie izmantoti tikai pakārtoti, lai uzsvērtu atsevišķus militārās pārvaldes politikas aspektus.

---

<sup>59</sup> Pöhlmann, M. Yesterday's Battles and Future War: The German Official Military History, 1918 - 1939. In: Chickering, R., Förster, S. (Eds.) *The Shadows of Total War: Europe, East Asia, and the United States, 1919-1939*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2007. pp. 229.

<sup>60</sup> Grimm, C. *Jahre Deutscher Entscheidung im Baltikum*. Essen: Essener Verlagsanstalt, 1939.

<sup>61</sup> Broedrich, I. *Die Organisation der Deutschen Hoheitsverwaltung in Kurland während des Weltkrieges und ihre Rechtsgrundlagen*. Leipzig: Universitätsverlag von Robert Noske, 1936.

<sup>62</sup> Brunhes, J., Vallaux, C. German Colonization in Eastern Europe. *Geographical Review*, Vol. 6, No. 6, 1918. pp. 465 – 480.; Dietrich, H. Deutsche Siedlung im Baltenland. *Schriften zu Förderung der inneren Kolonisation*, Heft 31, 1920.; Bernhard, L. *Der "Hugenberg-Konzern". Psychologie und Technik einer Großorganisation der Presse*. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1928.; Stupperich-Potsdam, R. Siedlungspläne im Gebiet des Oberbefehlshabers Ost (Militärverwaltung Litauen und Kurland) während des Weltkrieges. *Jomsburg. Völker und Staaten im Osten und Norden Europas*, Jahrgang 5, 1941. S. 348 - 367.; Meyer, H. C. Rohrbach and His Osteuropa. *The Russian Review*, Vol. 2, No. 1, 1942. pp. 60 - 69.

## 2.2. Pēckara perioda historiogrāfija

### *Rietumeiropas un ASV historiogrāfija*

Vēstures zinātnē Pirmā pasaules kara laika Vācijas okupācijas politikas izpēte jaunu aktualitāti ieguva 20. gadsimta 50. gadu beigās - 60. gadu sākumā. Lai gan konceptuāli līdzīgas atziņas atsevišķos jautājumos par Vācijas politiku okupētajās Austrumeiropas zemēs Rietumu historiogrāfijā paustas arī iepriekš<sup>63</sup>, jaunu izpētes posmu ievadīja 1961. gadā publicētais un pretrunīgi vērtētais vācu vēsturnieka Friča Fišera pētījums "Vācijas mērķi Pirmajā pasaules karā"<sup>64</sup>, kas izraisīja vienu no lielākajiem vēstures zinātnieku strīdiem Rietumvācijā, gūstot arī starptautiski rezonansi.<sup>65</sup> F. Fišers formulēja Vācijas impērijas vainu pasaules kara izraisīšanā un norādīja, ka Vācijas politiskām un militārā vadība bija izstrādājuši tālejošus plānus, kas paredzēja anektēt Vācijai daļu Francijas, Beļģijas, Luksemburgu un daļu Krievijas impērijas rietumu teritoriju, uzsverot arī kontinuitāti starp Vācijas impērijas un nacistiskās Vācijas plāniem Austrumeiropā.<sup>66</sup> Daļēji pievēršoties arī *Ober Ost* un Kurzemes jautājuma analīzei, F. Fišers, balstoties uz Vācijas Reihskanzlejas dokumentiem, Kurzemes militārās pārvaldes darbības pārskata ziņojumiem, kā arī vācu amatpersonu sastādītajiem plānošanas dokumentiem un rakstiem, atspoguļoja Vācijas plānus attiecībā uz Baltijas reģionu, uzsverot, ka militārās pārvaldes vadošo amatpersonu politika un dažādu vācu kolonizācijas teorētiku idejas pēc Vācijas sakāves tika pārnestas arī uz Veimāras republiku, tām nezaudējot aktualitāti līdz pat nacistiskās Vācijas sakāvei 1945. gadā.

F. Fišera pētījums aizsāka Pirmā pasaules kara politiskās vēstures pētniecības tradīciju, kam iepriekš historiogrāfija tika piešķirta sekundāra loma. Jautājums par Vācijas iespējamo ekspansiju Eiropas austrumos aktualizēja *Ober Ost* izpēti, autoriem lielā mērā iekļaujoties F. Fišera konceptuālajās nostādnēs. Šāda pieeja noteica to, ka vācu okupācijas politika reģionā tika analizēta Vācijas kopējās Austrumu politikas (*Ostpolitik*) un aneksijas tieksmju kontekstā, aplūkojot *Ober Ost* apgabalu militāro pārvalžu politiku tikai pakārtoti, izceļot atsevišķus tās aspektus.

Promocijas darba izstrādē nozīmīgi bija vācu vēsturnieka un žurnālista Karla Heinca Jansena pētījumi par Vācijas okupācijas politiku Baltijā un A. fon Goslera lomu Kurzemes militārās pārvaldes politikas veidošanā.<sup>67</sup> K. H. Jansens Vācijas kara mērķu un iekšpolitisko norišu kontekstā vispārēji analizē *Ober Ost* politiku Baltijas telpā līdz pat Vācijas sakāvei 1918. gadā, iezīmējot galvenos tās posmus un uzsverot dažādu ieinteresēto pušu (pārvaldes amatpersonu, politisko organizāciju, vācu politiķu u.c.) faktoru politikas formulēšanā,

---

<sup>63</sup> Sk. piem.: Koehl, R. L. A Prelude to Hitler's Greater Germany. *The American Historical Review*, Vol. 59., No. 1., October 1953. pp. 43 - 65.; Unfug, D. A. *German policy in the Baltic States, 1918 - 1919*. A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University. Yale, 1960.

<sup>64</sup> Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1977.; Autors konceptuālās atziņas turpinājis izvērst arī citos pētījumos un publikācijās, sk., piem.: Fischer, F. Kontinuität des Irrtums: Zum Problem der deutschen Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg. *Historische Zeitschrift*, Bd. 191, H. 1, August, 1960. S. 83. - 100.; Fischer, F. Deutschland und der Ausbruch des Weltkrieges - In Erwartung des Blitzsieges. Im: Scheinder, W. (Hrsg.) *Erster Weltkrieg. Ursachen, Entstehung und Kriegsziele*. Köln, Berlin: Kiepenheuer & Witsch, 1969.; Fischer, F. *War of Illusions. German Policy from 1911 to 1914*. Toronto: W. W. Norton & Company, 1975.

<sup>65</sup> F. Fišera paustās tēzes vēlākos gados sevišķi atbalstīja padomju zinātnieki, piemēram, slavējot viņu par „nevairīšanos no sarežģīto vēstures problēmu bezkaislīga izvērtējuma” un „atklātu vācu imperiālistu pasaules kundzības plānu traktējumu un patieso mērķu tālāku atšifrēšanu attiecībā uz austrumos sagrābtajām teritorijām.” Sk: Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987. 23. lpp.

<sup>66</sup> Atsevišķi vēsturnieki Pirmā pasaules kara pētniecību pat iedalā „pirms un pēc Fišera ērā”. Sk.: Zemīte, L. Ieskats dažās Pirmā pasaules kara pētniecības attīstības tendencēs un problēmās Eiropas historiogrāfijā. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 234. lpp.

<sup>67</sup> Janßen, K. H. Die Baltische okkupationspolitik des Deutschen Reiches. Im.: Hehn, J., Rimscha, H. Weiss, H. (Hrsg.). *Von den Baltischen provinzen zu den Baltischen staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917 - 1918*. Marburg: J. G. Herder Institut, 1971. S. 217-254. (Turpmāk: Janßen, K. H. Die Baltische okkupationspolitik...); Janßen, K. H. Alfred von Goßler... S. 42. - 54.

piemēram, jautājumos par okupētās Kurzemes kolonizāciju un aneksiju. Tāpat autors analizē *Ober Ost* realizētās politikas neveiksmju cēloņus, kas balstījās konservatīvā zemes pārvaldē un nespējā izmantot latviešu nacionālos centienus savu mērķu īstenošanai.

No "Fišera ēras" pētniekiem jāatzīmē arī vēsturnieka Imanuela Geisa darbi par Polijas pierobežas teritoriju jautājumu un Vācijas kara mērķiem kopumā, kuros pakārtoti analizēta arī Baltijas zemju problemātika.<sup>68</sup> Tāpat promocijas darbā izmantoti vēsturnieku Bernharda Manna un Vilhelma Lenca pētījumi, kuros analizēti Pirmā pasaules kara laikā Vācijā iznākušie Baltijas zemēm veltītie publicistiskas darbi kā faktors, kas ietekmēja Vācijas politikas formulēšanu attiecībā uz okupētajām Baltijas zemēm.<sup>69</sup>

Pēckara periodā okupētās Kurzemes guberņas un Vācijas politikas Austrumeiropā Pirmā pasaules kara gados analīzei pievērsies arī poļu vēsturnieks Viktors Sukņickis, kura apjomīgais pētījums "*East Central Europe during World War I: From Foreign Domination to National Independence*" divos sējumos publicēts ASV 1984. gadā.<sup>70</sup> Darbs ir nozīmīgs, jo uzskatāms par vienu no pirmajiem mēģinājumiem analizēt Austrumeiropas Pirmā pasaules kara laika militāro, politisko un sociālo vēsturi vienotā konceptuālā ietvarā, ņemot vērā reģiona vēsturiskās attīstības iezīmes un specifiskās nacionālās attiecības, kā arī izceļot iekšējus un ārējus faktorus, kas veicināja valstiskumu veidošanos reģionā. V. Sukņickis raksturo *Ober Ost* struktūru, pārvaldes mehānismus (autors padziļināti analizē *Ober Ost* 1916. gada jūnijā pieņemto "konstitūciju" un tās ietekmi uz tiešo zemes pārvaldi), saimniecisko politiku un izmaiņas militārās pārvaldes politikā pēc Februāra revolūcijas Krievijā. Neskatoties uz pētījuma faktoloģisko bagātību, tam ir būtiski trūkumi, no kuriem nozīmīgākais ir relatīvi šaurā avotu bāze. Autors pamatā balstās uz publicētajiem avotiem (laikabiedru atmiņām un *Ober Ost* izdevumiem) un citu vēstures zinātnieku pētījumiem, tādējādi darbs likumsakarīgi apstiprina jau iepriekš historiogrāfijā paustas atziņas.

Jāatzīmē, ka nepilnvērtīga npublicēto avotu bāze kopumā raksturo pēckara Rietumvalstu historiogrāfiju par Pirmā pasaules kara un Vācijas okupāciju vēstures problemātiku Austrumeiropas reģionā. Tā pamatā bija ģeopolitiskais stāvoklis, kas Aukstā kara apstākļos liedza Rietumvalstu pētniekiem pieeju arhīviem, kuros glabājās lielākā daļa no nepieciešamajiem dokumentiem, kas ļautu padziļinātu, vispusīgu un objektīvāku tēmas izpēti. Kā būtisks izņēmums jāmin ebreju izcelsmes lietuviešu vēsturnieks Abelis (Abba) Stražs, kurš 1970. gadu sākumā emigrēja uz Izraēlu.<sup>71</sup> Lai gan A. Stražs daļu savas akadēmiskās karjeras aizvadīja Lietuvas PSR un viņu varētu uzskatīt par piederīgu padomju historiogrāfijas tradīcijai, nozīmīgākie viņa pētījumi<sup>72</sup> bez padomju vēsturnieku darbiem raksturīgā ideoloģiskā uzslāņojuma publicēti Rietumvalstīs, kur tie zināmā mērā ietekmēja pastāvošos priekšstatus par *Ober Ost* politiku Baltijas zemēs. A. Stražs, kurš bija veicis nozīmīgu izpētes darbu PSRS arhīvos, analizējot militāro pārvalžu politiku Lietuvā un Kurzemē, pēc došanās uz Izraēlu

<sup>68</sup> Geiss, I. *Der Polnische Grenzstreifen 1914 - 1918. Ein Beitrag zur deutschen Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg. Historische Studien*, Heft 378. Lübeck, Hamburg: Matthiesen Verlag, 1960.; *Das Deutsche Reich und der Erste Weltkrieg*. Wien: Carl Hanser Verlag, 1978.

<sup>69</sup> Mann, B. *Die Baltischen Länder in Der Deutschen Kriegszielpublizistik 1914-1918*. Tübingen: J.C.B. Mohr, 1965.; Lenz, W. *Baltische propaganda im Ersten Weltkrieg*. Die Broschürenliteratur über die Ostseeprovinzen Rußlands. Im: Ezergailis, A., Pistohlkors, G. (Hrsg.) *Die Baltischen provinzen Russlands zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917*. Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1982. S. 187-204.

<sup>70</sup> Sukkienicki, W. *East Central Europe during World War I: From Foreign Domination to National Independence*. Volume I, II. New York: Boulder, Columbia University Press, 1984. (Turpmāk: Sukkienicki, W. *East Central Europe during World War I...*)

<sup>71</sup> Gimžauskas, E. *Vokietijos Pirmojo Pasaulinio karo tikslai rytuose: istorijos ir istoriografijos vingiai. Lietuvos Istorijos Metraštis*. No. 2, 2014. S. 136.

<sup>72</sup> Strazhas, A. *The Land Oberost and its Place in Germany's Ostpolitik 1915-1918*. In: Vardys, S. V., Misiunas, R. J. (ed.) *The Baltic States in Peace and War, 1917 - 1945*. London: Pennsylvania State University Press, 1978. pp. 43-62.; *Die Tätigkeit des Dezernats für Jüdische Angelegenheiten in der "Deutschen Militärverwaltung Ober Ost"*. In: Ezergailis, A., Pistohlkors, G. (Hrsg.) *Die Baltischen provinzen Russlands zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917*. Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1982. S. 315-329.; *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost 1915-1917*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993.

turpināja pētniecību Rietumvalstu (Vācijas Federatīvās Republikas, Šveices un Izraēlas) arhīvos. Nozīmīgākais A. Straža pētījums, kuram pamatā ir viņa 1970. gadā Viļņas Universitātē aizstāvētā doktora disertācija, kas pārstrādāta un papildināta ar Rietumvalstu arhīvos pieejamajām ziņām 20. gadsimta 80. gados, ir neilgi pēc PSRS sabrukuma publicētais darbs “*Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost 1915-1917*”.<sup>73</sup> Pētījums promocijas darbā ir nozīmīgs vairākos aspektos, no kuriem būtiskākais ir A. Straža izstrādātā koncepcija par pretošanās kustību Vācijas okupācijas varai Kurzemē un Lietuvā, kuras pamatā bija izbēgušo karagūstekņu bruņotie uzbrukumi militārās varas pārstāvjiem frontes aizmugurē. Autors analizē civiliedzīvotāju lomu šīs pretestības kontekstā, klasificējot norises Kurzemē un Lietuvā 1915. - 1917. gadā pat kā savdabīgu partizānu karu, kura dinamika jāvērtē saistībā militārās pārvaldes saimniecisko un sociālo politiku visā reģionā. Taču darbam ir arī atsevišķi trūkumi. A. Stražs, balstoties pamatā uz Lietuvas militārās pārvaldes dokumentiem, gūtos secinājumos daļēji pielāgo Kurzemes militārās pārvaldes kontrolētajai teritorijai, kur stāvoklis dažādu iemeslu dēļ tomēr bija atšķirīgs, tādējādi izdarot nepamatotus vispārinājumus, kas nav balstīti konkrēta gadījuma padziļinātā izpētē. To nosaka apstākļi, ka autors Vācijas politiku okupētajā Kurzemē apskatījis tikai balstoties uz pārvaldes darbības pārskata ziņojumiem, integrējot tajos sniegtās statistikas ziņas kopējā stāvokļa raksturojumā, kas gūts, analizējot tieši Lietuvas militārās pārvaldes lietvedības dokumentus, piemēram, saistībā ar “bandu” uzbrukumiem Vācijas amatpersonām Kurzemē un Lietuvā.

No pēckara periodā Rietumvalstīs publicētajiem pētījumiem jāizceļ arī vācu teologa un vēsturnieka Dītriha Kesnera pētījums un atmiņu krājums par Kurzemes militārās pārvaldes darbinieku, vācbaltiešu mācītāju un Kurzemes Zemes padomes locekli Aleksandru Hansu Bernevicu.<sup>74</sup> Pētījumā, balstoties uz A. H. Bernevisa npublicētajām atmiņām un plašu publicēto avotu klāstu, apskatīta militārās pārvaldes struktūra, galvenās politiskās vadlīnijas, vācbaltiešu un pārvaldes attieksme pret latviešiem, un vispārējais stāvoklis okupētajā Kurzemē. Pētījums ir svarīgs, jo atspoguļo A. fon Gosleram tuvu stāvošas amatpersonas redzējumu par zemes pārvaldi un tās nākotni, turklāt A. H. Bernevis pastāvīgi Jelgavā tikās ar augsti stāvošiem Vācijas politiķiem un viesiem (Vilhelmu II, P. fon Hindenburgu, Ē. Lūdendorfu, vācu liberālo politiķi Frīdrihu Naumani, sociāldemokrātu Filipu Šeidemani u.c.), savstarpējo sarunu norisi pārstāstot savās atmiņās, kas daļēji pētījumā publicētas.

Kopumā jānorāda, ka *Ober Ost* un tā atsevišķo apgabalu pētniecībā līdz pat 20. gadsimta 90. gadiem gan Vācijas, gan citu Rietumvalstu historiogrāfijā, neskatoties uz F. Fišera diskusijas radīto problēmas aktualitāti, ieņēma nenozīmīgu lomu. Dažādu apstākļu dēļ (gan avotu nepieejamības, gan zinātniskas intereses trūkuma) joprojām kā centrālais Pirmā pasaules kara pētniecības jautājums saglabājās Rietumu fronte, radot vienpusīgu un nepilnīgu priekšstatu par Pirmā pasaules kara norisi un rezultātiem Eiropā kopumā.

### *Latviešu trimdas vēsturnieku pētījumi*

Padziļinātu *Ober Ost* un Vācijas okupācijas režīma Latvijas teritorijā 1915. - 1918. gadā izpēti Latvijas nacionālajā historiogrāfijā aizsāka latviešu trimdas vēsturnieki, pakārtoti pievērsoties atsevišķu problēmjaudājumu izpētei vispārēja rakstura Latvijas vēsturei veltītos darbos.

Kā sevišķi nozīmīgas latviešu trimdas vēsturnieku publikācijas jāizceļ Arnolda Aizsilnieka, Edgara Andersona un Ādolfa Šildes pētījumi.<sup>75</sup> Minēto latviešu trimdas autoru darbu specifiku lielā mērā noteica pieejamo vēstures avotu klāsts, kas bija nepilnīgs jau iepriekš

<sup>73</sup> Strazhas, A. *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost 1915-1917*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993.

<sup>74</sup> Kuessner, D. *Landesbischof D. Alexander Bernewitz 1836-1935. Vom Baltikum nach Braunschweig*. Willi Rihn, Hans Dieter Rihn: Blomberg, 1985.

<sup>75</sup> Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945*. Stokholma: Daugava, 1976.; Andersons, E. *Latvijas vēsture 1914 – 1920*. Stokholma: Daugava, 1967.; Šilde, Ā. *Latvijas vēsture 1914 – 1940*. Stokholma: Daugava, 1976.; *Pirmā Republika: Esejas par Latvijas valsti*. Bruklina: Grāmatu Draugs, 1982.

minēto problēmu dēļ. A. Aizsilnieks pievērsies okupācijas varas saimnieciskās politikas dažādo aspektu un nozaru analīzei, E. Andersons atspoguļojis diskusiju Vācijā 1914. - 1915. gadā par okupēto Baltijas zemju pārvaldes modeli, vācbaltiešu faktoru Kurzemes politiskās nākotnes jautājumos, militārās pārvaldes izveides priekšnosacījumus, pārvaldes struktūru u.c. aspektus. Ā. Šilde savukārt atspoguļojis Kurzemes politiskās nākotnes problemātiku vācbaltiešu, Vācijas politiķu un Kurzemes militārās pārvaldes amatpersonu redzējumā. Autori balstījušies uz Kurzemes militārās pārvaldes darbības pārskata ziņojumiem, laikabiedru atmiņām un dokumentu publikācijām. Taču, neskatoties uz trūkumiem, darbi ir nozīmīgi un tos raksturo plašs faktoloģiskais materiāls.

### *Latvijas PSR un VDR historiogrāfija*

Neskatoties uz ideoloģizēto pieeju tēmas izpētē, promocijas darba izstrādē svarīgi bija arī padomju historiogrāfijas darbi. Vācijas okupācijas politika un militārā pārvalde Latvijas teritorijā pamatā skatīta Latvijas PSR un Vācijas Demokrātiskās Republikas vēsturnieku darbos.

No VDR vēsturnieku darbiem jāizceļ Hansa-Pētera Flammes, Vernera Bāzlera, Friča Kleina un Helmuta Vēbera pētījumi.<sup>76</sup> Minēto autoru darbos Vācijas militārās pārvaldes politika skatīta tikai vispārēji. Latvijas un Baltijas piemērs pamatā izmantots Vācijas tālejošo aneksijas un “pasaules dominances” plānu izgaismošanai, tādējādi turpinot F. Fišera aizsākto diskusiju par Vācijas kara mērķiem. Lai gan konceptuāli tika atbalstītas F. Fišera tēzes, atsevišķi VDR vēsturnieki uzsvēra, ka Vācijas kara mērķi un politika okupētajā Austrumeiropā tika formulēta “vadošo kapitālistu” un Vācijas valdības pastāvīgā mijiedarbībā, kurā pirmajiem bija svarīgākā loma. Šādu viedokli savā nozīmīgajā pētījumā “*Deutschlands Annexionspolitik in Polen und im Baltikum 1914 – 1918*” pauž arī V. Bāzlers, kurš uzsvēra, ka Vācijas kara mērķu pamatā bija “vācu finanšu kapitāls”, kas noteica arī politiku okupētajā Kurzemes guberņā.<sup>77</sup> Tādējādi Kurzemes militārai pārvaldei tika piešķirta maznozīmīga loma pārvaldes ilgtermiņa mērķu politikas formulēšanā un realizācijā. Neskatoties uz iepriekš minētajiem aspektiem, darbi satur plašu faktoloģisku materiālu, kas ir būtiski rekonstruējot militārās pārvaldes politiku.

Arī Latvijas PSR historiogrāfijā paustas līdzīgas atziņas par Vācijas okupācijas politiku Latvijas teritorijā Pirmā pasaules kara gados. Taču jāatzīmē, ka Latvijas PSR historiogrāfija nebija viendabīga, un nav iespējams runāt par vienu, monolītu norišu interpretāciju, kas pastāvēja līdz pat PSRS sabrukumam. Vēstures pētniecībā bija stipri politizēta, akcentiem mainoties līdz ar pārmaiņām pašā režīmā.<sup>78</sup>

Laikā no 1945. līdz 1990. gadam Latvijas PSR nav publicēts neviens visaptverošs pētījums, kurā galvenais izpētes objekts būtu Vācijas militārā pārvalde okupētajā Latvijas teritorijā. Līdzīgi VDR historiogrāfijai, arī padomju Latvijas vēsturnieki uzsvēruši Vācijas aneksijas mērķus, nepievēršoties militārās pārvaldes analīzei, turklāt Vācijas iebrukumu atsevišķiem vēsturniekiem ietverot plašākā “imperālistu” intervences priekšvēstures konceptā, vērstu pret padomju varas nostiprināšanos reģionā.<sup>79</sup>

---

<sup>76</sup> Flamme, H.-P. *Die Rolle des Baltikums in den Expansionsplänen des deutschen Imperialismus während des I. Weltkrieges*. Staatsexamensarbeit, 1958.; Basler, W. *Deutschlands Annexionspolitik in Polen und im Baltikum 1914 – 1918*. Berlin: Rutten & Leoning, 1962.; Klein, F. *Deutschland in Ersten Weltkrieg. November 1917 bis November 1918*. Berlin: Akademie Verlag, 1969.; Weber, H. *Ludendorff und die Monopole. Deutsche Kriegspolitik 1916-1918*. Berlin: Akademie Verlag, 1966.

<sup>77</sup> Basler, W. *Deutschlands Annexionspolitik in Polen und im Baltikum 1914 – 1918*. Berlin: Rutten & Leoning, 1962. S. 25.

<sup>78</sup> Vairāk padomju historiogrāfiju un tās pētniecības problēmām sk.: Ivanovs, A. Vēstures zinātne kā padomju politikas instruments: Historiogrāfijas konceptuālais līmenis. Grām.: *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 9. sējums. Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944. - 1959. gadā: politika un tās sekas. Starptautiskās konference materiāli. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003. 59. lpp.

<sup>79</sup> Salmiņš, A. *Vācu imperiālisma kolonizācijas plānu neveiksme Latvijā Lielās Oktobra Sociālistiskās Revolūcijas uzvaras rezultātā*. Disertācija vēstures zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Rīga, 1952.; Лейт, А. *Агрессия*



Vairumā darbu Vācijas armijas faktors aplūkots pakārtoti tikai tiešās karadarbības (1915. gada iebrukums Kurzemē, Rīgas krišana 1917. gadā, ofensīva Baltijā 1918. gada februārī - martā), kā arī latviešu strēlnieku vēstures kontekstā, uzsverot tieši Latviešu strēlnieku padomju divīzijas izveidošanos un kaujas par padomju varu Krievijā un Latvijā 1918. - 1920. gadā, kā arī atspoguļojot LSD lielnieku darbību vācu okupētajā Latvijā u.c. jautājumus.<sup>80</sup>

Lai gan vācu militārās pārvaldes tiešās politikas dažādo aspektu padziļināta pētniecība nav saistījusi pēckara perioda padomju vēsturnieku interesi, daži autori tomēr pievērsušies jautājuma apskatei vispārēja rakstura Pirmā pasaules kara vēsturei veltītos darbos. Pēteris Krupņikovs analizējis Vācijā izdoto Baltijas aneksijas tematikai veltīto publicistiku, nedaudz pieskaroties arī *Ober Ost* jautājumam, skatot to Vācijas Austrumu politikas kontekstā.<sup>81</sup> Vācijas okupācijas režīms Kurzemes guberņā skatīts arī 1986. gadā akadēmiķa Aleksandra Drīzuļa redakcijā izdotajā darbā "*Latvijas PSR vēsture*" (1. sējums).<sup>82</sup> Jautājumi par militārās pārvaldes struktūru, funkcijām un politiku darbā aplūkoti ļoti virspusīgi, turklāt kļūdaini, neprecīzi un pretrunīgi. Darbā uzsvērts, ka civilā vara nodota "vācbaltiešu rokās" (civilas varas institūcijas pārvaldes augstākajā līmenī faktiski vispār nebija paredzētas), vienlaikus kļūdaini norādot, ka apriņķu priekšnieku amati bija paredzēti Vācijas armijas virsniekiem.<sup>83</sup> Tāpat darbā ir virkne faktoloģisku kļūdu (*Ober Ost* izveide 1915. gada jūnijā, S. Brēdriha iecelšana Kuldīga apriņķa priekšnieka amatā u.c.), kā arī padomju vēsturnieku darbiem raksturīgie ideoloģiski motivētie pārspilējumi un vispārinājumi. Būtisks trūkums ir arī zinātniskā aparāta (atsauču) sistēmas neesamība, kas liedz pārbaudīt darbā paustos apgalvojumus.

Viens no nozīmīgākajiem pētījumiem, kurā aplūkota Vācijas okupācijas politika un tās dažādie virzieni Latvijas teritorijā 1915. - 1918. gadā, ir vēsturnieka Valda Bērziņa 1987. gadā izdots darbs "*Latvija Pirmā pasaules kara laikā*".<sup>84</sup> V. Bērziņš, balstoties uz plašu nepublicēto un publicēto avotu klāstu, pamatā pievēršas militārās pārvaldes saimnieciskās politikas atspoguļošanai, izvērtējot civiliedzīvotāju stāvokli un militāras varas ieviestos kontroles mehānismus drošības uzturēšanai Vācijas 8. armijas etapa apgabalā. Arī V. Bērziņš militārās pārvaldes politiku pamatā analizē tikai pakārtoti Vācijas kara mērķu kontekstā, taču, neskatoties uz atsevišķiem trūkumiem un kļūdām, darbs sniedz vērtīgas ziņas par Vācijas militārās pārvaldes politiku, integrējot tās kopējā redzējumā par Pirmā pasaules kara norisēm Latvijas teritorijā, un ir uzskatāms par nozīmīgāko pētījumu, kas šajā laika periodā ir publicēts par konkrēto vēstures jautājumu.

### 2.3. Mūsdienu historiogrāfija

#### *Rietumeiropas un ASV historiogrāfija*

Padomju Savienības sabrukums un Aukstā kara beigas ļāva no jauna sākt izvērtēt Pirmā pasaules kara norises Austrumeiropā, izmantojot arhīvu dokumentus, kas pētniekiem iepriekš

---

*империалистических держав в Латвию.* Рига: Латгиз, 1952.; Šmidra, Dz. *Latvijas boļševiku cīņa pret vācu okupantiem un amerikāņu-angļu imperiālistiem 1918. gadā.* Disertācija vēstures zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 1953.; Sīpols, V. *Ārvalstu intervencija Latvijā un tās aizkulisēs 1918 - 1920.* Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1957. u.c.

<sup>80</sup> Krastiņš, J. (Atb. red.). *Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija un ārzemju militārā intervencija Latvijā.* Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1957.; Bērziņš, V. *Latviešu strēlnieki cīņā par Padomju Latviju 1919. gadā.* Rīga: Zinātne, 1969.; Kaimiņš, J. *Latviešu strēlnieki cīņā par Oktobra revolūcijas uzvaru, 1917-1918.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957.; Krastiņš, J. (Red.). *Latviešu strēlnieku vēsture.* Rīga: Zinātne, 1970.; Spreslis, A. *Latviešu sarkangvardi cīņā par padomju varu 1917.-1918. gadā.* Rīga: Zinātne, 1987. u.c.

<sup>81</sup> Krupņikovs, P. *Melu un patiesības palete.* Rīga: Zvaigzne, 1980.; Zur Baltikum-Politik des deutschen Imperialismus vom Ende des 19. Jahrhundert bis 1917. In: Aisin, B. A., Gutsche, W. (Hrsg.). *Forschungsergebnisse zur Geschichte des deutschen Imperialismus vor 1917.* Berlin: Akademie Verlag, 1980. S. 209-228.; *Letland und die Letten im Spiegel deutscher und deutschbaltischer Publizistik, 1895-1950.* Hannover: Harro von Hirschheydt, 1989.

<sup>82</sup> Drīzulis, A. (Red.). *Latvijas PSR vēsture.* 1. sējums. Rīga: Zinātne, 1986. 344. - 346. lpp.

<sup>83</sup> Turpat. 345. lpp.

<sup>84</sup> Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā.* Rīga: Zinātne, 1987.

nebija pieejami. Tas attiecās arī uz *Ober Ost* problēmjaūtājumu pētniecību. Lai gan mūsdienu historiogrāfijā joprojām dominē F. Fišera politiskās vēstures virziens attiecībā uz Vācijas okupācijas politikas Austrumeiropā izpēti, tam klāt ir nākušas jaunas pētniecības dimensijas un aspekti, kas sakņojās kara sociālās vēstures izpētē. Šāds pētniecības virziens aizsākās Rietumeiropā 20. gadsimta 70. un 80. gados, kad kā galvenais pētniecības objekts tika izvirzīts “vienkāršais cilvēks” viņa pieredze kara laikā.<sup>85</sup> Minētie aspekti atspoguļojās arī Austrumu frontes norišu pētniecībā, kuras izpēte, neskatoties uz pieaugošo interesi, Rietumeiropas un ASV historiogrāfijā joprojām ieņem sekundāru lomu.

Nozīmīgākais un ietekmīgākais pētījums, kas ievadīja jaunu Austrumu frontes, *Ober Ost* un Pirmā pasaules kara laika okupāciju vēstures pētniecības posmu, ir lietuviešu izcelsmes Tenesijas Universitātes profesora Vejasa Gabriela Ļiuleviča 2000. gadā publicētais darbs “*War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity and German Occupation in World War I*”.<sup>86</sup> Autors, balstoties uz Vācijas un Lietuvas arhīvu materiāliem, analizē *Ober Ost* izveidi, pārvaldes politiku, mērķus, kā arī pretrunas, kas noveda pie režīma pakāpeniskā sabrukuma. Autors pēc būtības turpina F. Fišera izvirzītās kontinuitātes problēmas analīzi, piešķirot tai jaunu dimensiju – okupācijas pieredzi. Mijiedarbība starp okupētāju un okupēto, redzējums par reģiona lomu un priekšstati par tā relatīvo atpalcību guva izpausmes militārās pārvaldes politikā arī okupētajā Kurzemes guberņā.<sup>87</sup> Neskatoties uz atsevišķiem trūkumiem (*Ober Ost* atsevišķo reģionu specifikas un centralizācijas pakāpes neizvērtēšana, atgriezeniskās saites trūkums attiecībās ar civiliedzīvotājiem u.c.), pētījums promocijas darbā ir nozīmīgs tā teorētisko aspektu un faktoloģiskās bāzes dēļ.

V. G. Ļiuleviča darbs uzskatāms par nozīmīgāko *Ober Ost* veltīto pētījumu mūsdienu Rietumvalstu historiogrāfijā. Tas ne tikai padziļināja interesi par Austrumu frontes pieredzi Pirmajā pasaules karā, bet arī aizsāk jaunu okupāciju pētniecības virzienu, kur līdzās politiskās vēstures un atspoguļošanai tiek izvērtēta arī “okupētāju un okupēto” dažādā pieredze.

Jāizceļ vēsturnieka Roberta Nelsona pētījumi, kuros *Ober Ost* analizēts no koloniālas perspektīvas, tās politikas cēloņus meklējot desmitgadēs pirms Pirmā pasaules kara, kā arī uzsverot vācu tautsaimnieka un Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības vadītāja Maksa Zēringa faktoru okupētās Kurzemes guberņas pārvaldes politikas ietekmēšanā.<sup>88</sup>

---

<sup>85</sup> Par Pirmā pasaules kara izpētes koncepcijām Rietumu historiogrāfijā vairāk sk.: Zemīte, L. Ieskats dažās Pirmā pasaules kara pētniecības attīstības tendencēs un problēmās Eiropas historiogrāfijā. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 234. lpp.; *Rietumu pasaules modernajos laikos: Vēstures problēmas*. Rīga: las.ām. 2019. 56. lpp.

<sup>86</sup> Promocijas darbā izmantots 2004. gadā iznākušais papildinātais izdevums – Liulevicius, V. G. *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity and German Occupation in World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.; Sk. arī: Liulevicius, V. G. *The German Myth of the East: 1800 to the Present*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2010.; Von "Ober Ost" nach "Ostland"? In: Groß, G. P. (Hrsg.). *Die vergessene Front. Der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*. Paderbon, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2006. S. 295-310.; The Languages of Occupation: Vocabularies of German Rule in Eastern Europe in the World Wars. In: Nelson, R. L. *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East: 1850 Through the Present*. New York: Palgrave Macmillan, 2009. pp. 121-140.

<sup>87</sup> V. G. Ļiuleviča tēzes un teorētiskās nostādnes plašāk analizētas darba pirmajā nodaļā.

<sup>88</sup> Nelson, R. L. 'Unsere Frage ist der Osten'. Representations of the Occupied East in German Soldier Newspapers, 1914-1918. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, Heft 4 (51), 2002.; S. 500-528.; The Archive for Inner Colonization, the German East and World War I. In: Nelson, R. L. (Ed.) *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East. 1850 to present*. New York: Palgrave MacMillan, 2009. pp. 65. – 94.; Utopias of Open Space: Forced Population Transfer Fantasies during the First World War. In: Böhler, J., Borodziej, W., Puttkamer, J. (Eds.) *Legacies of Violence: Eastern Europe's First World War*. München: Oldenburg Verlag, 2014. pp. 113. – 130.; From Manitoba to the Memel: Max Sering, inner colonization and the German East. *Social History*, Vol. 35, No. 4. pp. 439.-457.; A German on the Prairies: Max Sering and settler colonialism in Canada. *Settler Colonial Studies*, Vol. 5, No. 1. pp. 1-19.; *German Soldier Newspapers of the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Līdzīgā teorētiskā ietvarā vācu okupācijas politikas Baltijā izpētei pievērsušies arī vēsturnieki Eberhards Demms<sup>89</sup>, Jobsts Knige<sup>90</sup>, Alans Krāmers<sup>91</sup>, Klauss Rihters<sup>92</sup>, kā arī Joahims Taubers, kurš pētījis vācu karavīru pieredzi okupētajā Lietuvas teritorijā abos pasaules karos.<sup>93</sup> Minēto autoru pētījumi ir nozīmīgi, jo atsedz līdz šim mazāk zināmus *Ober Ost* politikas aspektus, kā, piemēram, vācu ierindas karavīru un civiliedzīvotāju savstarpējo mijiedarbību.

Tēmas izpētē nozīmīgas bija arī vēsturnieka Kristiana Vesterhofs publikācijas par piespiedu darbu *Ober Ost* teritorijā,<sup>94</sup> kā arī Teodora Vīksa un Marka Hetlija pētījumi par Viļņu un Rīgu Pirmajā pasaules karā, kas sniedz būtiskas ziņas ne tikai par militārās pārvaldes politiku reģionā, bet arī sekmīgi rekonstruē militāri politisko norišu tiešo ietekmi uz civiliedzīvotāju stāvokli Baltijā.<sup>95</sup>

Kopumā jānorāda, ka Rietumeiropas valstu un ASV historiogrāfijā jautājums par Vācijas okupācijas politiku Ziemeļaustrumeiropā analizēts, saistot to ar jaunu koloniālisma politiku, kas sakņojās vācu sabiedrības priekšstatos par “Austrumu zemēm”. No šādām pozīcijām ar atsevišķiem izņēmumiem arī analizēta militārās pārvaldes politika okupētajā Kurzemes guberņā un reģionā kopumā, bieži vien selektīvi ar faktoloģisko materiālu pamatojot vienu vai otru pārvaldes politikas aspektu, taču aizmirstot par karadarbības klātesamību piefrontes teritorijās un militāriem apsvērumiem, piemēram, jautājumā par piekrastes iedzīvotāju pārvietošanu vai vispārēju civiliedzīvotāju mobilitātes ierobežošanu.

*Ober Ost* un citu Pirmā pasaules kara laika okupāciju režīmu Eiropā pētniecību no jauna aktualizēja kara simtgades tuvošanās. Lai gan joprojām aktualitāti saglabāja Rietumu historiogrāfijā tradicionālie kara izpētes jautājumi (kara izraisīšanas problemātika, militārie, sociālie aspekti Rietumu frontē u.c.), no jauna tika izvērtēta okupācijas pieredze dažādās Austrumu frontes daļās.<sup>96</sup> Pētījumi par dažādām okupācijas pārvaldēm Pirmajā pasaules karā

---

<sup>89</sup> Demm, E. *Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*. Frankfurt am Main, Berlin, Bruxelles, New York: Peter Lang, 2002.

<sup>90</sup> Knigge, J. Kontinuität deutscher Kriegsziele im Baltikum. *Deutsche Baltikum-Politik 1918/19 und das Kontinuitätsproblem*. Hamburg: Verlag Dr. Kováč, 2003.

<sup>91</sup> Kramer, A. *Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

<sup>92</sup> Richter, K. ‘Go with the hare’s ticket’ mobility and territorial policies in Ober Ost (1915–1918). *First World War Studies*, Vol. 6, No. 2, 2015. pp. 151-170.; *Fragmentation in East Central Europe. Poland the Baltics, 1915-1929*. Oxford: Oxford University Press, 2020.

<sup>93</sup> Tauber, J. The View from the Top: German Soldiers and Lithuania in the Two World Wars. In: Housden, M., Smith, D. (eds) *Forgotten Pages in Baltic History. Diversity and Inclusion*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2011. p. 211–238.; The Wild East: German Impressions of Lithuania, 1915 to 1918. In: *Empires and Nationalisms in the Great War: Interactions in East-Central Europe*. Acta Historica Universitatis Klaipedensis. XXXI, 2015. pp. 171-184.

<sup>94</sup> Westerhoff, C. *Zwangsarbeit im Ersten Weltkrieg: deutsche Arbeitskräftepolitik im besetzten Polen und Litauen, 1914-1918*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2012.; Deutsche Arbeitskräftepolitik in den besetzten Ostgebieten. In: Tauber, J. (Hrsg.) *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa 1914-1921*. Lüneburg: Nordost-Institut, 2009. S. 83-107.; ‘A kind of Siberia’: German labour and occupation policies in Poland and Lithuania during the First World War. *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 51-63.

<sup>95</sup> Weeks, T. Vilnius in World War I, 1914 – 1920. In: Tauber, J. (Hrsg.) *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa 1914-1921*. Lüneburg: Nordost-institut, 2009. S. 34-57; Hatlie, M. Riga und der Erste Weltkrieg: Eine Exkursion. In: Tauber, J. (Hrsg.) *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa 1914-1921*. Lüneburg: Nordost-institut, 2009. S. 13-33.; *Riga at War 1914-1919. War and Wartime Experience in a Multi-ethnic Metropolis*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2014.

<sup>96</sup> Sk., piem.: Scheer, T. A Reason to Break the Hague Convention? The Habsburg Occupation Policy toward Balkan Muslims during World War I. In: Ahmad, F., Yavuz, H. (Eds.) *War and Collapse: World War I and the Ottoman State*. Salt Lake City: The University of Utah Press, 2016. pp. 1008-1022.; Schaepdrijver, S. de, Debruyne, E. Sursum Corda: The underground press in occupied Belgium, 1914-1918. *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 23-38; Thiel, J. Between recruitment and forced labour: The radicalization of German labour policy in occupied Belgium and northern France. *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 39-50; Schaepdrijver, S. De. Populations under occupation. In: Winter, J. (Ed.) *The Cambridge History of the First World War*. Volume III. Civil Society. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2014. pp. 242-256.; Watson,

promocijas darbā ir sekundāri, taču nozīmīgi, jo ļauj Kurzemes piemēru integrēt plašākā okupāciju kontekstā, neskatot to izolēti no kopējiem procesiem Eiropā.

### *Baltijas valstu historiogrāfija pēc neatkarības atjaunošanas*

Baltijas valstu zinātniskajā literatūrā pēc neatkarības atjaunošanas Pirmais pasaules karš un tā sarežģītie militārie, sociālie un politiskie procesi līdz šim pētīti izteikti fragmentāri un virspusēji, galveno uzmanību veltot kara politiskajiem rezultātiem – nacionālo valstu rašanās aspektam.<sup>97</sup>

Latvijas vēsturnieki ar atsevišķiem izņēmumiem pievērsušies dažādu militāro procesu analīzei (pamatā – latviešu strēlnieku bataljonu (pulku) kaujas darbības izvērtēšanai), bēgļu kustības, rūpniecības evakuācijas atspoguļošanai, dažādu sociālo un etnisko grupu situācijai, kā arī politiskajiem procesiem pēc 1917. gada Februāra revolūcijas, lielinieku faktoram, un jautājumiem, kas saistīti ar latviešu pilsonisko partiju un organizāciju darbību kara vēlinajā posmā.<sup>98</sup> Jautājumam par Vācijas okupācijas faktoru pakārtoti pievērsušies tikai daži autori, analizējot jautājumu 1918. gada valstiskumu alternatīvu kontekstā.<sup>99</sup> Lai gan pēdējos gados Pirmajam pasaules karam veltīto publikāciju skaits ir būtiski pieaudzis, Vācijas militārās pārvaldes politikas Latvijas teritorijā (sevišķi okupētajā Kurzemes guberņā) izpēte nav saistījies padziļinātu Latvijas vēstures pētnieku interesi. Ir iespējams runāt tikai par zināmu pētniecības aizsākumu.<sup>100</sup>

Promocijas darbā nozīmīgi ir Lietuvas vēsturnieku pētījumi par *Ober Ost* un militārās pārvaldes politiku. Jāizceļ Andreasa Grifantes ieguldījums tēmas izpētē, kurš analizējis mobilitātes un izglītības jautājums *Ober Ost* teritorijā, kā arī militārās pārvaldes sabiedrības modernizācijas centienus relatīvi agrārajā Lietuvā.<sup>101</sup> Atsevišķus *Ober Ost* aspektus analizējuši

---

A. "Unheard-of Brutality": Russian Atrocities against Civilians in East Prussia, 1914 – 1915. *The Journal of Modern History*, Vol. 86, No. 4, 2015. pp. 780-825.; Kauffman, J. *Elusive Alliance. The German Occupation of Poland in World War I*. Cambridge, London: Harvard University Press, 2015. u.c.

<sup>97</sup> Griffante, A. We and Homeland: German occupation, Lithuanian discourse and War Experience. In: Bürgschwentner, J. (Ed.) *Other Fronts, Other Wars?: First World War Studies on the Eve of the Centennial*. Leiden: Brill, 2014. pp. 237-238.

<sup>98</sup> Sk., piem.: Barteļe, T., Šalda, V. Latviešu bēgļi Krievijā 1915 – 1922. Daugavpils: Saule, 2007.; Bērziņš, V. Latviešu strēlnieki: Drāma un traģēdija. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1995., Latviešu strēlnieki Pirmajā pasaules karā (1915 – 1918). Rīga: LU akadēmiskais apgāds, Latvijas vēstures mazā bibliotēka, 2014.; Šiliņš, J. *Pirmā pasaules kara nozīme Latvijas valsts tapšanas procesā*. Grām.: Varas Latvijā. No Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019. 408.-497. lpp.; Tomaševskis, J. *Neatkarības čuksti: Latviešu Pagaidu Nacionālās padomes vēsture*. Rīga: Jumava, 2017.; Latviešu strēlnieki starp Februāra revolūciju un Oktobra apvērsumu: Nacionālais faktors. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1, 2013. 72. - 101. lpp.; Fleija, A. Pirmā pasaules kara invalīdi Latvijā (1914-1918). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XVI. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2015. 10. - 23. lpp.; Jēkabsons, E. Latvijas sievietes un bērni militārajā dienestā Pirmajā pasaules karā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 4 (93), 2014. 111. - 148. lpp.; Zelče, V. Skice vēstures zīmējumam: Sievietes un Pirmais pasaules karš. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 4, 2002. 28. - 46. lpp.; Cerūzis, R. Abās frontes pusēs: vācbaltieši Pirmajā pasaules kara. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 194. - 207. lpp.; Dribins, L. Vāciešu un ebreju deportācija no Kurzemes un Vidzemes guberņām Pirmā pasaules kara gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1 (94), 2015. 70. - 87. lpp. u.c.

<sup>99</sup> Ronis, I. Latvijas valsts izveidošanās vēsturiskie priekšnoteikumi. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 3, 1993. 75.-87. lpp.; Blūzma, V. Latvijas valstiskuma alternatīvas revolucionāro pārmaiņu laikmetā (1917-1920). Grām.: *Latvieši un Latvija*. II sējums (Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts - izcīnītā un zaudētā). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013. 225.-260. lpp.; Cerūzis, R. *Vācu faktors Latvijā (1918-1939): politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga: Latvijas Universitātes Vēstures un Filozofijas fakultāte, 2004. u.c.

<sup>100</sup> Zariņš, K. *Vācu okupācijas režīms Kurzemes guberņā (1915-1917): militārā pārvalde un civiliedzīvotāji*. Rīga: Drukātava, 2014.; Das Land Ober Ost. Saksa okupācijaspolitika Kuramaal I maailmasõja ajal (1915–1917). *Eesti Sõjaajaloo Aastaraamat*, No. 5 (11), 2015. l. 96. - 118.; Civiliedzīvotāju stāvoklis vācu okupētajā Kurzemes guberņā: Liepājas piemērs (1915 - 1917). *Latvijas Vēsture*. Nr. 1/2 (92/93), 2014. 50. - 61. lpp.; Zariņš, K. Dzīve okupācijā. Vācijas militārā pārvalde Latvijā 1915. – 1918. gadā. Grām.: Jēkabsons, Ē. (Atb. red.) *Karš un sabiedrība Latvijā, 1914 – 1920*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021. 128. – 182. lpp.

<sup>101</sup> Griffante, A. Displacement and Education: Some Observations on the Situation in Ober Ost, between 1914 and 1918. In: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Empires and Nationalisms in the Great War: Interactions in East-Central Europe*, XXXI. 2015. pp. 185-200; Griffante, A. We and Homeland: German occupation, Lithuanian

arī Dangirass Mačulis un Darjus Staļūnas.<sup>102</sup> Tāpat nozīmīgs ir Lietuvas vēstures institūta pētnieka Tomasa Balķeļa konceptuālais darbs “*War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania, 1914-1923*”.<sup>103</sup> Pētījumā T. Balķelis analizē vardarbības ciklus sabiedrībā kā būtisku faktoru Lietuvas nācijas un valsts veidošanās procesā – aspektu, kas būtiski ietekmēja arī politisko kultūru starpkaru Lietuvā. Šādā ietvarā T. Balķelis atspoguļo arī *Ober Ost* pārvaldi un politiku reģionālā dimensijā, secinot, ka okupācijas vara cieta neveiksmi mēģinājumos izveidot stabilas attiecības ar okupētajām tautām koloniālās un saimnieciskās politikas dēļ, turklāt militārā režīma pastāvīgā iejaukšanās iedzīvotāju ikdienas dzīvē veicināja tikai jaunu pretestības formu rašanos.<sup>104</sup>

Vācu politikas Baltijā pētniecībai pievērsušies arī Igaunijas vēsturnieki. Jāizceļ Londonas Universitātes koledžas pētnieka Marta Kuldkepa darbi.<sup>105</sup> M. Kuldkeps aplūko Vācijas politiku reģionā, analizējot vācbaltiešu organizāciju darbību saistībā ar izvērsto propagandu par Vidzemes un Igaunijas okupācijas nepieciešamību pirms 1918. gadā, kā arī sniedz teorētisku ietvaru par dažādiem reģionālisma projektiem Baltijas telpā.

Kopumā jāsecina, ka padziļināta aplūkotās tēmas izpēte, kas būtu balstīta daudzslāņainā Vācijas okupācijas politikas un tās tiešo seku analizē, Baltijas valstīs pēc neatkarības atjaunošanas nav notikusi.

---

discourse and War Experience. In: Bürgschwentner, J. (Ed.) *Other Fronts, Other Wars?: First World War Studies on the Eve of the Centennial*. Leiden: Brill, 2014. pp. 237–256.

<sup>102</sup> Mačiulis, D., Staliūnas, D. *Lithuanian Nationalism and the Vilnius Question, 1883-1940*. Marburg: Herder Institut, 2015.

<sup>103</sup> Balķelis, T. *War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania, 1914-1923*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

<sup>104</sup> Turpat. pp. 34.

<sup>105</sup> Kuldkepp, M. Rahvusliku enesemääramise läbi Saksamaa külge: eestlased anneksionistliku Saksa poliitika sihtmārgina 1918. aasta okupatsiooni eel. Tõnu-Andrus Tannberg (ed.). *Esimene maailmasõda ja Eesti II*. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised. 2016. l. 369-433.; *Estonia Gravitates Towards Sweden: Nordic Identity and Activist Regionalism in World War I*. Tartu: Tartu University Press, 2014.

# 1. NODAĻA. MILITĀRAS PĀRVALDES PIRMĀ PASAULES KARA LAIKĀ EIROPĀ UN KURZEMES GUBERŅAS OKUPĀCIJA: FORMAS, ĪPATNĪBAS UN VĒSTURISKAIS KONTEKSTS

## 1.1. Okupācijas un militārās pārvaldes Eiropā 1914. - 1918. gadā: raksturīgākās iezīmes un izpētes koncepcijas

### 1.1.1. Karš un okupācijas pieredze

Analizējot okupācijas režīmus Pirmā pasaules kara Eiropā, beļģu vēsturniece Sofija de Shapdrēvera norādīja, ka okupētās teritorijas funkcionēja kā īpatnēji duāls karalaika fenomens, kas vienlaikus bija gan nošķirts no paša kara, gan arī centrāla un nozīmīga tā daļa. Iekarotās zemes bija kļuvušas par armijas aizmuguri, kas neiekļāvās definētās “frontes” vai “mājas frontes” kategorijās, tādējādi zināmā mērā atrodoties ārpus kara; vienlaikus okupētās sabiedrības tika dažādos veidos “mobilizētas” kara vešanai, tiešā vai netiešā veidā ietekmējot arī pašas iekarotājvalsts stāvokli, politiku un ilgtermiņa mērķus.<sup>106</sup> Šāds konceptuāls ietvars, kurš izriet no dziļākas analīzes par “pakļautās” sabiedrības redzējumu un mijiedarbību ar okupāciju varu, ne tikai raksturo galvenos okupācijas pieredzes aspektus, bet arī iezīmē vairākas problēmas un ar tām saistītus pētniecības jautājumus.

Viena no būtiskākajām problēmām ir saistīta ar pašu okupāciju kā centrālo Pirmā pasaules kara pieredzi, un tās vietu kara diskursā. Jau kara laikā okupācijas tika uztvertas kā militāru ofensīvu tiešās sekas, kas, atrodoties savdabīgā nošķirtībā no it kā kara nozīmīgākajiem procesiem, izraisīto grūtību un vardarbības ziņā nav pielīdzināmas ciešanām un varonībai frontē vai tās aizmugurē. Arī pēc kara noslēguma zinātniskajā literatūrā un konflikta reprezentācijā mākslā, kultūrā u.c. jomās ir dominējis savā ziņā šaurs priekšstats par Pirmo pasaules karu kā ilgstošu, nogurdinošu, ekonomiski smagu un nepieredzētas vardarbības caurstrāvot pozīciju karu priekšējās frontes līnijās, kura norises nodrošināšanai savukārt tika mobilizēta ievērojama daļa sabiedrības frontes aizmugurē darbam dažādās ar tautsaimniecību saistītās nozarēs, ziedojumu vākšanas kampaņās utt. Šāda nepilnīga norišu interpretācija, kas tika kultivēta arī karojošo pušu propagandā<sup>107</sup>, no kara naratīva gandrīz pilnībā izslēdz okupācijas pieredzi jeb, kā norādīja S. de Shapdrēvera, nostāda to ārpus paša kara.

Šādai situācijai bija vairāki cēloņi. Daļēji tas saistāms ar Rietumeiropas nacionālo valstu kultivēto kara norišu interpretāciju, kurā “pazemojošai” okupācijas pieredzei, kas bija saistīta arī ar iedzīvotāju sadarbību ar okupētāju, nebija vietas. Turklāt bieži “neveiksmīgās un problemātiskās” okupācijas abās karojošajās pusēs dažādu iemeslu dēļ tika klasificētas kā “necienīgas” kara atceres kontekstā.<sup>108</sup> To veicināja arī okupācijas pieredzes noniecināšana pēc būtības, laikabiedriem to pielīdzinot zināmāi “ikdienas dzīves normalizācijai”, kurai nav paralēles ar frontes pieredzi. Lai šāds apgalvojums daļēji ir patiess, okupācijas apstākļi, ņemot vērā iedzīvotāju smagos dzīves apstākļus un izmantošanu ienaidnieka “kara saimniecībā”, nebūt nebija pielīdzināmi miera laikam, un bija saistīti ar pastāvīgu vardarbību, grūtībām, trūkumu un bieži – nošķirtu izolāciju, kā tas, piemēram, bija novērojams arī Latvijas gadījumā.<sup>109</sup>

<sup>106</sup> Schaeppdrijver, S. De. Military occupation, political imaginations, and the First World War. In: *First World War Studies*. Vol. 4, No 1, 2013. pp. 3.

<sup>107</sup> Vairāk sk.: Kingsbury, C. M. *For Home and Country. World War I Propaganda on The Home Front*. Lincoln, London: University of Nebraska Press, 2010.; Proctor, T. M. *Civilians in a World at War*. New York, London: New York University Press, 2010. pp. 82.

<sup>108</sup> Schaeppdrijver, S. De. Military occupation, political imaginations, and the First World War. In: *First World War Studies*. Vol. 4, No 1, 2013. pp. 4.; Šāda okupācijas pieredzes “izdzēšana”, dodot priekšroku glaimojošākai, “krāšņāku” notikumu atcerai, bija raksturīga arī citos konfliktos jau 19. gadsimta sākumā. Sk.: Scianna, B. M. A predisposition to brutality? German practices against civilians and francs-tireurs during the Franco-Prussian war 1870–1871 and their relevance for the German ‘military Sonderweg’ debate. *Small Wars and Insurgencies*, Vol. 30, No. 4/5, 2019. pp. 972. (Turpmāk: Scianna, B. M. A predisposition to brutality...)

<sup>109</sup> Knežević, J. Gender and Occupation. In: Grayzel, S., Proctor, T. (Eds.) *Gender and the Great War*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2017. pp. 138.

No okupētājvalsts puses okupācijas reprezentēja sakāvi, valsts sabrukumu, teritoriju un prestiža zaudējumu, savukārt ienaidnieka frontes aizmugurē palikušie civiliedzīvotāji, kuri pēc būtības tika “mobilizēti” iekarotājvalsts saimnieciskajām un militārajām vajadzībām, neiekļāvās nacionālajā naratīvā par tautas cīņu pret iebrucēju.<sup>110</sup> Situācija vēl sarežģītāka bija Austrumu frontē, kur okupāciju piedzīvoja daudznacionālu impēriju sastāvā esošās tautas bez sava valstiskuma. Kara turpinājums reģionā pēc 1918. gada 11. novembra galveno akcentu Pirmā pasaules kara norišu interpretācijā novirzīja uz tā tiešajām sekām – cīņai par neatkarību un nacionālu valstu izveidi, tādējādi arī savā ziņā distancējoties no 1914. - 1918. gada okupācijas problemātikas, un izvērtējot to tikai politisko seku kontekstā.

Būtiskākais faktors okupācijas “izslēgšanā” no kara naratīva Eiropā ir apstākļi, ka okupācija bija galvenokārt Austrumu frontes pieredze. Tas atspoguļojās jau kara laikā, kad identiski procesi okupētajās Polijas, Krievijas un Francijas teritorijās, piemēram, iedzīvotāju deportācijas piespiedu darba veikšanai, izsauca nevienlīdzīgu starptautisku nosodījumu; no kara cietušie Rietumeiropas iedzīvotāji salīdzinājumā ar Austrumeiropiešiem baudīja daudz lielāku līdzjūtību starptautiskās sabiedrības acīs, būdami zināmā mērā “privilģētā stāvoklī”.<sup>111</sup> Šāds redzējums dažādu iemeslu dēļ savdabīgā veidā tika pārņemts arī uz vēstures zinātni, kur pēdējā desmitgadē tomēr novērojama pozitīva tendence Rietumu historiogrāfijā okupācijas analizēt kā vienotu procesu ar kopējām iezīmēm. Taču, ņemot vērā problemātiku, kas saistīta ar “aizmirstās frontes” iekļaušanu kopējā Eiropas Pirmā pasaules kara vēstures izpratnē (vēsturniece Izabella Halla, piemēram, raksturoja 1914. – 1918. gada okupāciju problemātiku kā “[Pirmā] pasaules kara historiogrāfijas pabērnu”<sup>112</sup>), okupācijas fenomens Austrumu frontē ilgstoši tika reducēts līdz sekundārai, kara procesa izraisītai “blakusparādībai”, vēsturniekiem pamatā pievēršoties Rietumu frontes pētniecībai, kur karu šķietami visvairāk reprezentējošās kategorijas un procesi guva visspilgtāko izpausmi.<sup>113</sup>

Tādējādi visu iepriekšminēto aspektu rezultātā mākslīgi no Pirmā pasaules kara vēstures bija atdalīta būtiska tās sastāvdaļa – okupācijas pieredze, kas bija vienlīdz integrāla daļa no kara kopējā procesa, turklāt ir pamatoti apgalvot, ka okupācija bija primārā kara pieredze Eiropā, sevišķi ņemot vērā, cik lielu cilvēku skaitu tas skāra.

To apliecina arī ģeogrāfiskās telpas plašums, kuru kontrolēja Centrālā bloka valstis. Ārēja ienaidnieka iebrukumu un tam sekojošu atšķirīga ilguma okupāciju Austrumu frontē piedzīvoja vairāk nekā 20 miljoni cilvēku Krievijā (t.s. Baltijā), “Serbijā, Melnkalnē, Albānijā, Polijā un Rumānijā”, aptverot “gandrīz 400 000 km<sup>2</sup> plašu teritoriju”<sup>114</sup>, kas ievērojami palielinājās pēc Vācijas un Austroungārijas ofensīvas 1918. gada februārī – martā. Tam jāpieskaita vēl Beļģija un okupētā Ziemeļfrancijas daļa Rietumu frontē, kā arī īslaicīgā Krievijas militārā okupācija Austrumprūsijā kara pirmajos mēnešos. Ņemot vērā gan okupētājvalstu (Vācijas, Austroungārijas, Bulgārijas) intereses un mērķus, gan arī okupēto teritoriju kulturālo, nacionālo, saimniecisko, ģeogrāfisko un politisko dažādību, nav iespējams sniegt vienotu skaidrojošu modeli okupācijas fenomenam. Tās formu un īpatnības noteica visu

---

<sup>110</sup> Schaedrijver, S. De. Military occupation, political imaginations, and the First World War. In: *First World War Studies*. Vol. 4, No 1, 2013. pp. 4-5.

<sup>111</sup> Kramer, A. *Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War*. Oxford: Oxford University Press, 2007. pp. 49.; Kā zināmu izņēmumu var vienīgi minēt Serbiju. Sk.: Kramer, A. Atrocities. In: Daniel, U., Gatrell, P., Janz, O. [a.o.]. *International Encyclopedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2014. [Skatīts 09.09.2015]

<sup>112</sup> Hull, I. *A Scrap of Paper. Breaking and Making International Law during the Great War*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2014. pp. 95.

<sup>113</sup> Atsevišķi autori pat uzsvēruši, ka tieši Pirmā pasaules kara okupācijas pieredzē ir meklējams cēlonis pēckara Rietumeiropas/Austrumeiropas starptautiskajam dalījumam, kas tādā formā neeksistēja pirms kara. Sk.: Gumz, J. Losing Control: The Norm of Occupation in Eastern Europe during the First World War. In: Böehler, J., Borodziej, W., Puttkamer, J. (Eds.) *Legacies of Violence: Eastern Europe's First World War*. München: Oldenburg Verlag, 2014. pp. 87.

<sup>114</sup> Knežević, J. Gender and Occupation. In: Grayzel, S., Proctor, T. (Eds.) *Gender and the Great War*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2017. pp. 133.

iepriekšminēto faktoru kopums, mijiedarbībā ar kara militāri politiskajām reālajām konkrētajā laika posmā.

### 1.1.2. Militārās okupācijas un to pārvaldes struktūras: izveides priekšnosacījumi, formas un galvenās iezīmes

Iebrukumam un frontes stabilizācijai sekoja militāru pārvaldes struktūru izveide un institucionāla nostiprināšana. Lai izprastu to veidošanos apstākļus, ir nepieciešams analizēt pieredzi un starptautiski pieņemto praksi pēdējās desmitgadēs pirms Pirmā pasaules kara. Lai gan okupētājvalstis šādas normas kara laikā atklāti pārkāpa, tās vismaz sākotnēji tiecās regulēt okupācijas pārvaldes formas militāra konflikta gadījumā. Tam klāt vēl nāca pašu karojošo valstu militārā pieredze 19. gadsimta otrajā pusē – 20. gadsimta sākumā, kā arī kulturāli un nacionāli priekšstati, kas mijiedarbībā ar frontes pieredzi un kara vešanas diktētu nepieciešamību, noteica okupāciju formas un īpatnības.

Vēsturnieks Džonatans Gumzs, analizējot Austroungārijas militārās pārvaldes politiku Serbijā, norādīja, ka Pirmā pasaules kara laika okupāciju režīmi bija ne tikai valstu iekšējās politikas “produkts”, bet arī funkcionēja kā “ārējs, starpvalstu institūts lielākā starptautiskā sistēmā, kas regulēja karu un starpvalstu konfliktus.”<sup>115</sup> Okupētu teritoriju likumiskā ietvara izstrāde aizsākās pēc 1870. - 1871. gada Francijas-Prūsijas kara, kad okupētas teritorijas armijas aizmugurē pārvaldīja, izveidojot sevišķas “ģenerālgubernas”, kas balstījās uz jau pastāvošām, civilām zemes administrācijas institūcijām, kuras vadīja armijas militāras struktūras.<sup>116</sup> 20. gadsimta sākumā kara vešanas aspektus, kā arī okupētājvalsts pienākumus, ierobežojumus un vispārējos pārvaldes pamatprincipus regulēja 1899. un 1907. gadā pieņemtās Hāgas konvencijas, skaidri nosakot “militāras varas tiesības pār ieņemtu ienaidnieka teritoriju.”<sup>117</sup> Konvencijas pēc būtības reducēja okupētājvalsts pienākumus līdz vienkāršai zemes administrācijai atkarībā no militāras nepieciešamības un okupētās valsts teritorijā spēkā esošajiem likumiem, aizliedzot zemi “izlaupīt”, un vērsties pret jebkāda veida privatīpašumu.

Neskatoties uz nepilnībām un deklaratīvo raksturu<sup>118</sup>, tas bija pirmais mēģinājums<sup>119</sup> starptautiski definēt nenoteikto, 19. gadsimta gaitā attīstījušos “militārās okupācijas” jēdzienu, kas ietvēra arī zemes pārvaldes aspektu, tādējādi būtiski atšķiroties no vienkāršas “intervences” vai karaspēka kustības cauri konkrētai teritorijai.<sup>120</sup> Arī mūsdienās zinātniskā literatūra iezīmē teorētiskas problēmas, kas saistītas ar okupāciju definīciju. Vienojošais faktors ir jau 1907. gada Hāgas konvencijā netieši norādītais apstāklis, ka militāras okupācijas pēc būtības ir īslaicīgs fenomens – okupētājvalstij nav tiesību okupētajā zemē realizēt politiku, kas vērsta uz ilgtermiņa pārmaiņām zemes sociālajās, politiskajās u.c. struktūrās.<sup>121</sup> Pirmajā pasaules karā Centrālā bloka valstis un to armijas, kas pamatā vienīgās Eiropā okupēja ienaidnieka teritorijas, šādu normu tiesisko ietvaru faktiski neņēma vērā ( kaut gan publiski mēdza uzsvērt to ievērošanu), sevišķi – Krievijas impērijas Baltijas gubernās, kur Vācijas armijas pārvaldes politika bija

<sup>115</sup> Gumz, J. Norms of war and the Austro-Hungarian encounter with Serbia, 1914–1918. *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 98.; Sk. arī: Vagts, A. Military Command and Military Government. *Political Science Quarterly*, Vol. 59, No. 2, 1944. pp. 248-251.

<sup>116</sup> Corni, G. Occupation during the War...

<sup>117</sup> 1907. gada Hāgas konvencija par kara likumiem, § 42. – 56. Pieejams: [http://avalon.law.yale.edu/20th\\_century/hague04.asp#art42](http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#art42) [Skatīts 04.09.2019]

<sup>118</sup> Vairāk sk.: Dinstein, Y. *The International Law of Belligerent Occupation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. pp. 5.

<sup>119</sup> Hiio, T. Okupācija: vēsture un vēstures uztvere Igaunijā. Grām.: Feldmanis, I. (red.) Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 26. sēj.: *Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures izpratne*. Starptautiskās konferences materiāli 2009. gada 27. - 28. oktobrī. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2010. 143. lpp.

<sup>120</sup> Stirk, P. *The Politics of Military Occupation*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009. pp. 1-2.

<sup>121</sup> Halperin, E., Bar-Tal, D., Sharvit, K., Rosler, N., Raviv, A. Socio-psychological implications for an occupying society: The case of Israel. *Journal of Peace Research*, Vol. 47, No. 1, 2010. pp. 60.; Edelstein, D. Occupational hazards: Why military occupations succeed or fail. *International Security*, Vol. 29., No. 1, 2004. pp. 52.



vērsta uz zemes aneksiju un daudz dziļākām nacionālām un sociālām pārmaiņām. Līdzīgi procesi bija novērojami arī citviet.<sup>122</sup>

Daudz svarīgāk par starptautiski juridiskajām normām, kas līdz ar kara sākuma piedzīvoja pakāpenisku sabrukumu<sup>123</sup>, Pirmā pasaules kara okupācijas režīmu veidola un realizētās politikas (sevišķi – vardarbības pret civiliedzīvotājiem) kontekstā bija valstu militārā pieredze un politiskās tendences iepriekšējās desmitgadēs pirms kara sākuma. Atsevišķi autori norādījuši uz Francijas-Prūsijas kara destruktīvo, iepriekš nepieredzēto intensitāti, velkot paralēles ar 1914. gada pieredzi Rietumu frontē<sup>124</sup>, kas savukārt vēlāk tika pārnesta arī uz citiem frontes sektoriem Eiropā.

Šāds modelis tomēr nesniedz aptverošu skaidrojumu sarežģītājiem procesiem Austrumu frontē, kur bija novērojams daudz dziļāks problēmu kopums, kas nebija analogs Rietumu fronteī, kur okupētā sabiedrība vairāk vai mazāk tika uzlūkota no pragmatiskām, racionālām un kara vešanas diktētām pozīcijām. Analizējot Vācijas armijas “militāro kultūru” 19. gadsimta beigās – 20. gadsimta pirmajā pusē, vēsturniece I. Halla norādīja uz vēl vienu būtisku aspektu, kuram līdz šim historiogrāfijā, analizējot Vācijas armijas darbību un militārās pārvaldes, nav pievērsta pietiekama uzmanība – koloniālajai pieredzei. Lai gan I. Halla atzina Francijas-Prūsijas konfliktu kā “precedentu, kas izmainīja Vācijas armijas izturēšanos pret civiliedzīvotājiem”<sup>125</sup>, viņa uzsvēra, ka daudz nozīmīgāki bija 19. gadsimta koloniālie kari, noraidot laikabiedru kultivēto un vēsturnieku pārņemto uzskatu, ka “mazie kari” kolonijās pēc būtības bija savādāki un maznozīmīgāki nekā “īstie konflikti Eiropā.”<sup>126</sup> Tāpat I. Halla argumentē, ka “koloniālā vēsture ir daudz nozīmīgāka Eiropas vēstures daļa nekā iepriekš uzskatīts” un skaidri pierāda saikni starp Vācijas armijas karadarbības praksi koloniālajos karos<sup>127</sup> un Pirmajā pasaules karā. Šādam viedoklim pievienojušies arī citi autori.<sup>128</sup>

Procesu savstarpējā korelācija iezīmējās apstākļi, ka Vācija koloniālajos karos nevis guva pieredzi, kas vēlāk tika praktiski pielietota Eiropā, bet gan otrādi – “vācieši koloniālos karus risināja savas, Eiropā veidojušās militārās kultūras ietvaros, un šāda situācija deva tiem iespēju uz afrikāņiem un ķīniešiem pielietot metodes, ko militārie eksperti uzskatīja par nemainīgiem kara vešanas pamatprincipiem.”<sup>129</sup> Vēlāk šīs iepriekš praktizētās metodes guva

---

<sup>122</sup> Scheer, T. The Perfect Opportunity to Shape National Symbols? Austro-Hungarian Occupation Regimes during the First World War in the Adriatic and the Balkans. *Acta Histriae*, Vol. 22, No. 3, 2014. pp. 677-694.

<sup>123</sup> Vairāk sk.: Gumz, J. Losing Control: The Norm of Occupation in Eastern Europe during the First World War. In: Böhler, J., Borodziej, W., Puttkamer, J. (Eds.) *Legacies of Violence: Eastern Europe's First World War*. München: Oldenburg Verlag, 2014. pp. 74-81.

<sup>124</sup> Scianna, B. M. A predisposition to brutality... pp. 969.; Šāds salīdzinājums varētu šķist pamatots. A. Krāmers, piemēram, norādīja, ka Francijas-Prūsijas karš pēc dzīvā spēka zaudējumiem sevišķi neatšķīrās no Pirmā pasaules kara. 1870. – 1871. gada karā vidēji gāja bojā 30 no 1000 karavīru viena gada laikā, savukārt 1914. – 1918. gadā 34 no 1000. Sk.: Kramer, A. *Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War*. Oxford: Oxford University Press, 2007. pp. 2.

<sup>125</sup> Scianna, B. M. A predisposition to brutality... pp. 969.

<sup>126</sup> Hull, I. *Absolute Destruction. Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2005. pp. 3.

<sup>127</sup> Vairāk par Vācijas kolonijām un ekspansiju tajās sk.: Cerūzis, R. “Vācu impērijas kolonijas”. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/51522-V%C4%81cu-Imp%C4%93rijas-kolonijas> [Skatīts 08.02.2021]

<sup>128</sup> Baranowski, S. War, Defeat, and the Ugerncy of *Lebensraum*: German Imperialism from the Second Empire to the Third Reich. In: Anievas, A. *Cataclysm 1914. The First World War and the Making of Modern World Politics*. Leiden, Boston: Brill, 2015. pp. 48.; Madley, B. From Africa to Auschwitz: How German South West Africa Incubated Ideas and Methods Adopted and Developed by the Nazis in Eastern Europe. *European History Quarterly*, Vol. 35, No. 3, 2005. pp. 429-464.

<sup>129</sup> Hull, I. *Absolute Destruction. Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2005. pp. 3.; Koloniālo karu nozīmīgumu Pirmā pasaules kara karadarbības praksē un “koloniālajā vīzijā” uzsvēris arī A. Krāmers, piedāvājot plašāku skaidrojošo modeli, un velkot paralēlas ar “totālo iznīcināšanas karu” 1939. - 1945. gadā. Sk.: Kramer, A. From Great War to Fascist Warfare. In: Alonso, M., Kramer, A., Rodrigo, J. (Eds.) *Fascist Warfare, 1922–1945. Aggression, Occupation, Annihilation*. London: Palgrave Macmillan, 2019. pp. 30-31.

galējas izpausmes modernajā, industriālajā karadarbībā Eiropā Pirmajā pasaules karā, sevišķi Austrumu frontē, kur militārā okupācijas vara bieži izcēla savu civilizējošo lomu, pielīdzinot, piemēram, Baltijas zemes koloniāliem ieguvumiem.<sup>130</sup> Līdzīgi uzskati izskanēja arī Austroungārijā, pielīdzinot Austrumeiropu “robežzemei pie Eiropas impērijām, aiz kuru vārtiem stiepjas uzbudināts tautu mikslis, pus-eiropieši, pus-aziāti; vienlaikus robeža ir izplūdusi un ir sākumpunkts kolonizācijai, lai iespiestos uz Austrumiem ejošie kultūras viļņi [...]”<sup>131</sup>

Tādējādi militāro okupācijas pārvalžu izveides, formas un realizētās politikas priekšnoteikumi bija starptautisko normu ietvars (mazākā mērā), kā arī iepriekšējās karadarbības un koloniālā pieredze ārpus Eiropas. Tam klāt vēl nāca kara mērķu diskusijas un dažādu ietekmes grupu tuvība valstu militārajai vadībai un politiskajai vadībai pēc kara sākuma, kā arī iesaistīto personu pārliecība un uzskati, kas būtiski ietekmēja okupāciju režīmu ilgtermiņa mērķus.<sup>132</sup> Svarīgs faktors bija arī pati frontes pieredze un saskarsme ar okupētajām tautām un zemēm, kas bija sevišķi svarīgi Austrumeiropas gadījumā. Militāro okupācijas pārvalžu radītos kontroles mehānismus, kas bija veidoti drošības un kārtības uzturēšanai, ietekmēja ne tikai esošie apstākļi “uz vietas”, bet arī valstu ideoloģiskās nostādnēs<sup>133</sup>, kas, savstarpēji savijoties, veidoja pārvaldes formu un politiku.

Historiogrāfijā atsevišķi mēdz izdalīt četras ilgstoši pastāvējušas militāras okupācijas pārvaldes Eiropā laikā līdz 1918. gada pavasarim. No tām viena funkcionēja Rietumu frontē (Vācijas armijas okupētie Francijas Ziemeļaustrumi ar nelielu daļu teritorijas gar Beļģijas-Francijas-Luksemburgas robežu), savukārt pārējās – Austrumu frontē (*Ober Ost* teritorija, Austroungārijas okupētās zemes Ziemeļtālrijā, kā arī Rumānijas “trīskāršā” Vācijas-Austroungārijas-Bulgārijas okupācija).<sup>134</sup> Visas minētās okupācijas pārvaldes bija militāras pēc savas struktūras, un būtiski atšķīrās no pārvaldes formām, kas tika iedibinātas citviet Eiropā. Frontes tuvuma dēļ tās veidojās zemi okupējušo armiju etapa apgabalu (*Etappengebiet*) ietvaros, saglabājot izteikti militāro raksturu. Rietumu frontē šāds modelis, kuru vadīja etapa apgabalu inspektori un zemākā līmenī – etapa komandanti bez augstākām struktūrām<sup>135</sup>, saglabājās visu kara laiku, savukārt Ziemeļaustrumeiropā, piemēram, no etapa apgabalu pārvaldēm attīstījās daudz sarežģītāka, sazarotāka pārvaldes sistēma, eventuāli apvienojoties *Ober Ost* apgabalā. Paralēli militāriem apsvērumiem, atšķirīgo attīstību noteica dažādie priekšstati, redzējums par okupēto zemi un ilgtermiņa mērķi – industriālie apgabali kontinenta Rietumos tika pretnostatīti relatīvi agrārajai, kara izpostītajai Austrumeiropai, kas tika saistīta ar aneksijas un kolonizācijas iecerēm. Gan Rietumu, gan arī Austrumu frontē militārajās pārvaldēs civilu institūciju līdzāspastāvēšanas netika pieļauta (tas gan neliedza pārvaldes vajadzībām piesaistīt dažādu jomu civilu profesiju pārstāvjus, vai radīt ārēji šķietami autonomas, bet pilnībā militārajām pārvaldēm pakļautas institūcijas), un šāds stāvoklis bieži tika izmantots kā arguments, lai ierobežotu politisko pārraudzību pār notiekošo okupētajos apgabalos. Tas arī noteica pārvalžu relatīvo autonomiju, kas ļāva tām ne tikai risināt tiešās apgādes un drošības funkcijas, bet realizēt arī daudz tālejošāku politiku.

Okupētajās Polijas, Beļģijas un Balkānu (Serbijas, Melnkalnes, Albānijas) teritorijās situācija attīstījās atšķirīgi. Lai gan okupācijas formām bija dažādas iezīmes, šajās zemēs, ņemot vērā arī atstatumu no tuvējās frontes, pakāpeniski nostiprinājās pēc būtības polikrātiski pārvaldes režīmi, izveidojot ģenerālgubernas (*Generalgouvernemen*) vai militāras

<sup>130</sup> *Das Land Ober Ost...* S. 73.

<sup>131</sup> Liulevicius, V. *The German Myth of the East: 1800 to the Present*. Oxford: Oxford University Press, 2009. pp. 144.

<sup>132</sup> Scheer, T. A Reason to Break the Hague Convention? The Habsburg Occupation Policy toward Balkan Muslims during World War I. In: Ahmad, F., Yavuz, H. (Eds.) *War and Collapse: World War I and the Ottoman State*. Salt Lake City: The University of Utah Press, 2016. pp. 1008-1009.

<sup>133</sup> Carlton, E. *Occupation. The Policies and Practices of Military Conquerors*. London: Routledge, 1992. pp. VII.

<sup>134</sup> Corni, G. *Occupation during the War...*

<sup>135</sup> Connolly, J. Mauvaise conduite: complicity and respectability in the occupied Nord, 1914–1918. *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 7-8.

ģenerālguberņas (*Militärgeneralgouvernement*) kā galvenās administratīvās vienības. Izveidotajā sistēmā vienlaikus eksistēja gan armijas, gan civilās pārvaldes varas faktori, turklāt tie bieži balstījās uz jau pirms okupācijas pastāvējušām zemes administrācijas institūcijām. Uzskatāms piemērs ir okupētā Polijas teritorija, kas tika sadalīta starp Austroungārijas un Vācijas pārvaldes zonām. Vācijas kontrolētās ģenerālguberņas priekšgalā pamatā atradās militārpersona ar savu štatu, kas skaitījās tieši pakļauts tikai ķeizaram Vilhelmam II. Tam līdzās pastāvēja ievērojama lieluma civila administrācija, kas regulēja gandrīz visus okupētās zemes pārvaldes aspektus. Šīs administrācijas, kurām bija cita pakļautības struktūra, un kuras nepakļāvās tiešajam ģenerālguberņas vadītājam, bet gan formāli realizēja militāro struktūru pārraudzību, rīkojumus saņēma no valsts politiskās vadības Berlīnē. Pēc līdzīga principa tika pārvaldītas arī Vācijas un Austroungārijas okupētās Beļģijas un Balkānu valstu teritorijas.<sup>136</sup> Lai gan gandrīz visās zemēs armija, ņemot vērā karastāvokli, saglabāja vadošu lomu, neskaidrā varas hierarhija, dažādie politiskie mērķi, kā arī militāro un civilo struktūru līdzspastāvēšana un atšķirīgā interpretācija par pārvaldes metodēm pastāvīgi noveda pie atklātiem konfliktiem.<sup>137</sup>

Militārajām pārvaldēm sākotnēji bija divi galvenie mērķi, kas bija jāsasniedz īstermiņā. Pirmo noteica nepieciešamība izveidot komunikāciju un sakaru līnijas, pārvaldes iestādes, kā arī nodrošināt kārtību un drošību tuvējā frontes aizmugurē pēc straujās armijas ofensīvas. Arī šeit novērojamas būtiskas atšķirības starp Rietumu un Austrumu fronti, kas ietekmēja arī militāro pārvalžu veidošanos un attiecības starp okupētājiem un okupētajiem. Rietumu frontē 1914. gadā Vācijas karaspēka straujais iebrukums Beļģijā bija negaidīts un nesa sev līdzī vēlē iepriekš karadarbībā nepieredzētu vardarbību pret civiliedzīvotājiem. Ofensīvas laikā, ko vēlāk propagandā (arī – vēstures literatūrā) sāka dēvēt par “Beļģijas izvarošanu”<sup>138</sup>, Vācijas armija mēģināja “salauzt” ienaidnieka armiju pretestību, vērsties pret zemes iedzīvotājiem; mērķtiecīgas rīcības rezultātā nogalināja vismaz 6500 cilvēku Beļģijā un Ziemeļfrancijā, ko atsevišķi vēsturnieki nodēvējuši par “apzinātu terora kampaņu.”<sup>139</sup>

Vācijas armijas destruktīvā darbība panāca pretēju efektu, un būtiski sarežģīja jebkāda veida situācijas normalizāciju. Rietumu frontes okupētajās zemēs pakāpeniski izveidojās ievērojama iedzīvotāju pretestības kustība, kas izpaudās ne tikai spontānos uzbrukumos vācu karavīriem, bet arī ieguva organizētas formas, cilvēkiem spieģojot Antantes valstu labā, izdodot pagrīdes avīzes, izveidojot saziņas tīklus, sabotējot infrastruktūras objektus, slepus izvedot Antantes valstu karavīrus no okupētās teritorijas un veicot citas pret okupācijas varu vērstas darbības. Beļģijas un Francijas iedzīvotāji izrādīja faktiski lielāko pretestību starp visām okupētajām teritorijām Pirmā pasaules kara Eiropā, un pastāvīgi turpināja apgrūtināt etapa apgabalu pārvaldes funkcionēšanu.<sup>140</sup>

<sup>136</sup> Schaepdrijver, S. De. Populations under occupation. In: Winter, J. (Ed.) *The Cambridge History of the First World War*. Volume III. Civil Society. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2014. pp. 247.; Drobesch, W. Österreich-Ungarn als Besatzungsmacht am Balkan: die Militär-Gouvernements Serbien und Montenegro, 1916-1918. Im: Schwenk, L. (Hrsg.) *Als Kriegsgefangener durch Serbien, 1918-1919. Tagebuchaufzeichnungen*. Mohorjeva Hermagoras, 2016. S. 15-18.

<sup>137</sup> Djordjevič, D. The Austro-Hungarian Occupation Regime in Serbia and Its Break-Down in 1918. *Balkanica XLVI*, 2015. pp. 112.

<sup>138</sup> Sk., piem.: Zuckerman, L. *The Rape of Belgium. The Untold Story of World War I*. New York: New York University Press, 2004.; Horne, J., Kramer, A. *German Atrocities, 1914. A History of Denial*. New Haven, London: Yale University Press, 2001.; German “Atrocities” and Franco-German Opinion, 1914: The Evidence of German Soldiers’ Diaries. *The Journal of Modern History*, Vol. 66, No. 1, 1994. pp. 1-33.; Jones, H. The Great War: How 1914-18 Changed the Relationships between War and Civilians. *The RUSI Journal*, Vol. 159, No. 4, 2014. pp. 84-91.; Thiel, J. Between recruitment and forced labour: The radicalization of German labour policy in occupied Belgium and northern France. *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 39.

<sup>139</sup> Scianna, B. M. A predisposition to brutality... pp. 969.

<sup>140</sup> Debruyne, E. Resistance (Belgium and France). In: Daniel, U., Gatrell, P., Janz, O. [a.o.]. *International Encyclopedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2014. Pieejams: [http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/occupation\\_during\\_the\\_war](http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/occupation_during_the_war) [Skatīts 03.02.2016].; Schaepdrijver, S. De, Debruyne, E. Sursum Corda: The underground press in occupied Belgium, 1914-1918. In: *First World War Studies*. Vol. 4, No 1, 2013. pp. 23-37.

Situācija atšķīrās Austrumu frontē, kur Vācijas un Austroungārijas armiju virzība 1914. - 1915. gadā bija pakāpeniska, un to nepavadīja mērķtiecīga izrēķināšanās ar civiliedzīvotājiem. Lai gan vardarbības, izvarošanas un laupīšanas gadījumi bija izplatīti, tiem nebija sistemātisks, masveidīgs raksturs.<sup>141</sup> Tāpat okupētājvalsts vismaz sākotnēji nesaskārās ar nopietnu iedzīvotāju pretestību. To noteica arī vispārējā situācija reģionā, kura iedzīvotāji jau gadu bija pieredzējuši kara nepieciešamības diktētos ikdienas dzīves pārkārtojumus, turklāt evakuāciju un bēgļu gaitu rezultātā Austrumu frontē esošās teritorijas nebija blīvi apdzīvotas, salīdzinot ar Francijas vai Beļģijas okupētajiem apgabaliem. Šāds stāvoklis būtiski atviegloja militārās pārvaldes sistēmas radīšanu, turklāt deva impulsu daudz plašākai zemes politikajai reorganizācijai.

Centrālā bloka valstu militārajām pārvaldēm Austrumu un Rietumu frontē bija divas kopīgas iezīmes, kas saistītas ar pārvaldes funkcionēšanu un mērķu realizāciju. Pirmkārt, tās pēc būtības tika veidotas bez iepriekšējiem priekšrakstiem, vadoties pēc nepieciešamības un apstākļiem konkrētajā reģionā. Lai gan atsevišķas militārpersonas Vācijas ģenerālštābā līdz ar panākumiem Beļģijā centās šādu priekšrakstus radīt, izstrādātie melnraksti izsauca asu kritiku, jo tie atklāti pārkāpa 1907. gada Hāgas konvenciju, paredzot arī iedzīvotāju masveida deportācijas.<sup>142</sup> Lai gan tas netraucēja Vācijas armijai šādu politiku realizēt vēlāk, to atklāti formulēt dokumentācijā un publiski izklāstīt uzskatīja par nevēlamu.

Vienīgais dokuments, kas regulēja militārās pārvaldes formas armiju aizmugurē, bija 1914. gadā izstrādātais reglaments par etapa apgabaliem. To veidoja, rēķinoties ar ātru un izšķirošu uzvaru Šlīfena plāna (*Schlieffen Plan*)<sup>143</sup> kontekstā, tādējādi reglamentā nebija vadlīniju, kurās būtu definēta politika pret civiliedzīvotājiem, vai dotas norādes, kā veidot ilgstoši kontrolētas zemes pārvaldes struktūras.<sup>144</sup> Pēc būtības reglaments tikai noteica nepieciešamību maksimāli izmantot ienaidnieka teritorijas industriālos un visa veida saimnieciskos resursus, pārējo atstājot interpretācijai. Tādējādi frontu virspavēlniekiem, armiju un etapa inspekciju komandieriem tika dota liela rīcības brīvība veidot militāro pārvaldi pēc saviem ieskatiem. Līdzīga prakse bija novērojama arī Austroungārijas militārajās pārvaldēs, kas tika veidotas, izvērtējot apstākļus okupētajā zemē. Sevišķi tas izpaudās 1917. gada nogalē Itālijas Ziemeļaustrumos, kur armijai, gluži kā *Ober Ost*, tika dots uzdevums sevi pilnībā uzturēt no zemes saimnieciskajiem resursiem, tādējādi apgrūtinot civiliedzīvotāju stāvokli.<sup>145</sup> Vienīgais izņēmums bija Rumānija, par kuras militārās okupācijas pārvaldes formu Centrālā bloka valstis vienojās jau iepriekš, lai arī katra no tām tiecās realizēt savas intereses.<sup>146</sup>

Otrkārt, militārās struktūrās abās frontēs savas politikas sekmīgai realizācijai paļāvās uz iedzīvotāju sadarbību ar okupācijas varu. Ziemeļfrancijā, piemēram, etapu apgabali nodrošināja savu funkciju realizāciju, piesaistot jau pirms kara reģionā strādājušo ierēdniecību, kā arī citu

---

<sup>141</sup> Balkelis, T. *War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania, 1914-1923*. Oxford: Oxford University Press, 2018. pp. 25.

<sup>142</sup> Hull, I. *A Scrap of Paper. Breaking and Making International Law during the Great War*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2014. pp. 102-103.

<sup>143</sup> Vācijas ģenerālštāba priekšnieka feldmaršala Alfrēda fon Šlīfena (*von Schlieffen*) vārdā nosauktais, 1905. - 1906. gadā izstrādātais un vēlāk modificētais stratēģiskais plāns paredzēja sekmīgu Vācijas karadarbību divās frontēs Eiropas kara gadījumā – straujā ofensīvā gūstot uzvaru Rietumu frontē pār Franciju, kas ļautu pārgrupēt karaspēku uz Austrumu fronti un sakaut Krieviju pirms tā spētu pilnvērtīgi mobilizēt un izvērst bruņotos spēkus. Par Šlīfena plāna problemātiku vairāk sk.: Holmes, T. M. Absolute Numbers: The Schlieffen Plan as a Critique of German Strategy in 1914. *War in History*, Vol. 21, No. 2, 2014. pp. 193-213; Mombauer, A. Of war plans and war guilt: The debate surrounding the Schlieffen Plan. *Journal of Strategic Studies*, Vol. 28, No. 5, 2005. pp. 857-885.

<sup>144</sup> Hull, I. *Absolute Destruction. Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2005. pp. 226-227.

<sup>145</sup> Corni, G. *Occupation during the War...*

<sup>146</sup> Hamlin, D. The fruits of occupation: Food and Germany's occupation of Romania in the First World War. *First World War Studies*. Vol. 4, No 1, 2013. pp. 82-83; Mayerhofer, L. Making Friends and Foes: Occupiers and Occupied in First World War Romania, 1916-1918. In: Jones, H., O'Brien, J., Schmidt-Suppran, C. (Eds.) *The Untold War. New Perspectives in First World War Studies*. Leiden, Boston: Brill, 2008. pp. 119-121.

profesiju pārstāvjus (policistus, pastniekus, skolotājus u.c.).<sup>147</sup> Līdzīgi procesi norisinājās arī okupētajās Rumānijas un Itālijas daļās, kur Austroungārijas un Vācijas armijas paļāvās uz sadarbību ar “vietējo eliti” kā efektīvāko veidu zemes saimniecisko resursu pilnvērtīgai izmantošanai. Šāds modelis savukārt polarizēja pašas okupētās sabiedrības, un bieži noveda pie konfliktiem un apvainojumiem par sadarbību ar ienaidnieku.<sup>148</sup>

Situācija radikāli atšķīrās *Ober Ost* teritorijā, kur no jauna tika izveidotas visas pārvaldes struktūras līdz zemākajam līmenim etapa apgabalu ietvaros, pakļaujot tās centralizētai administrācijai, kas faktiski vienlaikus pildīja gan likumdevēja, gan izpildvaras funkcijas. *Ober Ost* valdīja izteikti etniski dalījums – darbs pārvaldes struktūrās primāri bija rezervēts valstsvāciešiem vai vācu izcelsmes iedzīvotājiem, neiesaistot vairākumu (latviešus, lietuviešus, poļus, baltkrievus u.c.) vadošajās struktūrās. *Ober Ost* teritorija vietējai elitei bija paredzēta cita loma. Tiem ne tikai bija jārada priekšstats, ka zemes pārvaldes struktūras ir nodotas vietējo iedzīvotāju rokās (vācbaltieši okupētajā Kurzemē), bet arī jāņem dalību ilgtermiņa mērķus realizācijā (latvieši un lietuvieši 1917. gadā), radot iluzoru priekšstatu par tautu pašnoteikšanās principu realizāciju.

Otrs militāro pārvalžu mērķis bija pēc iespējas lielāka un optimizētāka zemes ekonomiskā izmantošana, kas robežojās ar gandrīz visu pieejamo resursu izsmelšanu, un novirzīšanu okupētājvalstu armiju un sabiedrības uzturēšanai. Šādai politikai bija smagas sociālās sekas, kas gandrīz visās okupētajās teritorijās noveda līdz katastrofai – sevišķi pēdējos divos kara gados, kad ilgstošā kara un armijas prioritātes dēļ apgādes situācija Centrālā bloka valstīs bija uz sabrukuma robežas. Okupētājvaras prioritātes skaidri iezīmēja Prūsijas Finanšu ministrs Augusts Lence, 1914. gada augusta beigās sarunā ar kancleru T. Betmani-Holvegu norādot, ka “ir labāk, ka no bada cieš beļģi nevis mēs. Lai beļģi prasa saviem sabiedrotajiem pārtikas sūtījumus.”<sup>149</sup>

Okupēto zemju “saimnieciskās mobilizācijas” politikas mehānismi dramatiski skāra civiliedzīvotājus, sākotnējām rekvizīcijām un nodevām pāraugot piespiedu darbā, kā arī kolektīvos sodos par izvairīšanos vai prasību neievērošanu. Viena no traģiskākajām šīs politikas izpausmēm bez šaubām bija iedzīvotāju deportācijas piespiedu darba veikšanai. 1916. gada pavasarī, piemēram, no okupētās Ziemeļfrancijas (daļēji – arī Beļģijas) uz attālākiem reģioniem piespiedu kārtā deportēja gandrīz 20 000 sieviešu un jaunu meiteņu lauksaimniecības darbu veikšanai. Viens no mērķiem konkrētajai akcijai bija arī “atvieglot” pārtikas situāciju lielākajās pilsētās, samazinot apgādājamo skaitu. Kopumā no Rietumu frontē okupētajiem apgabaliem t.s. civiliedzīvotāju darba bataljonos (*Zivil-Arbeiter-Bataillone*) “mobilizēja” 62 000 cilvēku, iesaistot viņus darbā gan frontes tuvumā, gan arī nosūtot tos darbam Vācijā; no kuriem gandrīz pusotrs tūkstošs smago apstākļu un to izraisīto slimību dēļ gāja bojā.<sup>150</sup>

Piespiedu darbs un deportācijas bija izplatīts fenomens arī Austrumu frontē. *Ober Ost* teritorijā armijas apgādes nodrošināšanai izmantoja plašas iedzīvotāju grupas – gan bērnus, gan arī sievietes un gados vecākus vīriešus, laikā no 1915. līdz 1918. gadam uz Vāciju deportējot vairākus desmitus tūkstošu cilvēku, kā arī nodarbinot tos stihiski veidotās darba nometnēs uz

---

<sup>147</sup> Schaepdrijver, S. De. Populations under occupation. In: Winter, J. (Ed.) *The Cambridge History of the First World War*. Volume III. Civil Society. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2014. pp. 248.

<sup>148</sup> Corni, G. Occupation during the War...; Mayerhofer, L. Making Friends and Foes: Occupiers and Occupied in First World War Romania, 1916-1918. In: Jones, H., O'Brien, J., Schmidt-Suppran, C. (Eds.) *The Untold War. New Perspectives in First World War Studies*. Leiden, Boston: Brill, 2008. pp. 121-137.

<sup>149</sup> Hull, I. *A Scrap of Paper. Breaking and Making International Law during the Great War*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2014. pp. 117.

<sup>150</sup> Thiel, J. Between recruitment and forced labour: The radicalization of German labour policy in occupied Belgium and northern France. *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 43-44.

vietas.<sup>151</sup> Tāpat uz *Ober Ost* teritoriju darba bataljonu sastāvā nosūtīja arī vismaz 16 000 cilvēku no Vācijas okupētajām Polijas teritorijas daļām.<sup>152</sup>

Iedzīvotāju situāciju vēl smagāku padarīja dezorganizētais veids, kādā piespiedu darba process tika vadīts. Lietuvas Padome, piemēram, 1917. gada 20. oktobrī vēstulē kancleram Georgam Mihaēlisam norādīja, ka darbam “mobilizēti” ģimenes vienīgie apgādātāji, kā arī veci un slimi cilvēki, kas veikt fizisku darbu nebija spējīgi, un daļa no tiem smagajos apstākļos gājuši bojā. Tāpat cilvēki darbam bataljonos bieži “nolaupīti uz ielas”, piemēram, ejot uz dievkalpojumu, kā arī vismaz 107 strādnieki ziņojuši, ka viņi ir piekauti, jo pretojušies parakstīt apliecinājums, ka viņi darba bataljonos ir iestājušies brīvprātīgi.<sup>153</sup> Situācija bija tik saasināta, ka atsevišķi *Ober Ost* pārvaldes darbinieki to vēlāk pielīdzināja darbam Sibīrijā.<sup>154</sup>

No diviem primārajiem mērķiem – drošības nodrošināšanas un okupētā apgabala resursu efektīvas izmantošanas – izauga trešais, kura ietvaros okupācijas režīmi mēģināja realizēt ilgtermiņa pārmaiņas gan sociālā, gan politiskā līmenī. Gan Vācijas, gan arī Austroungārijas armijas savā darbībā saskatīja modernizējošu aspektu, velkot paralēles ar koloniālu pieredzi un uzsverot savu vēsturisko, civilizējošu lomu okupētajos apgabalos. Šādā redzējumā savijās visi iepriekš aprakstītie faktori un pati frontes pieredze.

Austroungārijas gadījumā “civilizējošā misija” visskaidrāk bija saskatāma Balkānu valstīs, kur okupācijas iestādes tiecās rekonstruēt pastāvošas kultūras un sabiedriskās normas pēc saviem ieskatiem – gan demontējot pieminekļus un mainot ielu nosaukumus, gan mēģinot no publiskās telpās “izdzēst” kirilicas alfabētu un vērsties pret nacionāliem simboliem kopumā.<sup>155</sup> Tomēr no visiem militārajiem okupācijas režīmiem Pirmā pasaules kara laikā visradikālākās pārmaiņas bija iecerējusi *Ober Ost* pārvalde, kuras realizētajā politikā saplūda kulturāli, sociāli un koloniāli priekšstati par okupēto reģionu. Arī šeit pakāpeniski radās plaša vīzija par Vācijas armijas civilizējošo lomu. Militārās pārvaldes sistēmas izveide un politika tika interpretēta kā “vācu kultūras darba” izpausme, kas eventuāli rezultātos divu mērķu realizācija – vācu varas saglabāšana pēc kara noslēguma, kā arī reģiona “derīgās daļas” pilnīgā ģermanizācija un kolonizācijā. Šāda politika ir likusi virknei vēsturnieku vilkt paralēles ar nacistiskās Vācijas destruktīvo okupācijas politiku reģiona Otrā pasaules kara laikā, saskatot tās dziļākos cēloņus Pirmā pasaules kara vēsturiskajā pieredzē.

### 1.1.3. Kontinuitātes problēma

Vācijas militārās okupācijas pārvaldes un to politika, kas iezīmēja vēl nepieredzētu vardarbību un koloniālas ambīcijas, deva impulsu jauniem pētniecības un interpretācijas modeļiem. Kopš Aukstā kara noslēguma Pirmā pasaules kara okupāciju izpētē centrālā ir bijusi t.s. kontinuitāte problēma, kuras ietvaros analizētas līdzības starp impēriskās un nacistiskās Vācijas okupācijas politiku abos pasaules karos, tādējādi procesiem sniedzot it kā plašāku un skaidrojošāku konceptuālo ietvaru. Neiedziļinoties specifiskos aspektos, šādas pieejas pamatprincipus ir nepieciešams izvērtēt, lai izprastu, kā ir veidojušies mūsdienās ierastie priekšstati vēstures zinātnē par Vācijas impērijas faktoru Austrumeiropā 1914. – 1918. gadā.

Lai gan šāda pieeja ir dominējusi pēdējās desmitgadēs, diskusijas par nacistiskās Vācijas Austrumeiropas okupācijas politikas “lielajiem cēloņiem” aizsākās jau neilgi pēc kara

<sup>151</sup> Westerhoff, C. Deutsche Arbeitskräftepolitik in den besetzten Ostgebieten. In: Tauber, J. (Hrsg.). *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa 1914-1921*. Lüneburg: Nordost-Institut, 2009. S. 95.

<sup>152</sup> Lehnstaedt, S. Fluctuating between ‘Utilisation’ and Exploitation: Occupied East Central Europe during the First World War. In: Böhler, J., Borodziej, W., Puttkamer, J. (Eds.) *Legacies of Violence: Eastern Europe's First World War*. München: Oldenburg Verlag, 2014. pp. 99.

<sup>153</sup> Das vorläufige Präsidium des Litauischen Landesrats an Georg Michaelis. 20.10.1917. BArch, R43/2404, S. 211.

<sup>154</sup> Westerhoff, C. ‘A kind of Siberia’: German labour and occupation policies in Poland and Lithuania during the First World War. *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 56.

<sup>155</sup> Scheer, T. The Perfect Opportunity to Shape National Symbols? Austro-Hungarian Occupation Regimes during the First World War in the Adriatic and the Balkans. *Acta Histriae*, Vol. 22, No. 3, 2014. pp. 678-691.

noslēguma. Pirmo pētījumu, kur šādā kontekstā analizēta Vācijas impērijas 1915. – 1918. gada okupācijas politika Austrumeiropā, 1953. gadā uz sava 1947. gada maģistra darba bāzes publicēja vēsturnieks Roberts Luiss Kēls.<sup>156</sup> Viņš uzsvēra, ka Vācijas impērijas nerealizētie politiskās un ekonomiskās dominances plāni, kurus raksturoja ekspansīvas un koloniālas tendences, neradās pašā Vācijā, bet gan bija tiešs rezultāts militārajām okupācijām Eiropā 1914. - 1918. gadā, izaugot no izolēto Centrālā bloka valstu ekonomiskās nepieciešamības; vēlāk savukārt šīs “okupāciju ideoloģiskās sekas” pārņēma nacionālsociālisti.<sup>157</sup> Līdzīgā veidā ideju kontinuitāti vēlāk iezīmēja arī F. Fišers un citi, uzsverot, ka nacionālsociālistu radikālās rasu politikas cēlonis ir meklējams tieši Pirmā pasaules kara pieredzē.<sup>158</sup> Tomēr F. Fišera un viņa laikabiedru uzmanības centrā atradās politiskās vēstures reprezentācija. Saikne starp Vācijas politiku abos pasaules karos tika saskatīta drīzāk kā secīgs un loģisks politikas turpinājums, neizvērtējot dziļāk dažādās ideoloģiskās nostādnes un okupācijas pieredzi lokālā līmenī.

Mūsdienu historiogrāfijā pēc V. G. Ļiuleviča ietekmīgo pētījumu<sup>159</sup> publicēšanas noteicošā ir bijusi tendence 1914. - 1918. gada militārās okupācijas (sevišķi – Austrumeiropā) izvērtēt jaunā kvalitātē saistībā ar nacistiskās Vācijas daudz destruktīvāko un radikālāko politiku, tādējādi zināmā mērā Otrā pasaules kara okupāciju pētniecībā gūtās atziņas un analītiskās kategorijas projicējot uz Pirmā pasaules kara procesu analīzi.

Viens no V. G. Ļiuleviča pētniecības centrālajiem motīviem saistīts ar šādas korelācijas eksistences pamatošanu un pētniecības pieejas pareizību, kā arī vācu “Austrumu frontes pieredzes” dziļākās ilgtermiņa nozīmes izcelšanu. Viņš uzsver, ka vācu karavīru pieredze okupētajā Austrumeiropā un starp viņiem kultivētā kultūras pārākuma apziņa izveidoja paliekošu priekšstatu par “Austrumu zemēm”. Šis priekšstats un Pirmajā pasaules karā gūtā pieredze ietekmēja Vācijas politiku pret visu reģionu arī turpmākos gadu desmitus, augstāko punktu sasniedzot nesaudzīgajā okupācijā Otrā pasaules kara laikā.

Saskaņā ar V. G. Ļiuleviča pētījumu rezultātiem, to noteica divi galvenie *Ober Ost* politikas virzieni un iecerētie rezultāti. Pirmkārt, caur civilizējošo “vācu darbu” pakāpeniski mainīt okupēto tautu nacionālo identitāti, un otrkārt – izveidot “totālas kontroles sistēmas” mehānismus, viens no kura elementiem bija sabiedrības grupu piespiedu pārvietošana. Tas savukārt ļautu reorganizēt okupētās zemes nacionālo sastāvu un šeit dzīvojošās tautas konsekventi ģermanizēt. Tādējādi Austrumu frontes pieredze radīja jaunu, impērisku un koloniālu skatījumu uz „Austrumiem”, fundamentāli izmainot vācu sabiedrības priekšstatus, un tam, kā norādīja V. G. Ļiuleviču, bija dramatiskas sekas turpmākajos gadu desmitos. Viņš uzsvēra, ka „Austrumu frontes mācības sevī uzņēma nacisti”, kuru „ģeogrāfiskās fantāzijas par telpu (*Raum*) un tās cilvēkiem” sakņojās *Ober Ost* praktizētajā politikā.<sup>160</sup>

Šādā ietvarā Pirmā pasaules kara Austrumu frontes okupāciju politiku, piemēram, analizējis arī R. Nelsons, kurš, attīstot tālāk V. G. Ļiuleviča darbos paustās atziņas, norāda, ka ir nepieciešams pārskatīt jautājumu par to, kā ir veidojušies vācu priekšstati par Austrumeiropu. Viņš uzsver, ka jālauž līdz šim mūsdienu historiogrāfijā pastāvējušo uzskatu, ka „Austrumu kolonizācijas” ideja attīstījusies dažādās vācu labējā spārna radikāļu organizācijās un

---

<sup>156</sup> Koehl, R. L. A Prelude to Hitler's Greater Germany. *The American Historical Review*, Vol. 59., No. 1., October 1953. p. 43-65.

<sup>157</sup> Turpat.

<sup>158</sup> Vairāk sk.: Baranowski, S. War, Defeat, and the Ugerncy of *Lebensraum*: German Imperialism from the Second Empire to the Third Reich. In: Anievas, A. *Cataclysm 1914. The First World War and the Making of Modern World Politics*. Leiden, Boston: Brill, 2015. pp. 48-49.

<sup>159</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...; The German Myth of the East: 1800 to the Present*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2010.; Von "Ober Ost" nach "Ostland"? In: Groß, G. P. (Hrsg.). *Die vergessene Front. Der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*. Paderbon, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2006. S. 295-310.; The Languages of Occupation: Vocabularies of German Rule in Eastern Europe in the World Wars. In: Nelson, R. L. (Ed.) *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East: 1850 Through the Present*. New York: Palgrave Macmillan, 2009. pp. 121-140

<sup>160</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 278-279.; *The German Myth of the East*. New York: Oxford University Press, 2009. pp. 136. – 138.

politiskajās partijās, pēc tam šīs idejas Pirmā pasaules kara laikā uzņēma vācu inteliģence un militārā elite, savukārt starpkaru periodā šīs idejas attīstīja nacionālsociālistu kustība. Raugoties no šāda skatupunkta, vācu sabiedrības vairākumu starpkaru periodā bija nepieciešams pārliecināt par radikālām, rasistiskām idejām un koloniālismu Austrumeiropā. Taču šādas idejas vācu sabiedrībā jau eksistēja, vismaz daļēji divos līdz trīs miljonos vāciešu no visiem sabiedrības slāņiem, kuri kara gados bija pieredzējuši Austrumu fronti, koloniālismu un „agresīvo *Ober Ost* okupāciju”.<sup>161</sup>

Gan R. Nelsons, gan V. G. Ļiulēvičs *Ober Ost* politikā saskatīja lineāru, ideoloģisku evolūcijas procesu, velkot paralēles ar 1941. gadā izveidoto Austrumzemes jeb *Ostland* reihskomisariātu. Līdzīga paralēles saskatīja, piemēram, arī E. Demms, pielīdzinot *Ober Ost* “totalitāras valsts izmēģinājuma laboratorijai”, savukārt J. Knige pat spēra soli tālāk, norādot, ka norises Baltijā 1915. - 1919. gadā vērtējamas kā tiešs tilts uz nacionālsociālismu.<sup>162</sup>

Lai gan bija novērojamas zināmas līdzības priekšstatos par okupēto zemi un tās sabiedrību<sup>163</sup>, šādas pieejas pamatotība tomēr šķiet pārspīlēta, sevišķi iedzīvotāju mērķtiecīgās iznīcināšanas kontekstā. Tāpat nacionālsociālistu redzējums par “Austrumiem” bija daudz dimensionālāks, un šādi salīdzinājumi, kā norādījuši vairāki autori, rada virkni jaunu jautājumu, kas neiztur kritiku un konfrontāciju ar avotiem.<sup>164</sup> Problēmas būtību argumentēti ilustrēja arī I. Halla, uzsverot, ka Ē. Lūdendorfa un citu vadošo militārpersonu utopiskā ideoloģija, visticamāk, tika pausta un noformulēta pēc kara, un jābūt ļoti piesardzīgiem tās izmantošanā, lai raksturoto Pirmā pasaules kara militāro okupāciju galējības.<sup>165</sup> Jāatzīmē, ka Otrā pasaules kara kā atskaites punkta izmantošana nav tikai reducēta uz procesiem Austrumu frontē. Vācijas armijas izrēķināšanas ar Beļģijas un Francijas civiliedzīvotājiem sākotnējās ofensīvas laikā 1914. gadā ir likusi atsevišķiem pētniekiem vilkt saikni ar nacistiskās Vācijas politiku, faktiski neņemot vērā militāro apsvērumus, kas bija šādas darbības pamatā.<sup>166</sup>

Kopumā šādas pieejas izmantošana pētniecībā šķiet nepārliciecināma, un pēdējā laikā mūsdienu Rietumu historiogrāfijā no tās novērota zināma atkāpšanās, vēsturniekiem dziļākas izpētes rezultātā pamatojot šāda modeļa trūkumus.<sup>167</sup> Nostādot 1939. - 1945. gadu kā izejas punktu 1914. - 1918. gada pieredzes pētniecībai, līdz šim konceptuālā interpretācija prioritāri ir dominējusi pār empīriski pierādāmām likumsakarībām. Šāda problēma novērojama arī lielākā mērogā, vēsturniekiem “caur Otrā pasaules kara prizmu” *Sonderweg* diskusijas ietvaros nekritiski skaidrojot Vācijas militāro vēsturi kopumā.<sup>168</sup> Lai gan vērā ņemams ir arguments, ka militāro okupāciju fenomenu līdz galam nav iespējams izprast, neņemot vērā “laikmeta lielās likumsakarības un attīstības līnijas”<sup>169</sup>, vēlāka laika ideoloģiskas dispozīcijas projicēšana uz jau

<sup>161</sup> Nelson, R. The Archive for Inner Colonization, the German East and World War I. In: Nelson, R. L. (Ed.) *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East. 1850 to present*. New York: Palgrave MacMillan, 2009. pp. 86-87.

<sup>162</sup> Demm, E. *Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*. Frankfurt am Main, Berlin, Bruxelles, New York: Peter Lang, 2002. S. 329.; Knigge, J. *Kontinuität deutscher Kriegsziele im Baltikum. Deutsche Baltikum-Politik 1918/19 und das Kontinuitätsproblem*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2003. S. 7.

<sup>163</sup> Tauber, J. The View from the Top: German Soldiers and Lithuania in the Two World Wars. In: Housden, M., Smith, D. J. (Eds.) *Forgotten Pages in Baltic History. Diversity and Inclusion*. Amsterdam, New York: 2011. pp. 229-230.

<sup>164</sup> Chu, W., Kauffman, J., Meng, M. A Sonderweg through Eastern Europe? The Varieties of German Rule in Poland during the Two World Wars. *German History*, Vol. 31, No 3., 2013. pp. 322-324.

<sup>165</sup> Hull, I. *Absolute Destruction. Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2005. p 248.

<sup>166</sup> Kauffman, J. *Elusive Alliance. The German Occupation of Poland in World War I*. Cambridge, London: Harvard University Press, 2015. pp. 8.

<sup>167</sup> Баринов, И. Земля будущего" и "неосвоенная целина": Белоруссия на немецкой ментальной карте, 1914-1944. *Civitas et Lex*, No. 1, 2018. С. 62.; Scianna, B. M. A predisposition to brutality... pp. 969-970.

<sup>168</sup> Scianna, B. M. A predisposition to brutality... pp. 969.; Kauffman, J. *Elusive Alliance. The German Occupation of Poland in World War I*. Cambridge, London: Harvard University Press, 2015. pp. 6.

<sup>169</sup> Chiari, B. Geschichte als Gewalttat. Weißrussland als Kind zweier Weltkriege. In: Vollnhals, C. (Hrsg.) *Berichte und Studien Nr. 40. Wehrmacht – Verbrechen – Widerstand. Vier Beiträge zum nationalsozialistischen Weltanschauungskrieg*. Dresden: Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung, 2003. S. 28.



pagājušo vēstures posmu šķiet nepamatota un nekorekta. Turklāt šādā interpretācijas modelī Vācijas impērija pēc būtības tiek skatīta izolētās kategorijās, mākslīgi nodalot tās praktizētos kara vešanas pamatprincipus un okupācijas politiku no kopējiem procesiem un vēsturiskās pieredzes Eiropā. Nepieredzēta vardarbība pret civiliedzīvotājiem, piespiedu deportācijas, kara “totālais” raksturs, robežu starp militāro un civilo saplūšana, koloniālas pieredze, ideoloģisku redzējumu un militāras nepieciešamības caurstrāvoti okupācijas režīmi bija izplatītas parādības visās karojošajās pusēs, un tikai izvērtējot kopējo “lielo” laikmeta kontekstu un iesaistīto personu redzējumu konkrētajā laikā, ir iespējams korekti atspoguļot *Ober Ost* militāro pārvaldi pēc būtības.

## 1.2. Karadarbība Baltijas reģionā, Kurzemes guberņas okupācijas norise un tās tiešās sekas

### 1.2.1. *Vispārējais stāvoklis Latvijas teritorijā Pirmā pasaules kara priekšvakarā*

Mūsdienu Latvijas teritorija, kas 20. gadsimta sākumā administratīvi iekļāvās trīs Krievijas impērijas rietumu guberņās<sup>170</sup>, līdz Pirmajam pasaules karam pieredzēja ievērojamas politiskas, ekonomiskas un sociālas pārmaiņas. Modernizācijas process, kuru raksturoja strauja industrializācija un urbanizācija (ne vienmēr paralēlā un vienlīdzīgā intensitātē), atspoguļojās arī Latvijas teritorijas iedzīvotāju skaita pieaugumā, kas 19. gadsimta beigās sasniedza gandrīz divus miljonus.<sup>171</sup>

Migrācijas un citu faktoru<sup>172</sup> rezultātā līdz kara sākumam 1914. gadā novērojama iepriekš minēto procesu intensifikācija. Kurzemes guberņā, piemēram, laikā no 1897. gada līdz 1912. gadam novērojams iedzīvotāju skaita pieaugums par 13%, sasniedzot gandrīz 760 000.<sup>173</sup> Līdzīgus procesus ar atšķirīgu dinamiku ar dažādu intensifikācijas pakāpi iespējams novērot arī Vidzemes guberņā un Vitebskas guberņas Latgales daļā. Tādējādi pēdējos mēnešos pirms Pirmā pasaules kara Latvijas teritorijas iedzīvotāju skaits sasniedza divarpus miljonus, no kuriem ievērojams daudzums dzīvoja pilsētās.<sup>174</sup>

Industrializācija, urbanizācija un ekonomiskais uzplaukums veicināja migrāciju uz Baltijas guberņām. Dažādu faktoru ietekmē (ģeogrāfiskais novietojums, eksporta iespējas, pieeja Krievijas iekšējam tirgum, saimnieciskie sakari ar Rietumeiropu u.c.) Latvijas teritorijai, salīdzinot ar pārējām Krievijas impērijas daļām, bija raksturīgs “augstāks ražošanas organizācijas līmenis un kvalificētāks darbaspēks”; tas atspoguļojās ne tikai atalgojumā, kas bija viens no augstākajiem impērijā, bet arī saražotā apjomā – laikā no 1897. gada līdz 1913. gadam rūpniecības produkcijas apjoms Kurzemes un Vidzemes guberņās bija dubultojies.<sup>175</sup>

20. gadsimta sākumā Latvijas teritorijā rūpniecības uzņēmumu izvietojums nebija vienmērīgs. Lielākās pilsētas pakāpeniski izvirzījās par savu guberņu saimnieciskās darbības

<sup>170</sup> Kurzemes guberņā (desmit apriņķi), Vidzemes guberņā (četri latviešu apdzīvoti apriņķi), kā arī Vitebskas guberņā (trīs Latgales apriņķi).

<sup>171</sup> No Latvijas teritorijas iedzīvotāju kopskaita Kurzemes guberņā dzīvoja 674 034 cilvēki, Vidzemes guberņas latviešu apdzīvotajos apriņķos reģistrēti 753 730 iedzīvotāji un trijos Vitebskas guberņas Rietumu apriņķos – 501 623 iedzīvotāji. Sk.: Bērziņš, V. (Red.). *Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900 – 1918*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. 98. lpp.

<sup>172</sup> Vairāk sk.: Anderson, E. The Baltic Region on the Eve of World War One. In: Loit, A. (ed.) *The Baltic Countries 1900 – 1914*. Proceedings from the 9th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 3 – 6, 1987. Stockholm: Centre for Baltic studies, 1990. pp. 21.

<sup>173</sup> Kurzemes gubernatora atskaite par 1912. gadu. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 4. l., 38. lp.

<sup>174</sup> Rīgas iedzīvotāju skaits bija pārsniedzis 500 000, Daugavpils – 105 000, Liepājas – 94 000, Jelgavas – 45 000, Ventpils – 26 000. Sk.: Skujenieks, M. *Latvijas statistikas atlases*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1938. 1. lpp.; Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987. 28. lpp.

<sup>175</sup> Bleiere, D. [u.c.]. *Latvijas vēsture: 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, 2005. 35. lpp.; Šiliņš, J. Pirmā pasaules kara nozīme Latvijas valsts tapšanas procesā. Grām.: *Varas Latvijā. No Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij*. Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2019. 411.-412. lpp.; Niedre, O. *Vidzemes un Kurzemes strādnieki Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1972. 8. lpp.

centriem, turklāt bija novērojams izteikts ražošanas līmeņa kontrasts starp Latgali un pārējiem reģioniem, kas atspoguļojās arī labklājības līmenī. Kurzemes guberņā nozīmīgākie rūpniecības centri bija Liepāja un Jelgava, Vidzemes guberņā – Rīga un tās apriņķis, savukārt Vitebskas guberņā – Daugavpils.

Augošā rūpniecība veicināja tirdzniecības attīstību un transporta infrastruktūras (sevišķi dzelzceļa un ostu) uzlabošanu, kas atspoguļojās arī ievērojamā importa un eksporta rādītāju pieaugumā. Būtisks faktors bija ostas. Pēdējā gadā pirms kara Liepājas, Ventspils un Rīgas ostas nodrošināja gandrīz ceturto daļu Krievijas impērijas ārējās tirdzniecības apgrozījuma, padarot tās par nozīmīgākajām Baltijas guberņu ostām.<sup>176</sup> Turklāt Liepājas un Ventspils ostas bija neizsalstošas un apkalpoja ārvalstu kuģus, tādējādi nostiprinot savu nozīmi starptautiskā tirdzniecībā. Tāpat jāatzīmē, ka minētās pilsētas un tajās dislocētie garnizoni pildīja arī nozīmīgas aizsardzības funkcijas; būtisks faktors bija Liepājas cietoksnis, kas palielināja pilsētas stratēģisko nozīmi.

Iepriekš minētie procesi izmainīja ne tikai sabiedrības sociālās piederības un nodarbinātības struktūru (viena no laikmeta būtiskajām iezīmēm bija modernas strādniecības veidošanās<sup>177</sup>), bet arī etniskās proporcijas. Būtisks faktors bija latviešu īpatsvara palielināšanās pilsētās, kas latviešiem ļāva iegūt un nostiprināt pozīcijas dažādās saimnieciskās darbības nozarēs, tādējādi izaicinot ilgstoši pastāvējušo vācbaltiešu, poļu un krievu dominanci.<sup>178</sup> Latvieši iesaistījās uzņēmējdarbībā un veidoja kvalificētu rūpniecībā nodarbinātu sabiedrības grupu, tādējādi pieauga arī labklājība un izveidojās relatīvi neliela, taču turīga latviešu vidusšķira.<sup>179</sup> Migrācijas rezultātā vienlaikus palielinājās arī citu etnisko grupu (krievu, poļu, lietuviešu) īpatsvars pilsētās. Sevišķs uzskatāms piemērs ir Liepāja, kur 1911. gadā vairāk nekā ceturtdaļa no visiem pilsētas iedzīvotājiem bija poļi un lietuvieši.<sup>180</sup>

Neskatoties uz latviešu skaita palielināšanos pilsētās, tā dažādu iemeslu dēļ joprojām bija vismazāk urbanizētā sabiedrības grupa. 19. gadsimta beigās tikai 16% latviešu dzīvoja pilsētās. Urbanizācijas pakāpe bija daudz ievērojamāka citu etnisko grupu starpā, piemēram, no vāciešiem, ebrejiem un krieviem pilsētās dzīvoja attiecīgi 81%, 71% un 54%.<sup>181</sup> Procentuālais īpatsvars atspoguļojās arī latviešu saimnieciskās ietekmes, lomas zemes pārvaldē u.c. pozīcijās, kur, neskatoties uz latviešu pozīciju pakāpenisku un vienmērīgu nostiprināšanos, joprojām dominēja vācbaltieši, ebreji, krievi un poļi.<sup>182</sup>

Neskatoties uz urbanizāciju, pēdējos pirmskara gados Latvijas teritorija lielā mērā saglabāja tās agrāro raksturu. Joprojām vairākums iedzīvotāju dzīvoja lauku apvidos, būdami nodarbināti lauksaimniecībā. Zemniecības pamatu veidoja latvieši. 19. un 20. gadsimta mijā 96% latviešu bija zemnieki, veidojot 83% no visu Latvijas teritorijā esošo zemnieku kopskaita.<sup>183</sup> Par vienu no laikmeta raksturīgajām iezīmēm kļuva muižu saimnieciskās nozīmes mazināšanās, zemnieku saimniecībām sākot tās izkonkurēt, galvenokārt pateicoties to modernizācijas pakāpei.<sup>184</sup> Lai gan muižas joprojām bija pārākas pielietotās tehnikas ziņā,

<sup>176</sup> Niedre, O. *Vidzemes un Kurzemes strādnieki Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1972. 8. lpp.

<sup>177</sup> Laikā no 1897. līdz 1914. gadam strādnieku skats Latvijas teritorijās bija faktiski dubultojies. Vairāk sk.: Bērziņš, J. *Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets, 1900-1914*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. 7. - 10. lpp.; Bērziņš, J., Mieriņa, A., Plakans, A. [u.c.]. *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. 500. - 503. lpp.

<sup>178</sup> Rīgā, piemēram, latviešu skaits laikā no 1881. līdz 1913. gadam bija palielinājies no 49 974 līdz 218 097. Sk.: Bērziņš, V. (Red.). *Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900 – 1918*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. 103. lpp.

<sup>179</sup> Anderson, E. The Baltic Region on the Eve of World War One. In: Loit, A. (ed.) *The Baltic Countries 1900 – 1914. Proceedings from the 9th Conference on Baltic Studies in Scandinavia*, Stockholm, June 3 – 6, 1987. Stockholm: Centre for Baltic studies, 1990. pp. 23.

<sup>180</sup> LKM 2-47859/852-DK.

<sup>181</sup> Bērziņš, V. (Red.). *Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900 – 1918*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. 103. lpp.

<sup>182</sup> Plakans, A. *The Latvians*. Stanford: Hoover Institution Press, 1995. p. 113.

<sup>183</sup> Vanovska, I., Zvidriņš, P. *Latvieši: Statistiski demogrāfisks portretējums*. Rīga: Zinātne, 1992. 8. lpp.

<sup>184</sup> Spekke, A. *Latvijas vēsture*. Rīga: Jumava, 2003. 265. lpp.

zemnieku saimniecības, kuras bija kļuvušas par nozīmīgiem lopkopības un zemkopības centriem reģionos, raksturoja zemes intensīvāka un racionālākā izmantošana.<sup>185</sup> Būtisks faktors bija arī dažādām lauksaimniecības biedrībām un organizācijām, kas veicināja lauksaimniecības izglītību. Kara priekšvakarā Latvijas teritorijā darbojās 860 šādu organizāciju un biedrību, kas apvienojās vairākās organizācijās un centros, savstarpēji koordinējot darbību un veicinot nozares strauju attīstību, kas bija nepieredzēta gandrīz visā Krievijas impērijā.<sup>186</sup>

Neskatoties uz Baltijas gubernu straujo attīstību un pozitīvo izaugsmes dinamiku uz pārējās Krievijas impērijas fona, tās dažādu apstākļu dēļ joprojām ievērojami atpalika no Rietumeiropas zemēm, galvenokārt Krievijas impērijas novecojušās pārvaldes sistēmas un iekšējo pretrunu dēļ. Atsevišķi autori atzīmējuši, ka 19. un 20. gadsimta mijā Krievijas impērijā pastāvēja sociāla, politiska un nacionāla spriedze, ko radīja konflikts starp tradicionālo, novecojušo politisko sistēmu un jaunajiem modernizācijas faktoriem.<sup>187</sup>

Šādu pretrunu loģisks rezultāts un nozīmīgākais eskalācijas punkts līdz Pirmajam pasaules karam bija 1905. gada revolūcija. Latviešu saimniecisko un politisko pozīciju nostiprināšanās jau iepriekš bija radījusi nacionālo attiecību saasinājumu Latvijas teritorijā, sevišķi latviešu un vācbaltiešu starpā. Revolūcijas norise un sekas abu sabiedrības grupu attiecības izmainīja neatgriezeniski, un tas bija būtisks faktors politiskās, militārās un sociālās norisēs (sevišķi Pirmajā pasaules karā un Latvijas Neatkarības karā) līdz pat vācbaltiešu izceļošanai 20. gadsimta 30. gadu nogalē.

1905. gada revolūcijas pieredze (latviešu kaujinieku uzbrukumi, mežabrāļu kustība, muižu postījumi u.c.) ne tikai lika vācbaltiešu sabiedrībai likt šķēršļus latviešu saimnieciskai darbībai un politiskās ietekmes eventuālam pieaugumam, bet arī deva impulsu atsevišķiem vācbaltiešu muižniekiem uzsākt latviešu apdzīvoto zemju kolonizāciju ar vācu zemniekiem no citām Krievijas impērijas gubernām. Vācu zemnieku noņemšana aizsākās 1906. gadā, un līdz Pirmā pasaules kara sākumam ir iespējams runāt par vismaz no 10 000 līdz 15 000 kolonistu apmešanos Baltijas gubernās, no kuriem absolūtais vairākums – Kurzemes gubernas rietumu apriņķos.<sup>188</sup> Kolonizācijas galvenajiem realizētājiem būs ievērojama nozīme arī Pirmā pasaules kara gados (sevišķi – Kurmāles muižniekam S. Brēdriham), kad Vācijas okupācijas apstākļos institucionāla līmenī tiks panākta šīs politikas turpināšana, ietekmējot arī militārās pārvaldes attieksmi un redzējumu par latviešiem. Taču jāatzīmē, ka kolonistu skaitam kara priekšvakarā bija tendence samazināties. Jau pēdējos gados pirms kara daļa kolonistu bija atgriezušies savās agrākajās dzīvesvietās.<sup>189</sup>

Vienlaikus pēc 1905. gada revolūcijas vācbaltieši centās palielināt savu ietekmi organizētā veidā, dibinot Vācu apvienības (*Deutsche Vereine*). Apvienību biedru skaits pēdējos pirmskara gados sasniedza gandrīz 40 tūkstošus.<sup>190</sup> To mērķis bija nostiprināt savas saimnieciskās pozīcijas un vācu kultūras dominanci, dibinot jaunas skolas un veicinot vācu izglītību, turklāt mēģinot vervēt arī latviešu bērnus ģermanizācijas nolūkā.<sup>191</sup> Lai gan apvienības savās publikācijas deklarēja to darbības apolītisko raksturu, apvienību priekšgalā

<sup>185</sup> Plakans, A. *The Latvians. A Short History*. Stanford: Hoover Institution Press, 1995. p. 113.; Butulis, I., Zunda, A. *Latvijas vēsture*. Rīga: Jumava, 2010. 56. – 57. lpp.

<sup>186</sup> Bleiere, D. [u.c.]. *Latvijas vēsture: 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, 2005. 31. - 32. lpp.

<sup>187</sup> Lapa, L. *Kaujinieki un mežabrāļi 1905. gada revolūcijā Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2018. 13. - 14. lpp.

<sup>188</sup> Bērziņš, J. 1905. gada revolūcijas ietekme uz Latvijas sabiedrības dzīvi. Grām.: *1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli*, 2005. gada 11. – 12. janvāris. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. 556. – 557. lpp.; Anderson, E. The Baltic Region on the Eve of World War One. In: Loit, A. (ed.) *The Baltic Countries 1900 – 1914. Proceedings from the 9th Conference on Baltic Studies in Scandinavia*, Stockholm, June 3 – 6, 1987. Stockholm: Centre for Baltic studies, 1990. pp. 36; Strods, H. *Latvijas lauksaimniecības vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1992. 155. lpp.

<sup>189</sup> Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987. 36. lpp.

<sup>190</sup> Pistohlkors, G. *Deutsche geschichte im Osten Europas: Baltische länder*. 1. aufl. Berlin: Siedler Verlag, 1994. S. 449.

<sup>191</sup> Bērziņš, V. (Red.). *Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900 – 1918*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. 409. lpp.

Kurzemes guberņā atradās galveno zemes kolonizācijas veicēji – S. Brēdrihs, Kārlis Manteifels-Cēge un Makss fon Zīverss kas vācu apvienībās saskatīja iespējas plašākai savu mērķu realizācijai.<sup>192</sup> Taču, neskatoties uz ievērojamo skaitlisko sastāvu, lielākā daļa apvienības biedru darbojās tajās tikai formāli, biedru skaitam līdz 1914. gada vasarai ievērojami samazinoties.

Būtiska problēma, kas noteica dažādu nacionālo grupu savstarpējo konfrontāciju 19. gadsimta beigās - 20. gadsimta sākumā bija arī Krievijas impērijas vēlme rusificēt rietumu guberņas. Krievu zemnieku ieceļošanas veicināšana, krievu ierēdņu skaita pieaugums un krievu valodas dominances palielināšana kļuva par latviešu apdraudošu faktoru. Sevišķi tas skāra skolas, kuru skaits pēdējos pirmskara gados strauji palielinājās. Skolu skaita palielināšanās izgaismoja arī skolotāju trūkumu. Lai gan aktīvi darbojās skolotāju semināri (Kuldīga, Valmiera, Ilūkste), ievērojamai daļai latviešu skolotāju trūka pedagoģiskas izglītības.<sup>193</sup>

Neskatoties uz agresīvo rusifikācijas politiku, latviešu politiskā un saimnieciskā elite vairumā gadījumu to neuztvēra kā draudu, bieži reducējot jautājumu uz vācbaltiešu un latviešu savstarpējo konfrontāciju. Šāda pozīcija bija pamatota. Lai gan latvieši bija ievērojami cēlušī savas saimnieciskās pozīcijas un ietekmi kopumā, vācbaltieši dažādu apstākļu dēļ joprojām saglabāja noteicošas un privilēģētas pozīcijas saimnieciskajā un politiskajā jomā. Jaunu savstarpējo attiecību dinamiku ieviesīs Pirmais pasaules karš, kas pārtrauca Baltijas guberņu 20. gadsimta sākuma straujo modernizācijas un vispārējās attīstības tendenci.

### *1.2.2. Karadarbība Austrumu frontē līdz 1915. gada rudenim*

**Karadarbības sākums reģionā.** 1914. gada vasarā Eiropas lielvalstu ilgstošu savstarpējo pretrunu rezultātā sākās Pirmais pasaules karš, kas ne tikai pārtrauca Krievijas impērijas rietumu guberņu straujo ekonomisko attīstību, bet arī ievilkā pasauli četrus gadus ilgstošā iepriekš nepieredzēta apmēra konfliktā, kuru raksturoja intensīva, pozicionāla karadarbība ar ievērojamiem postījumiem un dzīvā spēka zaudējumiem visās karojošajās pusēs. Atentāts pret Austroungārijas troņmantinieku Franci Ferdinandu 1914. gada 28. jūnijā Sarajevā un tam sekojošais diplomātiskais saspīlējums, kas historiogrāfijā pazīstams kā Jūlija krīze, ievadīja militāru konfliktu, kas pakāpeniski pārņēma Eiropu 1914. gada jūlija nogalē un augusta sākumā, faktiski sagraujot starptautisko attiecību sistēmu un tradicionālo varas balansu, kas ar dažādām korekcijām Eiropā pastāvēja kopš Vīnes kongresa lēmumiem 19. gadsimta sākumā.<sup>194</sup>

Karadarbības pirmos mēnešus raksturoja strauja, manevrējoša karaspēka virzība abās Eiropas frontēs, valstu ģenerālštābiem mēģinot realizēt pirms kara izstrādātos mobilizācijas un kara vešanas plānus. Reaģējot uz Vācijas straujo ofensīvu Rietumu frontē, jau 1914. gada augustā Krievijas impērijas karaspēks pārgāja Vācijas robežu un iebruka Austrumprūsijā, tādējādi mēģinot ne tikai atvieglot sabiedrotās Francijas stāvokli, bet arī iegūt placdarmu turpmākām kaujas operācijām Austrumu frontes ziemeļu sektorā.

<sup>192</sup> Faust, B. *Die deutsche Besatzung im Land des „Oberbefehlshaber Ost“ während des Ersten Weltkrieges.* München: GRIN Verlag, 2013. S. 46-47., 61.

<sup>193</sup> Kurzemes guberņā, piemēram, pedagoģiskā izglītība bija tikai 67% skolotāju. Sk.: Bērziņš, V. (Red.). *Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900 – 1918.* Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000.

<sup>194</sup> Kara sākuma hronoloģija 1914. gada jūlijā un augustā bija sekojoša:

- 28. jūlijs – Austroungārijas kara pieteikums Serbijai, Krievijas impērija uzsāk karaspēka mobilizāciju;
- 30. jūlijs – Vācijas ultimāts Krievijai;
- 1. augusts – Vācijas kara pieteikums Krievijai, Francija uzsāk karaspēka mobilizāciju;
- 3. augusts – Vācijas kara pieteikums Francijai;
- 2. augusts – Vācija iebrūk Luksemburgā;
- 4. augusts – Vācija iebrūk Beļģijā, Lielbritānijas kara pieteikums Vācijai;
- 5. augusts – Melnkalnes kara pieteikums Vācijai;
- 6. augusts – Austroungārijas kara pieteikums Krievijai, Serbijas kara pieteikums Vācijai;
- 11. augusts – Francijas un Lielbritānijas kara pieteikums Austroungārijai;
- 23. augusts – Japānas kara pieteikums Vācijai.

Iebbrukums Austrumprūsijā bija pārsteidzīgs un tika realizēts tieša Francijas spiediena rezultātā. Abas Krievijas armijas (1. armija, komandieris ģenerālis Pauls fon Rennenkampfs; 2. armija, komandieris ģenerālis Aleksandrs Samsonovs) nebija pietiekami apgādātas, komunikāciju un transporta līnijas armiju aizmugurē bija neefektīvas vai pat neeksistējošas, turklāt situāciju sarežģīja arī abu armiju komandieru savstarpējās nesaskaņas, kas traucēja efektīvu karaspēka daļu koordināciju.<sup>195</sup> Minētie aspekti noteica arī turpmāko karadarbības gaitu šajā apvidū, kas Krievijai, neskatoties uz sākotnējiem panākumiem, izrādījās neveiksmīga.

Karadarbību Austrumprūsijā iespējams iedalīt trīs secīgos posmos:

- 1) Krievijas karaspēka iebbrukums Austrumprūsijā un sakāve Tanenbergas un pirmajā Mazūru ezeru kaujā (1914. gada augusts – septembris);
- 2) Abu karojošo pušu spēka pārgrupēšanās un reorganizācija, kaujas Augustovas un Virbales rajonā (1914. gada septembris – 1915. gada janvāris);
- 3) Otrā Mazūru ezeru kauja un Krievijas spēku atkāpšanās no Austrumprūsijas (1915. gada februāris – marts).

**Pirmais posms.** Pirmā karadarbības posma sākumu raksturoja strauja, Vācijai negaidīta Krievijas karaspēka ofensīva. P. fon Rennenkampfa un A. Samsonova armijas, kas 1914. gada 17. - 19. augustā šķērsoja Vācijas robežu, un kurām bija dots uzdevums pakāpeniski no ziemeļrietumiem un dienvidiem ielenkt Austrumprūsijā dislocēto, ģenerāļa Maksimiliana fon Pritvica komandēto Vācijas 8. armiju, sākotnēji guva panākumus 17. - 20. augustā kaujās pie Stalupēnes un Gumbīnes. Apjomīgās ofensīvas rezultātā Krievijas spēkiem izdevās ieņemt 2/3 Austrumprūsijas teritorijas, tādējādi apdraudot jau Kēnigsbergu.<sup>196</sup> Baidoties no ielenkuma, M. fon Pritvics, pretēji Vācijas ģenerālštāba rīkojumiem, deva pavēli 8. armijas daļām atkāpties Rietumprūsijas virzienā, šādā veidā mēģinot stabilizēt draudošo situāciju un paglābt armiju no pilnīgas sakāves.<sup>197</sup> Vācijas 8. armijas komandiera rīcība un Krievijas impērijas armijas negaidītie panākumi lika Vācijas ģenerālštābam pieņemt lēmumu par M. fon Pritvica atstādināšanu no ieņemamā amata, par 8. armijas komandieri ieceļot P. fon Hindenburgu un par štāba priekšnieku – Ē. Lūdendorfu, kuri ieradās armijas štābā 23. augustā.<sup>198</sup>

Turpmākie notikumi risinājās Krievijas karaspēkam nelabvēlīgā gultnē. P. Hindenburgs un Ē. Lūdendorfs, izmantojot abu Krievijas armiju nespēju koordinēt rīcību un izveidot vienotu fronti bez atklātiem flangiem, vērsās pret katru no tām atsevišķi. Izšķiroša bija Tanenbergas kauja, kas sākās 26. augustā un noslēdzās četras dienas vēlāk ar pilnīgu Krievijas 2. armijas sakāvi, turklāt armijas komandieris ģenerālis A. Samsonovs, nespējot pieņemt sakāvi, 29. augustā nošāvās.<sup>199</sup> Tanenbergas kauja bija viena no ievērojamākajām vācu uzvarām kara laikā, krievu karaspēkam ciešot iespaidīgus zaudējumus – vismaz 50 000 karavīri zaudēja savas dzīvības un 92 000 krita gūstā.<sup>200</sup> Uzvara pie Tanenbergas ļāva vācu spēkiem turpināt ofensīvu. Turpmākais trieciens tika vērstis pret P. fon Rennenkampfa komandētajiem spēkiem, kas gandrīz pilnībā tika sakauti pirmajā Mazūru ezeru kaujā 5. – 16. septembrī. Tikai relatīvi neliela Krievijas 1. armijas daļa spēja izvairīties no nokļūšanas ielenkumā, atkāpjoties uz austrumiem, galvenokārt jaunu papildspēku (10. armijas) ierašanās dēļ.

<sup>195</sup> Stone, N. *The Eastern front 1914 – 1917*. London: Penguin books, 1998.

<sup>196</sup> Peniķis, M. *Pasaules karš 1914., 1915. un 1916. gadā, un Latviešu strēlnieku bataljonu-pulku cīņas*. I. d. Rīga: Armijas spiestuve, 1939. 32. - 69. lpp.; Andersons, E. *Latvijas vēsture 1914 – 1920*. Stokholma: Daugava, 1967. 35. lpp.

<sup>197</sup> Groß, G. Im Schatten des Westens. Die deutsche Kriegsführung an der Ostfront bis Ende 1915. In: Groß, G. (Hrsg.) *Die vergessene Front. Der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*. Ferdinand Schöningh: Paderborn, München, Wien, Zürich, 2006. S. 53. – 54.

<sup>198</sup> Peniķis, M. *Pasaules karš 1914., 1915. un 1916. gadā, un Latviešu strēlnieku bataljonu-pulku cīņas*. I. d. Rīga: Armijas spiestuve, 1939. 65. lpp.

<sup>199</sup> Ģermanis, U. *Oberst Vāciētis und die lettischen Schützen im Weltkrieg und in der Oktoberrevolution*. Stockholm: Akademisk Avhandling, 1974. S. 61.

<sup>200</sup> Stürmer, M. *Das ruhelose Reich. Deutschland 1866 – 1918*. Berlin: Siedler Verlag, 1994. S. 375

**Otrais posms.** Karadarbības otro posmu līdz 1915. gada janvāra beigām raksturoja mainīgi abu karojošo pušu panākumi, Krievijas spēkiem mēģinot atgūt zaudētās pozīcijas un nostabilizēt fronti. Nozīmīgākās kaujas norisinājās 1914. gada oktobrī Augustovas un Virbales rajonā, kuru rezultātā novembrī fronte nostabilizējās no Klaipēdas līdz Mazūru ezeru apkārtnē.<sup>201</sup> Turklāt 1. novembrī par visu Vācijas spēku komandieri Austrumu frontē tika iecelts P. fon Hindenburgs, Ē. Lūdendorfam saglabājot štāba priekšnieka amatu. Lai gan Vācijai Rietumu fronte joprojām bija prioritāte, pēc ilgstoša konflikta 1914. - 1915. gada ziemā starp Austrumu frontes vadību un Vācijas ģenerālštāba priekšnieku Ē. fon Falkenhainu, tika pieņemts lēmums pastiprināt Austrumu frontē esošos spēkus un izvērst jaunu ofensīvu, kas būtu stratēģiski nozīmīga iespējamai Krievijas izslēgšanai no kara.<sup>202</sup> Tā rezultātā Vācijas 8. armija tika skaitliski papildināta, un no atlikušajām karaspēka daļām 1915. gada janvārī saformēja Vācijas 10. armiju.<sup>203</sup>

**Trešais posms.** Krievijas spēku atrašanos Vācijas teritorijā gandrīz pilnībā noslēdza kauju trešais posms, kas ir zīmīgs ar otro Mazūru ezeru kauju (1915. gada 7. - 22. februāris) pie Augustovas. Kaujas laikā tika sakauta Krievijas 10. armija, kuras sastāvā cīnījās pirms kara Latvijas teritorijā dislocētais 20. korpuss, kurā ievērojama daļu karavīru veidoja latvieši. Lai gan ziņas par latviešu skaitu 20. korpusa apakšvienībās ir atšķirīgas, vēstures literatūrā līdz šim pastāvējis viedoklis, ka kauju laikā pie Augustovas krituši vai bez vēsts pazuduši gandrīz 15 000 – 20 000 latviešu karavīru<sup>204</sup>, taču tas, visticamāk, attiecināms uz karavīriem, kas mobilizēti visās Baltijas gubernās (Kurzemes, Vidzemes, Igaunijas) kopumā. Līdz 1915. gada martam Vācijas spēki bija atbrīvojuši visu Austrumprūsijas teritoriju, turpmākajos mēnešos izvēršot karadarbību Lietuvas un vēlāk arī Latvijas teritorijā.

Krievijas armijas klātbūtne un kauju norise Austrumprūsijā kara pirmajos mēnešos ir nozīmīga divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, vācu civiliedzīvotāji bija pakļauti vēl nepieredzētai, vairākus mēnešus ilgušai okupācijai, kuras laikā Krievijas militārās varas iestādes un karavīri vērsās pret Austrumprūsijas iedzīvotājiem ar sevišķu nežēlību. Prūsijas amatpersonu dati un pēc kara veiktā izmeklēšana atklāja, ka laikā no 1914. gada augusta līdz 1915. gada martam, līdzās neskaitāmām laupīšanām, zādzībām un ēku izpostīšanai, apzināti noslepkavots kopumā 1491 civiliedzīvotājs, turklāt reģistrēti vairāki simti izvarošanas gadījumi.<sup>205</sup> Tāpat Krievijas armijas militārās pārvaldes iestādes organizēja Austrumprūsijas iedzīvotāju masu deportācijas uz Iekškrīeviju. Kopumā deportēti gandrīz 13 000 iedzīvotāji, no kuriem vairāk kā puse bija sievietes un bērni.<sup>206</sup> Minētās norises atstāja būtiskas sekas gandrīz visas Vācijas sabiedrības redzējumā par Krieviju kopumā. Būtisks faktors bija propaganda un Vācijas prese, kas pēc Krievijas iebrukuma Austrumprūsijā aktīvi kultivēja redzējumu par krieviem kā “nekulturāliem barbariem”, kas ievēduši “aziātisku barbarismu vācu zemē.”<sup>207</sup> Līdzīgs viedoklis pastāvēja arī

<sup>201</sup> Andersons, E. *Latvijas vēsture 1914 – 1920*. Stokholma: Daugava, 1967. 37. lpp.

<sup>202</sup> Groß, G. Im Schatten des Westens. Die deutsche Kriegsführung an der Ostfront bis Ende 1915. In: Groß, G. (Hrsg.) *Die vergessene Front. Der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*. Ferdinand Schöningh: Paderborn, München, Wien, Zürich, 2006. S. 21.

<sup>203</sup> Cron, H. *Imperial German Army 1914-18. Organisation, Structure, Orders-of-Battle*. Solihull: Helion & Company, 2006. pp. 397.

<sup>204</sup> Andersons, E. *Latvijas vēsture 1914 – 1920*. Stokholma: Daugava, 1967. 38. lpp.

<sup>205</sup> Watson, A. “Unheard-of Brutality”: Russian Atrocities against Civilians in East Prussia, 1914 – 1915. *The Journal of Modern History*, Vol. 86, No. 4, 2015. pp. 822.

<sup>206</sup> Turpat. p. 823.; Leiserowitz, R. Population displacement in East Prussia during the First World War. In: Gatrell, P., Zhvanko, L. (Eds.) *Europe on the Move: The Great War and Its Refugees*. Manchester: Manchester University Press, 2017. pp. 23 - 44. Vairāk par Krievijas impērijas armijas vērsanos pret civiliedzīvotājiem okupētajās Austrumprūsijas daļās sk.: Engelstein, L. *Russia in Flames. War, Revolution, Civil War 1914-1921*. New York: Oxford University Press, 2018. pp. 58-64.

<sup>207</sup> Watson, A. “Unheard-of Brutality”: Russian Atrocities against Civilians in East Prussia, 1914 – 1915. *The Journal of Modern History*, Vol. 86, No. 4, 2015. pp. 813 - 814.

vācu karavīru starpā, kas bija ņēmuši dalību kaujās Austrumprūsijā; gūtā pieredze kultivēja pārākuma sajūtu, kas vēlāk tika pārnesta arī uz okupētajām Krievijas teritorijām.<sup>208</sup>

Otrkārt, Vācijas karaspēka uzvara Tanenbergas kaujā un tam sekojošā Austrumprūsijas pakāpeniskā atbrīvošana radīja Vācijas sabiedrībā nacionālu pacēlumu un virkni mītu, kas veicināja P. fon Hindenburga personības kulta veidošanos; uzvara presē tika pasniegta kā vācu “uzvara pār slāvisko”, turklāt tai apzināti pēc Ē. Lūdendorfa un vēlākā *Ober Ost* štāba priekšnieka Makša Hofmana ierosinājuma tika dots Tanenbergas nosaukums, lai aizēnotu Vācu ordeņa sakāvi 1410. gada Grīnvaldes (Tanenbergas) kaujā pret apvienotajiem poļu-lietuviešu spēkiem.<sup>209</sup> P. fon Hindenburga un Ē. Lūdendorfa militārie panākumi un pieaugošā ietekme veicināja ne tikai viņu iecelšanu Vācijas Austrumu frontes vadībā 1914. gada novembrī, bet būtiski ietekmēja arī *Ober Ost* veidošanu, ļaujot saglabāt militāru pārvaldes sistēmu ar relatīvu autonomiju, neskatoties Vācijas politiskās vadības iebildumiem, un esot pastāvīgā pretstāvē Reihstāgam. Turklāt Vācijai veiksmīgā karadarbības gaita Austrumu frontē un *Ober Ost* pārvaldes efektivitāte (saimniecisko resursu mobilizācija armijas vajadzībām) bija faktori, kas rezultējās ar P. fon Hindenburga un Ē. Lūdendorfa nonākšanu Vācijas ģenerālštāba vadībā 1916. gada augustā.

**Karadarbība Austrumu frontes ziemeļu sektorā.** Vienlaikus 1914. gada rudenī - 1915. gada pavasarī karadarbība norisinājās arī Austrumu frontes centrālajā un dienvidu daļā. Rietumu frontē bija sācies izteikts pozīciju karš, ļaujot Vācijas Austrumu frontes virspavēlniecībai pievilkt papildspēkus un mēģināt izslēgt no kara Krieviju. Lai atbalstītu sabiedroto Austroungāriju neveiksmīgajās kaujās pret Krievijas karaspēku, 1915. gada pavasarī pēc Austrumprūsijas atbrīvošanas Vācijas ģenerālštābs pieņēma lēmumu sākt jaunu uzbrukumu, koncentrējot spēkus Galīcijā, turklāt gandrīz vienlaicīgi pārraujot fronti Polijas teritorijas centrālajā un ziemeļu daļā.<sup>210</sup>

Turpmākā Vācijas karaspēka darbība Austrumu frontē 1915. gada aprīlī un maijā tika pilnībā pakārtota Galīcijas ofensīvas realizācijai.<sup>211</sup> Galvenajam uzbrukumam, kas ļautu pavērst karaspēku uz Polijas teritorijas centrālo daļu, bija jānotiek frontes Karpatu sektorā. Šim mērķim 1915. gada aprīlī Krakovas apkārtnē saformēja Vācijas 11. armiju. Ar uzdevumu maldināt par plānotās ofensīvas galveno uzbrukuma sektoru un piesaistītu pēc iespējas lielākus ienaidnieka spēkus, Vācijas Austrumu frontes virspavēlniecība nolēma veikt māņu uzbrukumus frontes ziemeļu sektorā – Lietuvas un Kurzemes virzienā, galvenokārt izmantojot ātras un mobilas kavalērijas vienības.<sup>212</sup>

Mērķa sasniegšanai aprīlī izveidoja ar speciālu armijas grupu ģenerālā Oto fon Lauenšteina vadībā, kurai tika dots uzdevums, ņemot vērā relatīvi nelielos ienaidnieka spēkus Austrumu frontes ziemeļos, virzīties uz ziemeļiem no Nemunas upes un sasniegt Liepājas – Šauļu dzelzceļu, iznīcinot iespējami daudz ienaidnieka spēku.<sup>213</sup> Četras dienas pēc 26. aprīlī sāktā uzbrukuma O. fon Lauenšteina armijas grupa bija sasniegusi norādīto līniju, ieņemot Šauļu pilsētu. Turpmāka ofensīvas izvēršana pēc P. fon Hindenburga pavēles tika apturēta,

<sup>208</sup> Heores, P. Die Slawen. Perzeptionen des Kriegsgegners bei den Mittelmächten. Selbst- und Feindbild. In: Groß, G. (Hrsg.) *Die vergessene Front. Der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*. Ferdinand Schöningh: Paderborn, München, Wien, Zürich, 2006. S. 181-192.

<sup>209</sup> Vermeiren, J. The Tannenberg myth in history and literature, 1914–1945. *European Review of History: Revue Européenne D'histoire*, No. 25 (5), 2018. pp. 778 - 783. ; Liulevicius, V. G. *The German Myth of the East: 1800 to the Present*. Oxford: Oxford University Press, 2009. pp. 132.; Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 15.; Stone, N. *The Eastern front 1914 – 1917*. London: Penguin books, 1998. pp. 66. Sk. arī: Ekdahl, S. Tannenberg/Grunwald - Ein Politisches Symbol in Deutschland und Polen. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 22, No. 4, 1991. pp. 271-324.

<sup>210</sup> Nipperdey, T. *Deutsche geschichte 1866 – 1918*. Band II: Machstaat vor der Demokratie. München: Verlag C.H. Beck, 1992. S. 767.

<sup>211</sup> Corum, J. The German Campaign in Kurzeme 1915. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 29. lpp.

<sup>212</sup> BArch MA RH 61 (Kriegsgeschichtliche Forschungsanstalt des Heeres)//1542 (Hellmuth von Wienskowski, Der Oberbefehlshaber Ost von Anfang April bis Mitte Mai 1915). S. 1-2.

<sup>213</sup> Turpat.; *Der Weltkrieg. Operationen des Jahres 1915*. Achter Band. Berlin: L. S. Mittler & Sohn, 1932. S. 108.

ņemot vērā stratēģiskus apsvērumus abos armijas grupas flangos – no labās pusēs armijas grupu joprojām apdraudēja Kauņas cietoksnis, savukārt no kreisās – Liepājā esošais garnizons un cietoksnis.<sup>214</sup> Tāpat, ņemot vērā, ka armijas grupas kodolu veidoja kavalērijas divīzijas, bija nepieciešams nodrošināt tās aizmuguri, neļaujot Krievijas karaspēkam to ielenkt un apdraudēt Austrumprūsijas tuvumā dislocētos Vācijas spēkus.

Kauņas darbību Austrumu frontes ziemeļos Vācijas karaspēks atsāka maija sākumā pēc O. fon Lauenšteina armijas grupa skaitliskā sastāva palielināšanas, izvērsot ofensīvu Kurzemē un Lietuvas teritorijā. Iesaistoties kaujās pret Krievijas 10. armiju, Nemunas armija, kuru izveidoja 1915. gada 26. maijā uz O. fon Lauenšteina armijas grupas bāzes, strauji guva teritoriālus panākumus, nostiprinoties gar Dubīsas un Ventas upēm.

1915. gada vasarā un rudenī gandrīz visos Austrumu frontes sektoros Krievija cieta neveiksmes. Lai izvairītos no iespējama karaspēka ielenkuma Polijas centrālajā daļā, Krievija pakāpeniski atvilka to uz austrumiem. Apzinoties kritisko situāciju frontes ziemeļos, karadarbībā iesaistīja Krievijas 5. armiju, kuras galvenais uzdevums bija segt Rīgas - Šauļu un Daugavpils sektorus, lai apturētu Vācijas spēku negaidīti straujo ofensīvu Petrogradas virzienā, kas no jauna tika atsākta jūlijā.<sup>215</sup> Tāpat Rīgas virziena aizsardzībai uz Latvijas teritoriju tika pārvesta 1915. gadā saformēta Krievijas 12. armija, kuras pamatā bija no Polijas teritorijas centrālās daļas atvilktais karaspēka daļas. Lai gan Vācijas karaspēks pie Rīgas tika apturēts, 12. un 5. armija dienvidos no Rīgas bija spiestas atkāpties uz Daugavas labo krastu (izņemot atsevišķos placdarmus pie Ikšķiles un Jēkabpils).

Vācijas un Austroungārijas spēku galvenais uzbrukums Galīcijā sagrāva Krievijas militāro pretestību. Pakāpeniski Krievijas karaspēks zaudēja savas pozīcijas visā Austrumu frontē, ciešot līdz tam nepieredzētus zaudējumus, un atkāpjoties simtiem kilometru.<sup>216</sup> 5. augustā Vācijas karaspēks ieņēma Varšavu, 18. augustā pēc ilgstošas karadarbības cietokšņa apkārtnē beidzot krita Kauņa un 18. septembrī – Viļņa. Centrālā bloka valstu panākumi Austrumu frontē bija iespaidīgi ne tikai teritoriālā ziņā. 1915. gadā Krievija septiņu mēnešu laikā bija zaudējusi vairāk nekā divu miljonus karavīru, no kuriem puse bija krituši gūstā.<sup>217</sup> Pēc Viļņas ieņemšanas frontes līnija Austrumeiropā nostabilizējās, stiepjoties no Baltijas jūras ziemeļos līdz Rumānijai dienvidos.

### *1.2.3. Kara izraisītās pārmaiņas Latvijas teritorijā līdz Vācijas karaspēka iebrukumam*

Laikā no 1914. gada jūlija līdz 1915. gada maijam Latvijas teritorijas iedzīvotāji pieredzēja nozīmīgas politiskas un sociālas pārmaiņas, ko noteica Krievijas impērijas iesaiste karadarbībā tuvējā reģionā. Svarīgākais faktors, kas jau 1914. gada jūlija beigās – augusta sākumā ierāva Latvijas teritorijas iedzīvotājus kara norisēs, bija Krievijas impērijā izsludinātā mobilizācija. Pēc 1910. gada priekšrakstiem realizētā mobilizācija, kuras gaitā armijas un flotes rindās uzņēma vīriešus karadienestam derīgā vecumā, aptvēra visu Latvijas teritoriju. Mobilizētos vīriešus pamatā ieskaitīja Latvijas teritorijā dislocētajās Krievijas impērijas armijas karaspēka daļās – 18., 20. korpusā un Daugavpils apkārtnē esošajā 25. kājnieku divīzijā. Minētās vienības tika iesaistītas karadarbībā jau pirmajā kara mēnesī Austrumprūsijā, cīnoties P. fon Rennenkampfa un A. Samsonova armiju sastāvā, un ciešot ievērojamus zaudējumus. Vienlaikus mobilizēja 1. un 2. šķiras zemessargus, kurus apvienoja pēc teritoriāla principa organizētās zemessargu rotās, kas noteica to viendabīgo etnisko sastāvu. Atsevišķas zemessargu rotas iedalīja Daugavgrīvas cietokšņa garnizonā, no kurām daļu vēlāk iesaistīja

<sup>214</sup> "Der Handstreich auf Libau". BArch MA RH 61/1379, S. 1.; *Der Weltkrieg. Operationen des Jahres 1915*. Achter Band. Berlin: L. S. Mittler & Sohn, 1932. S. 112.

<sup>215</sup> Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987. 77. – 78. lpp

<sup>216</sup> Kramer, A. *Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War*. Oxford: Oxford University Press, 2007. pp. 47.

<sup>217</sup> Stone, N. *The Eastern front 1914 – 1917*. London: Penguin books, 1998. pp. 191.



karadarbībā Lietuvas teritorijā un Kurzemē.<sup>218</sup> Kopumā laikā līdz 1917. gada beigām Latvijas teritoriju skāra septiņas mobilizācijas. Ziņas par kopējo mobilizēto skaitu historiogrāfijā ir atšķirīgas. Līdz šim precīzāko, avotu studijās balstītu aprēķinu ir sniedzis vēsturnieks Ēriks Jēkabsons, kurš secināja, ka Pirmā pasaules kara gados no Latvijas teritorijas Krievijas armijā mobilizēti no 450 000 līdz 500 000 vīru – ievērojami vairāk, nekā līdz šim uzskatīts.<sup>219</sup>

Tieša karadarbība un tās sekas Latvijas teritorijas iedzīvotāju skāra jau pirmajās kara dienās, Vācijas Kara flotes kreiseriem stratēģisku apsvērumu dēļ apšaudot Liepāju un tās apkārtni.<sup>220</sup> Uzbrukuma rezultātā cieta arī civiliedzīvotāji, aizsākot vienu no pirmajiem migrācijas viļņiem Latvijas teritorijā. Sākot no 1914. gada augusta tiešas karadarbības un kara izraisīto sociālekonomisko faktoru dēļ pilsētu katru mēnesi pamata vidēji 4000 cilvēku ar pieaugošu intensitāti, augstāko punktu sasniedzot īsi pirms vispārējās bēgļu kustības sākuma 1915. gada pavasarī.<sup>221</sup>

Kara vajadzībām tika reorganizēta valsts saimnieciskā politika un daļēji arī Krievijas impērijas rietumu guberņu pārvaldes sistēma. Sevišķi tas skāra Baltijas guberņas, kas, ņemot vērā frontes tuvumu, tika daļēji pakļautas militārai pārvaldei, kuru raksturoja civilo pārvaldes iestāžu subordinācija augstu militārpersonu (vismaz divīzijas komandiera līmeņa) autoritātei, kuriem tika piešķirtas ārkārtējas pilnvaras rīkoties saskaņā ar armijas interesēm un vajadzībām.

Šādas ārkārtējas pilnvaras izsauca kritiku arī Krievijas politiskajā vadībā, kas Krievijas armijas ģenerālštābam pārmeta mēģinājumu iedibināt “varas monopolu” valsts rietumu apgabalos.<sup>222</sup> Pilnvaras definēja 1912. gadā pieņemts plāns kara gadījumam, kas militārām iestādēm deva tiesības brīvi izdot rīkojumus, veikt rekvizīcijas, ierobežot pulcēšanās brīvību, izvērst iedzīvotāju piespiedu pārvietošanu u.c. pasākumus, neskatoties uz civilo pārvaldes iestāžu amatpersonu iebildumiem.<sup>223</sup>

Visi iepriekšminētie apstākļi būtiski ietekmēja saimniecisko stāvokli, kas, karam ieilgstot, pakāpeniski pasliktinājās, apturot iepriekš pieredzēto rūpniecības un lauksaimniecības nozaru uzplaukumu.<sup>224</sup> Ierobežotā importa, izejvielu un darbaspēka trūkuma apstākļos (Baltijas guberņās mobilizācija tika izvēsta iespaidīgos apjomos, ņemot vērā ienaidnieka tuvumu; sevišķi tas skāra lauksaimniecību) lielākie rūpniecības uzņēmumi pārstāja darbu, vai ievērojami saīsināja darba nedēļu. Resursu “mobilizācija” kara vajadzībām atstāja nospiedošas sekas gandrīz uz visām valsts tautsaimniecības jomām, piedzīvojot pakāpenisku kritumu.<sup>225</sup>

Pirmais kara gads iezīmēja arī vēl līdz tam nepieredzētu nacionālo attiecību saasinājumu, kas izpaudās gan valstiskā, gan sabiedriskā līmenī. Mobilizāciju un kara sākumu

<sup>218</sup> Baltiņš, K. Latviešu strēlnieku pulku priekšteči – ceļa nolīdzinātāji – I. un II. Daugavgrīvas cietokšņa apvienotie zemessargu darba rotu bataljoni. *Latviešu strēlnieki*, Nr. 3. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 1936. 193. lpp.

<sup>219</sup> Jēkabsons, Ē. Latvijas iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņas militāro un politisko procesu iespaidā 1914. - 1920. gadā – priekšstati un realitāte. Grām.: Jēkabsons, Ē. (Atb. red.) *Karš un sabiedrība Latvijā, 1914-1920*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021. 49. lpp.

<sup>220</sup> Liepājas bombardēšana balstījās pieņēmumā, ka Liepājas cietoksnis ar iespējamu uguni no labā flanga apdraudēs jebkuru Vācijas Kara flotes operāciju Somu līča virzienā. Sk.: BArch MA RH 61/1542 (Hellmuth von Wienskowski, Der Oberbefehlshaber Ost von Anfang April bis Mitte Mai 1915). S. 54.

<sup>221</sup> Vairāk sk.: Zariņš, K. Civiliedzīvotāju stāvoklis vācu okupētajā Kurzemes guberņā: Liepājas piemērs (1915 - 1917). *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki*, Nr. 1/2, 2014. 52. lpp.

<sup>222</sup> Gatrell, P. Tsarist Russia at War: The View from Above, 1914–February 1917. *The Journal of Modern History*, Vol. 87, No. 3, pp. 680.

<sup>223</sup> Hatlie, M. *Riga at War 1914-1919. War and Wartime Experience in a Multi-ethnic Metropolis*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2014. S. 34-35.; Vāveris, G. Sabiedrība un alkohols Vidzemes guberņā Pirmā pasaules kara laikā, 1914.-1916. gads: ieskaits Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos. Grām.: *Vēstures lūzumpunkti un robežšķirtnes arhīvu dokumentos*. Latvijas Valsts Vēstures arhīva zinātniskie lasījumi IV. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2018. 80. lpp.; Sanborn, J. A. Military Occupation and Social Unrest: Daily Life in Russian Poland at the Start of World War I. In: Alexopoulos, G., Hessler, J., Tomoff, K. (Eds.). *Writing in the Stalin Era. Sheila Fitzpatrick and Soviet Historiography*. New York: Palgrave Macmillan, 2011. pp. 45.

<sup>224</sup> Hatlie, M. Riga und der Erste Weltkrieg: Eine Exkursion. In: Tauber, J. (Hrsg.) *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa 1914-1921*. Lüneburg: Nordost-institut, 2009. S. 16-18.

<sup>225</sup> Vairāk sk.: Jēkabsons, E. Latvijas saimnieciskās dzīves norises (1914-1920). Grām.: Krūmiņš, G. (sast.) *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava, 2017. 66. - 68. lpp.

latvieši sagaidīja ar sajūsmu un plašām, pretvāciskām demonstrācijām (līdzīgs fenomens bija vērojams visā Eiropā), vienlaikus sabiedriskajai, politiskajai un militārajai elitei aktīvi apliecinot savu lojalitāti Krievijas impērijai un tās monarhijai. Pretvācisko noskaņojumu plaši kultivēja gan prese, gan Krievijas valsts administratīvais un militārais resors.<sup>226</sup>

Tas atspoguļojās arī likumdošanā, Krievijas valstij vērstoties pret vācu nekustamo īpašumu, valodu, sabiedrisko un kultūras dzīvi, kā arī izglītības iespējām. Pakāpeniski tika pieņemts aizliegums runāt vācu valodā publiskā telpā, tika apturēta vācu preses izdošana, kā arī slēgtas vācu organizācijas un skolas. Sevišķi smagi tas skāra vācbaltiešus, kuri, neskatoties uz lojalitātes apliecinājumiem (karošana frontē pret Vāciju, uzrunas Krievijas Valsts domē, līdzekļu ziedošana karā cietušajiem un viņu ģimenēm, iesaiste ievainoto aprūpē u.c.), tika pakļauti apjomīgām propagandas kampaņām, vērstām pret “iekšējo vācieti”, kuru rezultātā latviešu sabiedrība karu sāka uztvert ne tik daudz kā karu pret Vāciju, bet gan kā “karu ar vāciešiem un visu vācisko”, t. sk. viņu privilīģēto stāvokli.<sup>227</sup>

Saspīlējuma kulminācija zināmā mērā bija vācbaltiešu deportācijas uz Iekškriviju, kas sākās jau 1914. gadā.<sup>228</sup> Pieaugošais pretvācu noskaņojums sabiedrībā un Krievijas armijas neveiksmes frontē rezultējās simtos denūciāciju, vainojot vācbaltiešus spiegošanā ienaidnieka labā, vairumā gadījumu nepamatoti.<sup>229</sup> Notiekošais neatgriezeniski ietekmēja vācbaltiešu sabiedrības attieksmi pret Krievijas impēriju, un ir iespējams runāt par zināmu identitātes krīzi, kas daļēji sakņojās vācbaltiešu duālajā valstiskajā lojalitātē.<sup>230</sup> Krievijas impērijas pretvācu politika tika uztverta kā nepelnīta nodevība, pēc kā vairākums vācbaltiešu nosliecās Vācijas atbalstam, nosodot tos, kas saglabāja savu lojalitāti pret Krieviju.<sup>231</sup> Visi šie aspekti bija būtisks faktors, kas noteica vācbaltiešu sabiedrības darbību un lomu militāri politiskajos procesos turpmākajos gados, sevišķi Vācijas okupācijas apstākļos.

Jāatzīmē, ka no Latvijas teritorijas tika deportēti ne tikai vācbaltieši, bet arī ārzemnieki (Centrālā bloka valstu (Austroungārijas, Vācijas, Osmaņu impērijas) pavalstnieki, konfiscējot viņiem piederošus īpašumus) un ebreji. Tieši ebreju deportācijas ieguva vēl nepieredzētu masveidīgumu, kas izsauca arī smagu kritiku Krievijas valdošajā elitē.<sup>232</sup> Vācijas karaspēkam

<sup>226</sup> Sk. piem.: Kā vācieši karo. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 222., 14.08.1914.; Vāciešu laupīšana. *Jaunā Dienas Lapa*, Nr. 245., 24.10.1914.; Petrokova zem vācu pātagas. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 307., 07.11.1914.; Sniegsim palīdzīgu roku! *Zemkopis*, Nr. 8., 25.02.1915. u.c.; Vairāk par “iekšējā ienaidnieka” jautājumu kara sākumposmā sk.: Fuller, W. *The Foe Within. Fantasies of Treason and the End of Imperial Russia*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2006. pp. 184-196.

<sup>227</sup> Cerūzis, R. Abās frontes pusēs: vācbaltieši Pirmajā pasaules kara. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 196. – 197. lpp.; Spekke, A. *Latvijas vēsture*. Rīga: Jumava, 2003. 290. lpp.

<sup>228</sup> Bērziņš, V. (Red.). *Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900 – 1918*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. 543. – 544. lpp.; Sk. arī: Seraphim, E. *Nach Sibirien verschleppt. Persönliche Erinnerungen eines aus Dorpat Fortgeführten*. Riga: Verlag bei J. G. Krüger, 1918.

<sup>229</sup> Dribins, L. Vāciešu un ebreju deportācija no Kurzemes un Vidzemes guberņām Pirmajā pasaules kara gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1 (94), 2015. 73. lpp.; Bielenstein, B. *Erinnerungen. Baltische Hefte*, B. 13, 1967. S. 189.

<sup>230</sup> Sk. vairāk: Garleff, M. Loyalität in der Krise. Deutschabtlten während des Ersten Weltkrieges. In: Eisfeld, A., Herdt, V., Meissner, B. (Hrsg.) *Deutsche in Rußland und in der Sowjetunion 1914-1941*. Berlin: LIT Verlag, 2007. S. 27-39.; Cerūzis, R. Abās frontes pusēs: vācbaltieši Pirmajā pasaules kara. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 194. - 195. lpp.

<sup>231</sup> Vācbaltiešu sabiedrības attieksmi pret Krievijas impērijas politiku spilgti atspoguļo vēlāk publicētās un npublicētās atmiņas. Sk.: Rosenberg, E. *Für Deutschland und Fortschritt in Lettland*. Riga: A. G. Salamandra, 1928. S. 16.; Pētersone, P. Vēstures liecības barona Hansa Johana Otto fon Rozena atmiņās. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3, 2007. 80. lpp.; Zariņš, K. Pirmā pasaules kara vēstures liecības vācbaltiešu muižnieka Silvio Brēdriha atmiņās (1914–1915). *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, Nr. 3 (98), 2017. 171.-186. lpp.; Blankenhagens, H. Pasaules vēstures malā. Atmiņas no vecās Vidzemes 1913-1923. Rīga: Madris, 2018. 66. - 75. lpp.; Stegman, H. IV. Im Dienst der Stadt Riga während des I. Weltkriegs. *Baltische Hefte*, B. 17, 1971. S. 206; Brinkena, G. *Nogrimusī zeme. Piedzīvojumi divos pasaules karos, boļševiku laikā un pēckara gados*. Tukums: Tukuma muzejs, 2015. 20., 31. - 32.lpp. u.c.

<sup>232</sup> Petrogradas pilsētas galva Ivans Tolstojs, piemēram, 1914. gada oktobrī norādīja, ka ārvalstnieku un ebreju deportācijas ir “idiotisms”, kas “dara [Krievijai] negodu visas civilizētās pasaules acīs.” Sk.: Engelstein, L. *Russia in Flames. War, Revolution, Civil War 1914-1921*. New York: Oxford University Press, 2018. pp. 54.

izvēršot ofensīvu Austrumu frontes ziemeļos un tuvojoties Latvijas teritorijai, ebrejus nepamatoti sāka vainot Vācijas armijas atbalstīšanā un spiegošanā. Tā rezultātā Krievijas impērijas armijas virspavēlnieks Nikolajs Nikolajevičs deva pavēli 1915. gada aprīļa beigās no Kurzemes un Kauņas guberņām uz Iekškrīeviju deportēt visus ebrejus.<sup>233</sup> Masveidīgā iedzīvotāju pārvietošana būtiski noslogoja ceļus un dzelzceļa infrastruktūru. Deportācijām tika pakļauti gandrīz 40 000<sup>234</sup> cilvēku, no kuriem lielākā daļa sākotnēji devās uz Rīgu, kas nespēja uzņemt ievērojamo cilvēku pieplūdumu.<sup>235</sup> Turklāt Rīgā un citās Latvijas pilsētās jau no 1915. gada sākumā ieradās bēgļi no Polijas un Lietuvas (starp tiem bija arī ebreji, kurus Krievija deportēja no Vācijas pierobežas<sup>236</sup>); tāpat aprīlī bija jau sācies vispārējais bēgļu vilnis no Kurzemes guberņas.<sup>237</sup> Krievijas militārās iestādes vērsās arī pret luterāņiem to konfesijas dēļ. Lietuvas teritorijā, piemēram, vairāki zemnieki tika deportēti un publiski pakārti vai nošauti.<sup>238</sup> Vienīgā pilsēta, kurā pirmskara ebreju kopiena gandrīz pilnībā saglabājās, bija Liepāja, kuru Vācijas karaspēks ieņēma straujas ofensīvas rezultātā 1915. gada maijā, tādējādi liedzot Krievijas varasiestādēm veikt iedzīvotāju deportācijas.

Vācijas karaspēkam šķērsojot Latvijas teritorijas robežu un pakāpeniski izvēršot uzbrukumu Kurzemes guberņā, iedzīvotājus ne tikai ietekmēja tieša karadarbība, bet arī gandrīz visu iepriekš minēto procesu intensifikācija, kas atstāja būtiskas sekas uz vispārējo situāciju Latvijas teritorijā un reģionā.

#### 1.2.4. Karadarbība Kurzemes guberņā un tās okupācijas norise 1915. gada maijā - novembrī

Vācijas karaspēka ofensīvu Kurzemes guberņā un tās pakāpenisko okupāciju ir iespējams iedalīt divos posmos. Pirmais posms sākās ar Vācijas spēku iebrukumu Latvijas teritorijā 1915. gada maija pirmajās dienās, un noslēdzās ar ofensīvas pārtraukumu maija beigās – jūnija sākumā, kad tika uzsākta O. fon Lauenšteina armijas grupas reorganizācija un skaitliskā papildināšana. Pirmo posmu raksturo strauja, uz kavalērijas vienībām balstīta ofensīva Kurzemes guberņas rietumu un dienvidu daļā, ar mainīgām sekmēm. Otrs posms ilga no 1915. gada jūlija līdz novembrim, kad uz O. fon Lauenšteina armijas grupas bāzes izveidotā Nemunas armija turpināja ofensīvu Kurzemes guberņā. Mainīgā frontes līnija Latvijas teritorijā nostabilizējās rudenī. Sākās ilgstošs pozīciju karš, kas bez būtiskiem teritoriāliem panākumiem abām karojošajām pusēm norisinājās līdz pat 1917. gada septembrim.

**Pirmais posms.** Sākotnējo uzbrukumu Latvijas teritorijā O. fon Lauenšteina armijas grupa attīstīja divos virzienos – Jelgavas un Liepājas, no kuriem pēdējais stratēģisku apsvērumu dēļ bija nozīmīgāks. P. fon Hindenburgs pavēli par uzbrukumu Liepājai deva aprīļa beigās pēc

<sup>233</sup> Stranga, A. Pirmais pasaules karš. Dažas vēstures lappuses. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki*, Nr. 1 (65), 2007. 106. lpp.

<sup>234</sup> Historiogrāfijā deportācijām pakļauto ebreju skaits tiek lēsts no 40 000 līdz 60 000. Atsevišķi autori uzsvēruši, ka, deportācijām turpinoties arī visu 1915. gada vasaru un rudeni, dažāda veida represijas Latvijas un Lietuvas teritorijā kopumā skāra gandrīz 200 000 ebreju. Sk.: Gattrell, P. *A Whole Empire Walking. Refugees in Russia During World War I*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 1999. pp. 22.

<sup>235</sup> Bobe, M. *Ebreji Latvijā*. Rīga: Šamir, 2006. 141. lpp.; Stranga, A. *Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts - 1945. gads*. Rīga: LU žurnāla "Latvijas vēsture" fonds, 2008. 370. - 372. lpp.

<sup>236</sup> Ebreju deportācijas norisinājās gandrīz visos Austrumu frontes sektoros. Sk.: Armbrorst-Weihs, K. Jüdische Lebenswelten in den Ostfrontgebieten – S. An-skijs Kriegserinnerungen Die Zerstörung Galiziens. *Jahrbuch für europäisch-jüdische Literaturstudien*, Vol. 1, No. 1, 2014. S. 62-77.; Lohr, E. The Russian Army and the Jews: Mass Deportation, Hostages and Violence during World War I. *The Russian Review*, Vol. 60, No. 3, 2001. pp. 404-419; Mick, C. Kriegesalltag und nationale Mobilisierung: Lemberg im Ersten Weltkrieg. In: Tauber, J. (Hrsg.). *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa 1914-1921*. Lüneburg: Nordost-Institut, 2009. S. 66-67.

<sup>237</sup> Hatlie, M. *Riga at War 1914-1919. War and Wartime Experience in a Multi-ethnic Metropolis*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2014. S. 39-41.

<sup>238</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 20.; Vitkus, H. The Shift in the Lithuanian approach towards the Russian Army, 1914-1915. In.: Safronovas, V. (Ed.). *The Great War in Lithuania and the Lithuanians in the Great War: Experiences and Memories*. Acta Historica Universitatis Klaipedensis, XXXIV. Klaipeda: Institute of the Baltic Region History and Archeology, Klaipeda University, 2017. pp. 50.

Šauļu krišanas, un to bija jāatbalsta Vācijas Kara flotei no Baltijas jūras, savukārt Jelgavas virzienā raidītajām kavalērijas vienībām bija jātraucē Liepājas cietokšņa apgāde pa Liepājas-Jelgavas dzelzceļa līniju.<sup>239</sup>

Brīdis plašas ofensīvas izvēšanai Kurzemes guberņā bija izdevīgs. Krievijas Ziemeļrietumu frontes virspavēlnieks Mihails Aļeksejevs Kurzemes guberņas rietumu piekrastes aizsardzībai piešķīra sekundāru nozīmi, galveno uzmanību vēršot uz Polijas centrālo daļu. Viņš uzskatīja, ka spēki Kurzemes guberņas aizsardzībai ir pietiekami.<sup>240</sup> Lai gan Liepājas cietokšnis deva iespēju apkārtņē dislocēt salīdzinoši nelielu karaspēku defensīva rakstura kaujām, Liepāju un Kurzemes piekrasti no Ventspils uz dienvidiem attiecīgi aizstāvēja tikai pilsētā dislocētais garnizons, četras zemessargu draužīnas un atsevišķas kavalērijas vienības; par situāciju detalizēti bija informēts arī Vācijas armijas Austrumu frontes štābs.<sup>241</sup> Zemu tika vērtētas arī starp Rīgu un Daugavpili esošās Krievijas 5. armijas kaujas spējas.<sup>242</sup>

Pirmās nozīmīgās sadursmes starp abām karojošajām pusēm Latvijas teritorijā norisinājās Jelgavas apkārtnē. Vācijas armijas 6. kavalērijas divīzijas avangarda vienības Kurzemes guberņas robežu šķērsoja 1. maijā uz dienvidiem no Jelgavas, tajā pašā dienā sasniedzot pilsētas pievārti.<sup>243</sup> Rēķinoties ar ienaidnieka iebrukšanu pilsētā, no Jelgavas pārsteidzīgi tika evakuētas valsts iestādes. Tāpat pilsētu masveidīgi pameta tās iedzīvotāji. Līdzīgi procesi norisinājās Bauskā, no kuras Vācijas spēki atradās tikai dažus kilometrus.<sup>244</sup>

Turpmākajās dienās kaujās ar vācu vienībām iesaistījās divi no latviešiem sastāvošie Daugavgrīvas cietokšņa zemessargu rotu apvienotie bataljoni, kas ar kaujām bija atkāpušies no Lietuvas teritorijas, veiksmīgi atsītot vācu avangardu, kas tuvojās Jelgavai.<sup>245</sup> Neskatoties uz zaudējumiem, abi bataljoni bija apliecinājuši ievērojamas kaujas spējas, un, ņemot vērā to viendabīgo etnisko sastāvu, bataljonu panākumi 1915. gada vasarā tika izmantoti kā arguments, lūdzot atļauju latviešu strēlnieku bataljonu formēšanai.

Turpmākajos mēnešos Daugavgrīvas cietokšņa zemessargu rotu apvienotie bataljoni tika iesaistīti kaujās Kurzemē, kur Vācijas karaspēks strauji guva teritoriālus panākumus. Gandrīz vienā laikā ar kaujām pie Jelgavas norisinājās uzbrukums vācu ofensīvas galvenajā virzienā – Liepājas pilsētai un cietokšnim. Vācijas karaspēkam bija izdevies ar kaujām pie Jelgavas pārraut satiksmes līnijas (ceļu, dzelzceļa) ar Liepājas cietokšni, tādējādi liedzot iespēju pievest papildspēkus no austrumiem tā aizstāvēbai. Vācijas Austrumu frontes štāba izstrādātais plāns paredzēja apejošā manevrā bloķēt visus iespējamās apgādes līnijas, nedodot Krievijas karaspēkam iespēju pievest papildspēkus, un straujā uzbrukumā pilsētu ieņemt.<sup>246</sup> Sevišķi svarīgs bija Kara flotes atbalsts, kuras karakuģiem nepieciešamības gadījumā būtu jābombardē ne tikai cietokšnis un tā apkārtnē, bet arī satiksmes ceļi piekrastē no Ventspils līdz Liepājai.

Karaspēks uzbrukuma realizācijai 1. maijā tika koncentrēts uz ziemeļaustrumiem no Klaipēdas līnijā Salanti - Būtiņģe. Turpmākās nedēļas laikā Vācijas spēki sasniedza Liepājas pievārti, un 7. maija agrā rītā sākās uzbrukums pilsētai un cietokšnim. Bez vērā ņemamas pretestības vācu karaspēks jau pēcpusdienā bija ieņēmis gandrīz visu cietokšni, un ap pusnakti

<sup>239</sup> BArch MA, RH 61/1379, S. 1-3.; *Der Weltkrieg. Operationen des Jahres 1915*. Achter Band. Berlin: L. S. Mittler & Sohn, 1932. S. 114.-115.; Corum, J. *The German Campaign in Kurzeme 1915*. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 34. lpp.

<sup>240</sup> Stone, N. *The Eastern front 1914 – 1917*. London: Penguin books, 1998. pp. 182.

<sup>241</sup> Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987. 76. - 77. lpp.; BArch MA, RH 61/1542, S. 21-22.

<sup>242</sup> Stone, N. *The Eastern front 1914 – 1917*. London: Penguin books, 1998. p. 172.

<sup>243</sup> Bērziņš, V. (Red.). *Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pashudināšanai, 1900 – 1918*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. 552. lpp.

<sup>244</sup> Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987. 76. lpp.

<sup>245</sup> Vairāk sk.: Baltiņš, K. Latviešu strēlnieku pulku priekšteči – ceļa nolīdzinātāji – I. un II. Daugavgrīvas cietokšņa apvienotie zemessargu darba rotu bataljoni. *Latviešu strēlnieki*, Nr. 3. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 1936. 193. – 228. lpp; Karlsons, G. Vācu iebrukums Kurzemē 1915. gada pavasarī. *Latviešu Strēlnieki*, Nr. 18, 1937. 1777. – 1808.

<sup>246</sup> BArch MA, RH 61/1379, S. 4.

- vecpilsētu; pilsētas garnizons strauji pilsētu pameta dodoties gar Kurzemes piekrasti uz ziemeļiem. Nākamās dienas agrā rītā Liepāju ieņēma pilnībā. Gūsta krita 1500 Krievijas armijas karavīru, kas bija padevušies gandrīz bez kaujas.<sup>247</sup> Tajā pašā dienā krita arī Grobiņa, kuru Vācijas karaspēks ieņēma pēc uzbrukuma attīstīšanas uz austrumiem no Liepājas.<sup>248</sup>

Vācijas Austrumu frontes štābā straujie panākumi Kurzemes guberņā bija negaidīti. Štāba priekšnieks Ē. Lūdendorfs 1915. gada 17. maijā vēstulē bijušajam Vācijas ģenerālštāba priekšniekam Helmutam fon Moltkem norādīja, ka, pateicoties māņu uzbrukumam Jelgavas virzienā, ir izdevies sasniegt maksimāli labāko rezultātu, taču pauda šaubas, vai teritoriālos panākumus izdosies noturēt līdz maija beigām.<sup>249</sup> Par situācijas sarežģītību liecināja arī kaujas Kurzemē turpmākajās nedēļas, kuru laikā Vācijas karaspēkam izdevās ieņemt arī Kuldīgu un Aizputi, taču jau 26. maijā Krievijas armijas pretuzbrukuma rezultātā pilsētas tika atstātas.

**Otrais posms.** Teritoriālo ieguvumu noturēšanai un plašākas ofensīvas izvērsēšanai Rīgas virzienā bija nepieciešami lielāki spēki. Maija beigās un jūnija sākumā O. fon Lauenšteina armijas grupa, kas sākotnēji bija izveidota, lai novērstu ienaidnieka uzmanību no gaidāmās ofensīvas Polijas centrālajā un dienvidu daļā, tika skaitliski papildināta, lai tā spētu stāties pretī arvien pieaugošajai Krievijas armijas pretestībai. Tajā pašā dienā, kad tika atstātas Kuldīga un Aizpute, O. fon Lauenšteina armijas grupu pārdēvēja par Nemunas armiju, un tā turpmāko mēnesi turēja pozīcijas pie Ventas upes, iesaistoties lokāla rakstura sadursmēs.<sup>250</sup>

Pēc vairāk nekā mēneša gatavošanās, ofensīvas Kurzemes guberņas teritorijā otrais posms sākās 1915. gada 14. jūlija naktī, kad Vācijas armijas strauji forsēja Ventu, vienlaikus uzbrūkot arī dienvidos Lietuvas teritorijā. Jau nākamajā dienā bez kaujas Vācijas spēki iegāja Kuldīgā un Saldū. 17. jūlijā pēc kaujām Auces apkārtnē krita Dobeles, 18. jūlijā – Ventspils, Talsi un Tukums.<sup>251</sup> Tikpat veiksmīga izrādījās ofensīva Lietuvas teritorijā, un pēc Šauļu ieņemšanas un Krievijas 5. armijas atsišanas tika pieņemts lēmums no jauna uzbrukt Kurzemes guberņas administratīvajam centram – Jelgavai.<sup>252</sup>

Galveno uzbrukumu Jelgavai bija plānots realizēt no Bauskas puses, jo spēcīgo Krievijas armijas nocietinājumu dēļ frontāls uzbrukums no rietumiem nebija iespējams. Naktī uz 31. jūliju Vācijas spēki forsēja Lielupi un agrā pēcpusdienā ieņēma Bausku, Krievijas karaspēkam haotiski atkāpjoties uz ziemeļiem. 1. augustā agrā rītā Nemunas armijas vadība saņēma informāciju, ka Krievijas spēki atstājot arī pozīcijas rietumos un dienvidos no Jelgavas, tādējādi nekavējoties tika dota pavēle uzsākt uzbrukumu pilsētai.<sup>253</sup> Pēc neilgas artilērijas apšaudes, virzoties gar Dobeles šoseju, Vācijas karaspēks 1. augusta vēlā pēcpusdienā iegāja Jelgavā.

Turpmākajos mēnešos, gūstot panākumus visā Austrumu frontē, Vācijas armija Latvijas teritorijā nostiprinājās.<sup>254</sup> 1915. gada rudenī bija okupēta gandrīz visa Kurzemes guberņa tās administratīvajās robežās, Krievijas karaspēkam galveno uzmanību veltot Rīgas aizstāvēšanai. Neuzbrukt Rīgai Vācijas ģenerālštābs nolēma jau 10. augustā.<sup>255</sup> Septembrī - oktobrī nozīmīgākās kaujas norisinājās Latvijas dienvidaustrumos – 3. septembrī Nemunas armija ieņēma Jaunjelgavu, un pēc aktīvas karadarbības pie Daugavpils un Ilūkstes, frontes līnija nostabilizējās, veidojot pusloku ap Rīgu līdz Olainei un Ikšķilei, tālāk gar Daugavu līdz tā

<sup>247</sup> Friedrich von Rieben, Njemen-Armee. Kämpfe in Litauen und Kurland 16.4. - 19.8.1915. BArch MA, RH 61/1543, S. 32.

<sup>248</sup> BArch MA, RH 61/1379, S. 8. – 11.

<sup>249</sup> Zechlin, E. Ludendorff im Jahre 1915. Unveröffentlichte Briefe. *Historische Zeitschrift*, Bd. 211, H. 2., Oktober 1970. S. 342.

<sup>250</sup> Hindenburg, P. *Aus meinem Leben*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1920. S. 127-128.

<sup>251</sup> Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987. 80. lpp.

<sup>252</sup> Otto von Below, *Die Eroberung Kurlands*. BArch MA, RH 61/1541, S. 24.

<sup>253</sup> BArch MA, RH 61/1543, S. 181-182.

<sup>254</sup> Vienlaikus Baltijas jūrā saistībā ar izeju Rīgas jūras līcī norisinājās abu karojošo pušu flotes operācijas. Vairāk sk.: Bērziņš, V. *Ciņa par Rīgas jūras līci Pirmā pasaules kara laikā*. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 42. - 46. lpp.

<sup>255</sup> Andersons, E. *Latvijas vēsture 1914 – 1920*. Stokholma: Daugava, 1967. 57. lpp.

ievirzījās Lietuvas teritorijā. 1915. gada rudenī sākās pozīciju karš, 6. novembrī Nemunas armijai pārtraucot ofensīvu ziemas tuvošanās dēļ.<sup>256</sup> Pēc manevrējošās karadarbības noslēguma Austrumu frontē, 1916. gada sākumā Vācijas armijas ģenerālštābs galveno uzmanību no jauna vērta uz prioritāro Rietumu fronti.<sup>257</sup>

Vācijas karaspēka iebrukums Latvijas teritorijā aizsāka procesus ar smagām saimnieciskām un sociālām sekām. Būtisks faktors bija Krievijas armijas un militāro iestāžu ienaidnieka tieši apdraudētajās teritorijās realizētā izdedzinātās zemes taktika, kuras pamatprincips bija nepieļaut vērtīgu resursu nonākšanu ienaidnieka rokās. Ņemot vērā iespaidīgo atkāpšanos pēdējā pusgada laikā, 1915. gada jūnijā Krievijas armijas ģenerālštāba priekšnieks Nikolajs Januškevičs izdeva pavēli visiem armijas komandieriem, norādot, ka atkāpšanās laikā ir mērķtiecīgi jāpārvieta svarīgi resursi, sevišķi dzelzceļa līnijas, mājlopi, zirgi, lopbarība, kā arī vīrieši karadienestam derīgā vecumā; tāpat jāiznīcina labības raža.<sup>258</sup> Šādas taktikas īstenošanai bija pakļautas arī civilās pārvaldes iestādes, kas pilnībā bija spiestas pakļauties militārās administrācijas rīkojumiem. Izdedzinātās zemes taktikai bija katastrofālas sekas, kuras raksturoja ne tikai saimnieciskais pagrimums, bet arī vardarbība pret civiliedzīvotājiem, laupīšanas un vispārējs haoss, kas iestājās masu migrācijas, noslogotas infrastruktūras, pārtikas apgādes zuduma un neefektīvas pārvaldes sistēmas rezultātā.

Pirmā nozīmīgā izdedzinātās zemes taktikas izpausme bija rūpniecības un valsts iestāžu evakuācija no lielākajām Latvijas teritorijas pilsētām, kas ieguva aktualitāti jau 1915. gada pavasarī. Mēnesi pirms Vācijas karaspēks šķērsoja Kurzemes guberņas robežu tika izskatīts jautājums par Rīgas evakuāciju.<sup>259</sup> Liepājas krišana, Vācijas karaspēka virzība uz Jelgavu un Daugavpili bija faktori, kas veicināja evakuācijas ātrāku uzsākšanu. 1915. gada jūlijā - augustā sākās Rīgas, Daugavpils, kā arī citu lielāko pilsētu evakuācija.<sup>260</sup> Līdzās rūpnīcu un to ražošanas iekārtu pārvietošanai, evakuēja arī valsts iestādes, pilsētu institūcijas, skolas, kā arī visu, kas tika uzskatīts par vērtīgu – baznīcu inventāru, pārtikas un alkohola krājumus, bibliotēku un muzeju kolekcijas utt.<sup>261</sup> Līdz ar rūpnīcām un dažādajām institūcijām evakuējās arī strādnieki, ierēdņi, studenti, skolēni un viņu ģimenes.

Paralēli rūpniecības un valsts iestāžu evakuācijai sākās masveidīga bēgļu kustība, kas pieauga karadarbībai norisinoties Latvijas teritorijā. Pirmais migrācijas vilnis sākās gandrīz vienlaicīgi ar ebreju deportāciju aprīlī un maijā. Lai gan būtisks faktors bija Krievijas publiskajā telpā izplātītā propaganda par vācu zvērībām gan Rietumu, gan Austrumu frontē<sup>262</sup>, gandrīz 90% bēgļu savas dzīvesvietas pameta, sekojot varas iestāžu rīkojumiem.<sup>263</sup> Turklāt Krievijas armija piefrontes joslā iznīcināja tīrumus un dedzināja pamestās ēkas.<sup>264</sup> Otrās migrācijas vilnis norisinājās līdz ar Nemunas armijas atjaunoto ofensīvu 1915. gada jūlija vidū. Nespējot

<sup>256</sup> BArch MA, RH 61/1541, S. 34.; Karlsons, G. *Vācu iebrukums Kurzemē 1915. gada pavasarī*. Rīga: Latviešu Veco Strēlnieku biedrība, 1938. 28. lpp.

<sup>257</sup> Bērziņš, V. *Latviešu strēlnieki Pirmajā pasaules karā (1915-1918)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014. 28. lpp.

<sup>258</sup> Sanborn, J. A. Russian Empire. In: In: Daniel, U., Gatrell, P., Janz, O. [a.o.]. *International Encyclopedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2014. Pieejams: [https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/russian\\_empire](https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/russian_empire) [Skatīts 20.09.2015].

<sup>259</sup> Bartele, T., Šalda, V. *Latviešu bēgļi Krievijā 1915 – 1922*. Daugavpils: Saule, 2007. 26. lpp.

<sup>260</sup> Bērziņš, V. (Red.). *Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900 – 1918*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. 562. lpp

<sup>261</sup> Hatlie, M. *Riga at War 1914-1919. War and Wartime Experience in a Multi-ethnic Metropolis*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2014. S. 43-44.

<sup>262</sup> Vairāk sk.: Butulis, I. Vācu briesmas un ienaidnieka tēls latviešu presē 1914.-1916. gadā. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 176. - 182. lpp.

<sup>263</sup> Bērziņš, V. (Red.). *Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900 – 1918*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. 556. lpp.; Gan Latvijas teritorijā, gan arī Lietuvā migrāciju veicināja arī Krievijas armija izrēķināšanās ar luterticīgiem zemniekiem un bieži nepamatoti spiegošanā apvainotiem cilvēkiem, kuru dzīvesvietas atradās tuvu mainīgajai frontes līnijai. Sk.: Balkelis, T. *War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania, 1914-1923*. Oxford: Oxford University Press, 2018. pp. 19.

<sup>264</sup> Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987. 84. lpp.

kontrolēt lielu cilvēku plūsmu un tās radīto haosu, tajā pašā mēnesī Krievijas militārās vadība atcēla rīkojumu par iedzīvotāju izraidīšanu no ienaidnieka apdraudētās teritorijas.<sup>265</sup> Nemunas armijas avangarda vienības centās aizkavēt bēgļu kustību. Panākot bēgļu kolonnu tika dota pavēli atgriezties savās dzīvesvietās, turklāt tika bloķēti tilti un atsevišķi ceļu posmi Rīgas virzienā. Mobilizāciju, deportāciju, evakuāciju un bēgļu kustības rezultātā pirmajā kara gadā līdz manevrējošās karadarbības beigām Kurzemes guberņas iedzīvotāju skaits bija piedzīvojis iespaidīgu kritumu. Tās administratīvās robežas bija pametuši vairāk nekā vairāk nekā 500 000 cilvēku; bēgļu, mobilizēto, deportēto, kā arī evakuēto cilvēku skaits Latvijas teritorijā sasniedza vismaz 800 000.<sup>266</sup>

\* \* \*

Kopumā jānorāda, ka laikā no 1914. gada augusta līdz 1915. gada novembrim, kad noslēdzās manevrējoša rakstura karadarbība Kurzemes guberņā, Latvijas teritorija un tās iedzīvotāji bija piedzīvojuši dramatiskas, karadarbības izraisītas pārmaiņas, kas ne tikai pārtrauca pēdējā pirmskara desmitgadē piedzīvoto, straujo attīstību, bet arī atstāja būtiskas sociālas un politiskas sekas ilgtermiņā. Viens no svarīgākajiem faktoriem bija Vācijas karaspēka klātbūtne, kas bija okupējis lielāko daļu Kurzemes guberņas, pakāpeniski ieviešot militāras pārvaldes sistēmu kontrolētajās teritorijās.

Tiešas karadarbības rezultātā civiliedzīvotāji tika pakļauti vardarbībai, piespiedu deportācijām, evakuācijai un postījumiem. Taču, atšķirībā no Vācijas karaspēka ofensīvas Rietumu frontē, kur, cenšoties salauzt pretinieka pretestību, vācieši vērsās pret civiliedzīvotājiem, Austrumu frontē un Latvijas teritorijā par destruktīvāko elementu kļuva Krievijas armija tās atkāpšanās laikā. Masveidīga bēgļu kustība uz austrumiem (liela daļa savas mājas bija spiesti pamest armijas rīkojumu rezultātā), piespiedu evakuācija un deportācijas, Krievijas armijas izdedzinātās zemes taktikas rezultātā iznīcinātie tūrumi, pamestās ēkas un postījumi atstāja smagas sociālās sekas, kas kļuva arī par faktoru, kas būtiski ietekmēja vācu militārās pārvaldes politiku un redzējumu par okupētās telpas reorganizāciju pēc koloniāliem principiem (līdzās – koloniālajai pieredzei ārpus Eiropas iepriekšējās desmitgadēs)<sup>267</sup>, kas tika uzsākta jau 1915. gadā ar visaptverošas militāras pārvaldes izveidi okupētajā Kurzemes guberņā un tuvējā reģionā.

---

<sup>265</sup> Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987. 84. lpp.

<sup>266</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 10. HStAS, E 130 a, Bü 1157; Vairāk par iedzīvotāju skaita dinamiku un izmaiņām minēto procesu rezultātā sk.: Jēkabsons, Ē. *Latvijas iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņas militāro un politisko procesu iespaidā 1914. – 1920. gadā – priekšstati un realitāte*. Grām.: Jēkabsons, Ē. (Atb. red.) *Karš un sabiedrība Latvijā, 1914-1920*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021. 17. - 50. lpp.

<sup>267</sup> Sk.: Jureit, U. *Das Ordnen von Räumen. Territorium und Lebensraum im 19. und 20. Jahrhundert*. Hamburg: Hamburger Edition, 2012. S. 164-178.

## 2. NODAĻA. MILITĀRAS PĀRVALDES NOSTIPRINĀŠANĀS KURZEMES GUBERNĀ: AUSTRUMU FRONTES VIRSPAVĒLNIEKA PĀRVALDES APGABALA (*OBER OST*) IZVEIDE UN PĀRVALDES POLITIKAS PAMATPRINCIPI

### 2.1. Baltijas zemju jautājums Vācijas “kara mērķu” diskusijas kontekstā 1914. - 1915. gadā

1915. gada rudenī, noslēdzoties Centrālā bloka valstu armiju sākotnējai ofensīvai Austrumu frontē, Krievijas impērijas karaspēks bija atkāpies par vairākiem simtiem kilometru uz valsts iekšieni, un Vācijas kontrolē atradās ne tikai visa Polijas teritorija, bet arī nozīmīga daļa Ziemeļaustrumeiropas, t.sk. Lietuvas teritorija un Kurzemes guberņa. Iespaidīgie un sākotnēji negaidītie teritoriālie panākumi Vācijas iekšpolitikā bija aktualizējis jautājumu par okupēto zemju pārvaldes modeli, politisko nākotni un Vācijas kara mērķiem kopumā. Baltijas teritoriju jautājums, daļēji pateicoties dažādu politisko spēku, vācbaltiešu organizāciju spiedienam un Austrumu frontes virspavēlniecības ambīcijām, zināmā mērā veidoja atsevišķu, iekšpolitisku problēmu, atsedzot valsts un armijas amatpersonu, kā arī dažādu sabiedrisko organizāciju redzējumu par Baltijas zemju turpmāko statusu. Jāuzsver, ka diskusijas Vācijā par Baltijas iespējamo pārvaldes modeli un politisko nākotni aizsākās gandrīz gadu pirms Vācijas karaspēks bija sasniedzis Latvijas teritoriju, tādējādi jautājums ir jāanalizē Vācijas kara mērķu problēmas kontekstā. Turklāt Vācijas iekšpolitiskos procesus nav iespējams skatīt atsevišķi no militāri-politiskajiem procesiem frontē, un dažādie viedokļi Baltijas jautājumā pirmajā kara gada būtiski ietekmēja Austrumu frontes virspavēlniecības pozīciju, 1915. gada novembrī izveidojot *Ober Ost* apgabalu ar tā militārās pārvaldes modeli, kas lielā mērā tika iecerēts kā ģeopolitisks ilgtermiņa projekts.

**Kara sākumposms un buferzonas koncepcija.** Vācijas oficiālā pozīcija iespējamo teritoriālu ieguvumu un kara mērķu jautājumā bija piesardzīga, un pirmajā kara gadā nav iespējams runāt par skaidri definētām vadlīnijām saistībā ar Krievijas impērijas rietumu teritorijām, sevišķi Baltijas zemēm. Tas bija saistīts ar militārajām norisēm Rietumu frontē, kur 1914. gada rudenī bija sācies pozīciju karš, situācijai attīstoties Vācijai nelabvēlīgi. Nevēloties paildzināt karu divās frontēs, un, apzinoties Rietumu frontes prioritāro nozīmi, T. fon Betmans-Holvegs un Vācijas ģenerālštāba priekšnieks Ē. fon Falkenhains līdz pat 1915. gada vasarai cerēja panākt pamieru karā ar Krievijas impēriju.<sup>268</sup> Teritoriālas pretenzijas un atklātas aneksijas ieceres sarežģītu iespējamās miera sarunas. Tāpat jāatzīmē, ka Rietumu frontes prioritāte un jautājums par iespējamo pamieru ar Krieviju kļuva par faktoriem, kas jau 1914. gada rudenī noveda pie atklāta konflikta starp Ē. fon Falkenhainu un Austrumu frontes virspavēlniecību, kas kulmināciju sasniedza 1916. gada vasarā, Ē. fon Falkenhainam atstājot Vācijas ģenerālštābu, un Ē. Lūdendorfam un P. fon Hindenburgam pārņemot faktisko Vācijas bruņoto spēku vadību.

Taču, neskatoties uz kara sākumā gan Reihstāgā, gan publiskajā telpā paustajām nostādnēm par aizstāvēšanās karu, kas Vācijai uzspiests ārēja ienaidnieku ielenkuma rezultātā<sup>269</sup>, un iecerēm par pamieru ar Krieviju, jau 1914. gada augustā un septembrī pausti aicinājumi panākt Vācijai zināmas “drošības garantijas” uz ienaidnieka teritoriju rēķina.<sup>270</sup> Pirmais nozīmīgais dokuments, kurā valstiskā līmenī formulēta Vācijas pozīcija saistībā ar kara mērķiem, bija 1914. gada 9. septembrī sastādītais memorands, kas historiogrāfijā pazīstams kā kanclera T. fon Betmana-Holvega Septembra programma.<sup>271</sup> Dokuments izstrādāts laikā, kad

<sup>268</sup> Janßen, K. H. Die Baltische okkupationspolitik... S. 218-219.; Lemke, H. *Allianz und Rivalität. Die Mittelmächte und Polen im Ersten Weltkrieg (Bis zur Februarrevolution)*. Berlin: Akademie Verlag, 1977. S. 142.

<sup>269</sup> Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1977. S. 87. (Turpmāk: Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht...*)

<sup>270</sup> Stopinski, S. *Das Baltikum im Patt der Mächte. Zur Entstehung Estlands, Lettlands und Litauens im Gefolge des Ersten Weltkriegs*. Berlin: Berlin Verlag, 1997. S. 20.

<sup>271</sup> Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht...* S. 90.; Deutschland und der Ausbruch des Weltkrieges - In Erwartung des Blitzsiegens. In: Schieder, W. (Hrsg.). *Erster Weltkrieg. Ursachen, Entstehung und Kriegsziele*. Köln, Berlin: Kiepenheuer & Witsch, 1969. S. 56-57.; Dolderer, W. *Deutscher Imperialismus und belgischer*



Vācijas karaspēks joprojām turpināja straujo un relatīvi veiksmīgo ofensīvu Rietumu frontē, un tika sagaidīta drīza Francijas kapitulācija. Tas atspoguļojas arī dokumenta saturā, kura realizācijas gadījumā, kā secināja F. Fišers, “tiku panākta visaptveroša revolūcija Eiropas politiskajā un ekonomiskajā spēka līdzsvarā, [...] Vācijai nostiprinot pilnīgu hegemoniju” visā kontinentā.<sup>272</sup>

Kancelera sastādītā dokumenta publicēšanas dienā (9. septembrī) ar programmas galvenajām nostādnēm konfidencialā vēstulē iepazīstināja arī Prūsijas valsts vicekancleru un iekšlietu ministru Klemensu fon Delbruku, aicinot tās saturu izklāstīt arī Vācijas armijas ģenerālštābā.<sup>273</sup> Lai gan vēstulē kanclers sastādīto programmu apzīmēja kā “vadlīnijas miera noslēgšanai”, tādējādi reducējot programmas nozīmi un uzsverot dokumenta diskutablu raksturu, tā atklāja agresīvus, ģeopolitisku mērķus. Programma paredzēja ne tikai Beļģijas pārvēršanu par vasaļvalsti, iespējamu tās valstiskuma likvidāciju un Luksemburgas aneksiju, bet arī Vācijas pilnīgu ekonomisko dominanci pār Franciju, turklāt vēstulē T. fon Betmans-Holvegs atklāja arī Vilhelma II viedokli, kurš aicināja deportēt iedzīvotājus no anektētajām Beļģijas un Francijas teritorijām, nometinot tur pēc kara vācu karavīrus ar ģimenēm.

Daudz mērenāka pozīcija pausta Krievijas jautājumā. Tas daļēji ir saistīts ne tikai ar spekulācijām par iespējamām pamiera sarunām, bet arī ar kaujas darbību Austrumprūsijā, kur joprojām, atšķirībā no Rietumu frontes, risinājās kaujas Vācijas teritorijā. Septembra programmā T. fon Betmans-Holvegs uzsvēra, ka precīza pozīcija saistībā ar Krieviju vēl tiks formulēta, taču, neskatoties uz turpmākiem apsvērumiem, “Krievija ir jāatvirza no Vācijas robežām cik vien tālu iespējams, salaužot tās varu pār nekrievu tautām rietumu guberņās.”<sup>274</sup> Šāda koncepcija paredzēja specifiskas buferzonas (formāli autonomu teritoriju vai pat no Vācijas atkarīgu valstisku veidojumu) izveidi pie Vācijas austrumu robežām, kas šķietami sniegtu zināmas drošības garantijas un saimniecisku labumu ilgtermiņā. Līdz pat 1915. gada vasarai buferzonas ideja saglabājās kā galvenais mērķis Vācijas “Austrumu politikas” ietvaros.<sup>275</sup> Tā tika attiecināta pamatā uz Krievijas impērijas Polijas teritorijām (T. fon Betmana-Holvega sagatavotajā Septembra programmā Polija pat minēta kā valsts (*sic!*), kura būtu daļa no Vācijas veidotās ekonomiskās savienības<sup>276</sup>) taču, līdz ar Vācijas panākumiem Austrumu frontes ziemeļu sektorā, sākās diskusija par tās paplašināšanu līdz Baltijas zemēm.<sup>277</sup>

Lai gan historiogrāfijā pausts viedoklis, ka Vācijai jau pirms 1914. gada bija ieceres par robežas pagarināšanu līdz pat Kurzemes piekrastei,<sup>278</sup> nav dokumentālu pierādījumu šādai tēzei. Par to liecina arī Vācijas nenoteiktība attiecībā uz kara mērķiem Eiropas austrumos 1914. - 1915. gadā, kas bija mainīgi un tika formulēti pakāpeniski, ņemot vērā norises frontē un

---

*Nationalitätenkonflikt. Die Rezeption der Flamenfrage in der deutsche Öffentlichkeit und deutsch-flämische Kontakte 1890-1920.* Melsungen: Verlag Kasseler Forschungen zur Zeitgeschichte, 1989. S. 54-55.; Geiss, I. *Der Polnische Grenzstreifen 1914 - 1918. Ein Beitrag zur deutschen Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg.* Lübeck, Hamburg: Matthiesen Verlag, 1960. S. 25-27.; Thompson, W. C. The September Program: Reflections and Evidence. *Central European History*, Vol. 11, No. 4, 1978. pp. 348-354.; Soutou, G. H. Die Kriegsziele des Deutschen Reiches, Frankreichs und Großbritanniens und der Vereinigten Staaten während des Ersten Weltkriegs: Ein Vergleich. In: Michalka, W. (Ed.) *Der Erste Weltkrieg. Wirkung, Wahrnehmung, Analyse.* München, Zürich: Piper Verlag GmbH, 1994. S. 28-53. u.c.

<sup>272</sup> Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht...* S. 94-95.

<sup>273</sup> T. Bethmann-Hollweg an Staatssekretär des Innern Königlichen Staatsminister Herrn. Dr. Delbrück. 9.09.1914. BArch, R43/2476 III 21, S. 54-56.

<sup>274</sup> Turpat. S. 56.

<sup>275</sup> Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht...* S. 103-105.

<sup>276</sup> Aicinājumu izveidot formāli neatkarīgu Polijas valsti un ar tās palīdzību nodrošināt Vācijas austrumu robežu Reichskancelejai adresētā vēstulē 1914. gada 15. augustā jau uzsvēra bijušais Vācu Austrumāfrikas gubernators Albrehts fon Rehenbergs. Vairāk sk.: BArch R43/2476 III 21, S. 8-12.; Meyer, H. C. *Mitteleuropa: In German Thought and Action 1815-1945.* New York: Springer, 2013. S. 140.; Wächter, J. *Naturschutz in den deutschen Kolonien in Afrika (1884-1918).* Münster: LIT Verlag, 2008. S. 79-80.

<sup>277</sup> Janßen, K. H. Die Baltische okkupationspolitik des Deutschen Reiches... S. 220. – 221.

<sup>278</sup> Strazhas, A. The land Ober Ost and Its place in Germany's Ostpolitik, 1915 – 1918. In: Vardys, S. V., Misiunas, R. J. (Eds.) *The Baltic States in Peace and War, 1917 – 1945.* London: Pennsylvania State University Press, 1978. pp. 46.

Vācijas iekšpolitikās reālijas. Arī T. fon Betmana-Holvega pozīcija bija piesardzīga un nenoteikta, un ir pamats uzskatīt, ka Septembra programmas sastādīšana lielā mērā bija reakcija uz pieaugošo spiedienu pret Vācijas politisko vadību formulēt kara mērķus.

Jau kara pirmajos mēnešos vairākas valsts amatpersonas, ietekmīgi rūpniecības pārstāvji, dažādas sabiedriskas organizācijas un politiski labēji orientēti grupējumi izklāstīja savu redzējumu par Vācijas starptautisko lomu un jauno pēckara kārtību, adresējot memorandus, vēstules un detalizētas rīcības programmas Reihskancelejam.<sup>279</sup> Lai gan valstiskā līmenī jautājums par potenciāliem teritoriālajiem ieguvumiem Austrumeiropā sākotnēji saistījās tikai ar Polijas problēmu buferzonas koncepcijas ietvaros, jau no kara sākuma Vācijas kara mērķu diskusijā nozīmīgu lomu ieņēma arī Baltijas problemātika. Baltijas jautājums ilustrēja plašu viedokļu spektru, kas svārstījās no reģiona atstāšanas Krievijas impērijas sastāvā līdz pilnīgai Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņu aneksijai, kā arī latviešu un igauņu germanizācijai.

Nedēļu pirms Septembra programmas publicēšanas, Centra partijas loceklis un vēlākais kara kritiķis Matias Erbergers T. fon Betmanam-Holvegam adresētā memorandā izklāstīja savu redzējumu, lai panāktu “absolūti nepieciešamo Eiropas kartes korektūru”, kas nodrošinātu Vācijas ilgtermiņa intereses.<sup>280</sup> Šo interešu nosargāšanā nozīmīga loma tika iedalīta arī Krievijas impērijas Baltijas guberņām. M. Erbergers uzsvēra, ka Krieviju ir nepieciešams atstumt iespējami tālu no Baltijas un Melnās jūras, un Baltijā, ja nebūs iespēja šīs zemes anektēt Prūsijai, ir jāizveido Vācijas armijas pārraudzītas valstis ar atsevišķiem pašpārvaldes orgāniem, kuru pārstāvji būtu tiesīgi risināt atsevišķus sociālpolitiskus jautājumus arī Reihstāgā.<sup>281</sup>

M. Erbergera kara sākumā pausto pozīciju atbalstīja arī ietekmīgi vācu ražošanas industrijas pārstāvji, piemēram, tērauda rūpnieks Augusts Tīsens, kurš kancleru aicināja atdalīt no Krievijas Baltiju, Krimu, Odesas apkārtni, Donbasu un reģionus Kaukāzā, kā arī preses magnāts un nacionālists Alfrēds Hūgenbergs, kurš kara gaitā ieguldīja ievērojamus līdzekļus, mēģinot panākt Baltijas kolonizāciju ar vācu zemniekiem.<sup>282</sup> Turklāt A. Hugenbergs 1894. gadā bija viens no Pāņģermāņu savienības (*Alldeutscher Verband*) dibinātājiem, kas pirmskara Vācijā bija viena no ietekmīgākajām politiskajām organizācijām, apvienojot inteliģences pārstāvjus, armijas augstākos virsniekus, rūpniekus un politiķus.<sup>283</sup> Sākoties karam, Pāņģermāņu savienība, kuras ideoloģiskās nostādnes balstījās koloniālās ambīcijās un priekšstatos par vācu kultūras pārākumu, jau tā pirmajās nedēļās ar A. Hugenberga atbalstu izstrādāja organizācijas kara mērķu memoranda melnrakstu, kuru septembrī publicēja.<sup>284</sup> Decembrī tas tika nodrukāts un nosūtīts vairāk nekā 2000 ietekmīgām personām visā Vācijā, t.sk. valsts militārajai vadībai.<sup>285</sup>

<sup>279</sup> BArch, R43/2476 III 21, S. 8-12; 25-36; 65-67; 102; 126-128; 164-170; 173-177; 228-230.

<sup>280</sup> M. Erzberger an den Reichskanzler von Bethmann-Hollweg. Berlin, 2.09.1914. BArch, R43/2476 III 21, S. 25-32.

<sup>281</sup> BArch, R43/2476 III 21, S. 30-31.

<sup>282</sup> BArch, R43/2476 III 21, S. 65-67.; Par A. Hugenberga nozīmi un darbību Pirmā pasaules kara laikā sk. vairāk: Holzbach, H. *Das "System Hugenberg". Die Organisation bürgerlicher Sammlungspolitik vor dem Aufstieg der NSDAP*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1981.; Guratzsch, D. *Macht durch Organisation. Die Grundlegung des Hugenbergschen Presseimperiums*. Hamburg: Bertelsmann Universitätsverlag, 1974. S. 363-379.

<sup>283</sup> Urban, M. The Pan-German League at the End of the 19th Century. *Prague Papers on the History of International Relations*, No. 1, 2016. pp. 68.; Peschel, A. *Friedrich Neumanns und Max Webers "Mitteleuropa". Eine Betrachtung ihrer Konzeptionen im Kontext mit den "Ideen von 1914" und dem Alldeutschen Verband*. Dresden: TUDpress, 2005. S. 21-22. Vairāk par Pāņģermāņu Savienības ideoloģiskajiem uzskatiem sk.: Jaworska, S. Anti-Slavic imagery in German radical nationalist discourse at the turn of the twentieth century: a prelude to Nazi ideology? *Patterns of Prejudice*, Vol. 45, No. 5, 2011. pp. 435-452.

<sup>284</sup> Vermeiren, J. *The First World War and German National Identity: The Dual Alliance at War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. pp. 181.

<sup>285</sup> Pāņģermāņu Savienības memorands, kas sludināja agresīvus vācu dominances plānus, un tā masveidīgā izplatīšana bija iemesls, kāpēc 1914. gada nogalē tika ierobežotas tiesības presē diskutēt par kara mērķiem. Sk.: Sukkienicki, W. *East Central Europe during World War I...* pp. 142.

Panģermāņu savienības sagatavotais memorands, kuru parakstīja organizācijas priekšsēdētājs Heinrihs Klāss, un ar kuru pirms publicēšanas bija iepazinies arī kanclers, piedāvāja radikālu risinājumam jautājumā par Austrumeiropas zemju nākotni un pēckara statusu. H. Klāss noraidīja buferzonas veidošanu okupētajās teritorijās un jautājumā par Krievijas impērijas Baltijas guberņu nākotni uzsvēra, ka tās ir bez kavēšanās jāanektē Prūsijai, latviešiem un igauņiem piedāvājot iespēju pārcelties uz Krievijas iekšieni, vai kļūt par asimilējamiem valsts subjektiem bez politiskām tiesībām.<sup>286</sup> Lai gan ir sarežģīti vērtēt memoranda ietekmi uz Vācijas publisko domu un T. fon Betmana-Holvega pozīciju, zinātniskajā literatūrā pieņemts uzskatīt, ka kanclera Septembra programma lielā mērā bija tieša reakcija uz Panģermāņu savienības radikālajām nostādnēm, publiski piedāvājot daudz mērenāku alternatīvu kara mērķu diskusijas kontekstā, lai neapdraudētu Vācijas pozīcijas miera sarunās nākotnē; privātā kapacitātē kanclera uzskati atsevišķās tēzēs līdzinājās Panģermāņu savienības memorandā paustajam, piemēram, jautājumā par Austrumeiropā dzīvojošo etnisko grupu asimilāciju.<sup>287</sup>

Pēc Panģermāņu savienības memoranda izdošanas bija vērojama kara mērķu diskusijas intensifikācija, kas eventuāli rezultējās Vācijas valdības un ģenerālštāba lēmumā nepieļaut publikācijas un diskusijas presē par kara mērķiem, izņemot no aprites arī lielu daļu no memoranda iespieddarbiem.<sup>288</sup> Neskatoties uz aizliegumu, jautājums par Krievijas impērijas rietumu guberņu politisko nākotni saglabāja savu aktualitāti dažādu sabiedrisko organizāciju un vadošu politiķu aprindās, kas mēģināja ietekmēt Vācijas militāro un politisko vadību uz mērķtiecīgāku rīcību saistībā ar Baltijas guberņu atdalīšanu.

1914. gada oktobrī pie kanclera ar memorandu vērsās arī Kēnigsbergas apgabala pārvaldes prezidents Roberts fon Keizerlings. Dokuments ir svarīgs divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, tas ietekmēja Vācijas kanclera pozīciju okupēto teritoriju jautājumā. Lai gan R. fon Keizerlings pēc kara publicētajās atmiņās uzsvēra, ka sagatavotajam dokumentam nebija praktisku rezultātu, un puda pārsteigumu par nezināšanu, kas Baltijas jautājumos valdīja pat augstākajās valsts iestādēs, daļa no memorandā izklāstītajām iecerēm atspoguļojās arī Vācijas turpmāko kara gadu Baltijas politikā.<sup>289</sup> Par to, iespējams, liecina arī apstākļi, ka R. fon Keizerlings tika lūgts atkārtoti paust savu redzējumu par Baltijas nākotni rakstiski 1916. gadā, un pēc tam arī iecelts par Vācijas komisāru okupētajos Austrumu apgabalos un Lietuvā. Otrkārt, dokumentā pirmo reizi kara laikā no Vācijas amatpersonas izskan aicinājums dibināt apvienotu, monarhistisku un formāli neatkarīgu Baltijas valsti, turklāt jau kara trešajā mēnesī, kad karadarbība norisinās vēl Austrumprūsijā.<sup>290</sup> Iekļaujoties T. fon Betmana-Holvega buferzonas koncepcijā, R. fon Keizerlings uzsvēra, ka Baltijas atdalīšana no Krievijas ir jārisina kopā ar Polijas un Lietuvas jautājumu, kas kultūras un reliģijas ziņā atšķiras no Baltijas provincēm (Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņām). Turklāt tieši kultūrā R. fon Keizerlings saskatīja pamatu veiksmīgai Baltijas valsts projekta realizācijai. Viņš norādīja – lai gan pirmajā brīdī varētu šķist, ka ar salīdzinoši nelielu vāciešu skaitu, kas dzīvo Baltijas teritorijā, varētu nepietikt valsts izveidošanai, aplūkojot tuvāk “šo tautu mistrojumu” (latviešus un igauņus) top skaidrs, ka dažu desmitu gadu laikā izdosies zemi pilnībā germanizēt. Tāpat R. fon Keizerlings atzīmēja, ka latviešiem un igauņiem “nav pārmantota kultūra vai tradīcijas”, jo “viņu noskaņojums

<sup>286</sup> Sukkienicki, W. *East Central Europe during World War I...* pp. 143-144.; Klein, F. *Deutschland in Ersten Weltkrieg. November 1917 bis November 1918*. Berlin: Akademie Verlag, 1969. S. 103.

<sup>287</sup> Nelson, R. The Archive for Inner Colonization, the German East and World War I. In: Nelson, R. L. (Ed.) *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East. 1850 to present*. New York: Palgrave MacMillan, 2009. pp. 80-81.; Mann, B. *Die Baltischen Länder in Der Deutschen Kriegszielpublizistik 1914-1918*. Tübingen: J.C.B. Mohr, 1965. S. 11.

<sup>288</sup> Sukkienicki, W. *East Central Europe during World War I...* pp. 144.; Koszyk, K. *Deutsche Pressepolitik im Ersten Weltkrieg*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1968. S. 193-197.

<sup>289</sup> Keyserlingk, R. Auf deutschem Posten in Sturmzeiten. In: Taube, O. (Hrsg.) *Das Buch der Keyserlinge. An der Grenze zweier Welten*. Berlin: S. Fischer Verlag, 1937. S. 282.

<sup>290</sup> Graf Robert von Keyserlingk. Das Schicksal der russischen Ostseeprovinzen im Interesse des Deutschen Reiches. Oktober 1914. BArch, R43/2476 III 21, S. 174-176.

mainās pēc vajadzības un garastāvokļa, un viņu knapi pamanāmā nacionālā kustība ir ātri dziestoša liesma, kas strauji pazūd, kad tā netiek papildināta ar mākslīgu musināšanu pret visu vācisko; [...] inteligenti un materiāli noskaņoti, viņi dosies uz to pusi, kur tiem būs labāki saimnieciskie apstākļi un priekšrocības.” Vienlaikus memorandā ieskicēts arī jautājums par jaunās Baltijas valsts konstitūciju, uzsverot, ka zemi nedrīkst pievienot Vācijas impērijai, tai jābūt konstitucionālai monarhijai, kas ir pilnībā saimnieciski un politiski atkarīga no Vācijas, turklāt pamatlikuma izstrādē noteicošai lomai jābūt karavadonim, kas zemi būs iekarojis, apvienojot to teritorijā no “Botnijas līča pie Narvas līdz rietumiem no Daugavpils.”<sup>291</sup>

**Vācbaltiešu faktors.** Konceptuāli līdzīgu pozīciju R. fon Keizerlingam diskusijā par kara mērķiem pauda Vācijā dzīvojošie vācbaltieši, kas iepriekšējās desmitgadēs pastiprinātās rusifikācijas un citu procesu rezultātā bija pametuši Baltiju. Lai arī novērojami atšķirīgi viedokļi saistībā ar Baltijas teritorijas nākotnes pārvaldes formu (atsevišķos gadījumos pilnībā noraidot jebkādu Vācijas ilgtermiņa iejaukšanos), vācbaltieši gan privātā kapacitātē (Baltijas tēmai veltītu publikāciju izdošana, tikšanās ar ietekmīgām amatpersonām), gan arī dažādu organizāciju sastāvā mēģināja ietekmēt publisko domu un Vācijas oficiālo pozīciju par labu Baltijas aneksijai.

Nozīmīgākā organizācija, kas centās panākt atbalstu Kurzemes guberņas un eventuāli visas Baltijas nonākšanai Vācijas kontrolē bija 1915. gada maijā izveidotā Baltijas Uzticības padome (*Baltischer Vertrauensrat*). Dibināta divas dienas pēc Vācijas karaspēka ienākšanas Liepājā, tās deklarētais uzdevums bija dažādos veidos lobēt vācbaltiešu intereses Vācijā, kā arī panākt “draudzīgu elementu iepludināšanu” okupētajā Baltijā, mērķa sasniegšanai izveidojot organizācijas atzarus lielākajās Vācijas pilsētās.<sup>292</sup> Ņemot vērā padomes prominentu sastāvu un locekļu tuvību Vācijas militārajai un politiskajai vadībai<sup>293</sup>, tā guva panākumus un atbalstu no konservatīvajām partijām Reihstāgā, turklāt savā darbībā padomes locekļi bija spiesti ievērot zināmu slepenību, lai neapdraudētu savus tuviniekus, kas vēl atradās Krievijas impērijas armijas kontrolētajā Baltijas daļā.<sup>294</sup>

Baltijas Uzticības padomes vadošie pārstāvji ar regulāriem intervāliem kopš 1915. gada pavasara piesūtīja padomes izstrādātos rakstus ķeizaram, kancleram, Reihstāga deputātiem un armijas augstākajai virspavēlniecībai, turklāt tiekoties ar T. fon Betmani-Holvegu un vairākiem ministriem personīgi. Sevišķi nozīmīgs bija Teodors Šīmanis, kurš acīmredzot izmantoja personīgo pazīšanos ar Vilhelmu II, lai Berlīnē tiktos ar Ē. Lūdendorfu un P. fon Hindenburgu, tādējādi aktualizējot Baltijas problēmu vācu Austrumu frontes virspavēlniecībai, kuriem bija faktiskā kontrolē okupētajā Kurzemes guberņā.<sup>295</sup>

Lai gan padomes iekšienē priekšstati un ideoloģiskās nostādnes par Baltijas politisko nākotni nebija viendabīgas (sevišķi tas izpaudās jautājumā par tiešu aneksiju un latviešu-igauņu turpmāko lomu – Reinholds Zēbergs, piemēram, 1915. gada jūnijā izstrādāja kopēju memorandu ar Pangermāņu savienības līderiem H. Klāsu un A. Hugenbergu, ko asi kritizēja

<sup>291</sup> Turpat. S. 174-177.

<sup>292</sup> Organisation und Aufgaben der Geschäftsstelle des Baltischen Vertrauensrats, 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 15, S. 74-78.

<sup>293</sup> Baltijas Uzticības padomes redzamākie locekļi bija priekšsēdētājs jurists un sabiedriskais darbinieks Oto fon Vē, teologs un Berlīnes Universitātes profesors Ādolfs fon Harnaks, teologs, profesors un Berlīnes pilsētas bibliotekārs Reinholds Zēbergs, publicists Pauls Rorbahs, kā arī vēsturnieks, publicists un ietekmīgs Austrumeiropas vēstures profesors Berlīnē Teodors Šīmanis, kas bija tuvs draugs Vilhelmam II. Sk.: Ungern-Sternberg, J. Political views of Baltic German intellectuals living in Germany about World War I in the East. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata XV*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 188. lpp.; Баринов, И. “Земля будущего” и “неосвоенная целина”: Белоруссия на немецкой ментальной карте, 1914-1944. *Civitas et Lex*, No. 1, 2018. С. 54.

<sup>294</sup> Broedrich, S. Schrift an das Verein für das Deutschtum im Ausland. Berlin, 31.07.1915. S. 1-4. HStAS, E40/72, Bü 758.; Kirsch, P. *Deutschbaltische Emigré-Organisationen und ihre Verflechtung mit der deutschen Lettlandpolitik und ihr Einfluss auf die Deutschbalten in Lettland (1918-1934)*. Magisterarbeit. Köln: Philosophische Fakultät der Universität zu Köln, 2013. S. 30.

<sup>295</sup> Krupņikovs, P. *Melu un patiesības palete*. Rīga: Zvaigzne, 1980. 109. lpp.

pat padomes biedrs Pauls Rorbahs, kas aktīvi iestājās par Baltijas reģiona pilnīgu ģermanizāciju<sup>296</sup>), galvenais mērķis bija panākt Baltijas atdalīšanu no Krievijas impērijas.

Nozīmīgākais Baltijas Uzticības padomes dokuments, kuru parakstīja visi vadošie padomes locekļi, bija 1915. gada 28. jūlijā kancleram adresēts, konfidenciāls memorands par Baltijas ilgtermiņa sasaisti ar Vāciju. Memorands būtiski neatšķīrās no citiem Baltijas problemātikai veltītajiem dokumentiem, kas kara pirmajā gadā tika adresēti T. fon Betmanam-Holvegam, taču tajā paustās atziņas vērtējamas kā politiski pragmatiskākas, ņemot vērā kanclera un Vācijas ģenerālštāba vadības apsvērumus par potenciālo mieru ar Krieviju. Autori aicina pēc miera sarunām Vācijai pievienot visu “Kurzemi, Vidzemi un Igauniju, no Palangas līdz Rēvelei un Narvai”, turklāt ņemot vērā tikai un vienīgi pašas Vācijas intereses.<sup>297</sup> Tāpat memorandā Baltijas Uzticības padome lūdz Baltiju izmantot kā saimniecisku resursu Vācijas apgādei ar pārtiku, pakāpeniski pilnībā ģermanizējot latviešus un igauņus, un noņemot šajās zemēs vairāk nekā divus miljonus vācu kolonistu. Runājot par Baltijas turpmāko statusu un pārvaldes formu, memorandā nav pausta konkrēta pozīcija, taču uzsvērts, ka šīm zemēm nedrīkstētu dot vienlīdzīgas tiesības ar citām Vācijas pavalstīm, taču no tām varētu iegūt pietiekami daudz cilvēku Vācijas armijai un kara flotei.<sup>298</sup>

Baltijas Uzticības padome turpināja savu darbību Baltijas atdalīšanas veicināšanā līdz pat kara beigām, cita starpā Vācijā publicējot arī periodiskus izdevumus.<sup>299</sup> Lai gan ir sarežģīti izvērtēt padomes darbības rezultātus un tiešo ietekmi Vācijas politikas kontekstā, jāsecina, ka, ņemot vērā padomes locekļu tuvību gan kancleram, gan arī Vācijas militārajai vadībai, ir pamatoti uzskatīt, ka tai ir bijuši tieši rezultāti.<sup>300</sup> Jāatzīmē, ka mērķa sasniegšanai padome izveidoja arī vairākas krājaizdevu kases, lai finansētu izdevējdarbību<sup>301</sup> un atbalstītu vācbaltiešus Baltijas problemātikas aktualizēšanai dažādās formās.<sup>302</sup>

Viena no nozīmīgākajām personām, kas saņēma Baltijas Uzticības padomes atbalstu, bija muižnieks un vācu kolonistu apmetņu veidotājs Kuldīgas apriņķī pēc 1905. gada revolūcijas S. Brēdrihs, kurš ieradās Berlīnē 1915. gada maijā no Kurzemes. Jau pirmajos mēnešos pēc ierašanās viņš pēc T. Šīmaņa uzaicinājuma ņēma dalību vairākās Baltijas Uzticības padomes sēdēs un uzsāka aktīvu propagandas darbu, lai panāktu atbalstu Vācijā visaptverošas Baltijas kolonizācijas idejai. S. Brēdrihs bija viens no aktīvākajiem vācbaltiešiem Baltijas aneksijas un ģermanizācijas veicināšanas jautājumā Pirmā pasaules kara laikā, izvēršot savu darbību vairākos virzienos – gan publicējot rakstus presē<sup>303</sup>, nosūtot memorandus<sup>304</sup> un

---

<sup>296</sup> Ungern-Sternberg, J. Political views of Baltic German intellectuals living in Germany about World War I in the East. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata XV*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 186. lpp.

<sup>297</sup> Denkschrift des Baltischen Vertrauensrats, dem Reichskanzler übersandt am 28. Juli 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 15, S. 3.

<sup>298</sup> Turpat. S. 5-8.

<sup>299</sup> Grimm, C. *Jahre Deutscher Entscheidung im Baltikum*. Essen: Essener Verlagsanstalt, 1939. S. 20.

<sup>300</sup> Vairāk sk.: Rimscha, H. Adolf von Harnack, Theodor Schiemann und Karl Dehio in ihren Bemühungen um eine deutsche Universität Dorpat. In: Hehn, R. von., Kenez, C. J. (Hrsg.) *Reval und die Baltischen Länder. Festschrift für Hellmuth Weiss zum 80. Geburtstag*. Marburg, Lahn: J. G. Herder-Institut, 1980. S. 58-59; Kirsch, P. *Deutschbaltische Emigré-Organisationen und ihre Verflechtung mit der deutschen Lettlandpolitik und ihr Einfluss auf die Deutschbalten in Lettland (1918-1934)*. Magisterarbeit. Köln: Philosophische Fakultät der Universität zu Köln, 2013. S. 30.

<sup>301</sup> Sk., piem.: *Skizze der wirtschaftlichen Verhältnisse Livlands*. Berlin: Herausgegeben vom Baltischen Vertrauensrat, 1915.; *Führer durch Liv- Est- und Kurland, mit deutsch-lettischen und deutsch-estnischen Sprachführer*. Herausgegeben im Auftrag des Baltischen Vertrauensrats. Oldenburg: Verlag von Gerhard Stalling, 1915. u.c.

<sup>302</sup> Darlehnskasse II des Baltischen Vertrauensrates. Berlin, 8.08.1916. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16, S. 46-47.

<sup>303</sup> Sk., piem.: Broedrich, S. Die Weihnacht der deutschen Kolonistenbauern in Rußland. *Libausche Zeitung*, Nr. 10, 31.01.1916; Ein lettischer Ententejunger über Kurland. *Stimmen aus dem Osten*, Nr. 22., 3.05.1917; Siedlungsland in Kurland und Litauen. *Stimmen aus dem Osten*, Nr. 32, 4.07.1917. u.c.

<sup>304</sup> Broedrich, S. *Die Machtgelüste Russlands. Beitrag zur Psyche des Russischen Volkes*. 1915. Denkschrift.; Kommt es zur Revolution in Russland? Denkschrift, 1915; Kolonisationsmöglichkeiten im Ostseegebiete

izdodot iespieddarbus<sup>305</sup>, gan arī personīgi tiekoties ar augstām valsts amatpersonām un dažādu sabiedrisku organizāciju vadītājiem.

S. Brēdriha publikācijas un sagatavotie memorandi atklāj ļoti radikālu redzējumu par Baltijas nākotni, kas zināmā mērā saskanēja ar Panģermāņu savienības un H. Klāsa iespieddarbos paustajām nostādnēm. S. Brēdrihs Baltiju uztvēra kā koloniālu zemi Eiropas austrumos, uzsverot, ka “visas trīs bez vēstures esošās mazās zemnieku tautu drumslas” ar “prūsiskas audzināšanas un vācu kultūras” palīdzību izdosies vienas paaudzes laikā pilnībā ģermanizēt, turklāt igauņus, latviešus un lietuviešus būs iespējams izmantot kā darbaspēku Vācijas uzņēmumiem un mobilizēt bruņotajos spēkos turpmākos konfliktos.<sup>306</sup> Tieši šāda pozīcija caurstrāvoja S. Brēdriha darbību visus kara gadus, saskatot iespēju atdalīt no Krievijas impērijas tās rietumu guberņas un novest līdz galam pēc 1905. gada revolūcijas aizsāktu vācu kolonistu noņemšanu Baltijā. Krievijas varas saglabāšanā pār šīm teritorijām S. Brēdrihs saskatīja draudus vācbaltiešu fiziskai pastāvēšanai, jo, ņemot vērā 1905. gada revolūcijas (latviešu uzbrukumus, muižu dedzināšanu) un 1914. gada (deportācijas, dažādie aizliegumi un īpašumu atsavināšana) pieredzi, Krievija mēģinās izrēķināties ar visiem, kas jebkādā veidā pauduši atbalstu Vācijai kara laikā.<sup>307</sup>

S. Brēdrihs bija cieši saistīts ar vairākām politiski labēji orientētām organizācijām un ietekmīgām valsts amatpersonām, kurām bija svarīga loma Vācijas kara mērķu formulēšanā attiecībā pret Baltiju. Pirmkārt, S. Brēdrihs pēc ierašanās Berlīnē uzturēja saikni ar 1914. gada decembrī dibināto Vācu tautas sardzi (*Deutscher Volksschutz*), kuras mērķis bija “veidot Baltijas provinces un Somiju kā izejas punktu Vācijas saimnieciskajām interesēm Krievijā”.<sup>308</sup> Organizācijā bija iesaistīts arī Baltijas Uzticības padomes priekšsēdētājs O. fon Vē un Vilhelms fon Vrangelis, kurš jau no 1914. gada rudens aktīvi centās vērst Vācijas ģenerālštāba uzmanību uz Baltijas ilgtermiņa stratēģisko nozīmi, piemēram, mēģinot pārliecināt ģenerālštāba priekšnieka Ē. fon Falkenhaina vietnieku ģenerāli Kurtu fon Manteifeli par nepieciešamību virs Kurzemes un Vidzemes naktī pirms svētdienas dievkalpojuma ar cepelīniem izmest speciāli sagatavotas avīzes ar citātiem no Nīderlandes, Zviedrijas un citu valstu laikrakstiem, kuros it kā slavēta Beļģijā izveidotā Vācijas pārvalde, tādējādi radot labvēlīgu noskaņojumu latviešu sabiedrībā par iespējamu vācu spēku iebrukumu Baltijā.<sup>309</sup> Tieši V. fon Vrangelis organizēja arī K. fon Manteifeļa tikšanos ar S. Brēdrihu 1915. gada 18. jūnijā, kurš uzstājās ar apjomīgu referātu par stāvokli Krievijā laikā no 1914. gada augusta līdz 1915. gada maijam, analizējot arī latviešu un igauņu politisko noskaņojumu un stāvokli pasaules karā. Jāatzīmē, ka Vācu tautas sardze, izmantojot atsevišķu tās biedru tuvību Vācijas ģenerālštābam, ar S. Brēdriha atbalstu izstrādāja tālejošus projektus, kas sniedzās pāri Baltijas atdalīšanai no Krievijas. Viena no nozīmīgākajām iecerēm, piemēram, kurā arī iesaistījās Helsinkos dzīvojošais vācbaltietis, jurists Frīdrihs Veterhofs, bija apzināt Vācijas karagūstekņu noņemšanu esošos latviešus un igauņus un, izvērsot viņu starpā apjomīgu aģitāciju, izveidot vairākas bataljona lieluma militārās vienības, kas tiktu iesaistītas karadarbībā Somijā un Baltijā, ja militārais un politiskais stāvoklis reģionā to atļautu.<sup>310</sup> Šāda iecere tika prezentēta arī ģenerālštāba priekšniekam Ē. fon

---

Russlands und in Litauen. Denkschrift, 1915.; Die Letten im Baltikum, speziell in Kurland. Denkschrift, 1915.; Die Litauische Frage. Denkschrift, 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 15.

<sup>305</sup> Broedrich, S. *Das Neue Ostland*. Scharlottenburg: Ostlandverlag, 1915.

<sup>306</sup> Broedrich, S. *Die Machtgelüste Russlands. Beitrag zur Psyche des Russischen Volkes*. 1915. Denkschrift. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 15, S. 31-35.

<sup>307</sup> Broedrich, S. *Kommt es zur Revolution in Russland?* Denkschrift, 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 15, S. 43.

<sup>308</sup> Satzung des Vereins “Deutscher Volksschutz, Verband und Wahrung wirtschaftspolitischer Interessen in Russland.” Berlin, 12.12.1914.; Protokoll der Vorstände-Sitzung des Vereins “Deutscher Volksschutz”. Berlin, 20.03.1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 15, S. 86, 89-90.

<sup>309</sup> Baron Wilhelm von Wrangel an dem General der Infanterie v. Manteuffel, stellv. des Generalstabs. Berlin, 21.10.1914. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16, S. 5-10.

<sup>310</sup> F. Veterhofs plāns paredzēja panākt Zviedrijas iesaistīšanos Pirmajā pasaules karā Centrālā bloka valstu pusē, kas ļautu jaunizveidotos latviešu-igauņu bataljonus pārvest no karagūstekņu noņemšanai uz Zviedriju, no kurienes

Falkenhainam, kurš ar F. Veterhofu tikās 1915. gada augustā pēc admirāļa G. fon Millera ierosinājuma.<sup>311</sup>

Otrkārt, S. Brēdrihs ar iepriekšminēto organizāciju starpniecību 1915. gada pavasarī un vasarā vairākkārt tikās ar Prūsijas ierēdņi, Brandenburgas apgabala prezidentu un Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības (*Gesellschaft zur Förderung der inneren Kolonisation*) priekšsēdētāju Frīdrihu fon Šverīnu un vienu no biedrības dibinātājiem, ietekmīgo ekonomistu un slepenpadomnieku Maksi Zēringu, izklāstot viņiem savu redzējumu par Baltijas pārvaldes un kolonizācijas iespējām.<sup>312</sup> Abi bija ievērojami kolonizācijas jautājumu speciālisti, kas desmitgadēs pirms Pirmā pasaules kara bija aktīvi iesaistīti zemnieku noņemšanas realizācijā Vācijas impērijas pierobežā – gan Elzasā, gan arī Austrumprūsijā.<sup>313</sup> Līdz ar Krievijas impērijas karaspēka masveidīgo atkāpšanos uz valsts iekšieni 1915. gada pavasarī un vasarā, F. fon Šverīns un M. Zērings, iekļaujoties T. fon Betmana-Holvega aizsāktajā diskusijā par iespējamo Vācijas buferzonu, izvirzīja jaunu konceptuālu nostādni par vāciešu izceļošanu – noņemšanu ārpus Vācijas impērijas robežām Austrumeiropā, nepieciešamības gadījumā “attīrot” zemi no vietējiem iedzīvotājiem, kas vairumā gadījumu tika vērtēti kā “nepilnvērtīgi.”<sup>314</sup> Baltijas un sevišķi – Kurzemes gadījums, kur zemi bija atstājuši vairāki simti tūkstoši bēgļu, radīja izcilu vidi kolonizācijas eksperimentam, izslēdzot nepieciešamību iedzīvotājus pārvietot piespiedu kārtā. Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības uzmanību uz Baltijas “iespējām” lielā mērā vērta S. Brēdrihs, no jauna aktualizējot jautājumu līdz ar Vācijas karaspēka iebrukumu Kurzemes guberņā.

Neskatoties uz spiedienu, kas tika izdarīts uz kancleru un Vācijas valdību (situāciju vēl papildus saasināja 1915. gada jūnijā 1341 vācu profesora iesniegtā petīcija par Baltijas aneksijas nepieciešamību, kā arī mēnesi vēlāk – 140 zinātnieku un sabiedrisko darbinieku protesta vēstule pret jebkādu Vācijas paplašināšanu un citu zemju rēķina<sup>315</sup>), T. fon Betmans-Holvegs kopumā ieturēja nogaidošu pozīciju. Šajā laikā oficiālā sarakstē ar ģenerālštāba priekšnieku Ē. fon Falkenhainu viņš uzsvēra, ka militāru, etnisku un iekšpolitisku iemeslu dēļ ir skeptisks par Baltijas atdalīšanu no Krievijas impērijas. Neskatoties uz apstākli, ka latvieši un igauņi esot vāciešiem naidīgi, T. fon Betmanis Holvegs norādīja, ka zināms šķērslis būtu arī vācbaltieši – ilgstoši baudījuši Krievijas labvēlību un privilēģijas, tie vēlēsies saglabāt savu ietekmi arī esot Vācijas sastāvā, kas nebūs iespējams. Tāpat problēmas sagādātu Krievijai stratēģiski svarīgās ostas un pieeja jūrai – ja Baltija tiktu atdalīta, tas novest pie jauna konflikta

---

ar Vācijas palīdzību varētu uzsākt Somijas un Baltijas atbrīvošanu. Šādam scenārijam bija arī atbalsts no vairākām politiskām organizācijām Zviedrijā, kas karā saskaņā ar iespēju atjaunot Zviedrijas dominanci visā Baltijas jūras reģionā. Sk.: Friedrich Wetterhoff an den Regierungspräsident von Schwerin. Frankfurt, a. O., 29.04.1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 15, S. 96-98; Fritz Wetterhoff, Denkschrift aus Finland. S. 1-5.; Fritz Wetterhoff, Denkschrift. Überreicht von finnischen staatsbürgern. Berlin, März, 1916. S. 1-4. HStAS, E40/72, Bü 758.; Kuldekepp, M. Swedens Historical Mission and World War I. In: *Scandinavian Journal of History*, Vol. 39, No. 1, 2014. pp. 139-140.; Par vācbaltiešu propagandas faktoru Zviedrijas sabiedriskās domas veidošanā sk.: Kezbers, I. Par baltvācu propagandu Zviedrijā (1914-1919). Grām.: Krupņikovs, P. (Sast.). *Vācija un Baltija*. Rīga: Avots, 1990. 95. – 98. lpp.

<sup>311</sup> Görlitz, W. (Hrsg.). *Regierte der Kaiser? Kriegstagebücher, Aufzeichnungen und Briefe des Chefs des Marine-Kabinetts Admiral George Alexander von Müller, 1914-1918*. Göttingen: Musterschmidt-Verlag, 1959. S. 124.

<sup>312</sup> Broedrich, S. Kampf um Deutschen Lebensraum. Manuskript. o.O. 1943, S. 517-520. Bibliothek der Carl-Schirren-Gesellschaft, 7640 – 46/33.

<sup>313</sup> Par Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības galvenajām ideoloģiskajām nostādnēm un darbību pirms kara sk.: Baier, R. *Der Deutsche Osten als Soziale Frage. Eine Studie zur preußischen und deutschen Siedlungs- und Polenpolitik in den Ostprovinzen während des Kaiserreichs und der Weimarer Republik*. Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1980. S. 40-58.

<sup>314</sup> Nelson, R. L. The Archive for Inner Colonization, the German East and World War I. In: Nelson, R. L. (Ed.) *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East. 1850 to present*. New York: Palgrave MacMillan, 2009. pp. 82.

<sup>315</sup> Andersons, E. *Latvijas vēsture 1914–1920*. Stokholma: Daugava, 1967. 155. lpp.; Sukkienicki, W. *East Central Europe during World War I...* pp. 144.; Vairāk par profesūras un akadēmisko aprindu iesaisti kara mērķu diskusijā sk.: Schwabe, K. Ursprung und Verbreitung des alldeutschen Annexionismus in der deutschen Professorenschaft im Ersten Weltkrieg. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 14. Jahrg., Heft 2, 1966. S. 105-138.

pārredzamā nākotnē.<sup>316</sup> Jāsecina, ka kanclers Baltijas guberņas šajā brīdī vairāk vēlējās izmantot kā faktoru miera sarunās ar Krieviju, līdz ar to konkrēti lēmumi par Vācijas kontrolē esošās Kurzemes guberņas pārvaldi un visas Baltijas politisko nākotni vēl netika pieņemti valsts politiskajā vadībā. Šādi apstākļi zināmā mērā veicināja Austrumu frontes militārās vadības rīcības brīvību okupētajās teritorijās, kas uzsāka zemes reorganizāciju pēc saviem ieskatiem.

Situācija būtiski mainījās 1915. gada vasarā, kad Nikolajs II, saglabājot lojalitāti pret Krievijas sabiedrotajām Antantes valstīm, noraidīja Vācijas oficiālo piedāvājumu uzsākt miera sarunas, uz kuru norisi lielu svaru lika Vācijas ģenerālštābs. Ē. fon Falkenhains atmiņās uzsvēra, ka militārie mērķi Austrumu frontē 1915. gada jūlijā-augustā bija sasniegti (Vācijas karaspēks turklāt bija okupējis jau lielāko daļu pirmskara Kurzemes guberņas teritorijas), un Vācija vēlējās paturēt tikai Polijas rietumu daļu, vērsot galveno uzmanību uz karadarbības norisi Rietumu frontē, kas joprojām bija prioritāra.<sup>317</sup>

Jautājums par iespējamo miera līgumu ar Krieviju līdz pat 1915. gada vasarai bija galvenais faktors, kura dēļ kanclers un valdība nevēlējās pieņemt tālejošus lēmumus vai publiski apspriest Vācijas kara mērķus Austrumeiropā (P. fon Hindenburga un Ē. Lūdendorfa izvērsto ofensīvu Baltijas teritorijā gan kanclers, gan arī štāba priekšnieks Ē. fon Falkenhains uztvēra negatīvi, galvenokārt neparedzamo seku dēļ, kas varēja apdraudēt miera sarunas ar Krieviju<sup>318</sup>). Taču situācija būtiski mainījās līdz ar Krievijas atteikumu, pēc kura T. fon Betmans-Holvegs pieļāva iespēju potenciālo buferzonu paplašināt, tajā iekļaujot arī Baltijas zemes, kas administratīvi neiekļautos Vācijā, bet iznestu visas kara saimnieciskās grūtības uz saviem pleciem, tādējādi pasargājot pašu Vāciju.

**F. fon Šverīna un M. Zēringa memorandi.** Jau 1915. gada pirmajā pusē kanclers sāka darbu pie vadlīniju izstrādes saistībā ar okupēto Austrumeiropas zemju pārvaldes modeli un iespējamo aneksiju gadījumam, ja Krievija noraidītu jebkādas sarunas par karadarbības pārtraukšanu abu valstu starpā. Janvārī kanclers deva uzdevumu Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības priekšsēdētājam F. fon Šverīnam izstrādāt memorandu par šādas politikas iespējām aprišēm, lūdzot materiālas ziņas un rekomendācijas turpmāk veicamajiem soļiem. Tas liecina ne tikai par Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības un pārējo organizāciju efektīvo lobēšanu un aģitāciju darbu valstiskā līmenī, bet, kā norāda vēsturnieks R. Nelsons, arī par Vācijas kanclera patiesajiem uzskatiem, kas atspoguļojās viņa redzējumā par valstī ziņošākajiem “Austrumu ekspertiem”, uz kuru viedokli valdībai būtu jābalstās.<sup>319</sup>

F. fon Šverīns pirmo ziņojumu Reihskancelejai iesniedza 1915. gada martā un pēc okupēto Polijas teritoriju, Lietuvas un Kurzemes apmeklēšanas septembrī, sekoja otrs ziņojums decembrī. Tā paša gada augustā pēc kanclera rīkojuma un paša lūguma Austrumu frontes vadībai<sup>320</sup> uz Lietuvu un Kurzemi ar mērķi sagatavot ziņojumu Vācijas valdībai devās arī biedrības priekšsēdētāja vietnieks M. Zērings, kuru braucienā pavadīja S. Brēdrihs, viņa brālis un Kuldīgas apriņķa vācu pārvaldes priekšnieks Roberts Brēdrihs, kā arī militārās pārvaldes priekšnieks Kurzemes apgabalā A. fon Goslers.<sup>321</sup>

Abu sniegtie ziņojumi kancleram bija savā saturā līdzīgi un daļēji sakrita ar Panģermāņu savienības 1914. gada septembrī sagatavo memorandu par Vācijas kara mērķiem. F. fon Šverīns savos ziņojumos Polijas un Baltijas zemju jautājumā saskatīja Vācijas iespēju kļūt par pasaulē

<sup>316</sup> Strazhas, A. The Land Oberost and its Place in Germany's Ostpolitik 1915-1918. In: Vardys, S. V., Misiunas, R. J. (ed.) *The Baltic States in Peace and War, 1917 – 1945*. London: Pennsylvania State University Press, 1978. pp. 46.

<sup>317</sup> Falkenhayn, E. *Die Oberste heeresleitung 1914. – 1916*. Berlin: E.S. Mittler, 1920. S. 129-131.

<sup>318</sup> Stopinski, S. *Das Baltikum im Patt der Mächte. Zur Entstehung Estlands, Lettlands und Litauens im Gefolge des Ersten Weltkriegs*. Berlin: Berlin Verlag, 1997. S. 21.

<sup>319</sup> Nelson, R. L. The Archive for Inner Colonization, the German East and World War I. In: Nelson, R. L. (Ed.) *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East. 1850 to present*. New York: Palgrave MacMillan, 2009. pp. 80-81.

<sup>320</sup> Schreiben von Max Sering, 9.09.1915. LMAVB RS, F23-17/1, l. 44.

<sup>321</sup> Broedrich, S. Kampf um Deutschen Lebensraum. Manuskript. o.O. 1943, S. 562. Bibliothek der Carl-Schirren-Gesellschaft, 7640 – 46/33; BArch MA, N98/2, S. 9-10.



dominējošu lielvaru – anektējot Beļģiju tiktu iegūti industriāli attīstīti rajoni Eiropas rietumos, savukārt Polija un Baltijas zemes kalpotu kā zināms pretsvars, sniedzot Vācijai milzīgas platības ar agrāru zemi, kas nodrošinātu pārtiku un kalpotu kā vācu kolonizācijas mērķis.<sup>322</sup> Arī M. Zērings, kurš pēc atgriešanās no Kurzemes un Lietuvas septembrī iesniedza ziņojumu par “iekarotajām ziemeļaustrumu teritorijām”, noraidīja jebkādas centienus noslēgt pamieru ar Krieviju, uzsverot, ka Vācijas mērķim jābūt Krievijas robežu atspiešana līdz Peipusa ezeram, šīs teritorijas anektējot vai izveidojot tajās no Vācijas politiski un ekonomiski atkarīgas marionešu valstis. Tas nepieciešams, jo pašreizējās lielvaras (Krievija, ASV, Lielbritānija) savu varenību ieguvušas tikai sistemātiski kolonizējot jaunas zemes un pakļaujot “mazvērtīgākās” tautas, kas tās apdzīvoja. Sevišķi M. Zēringa ziņojumā izcelta Kurzeme, kura viņa vērtējuma bija vispiemērotākā zeme šādai politikai, un kuru vismaz divu līdz trīs paudžu laikā izdotos pilnībā ģermanizēt.<sup>323</sup> M. Zērings, kurš 19. gadsimta beigās bija Prūsijas valsts uzdevumā devies uz Ziemeļameriku, lai iepazītos ar neapdzīvotu zemju apgūšanas un agrāro politiku ASV un Kanādā<sup>324</sup>, Kurzemes guberņā, kur pirmajā kara gadā bija novērojams iespaidīgs demogrāfiskais kritums, saskatīja iespēju kolonizācijas teoriju pārvērst praksē. Viņa ziņojuma saturu bez šaubām iespaidoja arī S. Brēdrihs, kurš M. Zēringu vairākas dienas pavadīja ceļojumā pa Kurzemi, izrādot paša veidotās kolonistu dzīvesvietas Kuldīga apriņķī un tiekoties arī ar atsevišķiem vācu kolonistiem.<sup>325</sup>

F. fon Šverīna un M. Zēringa apjomīgie ziņojumi kancleram būtiski ietekmēja Vācijas politiku okupētajās Austrumeiropas zemēs. Tie tika apspriesti vairākās konferencēs, un kļuva par pamatu visām turpmākajām valdības līmeņa apspriedēm par Polijas un Baltijas zemju pārvaldi un nākotnes statusu, turklāt F. fon Šverīns no 1916. gada sākuma regulāri konsultēja arī Austrumu frontes štābu un Ē. Lūdendorfu.<sup>326</sup> Lai gan atsevišķu Reihstāgā pārstāvēto politisko partiju iekšienē viedokļi svārstījās starp par mieru sarunu uzsākšanu bez teritoriālām pretenzijām un Vācijas teritorijas paplašināšanu uz citu valstu rēķina<sup>327</sup>, 1915. gada nogalē valdības līmenī nostiprinājās T. fon Betmana-Holvega paplašinātās buferzonas koncepcija kā izejas punkts Austrumu politikai, un Baltijas atdalīšanu no Krievijas impērijas uzskatīja par minimālo mērķi, kas kara rezultātā Vācijai jāsasniedz Eiropas austrumu daļa.<sup>328</sup> Šādas pozīcijas nostiprināšanos bez šaubām veicināja arī dažādo valsts amatpersonu, militārpersonu un sabiedrisko organizāciju pārstāvju izdarītais spiediens uz Vācijas valdību. Taču faktiskā kontrole okupētajās Krievijas impērijas teritorijās Ziemeļaustrumeiropā atradās Austrumu frontes virspavēlniecības rokās, kas, lai gan zināmā mērā pauda atbalstu kanclera redzējumam, tiecās veidot no Vācijas valdības autonomu pārvaldes sistēmu iecerētajā buferzonas teritorijā, savā politikā lielā mērā balstoties ideoloģiskā redzējumā, kas reflektēja kara mērķu diskusijā Vācijā izskanējušās tēzes par Baltijas vēsturi, nacionālajām attiecībām, stratēģisko nozīmi un turpmāko lomu Eiropas lielvalstu spēka līdzsvarā.

<sup>322</sup> Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht...* S. 137-139.

<sup>323</sup> Sukkienicki, W. *East Central Europe during World War I...* pp. 144-145.

<sup>324</sup> Vairāk sk.: Nelson, R. From Manitoba to the Memel: Max Sering, inner colonization and the German East. *Social History*, Vol. 35, No. 4. pp. 439-457.; A German on the Prairies: Max Sering and settler colonialism in Canada. *Settler Colonial Studies*, Vol. 5, No. 1. pp. 1-19.

<sup>325</sup> Broedrich, S. Kampf um Deutschen Lebensraum. Manuskript. o.O. 1943, S. 567-571. Bibliothek der Carl-Schirren-Gesellschaft, 7640 – 46/33.

<sup>326</sup> Geiss, I. *Der Polnische Grenzstreifen 1914 - 1918. Ein Beitrag zur deutschen Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg. Historische Studien*, Heft 378. Lübeck, Hamburg: Matthiesen Verlag, 1960.; *Das Deutsche Reich und der Erste Weltkrieg*. Wien: Carl Hanser Verlag, 1978. S. 91-96.

<sup>327</sup> Vairāk sk.: Sammartino, A. *The Impossible border: Germany and the East*. New York: Cornell University Press, 2010. pp. 31.; Gimžauskas, E. *Baltarusių veiksnys moderniosios Lietuvos valstybės teritorijos formavimesi: etnopolitinis, politinis, geopolitinis aspektai (1915-1923 m.)*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Vilniaus universitete, 2001. 10. lpp.

<sup>328</sup> 266. Strazhas, A. The Land Oberost and its Place in Germany's Ostpolitik 1915-1918. In: Vardys, S. V., Misiunas, R. J. (ed.) *The Baltic States in Peace and War, 1917 – 1945*. London: Pennsylvania State University Press, 1978. pp. 47.; Basler, W. *Deutschlands Annexionspolitik in Polen und im Baltikum 1914 – 1918*. Berlin: Rutten & Leoning, 1962. S. 60.

## 2.2. *Ober Ost*: ģenēze, struktūra un galvenie pārvaldes aspekti

**Apgabala izveide.** 1915. gada vasarā un rudenī pakāpeniski aizsākās armijas etapa inspekciju pārvaldes funkciju institucionalizēšanas un centralizācijas procesi Austrumu frontes tiešā aizmugurē. Neskatoties uz vairāku līmeņu diskusijām Vācijā un dažādo viedokļu spektru par iekaroto zemju turpmāko statusu un politisko piederību pēc kara, aktīvās Vācijas armijas tiešā aizmugurē 1915. gadā atradās simtiem kilometru okupētas Krievijas impērijai piederošas teritorijas, kuras apdzīvoja vairāki miljoni cilvēku. Apjomīgie teritoriālie ieguvumi radīja nepieciešamību radīt efektīvu pārvaldes sistēmu, kas ne tikai smagajos kara apstākļos nodrošinātu drošību frontes aizmugurē, bet arī risinātu Vācijas armijas un civiliedzīvotāju apgādes jautājumus. Jautājums par armijas kontrolē esošās Polijas teritorijas, Lietuvas un Kurzemes guberņas tiešo pārvaldi radīja konfliktu starp Austrumu frontes virspavēlniecību, Vācijas ģenerālštābu un Vācijas politisko vadību, kas izgaismoja katras puses intereses, personiskās ambīcijas un ilgtermiņa redzējumu. P. fon Hindenburga un Ē. Lūdendorfa pārvaldes centralizācijas rezultātā izveidotais *Ober Ost* apgabals ar tā specifisko militārās pārvaldes modeli, kā norādīja vēsturnieks K. H. Jansens, zināmā mērā funkcionēja kā “ēnu valdība ārpus Vācijas” un, pateicoties ievērojamam atbalstam tautā un armijā, “kļuva par psiholoģiski svarīgāko varas faktoru Vācijā.”<sup>329</sup>

Okupētajām zemēm prioritāti bija jākalpo kā saimnieciskam un ekonomiskam resursam kara vešanai, neizslēdzot vietējo iedzīvotāju izmantošanu kā darbaspēku. Taču būtiski atšķirās priekšstati, pirmkārt, par teritoriju sadali starp Vāciju un Austroungāriju Polijas jautājumā un, otrkārt, par tiešo resursu pārvaldību un atbildības jomām starp militāro un civilo vadību. Īpaši smags izrādījās jautājums par Polijas teritoriju, kuru, piemēram, Vilhelms II vēlējās pilnībā nodot Austroungārijai, un kas radīja zināmu krīzes situāciju valstī.<sup>330</sup> Pret šādu risinājumu asi iebilda P. fon Hindenburgs un Ē. Lūdendorfs, kuri Poliju vēlējās ne tikai pilnībā atstāt Vācijas kontrolē, bet saglabāt tajā arī militāru pārvaldi, izslēdzot jebkādu civilas varas iejaukšanos; šāds scenārijs turklāt ļautu mērķtiecīgi rekrutēt poļu brīvprātīgos militārās vienībās un, solot viņiem Polijas valsts atjaunošanu, iesaistīt karadarbībā Vācijas pusē.<sup>331</sup>

Ilgstošu pārrunu rezultātā, neskatoties uz Austrumu frontes virspavēlniecības iebildumiem, Krievijas impērijas Polijas teritoriju 1915. gada augustā sadalīja starp Vāciju un Austroungāriju, izveidojot Varšavas un Kelces (no oktobra pārdēvēta par Ļubļinas) ģenerālguberņas. Būtisks faktors lēmuma pieņemšanā bija apstākļi, ka Polijas teritorija atradās pālāk tālu no tiešās frontes līnijas, līdz ar to Vācijas valdība nesaskatīja iemeslu, lai ieviestu tajā ūri militāru pārvaldi, kas atbildētu tikai Austrumu frontes štābam. Problēma atspoguļojās arī izveidotajā Varšavas ģenerālguberņas pārvaldes sistēmā. Kā norāda vēsturnieks Džesijs Kaufmans, pārvaldei bija duāls raksturs – no vienas puses par visa apgabala priekšnieku tika iecelts ģenerālis Hans fon Beselers, kurš ar ārkārtējām pilnvarām atskaitījās tikai Vilhelmam II, savukārt no otras puses izveidoja līdzās pastāvošu civilu zemes administrāciju ar Volfgangu fon Krīzu, kura vadītā iestāde bija tieši pakļauta Vācijas iekšlietu ministrijai, un kurā pastāvēja uzskats, ka tā nav nekādā veidā subordinēta militārām institūcijām okupētajā Polijas teritorijā.<sup>332</sup> Haoss un kompetenču pārklāšanās atspoguļojās arī pārvaldes politikā, kas nenesa

<sup>329</sup> Janßen, K. H. Die Baltische okkupationspolitik... S. 222.

<sup>330</sup> Desch, M. *Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008. pp. 73.

<sup>331</sup> Liulevicius, V. G. Besatzung (Osten). In: Hirschfeld, G., Krumeich, G., Renz, I. (ed.). *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*. Paderborn: Schöningh, 2004. S. 379.; Janßen, K. H. Die Baltische okkupationspolitik des Deutschen Reiches... S. 221.

<sup>332</sup> Kauffman, J. *Elusive Alliance. The German Occupation of Poland in World War I*. Cambridge, London: Harvard University Press, 2015. pp. 30-31.; Sk. arī: Otter, C. *Diet for a Large Planet: Industrial Britain, Food Systems, and World Ecology*. Chicago, London: University of Chicago Press, 2020. pp. 256.; Chu, W., Kauffman, J., Meng, M. A Sonderweg through Eastern Europe? The Varieties of German Rule in Poland during the Two

cerētos rezultātus – neskatoties uz pastāvīgiem centieniem pārliecināt poļus par saviem kara mērķiem, lielākā daļa iedzīvotāju nevēlējās iesaistīties vāciešu organizētos militāros formējumos un pret vācu varu izturējās noraidoši.<sup>333</sup>

Ar Varšavas ģenerālguberņas izveidi un tās problemātisko pārvaldes formu sevišķi neapmierināta bija Austrumu frontes vadība. P. fon Hindenburga adjutants H. J. fon Brokhūzens 1915. gada augusta beigās savā dienasgrāmatā aprakstīja noskaņojumu, kas valdīja štābā pēc tam, kad tika saņemta ziņa par Varšavas ģenerālguberņas izveidi un pārvaldes administrāciju:

“Kopš iepriekšējā vakara mūs visus nomāc sāpīgais iespaids, ko atstāja kārtējais sitiens pa Austrumu frontes virspavēlnieka posteni. Ir dibināta Varšavas ģenerālguberņa ģenerāļa fon Beselera vadībā, kas ir tieši pakļauta ķeizaram. [...] Hindenburgs tad vairs nav Austrumu komandieris, bet gan viens no [daudziem] komandierim [...]. [Viņš] to uztver ļoti smagi. Iepriekšējā vakarā nedz Hindenburgs, nedz Lūdendorfs ieradās uz vakariņām. Mēs varējām iedomāties, kāpēc. Viņš [Lūdendorfs] to uztver kā personīgu aizvainojumu.”<sup>334</sup>

Lēmums par Polijas teritorijas pārvaldi radīja jaunu plaisu Reihskancelejas un Austrumu frontes štāba attiecības. No 1915. gada augusta P. fon Hindenburgs un Ē. Lūdendorfs mērķtiecīgi sāka centralizēt kontroli pār armiju un etapu inspekciju pārvaldībā esošajiem Austrumu frontes sektoriem, mēģinot nepieļaut Polijas scenārija atkārtošanos. Būtisks faktors bija Ē. Lūdendorfa personīgās ambīcijas. Historiogrāfijā ir plaši citēta viņa vēstule valsts apakšsekretāram un vēlākajam ārlietu ministram Artūram Cimmermanam 1915. gada augustā, kurā viņš uzsvēra, ka “tagad, kad man ir atņemta Polija, man ir jādibina cita karaļvalsts Lietuvā un Kurzemē.”<sup>335</sup> Okupētajām teritorijām Ziemeļaustrumeiropā bija jāklūst par militāri pārvaldītu zemi, kurā armijai bez civilās varas iejaukšanās būtu iespēja reorganizēt zemes pārvaldes struktūras, baudot pilnīgu varas un kontroles monopolu.<sup>336</sup>

Ē. Lūdendorfa iecerētā “karaļvalsts” izauga pakāpeniski, ņemot vērā vācu karaspēka virzību, ģeogrāfiskos apstākļus un pastāvošo infrastruktūru okupētajās teritorijās. Līdz atsevišķu pārvalžu institūciju izveidei, zemes administrāciju uzņēmās konkrētās armijas etapa inspekcijas un komandantūras, kas nodrošināja transporta kustību, sakaru līnijas un drošību frontes aizmugurē. Taču, ņemot vērā ģeogrāfiskās telpas plašumu un iedzīvotāju skaitu, bija nepieciešams radīt jaunu pārvaldes sistēmu, kas spētu efektīvāk izmantot zemes saimnieciskos resursus, tādējādi uzņemoties arī plašākas funkcijas. Jānorāda, ka Vācijas ģenerālštābs, rēķinoties ar sekmīgu Šlīfena plāna sekmīgu realizāciju, jau 1914. gada 20. augustā, kad karadarbība vēl risinājās pašas Vācijas teritorijā, izveidoja pārvaldes administrāciju okupētajai Polijas teritorijai un citām Krievijas impērijas rietumu daļām bijušā Minsteres pārvaldes apgabala prezidenta Fēliksa fon Mervelta vadībā, taču oktobrī, ņemot vērā kara gaitu abās Eiropas frontēs, tā tika likvidēta. Pēc Vācijas karaspēka iespaidīgajiem teritoriālajiem panākumiem Baltijas reģionā šādu institūciju neatjaunoja un jaunajos apstākļos Austrumu

---

World Wars. *German History*, Vol. 31, No 3., 2013, pp. 324-330.; Höbelt, L. "So wie wir haben nicht einmal die Japaner angegriffen". Österreich-Ungarns Nordfront 1914/15. Im: G. P. Groß (Hrsg.). *Die vergessene Front - der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2006. S. 113-119.

<sup>333</sup> Daļēji Polijas politikas “neveiksmē” un poļu naidīgajā attieksmē P. fon Hindenburgs vainoja Austroungārijas politiku, kas bija vērsta uz Polijas teritorijas ilgtermiņa piesaisti Austroungārijas duālajai monarhijai. Sk.: Hindenburg, P. *Aus meinem Leben*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1920. S. 205.; Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Białystok-Grodno vom 1. Oktober 1916 bis zum 1. April 1917, S. 40. HStAS, E 130 a, Bü 1157.

<sup>334</sup> Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...* S. 75.

<sup>335</sup> Janßen, K. H. Die Baltische okkupationspolitik... S. 192; Liulevicius, V. *War Land...* pp. 54; Balkelis, T. *War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania, 1914-1923*. Oxford: Oxford University Press, 2018. pp. 26. u.c.

<sup>336</sup> Liulevicius, V. G. *German military occupation and Culture on the Eastern front in World War I*. In: Ingrao, C., Szabo, F. (eds.). *The Germans and East*. Purdue University Press, 2007. pp. 201.

frontes virspavēlniecība saskatīja iespēju izveidot neatkarīgu, civilai varai nepakļautu okupētās zemes daudzpakāpju pārvaldes sistēmu.

Jau pēc pirmajiem nopietnajiem teritoriālajiem ieguvumiem Lietuvas teritorijā un Kurzemes dienviddaļā 1915. gada pavasarī, etapa inspekcijām uzņemoties jaunas, administratīvas funkcijas, Austrumu frontes vadība secināja, ka to kapacitāte ir nepietiekama, turklāt tika gatavota jauna ofensīva Latvijas teritorijā, kas vēl vairāk sarežģītu situāciju; esošā sistēma nespēja tikt galā ar sakaru līniju uzturēšanu un zemes saimniecisko resursu izmantošanu, turklāt Austrumu frontes ziemeļu sektorā atradās vairāki miljoni cilvēku, kuru apgāde ar nepieciešamajiem iztikas līdzekļiem bija faktiski sabrukusi, atkāpjoties Krievijas impērijas armijai un administratīvajam resoram. Tādējādi tika pieņemts lēmums tiešos zemes pārvaldes pienākumus nodot jaunizveidotām zemes pārvaldes institūcijām etapa inspekciju ietvaros, kas būtu tieši pakļautas konkrētās armijas etapa ģenerālinspektoram. Šādu iestāžu izveides nepieciešamību steidzināja arī apstākļi, ka armijas vadība vēlējās sekmīgi organizēt neiznīcinātās 1915. gada labības ražas novākšanu okupētajās Krievijas impērijas teritorijās, kas bija vitāli svarīga armijas un civiliedzīvotāju apgādei ziemā.<sup>337</sup>

Pirmais solis jaunās pārvaldes struktūras organizēšanā tika sperts 11 dienas pēc Liepājas pilsētas ieņemšanas, 1915. gada 18. maijā Austrumu frontes virspavēlnieka štābam izdodot pavēli par civilās pārvaldes ierīkošanu Nemunas armijas etapa inspekcijas ietvaros.<sup>338</sup> Ņemot vērā, ka Vācijas armijas kontrolē atradās tikai daļa Lietuvas teritorijas un Kurzemes piekrastes, par tās pārvaldes teritoriju nozīmēja zemi uz rietumiem no Mēmeles upes, un par tās vadītāju iecēla armijas rezerves majoru ar pieredzi pārvaldes jautājumos A. fon Gosleru, kurš pārvaldes administratīvo centru iekārtoja Tilzītē.<sup>339</sup>

A. fon Goslera vadītā resora izveide bija aizsākums ne tikai pašas *Ober Ost* pārvaldes radīšanai, bet arī tās centralizācijas procesam, kas turpinājās dažādos līmeņos līdz pat kara noslēgumam. Lai gan kā prioritāte saglabājās sākotnējais mērķis par efektīvu zemes saimniecisko resursu (to skaitā – darbaspēka) izmantošanu armijas un civiliedzīvotāju apgādes vajadzībām, Austrumu frontes štābs ar Ē. Lūdendorfu tiecās uz tālejošākām politiskām pārmaiņām kontrolētajā reģionā, atklāti deklarējot, ka “pārvaldes uzdevums okupētajā apgabalā ir atjaunot un uzturēt pienācīgus politiskos un saimnieciskos apstākļus”, turklāt “armijas un Vācijas valsts intereses ir stādāmas augstāk par okupētās zemes [vajadzībām].”<sup>340</sup>

Ņemot vērā šādas pārvaldes prioritātes, Ē. Lūdendorfs un viņa štābs tiecās pēc iespējami lielākas autonomijas no Vācijas ne tikai saimnieciskā, bet ar politiskā plaknē, lai radītu zemē “pienācīgus politiskos apstākļus” pēc savas izpratnes un redzējuma, kas nepakļautos politiskiem strāvojumiem Vācijā. Kamēr faktiskais Vācijas Austrumu frontes virspavēlnieks P. Hindenburgs okupētās zemes pārvaldes jautājumu risināšanā iesaistījās tikai pakārtoti, galveno uzmanību veltot stāvoklim frontē un reprezentatīviem pienākumiem<sup>341</sup>, Ē. Lūdendorfs uzņēmās jaunā apgabala izveidi un organizāciju – pienākumu, kuru viņš pats vēlāk nodēvēja par “lielu, skaistu un vācu vīra cienīgu.”<sup>342</sup>

Frontei stabilizējoties un sākoties pozīciju karam, 1915. gada 21. oktobrī Vācijas Austrumu frontes vadība ar štābu pārcēlās uz Kauņu, kas kļuva par topošā pārvaldes apgabala

<sup>337</sup> *Das Land Ober Ost...* S. 82.

<sup>338</sup> Generalgouvernement Baltische Lande. Bericht "Militärverwaltung der Baltischen Lande. Kurze geschichtliche Darstellung. BArch MA, PH30-III/11, S. 3.

<sup>339</sup> BArch MA, N98/2, S. 4.

<sup>340</sup> *Das Land Ober Ost...* S. 85.

<sup>341</sup> Pēc kara publicētajās atmiņās, piemēram, P. fon Hindenburgs uzsvēra ka “karā ir domājais tikai par karu”, un norādīja, ka Ē. Lūdendorfam piemita “tuvu pārcilvēciskas darba spējas un nenogurstoša griba”, abu attiecības pielīdzinot laimīgai laulībai. Sk.: Hindenburg, P. *Aus meinem Leben*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1920. S. 79., 216.; sk. arī: Westerhoff, C. Deutsche Arbeitskräftepolitik in den besetzten Ostgebieten. In: Maier, K. (red.) *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa 1914 – 1921*. Lüneburg: Nordost institut, 2009. S. 93-94.

<sup>342</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen 1914 – 1918*. Berlin: Ernst Siegrfried Mittler und Sohn, 1919. S. 147.

administratīvo centru.<sup>343</sup> Ierodoties pilsētā, Ē. Lūdendorfs sev uzticētajā uzdevumā saskatīja vairāk par vienkāršu zemes administrāciju kara apstākļos. Savas izjūtas viņš vēlāk aprakstīja atmiņās:

“Kauņa ir tipiska Krievijas pilsēta ar zemām, necilām koka mājiņām un samērā platām ielām. No pakalniem, kuru ciešā ielokā atrodas pilsēta, paveras interesants skats uz pilsētu un Nemunas un Vilijas sateku. Viņpus Nemunai atrodas kādas vecas vācu ordeņpils tornis kā simbols vācu kultūras darbam Austrumos un netālu no tā [atrodas] robežlīnija francūžu pasaules kundzības plāniem – pakalns, no kura Napoleons 1812. gadā vēroja, kā lielā armija šķērsoja upi. Pēkšņi mani pārņēma spēcīgi un vēsturiski iespaidi. Es nolēmu ieņemtajā apgabalā uzsākt kultūras darbu, kuru daudzus gadu simtus šajās zemēs ir veikuši vācieši. Paši par sevi šie raibi sajauktie iedzīvotāji nekādu kultūru nerada un, tādi būdami, tie padodas poliskajam. [...] Apgabalā, kas bija tik liels kā Austrumu un Rietumprūsija, Pozene un Pomerānija kopā, mēs stāvējām priekša milzīgam uzdevumam: viss bija jāuzbūvē un jārada no jauna.”<sup>344</sup>

Viens no pirmajiem Ē. Lūdendorfa soļiem bija sadrumstalotās pārvaldes armiju etapa inspekcijās pakļaut vienotai administrācijai. Pēc Krievijas impērijas armijas “lielās atkāpšanās” 1915. gada pavasarī un vasarā, tās teritorijā bija izveidotas jaunas, atsevišķas pārvaldes institūcijas vairāku Vācijas armiju pakļautībā. A. fon Goslera vadītā Nemunas armijas pārvalde tika pārdēvēta un tās atbildības lokā tika atstātas tikai okupētās Kurzemes guberņas teritorijas. Savukārt uz dienvidiem esošo armiju sastāvā Austrumu frontes vadība radīja jaunas pārvaldes struktūras vēl pieciem atsevišķiem apgabaliem – Kauņai, Viļņai, Suvalkiem, Grodņai un Bjalistokai. 1915. gada 1. novembrī Austrumu frontes virspavēlnieks izdeva pavēli viņa pakļautībā esošajam karaspēkam pārstāt virzību un nostāties ilgstošam pozīciju karam, un 4. novembrī, lai pakļautu visus sešus apgabalus Kauņas administrācijai un realizētu vienotu politiku visai zemei, iepriekšminētie apgabali tika apvienoti Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes apgabalā jeb *Ober Ost*.<sup>345</sup> Apgabals aptvēra iespaidīgu daļu Ziemeļaustrumeiropas reģiona un tā 1915. gadā bija kā lielākā Vācijas armijas pārvaldītā teritorija – kopumā 180 808 km<sup>2</sup> ar vairāk nekā trīs miljoniem iedzīvotāju, no kuriem vairākumā bija poļi, lietuvieši, baltkrievi un latvieši.<sup>346</sup>

Lai pārvaldi padarītu efektīvāku, turpmākajos gados vairākkārt tika mainīts *Ober Ost* administratīvais iedalījums, vadoties gan pēc militāriem, politiskiem un saimnieciskiem apsvērumiem, gan arī sociāliem, kulturāliem un pat etniskiem faktoriem – sevišķi okupēto Baltijas guberņu gadījumā, kur būtisks aspekts bija vācbaltiešu klātbūtne, kas atšķīra to no citām zemēm. Līdz kara noslēgumam *Ober Ost* zemju administratīvās robežas tika mainītas vairākas reizes. 1915. gada nogalē apvienoja Viļņas un Suvalkas apgabalus, pievienojot to jaunizveidotajam Lietuvas apgabalam. Līdzīga centralizācija skāra arī Bjalistoku un Grodņu, kuru apvienotais apgabals 1918. gada februārī arī tika iekļauts Lietuvas militārās pārvaldes teritorijā, sadalot Lietuvas apgabalu ziemeļu un dienvidu pārvaldes sektoros.<sup>347</sup> Tādējādi 1918.

<sup>343</sup> Nebelin, M. *Ludendorff. Diktator im Ersten Weltkrieg*. München: Siedler, 2010. S. 191.

<sup>344</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen 1914 – 1918*. Berlin: Ernst Siegrfried Mittler und Sohn, 1919. S. 138, 146.

<sup>345</sup> Grimm, C. *Jahre Deutscher Entscheidung im Baltikum*. Essen: Essener Verlagsanstalt, 1939. S. 3; Andersons, E. *Latvijas vēsture 1914 – 1920*. Stokholma: Daugava, 1967. 158. lpp.

<sup>346</sup> *Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit in den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Białystok-Grodno*. Stuttgart: Verlag der Presseabteilung Ober Ost, 1917. S. 431-432.; Kasmach, L. *Forgotten occupation: Germans and Belarusians in the lands of Ober Ost (1915-17)*. *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 54, No. 4, 2016. pp. 323-324.

<sup>347</sup> Liulevicius, V. *War Land...* pp. 198.

gada marta sākumā, kad tika parakstīts Brestļitovskas miera līgums, *Ober Ost* veidoja divi atsevišķi apgabali – Kurzeme un Lietuva.<sup>348</sup>

**Pārvaldes struktūra, administrācija un tās funkcijas.** Raksturojot *Ober Ost* izveidi, poļu vēsturnieks V. Sukņickis norādīja, ka īsā laikā, “bez Berlīnes rīkojuma vai oficiāla valdības lēmuma, izveidojās jauns, politisks veidojums – šķietama protovalsts ar savu augstāko varu, likumdošanu, administrāciju un jurisdikciju, ar savu politiku, tiešu un netiešu nodokļu inkasāciju, muitu, naudu utt.”<sup>349</sup> *Ober Ost* “protovalsts” un tās institūcijas tika “iedzīvinātas” pakāpeniski un ir iespējams runāt par diviem atsevišķiem posmiem tās attīstībā – pirms un pēc 1916. gada 6. jūnija P. fon Hindenburga rīkojumu par pārvaldes iekārtu, kas bieži vēstures literatūrā dēvēta par *Ober Ost* “konstitūciju”.<sup>350</sup>

Neskatoties uz centieniem varu centralizēt un it kā pastāvošo militāro hierarhiju, *Ober Ost* pastāvīgi raksturoja birokrātiska neskaidrība un iekšējas pretrunas. Pirmo posmu, kas aizsākās ar apgabala izveidi 1915. gada rudenī, raksturoja dažādu kompetenču pārklāšanās un atsevišķo pārvaldes apgabalu vadības zināmu rīcības brīvību gan realizētajā politikā, gan arī personāla un administrācijas jautājumos. To noteica ne tikai apstākļi, ka pārvalde bija jāveido no jauna un nebija izstrādātas vadlīnijas par tās aprisēm un politikas pamatprincipiem, bet arī sākotnēji neskaidrā institūciju pakļautība, turklāt, nemitīgi mainīgajos apstākļos frontē, nepastāvēja noteiktība arī jautājumā par pārvaldes apgabala lielumu, jo daļa piefrontes tika klasificēta kā armijas operatīvais apgabals. 1915. gada nogalē, piemēram, Kurzemes militārā pārvalde bija spiesta vienlaikus saņemt pavēles un sniegt pārskatus par darbu četrām struktūrām – Vācijas 8. armijas virspavēlniecībai, tai pakļautajai etapa inspekcijai, kuras ietvaros darbojās arī pati pārvalde, kā arī *Ober Ost* administrācijai un Austrumu frontes virspavēlniecībai. Savukārt atsevišķo apriņķu pārvaldes, kuras bija pakļautas Kurzemes militārās pārvaldes priekšniekam, bija vienlaikus subordinētas arī armijas etapa ģenerālinspektoram, tādējādi radot neskaidru un mulsinošu pakļautības sistēmu.

Šāds stāvoklis radīja šķēršļus monolītai zemes pārvaldes politikai. Izveidoto sistēmu kritizēja arī vadītāji centrālajā aparātā Kauņā, aicinot, piemēram, “visu pārvaldes smaguma centru” pārnest uz atsevišķo apgabalu pārvaldēm un tām pakļautajām iestādēm, jo nepārtraukti norisinājās konflikti starp apgabalu priekšniekiem un etapa inspekcijām, kas negribīgi pieņēma atsevišķo pārvalžu pastāvēšanu, un vēlējās zināmā mērā saglabāt 1915. gada pirmajā pusē pastāvējušo *status quo*, kad etapa ģenerālinspektori bija atbildīgi par gandrīz visiem armijas okupētās zemes pārvaldes aspektiem.<sup>351</sup> 1916. gada vasarā, piemēram, pieci pastāvošie *Ober Ost* apgabali (Kurzeme, Lietuva, Viļņa-Suvalki, Grodņa, Bjalistoka) pārklājās ar kopumā četrus etapa inspekciju (Nr. 8., 9., 10., 12.) kontrolētajām teritorijām, turklāt Kurzeme un Lietuva (teritorija uz ziemeļiem no Kauņas) atradās vienas – 8. etapa inspekcijas pakļautībā, kas radīja sarežģījumus un konfliktus, sevišķi *Ober Ost* un Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieka starpā, kurš bija neapmierināts, ka attieksme pret abiem apgabaliem ir vienāda un netiek ņemti vērā Kurzemes sevišķie (vēsturiskie) apstākļi.<sup>352</sup> Risinājumu šāda modeļa nepilnībām Austrumu frontes virspavēlniecība radīja tikai divus gadus pēc Vācijas karaspēka ienākšanas Latvijas teritorijā – 1917. gada 1. augustā, kad apgabalu pārvaldes atdalīja no etapa

<sup>348</sup> Nākamā reorganizācija *Ober Ost* skāra 1918. gada vasarā, kas izbeidza *Ober Ost* pastāvēšanu tā iepriekšējās veidolā – 1918. gada 1. augustā izveidoja divus atsevišķus apgabalus, kas vismaz formāli baudīja relatīvu autonomiju – Baltijas militāro pārvaldi, kas aptvēra bijušās Krievijas impērijas Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņas, kā arī Lietuvas militāro pārvaldi, kas apvienoja visus iepriekš pastāvējušos apgabalus uz dienvidiem no Kurzemes.

<sup>349</sup> Sukņicki, W. *East Central Europe during World War I...* pp. 147-148.

<sup>350</sup> Atsevišķi autori piedāvājuši arī atšķirīgus *Ober Ost* “vēstures posmus”, sk., piem.: Gierowska-Kałużur, J. *Death-Agony and Birth Pangs: Inheritors of the Grand Duchy of Lithuania under German Occupation 1915 – 1918. Central Europe*, Vol. 17, No. 2, 2019. pp. 114-115.

<sup>351</sup> Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...* S. 127, 129.

<sup>352</sup> Rangliste der Verwaltung des Oberbefehlshabers Ost. Juni 1916. BArch, N1031/8, S. 24-48.; BArch MA, N98/2, S. 30-31.

inspekcijām, pakļaujot tās tikai *Ober Ost* augstākajai vadībai.<sup>353</sup> Lai gan atsevišķas *Ober Ost* amatpersonas pēc kara mēģināja attaisnot sākotnējo modeli (Politiskās nodaļas vadītājs V. fon Gails, piemēram, uzsvēra, ka tas ir bijis apzināts Ē. Lūdendorfa solis līdz situācijas normalizācijai, turklāt jau no 1915. gada rudens tika gaidīts izdevīgs brīdis abu struktūru atdalīšanai<sup>354</sup>), tas sarežģīja tiešās pārvaldes politikas realizāciju. Iespējams, ka viens no faktoriem, kas veicināja apgabalu pārvalžu atdalīšanu no etapa inspekcijām tieši 1917. gada augustā, bija *Ober Ost* gatavošanās formāli demokrātisko zemes sapulču un padomju sasaukšanai Kurzemē un Lietuvā mēnesi vēlāk, mēģinot mazināt arvien pieaugoši kritiku Reihstāgā par armijas slēptiem mēģinājumiem virzīt abu apgabalu aneksiju.

Pirmajos *Ober Ost* pārvaldes mēnešos radīja arī “protovalsts” faktisko izpildvaru – pārvaldes administratīvās nodaļas Kauņā. Tās izveidoja līdz ar Austrumu frontes virspavēlniecības 1915. gada 4. novembra rīkojumu par *Ober Ost* izveidi un propagandas publicitātes materiālos vairākkārt tika uzsvērts, ka administratīvās nodaļas ir pielīdzināmas ministrijām, tādējādi acīmredzot mēģinot vilkt paralēles ar zināmām valstiskuma iezīmēm.<sup>355</sup> Arī pats Ē. Lūdendorfs uz to netieši norādīja, uzrunā darbiniekiem 1915. gada novembrī uzsverot, ka “ir nepieciešams radīt attiecīgas iestādes, ja ir vēlme pārvaldīt [zemi] pēc būtības”, un, tā kā frontē ir sācies nemainīgs pozīciju karš, viņš “visu savas personības spēku veltīs pārvaldes [izveidei].”<sup>356</sup>

*Ober Ost* pārvaldes pamatfunkcijas Kauņā pamatā realizēja deviņas galvenās nodaļas, kuras kara gaitā vairākkārtīgi tika apvienotas un to pienākumi atsevišķos gadījumos pārskatīti – Politiskā (*Politische Abteilung*), Finanšu (*Finanzabteilung*), Lauksaimniecības (*Landwirtschaftsabteilung*), Mežsaimniecības (*Forstabteilung*), Skolu un baznīcu lietu (*Kirchen- und Schulabteilung*), Juridiskā (*Justizabteilung*), Pasta (*Postabteilung*), Tirdzniecības (*Handelsabteilung*), kā arī Zemkopības (*Landeskulturabteilung*). Līdzās tām pastāvēja vairākas subordinētas, formāli atsevišķas nodaļas ar specifiskākām funkcijām, piemēram, Pasu nodaļa (*Passabteilung*), kuru 1916. gada 12. maijā pārdēvēja par satiksmes jeb kustības politikas nodaļu (*Verkehrspolitische Abteilung*).<sup>357</sup> Ņemot vērā tās svarīgumu kopējās *Ober Ost* politikas realizācijā, 1917. gada oktobrī to apvienoja ar Politisko nodaļu, vienoto struktūru nodēvējot par Politikas un iekšējās pārvaldes nodaļu (*Abteilung für Politik und innere Verwaltung*).<sup>358</sup>

Tieši Politiskā nodaļa, kas zināmā mērā bija iecerēta kā *Ober Ost* ekvivalents iekšlietu ministrijai<sup>359</sup>, bija pārvaldes institūcija, kurai Austrumu frontes virspavēlniecība deleģēja plašu pienākumu spektru. Tās kompetencē ietilpa ne tikai koordinēt sakarus starp *Ober Ost*, tā atsevišķo apgabalu pārvaldēm un Vācijas augstākajām politiskajām un militārajām struktūrām (arī – komunikācija ar presi un sabiedriskās domas ietekmēšana Vācijā), bet regulēt arī rīkojumu izdošanu visam apgabalam, kustības kontroli, nacionalitāšu jautājumu risināšanu, iespaiddarbu izdošanu un cenzūru, kā arī monopolu kontroli un pat aprītē esošo maksāšanas līdzekļu (papīra naudaszīmju) drukšanu, tādējādi ir pamatoti uzskatīt, ka tieši Politiskajai nodaļai bija lielākā nozīme ne tikai pārvaldes struktūras organizācijā, bet arī jautājumos, kas saistīta ar okupētās zemes politisko nākotni.<sup>360</sup>

<sup>353</sup> Entwicklung der Verwaltung in den Baltischen Landen. BArch MA, PH30-III/11, S. 3.; A. von Goßler an die Kreishauptleute. 28.08.1917. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 9. l., 98. lp.; VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 5. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>354</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 6, 40.

<sup>355</sup> Sukkienicki, W. *East Central Europe during World War I...* pp. 147.; *Das Land Ober Ost...* S. 86.

<sup>356</sup> Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...* S. 127.

<sup>357</sup> Verordnungsblatt der Deutschen Verwaltung für Kurland. Nr. 24. 30.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 9. l. 89. lp.

<sup>358</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 91. 8.10.1917. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l. 434. lp.

<sup>359</sup> Liulevicius, V. *War Land...* pp. 61.

<sup>360</sup> *Das Land Ober Ost...* S. 87.

Par Politiskās nodaļas svarīgumu liecina arī apstākļi, ka Ē. Lūdendorfs pēc kara publicētajās atmiņās sevišķi izcēla abus nodaļas vadītājus kā personas, kas viņam “vienmēr ir stāvējušas līdzās visu pārvaldes uzbūves laiku” – P. fon Hindenburga znotu un adjutantu H. J. fon Brokhūzenu un juristu V. fon Gailu, kurš nodaļas vadību uzņēmās 1916. gada novembrī pēc H. J. fon Brokhūzēna aiziešanas veselības problēmu dēļ, iepriekš būdams atbildīgs par *Ober Ost* pārvaldes politikas organizatoriskajiem un uzraudzības jautājumiem.<sup>361</sup> Abu armijas rezerves virsnieku iesaiste darbā Austrumu frontes štābā un iecelšana svarīgajā Politiskās nodaļas vadītājā amatā, kura darba uzdevumos ietilpa arī *Ober Ost* viedokļa pārstāvēšana augstākā līmeņa sanāksmēs Vācijā, nebija nejauša. Gan H. J. fon Brokhūzēna, gan V. fon Gaila politiskie uzskati un priekšstati par Vācijas faktoru reģiona nākotnē zināmā mērā sakrita ar Ē. Lūdendorfa redzējumu par vācu civilizējošo lomu. V. fon Gails, kuram bija iepriekšēja pieredze iedzīvotāju noņemšanas (kolonizācijas) darbā Austrumprūsijā, piemēram, atbalstīja gan vācu kolonistu izvietošanas nepieciešamību “Austrumos” (viņš izstrādāja arī atsevišķu plānu par valstsvāciešu noņemšanu apgabalā, liekot šķēršļus bēgļiem atgriezties savās dzīvesvietās no Krievijas, kurus viņš dēvēja par “sliktas higiēnas un visu veidu slimību piemeklētu masu”), gan arī puda apbrīnu par F. fon Šverīna darbu zemes kolonizācijas jomā.<sup>362</sup> Turklāt V. fon Gails izteica arī atklāti antisemitiskus uzskatus, pretnostatot Austrumeiropā dzīvojošos ebrejus vāciešiem. Raksturojot *Ober Ost* dzīvojošās tautas 1915. gadā, viņš norādīja, ka “[ebreju] inteligence bija [skaitliski] neliela, [un] vairums bija spekulējošs, netīrs proletariāts”, kas “*Ober Ost* apgabalā bija svešķermenis starp citām tautām”.<sup>363</sup>

Arī H. J. fon Brokhūzens, kurš pārvaldē strādāja vadošā pozīcijā no tās pirmajām dienām un ieņēma nozīmīgu lomu *Ober Ost* politikas formulēšanā, savā darbībā balstījās līdzīgā redzējumā. Pēc vismaz diviem Kurzemes apmeklējumiem 1915. gada jūlijā, kur H. J. fon Brokhūzens tikās un ņēma dalību ilgstošās pārrunās ar A. fon Gosleru, vācbaltiešiem un slepenpadomnieku, Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības dibinātāju M. Zēringu, viņš guva pārliecību ne tikai par zemes “vācisko kultūru”, bet arī nepieciešamību to pilnībā kolonizēt ar vācu izcelsmes cilvēkiem, tādējādi ilgtermiņā izmainot zemes etnisko sastāvu un nodrošināt tās piesaisti Vācijas impērijai. Pēc viena no Kurzemes apmeklējumiem viņš nosūtīja Ē. Lūdendorfam adresētu, formāli ieturētu ziņojumu, kurā uzsvēra, ka “[..] šeit [Kurzemē] ir jāveic vērīnīga kolonizācija pēc Frīdriha Lielā parauga [..]”.<sup>364</sup> Savā privātajā sarakstē ar sievu viņš bija daudz tiešāks jautājumā par vajadzību formulēt *Ober Ost* ilgtermiņa mērķus, 1915. gada 20. augustā norādot, ka:

“Mums ir nepieciešama kolonizācijas zeme (*Kolonisationsland*), jauna, neskarta zeme (*Neuland*), zemnieku zeme. Mums ir jāuzstāj, ka vecā vācu kolonistu zeme Kurzeme paliek Vācijai, lai tur esošajai vācu kultūra, kas septiņus simtus gadu ir izturējusi laika

<sup>361</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 152.; Rangliste der Verwaltung des Oberbefehlshabers Ost. Juni 1916. BArch, N1031/8. S. 27.

<sup>362</sup> Bericht an den Oberbefehlshaber Ost zum Genossenschaftswesen in Litauen. 30.12.1915. BArch MA, PH30-III/7, S. 11-12.; Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 27.; Barthel, C. A. *Contesting the Russian Borderlands: The German Military Administration of Occupied Lithuania, 1915-1918*. A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the Department of History at Brown University, 2011. pp. 95.; Liulevicius, V. *War Land...* pp. 94-95, 120.

<sup>363</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 10, 14.; Vairāk par vācu karavīru “saskarsmi” ar ebrejiem Austrumeiropā Pirmā pasaules kara gados sk.: Kasmach, L. *Forgotten occupation: Germans and Belarusians in the lands of Ober Ost (1915-17)*. *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 54, No. 4, 2016. pp. 325.; Grill, T. *Pioneers of Germanness in the East? Jewish-German, German, and Slavic Perceptions of East European Jewry during the First World War*. In: Grill, T. (ed.) *Jews and Germans in Eastern Europe. Shared and Comparative Histories*. Volume 8 (New Perspectives on Modern Jewish History). Berlin: De Gruyter, 2018. pp. 125-159.; Strazhas, A. *Die Tätigkeit des Dezernats für Jüdische Angelegenheiten in der "Deutschen Militärverwaltung Ober Ost"*. In: Ezergailis, A., Pistohlkors, G. (Hrsg.) *Die Baltischen provinzen Russlands zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917*. Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1982. S. 315-329.

<sup>364</sup> Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...* S. 155.; sk. arī: Nelson, R. *From Manitoba to the Memel: Max Sering, inner colonization and the German East*. *Social History*, Vol. 35, No. 4. pp. 441.



uzliktos pārbaudījumus, atkal atgrieztos pie savām tiesībām un uzplauktu no jauna. Skumji ir tas, ka vadošos posteņos nepastāv skaidrība par kara mērķiem [...]. Kad trīs vācieši sēž līdžās, viņi nespēj vienoties. Viens grib Beļģiju un pavisam drīzu mieru ar Krieviju, otrs Poliju un saprašanās ar Angliju, trešais grib visu un, ja viņiem pievienojas ceturtais, tas, iespējams, negribēs neko. Par Kurzemi kaut ko zināt grib tikai daži, galvenokārt tamdēļ, ka viņiem ir nepareizi priekšstati par šo zemi, sevišķi [jautājumos], kas attiecas uz vācbaltiešu baronu attieksmi. Ir jābūt šeit uz vietas, lai no vienas puses saprastu šīs zemes bagātību, arī zemniecības, un no otras – lai korekti izvērtētu iedzīvotāju vācisko daļu. [...].<sup>365</sup>

H. J. fon Brokhūzens vēlāk atmiņās atzīmēja, ka viņš ir bijis pirmais, kas *Ober Ost* vadībai norādījis uz Kurzemes “pārņemšanas” jeb aneksijas vajadzību.<sup>366</sup> Lai arī šādi priekšlikumi politiskajās un armijas aprindās izskanēja jau kara pirmajos mēnešos, *Ober Ost* augstākās amatpersonas vismaz pārvaldes darbības sākumposmā 1915. gadā saglabāja ieturētu pozīciju, atklāti neiesaistoties kara mērķu diskusijā. Tam bija vairāki iemesli – gan neskaidrā Vācijas valdības pozīcija kara mērķu jautājumā, gan arī Austrumu frontes virspavēlniecības nevēlēšanās vēl aktīvas karadarbības laikā risināt politiskus jautājumus; vēlāk Ē. Lūdendorfs vilcināšanos ar politisko problēmu risināšanu pamatoja ar to, ka sākotnēji bija nepieciešams, cik ātri vien iespējams, veikt “kultūras uzdevumus” okupētajā zemē, pirms varēja runāt par jebkādiem politiskiem lēmumiem.<sup>367</sup>

Neskatoties uz Austrumu frontes vadības rezervēto pozīciju publiskajā telpā saistībā ar politiskiem jautājumiem, 1914. - 1915. gadā gūtie priekšstati un redzējums par okupēto zemi un tās sabiedrību caurstrāvoja pārvaldes veidošanas procesu. Būtisks aspekts bija administrācijas nokomplektēšana ar kompetentiem, lojāliem un ilgtermiņa mērķu realizācijai piemērotiem kadriem. Par personāla piesaisti kā Politiskās nodaļas vadītājs bija atbildīgs H. J. fon Brokhūzens, kurš līdz 1915. gada decembrim pārvaldes “kodolu” bija nokomplektējis.

Būtisku lomu personāla politikas jautājumos ieņēma arī Ē. Lūdendorfs, kurš tiecās īstenot pilnīgu pārraudzību pār visiem tās aspektiem, uzsverot, ka darbam jānoris “ar vecprūsisku pienākuma apziņu un taupību, ar mazumu sasniedzot daudz”.<sup>368</sup> Ņemot vērā *Ober Ost* teritorijas ģeogrāfisko plašumu un daudznacionālo sastāvu, bija nepieciešams salīdzinoši liels cilvēku skaits, kas tika nodarbināti ne tikai centrālajā pārvaldē Kauņā, bet arī atsevišķo apgabalu struktūrās. Lai saglabātu *Ober Ost* militāro raksturu, sākotnēja iecere paredzēja prioritāri darbam pārvaldē ieskaitīt vācu virsniekus un fronteī vairs nederīgus karavīrus, ka arī atsevišķos gadījumos – vācu civilpersonas, kurām bija specifiska pieredze ar pārvaldi saistītos jautājumos, kas atbilstu *Ober Ost* vajadzībām, vai arī padziļināta izpratne par reģiona vēsturi, kultūru un valodu īpatnībām, turklāt uz valstsvāciešiem netika attiecināti gandrīz nekādi ierobežojumi uzņemšanai darbā.<sup>369</sup> Jāatzīmē, ka darbam militārajā pārvaldē pēc Ē. Lūdendorfa norādes nedrīkstēja pieņemt sievietes – tikai 1916. gadā atļāva atsevišķos gadījumos tās algot kā sekretāres.<sup>370</sup> Ierobežojums attiecās arī uz pārvaldes darbinieku ģimenes locekļu apmeklējumiem.<sup>371</sup>

Sākotnējās ieceres par nelielu, efektīvu pārvaldes aparātu, kas neatkārtotu tās pašas kļūdas, kuras bija raksturīgas Polijas teritorijas pārvaldes orgānos, izrādījās iluzoras. Lai gan Ē. Lūdendorfs vēl pēc kara saglabāja pārlicību, ka viss tika darīts atbilstoši nepieciešamībai ar mazu birokrātisko aparātu (šādu pārlicību dalīja ar V. fon Gails, norādot, ka Ē. Lūdendorfs

<sup>365</sup> Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...* S. 143-144.

<sup>366</sup> Turpat. S. 155.

<sup>367</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 146.

<sup>368</sup> Nebelin, M. *Ludendorff. Diktator im Ersten Weltkrieg.* München: Siedler, 2010. S. 192.

<sup>369</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 148.

<sup>370</sup> Liulevicius, V. *War Land...* pp. 57-58.

<sup>371</sup> Proctor, T. M. *Civilians in a World at War.* New York, London: New York University Press, 2010. pp. 144.

bija “stingrs pret katru personāla skaita palielināšanas pieprasījumu”<sup>372</sup>, *Ober Ost* pārvalde, ņemot vērā pieaugošo darba apjomu un ilgtermiņa ieceres, kas stiepās pāri vienkāršai karalaika zemes administrācijai, pastāvīgi pieauga. Sevišķi tas izpaudās kara pēdējos divos gados, kad visa apgabala un Austrumu frontes faktisko vadību pārņēma Bavārijas princis Leopolds un ģenerālmajors M. Hofmans, kurš stājās Ē. Lūdendorfa vietā.<sup>373</sup> Piemēram, H. J. fon Brokhūzens, atgriežoties Kauņā pēc veselības stāvokļa uzlabošanās 1916. gadā, pārsteigts secināja, ka visas administrācijas birokrātiskais aparāts ir ievērojami pieaudzis, nodēvējot *Ober Ost* centrālo pārvaldi par “pirmās šķiras ūdensgalvu”, kurā strādā personas ar nenosakāmiem pienākumiem, kas nodarbojas tikai ar papīru “ražošanu”.<sup>374</sup>

Avotu trūkuma dēļ ir sarežģīti rekonstruēt arī patieso cilvēku skaitu, kas bija nodarbināti visā *Ober Ost* apgabala pārvaldē laikā no 1915. līdz 1918. gadam. Vēsturnieks V. G. Ļiulevičs, pielīdzinot Lietuvas apgabala pārvaldes aparāta lielumu situācijai Kurzemē, secināja, ka *Ober Ost* pastāvēšanas laikā tajā bija nodarbināti no 10 līdz 18 tūkstošiem cilvēku, pārstāvot ne tikai armiju, bet arī plašu civilo profesiju spektru; starp tiem bija arī “arhīvistu, teoloģijas un filozofijas profesori, Prūsijas Kultūras ministrijas padomnieki, ārsti, liberāļi – parlamenta deputāti, mākslas vēsturnieki, [...] tirgotāji, rakstnieki, mākslinieki, skolotāji”, turklāt bieži darbam tika piesaistīti ierēdņu ģimenes locekļi un draugi, kas, acīmredzot, ļāva izvairīties no dienesta frontē.<sup>375</sup>

Plašā dažādo zinātņu un jomu ekspertu pārstāvniecība liecina arī par vienu no *Ober Ost* iecerētajām darbības pamatfunkcijām – Ē. Lūdendorfa un viņa līdzgaitnieku kultivēto “vācu darbu” (*Deutsche Arbeit*), kas bija veicams okupētajā zemē. Darbs pašā pārvaldē tika pasniegts kā vācu tautas augstās kultūras izpausme un veicamais pienākums reprezentēts kā svarīga “kultūras misija”. Šādu priekšstatu militārā pārvalde tiecās radīt arī publiskajā telpā ar dažādu Vācijas laikrakstu un pašu izdotu propagandas darbu starpniecību. Ievērojami lielais administratīvais aparāts, līdzās saimnieciskai pašpietiekamībai un armijas apgādei, kalpoja šo mērķu sasniegšanai.

***Ober Ost* reglaments un pārvaldes politiku raksturojošās iezīmes.** Pirmajā okupācijas gadā nepastāvēja konkrēti, izstrādāti priekšraksti, kuros tiktu definēti *Ober Ost* pārvaldes mērķi, aprises, atsevišķo iestāžu un struktūru kompetences, kā arī kopējā apgabala organizācija pēc būtības. Pārvalde tika veidota saskaņā Austrumu frontes virspavēlniecības redzējumu – uz pavēļu pamata, kuras pēc publicēšanas ieguva likuma spēku saskaņā ar P. fon Hindenburga 1915. gada 28. jūlija rīkojumu.<sup>376</sup> Tāpat vairākas reizes ceturksnī jaunākos rīkojumus un pavēles apkopoja sevišķā izdevumā, kas bija paredzēts tikai iekšējai lietošanai.<sup>377</sup> Arī atsevišķo apgabalu priekšnieki bija tiesīgi uz zināmu rīcības brīvību, gan pārvaldes institūciju administratīvo aprišu veidošanā, gan arī tiešās politikas jautājumos.

Divus mēnešus pirms aiziešanas no *Ober Ost* tiešās vadības, P. fon Hindenburgs un Ē. Lūdendorfs noslēdza 1915. gada vasarā un rudenī aizsākto pārvaldes centralizācijas procesu, publicējot “Pārvaldes reglamentu Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldītajam etapa apgabalam (*Ober Ost*)”.<sup>378</sup> P. fon Hindenburga 1916. gada 7. jūnijā parakstītais dokuments, kas

<sup>372</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 152.; Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 22.

<sup>373</sup> P. fon Hindenburgs un Ē. Lūdendorfs vadīja Austrumu fronti un *Ober Ost* līdz 1916. gada 28. augustam.

<sup>374</sup> Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...* S. 242.

<sup>375</sup> Liulevicius, V. *War Land...* pp. 57; Starp pazīstamākajiem *Ober Ost* pārvaldē nodarbinātajiem kultūras darbiniekiem bija arī rakstnieks Arnolds Cveigs, kā arī, piemēram, gleznotājs, pārliecinātais cionists Hermans Štruks, kuru valodu zināšanu dēļ uzņēma darbā Politiskajā nodaļā pēc tam, kad viņš par varonību kaujās pret Krievijas impērijas armijas frontē pie Daugavas bija paaugstināts par virsnieku.

<sup>376</sup> Verordnungsblatt der Deutschen Verwaltung für Kurland. Nr. 1. 13.11.1915. LVVA, 6418. f., 1. apr., 9. l., 33. lp.

<sup>377</sup> Austrumu frontes virspavēlniecības izdotsais iespieddarbs “Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost” iznāca no 1915. gada 1. decembra.

<sup>378</sup> *Verwaltungsordnung für das Etappengebiet im Befehlsbereich des Oberbefehlshabers Ost (Ober Ost)*. Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 34. 26.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 185. – 195. lp.

likuma spēku ieguva pēc tā publicēšanas 26. jūnijā, funkcionēja kā savdabīgs militārās pārvaldes pamatlikums un kopumā 90 paragrāfos regulēja *Ober Ost* organizāciju un politikas pamatprincipus.

Diskusijas par nepieciešamību radīt *Ober Ost* pārvaldes reglamentu, kurā būtu formulētas ne tikai militārās pārvaldes iestāžu kompetences un savstarpējā pakļautība, bet arī iezīmēts okupētās zemes iedzīvotāju attiecību modelis ar okupācijas varu, norisinājās ilgstoši. Nedaudz vairāk nekā astoņus mēnešus pēc *Ober Ost* izveides, 1916. gada jūnija sākumā Ē. Lūdendorfs pavēlēja V. fon Gailam šādu reglamentu izstrādāt.<sup>379</sup> Regulāri izklāstot priekšlikumus Ē. Lūdendorfam, un, sadarbojoties ar *Ober Ost* Finanšu nodaļas vadītāju Franci Tisleru, reglaments tika pabeigts un prezentēts P. fon Hindenburgam, kurš to parakstīja faktiski dažas stundas pirms iespieddarba nodošanas drukai.<sup>380</sup>

Izstrādātais reglaments zināmā mērā ir vērtējams kā Austrumu frontes virspavēlniecības darba kulminācija, kas noslēdza okupētās Ziemeļaustrumeiropas telpas reorganizāciju pēc iespaidīgajiem teritoriāliem ieguvumiem 1915. gadā. Lai gan *Ober Ost* funkcijas bija daudzšķautņainas un skāra arī politiskus jautājumus, jādama, ka reglamenta nosaukumā ietvertais jēdziens “etapa apgabals” nebija nejausi izvēlēts, un tam bija pamatots iemesls. Šāds reglamenta formulējums ļāva turpināt kultivēt priekšstatu Vācijā par *Ober Ost* kā tīri militāru veidojumu, kas veic armijai nepieciešamās apgādes un drošības funkcijas, turklāt tas ļāva vismaz formāli izslēgt jebkādu ārēju civilas varas politisko pārraudzību pār norisēm apgabalā. Kā armijas etapa formācija tiešā frontes aizmugurē, *Ober Ost* pakļāvās tikai Austrumu frontes vadībai, Vācijas ģenerālštābam un visas armijas virspavēlniekam. Tādējādi pēc savas būtības tika sasniegts mērķis, pēc kura Ē. Lūdendorfs tiecās jau no 1915. gada augusta – nepieļaut Polijas teritorijas scenārija atkārtošanos, kad abas ģenerālgubernas pakļāva civilai pārvaldei. Reglamenta pirmais paragrāfs tika noformulēts vēl atklātāk, deklarējot, ka militārā pārvalde pakļaujas tikai Vācijas ķeizaram, un norādot, ka tā okupētajā apgabalā faktiski realizē valsts varas funkcijas:

“Austrumu frontes virspavēlnieks (*Ob. Ost*), balstoties uz viņam ķeizariskā uzdevumā nodoto augstāko pavēlniecību, ieņemtajās un viņa pakļautībā esošajās Krievijas daļās realizē izpildvaras, likumdošanas, tiesu un valsts varas [funkcijas]. To ierobežot var tikai Viņa Majestāte Vācijas ķeizars un Prūsijas karalis kā augstākais Vācijas armijas virspavēlnieks.”<sup>381</sup>

Tādējādi vismaz formāli un deklaratīvi tika nostiprināta politiskā autonomija no Vācijas, un bija iespējama virzība uz reglamenta sestajā paragrāfā formulēto, galveno pārvaldes mērķi, kas bija atklāti pretrunā 1907. gada Hāgas konvencijai par okupētas zemes pārvaldes pamatprincipiem – “atjaunot un uzturēt sakārtotus saimnieciskos un politiskos apstākļus okupētajā apgabalā, stādot Vācijas armijas un valsts intereses augstāk par okupētās zemes interesēm.”<sup>382</sup> Viens no pirmajiem soļiem šāda mērķa kontekstā bija skaidri iezīmēta robeža starp “vācisko” un pārējam etniskajām grupām *Ober Ost* teritorijā, tādējādi definējot arī attiecības starp okupētāju un okupētajiem.

Raksturojot pastāvošo attiecību modeli, reglamenta izstrādātājs V. fon Gails norādīja, ka *Ober Ost* tautu negatīvā attieksme un neuzticība militārās pārvaldes rīkojumiem sakņojās ilgus gadsimtus pastāvējušajā apspiestības pieredzē, un piedēvēja vāciešiem “kungu tautas” (*Herrenvolk*) lomu saskarsmē ar vietējām tautām.<sup>383</sup> Stingra “viņi un mēs” paradigma

<sup>379</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 35.

<sup>380</sup> Turpat. S. 36.

<sup>381</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 34. 26.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 185. lp.

<sup>382</sup> Turpat.; Koehl, R. L. A Prelude to Hitler's Greater Germany. *The American Historical Review*, Vol. 59., No. 1., October 1953. pp. 54.

<sup>383</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 10.

caurstrāvoja militārās pārvaldes uzbūvi un politiku visu tās pastāvēšanas laiku, kas izrietēja no jau minētā priekšstata par civilizējošo lomu reģionā. V. G. Ļiulevičs secināja, ka *Ober Ost* reglamentā šis nošķīrums tika apzināti iestrādāts pat militārās pārvaldes institūciju nosaukumos, kuriem priekšā bija jāliek “priedēklis - vācu”, simboliski nošķirot un iezīmējot paralēles ar Ē. Lūdendorfa deklarēto “vācu darbu”, kuru varēja veikt tikai etniski vācieši.<sup>384</sup> Kā norādījis J. Taubers, šāds modelis izrietēja no asimetriskām attiecībām starp okupētāju un okupētajiem – “kultūras hierarhijas bija tik izteiktas”, ka nebija iespējama politiska sadarbība starp diviem nevienlīdzīgiem aktoriem.<sup>385</sup>

Tam līdzās tika skaidri definēta arī vietējo iedzīvotāju loma zemes pārvaldē. Būtiskākā atšķirība starp Vācijas pilsoņiem un okupētās zemes iedzīvotājiem, kuri darbam militārās pārvaldes struktūrās tika piesaistīti reti, slēpās apstākļi, ka vietējiem nebija iespēja noraidīt “darba piedāvājumu” – militārās pārvaldes amatpersonas pavēle bija piespiedu kārtā saistoša, turklāt nekompetence vai slikta doto uzdevumu izpilde varēja tikt interpretēta kā apzināta kaitniecība Vācijas armijas interesēm. Tāpat, uzsākot darbu militārās pārvaldes struktūrās, vietējiem iedzīvotājiem bija jāparaksta apliecinājums, kurā tie apņēmas paklausīt visām pavēlēm, nekaitēt “vācu varai”, pārtraukt jebkādas saites ar Krievijas impēriju, sniegt atbildes uz visiem jautājumiem vācu amatpersonām un neizpaust ziņas, kas saistītas ar militārās pārvaldes darbu. Pārkāpjot kādu punktiem, draudēja 10 000 vācu marku liels naudassods, vai arī piecu gadu cietumsods.<sup>386</sup>

Līdzās iepriekšminētajam, vietējie iedzīvotāji nedrīkstēja ieņemt amatu, ja tas nozīmētu kāda valstsvācieša nostādīšanu subordinētā pozīcijā, turklāt par darbu militārās pārvaldes struktūrās tie nedrīkstēja saņemt atlīdzību. Tas varēja notikt tikai atsevišķos gadījumos ar konkrētā pārvaldes apgabala priekšnieka atļauju par sevišķiem nopelniem.<sup>387</sup> Diemžēl nav saglabājušies avoti, kas ļautu vismaz aptuveni noskaidrot *Ober Ost* centrālajās struktūrās nodarbināto iedzīvotāju skaitu, taču, ņemot vērā plašās pārvaldes funkcijas, dažādās nacionalitātes un teritorijas lielumu, ir pamatoti runāt par vairākiem simtiem, no kuriem vairākums – maznozīmīgos amatos Lietuvas militārās pārvaldes teritorijā. Jāatzīmē, ka iedzīvotāju iesaiste pārvaldes augstākajās pārvaldes struktūrās bija arī cieši saistīta okupācijas režīma ilgtermiņa mērķiem. Gandrīz visās okupētajās zemēs Eiropā, kuras daļas attiecīgā okupētājvalsts bija iecerējusi anektēt, netika pieļauta vietējo iedzīvotāju nonākšana vadošos amatos (*Ober Ost* teritorija, Serbija), savukārt valstīs, kurām bija paredzēts saglabāt kaut vai ierobežotu suverenitāti, piemēram, Rumānijā un Beļģijā, okupācijas struktūras lielā mērā balstījās uz iedzīvotāju sadarbību ar okupācijas varu, daļēji saglabājot arī jau iepriekš pastāvējušas civilās zemes pārvaldes struktūras.<sup>388</sup> Kā zināmu izņēmumu jāvērtē norises Kurzemes apgabalā, kur vietējo vācbaltiešu iesaiste pārvaldē tika saistīta ar aneksijas politiku.

1916. gada jūnija pārvaldes reglaments no jauna uzsvēra arī vācu valodas centrālo lomu gan *Ober Ost* “likumdošanā”, gan arī iedzīvotāju saziņā ar vācu amatpersonām un militāro pārvaldi kopumā. Ņemot vērā katra apgabala specifiskos apstākļus, lietišķā saziņa atsevišķos gadījumos tika pieļauta arī latviešu, lietuviešu, baltkrievu, poļu valodās, kā arī jidišā. Jānorāda, ka vācu valodas oficiālais statuss visā *Ober Ost* tika nostiprināts vairāk nekā pusgadu iepriekš, pirmajā apgabala pavēļu un rīkojumu apkopojumā publicējot P. fon Hindenburga 1915. gada 23. novembra pavēli par vācu valodas izmantošanu. Tā paredzēja, ka katru reizi, kad publiskā

<sup>384</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 34. 26.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 185. lp.; Ļiulevicius, V. *War Land...* pp. 58.

<sup>385</sup> Tauber, J. The View from the Top: German Soldiers and Lithuania in the Two World Wars. In: Housden, M., Smith, D. J. (Eds.) *Forgotten Pages in Baltic History. Diversity and Inclusion*. Amsterdam, New York: 2011. pp. 230.

<sup>386</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 34. 26.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 185. - 186. lp.

<sup>387</sup> Turpat.

<sup>388</sup> Mayerhofer, L. Making Friends and Foes: Occupiers and Occupied in First World War Romania, 1916-1918. In: Jones, H., O'Brien, J., Schmidt-Suppran, C. (Eds.) *The Untold War. New Perspectives in First World War Studies*. Leiden, Boston: Brill, 2008. pp. 121-122.

telpā tiek izziņoti jauni ierobežojumi vai paziņojumi iedzīvotājiem, tam bija jānotiek divās valodās – vācu un lietuviešu, reģionālajā valodā. Lēmumu par to, vai valodai šāds statuss ir piešķirams, Austrumu frontes virspavēlnieks bija tiesīgs pieņemt vienpersoniski.<sup>389</sup> Līdz tam no jau no 1915. gada pavasara Vācijas armijas okupētajos apgabalos pārgāja uz Centrāleiropas laiku un oficiāli stājās spēkā Gregora kalendārs.<sup>390</sup>

Valodu jautājums okupācijas varai veidoja atsevišķu problēmu un bija nozīmīgs arī politiskā plāknē. Lai gan jebkāda politiskā darbība bija aizliegta jau no 1915. gada jūlija, pastāvēja bažas, ka pārāk liela pretimnākšana valodas jautājumos okupētajos apgabalos eventuāli novedīs pie politiskām prasībām un izraisīs “nacionālu atmodu”, gluži kā tas bija novērojams Pirmā pasaules kara izraisītajos procesos Krievijas impērijā un citur Eiropā.<sup>391</sup> Vienlaikus valodu jautājums sagādāja praktiskas problēmas, jo visus rīkojumus un pavēles bija jātulko vismaz piecās valodās. Tam sākotnēji *Ober Ost* pārvaldei trūka kapacitāte un nepieciešamā kompetence. Šim mērķim Politiskās un Preses nodaļu pakļautībā tika izveidots sevišķs tulkošanas birojs, kura darbinieki centralizēti nodrošināja dažādo rīkojumu, pavēļu un avīžu satura pārtulkošanu jidišā, kā arī lietuviešu, poļu un baltkrievu valodās. Lai gan biroja uzmanības loka bija arī latviešu valoda, tās tulkojumus pamatā nodrošināja Kurzemes militārā pārvalde ar tās rīcībā esošajiem resursiem.<sup>392</sup> Situāciju latviešu valodas gadījumā atviegloja Baltijas Uzticības padome Vācijā, kura, atklāti aicinot pēc Baltijas telpas aneksijas, izdeva “senākajai vācu kolonijai” veltītu, vācu karavīriem paredzētu vācu-latviešu un vācu-igauņu vārdnīcu, kura bija pieejama arī militārajai pārvaldei Jelgavā, turklāt Kurzemē dzīvoja arī vācbaltieši, kas pārvaldīja abas valodas.<sup>393</sup>

Zināma kulminācijas Preses nodaļas darbam bija 1918. gada sākumā *Ober Ost* izdotā “Septiņu valodu vārdnīca”, kurā apkopoti vārdi un biežāk izmantotās frāzes ar to tulkojumu vācu, poļu, krievu, baltkrievu, lietuviešu, latviešu valodās un jidišā.<sup>394</sup> Arī vārdnīcā valodu jautājums tika netieši pasniegts kā “vācu darba” izpausme, augstprātīgi aprakstot vācu militārās varas “ieguldījumu” *Ober Ost* dažādo, mazattīstīto tautu valodu modernā attīstībā:

“Daudzām no aplūkojamajām valodām trūkst virkne izteicienu [...]. Katras atsevišķās tautas valodas attīstība ir gājusi kopsolī ar tās kulturālo attīstību; kamēr vieniem trūka juridiskais vārdu krājums, citiem trūka niansētu lauksaimniecības izteicienu; taču visiem kopējs bija trūkums jēdzieniem, kas radušies jaunākos laikos, it sevišķi pasaules kara laikā. [...] Gan latviešu, gan arī lietuviešu valodām līdz šim trūka gandrīz visu izteicienu no juridiskās, militārās un pārvaldes dzīves. Abas valodas ir pašas vecākās Eiropā, taču ir tik kulturāli neattīstītas, ka tās gandrīz ir orientētas tikai uz lauksaimniecību. Tādējādi abām valodām bija no jauna jārada liels skaits jēdzienu [...]”<sup>395</sup>

Preses nodaļa, sadarbojoties ar Politisko nodaļu cenzūras jautājumos, bija atbildīga arī par okupētajā apgabalā publicētajam periodiskajiem izdevumiem un to saturu. Avīzēm kā latviešu valodā Jelgavā izdotajai Dzimtenes Ziņas viens no uzdevumiem bija ieviest militārās

<sup>389</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 1. 01.12.1915. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 39. lp.

<sup>390</sup> Verordnungsblatt der Deutschen Verwaltung für Kurland. Nr. 1. 13.11.1915. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 9. l., 35. lp.

<sup>391</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 3. 20.12.1915. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 50. lp.; Bieder, H. Weißrussland unter deutscher Militärverwaltung im Ersten Weltkrieg (Sprach- und Kulturpolitik im Gebiet „Ober Ost“ in den Jahren 1915–1918). *Studia Białorusnistyczne* 9, 2015. S. 223.

<sup>392</sup> *Das Land Ober Ost...* S. 129.

<sup>393</sup> *Führer durch Liv-, Est- und Kurland, mit deutsch-lettischen und deutsch-estnischen Sprachführer.* Herausgegeben im Auftrag des Baltischen Vertrauensrats. Oldenburg: Verlag von Gerhard Stalling, 1915.

<sup>394</sup> *Deutsch-Polnisch-Russisch-Weißruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch. Sieben Sprachen Wörterbuch.* Leipzig: Presseabteilung des Oberbefehlshabers Ost, Verlag Otto Spamer, 1918.

<sup>395</sup> Turpat. S. 5-6.

pārvaldes radītos jaunvārdus iedzīvotāju ikdienas lietojumā (A. fon Goslers arī uzsvēra, ka viena no latviešu labajām īpašībām ir lielā interese par lasīšanu, tādējādi avīzes “viņus var ievirzīt pareizajā priekšstatu gultnē”)<sup>396</sup>, taču tie bieži bija izrādījās neveikli noformulēti un atsevišķos gadījumos neatbilda latviešu valodas labskanības pamatprincipiem. Spilgti izceļas, piemēram, vārdnīcā iekļautie salikumi kā “čīnu rullis” (*Rangliste*) “pārvaldīšanas kopīgums” (*Verwaltungsgemeinschaft*), “ļaužu barības vielas” (*Volksnahrungsmittel*), “vēles tiesisks” (*Wahlberechtigt*) u.c.<sup>397</sup> Valoda tika padarīta par vienu no instrumentiem *Ober Ost* “civilizējošajā misijā”.

Tādējādi militārās pārvaldes publicētie un kontrolētie periodiskie izdevumi pildīja duālu funkciju – gan informēt par aktuālajām norisēm un jaunākajiem noteikumiem, gan arī “izglīt” šķietami kulturāli atpalikušo sabiedrību. Preses jautājumā *Ober Ost* propaganda saskatīja arī šīs “atpalcības” vienu no cēloņiem – Krievijas impērijas ierobežojošo preses politiku, pielīdzinot Krievijas “despotisko valdību” sliktam dārziņam, kas nerūpējas par augiem, kuriem vajadzīga “gaisma un gaiss”. Tāpat tika uzsvērts, ka stāvokli vēl vairāk sarežģīja iedzīvotāju zemā lasīt un rakstītprasme, kā arī “Babilonai pielīdzināms valodu daudzums” reģionā.<sup>398</sup> Preses nodaļas vadītājs Frīdrihs Bertkaus pēc kara atminējās 1916. gadā sanāksmes laikā *Ober Ost* štābā izskanējušu tēzi, kas pēc būtības atspoguļoja *Ober Ost* preses politikas centrālo vadmotīvu: “Mēs esam tie, kas nes izglītību (*Bildung*), un neviens cits.”<sup>399</sup>

Līdzas pašas pārvaldes struktūras, iedzīvotāju lomas un valodas jautājumiem 1916. gada jūnija reglamenta lielākā daļa bija veltīta *Ober Ost* saimnieciskajai un finanšu politikai, kas bija prioritātes jau kopš Vācijas karaspēka ienākšanas Baltijas teritorijā 1915. gadā.

Atjaunot jebkādu finanšu un saimnieciskās pārvaldības sistēmu okupētajā zemē bija sarežģīti, ņemot vērā manevrējošās karadarbības sekas, izpostīto vidi, rūpniecību un iznīcināto dokumentāciju. Taču, neskatoties uz sarežģījumiem, militārā pārvalde tiecās pēc pilnīgas autonomijas arī šajā ziņā, nostādot finansiālu pašpietiekamību kā galveno mērķi.<sup>400</sup> Okupētās zemes resursi bija jāizmanto pilnībā, lai spētu nodrošinātu ne tikai pašas pārvaldes vajadzības, bet arī apgādātu armiju frontē un civiliedzīvotājus Vācijā. Tāpat saimnieciskajā un finanšu politikā darbojās reglamentā iestrādātais princips par prioritārajiem militārās pārvaldes mērķiem – iedzīvotāju labklājība bija sekundāra un tika pakārtota Vācijas armijas vajadzībām. Arī šajā gadījumā publiskajā komunikācijā pārspīlētā veidā tika atrastas paralēles ar valstiskumu, 1917. gadā, piemēram, uzsverot, ka lielie līdzekļi armijai nav nekas sevišķs, jo *Ober Ost* prioritāte ir “zemes aizsardzība, kas visām kultūras valstīm atrodas [izdevumu] priekšgalā [...]”<sup>401</sup> Tādējādi *Ober Ost* tika netieši reprezentēts kā savā ziņā suverēns apgabals ar valstiskiem uzdevumiem, kurš pilda robežu aizsardzības funkcijas pret ārēju ienaidnieku.

Lai pēc iespējas precīzāk atspoguļotu *Ober Ost* saimnieciskās politikas būtību un mērķus, izstrādājot 1916. gada jūnija reglamentu, tika radīts specifisks termins – pašpietiekamā saimniecība (*Eigenwirtschaft*).<sup>402</sup> Tas paredzēja, ka katrai pārvaldes iestādei visos līmeņos (atsevišķo apgabalu pārvaldēm, apriņķiem, pilsētām) bija jābūt pašpietiekamai savos

<sup>396</sup> Turpat. S. 6.; II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 29. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>397</sup> *Deutsch-Polnisch-Russisch-Weißruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch. Sieben Sprachen Wörterbuch.* Leipzig: Presseabteilung des Oberbefehlshabers Ost, Verlag Otto Spamer, 1918. S. 255, 377, 381, 387.

<sup>398</sup> *Das Land Ober Ost...* S. 131.

<sup>399</sup> Nelson, R. The Archive for Inner Colonization, the German East and World War I. In: Nelson, R. L. (Ed.) *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East. 1850 to present.* New York: Palgrave MacMillan, 2009. pp. 129.; Liulevicius, V. G. The Languages of Occupation: Vocabularies of German Rule in Eastern Europe in the World Wars. In: Nelson, R. L. *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East: 1850 Through the Present.* New York: Palgrave Macmillan, 2009. pp. 129.

<sup>400</sup> *Das Land Ober Ost...* S. 92.

<sup>401</sup> Turpat. S. 96.

<sup>402</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 34. 26.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 189. lp.; Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 39.; Sk. arī: Broedrich, I. *Die Organisation der Deutschen Hoheitsverwaltung in Kurland während des Weltkrieges und ihre Rechtsgrundlagen.* Leipzig: Universitätsverlag von Robert Noske, 1936. S. 26.

izdevumos un ienākumos, ievērojot *Ober Ost* noteiktās vadlīnijas, rīkojumus un pavēles. Ņemot vērā, ka *Ober Ost* skaitījās mobila armijas etapa formācija, neskatoties uz plašajām funkcijām un tās kontrolē esošo, apjomīgo teritoriju, šāds pašpietiekamās saimniecības modelis guva arī atbalstu Berlīnē. 1916. gada 17. – 18. aprīlī Austrumu frontes virspavēlnieka štābā norisinājās apspriede, kurā tika izskatīti jautājumi par pārvaldes finansiālajiem aspektiem, piedaloties *Ober Ost* (Ē. Lūdendorfam, F. Tīsleram u.c.), Vācijas armijas ģenerālštāba un Valsts kases pārstāvjiem. Apspriedes rezultātā tika pieņemti divi būtiski lēmumi. Pirmais no tiem paredzēja, ka *Ober Ost* saglabās savu pārvaldes autonomiju, nepieļaujot Vācijas Iekšlietu ministrijas iejaukšanos pārvaldes procesos, savukārt otrs – iestādēm katrā līmenī apstiprināt un strādāt pēc iepriekš izveidota saimnieciskā plāna.<sup>403</sup> Pirmais *Ober Ost* saimnieciskais plāns stājās spēkā laika periodam no 1916. gada 1. oktobra līdz 31. decembrim, un plānu izstrāde pusgadam saglabājās līdz pat kara noslēgumam.<sup>404</sup>

Jaunajā *Ober Ost* plānveida saimniecībā, kas tika nostiprināta pārvaldes reglamentā, bija skaidri definētas atsevišķo iestāžu loma kopējā sistēmā un to ieņēmumu avoti. Militārajai pārvaldei tie bija vairāki – gan nodevas un nodokļi (personām, nekustamajam īpašumam, kā arī ieņēmumi no muitas), gan arī koksnes eksports, lauksaimniecība, rūpniecība, mežsaimniecība, tirdzniecība, rekvizīcijas, dažādi pakalpojumi iedzīvotājiem un monopolpreces (degvīns, saharīns, sērkociņi, cigaretes), kas līdzās nodokļiem veidoja pārvaldes ieņēmumu lielāko daļu.<sup>405</sup>

Lai panāktu pēc iespējas efektīvāku zemes resursu izmantošanu, pie katras atsevišķās apgabala pārvaldes tika izveidots saimniecības virsnieka amats, kurš tieši bija pakļauts apgabala pārvaldes priekšniekam. Tā uzdevumos ietilpa pusgada saimnieciskā plāna izpildes kontrole, kā arī cita starpā – iepirkumu un tirdzniecības pārraudzība.<sup>406</sup> Būtisks saimniecisko virsnieku darbības aspekts bija darbaspēka organizēšana lauksaimniecības darbiem, kā arī panākt precīzu uzlikto nodevu ievākšanu no zemnieku saimniecībām. Ņemot vērā, ka iedzīvotāju lielāko daļu *Ober Ost* teritorijā veidoja zemnieki<sup>407</sup>, un vairums rūpnīcu iekārtu bija evakuētas, lauksaimniecība militārajai pārvaldei bija augstākā prioritāte, un darbam pēc nepieciešamības tika “mobilizēti” ne tikai karagūstekņi vai vācu karavīri, bet arī skolēni un pat vecāka gadagājuma cilvēki, kurus turklāt bieži nometināja stihiski izveidotās darba nometnēs mežsaimniecības darbu veikšanai.<sup>408</sup> Izplatīts fenomens bija arī “darbaspēka eksports” – kara gados kopumā no *Ober Ost* uz Vāciju dažādu darbu veikšanai nosūtīja vismaz 34 108 cilvēku.<sup>409</sup>

Saimnieciskajā politikā atspoguļojās arī redzējums par iedzīvotāju sekundāro nozīmi apgabalā, neskatoties uz Ē. Lūdendorfa nepamatoto apgalvojumu, ka okupācijas politika realizēta taisnīgi, saudzējot zemi un tās iedzīvotājus, turklāt zemnieki “plaukstošās

<sup>403</sup> Ergebnis der Besprechungen am 17. und 18. April 1916 beim Ob. Ost. LVIA, 641. f., ap. 1, b. 883., l. 22.

<sup>404</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 34. 26.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 190. lp.; *Das Land Ober Ost...* S. 96.

<sup>405</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 1. 1.12.1915.; Nr. 3 20.12.1915; Nr. 5 15.01.1916; Nr. 34 26.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 40., 66., 72., 190. lp.; Ludendorff an die A.O.K.'s, Etappen-Inspektionen, Verwaltungen und selbständigen Forstverwaltungen. 15.07.1916. LVIA, f. 641, ap. 1, b. 883., l. 39. - 40.

<sup>406</sup> Dienstanweisung für die kaufmännisch gebildeten Wirtschaftsoffiziere. 17.08.1916. BArch MA, PH30-III/6, S. 3.

<sup>407</sup> Chiari, B. Geschichte als Gewalttat. Weißrussland als Kind zweier Weltkriege. In: Vollnhals, C. (Hrsg.) *Berichte und Studien Nr. 40. Wehrmacht – Verbrechen – Widerstand. Vier Beiträge zum nationalsozialistischen Weltanschauungskrieg*. Dresden: Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung, 2003. S. 32.

<sup>408</sup> Becker, A. Captive civilians. In: Winter, J. (Ed.) *The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2014. pp. 274-275.;

<sup>409</sup> Westerhoff, C. Deutsche Arbeitskräftepolitik in den besetzten Ostgebieten. In: Tauber, J. (Hrsg.) *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa 1914-1921*. Lüneburg: Nordost-Institut, 2009. S. 95.; Hull, I. *Absolute Destruction. Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2005. pp. 247.

tirdzniecības” apstākļos esot pelnījuši vairāk nekā “krievu laikā.”<sup>410</sup> Piemēram, *Ober Ost* sagatavotie un vēsturnieka V. Sukņicka apkopotie dati par produkcijas ieguvu Kauņas, Suvalku un Viļņas apgabalos 1916. – 1917. gadā atklāj dramatisku ainu – iedzīvotājiem no iegūtā tika atstāts tikai “mazāk nekā 40% kviešu, 19% kartupeļu, mazāk nekā 3,5% sviesta, mazāk nekā 2,5% olu, un mazāk nekā 15% gaļas”; pārējo visu “patērēja armija vai eksportēja uz Vāciju.”<sup>411</sup> Tāpat pastāvīgi un mērķtiecīgi pieauga no iedzīvotājiem par dažādiem pārkāpumiem un tiesu darbiem iekasētie līdzekļi. 1916. gadā, piemēram, sešu mēnešu laikā kopējais apgrozījums šajā ziņā pieauga no nedaudz vairāk kā viena līdz tuvu četriem miljoniem Vācijas marku.<sup>412</sup> Situācija bija vienlīdz problemātiska visā *Ober Ost* teritorijā, kulmināciju sasniedzot pēdējos divos kara gados, kas bija cieši saistīts arī ar vispārējo situāciju Vācijā, kuru mēģināja pastāvīgi līdzsvarot uz okupēto apgabalu rēķina.<sup>413</sup>

Šāda politika eventuāli rezultējās arī militārās pārvaldes saimnieciskās pašpietiekamības mērķa sasniegšanā. *Ober Ost* ne tikai sasniedza pilnīgu neatkarību no jebkādam Vācijas valsts kases dotācijām, bet arī spēja novirzīt ievērojamus līdzekļus Vācijas valsts un civiliedzīvotāju atbalstam. 1917. gada beigās *Ober Ost* līdzekļi bankās, uzņēmumos un nekustamajos īpašumos sasniedza vairākus simtus miljonu marku, no kuriem ievērojama daļa tika novirzīti Vācijai, turklāt *Ober Ost* izvērsa un uzturēja arī ievērojamu tirdzniecības tīklu ar lielākajām Vācijas pilsētām un uzņēmumiem.<sup>414</sup> Finansiāla pašpietiekamība un pieaugošā nozīme tirdzniecībā (sevišķi – vispārējas Sabiedroto valstu blokādes apstākļos) ļāva *Ober Ost* nostiprināt arī ievērojamu politisko ietekmi pašā Vācijā. Tās pieaugumu veicināja arī pēdējais solis, ko realizēja militārā pārvalde pēc reglamenta apstiprināšanas, lai sakārtotu saimniecisko sistēmu un nostiprinātu politisko autonomiju no Vācijas – savu maksāšanas līdzekļu ieviešana okupētajā zemē. *Ober Ost* teritorijā apgrozībā sākotnēji bija gan Vācijas marka, gan arī Krievijas rublis, kura vērtība nekorektas pielīdzināšanas dēļ kritās vairāk par trešdaļu (kompensējot naudas iztrūkumu, savas maiņas un parādzīmes izdeva arī vairākas pilsētas).<sup>415</sup> Sākot no 1916. gada aprīļa beigām apgrozībā pakāpeniski nonāca arī pēc *Ober Ost* rīkojuma Pozenē esošās Austrumu tirdzniecības un rūpniecības bankas (*Ostbank für Handel und Gewerbe*) Kauņā izveidotās aizdevu kases (*Darlehnskasse Ost*) emitētais Austrumu rublis, kā arī 1918. gadā mēnesi pēc Brestļitovskas miera līguma parakstīšanas – jauna parauga naudas zīmes ar Vācijas marku nomināliem jeb t.s. Austrumu (*Ober Ost*) markas.<sup>416</sup>

\* \* \*

Kopumā jānorāda, ka Ē. Lūdendorfa apgalvojums par militārās pārvaldes lomu okupētā apgabala saimnieciskajā “uzplaukumā” drīzāk atspoguļoja iecerēto, nevis patieso realitāti. Jau 1915. gadā formulētais mērķis par varas saglabāšanu reģionā ilgtermiņā bija jāsasniedz vairākos secīgos posmos, no kuriem būtiskākais bija caur efektīvu, militāru kontroli un

<sup>410</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 156, 160.

<sup>411</sup> Sukkienicki, W. *East Central Europe during World War I...* pp. 158.

<sup>412</sup> Strazhas, A. The land Ober Ost and Its place in Germany's Ostpolitik, 1915 – 1918. In: Vardys, S. V., Misiunas, R. J. (Eds.) *The Baltic States in Peace and War, 1917 – 1945*. London: Pennsylvania State University Press, 1978. pp. 53.

<sup>413</sup> Vairāk sk.: Stopinski, S. *Das Baltikum im Patt der Mächte. Zur Entstehung Estlands, Lettlands und Litauens im Gefolge des Ersten Weltkriegs*. Berlin: Berlin Verlag, 1997. S. 55.; Ritschl, A. The pity of peace: Germany's economy at war, 1914-1918 and beyond. In: Broadberry, S., Harrison, M. (Eds.) *The Economics of World War I*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2005. pp. 41-76.

<sup>414</sup> Strazhas, A. The land Ober Ost and Its place in Germany's Ostpolitik, 1915 – 1918. In: Vardys, S. V., Misiunas, R. J. (Eds.) *The Baltic States in Peace and War, 1917 – 1945*. London: Pennsylvania State University Press, 1978. pp. 53.

<sup>415</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 1. 01.12.1915. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 39. lp.; Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987. 160. lpp.; Ducmane, K., Ozoliņa, A. *Naudas laiki Latvijā*. Rīga: Lauku Avīze, 2013. 122. – 124. lpp.

<sup>416</sup> Vairāk sk.: Häpke, R. *Die deutsche Verwaltung in Litauen 1915 bis 1918*. Berlin: Reichsdruckerei, 1921. S. 131-132.; Ducmane, K., Ozoliņa, A. *Naudas laiki Latvijā*. Rīga: Lauku Avīze, 2013. 122. lpp.; Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945*. Stokholma: Daugava, 1976. 46. – 50. lpp.



centralizēta pārvaldes aparāta izveidi maksimāli izmantot darbaspēku un zemes pieejamos resursus, lai radītu iepriekšminēto saimniecisko un tirdzniecības “uzplaukumu”, kas savukārt pārliecinātu gan Vācijas politisko vadību, gan arī okupētās zemes iedzīvotājus, ka vācu vara šeit ir jāaglabā arī pēc kara noslēguma.<sup>417</sup> Tas savukārt ļautu eventuāli realizēt pilnīgu reģiona kolonizāciju un pamatiedzīvotāju ģermanizāciju kā “kultūras darbu” augstāko izpausmi.

Šāds mērķu formulējums izrietēja ne tikai no pragmatiskiem apsvērumiem un Austrumu frontes virspavēlniecības pārliecības par militāras pārvaldes efektivitāti pēc būtības (pretēji civilai varai), bet arī no priekšstata par okupētās zemes iedzīvotāju zemajām vai neeksistējošām nacionālajām ambīcijām, neattīstīto kultūru un galu galā – primitīvi merkantilajām interesēm (finansiālu vai saimniecisku ieguvumu vācu varas apstākļos), kas pastāvīga tika uzsvērts arī militārās pārvaldes iestāžu savstarpējā sarakstē un rīkojumos.<sup>418</sup>

Koloniālā redzējuma saknes, kas caurstrāvoja gandrīz visus *Ober Ost* pārvaldes politikas aspektus, meklējamas “1914. gada idejās” par Vācijas kā “kultūras tautas” sevišķo ceļu (*Sonderweg*) pasaules kara kontekstā<sup>419</sup>, kā arī kara mērķu diskursā 1914. – 1915. gadā, kurā būtiska loma bija jautājumam par Krievijas impērijas rietumu teritorijām, īpaši – Baltijas telpai. Tās “vācisko vēsturi”, iezīmes, kultūru un aneksijas nepieciešamību aktīvi aizstāvēja ievērojams daudzums politiķu, militārpersonu, sabiedrisko darbinieku, dažādu organizāciju un akadēmisko aprindu pārstāvji, regulāri jautājumu aktualizējot gan publiskajā telpā, gan arī memorandos, rakstos un privātās sarunās ar Vācijas politisko vadību, Austrumu frontes virspavēlniecību un militārās pārvaldes darbiniekiem. Tam klāt vēl nāca pati frontes pieredze, 1915. gadā Vācijas karaspēkam ienākot un uzsākot zemes administratīvo struktūru veidošanu. Manevrējošas karadarbības izpostīta, agrāra zeme, kurā spilgti bija redzamas ilgstoša kara sociālās sekas, tika izprasta kā liecība šeit dzīvojošo, vairākumu veidojošo tautu kulturālai atpalcībai. Līdzīgi uzskati bija arī *Ober Ost* Kurzemes apgabala priekšniekam A. fon Gosleram, kurš, būdams pārliecināts par zemes “vāciskumu”, uzsāka tās pārvaldi 1915. gada vasarā.

---

<sup>417</sup> Liulevicius, V. *War Land...* pp. 54.; Hiden, J. *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. pp. 3. – 4.

<sup>418</sup> 1917. gadā Kurzemes militārā pārvalde uzsvēra, ka nav pieļaujami nekādi lēmumi, kas situāciju padarītu vēl sliktāku nekā tas bija “krievu laikos”, piemēram, par tautskolu apmeklēšanu tika aizliegts iekasēt maksu, jo tādas nepastāvēja pirms Vācijas karaspēka ienākšanas. Sk.: Wilhelm Burchard an die Kreishauptleute. 04.1917. LNA LVVA, 6410. f., 1. apr., 1. l., 42. lp.

<sup>419</sup> Perschel, A. *Friedrich Neumanns und Max Webers "Mitteleuropa". Eine Betrachtung ihrer Konzeptionen im Kontext mit den "Ideen von 1914" und dem Alldeutschen Verband*. Dresden: TUDPress, Verlag der Wissenschaften GmbH, 2005. S. 14.; Shannon, B. T. *Cultural Consensus, Political Conflict: The Problem of Unity among German Intellectuals during World War I*. MA thesis submitted to the University of Tennessee, 2006. pp. 4.

### 3. NODAĻA. ĪSTERMIŅA MĒRĶU POLITIKA. KURZEMES APGABALA MILITĀRĀS PĀRVALDES IZVEIDE, STRUKTŪRA, FUNKCIJAS UN TIEŠĀS PĀRVALDES SOCIĀLPOLITISKIE ASPEKTI<sup>420</sup>

#### 3.1. Kurzemes apgabala militārā pārvalde: organizācija, struktūra, iezīmes un galvenās funkcijas

##### 3.1.1. *Ober Ost* amatpersonu un vācu karavīru redzējums par iedzīvotājiem kā faktors pārvaldes politikā

Vēsturnieks Omers Bartovs pētījumā par identitātes veidošanos totalitāro sistēmu, to reprezentēto utopiju un izraisīto karu kontekstā norādīja, ka visas modernās 20. gadsimta sekulārās utopijas tiecās no jauna definēt robežas starp “cilvēkiem un mežoniem”, tādējādi atgriežoties pie antīkajā laikmetā pieredzētā pretnostatījuma starp “civilizāciju un barbariem”. Pārņemot Eiropas koloniālās vēstures iezīmes, kuru būtisks elements bija sastapšanās ar jaunām etniskām grupām, tradīcijām un reliģijām, modernās utopijas tiecās idealizēt pagātņi un būt daļa no senās “Eiropas civilizējošās misijas”, tās ietvaros dehumanizējot “zemākas rases un kultūras [...]”.<sup>421</sup>

O. Bartova totalitārajām utopijām piedēvētās iezīmes bija novērojamas arī *Ober Ost* pārvaldē, kur jau no 1915. gada ne tikai idealizēja viduslaiku Livoniju un Vācu ordeņa vēsturi Baltijas telpā kā kolonizējošu, Vācijas vēsturē nozīmīgu momentu, bet arī noniecināja okupētās zemes tautas, kuru valoda un kultūra tika uzlūkota kā mazvērtīga vai pat neeksistējoša. Tas spilgti atspoguļojās arī vācu militārpersonu retorikā un publicētajos izdevumos, kur bieži attiecībā uz *Ober Ost* iedzīvotājiem netika attiecināts jēdziens “tauta”, bet gan izmantoti dažādi reducējoši apzīmējumi, kā, piemēram, tautas drumslas (*Volkssplitter*), ciltis (*Stämme*), tautu grupas (*Völkerschaften*) un pat svešautieši (*Fremdvölker*).<sup>422</sup> Ē. Lūdendorfa un citu militārās pārvaldes darbinieku raksturotais “haotiskais, raibais tautību sajaukums”<sup>423</sup> saskaņā ar viņu redzējumu nebija spējīgs radīt patiesu, eiropieisku kultūru, tādējādi vācu kultūrai un pieņemtajām sabiedriskajām normām bija jāklūst par centrālo, vienojošo faktoru, kas “civilizējošā darba” kontekstā okupētās zemes iedzīvotājus pakāpeniski tuvinātu vāciskajai “kārtībai un izpratnei”. Kā norādījusi vēsturniece Ulrike Jureite, vācu amatpersonu redzējums, ka “vācu kultūra varētu pārvarēt *Ober Ost* kulturālo, reliģisko, politisko un sociālo heterogenitāti” balstījās priekšstatā, ka “modernizējoši ekonomiskie pasākumi” var cilvēkus ar “atšķirīgu nacionālu vai etnisku pašizpratni”, ja ne pilnīgi ģermanizēt, tad vismaz nostatīt identitāti manipulējošā virzienā.<sup>424</sup> Šāds priekšstats par okupēto zemi bija plaši izplatīts ne tikai *Ober Ost* vadības augstākajās struktūrās, bet arī lokālā līmenī atsevišķo apgabalu pārvaldēs, sevišķi – Kurzemes apgabalā, kur būtisks apstākļi vēl bija vācbaltiešu sabiedrības klātbūtne.

<sup>420</sup> Nodaļas faktoloģisko pamatu veido pārstrādāta un ievērojami papildināta promocijas darba autora publikācija kolektīvajā monogrāfijā “Karš un sabiedrība Latvijā, 1914-1920”, sk.: Zariņš, K. Dzīve okupācijā. Vācijas militārā pārvalde Latvijā 1915. – 1918. gadā. Grām.: Jēkabsons, Ē. (Atb. red.) *Karš un sabiedrība Latvijā, 1914 – 1920*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021. 128. – 182. lpp.

<sup>421</sup> Bartov, O.. *Mirrors of Destruction: War, Genocide, and Modern Identity*. Oxford: Oxford University Press, 2000. pp. 149-150.

<sup>422</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 25-26. HStAS, E 130a, Bū 1157.; Kurland unter Deutscher Verwaltung. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16, S. 104-107.; Liulevicius, V. G. The Languages of Occupation: Vocabularies of German Rule in Eastern Europe in the World Wars. In: Nelson, R. L. (Ed.) *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East: 1850 Through the Present*. New York: Palgrave Macmillan, 2009. pp. 126.

<sup>423</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 138; Bernewitz, A. *Die Kriegserlebnisse der Ev.-Luth. Kirche in Kurland und Litauen*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1917. S. 12; Hommerich, A. *Kurland in deutscher Hand*. In: *Aus dem eroberten Kurland*. Berlin: Verlag von Fritz Würz, 1915. S. 6.

<sup>424</sup> Jureit, U. *Das Ordnen von Räumen. Territorium und Lebensraum im 19. und 20. Jahrhundert*. Hamburg: Hamburger Edition, 2012. S. 171.; sk. arī: Griffante, A. We and Homeland: German occupation, Lithuanian discourse and War Experience. In: Bürgschwentner, J. (Ed.) *Other Fronts, Other Wars?: First World War Studies on the Eve of the Centennial*. Leiden: Brill, 2014. pp. 238.

1918. gadā, rakstot pēdējo savas darbības Baltija pārskata ziņojumu, Kurzemes un vēlāk Baltijas militārās pārvaldes vadītājs A. fon Goslers uzsvēra, ka kopš okupācijas sākuma 1915. gadā pārvalde darbojusies pēc *justitia fundamentum regnorum* principa, ievērojot tainīgumu “bez personas, statusa, nacionalitātes vai reliģiskās konfesijas izšķirības.”<sup>425</sup> Līdzīgs princips tika iestrādāts arī *Ober Ost* pārvalde reglamentā, nosakot, ka pret visiem iedzīvotājiem ir jāuzturas vienlīdzīgi, neskatoties uz nacionalitāti.<sup>426</sup> Šādas deklaratīvas nostādnes, kas vismaz formāli regulēja okupētāju un okupēto attiecības starptautiski pieņemot normu ietvaros, bija atklātā pretrunā okupācijas realitātei. Sevišķi tas izpaudās Kurzemes apgabalā, kur pārvaldi un tās politiku raksturoja izteikts nacionāls un sociāls dalījums. Lai gan daļēji, ņemot vērā pārvaldes militāro raksturu, to noteica karalaika diktēta nepieciešamība, šāda stāvokļa pamatā bija vēsturiski, kulturāli, sociāli un etniski priekšskati, kas mijiedarbībā ar atšķirīgo frontes pieredzi rezultējās savdabīgā redzējumā par okupētās zemes iedzīvotājiem. Svarīgs faktors vācu amatpersonu redzējuma ģenēzē, kas cieši saistīts ar pārvaldes struktūru izveidi un kopējās okupācijas politikas formulēšanu, bija tieši frontes pieredze 1915. gadā, kad, kā norādīja O. Bertovs, “sastapšanās brīdis transformējās notikumā.”<sup>427</sup>

1915. gada pavasarī un vasarā Vācijas karaspēks iegāja zemē, kuras sabiedrība gandrīz gadu bija pieredzējusi ne tikai tiešu karadarbību, bet arī tās izraisītās sociālās sekas, viena no kurām bija masveida bēgļu kustība. Turklāt pretēji karadarbībai Rietumu frontē, kur Vācijas armija funkcionēja kā destruktīvākais faktors, Latvijas teritorijas gadījumā lielākos postījumus nodarīti tieši Krievijas valsts rīkojumi un armija tās atkāpšanās laikā, kuras izdedzinātās zemes taktika līdzī nesa iznīcinātu infrastruktūru un ēkas, nodedzinātus tīrumus un smagas sociālās sekas.

Visu iepriekš minēto faktoru ietekmē ievērojami bija krities arī iedzīvotāju skaits, kam bija būtiska nozīme okupētājvaras redzējuma un politikas formulēšanā, sevišķi koloniālā dimensijā. Lai gan iedzīvotāju skaits turpmākajos gados variēja pēc izmaiņām militārajā un politiskajā situācijā, no pirmskara Kurzemes guberņā reģistrētajiem 760 000 cilvēku, Vācijas armijas kontrolētajos apriņķos (bez Bauskas, Jaunjelgavas un Ilūkstes) saskaņā ar 1915. gada septembra tautas skaitīšanas rezultātiem bija palikuši nedaudz vairāk par 245 000 iedzīvotājiem (vidēji 26 cilvēki uz vienu kvadrātkilometru), no kuriem 164 355 bija latvieši un 28 882 vācieši.<sup>428</sup> Līdz ar to Vācijas karaspēks sev priekšā atrada izpostītu, agrāru un relatīvi mazapdzīvotu zemi, ko iebrucēji interpretēja nevis kā kara izraisīto seku un postījumu rezultātu, bet gan kā liecību šeit dzīvojošās sabiedrības zemajam kultūras un izglītības līmenim, kura vienīgais pretstats bija muižās un pilsētās esošais “vāciskums”. Nemunas armijā dienējušais ārsts H. Naujoks 1915. gada vasarā savus iespaidus par “zemi un ļaudīm” (*Land und Leute*) pierakstīja dienasgrāmatā:

“Kad 4. maijā šķērsojām Krievijas robežu, mēs visi bijām pārsteigti par pēkšņajām ainavas izmaiņām. Tik izteiktu zemes robežu ir grūti iedomāties. Tikai dažus soļus pēc melni-sarkanā sākās plašas pļavas, bet nevis izteikti zaļas, bet gan ar smagnēju, īsu purvu zāli, pārklātu ar neskaitāmiem akmeņiem. Nekur kārtīgi apstrādāti lauki, kas grupētos ap skaistām zemnieku sētām, bet gan tikai akmeņi, akmeņi, akmeņi, un atkal meži. Pa ceļam bija pamestas, nožēlojamas mājas. [...] Mēs strauji tuvojamies Liepājai un jo tuvāk mēs nonācām, jo apstākļi zemē kļuva labāki. [...] Latvieši bija nepatīkama

<sup>425</sup> Verwaltungsbericht der Zivilverwaltung der baltischen Lande, 15. August bis 15. Dezember 1918. S. 24. Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, ULB Ku 4825.

<sup>426</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 34. 26.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 187. lp.

<sup>427</sup> Bartov, O.. *Mirrors of Destruction: War, Genocide, and Modern Identity*. Oxford: Oxford University Press, 2000. pp. 149-150.

<sup>428</sup> Kurland unter Deutscher Verwaltung. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16, S. 95.; I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 10. HStAS, E 130 a, Bü 1157.

sabiedrība, kas vairumā piederēja pie nabadzīgā slāņa, līdz ar to viņiem bija naids pret izglītotajiem, turīgajiem vāciešiem [...]. Tagad, kad Liepāja atrodas vācu rokās, latvieši uzvedas ārkārtīgi kareivīgi, ir lieli vācu draugi. [...] Naids starp latviešiem un Krievijas vāciešiem (*vācbaltiešiem* – K.Z.) ir tik kvēls un iesakņojies, ka tam nākotnē pavisam droši būs vēl nozīme. Cerams, ka Kurzeme paliks vāciska!”<sup>429</sup>

Arī citu Vācijas armijas karavīru vēstules, pierakstos un dienasgrāmatās dominē līdzīgi motīvi par nezināmu, neizpētītu un haosa pārņemtu zemi, kurai raksturīgs telpas plašums un neapdzīvots tukšums, kas pārsteidz ar savu primitīvo, neattīstīto vidi.<sup>430</sup> Lai gan nav iespējams vispārināt un runāt par homogēnu redzējumu vācu karavīru starpā, šāds priekšstats par “jaunajām zemēm Austrumos” bija izplatīts. To vēlākajos gados apzināti kultivēja arī *Ober Ost* pārvalde, uzsverot vācu karavīra civilizējošo un kultūru nesošo lomu (atsevišķas *Ober Ost* vācu amatpersonas attiecībā uz latviešiem, piemēram, uzsvēra, ka vāciešiem ir jāmacās rūpēties par zemākstāvošām tautām<sup>431</sup>), izmantojot ne tikai avīzes, bet arī frontes kinoteātrus un lektoros ar specializāciju Baltijas vēsturē, kuriem tā bija jāskaidro caur vācu koloniālās vēstures prizmu.<sup>432</sup>

*Ober Ost* un Kurzeme kopumā tika pielīdzināta “lielam, koloniālam projektam” - izpostītai, atpalikušai ģeogrāfiskai telpai, kas sevišķi neatšķīrās no kolonijām “Āfrikā vai Āzijā”, un tādējādi vāciešiem ir pienākumus “jauno Eiropas koloniju” restrukturizēt pēc sava redzējuma un kārtības izpratnes.<sup>433</sup> Tas izpaudās arī *Ober Ost* propagandas publikāciju saturā, kurās, aprakstot visu apgabalu kopumā, dominēja motīvi par “plašumu, netīrību, draudiem, nekārtību, taču interesantiem, primitīviem cilvēkiem.”<sup>434</sup> Viens no spilgtākajiem šādas propagandas piemēriem bija frontē pie Daugavas dienējušā un vēlākā *Ober Ost* Politiskās nodaļas darbinieka, mākslinieka Hermaņa Šruka un vācu dzejnieka Herberta Eilenberga 1916. gada sākumā sagatavotais, Kurzemei, Baltkrievijai un Lietuvai veltītais zīmējumu un skiču albums, kura autori ironizēja, ka vācieši kā “barbaru tautai piederīgi” ir devuši avīzes un skolas “pakļautajām tautībām” kā latvieši, tādējādi šīs “jaunās, svešās, neizpētītās un nezināmās zemes”, kurās vācu karavīrs ir iegājis, tika pasargātas no “kulturālas bada nāves”.<sup>435</sup>

Līdzīgā manierē latviešus kritizēja vācu presē par to, ka tie nav spējuši novērtēt vācbaltiešu devumu savā attīstībā un izvēlējušies “sadarbību” ar krieviem, kas tagad, kara otrajā gadā, pašus latviešus ir noveduši uz iznīcības robežas. 1915. gada 7. decembrī *Libausche Zeitung* pārpublicēja pazīstamā vācu žurnālista un kara korespondenta Rolfa Branta aprakstu par pieredzēto Kurzemē 1915. gada jūlijā Nemunas armijas ofensīvas laikā, kur viņš “sastapās” gan ar vācbaltiešiem, gan ar latviešu bēgļiem, stāvokli aprakstot sekojoši:

<sup>429</sup> Naujoks, H. *Äskulap in Kurland und Wolhynien, 1914-1919. Feldpostbriefe und Tagebuchseiten von Hans Naujokks, kgl. preuss. Feldunterarzt*. Münster: Archiv der Zeitzeugen, 2012. S. 90-93.

<sup>430</sup> Liulevicius, V. *War Land...* pp. 151-156.; Sk. arī: Kasmach, L. Forgotten occupation: Germans and Belarusians in the lands of Ober Ost (1915-17). *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 54, No. 4, 2016. pp. 324-326.; Laak, D. *Über alles in der Welt. Deutscher Imperialismus im 19. und 20. Jahrhundert*. München: Verlag C.H.Beck, 2005. S. 103.

<sup>431</sup> Gedanken über die Zukunft Kurlands. 8.07.1916. BArch MA, N82/12, S. 4.

<sup>432</sup> Schrift des Kriegspresseamts an die Leiter des Vaterländischen Unterrichts bei sämtlichen A.O.K.'s und stellv. Generalkommandos. 26.10.1917. HStAS, M77/1, Bü 485. S. 1-8.; Merkblatt. Militärische Stelle des Auswärtigen Amtes, Bild- und Film-Amt, Abteilung Frontdienst. 7.01.1918. LVVA, 767. f., 1.apr., 115. l., 5. lp.

<sup>433</sup> Jureit, U. *Das Ordnen von Räumen. Territorium und Lebensraum im 19. und 20. Jahrhundert*. Hamburg: Hamburger Edition, 2012. S. 165.; *Das Land Ober Ost...* S. 93.; Deutsche Friedensarbeit un Kurland. *Stimmen aus dem Osten*. Nr. 12., 14.02.1917. S. 3-4.

<sup>434</sup> Weeks, T. Vilnius in World War I, 1914 – 1920. In: Tauber, J. (Hrsg.) *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa 1914-1921*. Lüneburg: Nordost-institut, 2009. S. 49.; Sk. arī: Tauber, J. The Wild East: German Impressions of Lithuania, 1915 to 1918. In: Safronovas, V., Laurinavičius, Č. (Eds.) *Empires and Nationalisms in the Great War: Interactions in East-Central Europe Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, XXXI, 2015. pp. 171-184.

<sup>435</sup> Struck, H., Eulenberg, H. *Skizzen aus Litauen, Weissrussland und Kurland*. Berlin: Verlag von Georg Stilke, Druckerei des Oberbefehlshabers Ost, 1916. S. 1.

“Briesmīgais iznīcināšanas karš, kuru krievu “brālēns” ved [arī] pret latviešiem [...], ir izšķirošs, jo [šis] mazais tautas atzars diez vai pārdzīvos pusi sava dvēseļu skaita iznīcināšanu. Par latviešiem var domāt, ko vien grib, viņu īpašības mainās pēc tā, kādā gaismā tos attēlo, bet šādu likteni šī čaklā tauta nav pelnījusi. Kurzemniekiem (*vācbaltiešiem* - K.Z.), kas krievu rīcību paredzēja jau iepriekš, ir žēl šīs pavedinātās tautas [...] Krievu semināros izglītotu, vāciešus un vācisko nīstošu latviešu skolotāju sakūdīti un samaitāti, mazajai [latviešu] ciltij nebija viegli atrast gudrāko ceļo. Tikai tagad lēnām latvietis to saprot.”<sup>436</sup>

Līdzīgi aprakstu motīvi bija sastopami arī “zemākā līmenī” - publikācijās vācu karavīru frontes avīzēs, kur, piemēram, latviešus bieži neatzina kā patstāvīgu nāciju, atzīmējot, ka latviešu “ciltis” ir izdzīvojusi, tikai pateicoties vācbaltiešu dāvatajai kultūrai. Turklāt interesanti, ka latvieši tika pretnostatīti arī igauņiem, kurus atsevišķi autori vērtēja kā “vīrišķīgus, uzticīgus, blondus ne-slāvus”, kas nav pielīdzināmi tuvu slāviem esošajiem, “sievišķīgajiem latviešiem (*Weibliche Letten*)”<sup>437</sup>

Tādējādi būtisks militārās pārvaldes amatpersonu un karavīru kultivētās civilizējošās pašidentitātes elements bija ne tikai “viņi un mēs” paradigma, bet arī dažādu etnisko grupu pretnostatīšana, gradējot tās pēc kulturālas attīstības, savstarpējās ietekmes un mijiedarbības. Interpretācijas modelis tika attiecināts uz visu *Ober Ost* apgabalu, kur dzīvojošās, “nepilnvērtīgās tautas” tika traktētas kā pakļautas augstākstāvošu tautu kulturālai ietekmei, kas vadījušas to vēsturisko attīstību. Šādi, piemēram, tika vērtētas vācbaltiešu un latviešu, krievu un latviešu, poļu un lietuviešu, kā arī poļu, baltkrievu un ebreju attiecības un vēsture reģionā, piedēvējot jebkādus saimnieciskus un kulturālus sasniegumus vadošam virsslānim. Šāds redzējums tika pārņemts uz sociālo plakni, interpretējot arī vispārēji smago stāvokli pēc Vācijas armijas ienākšanas 1915. gadā kā tiešu rezultātu zemajam attīstības līmenim. To spilgti vairākās vēstulēs atspoguļoja vācu žurnālists Fricis Hartmans, kurš 1915. gadā apceļoja visu *Ober Ost* teritoriju, un, pēc tikšanās ar vadošām vācu militārpersonām, aprakstīja savus priekšstatus par okupēto zemi atsevišķā publikācijā:

“Viss, ko piedāvāja apceļotā zeme, mums nepalika svešs. Tās sociālās augšas un lejas saauga kopā vienotā priekšstatā. Mēs sēdējām cara pilīs un izstaigājām atutošanas iestādes. Vakaros mēs pļāpājām ar prinčiem un fīrstiem, kamēr rītos drausmīgā nabadzīgo ļaužu smaka no geto smacējoši spieda uz maņām un sajūtām. “Šurp gāzmasku”, es saucu izbijies. [...] Līdz ar zemi mainījās arī cilvēki. Pazūd polis, lietvietis, baltkrievs; arī ebrejs atkāpjas gandrīz pilnībā. Taču parādās latvietis, un pilsētās kā sarunvaloda dominē mūsu mīļotā vācu valoda. [...] Latvieši kopumā vadās pēc [savtīga] aprēķina. Viņi savus bērnus noderīguma dēļ labāk sūta vācu skolā, kaut arī ir pieejamas latviešu skolas. Kopš seniem laikiem viņi pie kultūras ir tikuši tikai ar vāciskuma palīdzību.”<sup>438</sup>

Arī Vācijas 8. armijas leitnants Bernhards fon der Marvics savā dienasgrāmatā 1915. gada vasarā atzīmēja vācu kultūras pārsteidzošo ietekmi Kurzemē, kuras dēļ tā tik ļoti atšķīrās no “netīrās, izpostītās” Lietuvas teritorijas:

<sup>436</sup> Am Rigaschen Meerbusen. *Libausche Zeitung*, Nr. 79, 7.12.1915.

<sup>437</sup> Nelson, R. 'Unsere Frage ist der Osten'. Representations of the Occupied East in German Soldier Newspapers, 1914-1918. In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. Vol. 51, No. 4, 2002. S. 514-515.; Sievišķīgā-vīrišķīgā dihotomija bija plaši izplatīts propagandas instruments arī Vācijas presē Pirmā pasaules kara laikā, saistot sievišķīgo ar dažādiem pamiera centieniem, piekāpšanos ienaidnieka priekšā u.tml., kas tika raksturota kā vājuma izpausme. Sk.: Lipp, A. *Meinunglenkung im Krieg. Kriegserfahrungen deutscher Soldaten und ihre Deutung 1914-1918*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003. S. 224.

<sup>438</sup> Hartmann, F. *Ob. Ost. Friedliche Kriegsfahrt eines Zeitungsmannes*. Hannover: Verlag von Gebrüder Jänecke, 2017. S. 4., 78., 93.

“Dodamies tālāk ceļā uz Kurzemi. Nodedzināti, pussabrukuši, aplaupīti un no holēras izmiruši ciemi. Pāris nožēlojami šķūņi un būdas. Pēc nelielās robežupes šķērsošanas starp veco Žemaitiju un Kurzemi apkārtnē kā uz sitiena izmainās. Polijas nožēlojamo saimniekošanu aizstāj bagāti ciemi, tīras pilsētiņas, lielas un bieži vien skaistās vietās esošas muižas ar kuplām kungu mājām. Pazūd salmu jumti; to vietā pēkšņi stājas lielas ēkas un staļļi.”<sup>439</sup>

Līdzīgus iespaidus savās atmiņās pauda arī A. fon Goslers, kurš braucienā uz Kurzemes apgabalu, lai uzņemtos pārvaldes priekšnieka amata izpildi, uzsāka 1915. gada 20. augustā no Tilzītes.<sup>440</sup> Lai izprastu, kā sākotnēji veidojās A. fon Goslera priekšstati par turpmāko zemes pārvaldi un Latvijas teritorijas iedzīvotājiem, būtiski ir minēt arī cilvēkus, kas braucienā devās kopā ar viņu vienā automašīnā un daļēji tika pieaicināti kā vietējo apstākļu pazinēji. Tikpat svarīgs bija personu loks pašā Kurzemes apgabalā, saskarsmē ar kuru veidojās A. fon Goslera priekšstati par pārvaldes politikas pamatprincipiem, sevišķi ņemot vērā, ka viņam, visticamāk, nebija dziļākas iepriekšējas zināšanas par zemes vēsturisko attīstību un nacionālajām attiecībām. To apliecina, piemēram, arī A. fon Goslera paustās atziņas žurnālā *Der Osten* 1917. gadā, kur viņš uzsvēra, ka neviens nevarēja iedomāties, ka kādreiz Vācijas karaspēks atradīsies Kurzemē, retoriski jautājot, kurš gan pirms kara kaut ko bija dzirdējis par Baltijas provincēm, izņemot nedaudz par tur esošo Tērbatas Universitāti un “Baltijas baroniem”, kas tik un tā Vācijas sabiedrībai bija sveši; tikai pēc “ieiešanas Kuldīgā un Jelgavā” vācieši pārsteigti esot ieraudzījuši un atraduši “daļu vācu dzimtenes.”<sup>441</sup> Līdzīgi situāciju raksturoja arī A. H. Bernevics, kurš vēlāk atmiņās norādīja, ka šajā laikā “vidējais vācietis ģeogrāfiju bija mācījies līdz Tilzītei, labākajā gadījumā Eidkūņiem – viss pēc tam priekš viņa bija Krievija”.<sup>442</sup>

20. augustā vienā automašīnā ar jaunās Kurzemes apgabala militārās pārvaldes priekšnieku uz Jelgavu un citām pilsētām devās trīs personas – jaunieceltais Kuldīgas apriņķa priekšnieks R. Brēdrihs, viņa brālis S. Brēdrihs un M. Zēringa, no kuriem pēdējie divi bija pieaicināti viņu pavadīt automašīnā kā eksperti pēc paša A. fon Goslera lūguma.<sup>443</sup> Ņemot vērā gan S. Brēdriha, gan M. Zēringa tuvību dažādām labējām organizācijām, radikāli politisko redzējumu un viņu darbību kolonizācijas jautājumos, ir pamatoti uzskatīt, ka viņi būtiski ietekmēja arī A. fon Goslera redzējumu par politiku okupētajā zemē un tās iespējamo, pakāpenisko ģermanizāciju. Par to liecina arī apstākļi, ka, piemēram, atsevišķi apriņķu priekšnieki Kurzemes apgabalā tika iecelti amatā pēc S. Brēdriha rekomendācijas.<sup>444</sup> Turklāt tas atspoguļo arī to, kas šajā laikā tika uzskatīti par Baltijas “apstākļu pazinējiem” pašā Vācijā. Tieši M. Zēringam, kurš Kurzemē atradās Vācijas valdības uzdevumā ziņojuma sagatavošanai, bija viens no radikālākajiem redzējumiem saistībā okupētajām Austrumeiropas zemēm. Viņš uzsvēra nepieciešamību tās attīrīt no “mazvērtīgām” (*minderwertig*) tautām, lai nepieļautu “neveselīgu” vācu rases sajaukšanos, pēc tam tās pilnībā kolonizējot.<sup>445</sup> Vācijas okupētajā

<sup>439</sup> Koenigswald, H. von. *Stirb und Werde. aus Briefen und Kriegstagebuchblättern des Leutnants Bernhard von der Marwitz*. Breslau: Korn Verlag, 1933. S. 127-128.

<sup>440</sup> BArch MA, N98/2, S. 9-10.

<sup>441</sup> Goßler, A. von. Die Aufgaben der Deutsch-Baltischen Gesellschaft. *Der Osten*, Heft 27/28, S. 267.; Līdzīgi motīvi dominē arī citos šajā laikā publicētajos darbos. Sk. piem.: Grüttner, A. *Nach Ostland woll'n wir reiten*. Köln: Nikolaus Henningsen, 1917. S. 61-64.; Buttner, M. *Mitau im Feldgrau*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1917. S. 7-11.

<sup>442</sup> Kuessner, D. *Landesbischof D. Alexander Bernewitz 1836-1935. Vom Baltikum nach Braunschweig*. Willi Rihn, Hans Dieter Rihn: Blomberg, 1985. S. 27.

<sup>443</sup> Broedrich, S. Kampf um Deutschen Lebensraum. Manuskript. o.O. 1943. S. 562-563. Bibliothek der Carl-Schirren-Gesellschaft, 7640 – 46/33.

<sup>444</sup> Turpat. S. 564.

<sup>445</sup> Nelson, R. The Archive for Inner Colonization, the German East and World War I. In: Robert Nelson (Ed.) *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East. 1850 to present*. New York: Palgrave MacMillan. pp. 82.

Kurzemes guberņā ar tās zemo iedzīvotāju skaitu, no kuriem lielākā daļa bija zemnieki, Zēriņš saskatīja iespēju kolonizācijas teoriju pārvērst praksē.

Līdzīga pozīcija bija arī S. Brēdriham. Neilgi pirms brauciena sagatavotajā publikācijā “Latvieši Baltijā” viņš norādīja, ka “krievu ģimnāzijas beigušie, morāli un politiski sapuvušie, rusificētie latvieši” paši par sevi uz neko nav bijuši spējīgi, un, ņemot vērā, ka Kurzeme nav sevišķi lielāka par Beļģiju, turklāt tā ir vismaz apdzīvotākā Krievijas impērijas rietumu guberņa aiz Kostromas, latviešus izdosies ģermanizēt tikai vienas vai divu paaudžu laikā.<sup>446</sup> Tajā pašā gadā sagatavotā publikācijā par kolonizācijas iespējām Baltijā S. Brēdrihs izklāstīja vēl plašāku redzējumu, uzsverot, ka tikai pēc vienas paaudzes ar “prūsisku audzināšanu un vācisku kultūru” (*Preußische zucht und deutscher Kultur*) ģermanizētie latvieši būs “lielisks rekrutēšanas materiāls” Vācijas impērijas armijai.<sup>447</sup> Savu redzējumu brauciena laikā S. Brēdrihs un M. Zēriņš pārrunāja arī ar A. fon Gosleru, kurš kopējo braucienu aprakstīja sekojoši:

“Nākamajā dienā mēs šķērsojām Kurzemes robežu un piedzīvojām iespaidus, kas pastiprinājās, braucot arvien tālāk pa ainaviski sevišķi pievilcīgo apvidu caur Aizputi-Kuldīgu-Talsiem-Tukumu. Zēriņš bija sajūsmas pilns par kolonizācijas iespējām zemē, un [Silvio] Brēdrihs pilnā mērā izbaudīja atgriešanos mājup. [...] Visur mūs uzņēma ar atvērtām rokām, un jau no paša sākuma bija sajūta, ka esam vācu zemē. [...] Iespaidi, kas man radās pirmajos divos braucienos pa Kurzemi, bija noteicoši manai pārliecībai, kuru es guvu sev uzticētajam pārvaldes uzdevumam; iespaidi, kas mani jau no paša sākuma nostādīja uz pareizā ceļa, un vadīja mani visā manas darbības laikā Baltijā.”<sup>448</sup>

A. fon Goslera aprakstītie iespaidi, kas vadīja viņu darbību Baltijā turpmākajos gados, bija sastapšanās ar vācbaltiešu sabiedrību 1915. gadā, kas būtiski Kurzemes apgabalu atšķīra no pārējām *Ober Ost* daļām. Kurzemē palikušie vācbaltieši, kas iepriekš 1914. – 1915. gadā bija pieredzējuši Krievijas impērijas valsts aparāta represijas (deportācijas, arestus) un vērsanos pret viņu valodu, organizācijām u.c. sabiedriskās dzīves jomām, Vācijas karaspēka ienākšanu sagaidīja ar atvieglojumu, sveicot vācu karavīrus kā atbrīvotājus.<sup>449</sup> To papildināja virkne lojalitātes izpaušmju un apliecinājumu militārajai pārvaldei, no kuriem redzamākais (līdzās dažādu pieņemšanu un svinību organizēšanai vācu amatpersonām<sup>450</sup>) bija 1915. gada augustā sniegtais muižniecības solījums trešdaļu muižu zemes atvēlēt kolonizācijas vajadzībām, kas juridiski tika nostiprināts divus gadus vēlāk, piedāvājot militārajai pārvaldei atpirkt zemi un īpašumus par pirmskara (1914. gada) cenām.<sup>451</sup>

<sup>446</sup> Broedrich, S. Die Letten im Baltikum. Denkschrift. 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16, S. 62-66.

<sup>447</sup> Broedrich, S. Kolonisationsmöglichkeiten im Ostseegebiete Russlands und in Litauen. Denkschrift, 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16, S. 56.

<sup>448</sup> BArch MA, N98/2, S. 10-11.

<sup>449</sup> Bredow, M. *Spahren - Ein Gut in Kurland. Das Baltikum im Spannungsfeld zwischen Nord-, Mittel- und Osteuropa*. Burgdorf: Selbstverlag, 1991. S. 105.; Brinkena, Ģ. *Nogrimusī zeme. Piedzīvojumi divos pasaules karos, boļševiku laikā un pēckara gados*. Tukums: Tukuma muzejs, 2015. 31. – 32. lpp.; Pētersone, P. Vēstures liecības barona Hansa Johana Otto fon Rozena atmiņās. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3, 2007. 80. lpp.; Cerūzis, R. Abās frontes pusēs: vācbaltieši Pirmajā pasaules kara. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 203. lpp.; “Kurländische Stimmungsbilder”. Unterhaltungsbeilage der Täglichen Rundschau. Nr. 210, 9.09.1915. LNA LVVA, 5627. f., 1. apr., 57. l., 1. – 2. l. p.

<sup>450</sup> Brief des Nationālen Fraudienstes in Posen an den König von Württemberg. 1.02.1918. S. 6. HStAS, E40/72, Bü 761.; BArch MA, N98/2, S. 10.; Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...* S. 110-111.

<sup>451</sup> Kurland unter Deutscher Verwaltung. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16., S. 106.; VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 19. HStAS, E 130a, Bü 1157.; Whiton, J. 'Das Haus Am See': an Unpublished Memoir of a Baltic Baron. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 27, No. 1, 1996. pp. 80.; Paegle, S. *Kā Latvijas valsts tapa*. Rīga: Autora izdevums, 1939. 146. lpp.

Krievijas valsts vēršanās pret relatīvi lojālo vācbaltiešu sabiedrību pasaules kara pirmajā gadā bija viens no būtiskākajiem faktoriem, kas ietekmēja daudzu okupētajā Latvijas daļā palikušo vācbaltiešu pārliecību, ka Krievijas varas atgriešanās nav pieļaujama, un motivēja uzsākt sadarbību ar militāro pārvaldi jau neilgi pēc tās izveides – gan iesaistoties tās darbā, gan izvēršot aktīvu propagandas darbu, lai veicinātu Kurzemes apgabala palikšanu Vācijas sastāvā arī pēc kara beigām. Jau pirmajos mēnešos pēc Vācijas karaspēka ienākšanas 1915. gadā A. fon Gosleram un politiskajai vadībai Berlīnē tika iesniegti ne tikai Kurzemē esošo vācbaltiešu raksti par vispārējo stāvokli apgabalā un lūgumi par uzņemšanu darbā militārajā pārvaldē, bet arī privātas vēstules, kurās raksturoti smagie apstākļi Krievijas varas laikā ar aicinājumu atstāt Vācijas karaspēku Kurzemē.<sup>452</sup> Tā pamatā bija arī bailes par iespējamo izrēķināšanos gadījumā, ja Krievijas armija atgrieztos Kurzemē. H. J. fon Brokhūzens atmiņās vēlāk aprakstīja svinības Jelgavā pēc tās ieņemšanas 1915. gada augustā, kuru laikā pazīstamais zviedru ceļotājs un piedzīvotāju meklētājs Svens Hedīns uzsaucis tostū Vilhelmam II, pēc kura latviešu sulainis “ar velnišķīgu, ņirdzīgu seju” devies strauji prom, uz ko barons Arveds fon Hāns reaģējis, sakot, ka “viņš zina pietiekami daudz, lai mūs visus nogādātu karātavās, kad krievi atgriezīsies; neatstājiet mūs, palīdziet mums!”<sup>453</sup>

Sastapšanās ar vācbaltiešiem, viņu lojalitātes apliecinājumiem un šīs Kurzemes sabiedrības daļas reprezentēto “aizmirsto, gadsimtu seno vācu kultūru Austrumos” atstāja paliekošu iespaidu uz A. fon Gosleru, un vācbaltieši jau no pirmajiem okupācijas mēnešiem kļuva par centrālo faktoru, ap kuru saistījās militārās pārvaldes īstermiņa un ilgtermiņa mērķu realizācijas ieceres – gan pārvaldes struktūru veidošanā, gan arī Kurzemes apgabala iespējamās aneksijas veicināšanas politikas kontekstā.

Vienlaikus būtisks aspekts bija militārās pārvaldes vadības redzējuma par latviešiem ģenēze, kas veidoja Kurzemes apgabala iedzīvotāju vairākumu. Arī latviešu statuss, loma un vieta kopējā militārās pārvaldes amatpersonu priekšstatā par okupēto apgabalu veidojās, interpretējot ne tikai “pirmos iespaidus” par Kurzemes apgabalu kopumā, bet arī vērtējot latviešus un to vēsturiskās attīstības iezīmes mijiedarbībā ar vācbaltiešu sabiedrību, kas tika uztverta kā galvenais kulturālais, latviešu attīstību vadījušais elements. Turklāt vācbaltiešu tuvība vācu varai, kā arī augstās pozīcijas militārās pārvaldes institucionālajā hierarhijā jau neilgi pēc tās izveides, deva tiem iespēju ietekmēt vadošo valstsvāciešu amatpersonu uzskatus par latviešiem un to vēsturi, kas bieži tika vērtēta negatīvi un noniecinoši. Militārās pārvaldes vadībai tuvais Kurzemes ģenerālsuperintendents A. H. Bernevics, kurš vairākkārtīgi kara laikā aicināja uz pilnīgu latviešu ģermanizāciju un Kurzemes kolonizāciju (citu starpā – privātās sarunās ar Ē. Lūdendorfu (1915. gadā) un Vilhelmu II (1916. gadā))<sup>454</sup>, piemēram, atmiņās norādīja, ka, neskatoties uz dažādiem šķēršļiem un atsevišķiem, kritiskiem izteikumiem, A. fon Goslers 1915. gadā bija pirmais visā militārās pārvaldes struktūrā, kas “patiesi izprata Baltijas vāciešus, un kļuva par pirmrindnieku cīņā par zemes pievienošanu Vācijai.”<sup>455</sup> Arī daudzi citi, kā, piemēram, “Ventspils iekarotājs” ģenerālis Detlofs fon Šverīns un Vilhelma II dēls Prūsijas princis Joahims, kas bija iesaistīti kaujas darbībā Kurzemē, vai arī apmeklēja to neilgi pēc frontes stabilizēšanās, pauda līdzīgus uzskatus, “atklājot” vācbaltiešus, un aicinot glābt Baltijas

<sup>452</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 7., 12. lp.; Brief des Nationālen Fraundienstes in Posen an den König von Württemberg. 1.02.1918. S. 1-7. HStAS, E40/72, Bü 761.; BArch MA, N98/2, S. 10.

<sup>453</sup> Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...* S. 116.; Pazīstamais piedzīvojumu meklētājs, ceļotājs un ģermanofils S. Hedīns Kurzemē ieradās gandrīz vienlaikus ar A. fon Gosleru, iepriekš Austrumu frontes štābā tīkoties arī ar P. fon Hindenburgu vispārējās Vācijas ofensīvas laikā 1915. gada sākumā. Gadu vēlāk S. Hedīns piedzīvoto Austrumu frontē un Kurzemes guberņā aprakstīja atmiņās – Hedin, S. *Nach Osten!* Leipzig: F. A. Brockhaus, 1916.

<sup>454</sup> Līgotņū Jēkabs. *Latvijas valsts dibināšana. Latvijas valsts tapšanas pirmais posms (līdz 18. novembrim 1918.)*. Rīga: V. Olava fonda sabiedrība, 1925. 466. lpp.

<sup>455</sup> Kuessner, D. *Landesbischof D. Alexander Bernewitz 1836-1935. Vom Baltikum nach Braunschweig*. Willi Rihn, Hans Dieter Rihn: Blomberg, 1985. S. 22.



vāciskumu, kolonizējot Kurzemi ar vācu zemniekiem.<sup>456</sup> Šādu uzskatu veidošanos pastiprināja vēl ievērojamais daudzums citu izdevumu un dažādu publikāciju, kas iznāca pēc Kurzemes ieņemšanas 1915. gadā Vācijā, kur latvieši un viņu apdzīvotās zemes tika reducētas līdz koloniālu teritoriju kategorijai.<sup>457</sup>

Savu redzējumu par latviešiem un militārās pārvaldes politikas galvenajām vadlīnijām A. fon Goslers puda publiski gandrīz divus mēnešus pēc ierašanās Kurzemes apgabalā un stāšanās amatā. Prūsijas valsts lauksaimniecības ministra Klemensa fon Šorlēmara-Līzera apmeklējuma laikā Jelgavā A. fon Goslers izklāstīja arī savu vīziju par turpmāko pārvaldes darbību un vispārējo stāvokli zemē. 1915. gada 8. oktobra priekšlasījumā “Vācu pārvalde Kurzemē” (*Kurland unter deutscher Verwaltung*), kas vēlāk tika izdots “iekšējai aprītei” militārās pārvaldes struktūrās iespieddarba formā, viņš puda sajūsmu par Kurzemē gadsimtiem kopto, visapkārt esošo “vāciskumu” pilsētās un laukos, kas kļūst redzams jau no pirmajiem mirkļiem šīs zemes apmeklētājam, un norādīja, ka no latviešu iedzīvotājiem šeit ir palikuši tikai zemnieki, jo “naidīgais elements” (latviešu strādniecība un “krievu tautskolu jaunatne”), kas aktīvi vērsās pret vācbaltiešiem 1905. gada revolūcijas laikā, zemi ir pametuši kopā ar krievu ierēdņiem un visu administratīvo aparātu atkāpšanās laikā 1915. gada pavasarī un vasarā. Tāpat A. fon Goslers atzīmēja, ka Baltijas vācieši ir visīstākie vācieši, kas gadsimtiem ir uzturējuši vāciskumu svešā zemē, un viņu pozīcijas ir jāstiprina, turklāt latvieši ātri sapratīs vācu valodas un pārvaldes priekšrocības. “Tikai ceturtdaļmiljonu liela tautas drumska (*Volksplitter*)”, kā rakstīja A. fon Goslers, “nav uz neko citu spējīga.”<sup>458</sup>

Gandrīz identisku situācijas redzējumu viņš izklāstīja arī tā paša mēneša beigās uz *Ober Ost* centrālo administrāciju Kauņā nosūtītajā Kurzemes militārās pārvaldes pirmajā darbības pārskata ziņojumā, kurā pausta sajūsma par Kurzemes vācbaltiešiem un viņu izvēli “saraut saites ar Krieviju”, kā arī uzsvērtā latviešu “nacionālā nespēja”, eventuāli paredzot tiem “izšķīšanu” starp vāciešiem.<sup>459</sup> Tādējādi tikai dažus mēnešus pēc A. fon Goslera pirmās ierašanās Kurzemē viņa uzskati jau reflektēja radikālo redzējumu par okupētās zemes nacionālajām attiecībām un vēsturiskās attīstības iezīmēm, kuru savās publikācijās un korespondencē dalīja ne tikai atsevišķas Vācijas politiskās amatpersonas un kolonizācijas ideologi, bet arī vācbaltieši Vācijā un Kurzemē, kuriem acīmredzot bija ievērojama ietekme uz A. fon Gosleru un viņa formulēto pārvaldes politiku kopumā. Ņemot vērā *Ober Ost* atsevišķo pārvaldes apgabalu vadītāju plašās pilnvaras un rīcības brīvību pārvaldes veidošanā, vācbaltiešu tuvība A. fon Gosleram bija izšķirīga.

Šādu uzskatu sistēmu caurstrāvoja pretrunīgs duālisms. No vienas puses *Ober Ost* un Kurzemes apgabals vācu kultivētajā redzējumā reprezentēja nacionālu, kulturālu “Austrumu zemju” atpalcību, kuru Kurzemes apgabalā pārstāvēja latviešu zemniecība, taču no otras puses – vācbaltiešu “sastapšana” un viņu klātbūtne tika izprasta (vismaz Kurzemes militārajā pārvaldē) kā modernizējošs, rietumniecisks faktors, kas šo zemi izceļ pārējo *Ober Ost* apgabalu starpā. Šāds redzējums, savijoties visiem iepriekš minētajiem faktoriem, bija būtisks Kurzemes militārās pārvaldes politikas formulēšanā kopumā – gan īstermiņa, gan ilgtermiņa mērķu kontekstā, kas bieži noveda pie atklātām konfliktsituācijām ar citiem *Ober Ost* varas centriem

<sup>456</sup> Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...* S. 155-158.; Par Prūsijas prinča Joahima darbību Kurzemē vairāk sk.: Brinkena, Ģ. *Nogrīmusī zeme. Piedzīvojumi divos pasaules karos, boļševiku laikā un pēckara gadus*. Tukums: Tukuma muzejs, 2015. 53. - 60. lpp.

<sup>457</sup> Sk.: Krupņikovs, P. *Melu un patiesības palete*. Rīga: Zvaigzne, 1980. 102. – 111. lpp.; Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987. 159. lpp.; Lenz, W. *Baltische propaganda im Ersten Weltkrieg. Die Broschürenliteratur über die Ostseeprovinzen Rußlands*. In: Ezergailis, A., Pistohlkors, G. (Hrsg.) *Die Baltischen provinzen Russlands zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917*. Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1982. S. 197.

<sup>458</sup> *Kurland unter Deutscher Verwaltung*. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16, S. 102-107.

<sup>459</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 26-27. HStAS, E 130 a, Bü 1157.

turpmākajos gados. Latviešu un vācbaltiešu pretstāve kļuva par vienu no pārvaldes politiku raksturojošajām iezīmēm, un tā cēloņi bez šaubām meklējami arī 1915. gada pieredzē.

### 3.1.2. "Goslera sistēma": pārvaldes organizācija un Kurzemes apgabala iedzīvotāju loma pārvaldes struktūrās

**Armijas pārvalde no 1915. gada maija līdz augustam.** Vācijas armijas pārvaldes struktūras okupētajās Latvijas teritorijas rietumu daļās nostiprinājās pakāpeniski līdz ar izmaiņām militārajā situācijā. Laikā no 1915. gada 7. - 8. maija (Liepājas ieņemšanas) līdz 1915. gada 16. augustam, kad tiek oficiāli izveidota Kurzemes militārā pārvalde kā atsevišķa struktūra ar specifiskām funkcijām, okupētās zemes pārvaldi uzņēmas un realizēja O. fon Lauenšteina armijas grupa un jaunizveidotā Nemunas armija, un tās ietvaros esošās etapa inspekcijas. Vadoties pēc nenoteiktā 1914. gada reglamenta par etapa apgabaliem, kas tika brīvi interpretēts jau kopš pirmajiem panākumiem Austrumu frontes ziemeļos, Vācijas armijas struktūras izvērsa savus pārvaldes un kontroles mehānismus arī Latvijas teritorijā, kuri veidojās nekoordinēti un "no apakšas", vadoties pēc dažāda līmeņa komandieru redzējuma un "lokāliem" apsvērumiem.<sup>460</sup> Būtisks apstāklis, kas ietekmēja kopējo situāciju, bija joprojām aktīvā karadarbība, kas Latvijas teritorijā pakāpeniski ieguva mērenāku raksturu līdz ar frontes stabilizāciju 1915. gada vasaras beigās un rudenī.

Sākotnējās militārās administrācijas funkcijas etapa apgabalos reducējās tikai uz kārtības uzturēšanu tiešā frontes aizmugurē, kas sevī ietvēra ne tikai drošības, satiksmes un apgādes līniju uzturēšanu, bet arī komunikāciju ar iedzīvotājiem un viņu situācijas izvērtēšanu. Pēc straujās ofensīvas Liepājā un tās apkārtnē P. fon Hindenburgs jau 7. maijā izdeva pavēli Vācijas armijai un iedzīvotājiem okupētajā Kurzemes daļā, kurā uzsvēra, ka okupētāju un okupēto attiecības turpmāk regulēs "vācu karalaika likumi", kas paredz pat nāves sodu par ienaidnieka atbalstīšanu vai vēršanos pret vācu karavīriem jebkādā veidā.<sup>461</sup>

Trīs dienas pēc Liepājas ieņemšanas pilsētas jaunieceltais vācu gubernators un armijas komandantūras vadītājs ģenerālleitnants Ginters fon Paprics<sup>462</sup>, kurš kopš kara sākuma bija Kēnigsbergas cietokšņa komandants, izdeva pirmo izsaukumu iedzīvotājiem, kas kā sienas avīze tika izplatīta pilsētā.<sup>463</sup> Pasludinot, ka "ķeizariskās Krievijas valdības vietā stājas militārā pārvalde", G. fon Paprics izklāstīja galvenos ierobežojumus un pārvaldes principus. Paralēli nakts satiksmes aizliegumiem, visu ieroču nodošanas rīkojumam, bijušo ierēdņu un Krievijas armijas karavīru uzskaitēi, pilsētas robežās nekavējoties pārgāja uz Centrāleiropas laiku un ieviesa Gregora kalendāru. Tāpat ieviesa stingru, militāru iedzīvotāju uzskaiti un kontroli, paredzot nāvessodus un īpašumu nodedzināšanu par, piemēram, dažādu neuzskaitītu saziņas aparātu glabāšanu vai citiem pārkāpumiem.

Tas pats tika attiecināts arī uz jebkāda veida sapulcēm. Saskaņā ar P. fon Hindenburga rīkojumu, iedzīvotājiem "pulcēšanās zem skaidrām debesīm" publiskās vietās bija aizliegta, visas sabiedriskas vai politiskas organizācijas tika slēgtas (noliedzot arī savstarpēju politisku jautājumu pārrunāšanu publiski un iekštelpās), par to neievērošanu paredzot arī nāvessodu.<sup>464</sup> Kopumā jaunieceltā Liepājas un tās apkārtnes teritorijas gubernatora un viņa administrācijas pilnvaras noformulēja P. fon Hindenburgs kā Austrumu frontes virspavēlnieks, piešķirot vācu

<sup>460</sup> Vairāk sk.: Hull, I. *Absolute Destruction. Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2005. pp. 226-228.

<sup>461</sup> Verordnungsblatt der Deutschen Verwaltung für Kurland. Nr. 1. 13.11.1915. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 9. l. 33. lp.

<sup>462</sup> G. fon Papricu par pilsētas komandantu un gubernatoru iecēla 1915. gada 8. maijā. BArch MA, RH 61/1379, S. 11.

<sup>463</sup> *Die amtlichen Befehle, Verordnungen und Bekanntmachungen für Libau. Erlassen in der Zeit vom 7. Mai 1915 bis 3. März 1918*. Libau: Meyer Verlag, 1918. S. 2.

<sup>464</sup> Verordnungsblatt der Deutschen Verwaltung für Kurland. Nr. 2. 20.11.1915. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 9. l., 37. lp.

komandantūrām tiesības pildīt arī policejiskas funkcijas, izdodot noteikumus un rīkojumus, kā arī piemērot naudas un cietumsodus Vācijas armijas kontrolētajās Kurzemes guberņas daļās.<sup>465</sup>

Liepājas un tās tuvējās apkārtnes iedzīvotājus sevišķi smagi skāra G. fon Paprica militāros apsvērumos balstītie lēmumi par nabadzīgo pilsētnieku pārvietošanu un karaklausības vecumā esošu, darbaspējīgu vīriešu faktisko izsūtīšanu uz Vāciju jau neilgi pēc pilsētas ieņemšanas. Apstākļos, kad Krievijas armija un pilsētas administrācija bija haotiski atkāpušās, aiz sevis iznīcinot pārtikas krājumus, pilsētā valdīja liela nabadzība un trūkums, kuru veicināja arī jau gandrīz gadu ilgušā karadarbība un frontes tuvums. Nespējot apgādāt pilsētas iedzīvotājus ar pārtiku, armijas komandantūra izdeva rīkojumu par pilsētas pamešanu – visiem iedzīvotājiem, kuru rīcībā nebija pārtika sevis uzturēšanai tuvākajām nedēļām, Liepāja bija līdz 14. maijam vācu karavīru pavadībā jāatstāj, iepriekš sapulcējoties tam norādītajās vietās; pilsētu nedrīkstēja pamest amatnieki un jauni vīrieši darbaspējas vecumā. Pēc 14. maija pilsētu pamest vairs nebija iespējams. Tajā pašā laikā vācu komandantūra pilsēta uzsāka karaklausības vecumā esošo vīriešu uzskaiti, lai tos iesaistītu piespiedu darba dienesta Vācijā, tādējādi mazinot arī spiegošanas vai citu pret Vācijas armiju vērstu risku frontes tuvumā. Maija pēdējā nedēļā pilsēta un tās apkārtnē bija jāpamet visiem vīriešiem vecumā no 17 līdz 24 gadiem, vācu karavīru pavadībā dodoties ar kājām uz Vāciju, kur tos iesaistīja piespiedu darbos.<sup>466</sup>

Vācijas armijas komandantūru Liepājā iedibinātā pārvaldes prakse tika pārnesta tālāk arī uz citām Latvijas pilsētām un apdzīvotām vietām līdzko normalizējās situācija frontē. Vienlaikus okupētājvalsts tiecās sniegt vismaz formāli saistošu juridisku ietvaru, kas regulētu attiecības ar okupētās zemes iedzīvotājiem “no augšas”. 1915. gada jūlija beigās – augusta sākumā Nemunas armijas komandantūrām Kurzemē un Liepājas gubernatoram tika nosūtīts Vācijas kanclera T. fon Betmana-Holvega apkārtraksts par [Vācijas] “Karaspēka izturēšanos okupētajos Krievijas apgabalos”. Dokumentā kanclers norādīja, ka Krievijas impērijas rietumu guberņas (Kurzeme, Vidzeme, Lietuvas un Polijas daļas) *a priori* nav uzskatāmas par naidīgām Vācijai, bet gan pašai Krievijai, uzsverot, ka jebkādi ģermanizācijas mēģinājumi pret šeit dzīvojošajām nācijām nav pieļaujami, turklāt ir aizliegts mainīt pilsētu ielu un laukumu nosaukumus, vai vērsties pret baznīcas institūcijām (izņemot – pareizticīgo priesteriem), lai lieki neaizskartu iedzīvotāju jūtas.<sup>467</sup> Būtisks bija nošķirums starp krieviem un pārējām etniskajām grupām un nacionalitātēm, kas tika uztvertas kā iespējamais sabiedrotais, ar kuru palīdzību Krieviju varētu vājināt kopumā. T. fon Betmans-Holvegs uzsvēra, ka “karš pret pašu krievu nāciju ir jāturpina bez žēlastības”, no publiskās telpas noņemot uzrakstus krievu valodā, kā arī konfiscējot Krievijas valsts īpašumus okupētajos apgabalos.

Vācijas kanclera raksts Austrumu frontes ziemeļu sektorā esošajām Vācijas armijas daļām, iespējams, bija saistīts ne tikai ar vēlmi mazināt iespējamās Vācijas armijas destruktīvās darbības pret infrastruktūru un cilvēkiem (ņemot vērā Vācijas armijas vēršanos pret civiliedzīvotājiem Beļģijā gadu iepriekš, šādas bažas būtu bijušas pamatotas), bet arī ar neveiksmīgo ieceri par pamieru ar Krieviju, kas 1915. gada vasarā zaudēja aktualitāti, T. fon Betmanam-Holvegam mēģinot radīt jaunus Krievijas vājināšanas mehānismus paplašinātās buferzonas koncepcijas ietvaros. Apkārtraksts arī ilustrēja dažādās interpretācijas un viedokļu atšķirības par turpmāko rīcību Baltijas telpā. Vienojošais faktors, ko uzsvēra gan Austrumu frontes vadība, gan arī Vācijas kanclers, bija nepieciešamība sākotnēji atlikt politisku ilgtermiņa jautājumu risināšanu un pievērsties svarīgākajam – okupētās zemes saimniecisko resursu

<sup>465</sup> Verordnungsblatt der Deutschen Verwaltung für Kurland. Nr. 1. 13.11.1915. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 9. l. 33. – 34. lp.

<sup>466</sup> "Bekanntmachung." Abtransport der 17- bis 20-jährigen Wehrpflichtigen zu Fuß nach Deutschland. HStAS, J 151, Nr. 1935; "Bekanntmachung." Abtransport der 21- bis 24-jährigen Wehrpflichtigen zu Fuß nach Deutschland. HStAS, J 151, Nr. 1936.; Liepājnieks, vēlāk pazīstamais mākslinieks Aleksandrs Janševskis, piemēram, norādīja, ka viņa draugs no Vācijas atgriezies tikai pēc četriem gadiem, “ar kabatlakatiņā sasietu mantību, bez feniņa kabatā. Strādājis ogļu raktuvēs.” Janševskis, A. *Dzīvotgriba*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds, 1992. 31. lpp.

<sup>467</sup> Schrift. Für das Verhalten der Truppen in dem Besetzten Gebiet Russlands, Bes. Warschau, mitgeteilt auf Wunsch des Reichskanzlers. 1915. LNA LVVA, 5434. f., 1. apr. 511. l., 178. lp.; Turpat, 606. l., 7. lp.

maksimālai izmantošanai, lai nodrošinātu Vācijas armiju, civiliedzīvotājus Vācijā, un iespēju robežās arī okupētās zemes iedzīvotājus, kas ļautu vismaz daļēji saglabāt arī kārtību tiešā frontes aizmugurē.

**Kurzemes militārās pārvaldes izveide un centrālā administrācija.** Lietuvas un Kurzemes teritorijās gūtā pieredze un apjomīgie teritoriāli ieguvumi 1915. gada pavasarī un vasarā deva impulsu daudz plašākas pārvaldes sistēmas radīšanai, lai spētu nodrošināt visas nepieciešamās funkcijas, kuras nespēja pilnvērtīgi realizēt armiju etapa inspekcijas ierobežoto administratīvo resursu dēļ. 1915. gada 18. maijā ar Austrumu frontes virspavēlnieka pavēli radītā Nemunas armijas etapa apgabala civilā pārvalde, par kuras priekšnieku iecēla A. fon Gosleru, pēc Jelgavas ieņemšanas tika reorganizēta. Apgabaliem Lietuvas teritorijā un Kurzemē izveidoja jaunas pārvaldes struktūras, taču pakļaujot visas teritorijas uz ziemeļiem no Kauņas armijas 8. etapa apgabala inspekcijai.<sup>468</sup>

Saskaņā ar Austrumu frontes virspavēlnieka pavēli 16. augustā tika izveidota Kurzemes militārā pārvalde, amatā atkārtoti apstiprinot A. fon Gosleru, kurš baudīja gan P. fon Hindenburga, gan Ē. Lūdendorfa labvēlību, turklāt pozīciju faktiski iegūstot pēc P. fon Hindenburga znota, A. fon Goslera korporācijas biedra un *Ober Ost* Politiskās nodaļas vadītāja H. J. fon Brokhūzena ieteikuma.<sup>469</sup> Līdz 1918. gada martam militārās pārvaldes struktūras Kurzemes apgabalā pastāvēja kopumā ar trim dažādiem nosaukumiem – Kurzemes civilā pārvalde (*Zivilverwaltung Kurland*, 1915. gada 16. augusts – 15. septembris), Kurzemes vācu pārvalde (*Deutsche verwaltung für Kurland*, 1915. gada 15. septembris – 1917. gada 14. marts) un Kurzemes militārā pārvalde (*Militärverwaltung Kurland*). Neskatoties uz nosaukumu maiņām, tās saglabāja militāras pārvaldes struktūru un pakļautības hierarhiju.

Būdamis pārliecināts par Kurzemes “vāciskajām saknēm”, A. fon Goslers pēc ierašanās Kurzemes apgabalā 1915. gada 23. augustā<sup>470</sup> uzsāka savas pārvaldes sistēmas radīšanu, sarakstē ar darbiniekiem uzsverot, ka galvenais mērķis ir “atjaunot saimniecisko un pārvaldes kārtību Kurzemē” pēc iespējas ātrāk, vienlaikus izsakot sajūsmu par Kurzemes “iespaidiem”.<sup>471</sup> Piemēram, 28. augusta vēstule H. J. fon Brokhūzenam A. fon Goslers puda prieku, ka viņa darbības kompetencē ir nonākusi tieši Kurzeme, nevis teritorijas Lietuvā, kā tas bija līdz Vācijas armijas ofensīvām 1915. gada vasarā:

“Šeit Kurzemē tomēr tā ir pavisam cita lieta nekā Lietuvā. Vācu lielgruntnieks vēlas, lai pret viņu izturas savādāk, nekā to grib lietuviešu zemnieks vai ebrejs. Viscaur šeit ir sajūta, it kā es vadītu vācu pārvaldi pār vācisku zemi, un visur sastopos ar vēlmi līdzdarboties [pārvaldē]. Mani iespaidi par šo vietu, vismaz kas attiecas uz zemi un ļaudīm, ir visnotaļ labvēlīgi.”<sup>472</sup>

A. fon Gosleram, kā atsevišķa apgabala vadītājam, bija faktiski neierobežota vara okupētajā zemē. Viņa rīkojumi un pavēles nedrīkstēja būt pretrunā *Ober Ost* štāba Kauņā vai attiecīgas etapa inspekcijas pavēlēm, dodot viņam iespēju organizēt militārās pārvaldes struktūras pēc paša redzējuma. Pārvalžu vadītāju kompetencē ietilpa ne tikai pārraudzīt visus pārvaldes darba aspektus un militārās varas politiku okupētajā zemē kopumā, bet tie bija arī tiesīgi “pēc saviem ieskatiem” pārraudzīt tiesu varu okupētajā apgabalā.<sup>473</sup>

<sup>468</sup> Generalgouvernement Baltische Lande. Bericht "Militärverwaltung der Baltischen Lande. Kurze geschichtliche Darstellung". BArch MA, PH30-III/11, S. 3.

<sup>469</sup> Chef der deutschen Verwaltung an die Kreishauptleute. 27.08.1915. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 9. l., 6. lp.; Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 149.; Janßen, K. H. Alfred von Goßler... S. 42.

<sup>470</sup> Broedrich, I. *Die Organisation der Deutschen Hoheitsverwaltung in Kurland während des Weltkrieges und ihre Rechtsgrundlagen*. Leipzig: Universitätsverlag von Robert Noske, 1936. S. 10.

<sup>471</sup> Chef der deutschen Verwaltung an die Kreishauptleute. 27.08.1915. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 9. l., 6. lp.

<sup>472</sup> Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...* S. 158-159.

<sup>473</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 31. 11.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 187. lp.

Ņemot vērā *Ober Ost* pārvaldes apgabalu vadītāju lielo ietekmi, faktisko varu un nozīmi okupācijas politikas realizācijā kopumā, Vācijas Austrumu frontes vadība to atlasei piešķīra lielu nozīmi, rūpīgi izvērtējot katra kandidāta politiskos uzskatus un redzējumu par militāras pārvaldes formas saglabāšanu reģionā. Līdzās konservatīvajam A. fon Gosleram, kurš tiecās Kurzemē ieviest “Prūsijas parauga pārvaldi”, atbalstīja eventuālo Kurzemes aneksiju un ģermanizāciju, kā arī paralēli saviem pienākumiem Jelgavā bija aktīvs Reihstāga deputāts no Vācu konservatīvās partijas<sup>474</sup>, okupētajās Lietuvas un Baltkrievijas daļās apgabalu vadītāju posteņos iecēla aktīvajā dienestā vai rezervē esošus un politiskajām aprindām tuvus virsniekus, kas pauda atbalstu *Ober Ost* militārās pārvaldes formas saglabāšanai, bieži izceļoties arī ar visai radikālu redzējumu par okupētās zemes iedzīvotājiem. Par Viļņas – Suvalku pārvaldes priekšnieku, piemēram, iecēla Prūsijas grāfu Heinrihu Jorku fon Vartenburgu – Vācu konservatīvās partijas biedru, kurš bija plaši pazīstams savu pret poļiem vērsto uzskatu dēļ, kas ir nozīmīgi, jo tieši poļi veidoja lielu daļu no viņa pārvaldes apgabala iedzīvotāju kopskaita.<sup>475</sup> Par sākotnēji Kauņas un vēlāk visa Lietuvas militārās pārvaldes apgabala priekšnieku iecēla pārliecināto paņģermāni firstu Franci Jozefu Izenburgu-Biršteinu, kurš izcēlās ar vienu no radikālākajiem ģermanizācijas uzskatiem visā *Ober Ost* struktūrā, un viņa vadītājā pārvaldē bija novērojami bezprecedenta vardarbības gadījumi un represijas pret iedzīvotājiem, turklāt viņš bija vienīgais no atsevišķo pārvalžu priekšniekiem, kurš zaudēja amatu savas politikas dēļ. Ē. Lūdendorfs atmiņās norādīja, ka F. J. Izenburga-Biršteina “spējas” pamanījies, kad viņš strādājis Varšavas ģenerālgubernas pārvaldē, raksturojot viņu kā “impulsīvu cilvēku”, kurš “krita par upuri politikai”.<sup>476</sup> Viens no konfliktu cēloņiem ar Reihstāgu, kas rezultējās amata zaudēšanā 1918. gada janvārī, bija tieši F. J. Izenburga-Biršteina radikālie uzskati un pārvaldes metodes. Attiecībā uz Kurzemes apgabalu, piemēram, viņš norādīja, ka ir jāizveido “no Reihstāga neatkarīga, ķeizarišķa kolonija”, audzinot iedzīvotājus “vāciskumam”, un aizliedzot atgriezties bēgļiem – latviešiem un ebrejiem.<sup>477</sup> F. J. Izenburga-Biršteina pārvaldes metodes par pārāk radikālām pat uzskatīja M. Zēriņš un A. fon Goslers, kurš atmiņās norādīja, ka nav gribējis 1915. gadā nodot pārvaldi Lietuvā F. J. Izenburga-Biršteina rokās, taču, neskatoties uz asām domstarpībām un viedokļu atšķirībām, “kopējie divarpus gadi” pavadīti koleģiāli.<sup>478</sup>

Tomēr, neskatoties uz *Ober Ost* atsevišķo apgabalu priekšnieku plašajām pilnvarām, pārvaldes organizācija sākumposmā bija sarežģīta. Krievijas ierēdņi bija evakuējuši vai iznīcinājuši ievērojamu daļu dokumentu par Kurzemes gubernas pārvaldi, nodokļu maksātāju sarakstus, zemes kadastru, u.c. nozīmīgus dokumentus, kurus bija jāatjauno. Neskatoties uz problēmām, jau 1915. gada augustā – septembrī A. fon Goslera vadībā pakāpeniski izveidoja Kurzemes militārās pārvaldes centrālo, administratīvo aparātu Jelgavā, kura forma un institucionālais ietvars palika nemainīgs līdz 1916. gada jūnijam.

Kurzemes militāro pārvaldi tās darbības sākotnējā posmā veidoja divas atsevišķas struktūras. Pirmā un nozīmīgākā bija Centrālā pārvalde Jelgavā (*Zentralverwaltung Mitau*), kuru veidoja četras atsevišķas, subordinētas nodaļas – Centrālā nodaļa (*Zentralabteilung*), Saimniecības nodaļa (*Wirtschaftsabteilung*), Mežniecības nodaļa (*Forstabteilung*) un Juridiskā nodaļa (*Justizabteilung*), kas zināmā mērā atbilda militārās pārvaldes prioritārajiem darbības virzieniem okupētajā zemē. Sevišķi nozīmīgas funkcijas okupācijas varas darbības nodrošināšanā bija Centrālajai nodaļai, kurai tika paredzēts ļoti plašs kompetenču spektrs. Tās darbības sfērā, līdzās militārās pārvaldes personāla jautājumu risināšanai, ietilpa ne tikai visi

<sup>474</sup> Janßen, K. H. Alfred von Goßler... S. 45.; Haunfelder, B. *Die Konservativen Abgeordneten des Deutschen Reichstags 1871-1918: Ein Biographisches Handbuch*. Münster: Aschendorff Verlag, 2010. S. 107-108.

<sup>475</sup> Strazhas, A. The land Ober Ost and Its place in Germany's Ostpolitik, 1915 – 1918. In: Vardys, S. V., Misiunas, R. J. (Eds.) *The Baltic States in Peace and War, 1917 – 1945*. London: Pennsylvania State University Press, 1978. p. 51.

<sup>476</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 149.

<sup>477</sup> Gedanken über die Zukunft Kurlands. 8.07.1916. BArch MA, N82/12, S. 2-4.; Sk. arī: Demm, E., Nikolajew, C. (Hsrg.) *Auf Wache für die Nation. Erinnerungen: Der Weltkriegsagent Juozas Gabrys berichtet (1911-1918)*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2013. S. 195.

<sup>478</sup> BArch MA, N98/2, S. 9.

zemes pārvaldes politiskie aspekti un saites uzturēšana ar citām Vācijas militārajām iestādēm Kurzemes apgabalā un reģionā, bet arī jautājumi, kas saistīti ar finansēm, presi, tirdzniecību, infrastruktūru, cenzūru, sakaru līniju un drošības uzturēšanu, slepenpolīciju, nabadzīgo iedzīvotāju aprūpi, sanitāro situāciju, baznīcu un skolu darbību u.c. jomām.<sup>479</sup> Otro pārvaldi veidojošo daļu – Ārējo pārvaldi (*Außenverwaltung*) – veidoja kā decentralizētu okupācijas varas daļu, kas funkcionēja, pārraugot ārpus administratīvā centra Jelgavā esošās struktūras – mežu inspekcijas, tiesas, žandarmēriju, kā arī apriņķu pārvaldes.<sup>480</sup>

Kurzemes militāro pārvaldes reorganizāciju uzsāka pēc *Ober Ost* reglamenta izstrādāšanas un publicēšanas 1916. gada jūnijā. Tas bija nepieciešams, lai radītu vienotu struktūru katrā no *Ober Ost* atsevišķajiem apgabaliem, kuru pārvaldes bija veidojušās bez vienotām vadlīnijām 1915. gadā. Tā rezultātā Kurzemes militārās pārvaldes Ārējā pārvalde kā relatīvi autonomas veidojums tika likvidēta, jo jaunais reglaments neparedzēja šādas pārvaldes daļas pastāvēšanu. Tās funkcijas pārņēma Centrālā pārvalde, kas līdz ar reorganizāciju tika pārdēvēta par Galveno pārvaldi Jelgavā (*Hauptverwaltung in Mitau*). Tās ietvaros vēl izveidoja trīs jaunas nodaļas – Tirdzniecības un arodu (*Abteilung für Handel und Gewerbe*), Muitas pārvaldes (*Zollverwaltung*), kā arī Žandarmērijas (*Gendarmerie*).<sup>481</sup> Šāda Kurzemes militārās pārvaldes struktūra palika nemainīga līdz pat Baltijas militārās pārvaldes izveidei 1918. gada augustā.

Būtiska problēma, 1915. gadā veidojot pārvaldi, bija lojālu kadru piesaiste, kas būtu pieņemami arī etapa inspekcijai. Personāla komplektāciju sarežģīja apstākļi, ka tikai dažus desmitus kilometru ziemeļrietumos no Jelgavas atradās frontes līnija, un pārvaldes struktūras atradās tuvu armijas operatīvajam apgabalam. Tādējādi no Austrumu frontes vadības perspektīvas bija svarīgi darbam pārvaldē pieņemt uzticamus valstsvāciešus, kas neradītu iespējamus sabotāžas vai spiegošanas riskus, turklāt bieži tika saņemti arī atteikumi, kā rezultātā pārvaldē tika uzņemti “pazīstami” cilvēki pēc personīga uzaicinājuma.<sup>482</sup>

Personāla piesaiste darbam militārajā pārvaldē Jelgavā radīja šķēršļus pilnvērtīgai okupācijas struktūru funkcionēšanai visu pirmo pusgadu.<sup>483</sup> Lai gan sākotnēji viena no A. fon Goslera vēlmēm bija pieņemt darbā cilvēkus, kuriem bija arī vismaz virspusējas latviešu valodas zināšanas, no šādas ieceres nācās atteikties, jo nebija pietiekams daudzums piemērotu kandidātu, lai aizpildītu zemākā un vidēja līmeņa pārvaldes posteņus.<sup>484</sup> Tas liecina arī par strikto personu atlasīšanu pārvaldes organizēšanā. A. fon Goslers atmiņās norādīja, ka par intereses trūkumu nevarēja sūdzēties – viņš gandrīz katru dienu saņēmis vairākas vēstules no personām – pamatā valstsvāciešiem, kas pauduši lūgumu tikt uzņemti darbā militārajā pārvaldē; tāpat uzgaidāmajā telpā pārvaldē katru dienu sēdējuši gan vīrieši, gan sievietes ar mērķi iegūt darbavietu pārvaldes struktūrās.<sup>485</sup> Iespējams, ka šādā veidā tika mēģināts izvairīties arī no nokļūšanas frontē, dodot priekšroku drošākam dienestam okupētas zemes militārajā pārvaldē. Šāda veidā, piemēram, par miertiesnesi Kuldīgas apriņķī 1915. gadā kļuva Berlīnē izveidotās Baltijas Uzticības padomes biedrs, pēc izcelsmes vācbaltietis Frīdrihs fon Hākens, kurš 27. jūlijā nosūtīja vēstuli A. fon Gosleram, lūdzot viņu pieņemt darbā, netieši norādot, ka pretējā gadījumā viņš tikšot ieskaitīts Vācijas armijas 3. lauka artilērijas pulkā.<sup>486</sup> F. fon Hākena kandidatūru atsevišķā vēstulē atbalstīja arī viņa paziņa un Baltijas Uzticības padomes biedrs, publicists P. Rorbahs, kurš norādīja, ka “veselības dēļ” viņa kolēģim pienācīgāk būtu dienēt

<sup>479</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 5. HStAS, E 130 a, Bü 1157.

<sup>480</sup> Turpat. S. 5-7.

<sup>481</sup> VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland April 1918. S. 47-50. TÜR, Est. B-1963.; VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland, Oktober 1917. S. 45-47. HStAS, E 130 a, Bü 1157.

<sup>482</sup> Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...* S. 132-133.

<sup>483</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 5. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>484</sup> Schrift des Verwaltungschefs A. von Goßler. 02.11.1915. LNA LVVA, 6407. f., 1.apr., 9.1., 14. lp.

<sup>485</sup> BArch MA, N98/2, S. 5.

<sup>486</sup> Friedrich von Haken an die Zivilverwaltung der Njemen-Armee. 27.07.1915. LMAVB RS, F23-17/1, l. 125.

militārajā pārvaldē Baltijā, nevis artilērijas pulkā frontē (F. fon Hākens tika apstiprināts Kuldīgas apriņķa miertiesneša amatā).<sup>487</sup>

Glūži kā visās *Ober Ost* struktūrās, arī Kurzemes militārajā pārvaldē nodarbināto personu skaits patstāvīgi pieauga. Ja 1915. vasarā un rudenī tie kopskaitā bija tikai daži desmiti, 1916. gada jūnijā administratīvo struktūru darbinieku skaits ne tikai Galvenajā pārvaldē Jelgavā, bet visā apgabalā kopumā sasniedza 99, savukārt 1918. gada 1. martā, ieskatot tiesas un apriņķu pārvaldes, militārajā pārvaldē bija nodarbināti 123 ierēdņi (valstsvācieši (karavīri) un vācbaltieši), pēc atalgojuma un pienākumiem iedalīti septiņās kategorijās. Tam klāt vēl nāca zemākajās pārvaldes struktūrās iesaistītie latvieši, kā arī sekretāri, šoferi, saimniecības pārziņi, rakstveži, medmāsas (apriņķu ārstiem) u.c. veida atbalsta funkciju veicēji, kas veidoja lielāko daļu no pārvaldē nodarbinātajām personām.<sup>488</sup>

Analizējot fragmentāri saglabājušos Kurzemes militārās pārvaldes darbinieku kartotēku var secināt, ka no 34 cilvēkiem, par kuriem atrodamas personu kartītes, 25 pamatdzīvesvieta bija Prūsijā (vairumam – Austrumprūsijā); tāpat vienam darbiniekam kā izcelsmes vieta norādīta Orenburga Krievijas impērijā, kas, iespējams, liecina arī par Pievolgas vācu kolonistu pieņemšanu centrālajās pārvaldes struktūrās.<sup>489</sup> Tomēr vairums no tiem bija vācu militārpersonas, kas pārceltas no citām karaspēka daļām uz Vācijas 8. armijas etapa apgabalu, pārvaldes funkciju nodrošināšanai. Jānorāda, ka pārvalde savu militāro būtību, neskatoties uz civiliedzīvotāju pieņemšanu atsevišķās pozīcijās, centās uzsvērt arī ar vizuāliem reprezentācijas līdzekļiem, piemēram, uzliekot par pienākumu visiem militārās pārvaldes darbiniekiem nēsāt sevišķu formas tērpu, augstākām ierēdņu šķirām (un virsniekiem) paredzot arī personīgo ieroci – dunci vai zobenu; Vācijas armijas ierindas kareivjiem, instruktoriem (apakšvirsniekiem), kā arī pārvaldē nodarbinātajiem ierēdņiem – civiliedzīvotājiem bija pienākums nēsāt Prūsijas ierēdņu formas tērpu.<sup>490</sup> Raksturojot pirmos divus pārvaldes darbības mēnešus Kurzemes apgabalā, A. fon Goslers secināja, ka beidzot tā “izskatās kā pārvalde pēc Prūsijas iestāžu parauga”.<sup>491</sup>

**Apriņķu pārvaldes, vācbaltiešu faktors un latviešu loma zemes pārvaldē.** Veidojot Kurzemes militārās pārvaldes struktūru un nostiprinot okupācijas režīmu apgabalā, tika pieņemts lēmums lielā mērā saglabāt jau pirms kara Kurzemes guberņā pastāvējušo administratīvi teritoriālo iedalījumu ar apriņķiem kā nozīmīgāko vienību.<sup>492</sup>

Turpinoties Vācijas armijas ofensīvai un aktīvai karadarbībai Latvijas teritorijā, 1915. gada vasarā un rudenī Kurzemes militārās pārvaldes kontrolē atradās tikai daļa no Kurzemes guberņas teritorijas – 19 000 km<sup>2</sup> no pirmskara 27 000 km<sup>2</sup>, kas aptvēra septiņus no desmit apriņķiem – Grobiņas, Aizputes, Talsu, Dobeles, Tukuma, Ventpils un Kuldīgas, kā arī divus pilsētu apriņķus (*Stadtkreise*) – Liepājas un Jelgavas.<sup>493</sup> Ņemot vērā stāvokli frontē un armijas operatīvās teritorijas lielumu, Kurzemes militārajai pārvaldei pakāpeniski tika “nodoti” arī lielākā daļa no atlikušajiem apriņķiem. 1915. gada beigās pēc frontes stabilizācijas pārvaldes teritorijai pievienoja Bauskas apriņķi, savukārt 1918. gada pavasarī – Jaunjelgavas un Ilūkstes

<sup>487</sup> Paul Rohrbach an den Chef der Zivilverwaltung der Njemen-Armee. 02.08.1915. LMAVB RS, F23-17/1, l. 126.

<sup>488</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 5-7. HStAS, E 130 a, Bü 1157.; Chef der deutschen Verwaltung an die Kreishauptleute. 27.08.1915. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 9. l., 6. lp.; Rangliste der Verwaltung des Oberbefehlshabers Ost. Juni 1916. BArch, N1031/8. S. 24-48.; BArch MA, N98/2, S. 29-32.; Sammelbefehl Nr. 37. 26.07.1918. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 11. l., 291. – 292. lp.

<sup>489</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 13. l., 1. – 34. lp.

<sup>490</sup> Armee-Verordnungsblatt. Nr. 34, 20.01.1917. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 210.l., 17. lp.; Turpat, 209. l., 7. lp.; Turpat, 6418. f., 1. apr., 11. l., 296. lp.; Vagts, A. A Memoir of Military occupation. *Military Affairs*, Vol. 7, No. 1, 1943. pp. 18.

<sup>491</sup> Kurland unter Deutscher Verwaltung. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16, S. 6.

<sup>492</sup> Schrift des Verwaltungschefs A. von Goßler. 22.09.1915. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 9. l., 9. lp.

<sup>493</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 8. HStAS, E 130 a, Bü 1157.; Kurland unter Deutscher Verwaltung. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16, S. 6.

apriņķus, tādējādi militārajai pārvaldei pilnībā pārņemot visu pirmskara Kurzemes guberņas teritoriju tikai kara pēdējā gadā.<sup>494</sup>

Apriņķu un pilsētu apriņķu vadītāju (*Kreishauptmann, Stadthauptmann*) iecelšana un tiem pakļauto pārvalžu iestāžu (*Kreisamt*) iekārtošana bija viena no prioritātēm jau no 1915. gada augusta. To noteica apriņķa priekšnieku amata nozīme visā *Ober Ost* pārvaldes struktūrā (Ē. Lūdendorfs uzsvēra, ka uz viņiem “balstījās viss pārvaldes smagums”<sup>495</sup>), kā arī loma okupācijas politikas realizācijā. Apriņķu priekšnieku pienākumu loks bija plašs. Tajā ietilpa policijas spēku organizācija un pārraudzība, sodu un ieslodzījumu sistēmas uzturēšana, nodokļu iekasēšana, baznīcu un skolu darbības uzturēšana, sanitāro, medicīnas un veterināro jautājumu risināšana, sociālais atbalsts nabadzīgajiem iedzīvotājiem u.c. sociāli, tiesiskie un saimnieciskie aspekti.<sup>496</sup> Ņemot vērā to vadītāju plašās pilnvaras, apriņķu pārvaldes militārās pārvaldes struktūrā kļuva par svarīgāko varas faktoru ārpus A. fon Goslera vadītās administrācijas Jelgavā.

Apriņķu pārvalžu darba organizācijā visspilgtāk izpaudās A. fon Goslera redzējums par Kurzemes apgabalu, tā vietu *Ober Ost* struktūrā un faktoriem, kas ļautu sasniegt gan īstermiņa, gan ilgtermiņa pārvaldes mērķus. Redzējums par zemes vāciskumu un tikšanās ar vācbaltiešiem deva viņam pārliecību, ka varu ilgtermiņā varēs noturēt tikai gadījumā, ja pārvaldē iesaistīs arī vietējos iedzīvotājus, kas eventuāli ļautu to arī kolonizēt. Taču A. fon Goslera izpratne par iedzīvotāju iesaisti un “vietējiem apstākļu pazinējiem” aprobežojās tikai ar vācbaltiešiem, pārējo sabiedrības daļu faktiski izslēdzot no augstāka līmeņa pārvaldes.

Jau pirmajā Kurzemes militārās pārvaldes darbības mēnesī A. fon Goslers sešos no septiņiem pieejamajiem apriņķu priekšnieku posteņiem iecēla Kurzemē dzimušus vācbaltiešus, kuriem bija ne tikai dažāda pārvaldes pieredze, bet kuri militārās pārvaldes vadītājam šķita piemēroti arī ideoloģiskā jomā.<sup>497</sup> Daudzus no tiem saistīja arī korporatīvas saites un radniecība. Tā par Kuldīgas apriņķi par priekšnieku tika iecelts S. Brēdriha brālis Roberts, kurš Kurzemē bija atgriezies kopā ar A. fon Gosleru, un kurš šo amatu bija ieņēmis jau laikā no 1905. līdz 1912. gadam. Abus brāļus militārās pārvaldes vadītājs slavēja par izrādīto “aukstinību un bezbailību” 1905. gada revolūcijas laikā, viņu darbību lauka kara tiesās Kurzemē acīmredzot vērtējot kā nepieciešamības motivētu un pamatotu rīcību.<sup>498</sup> Pēc S. Brēdriha ieteikuma Dobeles apriņķa vadībā nokļuva Kurzemes muižnieks, Saksijas-Veimāras hofmaršals Karls fon Mēdems, kurš A. fon Gosleram pievienojās jau Tilzīte, un kuru augsti vērtēja viņa ietekmes un “pazīšanās” Baltijas muižniecībā dēļ.<sup>499</sup> Tāpat, piemēram, par Grobiņas apriņķa<sup>500</sup> vadītāju kļuva Vecapgulde dzimušais muižnieks Vilhelms fon Knige, kurš vienlaikus līdz 1918. gadam bija A. fon Goslera frakcijas biedrs Reihstāgā no Vācu konservatīvās partijas.<sup>501</sup> Par Jelgavas pilsētas apriņķa vadītāju iecēla vācbaltiešu juristu, Kēnigsbergas advokātu Rihardu Vilhelmu Zerafimu, savukārt viņa brālis vēsturnieks Augusts Zerafīms, Kēnigsbergas pilsētas bibliotēkas un arhīva direktors, kurš latviešu un vācbaltiešu attiecības vērtēja no “kulturālas ģermanizācijas” perspektīvas<sup>502</sup>, bija atbildīgs par skolu un baznīcu jautājumiem Galvenajā

<sup>494</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 42. HStAS, E 130a, Bü 1157.; VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland April 1918. S. 6. TÜR, Est. B-1963.;

<sup>495</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 151.

<sup>496</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 34. 26.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 187. lp.

<sup>497</sup> Kurland unter Deutscher Verwaltung. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16, S. 7.

<sup>498</sup> BArch MA, N98/2, S. 4.; Krastiņš, J. *1905. gada revolūcija Latvijā*. Rīga: Zinātne, 1975. 271. lpp.

<sup>499</sup> BArch MA, N98/2, S. 4.

<sup>500</sup> Grobiņas apriņķi sākotnēji bija pievienots Liepājas guberņas apgabalam, kas bija izveidots 1915. gada pavasarī pēc Vācijas armijas sekmīgās ofensīvās. Vēlāk šo apgabalu kā atsevišķu, teritoriālu vienību likvidēja.

<sup>501</sup> Datenbank der deutschen Parlamentsabgeordneten. Pieejams: <https://www.reichstag-abgeordnetendatenbank.de/select.html?pnd=133813169> [skatīts 07.01.2021]

<sup>502</sup> Seraphim, A. *Deutsch-baltische Beziehungen im Wandel der Jahrhunderte*. Berlin, Leipzig, Riga: Verlag von Fritz Würtz, 1918. S. 29-30.



pārvaldē Jelgavā, kur viņš strādāja pēc personīgi adresēta lūguma A. fon Gosleram.<sup>503</sup> Līdzīgs redzējums bija arī Talsu apriņķa pārvaldes vadītājam Anatolam fon den Brinkenam, kuru S. Brēdrihs raksturoja kā vienu no “mērķtiecīgākajiem pārstāvjiem izšķirošajā cīņā pret visu krievisko [...]”.<sup>504</sup> Vienīgā persona, kas vadīja apriņķa pārvaldes struktūru bez Baltijas izcelsmes, bija Austrumprūsijas muižnieks, rezerves rotmistrs van Zetens, kurš kļuva par Tukuma apriņķa pārvaldes priekšnieku.<sup>505</sup>

Izveidotā pārvaldes militāras pārvaldes forma ar vācbaltiešiem apriņķu priekšnieku amatos, kas *Ober Ost* ietvaros kļuva pazīstama kā “Goslera sistēma”,<sup>506</sup> radīja virkni problēmu, no kurām būtiskākā bija saistīta ar jautājumu par vācbaltiešu lojalitāti. To apšaubīja gan Berlīnē, gan atsevišķi virsnieki *Ober Ost* štābā.<sup>507</sup> Lai gan Austrumu frontes virspavēlniecība, neskatoties uz *Ober Ost* 1916. gada jūnija “konstitūcijā” noteiktajiem ierobežojumiem, pieļāva vācbaltiešu iecelšanu tik augstos posteņos<sup>508</sup>, ienaidnieka pavalstnieku nodarbināšana armijas struktūrās radīja neizpratni un kritiku, jo tiem daudzos gadījumos subordinēja zemākos amatos esošus valstsvāciešus. Neskatoties uz mēģinājumiem problēmu risināt (1915. gadā gandrīz visi apriņķu priekšnieki naturalizējās Austrumprūsijā un pārgāja Vācijas pavalstniecībā<sup>509</sup>), konfliktsituācijas saglabājās. 1916. gadā, piemēram, pēc asas vārdu pārmaiņas tika slēgta A. fon Goslera telefona līnija ar Kauņu, jo viņš pieņēma darbam militārajā pārvaldē baronu Kurtu fon Štempeli, kuru iecēla par atbildīgo policijas, žandarmērijas u.c. drošības organizācijas jautājumos.<sup>510</sup> Tāpat pārvaldei pienākušas vācbaltiešu sūdzības, ka vācu karavīri viņus dēvējuši par “krievu spiegiem”, vardarbīgi un necienīgi izturējušies, kā arī vienā gadījumā ziņots par sarunu vilcienā, kur vācu virsnieki vācbaltiešu muižnieka un viņa sievas klātbūtnē runājuši par “cūkām – baltiešu baroniem.”<sup>511</sup> Problemātisko attieksmi pret vācbaltiešiem un viņu lojalitāti atspoguļoja arī militārās pārvaldes liegums vācbaltietēm, kas okupētajā Kurzemes apgabalā bija apprecējušies ar vācu karavīriem, doties vīram līdzī uz Vāciju – tām bija jāpaliek dzīvot pie saviem vecākiem līdz pat kara beigām.<sup>512</sup>

Šāda situācija pēc neskaitāmiem lojalitātes apliecinājumiem un brīvprātīgas iesaistīšanās militārās pārvaldes darbā radīja zināmu aizvainojumu vācbaltiešu sabiedrībā. A. Zerafims norādīja, ka tas atspoguļoja kopējo redzējumu par vācbaltiešiem pašā Vācijā, kur “par Baltijas vāciešiem neko nezināja un maz ko gribēja zināt”.<sup>513</sup> Viņa atmiņas par darbu militārajā pārvaldē caurstrāvo rūgtums par *Ober Ost* struktūru un vācu karavīru attieksmi pret vācbaltiešiem, kuri netika uztverti kā “īsti vācieši”, uzsverot, ka pat saimniecības virsnieki augstprātīgi neiedziļinājās Kurzemes specifikā, uzlūkojot to “kā Krieviju – gluži kā Lietuvu vai

<sup>503</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 12. lp.

<sup>504</sup> Zariņš, K. Pirmā pasaules kara vēstures liecības vācbaltiešu muižnieka Silvio Brēdriha atmiņās (1914–1915). *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, Nr. 3 (98), 2017. 180. lpp.

<sup>505</sup> BArch MA, N98/2, S. 10.; I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 7. HStAS, E 130 a, Bü 1157.

<sup>506</sup> BArch MA, N98/2, S. 11.; Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 53. lp.

<sup>507</sup> BArch MA, N98/2, S. 11.

<sup>508</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 149.

<sup>509</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 54. lp.; Kurland unter Deutscher Verwaltung. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16., S. 7.

<sup>510</sup> BArch MA, N98/2, S. 14.; IV Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Juli 1916. S. 33. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>511</sup> Alfred von Gossler an den Oberbefehlshaber Ost. 1917. BArch MA, N98/3, S. 83.; Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...* S. 112.

<sup>512</sup> Bredow, M. *Spahren - Ein Gut in Kurland. Das Baltikum im Spannungsfeld zwischen Nord-, Mittel- und Osteuropa*. Burgdorf: Selbstverlag, 1991. S. 351.; Jāatzīmē, ka, neskatoties uz aizliegumu, atsevišķi gadījumi liecina par pretējo. 1918. gadā, piemēram, Aizputē dzimusī Cipora Edelberga, kas vēlāk starpkaru Berlīnē kļuva par pazīstamu dejotāju ar vārdu Tatjana Barbakofa, pat pirms laulības noslēgšanas devās līdzī uz Vāciju vācu karavīram Georgam Valdmanim.

<sup>513</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 3. lp.

Poliju”; tas savukārt noveda pie tā, ka “*Ober Ost* pārvaldi [Kurzemē] ienīda ar pieaugošo intensitāti”.<sup>514</sup>

Konfliktu veicināja arī pats A. fon Goslers, kurš pastāvīgi pauda neapmierinātību par vienādu noteikumu un rīkojumu izdošanu visai *Ober Ost* teritorijai, neņemot vērā “Kurzemes sevišķos apstākļus”, kas nav pielīdzināmi pārējiem apgabaliem:

“Jau septiņus gadu simtus Kurzemē valdošais vācu virsslānis zemei ir veidojis un uzturējis kārtības, tīrības un civilizācijas tēlu, kas jau pirmajā mirklī rada iespaidu par sakārtotiem ceļiem, draudzīgām, mazām pilsētām, labklājīgām zemnieku mājām, kā arī skaistām pilīm un sētām, kamēr poļu pārraudzība visur Lietuvā ir devusi poļu saimniecībai raksturīgās iezīmes ar sliktiem ceļiem, nefīrām, ar ebrejiem pārapdzīvotām pilsētām un ciemiem, kā arī nepienācīgi pārvaldītām lauku saimniecībām.”<sup>515</sup>

A. fon Goslers nepiekrīta *Ober Ost* vadības redzējumam par vienlīdzīgu attieksmi pret visu okupēto zemi un tās iedzīvotājiem. Kurzemes “sevišķos apstākļus” viņš patstāvīgi uzsvēra arī militārās pārvaldes darbības pārskata ziņojumos – acīmredzot, lai vērstu Kauņas uzmanību uz vācbaltiešu klātbūtni un “zemes vāciskajām saknēm”, kas nav nekādā veidā pielīdzināma lietuviešu, baltkrievu vai poļu apdzīvotajām zemēm.<sup>516</sup> Tāpat viņš uzsvēra, ka bez vācbaltiešu iesaistīšanas, izveidot efektīvu pārvaldi kompetenta personāla trūkuma dēļ nebūtu bijis iespējams, līdz ar to Kurzemes militārās pārvaldes virzienā raidītie pārmetumi nav pamatoti.<sup>517</sup>

Izcelt Kurzemi kā sevišķu *Ober Ost* apgabalu, kas ir pelnījis no Lietuvas un pārējiem apgabaliem atšķirīgu pārvaldes pieeju, vēlējās arī paši apriņķu vadītāji. Šāda kopēja pozīcija tika pieņemta pirmajā apriņķu un pilsētu apriņķu vadītāju sapulcē Jelgavā 1916. gada 8. – 9. janvārī, kurā piedalījās arī Viļņas – Suvalku apgabala vadītājs L. J. fon Vartenburgs un H. J. fon Brokhūzens kā *Ober Ost* centrālās pārvaldes Kauņā pārstāvis. Arī viņš pauda atbalstu tam, ka Kurzemes apgabalam būtu deleģējama lielāka autonomija *Ober Ost* sastāvā, taču tas nebija iespējams Austrumu frontes vadības atšķirīgā redzējuma dēļ.<sup>518</sup>

Arī J. H. fon Brokhūzens izcēlās ar Lietuvai negatīviem apzīmējumiem, piemēram, norādot, ka “tur pilnībā trūkst jebkāda inteligence”, kā arī uzsverot, ka uzbrukumi Kurzemes militārājai pārvaldei un “Goslera sistēmai” kļuva intensīvāki tieši pēc minētās sapulces 1916. gadā. Viņš tajā vainoja *Ober Ost* administrācijā Kauņā strādājošo Viliusu (Vilhelmu) Steputaiti – Prūsijas valsts padomnieku, ierēdni un Gumbīnes lietuviešu biedrības priekšsēdētāju, kurš izjuta nepatiku pret A. fon Gosleru viņa izteikumu par lietuviešiem dēļ, un kuram izdevās noskaņot daļu vācu amatpersonu pret vācbaltiešu iesaisti zemes pārvaldē.<sup>519</sup> Neskatoties uz A. fon Goslera un vācbaltiešu centieniem, *Ober Ost* struktūrā neizdevās nostiprināt sevišķu statusu Kurzemei, un pusgadu vēlāk pieņemtajā pārvaldes reglamentā tika nostiprināta vienlīdzība starp visiem *Ober Ost* apgabaliem un tautām, kas balstījās Ē. Lūdendorfa redzējumā par iedzīvotāju paritāti visā okupētajā reģionā.<sup>520</sup>

Vēl viens apstāklis, kura dēļ A. fon Goslers nolēma balstīt militāro pārvaldi uz vācbaltiešiem, bija pārliecība, ka vācbaltieši kā vietējie iedzīvotāji spēs labāk komunicēt ar pārējiem okupētās zemes iedzīvotājiem (latviešiem) un izprast to vajadzības. Viņš bija

<sup>514</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 51. - 52. lp.

<sup>515</sup> BArch MA, N98/2, S. 12-13.; Sk. arī: III Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. April 1916. S. 5., V Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1916. S. 5. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>516</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 8.; II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 30-32.; IV Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Juli 1916. S. 21. HStAS, E 130a, Bü 1157. u.c.

<sup>517</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 32. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>518</sup> Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...* S. 135.

<sup>519</sup> Turpat. S. 160.

<sup>520</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 34. 26.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 187. lp.; Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 42.

pārliecināts, ka vācbaltiešu kā dzimušu kurzemnieku iecelšana vadošos amatos vairo uzticību Vācijas pārvaldei kopumā.<sup>521</sup> Arī tas balstījās A. fon Goslera maldīgā priekšstatā un neinformētībā par latviešiem, viņu vēsturisko pieredzi un nacionālajām attiecībām okupētajā apgabalā, un tā rezultātā tika panākts pretējs efekts – latviešu sabiedrība Vācijas militāro pārvaldi sāka asociēt ar “baronu varu”, to vērtējot izteikti negatīvi.<sup>522</sup>

Lai uzlabotu situāciju, publiskajā komunikācijā militārā pārvalde tiecās abas puses – latviešus un vācbaltiešus – samierināt. Liepājas Avīzes pirmajā numurā 1915. gada septembrī, piemēram, tika aicināts ar sapratni “daudz piedot”, jo “vācietis, žīds vai latvietis” – nesaskaņas zemē pēdējās desmitgadēs ir raisījuši visi bez izņēmuma, kļūdas ir piedodamas un pēdējie “vācu virskundzības” mēneši ir pierādījuši, ka “kopdzīve starp Baltijas vāciešiem un latviešiem ir iespējama [..]”<sup>523</sup> Šāda samierināšanas pieeja bija problemātiska un pēc būtības formāli deklaratīva. Situāciju vēl vairāk saasināja gandrīz pilnīga latviešu izslēgšanas no augstākajām zemes pārvaldes struktūrām, reducējot sabiedrības vairākumu līdz beztiesiskam, okupētam subjektam, un rezervējot latviešiem tikai ierobežotas iespējas ietekmēt procesus zemākajos posteņos.

Viens no “Goslera sistēmas” elementiem bija arī limitētas kapacitātes un neliela skaita latviešu nodarbinātība zemākajās zemes pārvaldes struktūrās, iesaistot tos apriņķu pārvaldēm subordinētajās iestādēs. Apriņķus, kas *Ober Ost* un Kurzemes militārās pārvaldes teritorijā bija nozīmīgākā administratīvi teritoriālā vienība, atsevišķi iedalīja iecirkņos (*Amtsbezirke*), kuri savukārt iedalījās pagastos (*Gemeinden*) un muižu iecirkņos (*Gutsbezirke*), kas bija mazākās teritoriālās vienības *Ober Ost* struktūrā. Tieši pagastu vecākā vai retākos gadījumos – apriņķa iecirkņa priekšnieka amatā – tika iecelti latvieši, lai nodrošinātu efektīvāku pārvaldes funkcionēšanu vietējās kopienās. Tiem bija pienākums, sadarbojoties ar apriņķa pārvaldi un policijas struktūrām, informēt iedzīvotājus par militārās pārvaldes rīkojumiem, kā arī kontrolēt vispārējo situāciju iecirknī (pārtikas apgādi, sanitāro stāvokli, nodokļu nomaksu, izraudzīties iedzīvotājus darba dienestam u.c.), par to ziņojot kopējās apriņķu iecirkņu sapulcēs.<sup>524</sup>

Neskatoties uz maznozīmīgo latviešu pozīciju militārās pārvaldes sistēmā kopumā, tie nebaudīja A. fon Goslera administrācijas uzticību. Uzskatāmi tas izpaudās jautājumā par apriņķu iecirkņu priekšnieku pilnvarām. Lai arī šajā amata kategorijā atradās relatīvi neliels latviešu skaits (1917. gada sākumā visā Kurzemes apgabalā no 111 apriņķu iecirkņu priekšniekiem 97 bija vietējie iedzīvotāji, no kuriem vairums – vācieši<sup>525</sup>), tika noteiktas būtiskas atšķirības pilnvarās. Vācu izcelsmes iecirkņu priekšniekiem tika piešķirtas arī policejiskas funkcijas (sodu piemērošana, apcietināšana, dzīvesvietu pārbaude u.c.), kā arī pastāvēja pieņemt darbā palīgus. Latviešiem, savukārt, šādas pilnvaras aprobežojās tikai ar aizdomīgu personu nogādāšanu policijas iecirknī, turklāt ar viņiem tika slēgti terminēti darba līgumi un latvieši neskaitījās pārvaldes amatpersonas.<sup>526</sup> Apriņķu priekšniekiem, kas iecirkņu vadītājus iecēla amatā, papildus tika dots rīkojums nodrošināt, lai starp tiem vienmēr vairākumā būtu vācu izcelsmes cilvēki, tādējādi nodrošinot vairākumu arī lēmumu pieņemšanā apriņķu iecirkņu priekšnieku sapulcēs.

Līdzīgi ierobežojumi tika attiecināti arī uz otru pārvaldes orgānu, kurā tika iesaistīti latvieši – apriņķu un pilsētu apriņķu konsultatīvajām padomēm jeb t.s. *beirātiem* (*Beirat*). Šīs institūcijas pastāvēšanu un darbību noteica 1916. gada jūnija *Ober Ost* pārvaldes reglaments,

<sup>521</sup> Kurland unter Deutscher Verwaltung. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16., S. 98.

<sup>522</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 178-179.

<sup>523</sup> Kurzeme un vācu iebrukums. *Liepājas Avīze*, Nr. 1, 07.09.1915. 1. lpp.

<sup>524</sup> Schrift des Verwaltungschefs A. von Gossler. 20.04.1917. LNA LVVA, 6409. f., 1. apr., 1. l., 2. lpp.; Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 34. 26.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 188. lpp.; Befehl an die Gemeinde-Altesten des VII Bezirks, Kreis Hasenpoth. 24.09.1915. LNA LVVA, 952. f., 1. apr., 588. l., 3. lpp.; LNA LVVA, 6409. f., 1. apr., 36. l., 7. – 8. lpp.

<sup>525</sup> Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945*. Stokholma: Daugava, 1976. 43. lpp.

<sup>526</sup> A. von Gossler an die Kreishauptleute. 20.04.1917. LNA LVVA, 6409. f., 1. apr., 1. l., 3. lpp.; Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 34. 26.06.1916. LNA 6418. f., 1. apr., 8. l., 188. lpp.

un to izveidot nepieciešamības gadījumā bija tiesīgi aprīņu priekšnieki, piesaistot “piemērotus zemes iedzīvotājus”, lai risinātu jautājumus, kas saistīti ar pārtikas problēmām, iedzīvotāju veselību un sanitāro stāvokli, infrastruktūru, nabagu aprūpi, skolu darbību u.c.<sup>527</sup> Arī konsultatīvo padomju jautājumā spilgti izpaudās konflikts starp *Ober Ost* štābu, kura pavēlēs un rīkojumos atspoguļojās iedzīvotāju paritātes princips, un Kurzemes militāro pārvaldi, kas vēlējās saglabāt neproporcionāli lielu vācbaltiešu pārstāvniecību, kas nomāktu jebkādas latviešu centienus pat aprīņu iecirkņu un konsultatīvo padomju līmenī. *Ober Ost* pārvaldes reglaments paredzēja, ka konsultatīvo padomju sastāvs veidojams proporcionāli, vadoties pēc konkrētās pilsētas vai aprīņa iedzīvotāju nacionālā sastāva. Ievērojot reglamentu, Kurzemes apgabalā padomēs vairākumā būtu latvieši. To savukārt nevēlējās pieļaut militārās pārvaldes administrācija Jelgavā. Ar A. fon Goslera rīkojumu aprīņu priekšniekiem tika dotas tiesības neievērot šādu principu, veidojot padomju sastāvu tā, lai vienmēr vairākumā būtu vācieši (valstsvācieši un vācbaltieši), kas pilnībā nodrošinātu militārās pārvaldes interešu realizāciju.<sup>528</sup> Tādējādi latvieši faktiski tika izslēgti no pārvaldes politikas ietekmēšanas ne tikai augstākajā līmenī, bet arī militārās pārvaldes zemākajās struktūrās, kas pēc būtības risināja tikai sociālus jautājumus.

Kritika par vācbaltiešu vadošo lomu un latviešu pilnīgo marginalizāciju arī zemākā līmeņa pārvaldes politikas formulēšanā pastāvīgi pieauga gan *Ober Ost* struktūrās, gan arī Vācijas politiskajā vadībā, it sevišķi 1917. gada vasarā, kad Reihstāgā tika aktualizēts jautājums par tautu pašnoteikšanās tiesībām. *Ober Ost* štāba priekšnieks ģenerālis M. Hofmans, kurš 1916. gada augusta beigās nomainīja amatā Ē. Lūdendorfu, vēlāk norādīja, ka militārā pārvalde Baltijā, balstoties savā politikā uz vācbaltiešiem, atsvešināja latviešus un igauņus, raksturojot šādu politiku kā “stulbumu, par kuru [viņš] brīdinājis jau gadiem;” līdzīgu nostāju pauda arī Bjalistokas – Grodņas un vēlākās Lietuvas militārās pārvaldes priekšnieks Teodors fon Hepe, atzīmējot, ka militārās pārvaldes politiku Kurzemes apgabalā diktē muižniecības intereses.<sup>529</sup> Neilgi pirms pārvaldes sabrukuma 1918. gadā, A. fon Goslers, pievēršoties jautājumam par latviešu izolēšanu no pārvaldes struktūrām, atsaucās uz 1915. gada vasaras pieredzi, Vācijas karaspēkam ienākot Kurzemē. Viņš uzsvēra, ka šādu pieeju noteica kara diktētie apstākļi – vācbaltieši Vācijas karaspēku sagaidīja kā atbrīvotājus, un viņi nekad nebūtu spējuši pieņemt latviešu iesaistīšanu zemes pārvaldē. Atzīmējot, ka tie tāpat nebūtu bijuši spējīgi ieviest kārtīgu zemes pārvaldi un to vadīt, A. fon Goslers netieši norādīja, ka attiecību sabojāšana ar šo sabiedrības daļu ir bijis vienīgais risinājums, lai nebūtu paralēli saimnieciskajām problēmām jāpieskaras jau tā sarežģītajiem nacionālajiem jautājumiem.<sup>530</sup>

Kurzemes apgabala iedzīvotāju vairākuma izslēgšana no pārvaldes struktūru augstākajiem līmeņiem bija problemātiska. Šāda politika daļēji balstījās pašā okupācijas pieredzē, kuru caurstrāvoja priekšstati par zemes vāciskumu, kolonizāciju un latviešu nenovēršamo ģermanizāciju. Lai gan, ņemot vērā politiskās norises un karadarbības gaitu 1917. – 1918. gadā, bija vērojami militārās pārvaldes mēģinājumi Kurzemes valstiskuma alternatīvu kontekstā daļēji piekāpties politiskajam spiedienam par iedzīvotāju vairākuma pārstāvju iesaistīšanu zemes pārvaldes struktūrās, latviešu marginalizēšana bija viens no faktoriem, kas veicināja militārās pārvaldes darbības kritiku, un eventuāli bija viens no tās pakāpeniskā sabrukuma cēloņiem.

<sup>527</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 34. 26.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 189. lp.; Lokales. *Libausche Zeitung*, Nr. 165, 18.07.1916.

<sup>528</sup> Broedrich, I. *Die Organisation der Deutschen Hoheitsverwaltung in Kurland während des Weltkrieges und ihre Rechtsgrundlagen*. Leipzig: Universitätsverlag von Robert Noske, 1936. S. 16-17.

<sup>529</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 178–179.

<sup>530</sup> Bericht an den Reichskanzler über die politische Lage in Baltenland. 3.11.1918. BArch MA, N98/5, S. 102.

### 3.2. Kurzemes militārās pārvaldes visaptverošās kontroles politikas virzieni, tos raksturojošie aspekti, attīstība un iedzīvotāju pretestība

#### 3.2.1. Kustības politika un iedzīvotāju uzskaitē

*Ober Ost* un Kurzemes militārajai pārvaldei okupētajā zemē bija divas prioritātes īstermiņu mērķu politikas kontekstā – uzturēt drošību frontes aizmugurē (okupētajā apgabalā) un izmantot visus pieejamos saimnieciskos resursus maksimāli efektīvi armijas un Vācijas civiliedzīvotāju apgādei. Lai to nodrošinātu, militārā pārvalde izveidoja mehānismus, kuru uzdevums bija uzturēt visaptverošu iedzīvotāju uzskaiti un kontroli, kā arī pārraudzīt visu transporta un cilvēku kustību apgabalā, kas, savijoties ar drošības struktūru darbību, veidoja daudzslāņainu militārās pārvaldes okupācijas politiku tās mērķu realizācijai.

Okupācijas varas centieni radīt līdzsvaru starp saimniecisku nepieciešamību un drošības funkciju uzturēšanu frontes aizmugurē rezultējās militārās pārvaldes formulētajā kustības politikā (*Verkehrspolitik*), kuru centralizēti pārraudzīja *Ober Ost* štābā šim mērķim izveidotā nodaļa.

Kustības politikai bija vairāki aspekti un tā bija daudzšķautņaina. Tās būtību veidoja visaptveroša transporta, kustības un visa veida satiksmes uzraudzība un regulācija. Redzamākais aspekts – pārvietošanās ierobežojumi – pakāpeniski jau no 1915. gada vasaras kļuva par vienu no okupācijas varas realizētās pārvaldes politikas stūrakmeņiem. Lai gan tie vistiešāk ikdienā skāra okupētās zemes iedzīvotājus, kontrole visā Kurzemes apgabalā un *Ober Ost* telpā bija daudz tālejošāka, un attiecās visu kustību – karaspēka, rekvizēto priekšmetu pārvešanu, dzelzceļa un ceļu satiksmes, darbaspēka, tirdzniecības preču un indivīdu (arī – vācu karavīru un pārvaldes amatpersonu) u.c. jomas. Kustības politika iekļāvās un tika interpretēta vācu kultūras darba sastāvdaļa, atjaunojot izpostītu, iedzīvotāju pamestu un haotisku apstākļu pārņemtu zemi ar iznīcinātu infrastruktūru. Kā norādījis V. G. Ļiulevičs, kustības politika pakāpeniski pārauga “modernā, ambiciozā un pārsteidzošā vīzijā” par visaptverošas kontroles mehānismu, kas ļautu pilnvērtīgi regulēt politiskos, ekonomiskos un sociālos procesus okupētajā zemē un tās sabiedrībā, eventuāli pat izmainot iedzīvotāju demogrāfisko sastāvu, tos nepieciešamības gadījumā deportējot uz citiem apvidiem.<sup>531</sup> Tādējādi militārās pārvaldes kustības politika sastāvēja no vairākiem elementiem, kas sevī iekļāva ne tikai militāras un saimnieciskas nepieciešamības diktētus apsvērumus, bet arī sociālas kontroles aspektus.

**Raksturojošās iezīmes.** Kustības politikas mehānismi attīstījās pakāpeniski. Pēc abu Vācijas karaspēka ofensīvu izvēršanas Kurzemes guberņas teritorijā 1915. gada maijā un jūlijā, kam sekoja secīga frontes stabilizācija, pārvietošanās ierobežojumu un teritoriju norobežošanas nepieciešamību noteica drošības apsvērumi, un tie tika regulēti atsevišķu karaspēka daļu ietvaros lokālā līmenī. Pakāpeniski tā kļuva daudzšķautņaināka, sevī ietverot ne tikai visaptverošu iedzīvotāju uzskaiti, bet arīvien jaunus kontroles aspektus, kas atspoguļojās arī *Ober Ost* augstākā līmeņa struktūru reorganizācijā.<sup>532</sup> Tajā ietilpa ne tikai “centralizētā” kustības pārraudzība (sakaru komunikācijas, ceļu, dzelzceļa infrastruktūra), bet arī “decentralizētā”, ar to saprotot iekšējo kustību, kuras uzraudzība tika nodota vietējām militārās pārvaldes struktūrām atsevišķajos apgabalos, taču saglabājot arī centralizētu uzraudzību militāro struktūru ietvaros.<sup>533</sup> Šādas uzraudzības sistēmas izveide tika pamatota ar līdzsvara rašanu starp militāru vajadzību un saimnieciskām interesēm, kuras, piemēram, *Ober Ost* amatpersonu uzskatā netika pienācīgi līdzsvarotas citos okupētos apgabalos ar civilām varas

<sup>531</sup> *Das Land Ober Ost...* S. 155-159.; Ļiulevičius, V. G. *War Land...* pp. 89.; Stirk, P. *The Politics of Military Occupation*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009. pp. 73.; Holquist, P. *Violent Russia, Deadly Marxism? Russia in the Epoch of Violence, 1905–21*. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Vol. 4, No. 3, 2003. pp. 638.

<sup>532</sup> *Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost*. Nr. 91. 8.10.1917. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l. 434. lp.

<sup>533</sup> Ļiulevičius. *War Land...* pp. 100-103.

struktūrām (Polijas teritorijā izveidotajās ģenerālgubernās, Beļģijā), kur Vācijas armijas aizmugures apgādes līnijas un drošības intereses netika pietiekami ievērotas.<sup>534</sup>

“Iekšējās” kustības politikas būtiskākais un redzamākais aspekts – administratīvi teritoriālo vienību norobežošana – Latvijas teritorijā aizsākās jau 1915. gada maijā, neilgi pēc Liepājas un tās apkārtnes krišanas vācu rokās. Pakāpeniski uz *Ober Ost* pārvaldes apgabalu, apriņķu, apriņķu iecirkņu un pagastu robežu ceļiem izvietoja vācu karavīrus un policijas posteņus, kuri kontrolēja iedzīvotājus, kas bez šim mērķim paredzētiem, militārās pārvaldes izdotiem dokumentiem nedrīkstēja šķērsot konkrētās administratīvās teritorijas robežu. Lai gan sākotnēji iedzīvotāji mēģināja izvairīties no karavīru posteņiem, caur dažādiem ceļiem tos apejot, atsevišķas apdzīvotas vietas un pilsētas turpmākajos mēnešos tika fiziski norobežotas ar metāla žogu palīdzību. Šādu stāvokli savā dienasgrāmatā 1915. gada jūnijā atzīmēja arī Aizputes apriņķa Dunalkas pagasta galdnieks A. Strādnieks, kurš, lai gan ilgstoši spējis izvairīties no izvietotajiem posteņiem, konstatēja, ka izvietoto žogu dēļ tas pilnvērtīgi vairs nav iespējams:

“Gribu mēģināt iet uz Dunalku – apmeklēt kā tiem iet. Kad nu caur tranšējām nelaiž, tad neko darīt; bet jā mēģina ir un bez ceļiem tagad nekur vairs nevar iet – visapkārt žogs. Šaubīdamies gāju – aizgāju līdz tranšējām. Sarga zaldāts mani raida lai eju tur šķūnī – tur būs unteroficiers – prasu tam. Lūdzu, lai mani ielaiž Dunalkā, jo esmu amatnieks un man jāiet tur darbs pabeigt. Pēdīgi atvēlēja; bet lai tālāk neiet pāri Dunalkai – tad tiks nošauts [..].”<sup>535</sup>

Viens no apdzīvotu vietu fiziskas norobežošanas iemesliem bija arī mēģinājums apturēt ienaidnieka spiegu darbību Vācijas armijai stratēģiski svarīgās pilsētās un to apkārtnē. Ņemot vērā kara apstākļus, par tādām tika noteiktas divas – Liepāja, un vēlāk arī Rīga, kurā, lai gan tā atradās ārpus Kurzemes militārās pārvaldes atbildības loka, 1917. gadā Kustības politika ieguva galējas izpausmes, kad tika norobežota lielākā daļa pilsētas apkārtnes ar elektrificētu augstsprieguma žogu, kura būvniecību uzsāka Juglā 1918. gadā februārī un pabeidza aprīlī Pārdaugavā; cilvēku un satiksmes kustība tika pieļauta atsevišķos tā posmos.<sup>536</sup>

Šādu militārās pārvaldes un armijas struktūru soli veicināja arī sākotnēji grūti kontrolējamā kustība starp Kurzemi un Rīgu pēc pilsētas ieņemšanas 1917. gada septembrī, kad ievērojams daudzums cilvēku centās nokļūt Rīgā ar mērķi atrast savus tuviniekus un palīdzēt tiem nokļūt atpakaļ Kurzemē savās iepriekšējās dzīvesvietās; apšaubot šo cilvēku politisko uzticamību, A. fon Goslers aicināja slēgt nekontrolēto satiksmi un centralizēti organizēt atgriešanos, iespēju robežās nodrošinot armijas pavadību transportam.<sup>537</sup>

Paralēli līdz ar pārvietošanās ierobežojumiem militārā pārvalde uzsāka arī aptverošas iedzīvotāju kartotēkas veidošanu<sup>538</sup>, kuras viens no elementiem bija jauno *Ober Ost* pasu izdošana okupēto apgabalu iedzīvotājiem, kas līdz ar P. fon Hindenburga rīkojumu tika uzsākta 1915. gada decembra beigās.<sup>539</sup> Ņemot vērā iedzīvotāju skaitu, kam pasas ir nepieciešamas (dokuments bija obligāti jāizņem visiem 10 gadu vecumu sasniegušām personām, pretējā

<sup>534</sup> *Das Land Ober Ost...* S. 166.

<sup>535</sup> A. Strādnieka dienasgrāmata par vācu okupācijas laiku Kurzemē 1915. – 1917.g. 16.06.1916. LKM 2-42139/795-DK.

<sup>536</sup> Rīgas 5. policijas iecirkņa nodaļas uzrauga dienas pavēle. 8.04.1918. LKM 2-47952/869-DK; Andersons, E. *Latvijas vēsture 1914-1920*. Stokholma: Daugava, 1967. 233. lpp; Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945*. Stokholma: Daugava, 1976. 46. lpp.; Hatlie, M. *Riga at War 1914-1919. War and Wartime Experience in a Multi-ethnic Metropolis*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2014. pp. 81.

<sup>537</sup> Küster an die Kreishauptleute. 8.10.1917. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 3. l., 169. lp.

<sup>538</sup> Ludendorff an die Verwaltungsgebiete. 02.05.1916. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 3. l., 48. lp.; Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg...* S. 155.; *Verwaltungsbericht des Militärkreisamts Rossienie für die Zeit vom 1. Oktober 1917 bis 31. März 1918*. LVIA, f. 641, ap. 1, b. 53, l. 205.

<sup>539</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 7. 28.01.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 96. lp.

gadījumā draudēja 10 gadu cietumsods<sup>540</sup>), militārā pārvalde piesaistīja vairākus simtus vācu karavīru, kas virsnieku vadībā veica iedzīvotāju fotografēšanu, kuras nepieciešamību, ņemot vērā ienaidnieka tuvumu un spiegošanas aktivitātes frontes aizmugurē, militārā pārvalde sarunās ar Nemunas armijas štābu uzsvēra jau 1915. gada jūlijā.<sup>541</sup> Katrā pasē tika ievietota personas fotogrāfija, kurā bija redzams arī apgabala kods (Kurzeme – Ku, Lietuva – Lt u.c.), kā arī personas identifikācijas numurs.<sup>542</sup> Arī iedzīvotāju fotografēšanu oficiālā propaganda pasniedza kā kultūras darba pazīmi, uzsverot sabiedrības neizglīto, primitīvo raksturu:

“Fotografēšanās viņiem ir kaut kas jauns un iepriekš nepieredzēts – daudziem tie ir svētki. Tiek uzvilkti labākie svārki, kas bieži pēdējā mirklī savā starpā tiek iemainīti. Vīrieši parasti ir pelēkā vai tumšā apģērbā, bikses parasti iebāztas stulmzābakos. Katram uz krūtīm tiek uzlikta zīmīte ar numuru, ar kuru viņi tiek fotografēti. Agrāk zīmītes vienkārši deva turēt rokās, kas dažkārt izraisīja neprātīgu apjukumu, jo viņi savā starpā ar tām apmainījās. Tas vairumā gadījumu notika neapzināti, jo daudzi šos skaitļus pat nespēj nolasīt. [...] Šie ļaudis, izmantojot drastisku piemēru, ir drīzāk jāvada kā ganāmpulks. Savādāk būtu juceklis, un ātrs un apzinīgs darbs vairs nebūtu iespējams. [...] Un visi viņi nāk fotografēties, galvenokārt jau sevis pašu labad. Jo kam nav pase, tas tiek apcietināts un sodīts.”<sup>543</sup>

Lai gan kustības politikas pamatā bija *Ober Ost* mēģinājums rast līdzsvaru starp armijai nepieciešamo centralizācijas pakāpi un ekonomiskai darbībai nepieciešamo brīvo pārvietošanos, tā iedzīvotājiem bija smaga, kļūstot par vienu no būtiskākajiem okupācijas aspektiem, kam tika pakārtota ikdienas dzīve.<sup>544</sup> Cilvēkam, kas vēlējās apmeklēt vien pāris kilometru attālāk dzīvojošus tuviniekus, bija jāaskaras ar ievērojami birokrātisku procedūru, kas ne vienmēr garantēja sekmīgu rezultātu. Pirmkārt, dzīvesvietu bija aizliegts pamest bez *Ober Ost* pases.<sup>545</sup> Otrkārt, lai atstātu aprīņi, aprīņķa iecirkni vai pat pagastu, bija nepieciešama sevišķa pārvietošanas atļauja, kuru varēja iegūt, personīgi ierodoties pie tuvākās vācu komandantūras vai pārvaldes iestādes. Apmeklējuma laikā bija nepieciešams detalizēti izklāstīt pārvietošanās maršrutu, ilgumu, kā arī dzīvesvietas pamešanas mērķi. Treškārt, pēc ierašanās galamērķī bija nepieciešams pieteikties tuvākajā policijas iecirknī vai žandarmērijas patruļai. Būtisku problēmu sagādāja arī noteikumi par mājoklim nepiederošu personu uzņemšanu, kam bija nepieciešama atļauja no aprīņķa iecirkņa priekšnieka.<sup>546</sup> Ceturtkārt, atgriežoties atpakaļ dzīvesvietā, pārvietošanās atļauja bija jāatgriež iestādē, kas to izsniedza.<sup>547</sup> Pārvietošanās ierobežojumus papildināja vēl aizliegums pamest māju nakts stundās, kam bija nepieciešama speciāla aprīņķa priekšnieka parakstīta atļauja. Svētku un saviesīgu pasākumu apmeklēšanas gadījumā kā leģitīmu dokumentu mājupceļā varēja uzrādīt sarīkojuma ieejas biļeti.<sup>548</sup> Šādi pārvietošanās ierobežojumi attiecās arī uz *Ober Ost* ārējo robežu – apgabalu nedrīkstēja atstāt bez sevišķas atļaujas (apliecības) no centrālajām pārvaldes struktūrām Kauņā.

<sup>540</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 22. 22.04.1916, Nr. 36. 8.07.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 96., 166., 222. lp.; Noteikums par pases vajadzību virspavēlnieka apgabalā. *Kurzemes vācu valdes noteikumu lapa*, Nr. 9, 25.03.1916. 39. - 40.lpp.

<sup>541</sup> LMAVB RS, F23-17/2, l. 222.; *Das Land Ober Ost...* S. 173.

<sup>542</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 46. 01.09.1916. LNA LVVA, 2619. f., 1. apr., 37. l., 307. - 308. lp.

<sup>543</sup> *Das Land Ober Ost...* S. 174–175.

<sup>544</sup> Richter, K. ‘Go with the hare’s ticket’: mobility and territorial policies in Ober Ost (1915–1918). *First World War Studies*, Vol. 6, No. 2, 2015. pp. 6.

<sup>545</sup> Rīkojums par pārvietošanās atļaujām. 20.01.1916. LKM 2-1622/132-DK.

<sup>546</sup> Policijas noteikumi par mājokļa došanu ceļotājiem un svešiniekiem. *Kurzemes vācu valdes noteikumu lapa*, Nr. 2., 22.01.1916. 10. lpp

<sup>547</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 3. 20.12.1915. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 59. - 63. lp.

<sup>548</sup> Bekanntmachung. Ausgangssperre für den Silvesterabend 1915. HStAS, E 130a, Bü 1157; LNA LVVA, 5434. f., 3. apr., 12. l., 3., 4., 13. lp.

Ņemot vērā vācbaltiešu pausto neapmierinātību A. fon Gosleram, ka šādos gadījumos viņu valstiskā piederība robežšķērsošanas atļaujā tiek ierakstīta kā Krievija, no 1917. gada rudens (pēc Kurzemes Zemes padomes izveides) militārā pārvalde piekrita to aizvietot ar “Kurzeme”, vācu izcelsmes iedzīvotājiem izsniegtajos dokumentos pie tautības atzīmējot “vācbaltietis”.<sup>549</sup>

Lai gan nav saglabājušās ziņas ar precīzu cilvēku skaitu, kas sodīti pārvietošanās ierobežojumu neievērošanas dēļ, laikā līdz 1916. gada janvārim oficiāli izsniegtas tikai 14 atļaujas apriņķa robežas šķērsošanai, kā arī ziņots par vairākām gadījumiem, kas rezultējās apcietinājumā.<sup>550</sup> Būtisku problēmu pirmajos okupācijas mēnešos veidoja arī militārās pārvaldes neefektīvā publiskā komunikācija ar iedzīvotājiem, nespējot tos pilnvērtīgi informēt par jaunajiem noteikumiem, kas daļēji skaidrojama arī ar valodas barjeru. Arī ar pārvaldes atļauju izdotie un cenzētie laikraksti ārpus lielākajām pilsētām ne vienmēr bija pieejami.<sup>551</sup>

Šādos apstākļos ierobežojumu skaidrošanai tika izmantotas publiskas pulcēšanās vietas. Rundāles pagasta lauksaimnieks Kārlis Vesmanis savā dienasgrāmatā atzīmēja, ka jaunākie “prūšu likumi” tika pasludināti pēc iedzīvotāju sanāksmes pagasta namā, tāpat mācītājs dievkalpojuma laikā skaidrojis, ka “turpmāk jārikojas pēc jaunā kalendāra.”<sup>552</sup> A. fon Goslers savā pirmajā pārvaldes ziņojumā uzsvēra, ka dievkalpojumos “aizlūgšana par caru” aizstāta ar pārvaldes rīkojumu skaidrošanu, kā rezultātā kādā baznīcā pat “izcēlies neliels dumpis”, kas tika ātri apspiests.<sup>553</sup> Arī Vācijas 8. armijas rotas komandieris leitnants A. Fagts, kurš 1918. gada sākumā bija dislocēts Daugavpils tuvumā (Sēlijā), savās atmiņās uzsvēra valodas problēmu saziņā ar iedzīvotājiem:

“Virsnieki, iespējams, spēja sazināties vācu vai franču valodā ar lielsaimniekiem, daudzi no kuriem pārvaldīja vienu vai abas no šīm valodām, kā arī ar ebrejiem pilsētās, kuri gandrīz vienmēr runāja vācu valodā vai jidišā, ko vācieši kaut kādā veidā spēja saprast. Taču, lai saprastu zemniekus un lauku iedzīvotājus, gandrīz vienmēr nācās paļauties uz tulku, kurš runāja latviski vai krieviski, vai arī prata abas [valodas]. Nevienam, kas ir uzņēmies svešas zemes pārvaldību, nevajadzētu par zemu novērtēt valodas problēmu; [...] Es atceros, kā es sēdēju kādā katoļu baznīcā un kopā ar savu tulku klausījos sprediķi no priesterā, kurš, kā man sacīja tulks, savai kopienai skaidroja, ko es viņam mēģināju pateikt neilgi brīdi pirms pastorātā – nakts laikā izvairīties no lielceļiem un nepamest savu dzīvesvietu, nezāgēt kokus muižnieka īpašumā, nomaksāt nodokļus pareizajā laikā un vietā, nodot šaujamieročus. [...]”<sup>554</sup>

Garīdzniekiem noteica par pienākumu skaidrot dievkalpojumos militārās varas rīkojumus jau pirmajos okupācijas mēnešos, un militārā vara kārtējo reizi interpretēja savu neveiksmīgo komunikāciju kā pašu iedzīvotāju problēmu. *Ober Ost* apvienotās Politikas un Iekšējās pārvaldes nodaļas vadītājs V. fon Gails, piemēram, uzsvēra, ka garīdznieku iesaistei bija savi trūkumi, taču “no tā nevarēja izvairīties zemē, kur lielākā daļa [iedzīvotāju] bija analfabēti.”<sup>555</sup>

Pārvietošanās pārkāpumu skaits turpmāko divu gadu laikā dramatiski pieauga, sevišķi ņemot vērā smagos saimnieciskos apstākļus pilsētās 1917. gadā, kuru dēļ cilvēki masveidā centās nokļūt lauku apvidos. 1917. gada pirmajā ceturksnī, piemēram, arestētas 37 “aizdomīgas civilpersonas”, kas nespēja uzrādīt dokumentus, taču jau turpmākajos mēnešos tas sasniedza

<sup>549</sup> A. von Goßler an die Militärkreisamter. 06.10.1917. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 3. l., 168. lp.

<sup>550</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 28. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>551</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 6. 24.01.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 91. lp.; A. Strādnieka dienasgrāmata par vācu okupācijas laiku Kurzemē 1915. – 1917.g. 19.07.1915. LKM 2-42139/795-DK.

<sup>552</sup> Vesmanis, F. Klausieties pagātnes soļos. Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, 2013. 137., 139. lpp.

<sup>553</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 21. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>554</sup> Vagts, A. A Memoir of Military occupation. *Military Affairs*, Vol. 7, No. 1, 1943. pp. 18-19.

<sup>555</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 29.



vairākus simtus.<sup>556</sup> Izplatīta parādība visā *Ober Ost* bija ne tikai mēģinājumi apiet sardzes posteņus uz ceļiem un dažādos kontrolpunktos, bet arī vācu karavīru piekukuļošana ar naudu vai pārtiku.<sup>557</sup>

Strikta kontrole tika attiecināta arī uz dzelzceļu, kas pakāpeniski atsevišķos posmos tika atvērts arī iedzīvotāju ikdienas pārvietošanās vajadzībām. Tomēr pirmajā okupācijas gadā, ņemot vērā militārus apsvērumus, *Ober Ost* gandrīz pilnībā bija aizliegts izmantot dzelzceļa transportu civiliedzīvotājiem. E. Lūdendorfa 1916. gada 8. marta pavēle noteica, ka pārvietoties ar vilcienu drīkstēja tikai Austroungārijas vai Vācijas armijas piederīgie, kā arī valstsvācieši; okupētās zemes iedzīvotāji to drīkstēja darīt tikai ārkārtas gadījumos – slimības vai vecuma izraisītu kustības traucējumu dēļ, saņemot apriņķa priekšnieka vai policijas vadības rakstisku atļauju.<sup>558</sup> Lai nodrošinātu dzelzceļu uzraudzību, vienlaikus policijas pakļautība tika izveidota arī sevišķas dzelzceļa kontroles vienības, kuru uzdevumos ietilpa ienaidnieka izlūku pārtveršana, dokumentu, vēstuļu un iespieddarbu pārbaudi, kā arī novērst jebkādas mēģinājumus bojāt dzelzceļa infrastruktūru.<sup>559</sup> Kontroles vienību darbības uzmanības centrā bija tieši civiliedzīvotāju novērošana. Tie bija tiesīgi ne tikai pārbaudīt viņu personīgās mantas un pārmeklēt somas (sievietēm – liecinieku klātbūtnē), bet arī izsekot pēc izkāpšanas galapunktā, nepieciešamības gadījumā veicot arī aizdomīgu personu apcietināšanu.<sup>560</sup> Dzelzceļa kontroles vienību funkcijas tika reducētas no 1917. gada 1. janvāra, kad tika paplašinātas iedzīvotāju tiesības izmantot dzelzceļa transportu, un tā izmantošanai bija nepieciešams vācu ārsta (latviešu vai citu tautību ārsta izsniegtie apliecinājumi šajā gadījumā nebija derīgi) parakstīts dokuments par veselības stāvokli.<sup>561</sup>

**Filtrācijas nometnes.** Jauns posms kustības politikas realizācijā un izveidotās sistēmas uzturēšanā sākās 1917. gada rudenī – 1918. gada pavasarī, kad pēc izmaiņām frontē pakāpeniski sākās masveidīgs iedzīvotāju migrācijas process uz savām bijušajām dzīvesvietām *Ober Ost* teritorijā, pamatā uz Kurzemes apgabalu. Lai gan militārā pārvalde par šādu situāciju puda nepatiku (pastāvēja bažas par “revolucionāro elementu” iepludināšanu “tīrajā Kurzemē”, kas, piedzīvojuši Krievijas Februāra revolūciju, nesīs sev līdzī nemierus un aģitāciju, turklāt jautājums bija cieši saistīts arī ar Kurzemes eventuālo aneksiju Vācijai<sup>562</sup>), nepieciešamību atgriezt bēgļus un bijušos Krievijas armijas karavīrus savās iepriekšējās dzīvesvietās noteica saimnieciska nepieciešamība – armija nespēja pilsētās uzturēt tik daudz iedzīvotāju, turklāt tas ļautu palielināt lauksaimniecībā nodarbinātu skaitu un apgūt neapstrādāto zemi.<sup>563</sup> *Ober Ost* štābs Kauņā notiekošajā saskatīja vēl tālejošāku iespēju – izmainīt okupētās zemes iedzīvotāju etnisko sastāvu, apkārtrakstā uzsverot:

<sup>556</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 8. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>557</sup> Richter, K. ‘Go with the hare’s ticket’: mobility and territorial policies in Ober Ost (1915–1918). *First World War Studies*, Vol. 6, No. 2, 2015. pp. 8.

<sup>558</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 15. 18.03.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 128. lp.

<sup>559</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 18. 07.04.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 141. lp.

<sup>560</sup> Turpat. 143. lp.

<sup>561</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 64. 08.01.1917. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 319. lp.

<sup>562</sup> VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland April 1918. S. 9. TÜR, Est. B-1963.

<sup>563</sup> Bekanntmachung von Alten. 13.11. 1917. LNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 22. l., 101. lp.; Verordnungsblatt für die von deutschen Truppen besetzten Teile Livlands und Estlands. Nr. 4. 26.11.1917. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 22. l., 12. lp.

“Šāda [cilvēku] kustība ir mūsu interesēs, ja tā palīdz atbrīvoties no nevēlamiem (*unerwünschte*) iedzīvotājiem (ebrejiem<sup>564</sup>, lielkrieviem), liekiem ēdājiem un ļauj atbrīvot vietu priekš vēlamiem elementiem, kas atgriežas atpakaļ.”<sup>565</sup>

Cilvēku pārvietošanai atpakaļ uz savām dzīvesvietām armija un militārā pārvalde sāka gatavoties jau 1917. gada septembrī Rīgā, izdodot rīkojumu visiem ēku īpašniekiem ziņot par viņiem piederošos īpašumos dzīvojošiem Kurzemes un Lietuvas bēgļiem, kā arī aicinot pašus bēgļus brīvprātīgi pieteikties šim mērķim iekārtotos punktus Rīgas centrā un Pārdaugavā, norādot vēlamo apmešanās vietu, ģimenes locekļu skaitu un līdzīgi ņemamās bagāžas svaru; izvairīšanās gadījumā draudēja naudassods līdz pat 3000 vācu markām, vai trīs mēnešu ilgs cietumsods.<sup>566</sup> Saskaņā arī aprīņu priekšnieku ziņojumiem militārajai pārvalde Jelgavā, cilvēku skaits, kas līdz 1917. gada 1. oktobrim bija atgriezušies atpakaļ (pamatā Talsu un Tukuma aprīņos) bija ievērojams – no 20 000 līdz 25 000 cilvēku.<sup>567</sup>

Lai gan militārā pārvaldes amatpersonas pauda atzinību par jauna darbaspēka pieejamību, Vācijas 8. armijas virspavēlniecība, kurai bija jānodrošina bēgļu sanitārās un politiskās uzticamības pārbaudes, nespēja tikt galā ar tik lielu cilvēku pieplūdumu. Situācijas atrisināšanai armijas štābs Kurzemes militārajai pārvaldei 1917. gada 28. decembrī ierosināja kustības politikas ietvaros izveidot pilnīgu jaunu civiliedzīvotāju pārvietošanās kontroles modeli, kura pamatu veidoja iedzīvotāju filtrācijas procedūra sevišķās nometnēs, uz kurām cilvēki tiktu transportēti grupās pa dzelzceļu.<sup>568</sup> Šim mērķim armija aicināja militāro pārvaldi atrast piemērotas telpas dzelzceļa tuvumā un izveidot pēc teritoriāla principa veidotu filtrācijas tīklu ar nometnēm Plānupē, Inčukalnā, Lilastē, Mežaparkā, Ogrē, Kauguros, Daudzevā, Rīgā, Torņkalnā, Jaunjelgavā, Jelgavā, Liepājā un Ventspilī, kurās cilvēki pirms došanās uz dzīvesvietām pavadītu laiku karantīnā, tiktu atutoti, medicīniski pārbaudīti, kā arī tos nopratinātu policijas un izlūkošanas virsnieki.<sup>569</sup>

Nometnes darbu uzsāka 1918. gada janvārī. No tām trīs – Liepājas (paredzēta 2000 cilvēkiem), Ventspils (1000) un Jelgavas (800) – funkcionēja kā galvenās karantīnas nometnes; pārējās, izvietotas pie Rīgas un Kurzemes apgabalu robežām, pildīja tranzītnometņu funkcijas, kurās pēc sākotnējās pārbaudes tika pieņemts lēmums, atkarībā no cilvēka dzīvesvietas, politiskās uzticamības, nacionālās piederības u. c. faktoriem, par nosūtīšanu uz tālāku nometni karantīnas ievērošanai.<sup>570</sup> Uz nometni Jaunjelgavā, kas funkcionēja kā ieslodzījuma vieta, nosūtīja cilvēkus, kas sākotnējo pārbaūžu rezultātā tika atzīti par politiski neuzticamiem (viens no tiem bija arī politiķis un vēlākais Tautas padomes loceklis Ansis Buševics).<sup>571</sup>

Nometņu sistēma arī spilgti atklāja, ko militārā pārvalde un Vācijas 8. armijas štābs uzskatīja par “vēlamiem elementiem.” A. fon Goslera vietnieks Kisters, retrospektīvi raksturojot iedzīvotāju atgriešanos procesu, norādīja, ka “pēc īpašām vadlīnijām ir jāizturas pret visiem [vācu] kolonistiem un ģermāņu rasei piederīgajiem”, jo tie nav pielīdzināmi “pareizticīgajiem, latviešiem vai ebrejiem”.<sup>572</sup> Pēc šāda principa tika veidotas arī filtrācijas nometnes. Visi Vācijas valstspiederīgie, vācbaltieši un vācu kolonisti, kas vēlējās atgriezties

<sup>564</sup> Pret ebreju ieceļošanu Kurzemes apgabalā sevišķi asi iestājās arī A. fon Goslera vietnieks Kisters, kurš tos raksturoja kā “nacionāli un politiski nevēlamus”. Sk: Schrift, Küster an die Kreishauptleute. 06.11.1917. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 3. l., 187. lp.

<sup>565</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 26. l., 34. lp.

<sup>566</sup> Bekanntmachung des Chefs des Generalstabes Buchsink. 14.09.1917. LNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 22. l., 22., 101. lp.; Verordnungsblatt für die von deutschen Truppen besetzten Teile Livlands und Estlands. Nr. 4. 26.11.1917. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 22. l., 12. lp.

<sup>567</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 9. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>568</sup> Armeeoberkommando 8 an die Militärverwaltung Kurland. 28.12.1917. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 26. l., 4. lp.

<sup>569</sup> Schrift. AOK 8 an die Militärverwaltung Kurland. 28.12.1917.; LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 26. l., 4., 30. lp.

<sup>570</sup> VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland April 1918. S. 9. TÜR, Est. B-1963.

<sup>571</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 26. l., 4., 8. - 9. lp.

<sup>572</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 26. l., 81. lp.

Kurzemes apgabalā, no tranzītnometnes tika nosūtīti uz Jelgavu, kur tiem tika izveidots atsevišķs sektors, nodalīts no “pārējiem” – cilvēkiem, kas vēlējās atgriezties dzīvesvietās, kuras tie bija pametuši bēgļu kustības rezultātā 1914. - 1915. gadā. Vāciešiem nometnē tika nodrošināti ne tikai labāki uzturēšanās apstākļi (pieejama atsevišķa ēdnīca un ierīkota pat bibliotēka ar lasītavu), bet arī pārtikas devas – vācu izcelsmes iedzīvotājiem un Vācijas pilsoņiem dienā pienācās 500 gramu maizes, savukārt pārējie nometnē esošie bija tiesīgi saņemt tikai 260 gramu, turklāt vācu izcelsmes cilvēkiem bija iespējams saņemt finansiālu atbalstu par nometnē pavadīto laiku, kā arī bija iespēja saņemt papildu atbalstu ceļa turpināšanai.<sup>573</sup>

Sākotnēji atšķīrās arī laiks, kas jāpavadā nometnē. Vācu izcelsmes iedzīvotājiem maksimālais noteiktais laiks bija 23 dienas, savukārt pārējām iedzīvotāju grupām uzturēšanās laiku noteica ārsts. Lai gan sākotnēji tas tika ievērots, ņemot vērā lielu cilvēku skaitu, kas atgriezās, karantīnas laiks visiem tika samazināts uz trīs dienām.<sup>574</sup> Laikā no 1918. gada janvāra līdz 1. aprīlim, kad tika uzsākta pakāpeniska nometņu slēgšana, caur tām bija atgriezušies vairāk nekā 60 000 bēgļu, ievērojami tās pārslogojot.<sup>575</sup> Vairāk nekā 4000 cilvēku tika uzņemti Ventspils nometnē vienā mēnesī, savukārt bēgļu pieplūduma augstākajā punktā Jelgavas nometne reģistrējusi 3076 cilvēkus vienā dienā, ievērojami pārsniedzot nometnes kapacitāti.<sup>576</sup>

Nespējot nodrošināt pietiekamu apsardzi dzelzceļa vagoniem, daudzi iedzīvotāji tos pameta un devās uz dzīvesvietām, apejot nometnes. Militārās pārvaldei nosūtītajos ziņojums redzams, ka lielā cilvēku skaita dēļ transporti bieži nosūtīti uz nepareizajām nometnēm, turklāt apsardzē iedalīti tikai divi līdz trīs vācu karavīri, kas nespēja apturēt cilvēkus, kuri, līdz ko vilciens samazināja ātrumu, to pametuši un izklīduši “uz visām pusēm.”<sup>577</sup> Risinot radušos situāciju, Vācijas 8. armijas komandieris ģenerālis Hugo fon Katens izdeva rīkojumu, draudot ar cietumsodu vai iedalīšanu piespiedu darba bataljonā visiem bēgļiem, kas sasnieguši 16 gadu vecumu, apgājuši nometnes un nav pieteikušies pārvaldes iestādēs, kā arī personām, kas dod bēgļiem pajumti, par tiem neziņojot policijai, un pagastu vecākajiem, kas nav informējuši policiju 24 stundas pēc bēgļu ierašanās. Līdzīgi rīkojās arī A. fon Goslers, kurš visiem apriņķu priekšniekiem uzdeva sekot līdz sanitārajam stāvoklim, pārbaudot arī dzīvesvietas, lai neizplatītos lipīgas infekcijas slimības.<sup>578</sup> Daudzi no cilvēkiem, kas atgriezās mājup, bija pārsteigti ieraudzīt pamesto, trīs gadus ilgušai vācu okupācijai pakļauto zemi. Egons Dārziņš, kurš atgriezās savā mājās Bauskas apriņķa Bārbeles pagastā, dienasgrāmatā atzīmēja:

“Liela daļa kaimiņu māju tukšas. Tās ir izlaupītas. Kā tēvs stāsta, tas nav vāciešu darbs, karavīri nav interesējušies par mēbelēm, durvīm, logiem. To darījuši daži palikušie latvieši, pa naktīm nesdami projām visu, ko varējuši, atstājot ēkas par postazām. Mūrnieki, Būbli, Limpuči un daudzas citas kaimiņu mājas jau trīs gadi nav bijušas apdzīvotas. Nesaprotu, kā šī zeme varēs atkal piepildīties ar cilvēkiem – zemes atjaunotājiem. Esmu izstaigājis lielus gabalus pa mūsu un kaimiņu bijušiem laukiem. Kā vislielākā brīnumā skatos zemes mūžīgajā audzēlībā. Kur pirms trim gadiem ar tēvu pļāvām āboliņu, tur tagad bērzi, alkšņi un retas eglītes līdz manai galvai.”<sup>579</sup>

Jāsecina, ka 1918. gada janvārī ierīkotās nometnes, no kurām lielākā daļa tika slēgtas līdz rudenim, atstājot nometni Liepājā pa jūrasceļu ieceļojušo kontrolei, savas sākotnējās funkcijas izpildē cieta neveiksmi, sevišķi tādēļ, ka salīdzinājumā ar 1915. gadu, iedzīvotāju

<sup>573</sup> LNA LVVA, 6406. f, 1. apr., 26. l., 26., 87. lp.; VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland April 1918. S. 9. TÜR, Est. B-1963.

<sup>574</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 26. l., 57. lp.

<sup>575</sup> VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland April 1918. S. 9. TÜR, Est. B-1963.

<sup>576</sup> Turpat.

<sup>577</sup> LNA LVVA, 6406. 1. apr., 26. l., 62. lp.

<sup>578</sup> A. von Gossler an die Kreishauptleute. 03.1918. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 51. l., 81.-82. lp.

<sup>579</sup> Citēts pēc: Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945*. Stokholma: Daugava, 1976. 55. lpp.

skaitis Kurzemes apgabalā 1918. gada pirmajā pusē faktiski bija dubultojs<sup>580</sup>, kamēr noņemtajā šajā pašā laikā bija izgājuši cauri tikai 60 000 cilvēku.<sup>581</sup> Tādējādi lielākais skaits iedzīvotāju savās bijušajās dzīvesvietās atgriezās noņemšanas aļeļot. Tas liecina arī par kustības politikas ietvaros 1915. gadā nostiprinātajiem pārvietošanās ierobeļojumiem Kurzemes apgabalā, kurus militārā pārvalde 1918. gadā vairs nespēja efektīvi uzturēt. Ņemot vērā Vidzemes sākotnēji nenoteikto statusu pēc Brestļitovskas miera līguma parakstīšanas 1918. gada 3. martā, pārvietošanās ierobeļojumi šajā Latvijas daļā ieviesti netika, līdz ar to tas saglabājās kā Kurzemes apgabalā izvērsts, “birokrātisks eksperiments”, kas turpmākajos laikā tika kritizēts saimniecisko grūtību dēļ.<sup>582</sup> Jāatzīmē, ka kritikas un spiediena rezultātā ar armijas štāba pavēli no 1918. gada vasarā pārvietošanas ierobeļojumus atviegloja un pakāpeniski tika atļauta brīva kustība visā Baltijas militārās pārvaldes teritorijā.<sup>583</sup> A. fon Goslera vietnieks Kisters, atskatoties uz pārvaldes darbu, “Kurzemes robeļžu” atvēršanu bēļļiem no pārejās Baltijas un Krievijas nosauca par vienu no pārvaldes vissmagākajām kļūdām, raksturojot “neapturamo, vāciešiem naidīgo, boļševistisko masu” iepludināšanu kā pārvaldei liktenīgu.<sup>584</sup>

### 3.2.2. Iekšējās drošības struktūras un politika

Līdz ar Kurzemes apgabala militārās pārvaldes izveidi tika uzsākta arī drošības struktūru formēšana, lai nodrošinātu okupācijas varas politikas sekmīgu realizāciju lokālā līmenī, un panāktu iedzīvotāju pakļaušanos militārās pārvaldes rīkoļjumiem, kam bija centrāla nozīme okupācijas varas īstermiņa mērķu realizācijā. Sākot ar 1915. gada vasaru militārās pārvaldes policeļjiskās un drošības funkcijas realizēja piecas struktūras – izlūkošanas aļēntūra Jelgavā, Policija, Sļepenā žandarmērija (*Geheimgendarmerie*), Žandarmērija un no iedzīvotājiem veidotas kārtības sargu vienības. Lielākā daļa no šīm drošības struktūrās balstījās uz apjomīgu iedzīvotāju iesaisti to darbības nodrošināšanā, tādēļjādi atklājot vēl vienu okupācijas šķautni – sabiedrības iesaisti un sadarbību ar militāro pārvaldi.

**Kārtības sargi un policijas struktūras.** Ņemot vērā aktīvo karadarbību un frontes tuvumu, okupācijas vara resursu trūkuma dēļ tās pirmajos pastāvēšanas mēnešos tiecās militāro pārvaldi nostiprināt, plaši iesaistot iedzīvotāļus drošības struktūru funkciju realizācijā. Tādēļjādi jau pakāpeniski no 1915. gada pavasara – vasaras atļjaunoto policijas struktūru ietvaros lielākajās pilsētās (pamatā - Liepājā un Jelgavā) veidoja bruņotas kārtības sargu vienības no karaklausības vecumā esošiem vīriešiem, kuru uzdevumos ietilpa patrulēt pilsētas ielas, novērst jebkādas nekārtības un pretestības mēļģinājumus, nepieciešamības gadījumā veikt personu apcietināšanu, apsargāt pārtikas kartīšu izdalīšanas vietas, kā arī nodrošināt militārās pārvaldes rīkoļjumu izpildi līdz darbu uzsāks pilnvērtīgi nokomplektētas armijas iestādes, kas šīs funkcijas pārņēmtu.<sup>585</sup>

Identificējami ar sevišķas militārās pārvaldes simbolikas un spilgtas krāsas rotātu piedurknes apsēļu, “kārtībnieki” vācu policijas virsnieku vadībā ar ievērojamu regularitāti pārbaudīja arī pilsētnieku dzīvesvietas, vērsoties pret spekulāciju un neatļautu, rekvizējamu priekšmetu (sevišķi – ieroču) glabāšanu, kā arī ienaidnieka karavīru slēpšanu, atsevišķos gadījumos nelaiņas izturēšanās dēļ nonākot konfliktsituācijās ar pilsētniekiem, ko atspoguļoja

<sup>580</sup> Kurzemes militārā pārvalde lēsa, ka tās teritorijā šajā laikā atradās vairāk nekā 510 000 cilvēku (1915. gada rudenī militārās pārvaldes kontrolētajos apriņķos (bez Ilūkstes, Bauskas un Jaunjelgavas apriņķiem) iedzīvotāju skaits bija 245 000). IX Verwaltungsbericht der Provinzialverwaltung Kurland (Schlußbericht). Dezember 1918. S. 16. HStAS, E 130b, Bü 3816.

<sup>581</sup> VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland April 1918. S. 9. TÜR, Est. B-1963.

<sup>582</sup> Richter, K. ‘Go with the hare’s ticket’: mobility and territorial policies in Ober Ost (1915–1918). *First World War Studies*, Vol. 6, No. 2, 2015. pp. 11-12.

<sup>583</sup> IX Verwaltungsbericht der Provinzialverwaltung Kurland (Schlußbericht). Dezember 1918. S. 16. HStAS, E 130b, Bü 3816.

<sup>584</sup> Turpat. S. 41-43.

<sup>585</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 13. HStAS, E 130 a, Bü 1157.

apgabālā iznākošā prese.<sup>586</sup> Lai gan nav saglabājušās ziņas par precīzu kārtības sargu skaitu, ir pamatoti secināt, ka līdz 1915. gada beigām Jelgavā un Liepājā darbojās vairāki simti bruņoti iedzīvotāji - kārtības sargi. Jelgavas pilsēta, piemēram, tika iedalīta piecos policijas iecirkņos – katru iecirkni uzraudzīja 20 kārtībnieki, no kuriem katrs bija atbildīgs par 15 dzīvojamajām mājām.<sup>587</sup> 1915. gada beigās tika uzsākts šo vienību izformēšanas process, un, lai gan to funkcijas pārņēma plašākas policijas un žandarmērijas struktūras, pirmajos okupācijas mēnešos gūto pieredze militārā pārvalde izmantoja, veidojot līdzīga rakstura bruņotas iedzīvotāju kārtības sargu vienības turpmākajos gados pēc teritoriāliem panākumiem Latvijas teritorijā.<sup>588</sup>

Galvenais iemesls kārtību sargu vienību likvidēšanai bija ne tikai profesionālu policijas darbinieku un fronteī nederīgu vācu karavīru iesaiste policijas dienestā, bet arī visa policijas resora pakāpeniska centralizācija *Ober Ost* apgabalā kopumā, kas aizsākās 1915. gada rudenī un turpinājās līdz pat 1916. gada vasarai, kad tika publicēts P. fon Hindenburga rīkojums par *Ober Ost* pārvaldes pamatprincipiem. Pirmajos okupācijas mēnešos plašāka policijas darbība pēc Krievijas impērijas armijas un administratīvo struktūru haotiskās atkāpšanās Kurzemes apgabalā tika atjaunota pakāpeniski, izveidojot policijas iecirkņus atsevišķās pilsētās bez centralizētas *Ober Ost* struktūru Kauņā uzraudzības (no 1915. gada septembra patstāvīgu darbu uzsāka iecirkņi Liepājā, Jelgavā un Ventspilī ar atsevišķām īslaicīgas aizturēšanas vietām aprīņu iecirkņos), kas pēc būtības bija pakļauti konkrētā aprīņa priekšniekam, un kurus vadīja militārās pārvaldes priekšnieka iecelts Policijas prezidents (*Polizeipräsident*) ar sevišķu prezīdiju, kas vienlaikus bija pakļauts arī Galvenās pārvaldes Jelgavā atbildīgajam par policijas organizācijas jautājumiem. Tā pakļautībā darbojās arī atsevišķas policijas apakšstruktūras, kas uzraudzīja medības, sanitāros stāvokli, veterināros apstākļus, tikumību u.c. jomas.<sup>589</sup>

Būtiskas izmaiņas policijas struktūras sākās pēc *Ober Ost* uzsāktās reorganizācijas 1916. gada pavasarī. Tās mērķis bija centralizēt policijas pārvaldi visā okupētajā apgabalā. Pieaugot iedzīvotāju neapmierinātībai ar militārās pārvaldes saimniecisko politiku, kā arī spiegošanas gadījumiem un uzbrukumiem vācu amatpersonām un karavīriem, kuriem bieži bija pārrobežu raksturs (uzbrukumu dalībnieki mēdza šķērsot Kurzemes un Lietuvas apgabalu robežu, lai izvairītos no izsekošanas un aresta; tāpat šādi ar neatļautu tirdzniecību Kurzemē nodarbojās lietuvieši, kuri, neievērojot sanitārās prasības un ierobežojumus, pāri robežai veda tirgot mājlopus latviešiem, kuru tuvinieki savā īpašumā esošos dzīvniekus bija dzinuši līdzī bēgļu gaitās<sup>590</sup>), 1916. gada aprīlī Kauņā tika izveidots Centrālais policijas iecirknis Kurzemei un Lietuvai.<sup>591</sup> Ē. Lūdendorfa pavēles rezultātā visu *Ober Ost* iedalīja 10 policijas sektoros, no kuriem septītais bija Kurzemes apgabals, ar kopumā pieciem policijas iecirkņiem. Vienlaikus tika paplašināts visu policijas struktūrās nodarbināto pilnvaras pārbaudīt un izsekot jebkuru aizdomīgu personu, uzliekot par pienākumu savstarpēji iecirkņiem ziņot par politiskām aktivitātēm un vispārējo noskaņojumu savā aprīņī, lai varētu paredzēt aizliegtas aktivitātes un novērst neatļautu politisko aģitāciju, kas varētu destabilizēt situāciju.<sup>592</sup> Tādējādi, reorganizējot arī policijas iecirkņus Kurzemes apgabalā, līdz 1916. gada augustam tādi kopumā bija pieci – Liepājā, Ventspilī, Kuldīgā (ar nodaļu Saldū), Tukumā (ar nodaļu Talsos) un Jelgavā (ar nodaļu Vecaucē); daļu Grobiņas aprīņa teritorijas, ņemot vērā robežu šķērsošanas problēmu, nodeva Kretingas aprīņa policijas iecirkņu pārraudzībā.<sup>593</sup>

<sup>586</sup> Vietējās ziņas. *Liepājas Avīze*, Nr. 3, 09.09.1915.

<sup>587</sup> Aus dem besetzten Gebiet. Kurland. *Libausche Zeitung*, Nr. 53, 03.03.1916.

<sup>588</sup> Bekanntmachung von Julius Dahlfeld, 1917. LNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 22. l., 1. lp.; LNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 3. l., 7., 22. lp.

<sup>589</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 33. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>590</sup> Sk., piem.: Vesmanis, F. *Klausieties pagātnes soļos*. Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, 2013. 137. lpp.

<sup>591</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 18. 07.04.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 140. – 141. lp.

<sup>592</sup> Turpat.

<sup>593</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 18. 27.08.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 266. lp.

**Žandarmērijas organizācija un darbības aspekti.** Policijas iecirkņu kompetences ietvaros pamatā atradās drošības situācijas risināšana lielajās pilsētās. Lai izvērstu plašāku iedzīvotāju kontroli un nodrošinātu okupācijas varas stabilitāti, jau no pirmajām pārvaldes pastāvēšanas dienām (paralēli policijas iestādēm) tika organizēta Kurzemes apgabala Žandarmērija (pamatā – no Austrumprūsijā dislocētām žandarmu vienībām un no frontes dienesta atvaļinātiem vācu karavīriem), kas pakāpeniski kļuva par militārās pārvaldes “stūrakmeni” un nozīmīgāko struktūru tiešās pārvaldes politikas realizācijā, kļūstot arī par vienu no redzamākajiem okupācijas varas instrumentiem komunikācijā ar vietējiem iedzīvotājiem, kuri žandarmus mēdza uztvert kā “jaunās vācu varas” visvairāk reprezentējošo faktoru, turklāt bieži – negatīvā gaismā, nepamatoto rekvizīciju, visatļautības un pret iedzīvotājiem vērsto noziegumu dēļ.

Žandarmērijai militārā pārvalde visā *Ober Ost* apgabalā deleģēja plašu pienākumu loku, kurā ietilpa ne tikai rīkojumu skaidrošana iedzīvotājiem, rekvizīciju (pārtikas un citu materiālu) veikšana, rīkojumu skaidrošana un nodokļu iekasēšana, bet arī jebkādas politiskās aģitācijas novēršana, pretestības apspiešana, izbēgušu karagūstekņu un spiegu sagūstīšana, personu dokumentu pārbaudes, kā arī pārvietošanās ierobežojumu izpildes un slimību izplatības kontrole.<sup>594</sup> Žandarmu lomu un nozīmīgumu, ievērojami pārspīlējot, izcēla arī *Ober Ost* Politiskās nodaļas veidotie propagandas izdevumi, kuru centrā bija motīvs par žandarmu kā militārās pārvaldes “aci un roku” (*Auge und arm*).<sup>595</sup> Rezumējot pārvaldes paveikto divos gados kopš *Ober Ost* izveides, 1917. gadā pēc Austrumu frontes štāba pasūtījuma Štutgartē iespiestā, *Ober Ost* pārvaldei veltītā darbā žandarmus raksturoja kā *ein Mädchen für alles*<sup>596</sup> – personu, kas līdzās saviem tiešajiem darba pienākumiem uzņēmās daudz plašāku, nesaistītu uzdevumu izpildi, neskatoties uz “plašo, milzīgo apgabalu, sliktajiem ceļiem un transporta līdzekļu trūkumu”:

“Kad aprīņķa priekšnieks brauc caur savu aprīņķi, kas viņu pavada kā tulks? Žandarms! Kas nogādā gan trūcīgo, gan bagāto mājokļos visa veida tiesiskos un oficiālos rīkojumus? Žandarms! Kam ir jāievēro, lai visi nodokļi tiktu nomaksāti laikā? Žandarmam! Kas pārbauda muitas uzlīmes uz cigaretēm? Žandarms! Kas rūpējas par to, lai apmaiņā pret samaksu zemnieks no katras vistas nodos norādīto olu skaitu, un no katras govys – attiecīgo daudzumu sviesta vai piena? Žandarms! Viņam ir jāskatās uz pirkstiem spirta fabrikantam, jāievāc suņu nodoklis, bet, ja suņus ir apsēdusi trakumsērga, jāvērs medību karabīne pret šo nodokļu avotu. [...] Visi aprīņķu priekšnieki var apliecināt, ka bez viņa [žandarma] militārā pārvalde nevar pastāvēt. [...]”<sup>597</sup>

Lai gan šāds funkciju raksturojums šķiet pārlietu hiperbolizēts, *Ober Ost* apgabalos dienējošajiem žandarmiņiem sevišķi sākotnēji pēc pārvaldes izveides deleģēja plašu pienākumu loku, kompensējot darbinieku iztrūkumu visu nepieciešamo pārvaldes funkciju izpildei. Lai gan publiskajā komunikācijā žandarmu neatsveramo lomu un darba dažādos aspektus slavēja, *Ober Ost* struktūru ietvaros tas tika kritizēts, sevišķi ņemot vērā žandarmu trūkumu, un pieaugošo uzbrukumu skaitu vācu karavīriem un amatpersonām Kurzemes un Lietuvas apgabalos. 1917. gada 13. martā, piemēram, *Ober Ost* virskvartīrmeistars pulkvedis-leitnants H. fon Brandenšteins kritiskā vēstulē Lietuvas militārās pārvaldes vadībai norādīja, ka viņš uzskata par nepieņemamu žandarmu “ievilkšanu darbos, kurus var veikt citas pārvaldes iestādes vai vietējie iedzīvotāji”, minot piemērus, kad vācu žandarmi izmantoti kā “ēku saimnieki, būvdarbu

<sup>594</sup> Etappen-Inspektion 8 an den Verwaltungschef Kurland, 5.06.1917. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 51. l., 48. lp.

<sup>595</sup> *Das land Ober Ost...* S. 151 - 152.

<sup>596</sup> Vācu val. burtiski – “meitene visam”.

<sup>597</sup> *Das land Ober Ost...* S. 149 - 152.

vadītāji, pārdevēji monopolpreču veikalos, rakstveži, liellopu gaļas tirgotāji u.c.”, un uzsverot, ka “tas vairs turpmāk netiks paciests.”<sup>598</sup>

Šāda kritika, ņemot vērā žandarmu nepietiekamo skaitu jau pirmajos okupācijas mēnešos visā *Ober Ost*, sevišķi – Kurzemes apgabalā, bija pamatota. Arī A. fon Goslers pastāvīgi pauda neapmierinātību ar nepietiekamo Žandarmērijas karavīru skaitu aprīņkos un pastāvīgi pieprasīja to skaitu palielināt drošības uzturēšanai, lūdzot papildspēkus no Kēnigsbergā dislocētās 1. Žandarmērijas brigādes, kā arī jau savā pirmajā darbības pārskatā uzsverot, ka “žandarmi ir institūcija, kas pārvaldes sistēmu ievieš tautā”, tādējādi tā ir prioritāte.<sup>599</sup> Redzējums par žandarmēriju kā “audzinošu instrumentu” atspoguļojās ne tikai Kurzemē, kur militārā pārvalde Žandarmērijas funkciju nodrošināšanai atsevišķos laika posmos tērēja pat trešdaļu sava budžeta<sup>600</sup>, bet arī *Ober Ost* kopumā, kad pēc Ē. Lūdendorfa iniciatīvas par žandarmērijas komandieri visā okupētajā apgabalā tika iecelts pirms kara Vācijas sabiedrībā plaši pazīstamais pulkvedis (vēlāk – ģenerālis) ar koloniālo pieredzi Rohuss Šmits, kurš bija ņēmis dalību pretestības apspiešanā Vācu Austrumāfrikā, un kura lielo pieredzi acīmredzot *Ober Ost* vadība vēlējās izmantot arī Vācijas “jaunajā kolonijā”.

Kurzemes militārās pārvaldes mērķis, uz kuru A. fon Goslers tiecās jau no 1915. gada augusta, bija nodrošināt katru aprīņki ar vismaz 25 žandarmiem, paralēli ieviešot to operatīvajā darbībā teritoriālu principu, kas paredzēja katru aprīņki iedalīt sevišķos patrulēšanas iecirkņos, katram no tiem deleģējot trīs līdz četrus žandarmus – jātniekus. Tādējādi tie spētu dienīši uzturētu kontaktus ar vietējiem iedzīvotājiem, kontrolējot visu rīkojumu izpildi savu iespēju robežās.<sup>601</sup> Katrā patrulēšanas iecirknī savukārt pakāpeniski tika izveidot žandarmērijas posteņi, kuru skaits pieauga līdz ar jaunu žandarmu papildspēku ierašanos Kurzemes apgabalā, mēģinot vismaz vienu posteni izvietot katrā relatīvi lielākā apdzīvotā vietā un pagastā. Piemēram, Grobiņas un Aizputes aprīņkos, kur, ņemot vērā tuvu Lietuvas apgabala robežu, kara gaitā tika izvietots vislielākais žandarmu skaits, darbojās vismaz 26 posteņi; četrus mēnešus pēc Kurzemes militārās pārvaldes izveides visā apgabalā darbojās jau 80.<sup>602</sup> Attiecīgi palielinājās arī apvidos dislocēto žandarmu skaits. 1916. gada vasarā militārā pārvalde iecerēja palielināt žandarmu skaitu katrā aprīņkī līdz 35, kas tika sasniegts tikai neilgi pēc Vācijas armijas ofensīvas Rīgai 1917. gada septembrī, tādējādi ievērojami palielinot arī rekvizīcijas no iedzīvotājiem, lai nodrošinātu Žandarmērijas spēkus ar zirgiem, transporta līdzekļiem (velosipēdiem, ratiem) u.c. nepieciešamajām lietām, ko nespēja iegūt no etapa inspekcijas.<sup>603</sup> Savukārt pēc ievērojamajiem Vācijas armijas panākumiem Latvijas teritorijā 1917. gada rudenī un 1918. gada sākumā situācija atkārtoti sarežģījās, kad Kurzemes apgabala militārā pārvalde bija spiesta savus Žandarmērijas spēkus daļēji dislocēt Rīgas tuvumā un Vidzemē, kas, ņemot vērā masveidīgo bēgļu atgriešanos savās iepriekšējās dzīvesvietās Kurzemē, saasināja drošības situāciju kopumā.<sup>604</sup>

Apzinoties, ka vairumam žandarmu, kas tika dislocēti *Ober Ost* apgabalā, trūka ne tikai valodu zināšanu, bet arī izpratnes par reģiona vēsturi un sarežģītajām nacionālajām attiecībām, Kurzemes militārā pārvalde žandarmiem Jelgavā rīkoja kursus pirms dienesta uzsākšanas, kur tiem sniedza instrukcijas par viņu pienākumiem un veicamajiem darbiem.<sup>605</sup> Tomēr, neskatoties uz centieniem uzlabot žandarmu komunikāciju ikdienas darbā ar iedzīvotājiem, militārā pārvalde ne vienmēr spēja kontrolēt visus žandarmu darbības aspektus, kas tos noveda

<sup>598</sup> Oberstleutnant v. Brandenstein an Militärverwaltung Litauen, 13.03.1917. LMAVB RS, F23-1/2, l. 255.

<sup>599</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 13. HStAS, E 130 a, Bü 1157.

<sup>600</sup> Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987. 164. lpp.

<sup>601</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 151-152; I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 13. HStAS, E 130 a, Bü 1157.; Jones, H. *The German Empire*. In: Gerwarth, R., Manela, E. (Eds.) *Empires at War: 1911-1923*. Oxford: Oxford University Press, 2014. pp. 59.

<sup>602</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 42. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>603</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 8. HStAS, E 130 b, Bü 3816.

<sup>604</sup> IX Verwaltungsbericht der Provinzialverwaltung Kurland (Schlußbericht). Dezember 1918. S. 9. HStAS, E 130b, Bü 3816.

<sup>605</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 7. HStAS, E 130a, Bü 1157.

konfliktsituācijās ne tikai ar iedzīvotājiem, bet arī ar pārvaldes amatpersonām, kas puda neizpratni un neapmierinātību ar žandarmu patvaļību, tiešo rīkojumu un pavēļu neievērošanu un vardarbību saskarsmē ar iedzīvotājiem. Atskaņas par Žandarmērijas “brutalitāti” *Ober Ost* apgabalos raisīja arī diskusijas Vācijas politiskajās partijās par nepieciešamību iejaukties *Ober Ost* pārvaldē, sevišķi ņemot vērā “neizturamos apstākļus” Kurzemē un Lietuvā.<sup>606</sup>

Lietuvas Padome, piemēram, 1917. gada 20. oktobrī memorandā par vispārējo stāvokli Lietuvas teritorijā vērsa kanclera G. Mihaēlisa uzmanību uz Žandarmērijas darbību, norādot uz vairākiem gadījumiem, kas izsauca sašutumu lietuviešu sabiedrībā. Piemēram, Paņevežas apriņķī žandarmi kādā saimniecībā pašrocīgi rekvizējuši visus lopus; reaģējot uz saimniecības iedzīvotāju pausto neapmierinātību, žandarmi izvarojuši divas sievietes, kā arī nošāvuši sievietes dēlu, kurš mēģinājis apturēt savas mātes izvarošanu.<sup>607</sup> Tāpat 1917. gada martā Altonišķu zemnieks Johans Zikuss sodīts ar 15 marku naudassodu par neatļautu apriņķa robežas šķērsošanu; kad pie viņa ieradusies žandarmi, Zikuss nav spējis nomaksāt viņam piespriesto sodu, kā rezultātā viņš ticis piesiets pie kamanām un aiz kājām vilkts trīs kilometrus, un pēcāk ieslēgts uz vairākām stundām neapkurinātā telpā -20 grādu temperatūrā. Nespējot atgūties no gūtajām veselības problēmām, J. Zikuss mira sešus mēnešus vēlāk.<sup>608</sup> Piekaušanas (arī – sieviešu) rekvizīciju laikā bija plaši izplatīta problēma, par ko lielā skaitā saņemtas sūdzības; tā rezultātā iedzīvotāji pat mēdza piepirkt klāt produktus, lai spētu nodot nepieciešamos apjomus žandarmiem.<sup>609</sup> Raksturojot situāciju kopumā, Lietuvas padome norādīja uz vispārējo vardarbību *Ober Ost*, uzsverot, ka:

“Ir pietiekami daudz pierādījumu, kas [cilvēki] tiek sisti darbā, sisti policijas iecirkņos, sisti izmeklēšanas laikā, sisti, kad tiek noķerti izbēguši cietumnieki, sisti rekvizīciju laikā, sisti cietumos, skolēni tiek sisti skolās, sisti par to, ka nenoņem cepuri, sisti par kavēšanu utt.”<sup>610</sup>

Līdzīga rakstura sūdzības par vardarbības gadījumiem fiksētas arī Kurzemes apgabala Žandarmērijas darbībā. Tā rezultātā, piemēram, Jēkabpils apriņķī 1918. gadā tika pavēlēts visiem žandarmu posteņiem pārtraukt rekvizēt no iedzīvotājiem pilnīgi visu pārtiku, norādot, ka aizliegts nepamatoti sodīt cilvēkus tikai par to, ka viņiem pašiem mājās īpašumā ir olas un sviests; nespējot nodot nepieciešamo sviesta daudzumu, cilvēki bieži tika sodīti pat ar cietumsodu.<sup>611</sup>

Kurzemes militārās pārvaldes tiesu materiāli liecina par žandarmu iesaisti ne tikai patvaļīgās rekvizīcijās, bet arī daudz nopietnākos noziegumos. 1916. gada janvārī, piemēram, žandarms izvarojis 13 gadus veco Elizabeti Lerhi, pēc tam piedāvājis par to samaksu.<sup>612</sup> Ņemot vērā pastāvīgās sūdzības, arī A. fon Goslers 1917. gada martā vēstulē *Ober Ost* virspavēlniekam Bavārijas princim Leopoldam bija spiests atzīt, ka tik tiešām daudzi žandarmi ir vērtējami kā “nederīgi” (*unbrauchbar*), un līdz ar to ir atbrīvoti no dienesta. Vienlaikus viņš uzsvēra, ka notiekošais Žandarmērijā ir “pilnīgi normāli”, sevišķi ņemot vērā, kādi “apšaubāmi elementi”

<sup>606</sup> Verhandlungen des Reichshaushaltsausschusses. Berlin, 28.08.1917. HStAS, E40/72, Bü 761, S. 2-3.; Chef des Generalstabes, v. Gaza, Major, Etappeninspektion 8. Armee, an den Chef der Deutschen Verwaltung für Litauen. 13.03.1917. LMAVB RS, F23-1/2, l. 229.

<sup>607</sup> Das vorläufige Präsidium des Litauschen Landesrats an Georg Michaelis. 20.10.1917. BArch, R43/2404, S. 195.

<sup>608</sup> Turpat. S. 171.

<sup>609</sup> Turpat. S. 172.

<sup>610</sup> Citēts pēc: Hull, I. *Absolute Destruction. Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2005. pp. 245.

<sup>611</sup> LNA LVVA, 5434. f., 1. apr., 608.l., 83. lp.; Strafverfügung gegen Jann Jansohn. 5.12.1916. LNA LVVA, 7225. f., 1. apr., 198. l., 5. lp.

<sup>612</sup> Ermittlungssache gegen den Sahre wegen Sittlichkeitsverbrechens. Talsen, 26.04.1917. LNA LVVA, 7225. f., 1. apr., 328. l., 6. lp.



piesakās žandarmu dienestam.<sup>613</sup> Kurzemes militārās pārvaldes Skolu un baznīcu lietu nodaļas vadītājs A. Zerafims savukārt norādīja, ka visā zemē žandarmi bija uzpērkami, un tiem bieži tika pārņemta savas varas ļaunprātīga izmantošana; viņš secināja, ka “latviešiem tagad ir radies jauns iespaids, [...] ka vācu amatpersona ņem gluži tāpat naudu kā pirms tam krievi, bet [vācietis] ir tikai dārgāks, turklāt netur savus solījumus.”<sup>614</sup> Problēmu atzina arī Ē. Lūdendorfs, kurš, lai gan norādīja, ka tik tiešām atsevišķi žandarmi bija atbildīgi par slikto noskaņojumu iedzīvotājos, zināmā mērā attaisnoja šādu rīcību, retoriski jautājot, kā gan viņi “lielu grūtību priekšā, svešā zemē ar naidīgi noskaņotiem iedzīvotājiem un bez valodu zināšanas” varēja savādāk rīkoties.<sup>615</sup>

**Slepenā žandarmērija un iedzīvotāju iesaiste tās darbībā.** Līdzās policijas spēkiem un lauka žandarmērijai, viena no nozīmīgākajām Kurzemes militārās pārvaldes iekšējās drošības struktūrām, kura savā darbībā balstījās uz sadarbību ar okupētās zemes iedzīvotājiem, bija Slepenā žandarmērija. Savā ziņā pildot politiskās policijas funkcijas, tās uzdevumos ietilpa ne tikai pārtvert iespējamus ienaidnieka spieģus okupētajā zemē, bet arī realizēt iedzīvotāju uzraudzību, fiksējot vispārējo noskaņojumu (arī – ar dažādiem instrumentiem ietekmēt noskaņojumu par labu vācu varai), izteikumus par politisko situāciju, aģitāciju, ienaidnieka karavīru slēpšanu, spekulāciju, musināšanu uz nekārtībām, pagrīdes organizāciju veidošanu pretestībai u.c. vācu varai nevēlamus aspektus. Vienlaikus Slepenās žandarmērijas darbībā izpaudās līdz šim vēstures literatūrā tikai fragmentāri analizēts (galvenokārt – Rietumu frontē<sup>616</sup>) fenomens – iedzīvotāju gan ideoloģiski un politiski, gan finansiāli motivēta sadarbība ar okupācijas varu, kam bija arī būtiskas sekas militārās pārvaldes tiešās politikas realizācijā, sevišķi tās pastāvēšanas pirmajā gadā, kad no savām mājvietām Slepenās žandarmērijas darbības rezultātā tika deportēti ievērojams skaits cilvēku.

Ņemot vērā Vācijas armijas pieredzi pēc straujajām ofensīvām abās Eiropas frontēs, diskusijas par sevišķu, slepenu policijas vienību izveidi Nemunas armijas štābā sākās pēc barona fon Kaphēra ierosinājuma tikai dienu pēc Vācijas armijas jūlija ofensīvas Kurzemes guberņas teritorijā.<sup>617</sup> Šāda nepieciešamība balstījās pieņēmumā, ka Krievijas impērijas armija šādam scenārijam ir bijusi gatava, apzināti frontes aizmugurē atstājot izlūkošanas aģentus un sabotierus, kas ne tikai apdraudēs Vācijas armijas un militāro struktūru stabilitāti, bet arī pakļaus riskam frontē dislocētās vienības. Būdam pārliecināts, ka finansējuma piešķiršana no militārās pārvaldes līdzekļiem Slepenās žandarmērijas darbības nodrošināšanai atmaksāsies vairākkārtīgi, jo vācu vara “Kurzemē var rēķināties ar ievērojamas sabiedrības daļas atbalstu”, fon Kaphērs Kurzemes apgabala apriņķu priekšniekus par tās darbības uzsākšanu informēja jau 1915. gada 28. augustā – nepilnas divas nedēļas pēc pašas pārvaldes darba sākuma.<sup>618</sup> Pakāpeniski turpmāko gadu laikā tika izveidots apjomīgs aģentu tīkls visā Kurzemes apgabalā, kas turpināja pastāvēt līdz pat militārās pārvaldes sabrukumam 1918. gadā. Tā darbībā iesaistījās ne tikai vietējie iedzīvotāji, bet arī Vācijā dzīvojošas personas ar Baltijas izcelsmi, kam bija kaut nelielas latviešu valodas zināšanas, un izpratne par reģionu kopumā.

Aģentu funkcijas un pienākumi tika strikti definēti, un bija iedalāmi divās kategorijās – apriņķa novērošana (iedzīvotāju noskaņojums, politiskas aktivitātes, neatļautas kontrabandas aprīte u.c. aspekti “darbā ar sabiedrību”, sevišķi uzsverot nepieciešamību novērot latviešu un lietuviešu inteliģenci) un militāri uzdevumi (izbēgušu ienaidnieka karagūstekņu apzināšana,

<sup>613</sup> Alfred von Gossler an den Oberbefehlshaber Ost, 1917. BArch MA, N98/3, S. 84.

<sup>614</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 48. - 49. lp.

<sup>615</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen 1914 – 1918...* S. 151.

<sup>616</sup> Vairāk sk.: Connolly, J. Mauvaise conduite: complicity and respectability in the occupied Nord, 1914–1918. *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 7-21; Connolly J. E. *Collaboration (Belgium and France)*. [https://encyclopedia.1914-1918online.net/article/collaboration\\_belgium\\_and\\_france](https://encyclopedia.1914-1918online.net/article/collaboration_belgium_and_france) [skatīts 20.04.2021]

<sup>617</sup> Entwurf für Einrichtung einer geheimen Polizeiorganisation in den besetzten Gebieten von Litauen und Kurland. 15.07.1915. LMAVB RS, F23–17/2, l. 217.

<sup>618</sup> V. Kapherr. Mitteilung an die Herren Kreishauptleute, 27.08.1915. LNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 21. l., 46. lp.

izlūku atklāšana, ieroču slēpšanas konstatēšana).<sup>619</sup> Vienlaikus tika noteikta arī specifiska organizācijas iekšējās pakļautības hierarhija. Aģenti nebija informēti par citiem Slepēnās žandarmērijas darbības aspektiem, aģentu skaitu tuvējā apkārtnē, un atskaitījās ar zināmu regularitāti (vismaz divreiz mēnesī) par darbu tikai un vienīgi tās komandierim (fon Kaphēram) un konkrētā apriņķa priekšniekam, kuri savukārt informāciju rakstiskā veidā nodeva tālāk militārās pārvaldes vadībai Jelgavā un pēc nepieciešamības - tuvākajiem policijas iecirkņiem.

Slepēnās žandarmērijas darbu zināmā mērā apgrūtināja atalgojuma sistēma, kuras pamatā bija aģenta sniegtās informācijas vērtība un nozīmīgums, ko noteica apriņķa priekšnieks pēc saviem ieskatiem, turklāt tas bija tiesīgs dot piemaksas “par vērtīgām ziņām morāles celšanai” līdz 20 Vācijas markām.<sup>620</sup> Saskaņā ar fon Kaphēra 1915. gada 28. jūlijā izdoto pavēli, Slepēnās žandarmērijas aģents par informāciju, kas novestu pie personas aresta par ieroču glabāšanu, marodēšanu, kontrabandas un neatļautu iespaiddarbu izplatīšanu, bija tiesīgs saņemt no desmit līdz 50 markām, savukārt par ienaidnieka spiega notveršanu, vai pierādījumu sniegšanu, kas apliecinātu organizētas pagrīdes grupas darbību, aģents varēja saņemt 200 markas.<sup>621</sup> Tādējādi aģentu ziņojumi vērtējami kritiski finansiālā ieguvuma dēļ, kas, iespējams, daudzos gadījumos ir novedis pie nepamatotām apsūdzībām un pat nāvessodiem. Par to liecina apstākļi, ka uz šādu problēmu uzmanību vērta pat *Ober Ost* augstākā vadība. Ē. Lūdendorfs, piemēram, 1916. gada 29. maijā apkārtrakstā visu apgabalu priekšniekiem norādīja uz denunciācijām kā pastāvošu problēmu militārās pārvaldes struktūrās. Uzsverot, ka spiegošana ir liela nodevība un visnopietnākais noziegums kara laikā, par kuru turklāt draud nāve, Lūdendorfs aicināja izbeigt militārās pārvaldes struktūras pastāvošo praksi bez pierādījumu esamības apvainot cilvēkus spiegošanā tikai tāpēc, ka “kāds kādam ir kļuvis netīkams vai uz nerviem krītošs [..].”<sup>622</sup>

Lai izvairītos no nepamatotām apsūdzībām un personām, kas varētu kaitēt Vācijas armijas un militārās pārvaldes interesēm apgabalā, Slepēnās žandarmērijas komandieris fon Kaphērs pievērsa sevišķu rūpību aģentu atlases procesam. Ņemot vērā vācbaltiešu faktora klātbūtni, kurā viņš saskatīja būtisku elementu sevis vadītās organizācijas darbības nodrošināšanā, fon Kaphērs jau neilgi pēc militārās pārvaldes izveides aicināja Kurzemes muižu īpašniekus viņam rakstiski sniegt ziņas par politiski uzticamiem kandidātiem “no savējo vidus”, kas būtu piemēroti šāda veida darbam pat visattālākajos apvidos, norādot, ka Kurzemes apgabalā paredzēts izveidot kopumā 12 aģentu darbības iecirkņus – Bauskā, Jelgavā, Dobelē, Pampāļos, Priekulē, Tukumā, Talsos, Aizputē, Kuldīgā, Ventspilī, Ugālē un Dundagā.<sup>623</sup> Katrā no šiem iecirkņiem bija paredzēts vismaz viens aģents, kura rīkojumus savukārt pildītu vairāki ziņotāji jeb apakšaģenti, kas, būdami vietējā sabiedrībā pazīstami iedzīvotāji, ziņotu galvenajam iecirkņa aģentam par aizdomīgām norisēm tuvējā apkārtnē. Lai iedrošinātu vietējos iedzīvotājus sadarboties ar Slepēno žandarmēriju, tiem tika piedāvātas naudas atlīdzības, dažāda labvēlība un priekšrocības no militārās pārvaldes, vai pat ilgtermiņa darba līgums tās struktūrās; tomēr arī šajā gadījumā izpaudās okupācijas varas nevēlēšanās tās darbības nodrošināšanā iekļaut latviešus. Fon Kaphērs, piemēram, apriņķu priekšniekiem aizrādīja, ka pēc būtības būtu jāizvairās no “politiski neuzticamo latviešu” iesaistes Slepēnās žandarmērijas darbā, aicinot dot priekšroku ebrejiem vai vācu izcelsmes cilvēkiem ar vismaz minimālām latviešu valodas zināšanām no vietējo iedzīvotāju vidus, lai aizpildītu iztrūkstošos ziņotāju posteņus.<sup>624</sup> Jāatzīmē, ka neuzticība Slepēnās žandarmērijas darbībai no *Ober Ost* puses pastāvēja visus okupācijas gadus, un šaubas par atsevišķu aģentu lojalitāti bija pastāvīgi

<sup>619</sup> Instruktion für die in den von Zivilverwaltung der Njemenarmee besetzten feindlichen Gebieten stationierten Geheimagenten, 28.08.1915. Turpat, F23–17/1, l. 85.

<sup>620</sup> V. Kapherr. Mitteilung an die Herren Kreishauptleute, 27.08.1915. LNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 21. l., 46.

lp.

<sup>621</sup> Belohnungen für Hauptagenten und Unteragenten, 28.07.1915. LMAVB RS, F23–17/1, l. 111.

<sup>622</sup> Schrift, Chef des Generalstabes Ludendorff, 29.09.1916. LMAVB RS, F23-1/1, l. 111.

<sup>623</sup> VLNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 21. l., 46. lp.

<sup>624</sup> LMAVB RS, F23–17/1, l. 111.

klātesošas. 1917. gada jūnijā, piemēram, Vācijas 10. armijas etapa inspekcija apkārtrakstā *Ober Ost* apgabalu vadītājiem uzsvēra, ka, “neskatoties uz līdz šim kopumā veiksmīgo sadarbību ar iedzīvotājiem-ziņotājiem”, ir jāievēro pastiprināta piesardzība, jo bijuši vairāki gadījumi, kad Slepēnās žandarmērijas ziņotāji ir uzbrukuši vai pat nogalinājuši vācu karavīrus, kurus tie ir veduši pa it kā īsāko ceļu karavīriem nezināmos apvidos; līdz ar to etapa inspekcija rekomendēja neuzticēties vietējiem iedzīvotājiem pēc būtības, nenodarbināt nevienu aģentu ilglaicīgi, kā arī sūtīt uz vienu darbības iecirkni divus aģentus vienlaicīgi, aicinot tos vienam otru novērot un ziņot aizdomu gadījumā.<sup>625</sup> Šādos apstākļos tika apšaubīta arī aģentu kompetence kopumā. Lai gan nav saglabājušās ziņas par aģentu apmācību, vācu virsnieku ziņojums redzams, ka tā ir bijusi vāja – pausta kritika gan par neorientēšanos darba specifiskā, gan par elementāru nespēju korekti izmantot piešķirtos šaujamočus, bieži nelietderīgi pie pirmajām aizdomām izšaujot visu municiju, un “nеспējot pēc tam vairs aizstāvēties.”<sup>626</sup>

Slepēnās žandarmērijas darbības metodes un Kurzemes apgabala iedzīvotāju darbību tās struktūrās spilgti ilustrē norises 1915. gada beigās apgabala ziemeļu daļā - Kuldīgas, Talsu un Tukuma apriņķos, kur tā izvērta savu darbību pēc ziņām par krievu spiegu aktivitātēm, kas rezultējās mērķtiecīgā un precīzā Vācijas piekrastes artilērijas pozīciju apšaudē no Krievijas flotes karakuģiem, kas atradās Rīgas jūras līcī, turklāt vairākkārtīgi un ar ievērojamu precizitāti.<sup>627</sup> Šajā laikā Slepēnās žandarmērijas sastāvā darbojās vismaz 15 aģenti (ieskaitot vienu sievieti – F. Šmiti, kas savu darbību izvērta Ventspils apriņķī) ar vairākiem desmitiem ziņotājiem jeb apakšaģentiem no vietējo iedzīvotāju vidus, par ko liecina arī Slepēnās žandarmērijas veidotā aģentu kartotēka.<sup>628</sup>

Lai gūtu priekšstatu par patiesajiem Krievijas izlūkošanas aģentu darbības apjomiem Kurzemes ziemeļos, fon Kaphērs deva pavēli 1915. gada 5. oktobrī doties uz vairākiem piekrastes ciemiem un tuvējām apdzīvotām vietām pieciem aģentiem un viņu ziņotājiem – latviešiem, dislocējot tos Ģipkā, Sasmakā (Valdemārpilī), Engurē, Kolkā, Melnsilā un citur apkārtnē. Vismaz viens no aģentiem – Tukuma apriņķī aktīvais Bruno Zariņš – pirms došanās uzdevuma izpildē iepriekš saņēma arī fotoplates, revolveri un Kurzemes topogrāfiskās kartes.<sup>629</sup> Jau neilgi pēc uzdevuma izpildes uzsākšanas aģentiem izdevās atklāt kādu izbijušu Krievijas policijas darbinieku, kuru turēja aizdomās par spiegu tīkla atbalstīšanu Ziemeļkurzemē. Lai gan nopratināšanas laikā viņš novēlējās nāvi visiem vāciešiem, aicinot “pakārt visus vācu baronus”, Slepēnās žandarmērijas aģenti viņu atlaiduši, lai turpinātu novērošanu.<sup>630</sup> Turpinot izsekošanu, turpmāko dienu laikā aģentiem, piedzīvojot arī vairākus uzbrukumus, izdevās atklāt ne tikai jūras satiksmes ceļu starp Kolku, Roņu salu un Vidzemi, kuru Krievijas izlūkošanas aģenti regulāri izmantoja, bet arī vairākas organizētas grupas, kuru dalībnieki deva patvērumu spiegiem un izbēgušiem krievu karagūstekņiem, naktīs arī slepus ar lukturim signalizējot ienaidnieka karakuģiem. Aģentiem tas izdevās, maksājot naudu par informāciju ciemu iedzīvotājiem (organizācijas darbības metodēs ietilpa arī maksāšana sabiedrībā pazīstamām personām, piemēram, ārstiem un aptiekāriem, lai tie stāstītu par vācu varas priekšrocībām un ieguvumiem<sup>631</sup>), pārgērbjoties un uzdodoties par Krievijas armijas virsniekiem, iefiltrējot šajās grupās apakšaģentus, kā arī iegūstot ziņas “ilgstošas, nogurdinošas nopratināšanās”, kas rezultējās vairākos arestos, t. sk. kāda Dundagas ārsta, kurš slepus noturēja pret vācu varu vērsta sapulces, un tika raksturots kā “fanātiska, pret vācu varu noskaņota persona, kas kompromitēta jau 1905. gadā [...]”<sup>632</sup>

<sup>625</sup> Schrift der Etappen-Inspektion, 10, 09.06.1917. LMAVB RS, F23–1/2, l. 310.

<sup>626</sup> Turpat.

<sup>627</sup> Polizeibericht, 12, 23.10.1915. LMAVB RS, F23–17/1, l. 54.

<sup>628</sup> LMAVB RS, F23–17/1, l. 124.

<sup>629</sup> LMAVB RS, F23–17/1, l. 86.

<sup>630</sup> Polizeibericht, 12, 23.10.1915. LMAVB RS, F23–17/1, l. 54.

<sup>631</sup> Polizeibericht, 7, 9.10.1915. LNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 21. l., 25. lp.

<sup>632</sup> Turpat. 55. lp.

Slepenās žandarmērijas darbībai Kurzemes ziemeļaustrumos 1915. gada rudenī bija nopietnas sekas. Balstoties uz aģentu ziņojumiem, barons fon Kaphērs sniedza ieteikumus par situācijas uzlabošanu armijas etapa inspekcijai un A. fon Gosleram Jelgavā, uzsverot, ka pilnībā ir nepieciešams deportēt iedzīvotājus no piekrastes uz Kurzemes iekšieni, izveidojot vismaz 15 kilometru platu neitrālo joslu, kurā regulāri patrulētu lauka žandarmērija (latviešu valodu protoša virsnieka vadībā<sup>633</sup>) ar vismaz desmit aģentiem no Slepenās žandarmērijas. Viņš secināja, ka piekrastē jūrnieki kara apstākļos vairs nespēj nopelnīt sev iztiktu, tādējādi viņi ir spiesti sadarboties ar Krievijas izlūkošanas aģentiem, kuri tiem sola samaksu.<sup>634</sup>

Fon Kaphēra sniegtās rekomendācijas, sadarbojoties ar Vācijas 8. armijas etapa inspekciju, tika realizētas mēnesi pēc Slepenās žandarmērijas operācijas sākuma Kurzemes piekrastē – 1915. gada novembrī, kad, izmantojot iepriekš norīkotus transporta līdzekļus, uz apgabala iekšieni lauksaimniecības darbu veikšanai deportēja lielāko daļu piekrastes iedzīvotāju; neskatoties uz to, ka šādas rīcības pamatā bija drošības apsvērumi, tā vienlaikus kalpoja kā iebiedējošs precedents, kas iekļāvās militārās pārvaldes turpmāko gadu praksē izmantot kolektīvus sodus savu mērķu sasniegšanai (nodedzināt “katru māju, kuras tuvumā uz priekšu norisināsies [...] gaismas signalizēšana [ienaidniekam]”, militārā pārvalde draudēja jau 1915. gada rudenī).<sup>635</sup>

Lai gan Slepenās žandarmērijas darbība 1915. gada rudenī Kurzemes piekrastē ilustrē tikai vienu no tās darbības aspektiem, arī turpmākos gados līdz pat militārās pārvaldes sabrukumam, paplašinoties aģentu skaitam, tā savā darbā paļāvās uz ciešu sadarbību ar zemes iedzīvotājiem, kuri, visticamāk finansiālas nepieciešamības un trūkuma vadīti smagajos saimnieciskajos apstākļos, ziņoja par saviem līdzilvēkiem. Sadarbība ar iedzīvotājiem (politiska, administratīva, ekonomiska) bija viens no okupācijas varas uzturētās sistēmas pamatelementiem, kas raksturoja visas militārās pārvaldes iekšējās drošības struktūras un to darbības aspektus. Jāatzīmē, ka līdzās Slepenai žandarmērijai, ievērojams skaits iedzīvotāju sadarbojās arī ar *Ober Ost* teritorijā funkcionējošajām Vācijas izlūkošanas aģentūrām, no kurām daļa slepus bija izvietotas arī Kurzemes apgabalā. Pretēji Slepenajai žandarmērijai, izlūkošanas aģentūras savu darbību izvērsa otrpus fronti – pamatā Rīgā un attālākos Vidzemes guberņas apvidos, iesaistot vairākus desmitus Kurzemes iedzīvotāju ziņu vākšanā par ienaidnieka karaspēka kustību, noskaņojumu pilsētās, saimniecisko stāvokli, politiskajiem strāvājumiem un citiem aspektiem.<sup>636</sup> Tomēr, neskatoties uz militārās pārvaldes iekšējās drošības struktūru apjomīgumu un funkcijām kopumā, to darbībā iesaistījās relatīvi neliela daļa Kurzemes apgabala iedzīvotāju, un to sagatavotajos ziņojumos atspoguļojas arī cits okupācijas fenomens, kas līdz šim nav Pirmā pasaules kara kontekstā saistījis padziļinātu pētnieku interesi – pretestība okupācijas varai.

---

<sup>633</sup> Ir zināms vismaz viens gadījums, kad Kurzemes apgabala Žandarmērijā dienēja latviešu valodu protošs vācbaltietis. A. fon Grothūsa savā dienasgrāmatā atzīmēja, ka tikusies ar kādu latviešu valodu protošu Žandarmērijas leitnantu, kurš stāstīja, ka ir mācījies Jelgavas Reālskolā, studējis Rīgas Politehniskajā institūtā, taču īsi pirms Pirmā pasaules kara sākuma pārvācies uz dzīvi Berlīnē. Kara sākumā pieteicies dienestam Vācijas armijā. 1915. gadā, pateicoties viņa latviešu un krievu valodas zināšanām, viņš dislocēts Kurzemē, kur ieskaitīts Žandarmērijas dienestā. Sk.: Max-Wichard von Bredow (1991). *Spahren - Ein Gut in Kurland. Das Baltikum im Spannungsfeld zwischen Nord-, Mittel- und Osteuropa*. Burgdorf: Selbstverlag. S. 184.

<sup>634</sup> Polizeibericht, 12, 23.10.1915. LMAVB RS, F23–17/1, l. 57.

<sup>635</sup> Bürgermeister Windau an den Kreishauptmann Graf Keyserling, 13.11.1915. LNA LVVA, 767. f., 1. apr., 98. l., 6.–8. lp.; II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland, Januar 1916, S. 29. HStAS, E 130a, Bü 1157.; Hull, I. *Absolute Destruction. Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2005. pp. 247.; Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne. 163. lpp.

<sup>636</sup> Vairāk sk.: Zariņš, K. *Latviešu spiegi vācu dienestā 1915. gada augustā – 1916. gada jūlijā*. *Latvijas Kara muzeja Gadagrāmata XIII*, 2012., 142. – 151. lpp.

### 3.2.3. Iedzīvotāju pretošanās gadījumi pēc militārās pārvaldes izveides

Iedzīvotāju pretošanās fenomēns okupācijas varai 1914. – 1918. gadā bija sastopams abās Eiropas frontēs, lai gan atšķirīgās formās, apjomā, veidolā un metodēs. Gluži kā kolaborācija, arī pretošanās jeb pretestības jēdziens ar tā mūsdienu noslēpumiem un izpratni Pirmā pasaules kara laikā netika izmantots, un ar to galvenokārt tika saprasta “nepakļaušanās iekarotāja gribai”, kas bieži tika reducēta tikai uz atsevišķa indivīda rīcību, ne kolektīvu, organizētu vai mērķtiecīgu pretestību okupācijai.<sup>637</sup> Lai gan historiogrāfijā līdz šim galvenā uzmanība vērsta uz pretestību Vācijas armijas okupētajās Beļģijas un Francijas daļās, kur pretošanās norisinājās ar ievērojamāku intensitāti, pakāpeniski iegūstot arī organizētu un mērķtiecīgu raksturu, iedzīvotāju nepakļaušanās militārai pārvaldei bija klātesošs fenomēns arī Austrumu frontē, tai skaitā - okupētajā Kurzemes guberņā, kur dažādas gan individuālas, gan kolektīvas pretestības izpausmes bija novērojamas jau no pirmajiem militārās pārvaldes darbības mēnešiem.

**Noskaņojums sabiedrībā okupācijas sākumposmā.** Jau neilgi pēc manevrējošās karadarbības beigām un frontes stabilizācijas Latvijas teritorijā, iezīmējās zināmā mērā duāls, izteikti etniski dalīts redzējums par Vācijas okupācijas armijas klātbūtni, kas sakņojās gan individuālā, gan kolektīvā karalaika pieredzē. Vācbaltiešu sabiedrība, kas bija piedzīvojusi pret viņiem vērstās represijas pirmajā kara gadā, Vācijas armijas klātbūtni vairumā gadījumu uztvēra ar zināmu atvieglojumu un sajūsmu, izrādot dažādus lojalitātes apliecinājumus vācu amatpersonām. Būtiski atšķirīgs redzējums bija novērojams latviešu sabiedrībā. Lai gan jau pirmajos okupācijas mēnešos Žandarmērijas karavīri un Sļepenās žandarmērijas aģenti ziņoja par vairākiem gadījumiem, kurus varētu klasificēt kā apzinātu nepakļaušanos Vācijas militārai pārvaldei, latvieši okupācijas armijas klātbūtni un militārās pārvaldes darbību uztvēra nogaidoši, bez nopietniem starpgadījumiem, lai gan privātā kapacitātē, gan arī publiskā vidē paūzot vēlmi pēc drīzas Krievijas impērijas armijas atgriešanās.<sup>638</sup>

Šādu stāvokli zināmā mērā veicināja arī vietējo Krievijas valsts administrācijas struktūru sabrukums, evakuācija, aktīvā karadarbība un masveidīgā bēgļu kustība, ko vairumā gadījumu papildināja neziņa un nošķirtība no ierastā sociālā loka. Militārajai pārvaldei 1915. gada vasarā un rudenī nosūtītajos ziņojumos par stāvokli apriņķos redzams, ka, lai gan atsevišķās latviešu aprindās (pamatā – turīgie lauksaimnieki) ir notikusi samierināšanās ar jauno stāvokli un cilvēki tajā saskata jaunas iespējas, lielākais vairums gaida Krievijas karaspēka atgriešanos, atsakoties iemainīt Krievijas rubļus pret Vācijas markām vai pilsētu izdotajām aizdevuma zīmēm; daļa iedzīvotāju “vēlas tikai dienīšķo maizi.”<sup>639</sup> A. fon Goslers šādu stāvokli pirmajā pārvaldes darbības ziņojumā interpretēja kā latviešu zemniecības vienaldzību un nespēju uz nacionāli orientētu rīcību:

“Noskaņojums starp latviešiem kopumā ir mierīgs. [...] Sliktie, revolucionārie elementi starp latviešiem, kas masveidā parādījās 1905. gada revolūcijas laikā, par laimi ir pametuši zemi kopā ar krieviem. [...] Nospiedošais vairākums latviešu, kas vēl palikuši, ir zemnieki, kas ir arī viņu nodarbošanās un savā reliģiskajā ticībā tie nekad nav

<sup>637</sup> Debruyne, E. Resistance (Belgium and France). In: Daniel, U., Gatrell, P., Janz, O. [a.o.]. *International Encyclopedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2014. Pieejams: [http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/occupation\\_during\\_the\\_war](http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/occupation_during_the_war) [Skatīts 03.02.2016].; Schaepdrijver, S. De, Debruyne, E. Sursum Corda: The underground press in occupied Belgium, 1914-1918. In: *First World War Studies*. Vol. 4, No 1, 2013. pp. 23-37.

<sup>638</sup> IV Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Juli 1916. S. 21; VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 40–41. HStAS, E 130 a, Bü 1157.; Vesmanis, F. *Klausieties pagātnes soļos*. Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, 2013. 138. lpp.; A. Strādnieka dienasgrāmata par vācu okupācijas laiku Kurzemē 1915. – 1917.g. 5.05.1915. LKM 2-42139/795-DK.

<sup>639</sup> Polizeibericht 10. 25.10.1915. LMAVB RS, F23-17/1, l. 59.; LNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 21. l., 5.-6., 16. lp.; A. Strādnieks savā dienasgrāmatā norādīja, ka kopējais iedzīvotāju noskaņojums ir nomākts un vairums vēlas pēc iespējas ātrāku „krievu atgriešanos.” sk.: A. Strādnieka dienasgrāmata par vācu okupācijas laiku Kurzemē 1915. – 1917.g. 30.12.1915. LKM 2-42139/795-DK.

pazaudējuši saikni ar vāciešiem, līdz ar to viņi nebūt nav uzskatāmi par vāciešiem naidīgiem. [...] No jaunlatviešu kustības zemē neko nevar pamanīt. Vairums viņu elites ir par laimi pārbraukuši uz Krieviju līdz ar bēgļiem, vai neitrālajām ārvastīm. Ja latviešu noskaņojumu vērtētu pēc tur nonākušo cilvēku sniegtajām ziņām, tad tas būtu kļūdains. Svarīgāks ir palicēju viedoklis, un starp tiem nekādu nacionālu viņošanās nejūt. Viņi novērtē mieru, neskatās uz to, vai te ir vācieši vai krievi, galvenais, lai var piekopt savu nodarbošanos. [...] Knapi pusotru miljonu liela tautas drumska (*Volkssplitter*), kas visā nopietnībā nodots kādai nacionālai kustībai, ir diezgan neiedomājami.”<sup>640</sup>

**Pretošanās militārajai pārvaldei.** Relatīvi mierīgais noskaņojums latviešu noskaņojums pakāpeniski mainījās. Jau no 1915. gada beigās – 1916. gada sākumā Žandarmērija un policijas iecirkņi fiksēja arvien vairāk atgadījumu, kas vērsti pret vācu varu, un kurus var klasificēt kā pretošanos – uzbrukumus iedzīvotāju kārtības sargiem, vācu karavīriem un amatpersonām, infrastruktūras un svarīgu objektu dedzināšana, mēģinājums organizēt streiku rūpnīcā Liepājā, spiegošana, kā arī politiska aģitācija.<sup>641</sup> 1915. gada oktobrī, piemēram, pie Blīdenes un Jelgavas apkārtnē fiksēti vairāki nelegālu skrejlapu izplatīšanas gadījumi, kurās aģitēts pret *Ober Ost* virspavēlniecību, kā arī Krievijas un Vācijas monarhiem.<sup>642</sup> Tajā pašā mēnesī apcietināts arī kāds latviešu ārsts Džūkstē, kurš aģitējis pret vācu varu un pēc apcietināšanas nosūtīts strādāt uz karagūstekņu nometni Vācijā, kā arī skolotājs Kuldīgas apriņķī, kas izplatījis pretkara proklamācijas.<sup>643</sup> Iespējams, ka daļa no šiem gadījumiem ir saistīti ar Saldus apkārtnē darbojošos LSD pagrīdes organizāciju “Vētra”, kas aktīvi izplatīja pret Eiropas monarhijām vērstus uzsaukumus (1915. gadā nelegālu “tipogrāfiju” Žandarmērija atklāja Sesiles (Sātiņu) pagasta iedzīvotāja maizes krāsni, konstatējot, ka daļas skrejlapu izcelsmes meklējama tieši šeit<sup>644</sup>); vairākus tās biedrus žandarmērija apcietināja un deportēja.<sup>645</sup>

Lai arī šādi pretošanās gadījumi nebija retums arī turpmāk, sevišķi, kad daļa bēgļu atgriezās savās bijušajās dzīvesvietās (1918. gadā, baidoties no “boļševiku klātbūtnes”, apsūdzībai par “politisku aģitāciju” pietika tikai ar sarkanas krāsas kabatas lakata nēsāšanu pie apģērba<sup>646</sup>), iedzīvotāju pretošanās okupācijas varai visvairāk izpaudās frontes aizmugurē palikušo Krievijas armijas karavīru un izbēgušo karagūstekņu atbalstā, kas laikā no 1915. līdz 1918. gadam bija iesaistīti vairākos simtos bruņotu uzbrukumus visā *Ober Ost* teritorijā. Iedzīvotāji tos atbalstīja ne tikai ar pārtiku un pajumti, bet arī slēpjot ieročus un pievienojoties bruņotajām grupām, kas savu darbību pamatā izvērta no slēpņiem mežos. Pieaugot neapmierinātībai ar rekvizīcijām, pārvietošanās ierobežojumiem, pārtikas trūkumu un smagajiem apstākļiem, atbalsts bruņotajām grupām pakāpeniski pieauga līdz 1917. gadā *Ober Ost* pārvalde bija spiesta atzīt, ka notiekošais nav nekas cits kā partizānu karš, kuram gan žandarmērijai, gan armijai ar militārās taktikas palīdzību ir jāspēj pielāgoties.<sup>647</sup>

Vēsturnieks A. Stražs, analizējot bruņotos uzbrukumus Vācijas karavīriem, žandarmiem un militārās pārvaldes amatpersonām Kurzemē un Lietuvā, atzīmēja, ka notikušais klasificējams kā vairāku posmu spontāna pretošanās kustība vācu varai, kuru caurstrāvoja

<sup>640</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 25-26.; IV Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland Juli 1916. S. 6. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>641</sup> LMAVB RS, F23-17/1, l. 31-77. *Die amtlichen Befehle, Verordnungen und Bekanntmachungen für Libau. Erlassen in der Zeit vom 7. Mai 1915 bis 3. März 1918.* Libau: Meyer Verlag, 1918. S. 20.; LNA LVVA, 952. f., 1. apr., 589. l., 3. lp.

<sup>642</sup> LNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 21. l., 16., 22.-25. lp.

<sup>643</sup> Turpat.; I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 21. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>644</sup> Saldus 1919. gadā. *Padomju Zeme*, Nr. 154, 28.12.1968.

<sup>645</sup> Lamme, A. LSD organizācija “Vētra”. Grām.: *Par Padomju Latviju. Cīnītāju atmiņas, 1918-1919.* II daļa. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1959. 256. - 257. lpp.

<sup>646</sup> Strafantrag des Kriminal-Beamter Jäger an das Militärkreisamt Doblen. 1918. LNA LVVA, 5995. f., 1. apr., 1035. l., 2. lp.

<sup>647</sup> Generalleutnant von Trotta an die Verwaltung. 12.04.1917. LMAVB RS, F23-17/2, l. 279.

pasīva un aktīva iedzīvotāju līdzdalība.<sup>648</sup> Latvijas gadījumā iedzīvotāju atbalsts Krievijas armijas karavīriem frontes aizmugurē tika fiksēts jau sākot ar 1915. gada oktobri, ar vislielāko aktivitāti Kuldīgas, Tukuma, Talsu apriņķos, kā arī Jelgavas apkārtnē.<sup>649</sup> Vieni no pirmajiem gadījumiem reģistrēti Rojā (apcietināts Krišs Duņķelis ar meitu, kurš savas mājas pagrabā ilgstoši bija slēpis krievu karavīrus) un Jelgavā, kad latviešu zemniekam Jelgavas pils pagalmā izpildīts nāvessods, jo viņš slēpis ieročus un tos nogādājis izbēgušiem krievu karagūstekņiem.<sup>650</sup> Būtisks faktors bija arī Lietuvas robežas tuvums kā dēļ tieši Kuldīgas, Bauskas, Dobeles un Aizputes apriņķos turpmākajos gados norisinājās visvairāk uzbrukumi vācu karavīriem un žandarmiem, pēc kuru veikšanas tie atgriezās atpakaļ Lietuvas teritorijā. Ņemot vērā, ka Kurzemes un Lietuvas militārās pārvaldes jurisdikcijas nepārklājās, bruņotās grupas bieži šķērsoja apgabalu robežu, tādējādi izvairoties no izsekošanas.<sup>651</sup> Ar risinājumu situācijai *Ober Ost* līmenī nāca klajā tikai 1918. gada februārī - martā, kad tika izveidots vienots policijas “noziedzīgo bandu” atpazīšanas dienests, kas ievāko informāciju nosūtīja visām apgabalu pārvaldēm; iepriekš pastāvēja tikai viena telefonlīnija starp Kurzemes un Lietuvas žandarmērijas vadību.<sup>652</sup>

Par pievienošanas bruņotām grupām un to atbalstīšanu (arī – glabājot ieročus) draudēja nāvessods vai vairāki gadi darba nometnē, kas atsevišķos gadījumos sasniedza pat 15 gadu.<sup>653</sup> Neskatoties uz draudiem, uzbrukumu skaits turpināja pieaugt un 1916. gada vasarā militārā pārvalde ziņoja, ka Kurzemē izbēgušajiem karagūstekņiem lielā daudzumā ir pievienojušies arī vietējie iedzīvotāji, un saistībā ar atbalstu krievu karagūstekņiem kopumā ir apcietinātas 40 personas.<sup>654</sup> Reaģējot uz aktivitāšu pieaugumu, militārā pārvalde atkārtoti pieprasīja palielināt tās rīcībā esošos žandarmērijas spēkus, kā arī etapa inspekcija 1916. gada oktobrī pavēlē aicināja “visus bandu locekļus un to atbalstītājus” fiziski iznīcināt ar “maksimālu brutalitāti, nekautrējoties izmantot dienesta ieročus”, kā arī vērsties pret viņu tuviniekiem un nepieciešamības gadījumā – arī pret visa ciema iedzīvotājiem.<sup>655</sup>

Iemesls etapa inspekcijas nesaudzīgajai pavēlei bija bažas par stabilitāti frontē – ja Krievijas karaspēkam izdotos pārraut fronti, izbēgušie karagūstekņi un to atbalstītāji varētu būtiski apdraudēt Vācijas armijas aizmuguri. Par šādu iespējamību liecina arī kopējais uzbrukumu skaits. Laikā no 1916. gada sākuma līdz 1918. gada pavasarim reģistrēti 96 “bandu uzbrukumi”, nepieskaitot tiešus uzbrukumus žandarmērijas patruļām vai vācu karavīriem, kas ceturksnī atsevišķos gadījumos sasniedza pat 11 gadījumus; kopējais Krievijas armijas karavīru, izbēgušo karagūstekņu un iedzīvotāju skaits Kurzemes mežos tika lēsts ap vairākiem simtiem.<sup>656</sup>

Lai atturētu iedzīvotāju mežos esošo karagūstekņu atbalstīšanas vai pat pievienošanās tiem, militārā pārvalde presē centās radīt iespaidu par to noziedzīgo raksturu, par ziņošanu

<sup>648</sup> Strazhas, A. *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost 1915-1917*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993. S. 14.

<sup>649</sup> LMAVB RS, F23-17/1, l. 54., 57., 64., 67.

<sup>650</sup> Turpat. 54. lp.

<sup>651</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 10. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>652</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 102. 30.03.1918. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 9. l., 362. - 363. lp.

<sup>653</sup> Broedrich, I. *Die Organisation der Deutschen Hoheitsverwaltung in Kurland während des Weltkrieges und ihre Rechtsgrundlagen*. Leipzig: Universitätsverlag von Robert Noske, 1936. S. 47.; Paziņojums par piecu iedzīvotāju sodīšanu saistībā ar krievu karagūstekņu slēpšanu. 1.03.1917. LKM 2-1610/120-DK; Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 95. 19.12.1917. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 11. l., 245. lp.; Maueranschlag. Bekanntmachung über die verurteilten Zivilbevöhrner. 8.07.1916. LNA LVVA, 6413. f., 1. apr., 1. l., 54. lp.

<sup>654</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 8.; IV Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Juli 1916. S. 20. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>655</sup> Etappenbefehl 112. 4.10.1916. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 88. l., 8. lp.

<sup>656</sup> VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 7.; VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 8. HStAS, E 130a, Bü 1157.; VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1918. S. 9. TÜR, Est. B-1963.

piedāvāja ievērojamas naudas atlīdzības un praktizēja kolektīvus sodus.<sup>657</sup> Spilgts piemērs ir bruņotie uzbrukumi 1916. gada vasarā un rudenī. Jūnijā krievu karagūstekņi ar vietējo iedzīvotāju atbalstu uzbruka Sūbru muižai Kuldīgas apriņķī netālu no Saldus, pēc kura tika uzsākta apjomīga vainīgo personu meklēšana, piesaistot žandarmērijas atbalstam Remtē un Saldū dislocēto 11. Jēgeru jātnieku pulku, kas relatīvi īsā laikā ne tikai “iznīcināja” uzbrukuma dalībniekus, bet arī identificēja iedzīvotājus, kas tiem iepriekš snieguši atbalstu. Tā rezultātā pilnībā nodedzinātās trīs ģimeņu saimniecības.<sup>658</sup> Militārā pārvalde šādu soda mēru uzskatīja par adekvātu, jo latviešos, kas ir piesaistīti savām viensētām un īpašumiem, tas radīja baiļu sajūtu, kas viņus atturēs no neapdomīgas rīcības turpmāk.<sup>659</sup> Šīs akcijas kontekstā nepilnu mēnesi vēlāk Kuldīgas apriņķa priekšniekam R. Brēdriham par veiksmīgu cīņu pret “zagļu bandām” piešķīra II pakāpes Dzelzs krustu, kas Vācijas presē tika atspoguļots kā pirmais gadījums vēsturē, kad šo apbalvojumu pasniedz “naidīgas, okupētas zemes iedzīvotājam.”<sup>660</sup>

Plašu rezonansi *Ober Ost* līmenī izsauca atgadījums Asītes pagastā 1916. gada septembrī, kad vācu žandarmam, kurš mēģināja apcietināt izbēgušu krievu karagūstekni, uzbruka netālu stāvoši zemnieki, viņu nogalinot. Sekoja bargs kolektīvā soda mērs – ar Vācijas 8. armijas komandiera pavēli no Asītes pagasta tika izsūtīti visi uzbrukumā dalību ņēmušo tuvinieki, kā arī visiem 16 gadu vecumu sasniegušajiem iedzīvotājiem piemēroja naudassodu.<sup>661</sup> Tajā pašā mēnesī 3000 vācu marku kolektīvais naudassods tika piemērots arī Remtes pagastam, uz aizdomu pamata par karagūstekņu atbalstīšanu.<sup>662</sup> Līdzīgus soda mērus militārā pārvalde praktizēja arī turpmāk, nodedzinot iedzīvotāju saimniecības par karagūstekņu atbalstīšanu vai slēpšanu.<sup>663</sup>

Pieņemtie soda mēri veicināja iedzīvotāju ziņošanu žandarmērijas un policijas posteņiem par karagūstekņu slēpšanu vai pārvietošanos, sevišķi 1916. gada rudenī – 1917. gada pavasarī, kad novērojams ziņojumu skaita pieaugums.<sup>664</sup> Tas savukārt noveda pie uzbrukumiem pašiem iedzīvotājiem, kurus apvainoja sadarbība ar okupācijas varu, izpelnoties arī sabiedrības nosodījumu. Vācijas 8. armijas etapa inspekcija, piemēram, 1917. gada februārī aicināja ziņotājiem un lieciniekiem tiesās nodrošināt apsardzi.<sup>665</sup> Lai gan nav zināms, kā pret ziņotājiem izturējās Latvijas teritorijā, ir saglabājušies avoti, kas par to liecina Lietuvas apgabala ziemeļu pierobežā, no kurienes daudzas bruņotās grupas izvērta savas aktivitātes arī Kurzemē. 1917. gada 20. oktobrī Vācijas kancleram G. Mihaēlisam Lietuvas Padome norādīja, ka sākotnēji “bandas” uzvedušās mierīgi, lūdzot pagastos tikai maizi un ūdeni, un tām pievienojušies iedzīvotāji, kas mēģināja izvairīties no darba dienesta vai citu apstākļu dēļ. Pēc tam, kad sāka pienākt ziņojumi par šo grupu darbību, tie pārņēmuši pašas militārās pārvaldes metodes – nodedzinājuši iedzīvotāju saimniecības un izspieduši naudu.<sup>666</sup> Lietuvas militārajai pārvaldei sniegti ziņojumi liecina par šīs parādības apmēru – 1917. gada pirmajos mēnešos vienā apriņķī nodedzināti astoņi iedzīvotāju īpašumi – gan dzīvojamās, gan saimniecības ēkas.<sup>667</sup> Joniškēles

<sup>657</sup> Sk., piem.: Paziņojums par noziedznieku meklēšanu. Jelgava, 21.02.1917. LKM 2-1647/157-DK; Paziņojums. *Dzimtenes Ziņas*, Nr. 3, 20.01.1917., 4. lpp.

<sup>658</sup> VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 8. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>659</sup> Turpat.

<sup>660</sup> Behördliche Bekanntmachungen. *Amtliche Beilage der Mitauschen Zeitung*, Nr. 1, 25.07.1916. Das eiserne Kreuz für einen Kurländer. *Der Osten*, Heft 32, 1916. S. 411.

<sup>661</sup> Bekanntmachung des Verwaltungschefs. 19.08.1916. LNA LVVA, 5434. f., 3. apr., 16. l., 29. lp.; Paziņojums. *Dzimtenes Ziņas*, Nr. 77, 27.09.1916., 5. lpp.

<sup>662</sup> Turpat.

<sup>663</sup> Behördliche Bekanntmachungen. *Amtliche Beilage der Mitauschen Zeitung*, Nr. 18, 1.05.1917.

<sup>664</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 8. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>665</sup> Chef des Generalstabes, Etappeninspektion 8, an den Chef der Deutschen Verwaltung für Litauen. 1.02.1917. LMAVB RS, F23-1/2, l. 229.

<sup>666</sup> Das vorläufige Präsidium des Litauischen Landesrats an Georg Michaelis. 20.10.1917. BArch, R43/2404, S. 211.

<sup>667</sup> Verwaltungsbericht des Militärkreisamts Kupischki für die Zeit vom 1. Oktober 1917 bis 31. März 1918. LVIA, f. 641, ap. 1, b. 572., l. 127.



apkārtņē, kur ilgstoši darbojās vairākas grupas<sup>668</sup>, pret ziņotājiem vērsās, piemēram, arī viņu kaimiņi. 1917. gadā kāds zemnieks nodeva žandarmērijai dezertējušu vācu karavīru, kurš bija lūdzis pajumti.<sup>669</sup> No ievērojamās atlīdzības, kas varēja sasniegt pat 1000 vācu marku, zemnieks saņēma tikai trīs. Ņemot vērā notikušo, blakus saimniecībā dzīvojošie ne tikai izplatīja baumas, dēvējot viņu par “trīs marku Jūdasi”, bet arī iesniedza sūdzību žandarmērijai par pārkāpumiem viņa paša saimniecībā, kas rezultējās 100 vācu marku lielā sodā.

Neskatoties uz “partizānu kara” apjomīgumu, tā lielā mērā bija dezorganizēta kustība, kurai, bez šaubām, nebija vienota darbības mērķa. Lai gan pamatos tā bija vēsta pret militāro pārvaldi, žandarmēriju un vācu karavīriem (sākumposmā atsevišķas grupas koordinēja arī Krievijas armija), ir sarežģīti definēt robežu starp pretestību okupācijas varai un vienkāršu laupīšanu. Tik pat problemātiski noteikt, cik iedzīvotāju pievienojās šīm grupām, jo starp apcietinātajiem minēts tikai izbēgušo karagūstekņu skaits. Taču, neskatoties uz šiem apsvērumiem, nevar noliegt, ka iedzīvotāju atbalsts bruņotajām grupām kā pretestības forma bija klātesošs – problēma, ko atzina arī militārā pārvalde.<sup>670</sup>

### 3.2.4. Tiesas, sodu politikas aspekti un ieslodzījuma vietas

**Tiesu sistēma.** Funkcionējošas tiesas varas atjaunošanu, ņemot vērā nenoteikto stāvokli pēc pastāvošo Krievijas impērijas varas struktūru sabrukuma Kurzemes guberņā, A. fon Goslers izvirzīja kā prioritāti līdzās pašas militārās pārvaldes izveidei, turklāt saskatot to kā daļu no pašas okupācijas iekārtas, kas pēc būtības neparedzēja autonomu, neatkarīgu tiesu darbību. Tiesas, likumdošana un sodu politika savstarpēji savijās, un kļuva par instrumentu militārajai pārvaldei savu mērķu realizācijai.

Uzsākot tiesu veidošanu Kurzemes apgabalā 1915. gada augustā, un vēl nepastāvot norādēm no Austrumu frontes štāba par tās darbības aspektiem, tika pieņemts lēmums balstīties uz jau pirmskara Kurzemes guberņā (līdz 1914. gada 1. augustam) pastāvējušo tiesu sistēmu, saglabājot Augstāko (Apgabala) tiesu un miertiesas, bet neatjaunojot pagasttiesu darbību, turklāt jau pēc būtības paredzot, ka tiesu vara nav nošķirta no militārās pārvaldes struktūrām. Lai spētu efektīvi regulēt un ietekmēt tiesu darbu, A. fon Goslers paredzēja, ka viņa vadībā strādājošais Kurzemes militārās pārvaldes Juridiskās nodaļas vadītājs vienlaikus pildītu arī Apgabala tiesas galvenā tiesneša funkcijas.<sup>671</sup>

Lai izveidotu visā *Ober Ost* teritorijā vienotu sistēmu tieslietu jomā, tādējādi pakļaujot to darbības regulāciju Juridiskajai nodaļai Kauņā, P. fon Hindenburgs 1916. gada 14. janvārī izdeva rīkojumu visiem apgabaliem par tiesu darbības principiem “Austrumu frontes virspavēlniekam pakļautajās Krievijas zemēs”, paredzot triju mēnešu pārejas periodu jaunās tiesu sistēmas darbības uzsākšanai.<sup>672</sup> Saskaņā uz rīkojumu, kurš pēc būtības tika balstīts uz Varšavas ģenerālguberņā ieviestajiem tiesu darbības principiem<sup>673</sup>, Kurzemes apgabalā tika izveidota triju līmeņu tiesu sistēma. Pirmkārt, katram apriņķim bija paredzēta viena (nepieciešamības gadījumā arī vairākas) miertiesa. To kompetencē ietilpa lietu risināšana, kas saistīti ar nodokļu savlaicīgu nenomaksāšanu, monopolpreču noteikumu neievērošanu, spekulāciju (arī – preču neatļautu izvešanu vai ievēšanu *Ober Ost* teritorijā), militārās pārvaldes rīkojumu neievērošanu vai pārkāpšanu, kuru maksimālais soda mērs ir viens gads cietumā vai

<sup>668</sup> Verwaltungsbericht des Militärkreisamts Kupischki für die Zeit vom 1. Oktober bis 31. Dezember 1917. LVIA, f. 641, ap. 1, b. 572., l. 109.

<sup>669</sup> Strazhas, A. *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost 1915-1917*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993. S. 57.

<sup>670</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 8.; IV Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Juli 1916. S. 20. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>671</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 11., 20. HStAS, E130 a, Bü 1157.

<sup>672</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 9, 08.02.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l. 104. – 106. lp.

<sup>673</sup> III Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland, April 1916, S. 28. HStAS, E 130a, Bü 1157.

6000 Vācijas markas, kā naudas sodu piemērošana, kas paredzēti Krievijas impērijas likumos vai citos tiesiski saistošos aktos. Līdz 1916. gada martam Kurzemes apgabalā pilnvērtīgi darbu uzsāka kopumā desmit miertiesas, katra paredzēta konkrētam apriņķim – Ventspilī, Kuldīgā, Aizputē, divas Liepājā (pilsētai un Grobiņas apriņķim), Talsos, Bauskā, Tukumā un divas Jelgavā (pilsētai un Dobeles apriņķim).<sup>674</sup>

Miertiesas, administratīvi iedalītas divās grupās, darbojās Apgabaltiesu iecirkņos, kas bija augstākās Kurzemes apgabala teritorijā esošās tiesas. Tās atradās Jelgavā un Liepājā, un, līdzās dažādu civiltiesisku strīdu risināšanai, to kompetencē bija risināt lietas, kas saistītas ar jebkuru tiesisku prasību pret Vācijas impēriju un tās pavalstīm, Vācijas armijai piederīgiem (arī – sabiedroto valstu karavīriem Kurzemes apgabalā), kā arī pret militārās pārvaldes amatpersonām ar Vācijas pavalstniecību; vienlaikus pastāvēja iespēja pārsūdzēt miertiesas lēmumu Apgabaltiesā. Apgabaltiesu lēmumus savukārt vismaz teorētiskā līmenī bija iespēja pārsūdzēt *Ober Ost* virstiesā (*Obergericht*), kas atradās Kauņā, un kuras galveno tiesnesi izvēlējās Austrumu frontes virspavēlnieks personīgi. Paralēli militārās pārvaldes tiesām darbojās arī Vācijas 8. armijas karalauka tiesas, savstarpēji savu darbību nekoordinējot, tādējādi bieži radot apjukumu par darbības kompetencēm, un ilustrējot jau pašās zemes pārvaldes struktūrā pastāvošās pretrunas.

Būtisks bija jautājums par miertiesu un apgabaltiesu tiesnešu (arī – tiesas piesēdētāju) iecelšanu amatos, par ko vienpersoniski varēja lemt konkrētā *Ober Ost* apgabala militārās pārvaldes priekšnieks. A. fon Goslers, raksturojot tiesu sistēmas veidošanu Kurzemē, norādīja, ka, lai gan process bija sarežģīts, viņš vēlējās “radīt tiltu starp pagātnes laikiem un tagadni”, iecerot gandrīz visos tiesnešu amatos vācbaltiešus ar juridisku izglītību.<sup>675</sup> Tas zināmā mērā iekļāvās viņa priekšstatā par balstīšanos uz vācbaltiešiem kā nepieciešamību, kas ilustrē “vietējo iedzīvotāju” iekļaušanu pārvaldes struktūrās, neskatoties uz to, ka daļa no tiesnešiem bija Vācijas pilsoņi, jo tiesāt Vācijas pavalstniecībā esošas personas *Ober Ost* teritorijā drīkstēja tikai valstsvācieši.<sup>676</sup> Līdzīgi to interpretēja arī *Ober Ost* vadībā. Juridiskajā nodaļā Kauņā strādājošais advokāts fon Bratke, kurš bija atbildīgs par sodu politikas un cietumu uzraudzību okupētajā apgabalā<sup>677</sup>, 1917. gadā norādīja, ka *Ober Ost* iedzīvotājiem vēl esot ilgs ceļš ejams līdz patiesai līdzdalībai tiesiskuma kopšanā, jo nepieciešama “intelektuālās un morālās izglītības celšana”; kā izņēmumu viņš minēja Kurzemi, kas, “pateicoties savai senajai vācu kultūrai, ir sasniegusi ievērojamus augstumus, salīdzinot ar citām okupētajām [*Ober Ost*] zemēm.”<sup>678</sup>

Šādu soli daļēji noteica arī nepieciešamība pēc tiesnešiem, kas orientētos Krievijas likumdošanā, jo, saskaņā ar 1907. gada Hāgas konvencija par kara likumiem, okupētas teritorijas iedzīvotāji bija jātiesā pēc likumiem, kas bija spēkā pirms okupācijas.<sup>679</sup> P. fon Hindenburgs jau 1915. gada 16. jūnijā ar sevišķu rīkojumu par tiesu darbību noteica, ka tiesām ir jānorit saskaņā ar Vācijas impērijas 1877. gada 1. februāra kriminālprocesu noteikumiem, tiesājot iedzīvotājus pēc Krievijas 1903. gada Sodu likuma, grozot tā otro pantu, kurā “katorgu jeb spaidu darbus izsūtījumā” aizstāja “ar brīvības atņemšanu uz laiku no trim mēnešiem līdz sešiem gadiem”, turklāt Soda likums tā arī nekad pilnā apjomā nebija stājies spēkā, paliekot

<sup>674</sup> Šāds miertiesu skaits saglabājās līdz pat 1918. gada vasarai, kad pēc Austrumu frontes virspavēlnieka Bavārijas prinča Leopolda rīkojuma papildu miertiesas tika izveidotas arī Subatē (Ilūkstes apriņķim) un Jēkabpilī (Jaunjelgavas apriņķim). Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 111, 19.07.1918. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 9. l., 392. lp.

<sup>675</sup> BArch MA, N98/2, S. 14.; VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 48. – 53. HStAS, E130 a, Bü 1157.

<sup>676</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 9, 8.02.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l. 104. – 106. lp.

<sup>677</sup> Rangliste der Verwaltung des Oberbefehlshabers Ost. Juni 1916. BArch, N1031/8, S. 28.

<sup>678</sup> *Das Land Ober Ost...* S. 118.

<sup>679</sup> 1907. gada Hāgas konvencija par kara likumiem, § 43. Pieejams: [http://avalon.law.yale.edu/20th\\_century/hague04.asp#art43](http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#art43) [Skatīts 04.09.2019]

tikai Nikolaja II apstiprināta projekta līmenī.<sup>680</sup> Vienlaikus kā tiesvedības valodu noteica vācu, paredzot iespēju pieaicināt tulku, ja apsūdzētā personai tāds būtu nepieciešams.<sup>681</sup>

Tomēr, neskatoties uz vismaz formālo Hāgas konvencijas ievērošanu, apstākļos, kad likuma spēks, līdzās iepriekš minētajam Soda likumam, piederēja ne tikai *Ober Ost* štāba izdotajiem rīkojumiem un pavēlēm, bet arī Kurzemes apgabala militārajai pārvaldei (arī – apriņķu priekšniekiem), radās neskaidra situācija, kurā likums bieži tika interpretēts pēc nepieciešamības, bieži nepamatoti piemērojot atsevišķas tā normas, vai sodot cilvēkus bez jebkāda tiesas procesa. Pretēji Ē. Lūdendorfa apgalvojumiem par *Ober Ost* sistēmas taisnīgumu<sup>682</sup>, reālā tiesu prakse un sodu piemērošana iedzīvotājiem liecināja par pretējo. V. G. Ļiulevičs, analizējot okupācijas varas tiesu materiālus, secināja, ka “Krievijas likumi tika pieņemti vācu manierē”; ņemot vērā, ka tiesu vara nebija nodalīta no pašas pārvaldes, tiesas kļuva par *Ober Ost* amatpersonu rīkojumu izpildītājiem, notiesātajiem liedzot gandrīz jebkādu apelācijas procesu, turklāt Austrumu frontes virspavēlnieks ar rīkojumu tiesnešus atbrīvoja no individuālas atbildības. Sevišķi tas bija novērojams, pasliktinoties saimnieciskajai situācijai, kad, saskaņā ar iekšējai aprītei paredzētu ziņojumu, *Ober Ost* tiesu darbībā radās “fiskāla motivācija”, ar mērķi iekasēt pēc iespējas vairāk naudassodu “par maznozīmīgiem pārkāpumiem”, lai palielinātu pārvaldes līdzekļus.<sup>683</sup>

Ē. Lūdendorfs pēc kara rakstītajās atmiņās noraidīja visus pārmetumus *Ober Ost* tiesu sistēmai, vainojot ienaidnieka propagandu par to, ka viņa veidotā pārvalde un tās cilvēki starptautiskās sabiedrības acīs “padarīti par huņņiem”, atzīmējot, ka “vācu tiesneši šeit, svešā zemē, tiesāja tikpat taisnīgi kā Berlīnē”, turklāt uzsverot, ka neviena cita tauta netulkotu svešas zemes likumus<sup>684</sup> kā to izdarīja vācieši.<sup>685</sup> Neskatoties uz mēģinājumu attaisnot pārvaldes tiesu sistēmu, *Ober Ost* vadības nostāju okupētas zemes tiesiskuma jautājumos ilustrē arī, piemēram, P. fon Hindenburga un Ē. Lūdendorfa pēcteča Bavārijas prinča Leopolda norādes par tiesu izveidi Rīgā 1917. gada rudenī. Vadlīnijās par pilsētas pārvaldes pamatprincipiem viņš atzīmēja, ka tiesas ir jāveido saskaņā ar Vācijas 8. armijas štāba dotajām rekomendācijām, kā arī aicināja “tiesu sistēmu un likumus” izstrādāt pēc pašas pilsētas pārvaldes amatpersonu ieskatiem, darbam piesaistot tikai “uzticamus tiesnešus”.<sup>686</sup> Vēl atklātāks par likumiem iedzīvotājiem bija pats 8. armijas štāba priekšnieks ģenerālleitnants Traugots fon Zaubercveigs. Viņš *Ober Ost* pārvaldei apkārtrakstā norādīja, ka sodu jautājumos nepietiek tikai ar “aizrādīšanu un tīru likuma burta ievērošanu” – sodiem jābūt “jūtamiem un atbaidošiem”, pielāgojot tos iedzīvotāju “zemajam kultūras līmenim”, lai tie sodu būtību vispār spētu saprast.<sup>687</sup>

<sup>680</sup> Verordnungsblatt der Deutschen Verwaltung für Kurland. Nr. 1. 13.11.1915. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 9. l., 34. – 35. lp.; Apsītis, R. Tiesības vācu okupētajos Latvijas apgabalos (1915-1918). Grām.: Blūzma, V. (Red.) *Latvijas tiesību vēsture (1914-2000)*. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000. 43. – 44. lpp.

<sup>681</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 9, 08.02.1916. LNA LVVA, 6418.f., 1.apr., 8.l. 106. lp.

<sup>682</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 158.

<sup>683</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 76.

<sup>684</sup> Krievijas 1903. gada Sodu likuma tulkojumu vācu valodā ar komentāriem izdeva 1918. gadā Berlīnē. Sk.: Apsītis, R. Tiesības vācu okupētajos Latvijas apgabalos (1915-1918). Grām.: Blūzma, V. (Red.) *Latvijas tiesību vēsture (1914-2000)*. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000. 43. lpp.

<sup>685</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 158.

<sup>686</sup> Verwaltung des Gouvernementsbereich und der Stadt Riga. 26.09.1917. NAUK, GFM 21-424, VOL. 2, p. 43.

<sup>687</sup> Schrift. Chef des Generalstabes von Sauberzweig. 24.01.1916. LMAVB RS, F23-1/1. l. 92.; T. fon Zaubercveigs, kurš pirms darba uzsākšanas *Ober Ost* teritorijā bija guvis pieredzi pārvaldes jautājumos kā militārgubernators okupētajā Briselē, bija jau starptautiski “iemantojis slavu” par savu tiesiskuma izpratni, kad, pretēji Antantes valstu lūgumiem, Briselē tika izpildīts nāvessods pazīstamajai medmāsai Edītei Kavellai, kas sniedza atbalstu Antantes karavīriem to mēģinājumos izbēgt no okupētās Beļģijas. Vairāk sk.: Schaeppdrijver, S. De. *Gabrielle Petit: The Death and Life of a Female Spy in the First World War*. London, New York: Bloomsbury, 2015. pp. 92.

Ņemot vērā situāciju, Kurzemes apgabalā un *Ober Ost* teritorijā kopumā nevācu iedzīvotājus varēja sodīt pat pēc atsevišķu armijas virsnieku vai pārvaldes amatpersonu ieskatiem. Piemēram, 1915. gada 14. augustā Liepājas gubernators vienpersoniski sodīja liepājnieci Elzu Paupi ar diviem mēnešiem ceļu izbūves darbos Cenkonē par to, ka viņa “nepiedienīgi” izteikusies par Vācijas armiju.<sup>688</sup> Par baumu izplatīšanu vai vācu pārvaldes amatpersonas cieņas aizskaršanu varēja sodīt ne tikai ar piespiedu darbu, bet arī vairākiem gadiem ieslodzījumā. Šādā situācijā nonāca kāda sieviete, kurai piesprieda triju gadu cietumsodu tikai par to, ka viņa tiesas sēdē izteikusies, ka nopratināšanas laikā viņa esot piekauta.<sup>689</sup>

*Ober Ost* rīkojums, kas izsauca neizpratni pat atsevišķu Kurzemes militārās pārvaldes amatpersonu starpā, bija t.s. “sveicināšanas pienākums”, kas paredzēja sodīt cilvēkus par vācu virsnieku vai amatpersonu nesveicināšanu uz ielas. Militārā pārvalde sevišķi aicināja šos noteikumus ievērot skolēniem un jauniem cilvēkiem, lai viņus “pieradinātu pie Vācijas formas tērpos ģērbusos militārpersonu un amatpersonu sveikšanas, tos satiekot.”<sup>690</sup> Skolu un baznīcu lietu nodaļas vadītājs A. Zerafims, neapmierināts ar šādas normas ieviešanu attiecībā uz skolēniem, mēģināja panākt tās atcelšanu, rakstiski vēršoties pie *Ober Ost* štāba Kauņā, tomēr viņa vēstuli pārtvēra 8. armijas etapa inspekcija, norādot, ka tajā “par zemu ir novērtēta Prūsijas virsnieka loma, kuram turklāt ir patīkami, kad iedzīvotāji to sveic [..].”<sup>691</sup> Gadījumi, kad iedzīvotāji (arī – bērni) sodīti par “ceļa nedošanu” vācu virsniekiem uz ietves, norisinājās jau okupācijas pirmajos mēnešos. Piemēram, 1915. gada 9. jūlijā Liepājā ar piespiedu nosūtīšanu uz ceļa būvdarbiem Cenkonē sodīts 17 gadīgais skolnieks Ādolfs Zvejnieks, jo viņš nav pagājis malā, kad viņam pretī nācis vācu virsnieks. Publiskajā paziņojumā par viņa sodīšanu norādīts, ka pēdējā laikā fiksēti daudzi gadījumi, kad “neaudzināta jaunatne” vācu virsniekiem izrāda nepienācīgu cieņu, nedodot tiem ceļu pilsētas ielas, un uzsvērts, ka turpmāk šādi gadījumi rezultēsies “visstingrākajos sodos.”<sup>692</sup>

Jāatzīmē, ka “sveicināšanas pienākums” līdzīgu izpausmi guva arī Lietuvas militārās pārvaldes teritorijā un citos *Ober Ost* sektoros. Šauļu pilsētas galva 1916. gada augustā ar uzsaukumiem pilsētvidē informēja iedzīvotājus, ka turpmāk “visiem vīriešiem, sievietēm un bērniem ir pieklājīgi jāsviecina Vācijas armijas vācu virsnieki”, kā arī “visiem iedzīvotājiem uz ietvēm ir jādod ceļš vācu karavīriem, nokāpjot nost no ietves, ja tas savādāk nav iespējams”, draudot ar “asiem sodiem” pretošanās gadījumā.<sup>693</sup> *Ober Ost* štābā strādājošais rakstnieks Semijs Gronemans, piemēram, aprakstīja gadījumu, kad apcietināts kāds ebrejs, kurš, ejot ielas otrajā pusē, neesot sveicinājis aprīņķa priekšnieku; vēlāk izrādījās, ka apcietinātais vīrietis ir aklis, un viņš atbrīvots tikai pēc Ē. Lūdendorfa personīgas iejaukšanās.<sup>694</sup> “Sveicināšanas pienākuma” atskaņas nonāca arī līdz Reihstāgām, kur Vācijas Sociāldemokrātiskās partijas locekļi nosodīja norises *Ober Ost* apgabalā, atsaucoties uz ziņām, ka žandarmi ir fiziski iespaidojuši cilvēkus, kas aizmirsuši noņemt cepuri sveicienā, kā arī fiksēti gadījumi, kad tas noticis ar zirgu pātagu.<sup>695</sup>

Kā būtisks sociālās kontroles elements funkcionēja arī nāvessodi, kas, neskatoties uz P. fon Hindenburga sākotnējo rīkojumu par to izpildes slepenību, ieguva arvien publiskāku dimensiju. Ziņas par nāvessodiem mērķtiecīgi tika izmantotas kā sabiedrību iebiedējošs faktors, un to veicināja arī *Ober Ost* štābs. 1916. gada 18. jūnijā Ē. Lūdendorfs, piemēram, visiem

<sup>688</sup> Bekanntmachung des Herrn Gouverneur. 14.05.1915. HStAS, J 151, Nr. 1954.

<sup>689</sup> Vietējās ziņas. *Dzimtenes Ziņas*, Nr. 44., 03.06.1916.

<sup>690</sup> Bekanntmachung von Küster. 1916. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 209. l., 16. lp.

<sup>691</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 50. lp.

<sup>692</sup> *Die amtlichen Befehle, Verordnungen und Bekanntmachungen für Libau. Erlassen in der Zeit vom 7. Mai 1915 bis 3. März 1918.* Libau: Meyer Verlag, 1918. S. 25.

<sup>693</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 104.

<sup>694</sup> Klare, K-A. *Imperium Ante Portas. Die Deutsche Expansion in Mittel- und Osteuropa zwischen Weltpolitik und Lebensraum (1914-1918).* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020. S. 329.

<sup>695</sup> Strazhas, A. *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost 1915-1917.* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993. S. 28-29.

apgabaliem nosūtīja sevišķu rīkojumu, kurā pauda nepieciešamību plaši informēt iedzīvotājus par nāvessodi izpildi. Viņš norādīja, ka šādi paziņojumi ir jāizplata visās pilsētās, apriņķos, pagastos un lielākās apdzīvotās vietās, iespēju robežās izmantojot spilgtas krāsas papīru. Uz tā divās valodās bija jānorāda notiesātā vārds un uzvārds, nodarbošanās, kā arī soda uzpildes laiks un vieta.<sup>696</sup> Tādējādi iedzīvotājiem nemaz nebūtu jāizlasa sienas uzsaukuma teksts, bet spilgtās krāsas dēļ šādi paziņojumi atšķirtos no citiem; iedzīvotāji pēc zināma laika pierastu un spētu jau no attāluma saskaņot, ka ir izpildīts kārtējais nāvessods. Arī pati soda izpilde pakāpeniski kļuva publiska. Piemēram, Spāres muižā dzīvojošā vācbaltiete A. fon Grothūsa savā dienasgrāmatā 1916. gada 16. maijā atzīmēja, ka barons fon Kaphērs (Slepenās žandarmērijas komandieris Kurzemes apgabalā) nākamajā dienā pēc medībām steidzies uz Talsiem, kur bija paredzēts publiski izpildīt nāvessodu vismaz 11 spiegošanā apvainotiem cilvēkiem.<sup>697</sup>

Ņemot vērā sarežģītos apstākļus ar “bandu” uzbrukumiem, pieaugošo bēgļu atgriešanos un militārās pārvaldes vēlmi saglabāt stabilitāti, 1917. gadā pēc Rīgas ieņemšanas nāvessodu varēja piespriest dažādiem pārkāpumiem, kas klasificēti kā vērsti pret vācu varu un rīkojumiem; saskaņā ar 8. armijas komandiera rīkojumu, cilvēku ar nāvi cita starpā varēja sodīt par sakaru ierīču un ieroču glabāšanu, fotografēšanu, iespieddarbu un skrejlapu izplatīšanu, runāšanu ar karagūstekņiem vai neatļautu pulcēšanos.<sup>698</sup> Lai gan nav iespējams precīzi noteikt Vācijas okupācijas laikā izpildīto nāvessodu skaitu Kurzemes apgabalā (V. G. Ļiulevičs, balstoties uz armijas dokumentāciju un iedzīvotāju liecībām, secināja, ka Lietuvas militārās pārvaldes teritorijā ir iespējams runāt vismaz par tūkstoti šādu gadījumu<sup>699</sup>), to skaits pastāvīgi pieaug. Par to liecina, piemēram, A. fon Goslera vietnieka Kistera rīkojums Jelgavas Apgabaltiesai, aicinot taupības nolūkos pārtraukt nāvessodu izpildi nošaujot, un tā vietā izmantot virvi.<sup>700</sup> Tāpat jāatzīmē, ka militārā pārvalde finansiāli atbalstīja ar pašus nāvessodu izpildītājus, konkrētā apriņķa pārvaldei katru reizi izmaksājot 10 Vācijas marku lielu “sāpju naudu”.<sup>701</sup> 1918. gadā, rezumējot Kurzemes militārās pārvaldes darbību okupācijas laikā, Reihstāga deputāts Gerhards fon Šulce-Gevernics Reihskancleram norādīja, ka uz A. fon Goslera dēvētās “vācu kultūras zemes” tiekot “likvidēti” cilvēki, apspiesta jebkādas preses un saimnieciskās brīvības, intelektuāļus iesaista smagos zemes darbos, un ir vērojamas “neskaitāmas apcietināšanas un brīvības sodi”, kur pret ieslodzītajiem izturas necilvēcīgi smagi.<sup>702</sup>

**Ieslodzījuma vietas.** Būtisks militārās pārvaldes tiesu darbības elements bija soda izciešanas vietas, kuru darbības kontroli un sistemātisku reorganizāciju A. fon Goslers uzsāka tikai 1915. gada novembrī pēc visu tiesnešu apstiprināšanas amatos, kuri paralēli saviem tiešajiem pienākumiem bija atbildīgi par cietumu darbības aspektiem.<sup>703</sup> Ņemot vērā cietumu telpu nepiemēroto stāvokli (inventāra trūkums, slikta sanitārā situācija, apgaismes līdzekļu trūkums, nepiemērots telpu lielums (sākumposmā pārvaldes cietumos izvietoja arī karagūstekņus))<sup>704</sup>, to darbības nodrošināšana kļuva par apriņķu pārvalžu kompetenci, kas, piesaistot uzraugus no etapa inspekcijas un atsevišķos gadījumos – pieņemot dienestā cietuma uzraugus no Vācijas<sup>705</sup>, pakāpeniski līdz 1916. gada martam izveidoja ievērojamu cietumu sistēmu visā apgabalā.

<sup>696</sup> Ludendorff an die Verwaltungsgebiete. 18.06.1916. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 60. l., 12. lp.

<sup>697</sup> Max-Wichard von Bredow (1991). *Spahren - Ein Gut in Kurland. Das Baltikum im Spannungsfeld zwischen Nord-, Mittel- und Osteuropa*. Burgdorf: Selbstverlag. S. 282.

<sup>698</sup> Verordnungsblatt für die von deutschen Truppen besetzten Teile Livlands und Estlands. Nr. 2. 10.11.1917. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 22. l., 5. lp.

<sup>699</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 76.

<sup>700</sup> Küster an das Bezirksgericht Mitau. 17.03.1916. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 60. l., 9. lp.

<sup>701</sup> Ober Ost HQ an die Wilna/Suwalki Verwaltung. 24.09.1916. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 58. l., 1. lp.

<sup>702</sup> Die Neuordnung des Baltikum. Bericht des Reichstagsabgeordneten v. Schulze-Gavernitz. Berlin, 1918. HStAS, Q1-2/22-23, S. 2.

<sup>703</sup> A. von Gossler an die Bezirksgerichte. 22.11.1915. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 82. l., 1. lp.

<sup>704</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 82. l., 9., 20. – 21. lp.

<sup>705</sup> LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 71. l., 2. lp.; Turpat, 65. l., 4. lp.

Šajā brīdī, balstoties uz A. fon Goslera 1916. gada februāra paredzēto rīkojumu par cietumu sistēmas reorganizāciju, Kurzemes apgabalā darbojās kopumā 11 cietumi – Jelgavas Centrālcietums (tam papildus pilsētā atradās vēl divi nelieli cietumi; centrālcietums bija lielākais visā apgabalā), Grobiņā, Aizputē, Liepājā, Ventspilī, Talsos, Tukumā, kā arī divi Kuldīgā.<sup>706</sup> A. fon Goslera rīkojums deva pilnvaras miertiesnešiem un apgabaltiesu tiesnešiem regulēt gandrīz visus cietumu darbības principus savā aprīņķī vai pilsētā, t. sk. disciplinārsodu piemērošanu, ieslodzīto pienākumus, naktsmiera laiku, saziņu ar tuviniekiem, pārtikas devu lielumu utt., vienlaikus iecelot katram cietumam arī sevišķu inspektoru, kurš veica uzraudzības darbu un realizēja tiesnešu un militārās pārvaldes vadlīnijas to uzturēšanā.<sup>707</sup>

*Ober Ost* štābs cietumu jautājumu teicās pilnībā noregulēt ar Ē. Lūdendorfa 1916. gada 7. jūlija rīkojumu ar vadlīnijām par cietumu darbību, definējot katra līmeņa amatpersonu pienākumus.<sup>708</sup> Secinot, ka cietumi pēc būtības darbojas neefektīvi, turklāt ir liels izbēgušo skaits (uz šādu problēmu uzmanību pat vērsa 8. armijas etapa inspekcija, kura bija spiesta veltīt resursus (karavīru ielu patruļas pilsētās) izbēgušo cietumnieku notveršanai, kas visus okupācijas gadus bija nemainīgi augsts, sevišķi – Kuldīgas aprīņķī un Liepājas pilsētā, kur tika fiksēts arī vislielākais noziegumu vai pārkāpumu skaits pret militārās pārvaldes rīkojumiem<sup>709</sup>), Ē. Lūdendorfa rīkojums paredzēja arī atsevišķu cietumu pārveidi par apgabalcietumiem, kas ietilpība ziņā būtu lielāki, un kuros koncentrēti varētu ieslodzīt tikai smagos noziegumos apsūdzētos. Kurzemes apgabalā par šāda tipa cietumu izveidoja Jelgavā, pārveidojot Jelgavas Centrālcietumu par Apgabalcietumu.<sup>710</sup> Tam par iemeslu bija arī ietilpība problēma, kas, palielinoties uzbrukumam vācu karavīriem, kā arī pasliktinoties saimnieciskajai situācijai, ieguva arvien jaunu aktualitāti. 1916. gada jūnijā Kurzemes apgabala cietumos par dažāda veida noziegumiem bija ieslodzīti 216 cilvēki (no tiem lielākais skaits Liepājā, Jelgavā un Tukumā), tomēr jau gadu vēlāk tas svārstījās vidēji no 400 līdz 500.<sup>711</sup>

Kurzemes militārās pārvaldes veidotie cietumi, kuriem pastāvīgi trūka finansējums un inventārs, savā ziņā atspoguļoja *Ober Ost* okupācijas politiku kopumā, kuru caurstrāvoja smagi apstākļi un sanitārais stāvoklis, iztikas līdzekļu nepietiekamība, piespiedu mēri, vardarbība, nekoncekvenca sodu politikā u.c. faktori. Kopumā ikdienu cietumos raksturoja vairāki aspekti.

Pirmkārt, piespiedu darbs. Jau 1915. gada beigās un 1916. gada sākumā, aprīņķiem nespējot novirzīt pietiekami lielu finansējumu cietumu pienācīgai uzturēšanai, militārā pārvalde izskatīja dažādus risinājumus situācijas uzlabošanai.<sup>712</sup> Sākotnēji militārā pārvalde mēģināja panākt, ka daļu no Kurzemes apgabala cietumos esošajām personām nosūta uz ieslodzījuma vietām citās *Ober Ost* kontrolē esošajās pilsētās, kā, piemēram, Bjalistoku vai Kauņu, lūdzot pat izskatīt iespēju to nosūtīšanai uz cietumiem Vācijā.<sup>713</sup> Lai gan nav zināms, cik personas no Kurzemes apgabala šādā veidā pārvietoja, 1917. gadā jūlijā vēstulē A. fon Gosleram Jelgavas Apgabaltiesas tiesnesis pastarpināti lūdza šādu praksi pārtraukt, norādot, ka pēc atbrīvošanas, nonākuši svešā apgabalā, cilvēkiem nav nedz iztikas līdzekļu, nedz dokumentu, kas liedz tiem atgriezties Kurzemē, tādējādi acīmredzot tas tiek darīts, atkārtoti pārkāpjot militārās pārvaldes rīkojumus.<sup>714</sup> Līdz ar to 1916. gada martā cietumu uzturēšanai ierosināja no ieslodzītajiem veidot abu dzimumu sevišķus darba bataljonus, ļaujot tos noalgot privātpersonām (arī – vācu

<sup>706</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1.apr., 82. l., 9., 20. – 21. lp., 24., 32. – 34., 47. – 48., 51. – 53., 204. lp.

<sup>707</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1.apr., 82. l., 72. lp.

<sup>708</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 37, 14.07.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 224. – 226. lp.

<sup>709</sup> LVVA, 6406. f., 1.apr., 82. l., 115., 120. – 121. lp; Turpat, 88. l., 17., 32., 53., 57., 59., 66., 84. lp.

<sup>710</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1.apr., 82. l., 120. – 121. lp.

<sup>711</sup> Turpat. 83.l., 8., 11., 15., 27., 29., 33., 35., 82., 83., 86., 89., 98., 155., 156., 160., 165., 168. lp

<sup>712</sup> Ieslodzītā izmaksas no *Ober Ost* kopējās kases sedza tikai gadījumos, ja cietumā bija ievietota Kurzemes apgabalam nepiederoša persona (Vācijas pilsoņi, ārvalstnieki) vai uz Kurzemi pārvietots karagūsteknis. Sk.: v. Brandenstein an die Verwaltungschefs. 15.08.1917. LNA LVVA, 6407. f., 1.apr., 61. l., 5. - 6. lp.

<sup>713</sup> LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 60. l., 14. – 17., 28., 32., 40. – 41. lp.

<sup>714</sup> Stadthauptmann des Militärkreisamts Mitau an den deutschen Bezirksrichter. 17.07.1917. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 60. l., 45. lp.

karavīriem un pārvaldes darbiniekiem), kā arī iesaistot tos aprīnķa pārvaldei nepieciešamos darbos, turklāt paši ieslodzītie no nopelnītās naudas nedrīkstēja neko saņemt.<sup>715</sup> Piespiedu darba bataljonos iesaistītos ieslodzītos izmantoja dažāda spektra darbam – dārzkopībā, celtniecībā, galdniecībā, malkas skaldīšanā, kurpnieku darbnīcās, lauksaimniecībā (sēšana, labības novākšana), veļas mazgāšanā, vagonu izkraušanā u.c. jomās, zināmā mērā konkurējot ar bezdarba esošajiem strādniekiem pilsētās, kas zemo ieslodzīto darbaspēka izmaksu dēļ nespēja vairs konkurēt darba tirgū.<sup>716</sup> Šādā veidā ieslodzītie, kuriem ārsts nebija diagnosticējis būtiskas veselības problēmas, Kurzemes apgabalā tika nodarbināti 10 stundas dienā, izņemot svētdienās, turklāt tika izskatīts arī priekšlikums par darbu nakts laikā, kas tomēr netika realizēts, jo militārā pārvalde nespēja nodrošināt pietiekami daudz karavīru apsardzei (avoti liecina, ka 1916. gada nogalē – 1917. gada sākumā fiksēti vismaz septiņi bēgšanas gadījumu, turklāt no darba bataljoniem izbēgušie mēdza pievienoties mežos esošajiem krievu karagūstekņiem).<sup>717</sup> Lai papildus risinātu trūkstošo līdzekļu problēmu, A. fon Goslera vietnieks Kisters 1916. gada 18. novembrī izdeva rīkojumu, kas paredzēja, ka ieslodzītajiem pašiem ir jāsedz izmaksas par cietumā pavadīto laiku (viena Vācijas marka dienā) pēc to atbrīvošanas, paredzot iespēju, ka šos līdzekļus viņi varēs segt, strādājot darba bataljonos.<sup>718</sup>

Otrkārt, militārās pārvaldes cietumus raksturoja slikts sanitārais stāvoklis un pārtikas trūkums, kas, ņemot vērā smagos apstākļus darba bataljonos, ievērojami novārdzināja ieslodzītos. Pilsētu un aprīnķu līdzekļi, kurus atvēlēt cietumnieku uzturēšanai, pakāpeniski tika samazināti. 1916. gada februārī viena ieslodzītā uzturam tika tērēti no 40 līdz 50 feniņiem, savukārt 1917. gada jūlijā, iestājoties vispārējai pārtikas krīzei Kurzemes apgabalā, maksimālā summa viena ieslodzītā uzturēšanai tika samazināta līdz 20 feniņiem, A. fon Gosleram faktiski aicinot cietumus paļauties tikai uz pašu ienākumiem, kas iegūti ieslodzīto nodarbināšanas rezultātā.<sup>719</sup> Piemēram, 1917. gada vasarā ieslodzītais, kas strādāja fizisku darbu, Jelgavas Apgabalciemā dienā saņēma 300 gramu kartupeļus vai kāļus, 400 gramu maizi (ar piejaukumiem), 150 gramu grūbas vai griķu, kā arī nedēļā pienācās 150 gramu gaļas vai zivs, paredzot arī, ka “par labu uzvedību” ieslodzītais var dienā saņemt līdz 300 gramiem kāļu vai kāpostu.<sup>720</sup> Ņemot vērā, ka šāds iztikas daudzums bija nepietiekams, novārgušie ieslodzītie bija pakļauti dažādu slimību riskam, turklāt saskaņā ar apstiprināto cietumu ikdienas kārtību, taupības nolūkos ieslodzītajiem bija ļauts nomazgāties pirtī tikai reizi divās nedēļās, kas pasliktināja higiēnisko stāvokli.<sup>721</sup> Apzinoties situācijas nopietnību, 1917. gada vasarā tika dots rīkojums cietumu inspektoriem, kas paredzēja organizēt ārstu apmeklējumus vismaz trīs reizes mēnesī lielākajos cietumos (Jelgava, Liepājā), kā arī katru nedēļu pārējos Kurzemes apgabala cietumos.<sup>722</sup>

Par smago iztikas situāciju liecina arī atsevišķu ieslodzīto vēstules tuviniekiem no Liepājas un Jelgavas cietumiem, kuras nav nosūtītas, jo cietuma inspektors tās cenzēja un pārtvēra acīmredzot nevēlamā satura dēļ.<sup>723</sup> Vēstulēs aprakstīts nogurdinošais piespiedu darbs, kas raksturots kā “sevišķi nepanesams”, lūdzot tuviniekiem nodrošināt iztikas līdzekļus un

<sup>715</sup> Bericht an A. von Gossler. Goldingen, 17.02.1917. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 87. l., 19. lp.

<sup>716</sup> LNA LVVA, 6406.f., 1.apr., 87.l., 13., 15., 17., 19., 25. lp.

<sup>717</sup> Hausordnung, Kreisgefängnis Windau, 1917. LNA LVVA, 6406.f., 1.apr., 82.l., 292. lp.; Turpat, 87.l., 2. lp.; Turpat 88.l., 17., 32., 57., 59., 66., 84. lp.; Stopinski, S. *Das Baltikum im Patt der Mächte. Zur Entstehung Estlands, Lettlands und Litauens im Gefolge des Ersten Weltkriegs*. Berlin: Berlin Verlag, 1997. S. 54.

<sup>718</sup> Küster an die Kreishauptleute und Bezirks- und Friedensgerichte. LNA LVVA, 6407 .f., 1. apr., 58. l., 5. – 6. lp.

<sup>719</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 82. l., 72., 128. lp., 6407.f., 1.apr., 84.l., 63. lp.

<sup>720</sup> LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 62. l., 5.lp.

<sup>721</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 82. l., 295. lp.

<sup>722</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 82. l., 193. lp.

<sup>723</sup> LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 85. l., 15a. – 15b. lp.

“siltas drēbes”.<sup>724</sup> Vienā no šādiem gadījumiem ierosināta izmeklēšana pret kādu sievieti, kas savai radniecei 1917. gada maijā caur cietuma logu piegādājusi maizi.<sup>725</sup>

Ieslodzīto vēstules atspoguļo arī trešo Kurzemes apgabala cietuma sistēmu raksturojošo šķautni – uzraugu pārkamību, patvaļību un vardarbību cietumos. To noteica arī cietumu inspektoru un viņu pakļautībā esošo uzraugu plašās pilnvaras attiecībā uz soda piemērošanu ieslodzītajiem. Ē. Lūdendorfa 1916. gada jūlija rīkojums par cietumu darbību deva iespēju uzraugiem “disciplinēt” cilvēkus par sliktu uzvedību, izmantojot dažādas metodes, t.sk. gultas atņemšanu, pārtikas ierobežošanu līdz divām nedēļām, pasniedzot tikai maizi un ūdeni, ieslodzīšanu vieninieka kamerā līdz pat sešām nedēļām, pastaigu aizliegumu svaigā gaisā, iespaiddarbu atņemšanu, privātas sarakstes aizliegšanu, kā arī līdz pat četrām nedēļām aptumšot ieslodzītā kameru un pielietot spaidu kreklu.<sup>726</sup> Viens no būtiskākajiem *Ober Ost* rīkojuma aspektiem bija uzraugiem dotās tiesības pret ieslodzītajiem pielietot fizisku spēku miesassodu formā – piesienot cilvēka rokas un kājas pie bukveida balsta, un izpildot sitienus ar ādas pātagu pa pēcpusi.<sup>727</sup> Lai gan cietumu inspektoru sastādītie protokoli norāda, ka Kurzemes apgabalā šāda veida miesassods reģistrēts relatīvi reti (1917. gada pirmajā ceturksnī kopumā reģistrētas 11 miesassodu izpildes, no kuriem deviņi bija Liepājā, divi – Kuldīgā<sup>728</sup>), *Ober Ost* Juridiskās nodaļas sarakste liek domāt, ka miesassodi ir bijuši izplatīti. Tā rezultātā 1917. gada 12. aprīlī Kurzemes militārajai pārvaldei tika pieprasīts turpmāk ziņot par pilnīgi katru gadījumu *Ober Ost* štābam, precīzi norādot, kad un par kādu pārkāpumu piemērots miesassods.<sup>729</sup>

Kā liecina Kurzemes militārās pārvaldes tiesu dokumenti, apzinoties savu smago situāciju, ieslodzītie mēdza dot uzraugiem kukuļus, lai uzlabotu savu stāvokli cietumā. 1916. gada 22. oktobrī Liepājas cietuma ieslodzītais, piemēram, vēstulē savai ģimenei aprakstīja neizturamos ikdienas apstākļus, un lūdza, lai viņam tiktu nosūtīta pārtika – olas un sviests, ko “var uzdāvināt vecākajam apakšvirsniekam un cietumā ietu labāk; pietrūkst spēka, lai strādātu.”<sup>730</sup> Tāpat fiksēti dažādi pārkāpumi un patvaļa cietumu darbībā. To spilgti ilustrē norises 1917. gada augustā Jelgavas Apgabalcietumā, kad to cietuma inspektora prombūtnes laikā vairākkārt apmeklējuši pilsētā dislocēti karavīri (starp tiem arī viens virsnieks – leitnants), kuri lietojuši alkoholu un uzturējuši sakarus ar ieslodzītajām. 25 gadus vecā Emma Ulriha, piemēram, Jelgavas Apgabaltiesā liecināja, ka 1917. gada jūnijā karavīri devuši ieslodzītajām cigaretes un vīnu apmaiņā pret stāšanos dzimumsakaros, turklāt vienā no šādām reizēm viņa kopā ar karavīriem četru stundu laikā izdzērusi no 10 līdz 12 pudelēm vīna, kā rezultātā karavīri aizmiguši; viņas kameras biedrene nozagusi tiem cietuma kameru atslēgas, piedāvājot pārējiem ieslodzītajiem bēgt, taču, baidoties no sekām, viņa tikusi atrunāta no šādas rīcības.<sup>731</sup> Tomēr, neskatoties uz atklāto pārkāpumu, lieta pret vācu karavīriem “pierādījumu neesamības dēļ” tika izbeigta.<sup>732</sup>

Šāds rezultāts savā ziņā ilustrē militārās pārvaldes drošības struktūru darbību un politiku kopumā, kuru raksturoja sevišķs dalījums un tiesiskuma izpratne “viņi un mēs” kategorijās. V. G. Ļiuļēvičs secināja, ka *Ober Ost* struktūrās valdīja uzskats, ka “armijai ir jādemonstrē vienota fronte”, līdz ar to, sodot savus karavīrus, tiktu ne tikai iedragāts vācu prestižs, bet arī radītu vietējiem iedzīvotājiem pārliecību, ka “ar viltu iespējams vāciešus vērst vienam pret otru.”<sup>733</sup> Tādējādi vācu karavīriem radās savdabīga izpratne par savu vietu attiecībās ar “okupētajiem”,

<sup>724</sup> LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 85. l., 7a. – 7b., 15a. – 15b., 20a. – 20b., lp.

<sup>725</sup> Verhandlung in der Straffsache gegen Anna Pretneek, 1917. LNA LVVA, 7225. f., 1. apr., 304. l., 1. - 2. lp.

<sup>726</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 37. 14.07.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 225. – 226. lp.

<sup>727</sup> Turpat. 226. lp.

<sup>728</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 84. l., 9. – 16. lp., 6418. f., 1. apr., 8. l., 226. lp.

<sup>729</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 84. l., 17. lp.

<sup>730</sup> LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 85. l., 15a. – 15b. lp.

<sup>731</sup> LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 79. l., 14. – 32. lp.

<sup>732</sup> Turpat. 14. lp.

<sup>733</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 107.



kuru caurstrāvoja zināma nesodāmības sajūta. Piemēram, Lietuvas militārās pārvaldes Raseiņu apriņķa priekšnieks, 1918. gada janvārī sagatavojot atskaiti par savu darbu pēdējā ceturkšņa laikā netieši atklāja, ka, neskatoties uz pastāvīgiem rīkojumiem par pienācīgu attieksmi pret iedzīvotājiem, “nežēlīga izturēšanās” turpinājusies; pieaugot neapmierinātībai un sūdzībām, pārvalde ir bijusi spiesta atklāti sodīt dažus vācu karavīrus, lai uzlabotu situāciju.<sup>734</sup> Šādu stāvokli papildus saasināja saimnieciskais stāvoklis un armijas apgādes vajadzību segšana, kas sev līdzī nesa arī smagas sociālās sekas.

### 3.3. Saimnieciskās dzīves “mobilizācija” un tās tiešās sekas Kurzemes apgabalā

#### 3.3.1. Militārās pārvaldes saimnieciskās politikas galvenās iezīmes

1915. gada novembrī, veidojot darbības pārskata ziņojumu *Ober Ost* vadībai par padarīto pirmajos mēnešos pēc darba uzsākšanas, A. fon Goslers, būdams pārliecināts par Vācijas un savas pārvaldes saimnieciskās politikas pārkumu, secināja, ka ar tās palīdzību spēs nodrošināt latviešu atbalstu pašreizējā *status quo* saglabāšanai:

“Latvietis viscaur ir oportūnists; kas tam sola labākus dzīves apstākļus, tam viņš skrien pakā, un vairumam jau tagad ir kļuvis skaidrs, ka viņiem [dzīve] būs labāka pie vācu pārvaldes, nevis krievu [..].”<sup>735</sup>

Arī saimnieciskās politikas jomā A. fon Goslers dalīja *Ober Ost* vadības redzējumu par vācu varas klātbūtni kā modernizējošu faktoru visā reģionā, to vērtējot ne tikai kā pašreizējo vēsturisko apstākļu radītu precedentu, bet gan kā loģisku kontinuitāti “vācu kultūras darbam”, kas šajā apvidū veikts gadsimtiem. A. fon Goslers uzskatu sistēma reflektēja jau Ē. Lūdendorfa pausto – veiksmīgai saimnieciskajai politikai vajadzēja kalpot kā pierādījumam vācu pārkumam, un pārliecināt iedzīvotājus par nepieciešamību saglabāt Vācijas varu Baltijā; tomēr ilgstošā kara radītās problēmas gan Vācijā, gan arī *Ober Ost* teritorijā pakāpeniski padarīja šādu mērķi nerasniedzamu.

*Ober Ost* kopējais plānveida saimniecības modelis, kuras viens no mērķiem bija ne tikai pilnīgas pašpietiekamības sasniegšana, bet arī armijas un Vācijas civiliedzīvotāju apgāde, tika pilnībā pārņemts uz katru pārvaldes apgabalu un to apriņķiem. Saimnieciskās politikas vadīšanai pie katra apgabala militārās pārvaldes izveidoja sevišķas Saimniecības padomes, kuru galvenais uzdevums saimniecisko politiku vadīt “vislabāk iespējamā veidā armijas interesēs”, “mobilizējot” visus zemes saimnieciskās dzīves aspektus mērķu sasniegšanai; Kurzemes apgabalā šīs funkcijas pildīja militārās pārvaldes Saimniecības nodaļa Jelgavā, un atsevišķa padome netika izveidota, neskatoties uz sākotnējo ieceru to izveidot.<sup>736</sup>

Viens no nodaļas galvenajiem darba aspektiem bija nodrošināt, ka zemes resursi un iegūtie līdzekļi tiktu mērķtiecīgi izmantoti armijas un Kurzemes militārās pārvaldes interesēs, izstrādājot apgabala saimnieciskās politikas galvenās vadlīnijas lokālā līmenī, un koordinējot tās ar etapa inspekcijas un *Ober Ost* vajadzībām un prasībām. Tādējādi pakāpeniski tika izveidota divu līmeņu ieņēmumu administrēšanas sistēma, kuru noteica P. fon Hindenburga 1916. gada jūnija pārvaldes reglaments. Tās augstākā struktūra bija sevišķa Kurzemes apgabala kase, kas sedza ar pārvaldes darbības nodrošināšanu saistītus izdevumus – darbinieku algošanu, pārvaldes telpu un zemes infrastruktūras uzturēšanu, kā arī nepieciešamības gadījumā finansiāli atbalstot apriņķu pārvaldes dažādu sociālu problēmu risināšanai (veselības aprūpe, sanitārā

<sup>734</sup> Verwaltungsbericht des Militärkreisamts Rossienie für die Zeit vom 1. Oktober bis 31. Dezember 1917. LVIA, f. 641 ap. 1, b. 53, l. 199.

<sup>735</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 25. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>736</sup> Broedrich, I. *Die Organisation der Deutschen Hoheitsverwaltung in Kurland während des Weltkrieges und ihre Rechtsgrundlagen*. Leipzig: Universitätsverlag von Robert Noske, 1936. S. 53.; Kurland unter Deutscher Verwaltung. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16, S. 99.

stāvokļa uzlabošana u.c.). Kurzemes apgabala kases lielāko ieņēmumu daļu veidoja ienākumi no mežsaimniecības, rūpniecības uzņēmumu darbības, zvejniecības, eksporta uz Vāciju u.c. jomām, kā arī desmita daļa no aprīņu iegūtā, kas tika novirzīti pārvaldei Jelgavā. Līdzās Kurzemes apgabala kasei zemākā līmenī funkcionēja aprīņu kases, kuru ieņēmumi tika gūti no pārtikas u.c. iztikas līdzekļu tirdzniecības, nodokļiem, iedzīvotāju nomaksātajām nodevām (dokumentu saņemšana, medību atļaujas (vācbaltiešiem), samaksa ārstiem u.c.), kā arī tiesu u.c. pārvaldes struktūru piemērotajām soda naudām iedzīvotājiem.<sup>737</sup>

Okupācijas sākotnējā posmā aprīņu un lokālo armijas komandantūru saimniecisko nepieciešamību segšanai daudz intensīvākā apjomā tika praktizētas rekvizīcijas no iedzīvotājiem, kas pastāvīgi pieauga, bieži iegūstot nekontrolētu raksturu. Tas iedzīvotājos izraisīja neapmierinātību, sevišķi ņemot vērā pieredzētās Krievijas impērijas armijas rekvizīcijas kara sākumā, turklāt to pastiprināja apstākļi, ka, lai gan militārā pārvalde ar sevišķu rekvizīcijas talonu palīdzību apņēmas segt iedzīvotājiem radušos zaudējumus, tas ne vienmēr tika darīts, un bieži šādi taloni pat netika izsniegti. Nemunas armijas virsnieks – ārsts H. Naujoks, piemēram, 1915. gada 20. augustā savā dienasgrāmatā aprakstīja rekvizīciju norisi, netieši norādot uz plaši pielietoto praksi rekvizēt visu, kas vien vācu karavīriem šķitis vērtīgs:

“Vistraģiskāk mūsu caurgājienā [Kurzemei] man likās šis: tiklīdz patiešām izdevās ieraudzīt necilu zemnieku, kurš savā dzimtajā zemē ar zirgu un ratiem strādāja, lai sev nopelnītu nabadzīgu maizīti, tā iemirdzējās mūsu kavalērijas apakšvirsnieku sejas, un nepagāja ilgs laiks, līdz vīrietis stāvēja ar asarām acīs, skatoties uz lapiņu (parasti nederīgu), kas kalpoja viņam par piemiņu no aizgājušā īpašuma [...]”<sup>738</sup>

Iepriekš vēstulē vecākiem H. Naujoks bija noraidījis jebkādas pārmetumus par “civiliedzīvotāju īpašuma zādzību un izlaupīšanu” Kurzemē, skaidrojot to ar kara apstākļiem, jo vismaz viņš personīgi naudu gūstot “godīgā ceļā.”<sup>739</sup> Slepēnās žandarmērijas ziņojumi militārajai pārvaldei 1915. gada vasarā liecina, ka sevišķi daudz sūdzību par “vācu karavīru marodierismu” ienākot no Kurzemes centrālās daļas, fon Kaphēram aicinot šo situāciju ar steigu risināt.<sup>740</sup> To apliecina arī K. Vesmanis, kurš vairākos ierakstos dienasgrāmatā 1915. gada jūlijā beigās – augusta sākuma raksturoja haotisko stāvokli viņa māju apkārtnē Bauskas aprīņķī:

“Šī diena būtu pagājusi bez traucējumiem, bet pēc pusdienas bija atkal klāt prūši un meklēja olas. [...] Pašā rīta agrumā iebrauca tie paši divi un ratos bija nokauta cūka un tā visu dienu sirotāji vien. Bet par paņemot kādreiz arī maksā. [...] Viens virsnieks paņem mūsu jaunos ādas ratus, par ko māmiņa gauži raud. Iet nu gan raibi.”<sup>741</sup>

Situāciju pasliktināja arī apstākļi, ka rekvizīcijas taloni bieži nebija korekti aizpildīti, tādējādi iedzīvotāji nebija tiesīgi saņemt atlīdzību, turklāt to apmaksu uzsāka tikai 1916. gada rudenī. Arī A. fon Goslers 1917. gada sākumā secināja, ka zināma daļa talonu šī iemesla dēļ nav derīgi, dodot karaspēka daļām rīkojumu karavīrus pie iedzīvotājiem sūtīt atkārtoti, tomēr nav skaidrs, cik lielā mērā tas tika realizēts.<sup>742</sup> Militārās pārvaldes veidotie statistiskas dati liecina arī par lielo disproporciju starp izsniegtajiem rekvizīcijas taloniem un reālo to apmaksu, turklāt ilustrējot pieaugošo rekvizīciju skaitu. Piemēram, laikā līdz 1917. gada 31. martam kopā

<sup>737</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 34. 26.06.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 190. - 193. lp.

<sup>738</sup> Naujoks, H. *Āskulap in Kurland und Wolhynien, 1914-1919. Feldpostbriefe und Tagebuchseiten von Hans Naujoks*, kgl. preuss. Feldunterarzt. Münster: Archiv der Zeitzeugen, 2012. S. 67.

<sup>739</sup> Turpat. S. 67.

<sup>740</sup> Befehl von Freiherr v. Kapherr, 22.07.1915. LMAVB RS, F23-17/2, l. 224.

<sup>741</sup> Vesmanis, F. *Klausieties pagātnes soļos*. Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, 2013. 133. - 134. lpp.

<sup>742</sup> VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 32-33. HStAS, E 130a, Bü 1157.

visos apriņķos, izņemot Liepājas pilsētu, tika oficiāli izsniegti rekvizīcijas taloni 1,8 miljonu Vācijas marku vērtībā, savukārt iedzīvotājiem šim mērķim izmaksāti 320 tūkstoši; nākamajā ceturksnī attiecīgi izsniegti rekvizīcijas taloni divu miljonu Vācijas marku vērtībā, izmaksājot 86 tūkstošus.<sup>743</sup>

Viens no nozīmīgākajiem Kurzemes militārās pārvaldes ieņēmumu avotiem bija nodokļi, kuru ievākšana sākās līdz ar pašas pārvaldes darbības uzsākšanu, un līdzās rekvizīcijām kļuva par būtisku ikdienas slogu iedzīvotājiem. Nodokļu politikai bija raksturīgs svārstīgums, militārajai pārvaldei pastāvīgi mainot nodokļu likmes, lai palielinātu savus ienākumus. Iedzīvotājus vistiešāk skāra 1916. gada janvārī jaunieviestais galvas nodoklis (*Kopfsteuer*), kas katram Kurzemes apgabala iedzīvotājam vecumā no 15 līdz 60 gadiem bija reizi gadā jānomaksā; sākotnēji nodokļa apmērs bija sešas Vācijas markas, tomēr jau 1917. gadā to palielināja līdz astoņām.<sup>744</sup> Galvas nodoklis bija arī vienīgā tiešā “nodeva” militārajai pārvaldei, kas bija jāmaksā Kurzemes apgabalā ilgstoši esošajiem valstsvāciešiem.<sup>745</sup> 1918. gadā pēc visas Latvijas teritorijas okupācijas nodokļi pārdēvēja par ieņēmuma nodokli, piemērojot tam progresivitāti.<sup>746</sup> Līdzās galvas nodoklim 1916. gada janvārī tika ieviests arī suņu turēšanas nodoklis, kas, ņemot vērā arī saimnieciskās grūtības, bija ievērojami augstāks, un deva iespēju militārajai pārvaldei gūt papildu ienākumus (no desmit līdz 30 Vācijas markām par katru suni atkarībā no dzīvesvietas).<sup>747</sup> Jāatzīmē, ka trakumsērgas ierobežošanas nolūkos gan Kurzemē, gan Lietuvas teritorijā vairāki simti suņu tika nošauti; žandarmērijai tika dots uzdevums likvidēt visus suņus, kas tika sastapti bez uzpurņa vai īpašnieka uzraudzības.<sup>748</sup>

Vienlaikus viens no būtiskiem militārās pārvaldes ieņēmuma avotiem bija arī īpašuma, īres un tirdzniecības nodokļi.<sup>749</sup> Tieši tirdzniecība, kas joprojām galvenokārt noritēja pilsētu tirgus laukumos, okupācijas apstākļos bija apgrūtināta. To noteica ne tikai militārās pārvaldes tirdzniecības norisi kontrolējošie pasākumi, bet arī plašie pārvietošanās ierobežojumi visā apgabalā. Tādējādi cilvēkiem bija nepieciešamas vairāku līmeņu pārvietošanās atļaujas, lai, piemēram, dotos no Grobiņas apriņķa uz Liepājas pilsētas tirgu, lai pārdotu savu produkciju. Situācijas atvieglošanai tika izdotas sevišķas “tirgus apmeklējuma” pārvietošanās atļaujas, paredzot četras dienas nedēļā tirgus apmeklējumam.<sup>750</sup> Spekulācijas un neatļautu preču tirdzniecības apkarošanai militārā pārvalde organizēja arī regulāras Žandarmērijas un policijas struktūru pārbaudes tirdzniecības vietās, kontrolējot arī pārtikas produktu cenas, kuras noteica pārvaldes noteikumi.<sup>751</sup> Lai gan sākotnēji brīva pārtikas produktu tirdzniecība bija atļauta, to pakāpeniski sāka ierobežot, eventuāli aizliedzot civiliedzīvotājiem bez rakstiskas atļaujas no

<sup>743</sup> VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 33.; VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 38. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>744</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 18. 07.04.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 145. lp.

<sup>745</sup> Küster an die Verwaltungschefs Ob. Ost. 3.06.1916. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 3. l., 56. lp.

<sup>746</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 18. 7.04.1916. LNA-LVVA, LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 145. lp.; Verordnungsblatt für die von deutschen Truppen besetzten Teile Livlands und Estlands. Nr. 10. 25.01.1918. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 22. l., 43. lp.; Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945*. Stokholma: Daugava, 1976. 52. - 53. lpp

<sup>747</sup> LNA LVVA, 6414. f., 1. apr., 45. l., 44. lp.; Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 4. 27.12.1915. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 70. - 71. lp

<sup>748</sup> Vietējās ziņas. *Dzimtenes Ziņas*, Nr. 34., 29.04.1916.; Paziņojums. *Dzimtenes Ziņas*, Nr. 2., 17.01.1917.; Barthel, C. A. *Contesting the Russian Borderlands: The German Military Administration of Occupied Lithuania, 1915-1918*. A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the Department of History at Brown University, 2011. pp. 121.

<sup>749</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 5. 15.01.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 80. - 81. lp.

<sup>750</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 22. 29.04.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 161. - 162. lp.

<sup>751</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 49. 28.09.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 275. lp.

militārās pārvaldes jebkādu pārtikas produktu pārdošanu, paredzot par to cietumsodu līdz pat pieciem gadiem.<sup>752</sup>

Būtisks aspekts bija arī *Ober Ost* noteikto monopolpreču aprites un pārdošanas kontrole. Pēc Slepenās žandarmērijas ziņojumiem par ievērojama “melnā tirgus” pastāvēšanu 1915. gada rudenī, sevišķi Liepājas pilsētā, kur naktīs no Grobiņas pāri Liepājas ezeram tiekot slepus nogādātas monopolpreces, pārbaudes izvērša pastiprināti.<sup>753</sup> Sevišķi tās tika attiecinātas uz neatļautu alkohola (degvīna) tirdzniecību, kuru militārā pārvalde tirgoja iepriekš izsludinātā laikā konkrētās tirdzniecības vietās, turklāt liedzot to saņemt iedzīvotājiem, kas sodīti par “žūpošanu”, šim mērķim veidojot sevišķus “dzērāju listes”, un izdalot tās tirdzniecības vietām.<sup>754</sup> Tomēr, neskatoties uz ierobežojumiem, militārā pārvalde bija 1917. gada rudenī spiesta atzīt, ka nelegālā alkohola aprite rada ievērojamas problēmas; iedzīvotāji dzērumā mēdza neievērot komandantstundu u.c. rīkojumus.<sup>755</sup> Grobiņas apkārtnē dzīvojošais A. Strādnieks dienasgrāmatā, piemēram, rakstīja, ka alkoholu par augstāku cenu slepus tirgojuši pat vācu karavīri, no kuriem viņš ar pažiņu nopircis alus mucu, norādot, ka, “šņabis tagad nav dabūjams un ir ļoti dārgs [..]. Spirta pudele maksājot trīs rubļu, un slepās vietās varot tikai [to] atrast.”<sup>756</sup> Sevišķi stingrs aizliegums tika attiecināts arī uz alkohola ieguvu mājas apstākļos, par ko draudēja vairāku simtu Vācijas marku liels naudassods.<sup>757</sup> Jāatzīmē, ka alkohola tirdzniecības ierobežojumi ietvēra arī liegumu “dzērienu pārdotavās” (kafejnīcās utt.) par apkalpotājām strādāt sievietēm, ņemot vērā gadījumus, kad Vācijas Kara flotes virsnieki dzērumā Krievijas izlūkošanas aģentēm ir izpauduši militāras nozīmes informāciju, vai tikuši manipulēti citos veidos; šī iemesla dēļ arī Kurzemes apgabala bordeļos bija aizliegts ienest alkoholu.<sup>758</sup>

Zināmu apjukumu iedzīvotājos raisīja arī aprītē esošā nauda un tās vērtība. 1915. gadā pēc Vācijas armijas ienākšanas par oficiālu maksāšanas līdzekli visā *Ober Ost* teritorijā kļuva Vācijas marka. Paralēli norisinājās diskusijas vai okupētajā apgabalā kā vienīgo maksāšanas līdzekli saglabāt Krievijas rubli vai arī ieviest sevišķu Kurzemes apgabala naudu. Lai gan šādu ideju atbalstīja A. fon Goslers, no šīs ieceres relatīvi atteicās, ņemot vērā arī vadlīnijas no Austrumu frontes virspavēlnieka štāba.<sup>759</sup> Vienlaikus, lai segtu līdzekļu iztrūkumu, kas sekoja Krievijas valsts struktūru un banku evakuācijai, atsevišķas pilsētas sāka izdot savas parādzīmes jeb “pilsētas naudu”. Slepenās žandarmērijas ziņojumi liecina, ka iedzīvotāji atteicās pieņemt Liepājas, Jelgavas un Ventspils pilsētu izdotās parādzīmes (bieži arī – Vācijas markas), gaidot drīzu Krievijas armijas atgriešanos, nonākot konfliktos ar žandarmiem.<sup>760</sup> 1915. gada oktobrī Slepenās žandarmērijas aģents no Ventspils ziņoja, ka “izglītotākā sabiedrības daļa” netic, ka par rekvizīcijām tiem jebkad samaksās naudu un atsakās pieņemt “Ventspils pilsētas papīra

<sup>752</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 49. 28.09.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 275. lp.

<sup>753</sup> Polizeibericht 10. 25.10.1915. LNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 21. l., 6. lp

<sup>754</sup> III Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. April 1916. S. 14. HStAS, E 130a, Bü 1157; Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 1. 1.12.1915. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 40. lp.; Vietējās ziņas. *Dzimtenes Ziņas*, 22.03.1916.; LNA LVVA, 5434. f, 3. apr., 13. l., 33. lp.

<sup>755</sup> LNA LVVA, 6420. f., 1. apr., 3. l., 13. lp.; Tagesbefehl von Hauptmann Ogilvie, 17.11.1917. LNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 3. l., 6. lp.

<sup>756</sup> A. Strādnieka dienasgrāmata par vācu okupācijas laiku Kurzemē 1915.–1917. g., 27.09.1915. LKM, 2-42139/795-DK.

<sup>757</sup> LNA LVVA, 6414. f., 1. apr., 1. l., 6. lp.

<sup>758</sup> Bekanntmachung über weibliche Bedienung in Schankstätten. HStAS, J 151, Nr. 2076.; Hausordnung für das Bordell, Marienstr. Nr. 25. LNA LVVA, 5995. f., 1. apr., 47. l., 8. lp.; Šādu gadījumu savās atmiņās par Krievijas izlūkošanas aktivitātēm Latvijas teritorijā minēja arī Krievijas impērijas armijas sevišķo uzdevumu virsnieks Andrejs Pekka, kurš aprakstīja t.s. “skaistās Annaņas” darbību Liepājā, kas noveda pie Vācijas Kara flotes kuģu uzskriešanas mīnu laukam Baltijas jūrā. Vairāk sk.: Pekka, A. *Neredzamā armija pasaules karā*. Rīga: D. Zeltiņa izdevniecība, 1938. 75. - 78. lpp.

<sup>759</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 13. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>760</sup> LNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 21. l., 5., 28. lp; Polizeibericht 10. 25.10.1915. LMAVB RS, F23-17/1, l. 59.

naudu”; Krievijas rubļi tiekot rūpīgi slēpti iedzīvotāju mājokļos.<sup>761</sup> Nolūkā palielināt apgrozībā esošo rubļu daudzumu, 1916. gadā *Ober Ost* Kauņā izveidoja Vācu Austrumu tirdzniecības un rūpniecības banku, kas emitēja t.s. Austrumu rubli (*ostrubli*), savukārt 1918. gadā apgrozībā nonāca arī jauna parauga naudaszīmes ar marku nomināliem jeb t.s. ostmarkas.<sup>762</sup>

Līdz ar maksāšanas līdzekļiem pakāpeniski savu darbību atjaunoja bankas un kredītiestādes, kas kreditēja arī dažādus Kurzemes militārās pārvaldes iepirkumus, t.sk. atsevišķu rūpniecības uzņēmumu darbības uzsākšanu, ko sarežģīja ne tikai inventāra trūkums (lielākā daļa ražošanas ierīču bija evakuētas uz Krievijas iekšieni), bet arī kvalificēta darbaspēka neesamība.<sup>763</sup> Darbaspēka problēma caurstrāvoja visas *Ober Ost* plānveida saimniecības nozares, un tā nodrošināšanai tika gan piespiedu kārtā, gan arī brīvprātīgi iesaistīti iedzīvotāji no visiem sabiedrības slāņiem, starp tiem arī sievietes un bērni.<sup>764</sup> Piemēram, skolēnu brīvdienas tika pielāgotas ražas novākšanas laikam, skolēniem par pienākumi uzliekot arī ceļā uz skolu vākt ogas, kastaņus, zīles un citus noderīgas izejvielas, paredzot speciālus savākšanas punktus skolās. Šim mērķim A. fon Goslers aicināja pat izveidot sevišķas skolēnu darba grupas vācu karavīru vai skolotāju vadībā, mērķtiecīgi tās izmantojot lauksaimniecības darbiem.<sup>765</sup> Par sieviešu nodarbināšanu rūpnicās Liepājā kā zināmu liecību smagajam stāvoklim bija pārsteigts arī Reihstāga deputāts E. Gugelmeijers, kurš pieredzēto drāšu fabrikā Liepājā 1917. gadā aprakstīja sekojoši:

“Ejot caur fabriku, man dūrās acīs, ka strādnieču vidū pārstāvētas visas kārtas, arī dāmas ar rotas lietām, kas savu darbu veica glazē cimdos. Trūkums bija piespiedis viņas ķerties pie šīs vienīgās ienākumu gūšanas iespējas, jo viņu vīri dienēja krievu armijā. Viņu aso antipātiju pret mums, vāciešiem, varēja skaidri izjust.”<sup>766</sup>

Piespiedu darba jautājums ieguva organizētāku raksturu tieši 1916. gadā, kad darba dienestā iesaistīja ne tikai karagūstekņus un cietumos ieslodzītos, bet veidoja arī piespiedu darba bataljonus no civiliedzīvotājiem, lai segtu trūkstošu darbaspēku visās nozarēs. Līdz 1916. gada oktobrim darbaspēka trūkumu militārā pārvalde centās segt, ievēdot Kurzemē strādniekus no citiem apgabaliem. A. fon Goslers pauda neapmierinātību ar “svešzemnieku” veikto darbu, darba pārskata ziņojumā 1916. gada rudenī norādot, ka, piemēram, no Polijas teritorijas un Viļņas apkārtnes ievestie ebreju strādnieki “lauksaimniecības darbiem ir nederīgi vispār”, taču viņi netiek deportēti atpakaļ, jo “kaut kādus darbus” tie veicot.<sup>767</sup> Tāpat viņš uzsvēra, ka cilvēki no Polijas un Lietuvas teritorijas vairumā gadījumu ieradušies “slimi, ar saplēstām drēbēm un apaviem”.<sup>768</sup> Tādējādi tika uzsākts darba bataljonus veidot no vietējiem iedzīvotājiem.

1916. gada vasarā un rudenī no Liepājas pilsētas vien darba bataljonos tika “mobilizētas” 850 sievietes un kopumā 3200 vīrieši, no kuriem 1500 bija nosūtīti lauksaimniecības darbu veikšanai, to starpā arī 300 ebreji, kurus A. fon Goslers arī kritizēja par slikti paveiktu darbu.<sup>769</sup> Apriņķu un pilsētu pieprasījums pēc darbaspēka militārajai pārvaldei Jelgavā pastāvīgi pieauga. Piemēram, Ventspils pilsētas galva 1918. gada janvārī lūdza no

<sup>761</sup> LNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 21. l., 28. lp.

<sup>762</sup> Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945*. Stokholma: Daugava, 1976. 47. lpp.

<sup>763</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 18. HStAS, E 130 a, Bü 1157.

<sup>764</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 8.; III Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. April 1916. S. 9. – 10.; IV Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Juli 1916. S. 7. – 8. HStAS, E 130 a, Bü 1157.; Westerhoff, C. Deutsche Arbeitskräftepolitik in den besetzten Ostgebieten. In: Tauber, J. (Hrsg.). *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa 1914-1921*. Lüneburg: Nordost-Institut, 2009. S. 95.

<sup>765</sup> Anordnung des Chefs der Deutschen Verwaltung für Kurland, 7.10.1916. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 28. l., 2. lp; Turpat, 8. lp.; LNA LVVA, 6410. f., 1. apr., 1. l., 39. lp.

<sup>766</sup> Citēts pēc: Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945*. Stokholma: Daugava, 1976. 45. lpp

<sup>767</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 11. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>768</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 23. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>769</sup> V Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1916. S. 23. HStAS, E 130a, Bü 1157.

visiem ražošanas uzņēmumiem pārvaldes vajadzībām nodot vismaz 30 strādniekus, kas nepieciešami mežu izciršanai, jo pilsētai trūka kurināma materiāla.<sup>770</sup> Nespējot nodrošināt pietiekamu strādnieku skaitu “smago apstākļu dēļ”, viņš trīs mēnešus vēlāk jau aicināja mobilizēt darbam “vismaz 30 spēcīgas sievietes un 50 jaunus zēnus”, aicinot policiju ielās ķert “meitenes un zēnus”, kas bezdarbībā pilsētas ielās pulcējas grupās un staigā apkārt.<sup>771</sup>

Jāatzīmē, ka darba bataljonus iesaistītos civiliedzīvotājus nosūtīja arī darbā ārpus *Ober Ost* uz Vāciju. No Liepājā “mobilizētajiem” vīriešiem līdz 1917. gada pavasarim darbam Vācijas teritorijā tika nosūtīti kopumā 3200, no kuriem liela daļa dažādu iemeslu dēļ (slimības, ģimenes uzturēšanai) bija atgriezušies kara gaitā pilsētā.<sup>772</sup> Šajā pašā laikā A. fon Goslers secināja, ka iedzīvotāju piespiedu mobilizācija darbam “latviešu sabiedrībā ir izraisījusi zināmu uzbudinājumu”, norādot, ka viscaur Kurzemei virmoja baumas, ka drīzumā latvieši tikšot mobilizēti arī dienestam Vācijas armijā.<sup>773</sup> Iespējams, ka satraukumu par stāvokli darba bataljonus veicināja arī norises tuvējā Lietuvā, kur tika saņemtas ziņas par cilvēku “savākšanu darbam”, kad tie devās mājup pēc dievkalpojuma, lielo mirušo skaitu slimību dēļ, kas gūtas smagā darbā nepiemērotos laikapstākļos, turklāt cilvēki piespiesti ar vardarbības draudiem parakstīt dokumentus, kas apliecina, ka viņi nepametīs darba dienestu pat gadījumā, ja bataljoni tiks izformēti; tāpat fiksēts gadījums Širvintas apriņķī, kad bojā gājis ievērojams skaits strādnieku, kas aukstajās barakās dedzinājuši ugunsgrākus, tādējādi nodedzinot arī pašu ēku.<sup>774</sup>

Piespiedu darba bataljonus iesaistītie cilvēki vairumā gadījumu tika nodarbināti lauksaimniecībā un mežos kokrūpniecībā, bieži relatīvi fronteī tuvu esošās, stihiski veidotās apmetnēs, nepieciešamības gadījumā pat iesaistot strādniekus frontes ierakumu izbūves darbos.<sup>775</sup> Ņemot vērā augsto pieprasījumu pēc kokmateriāliem gan *Ober Ost* teritorijā, gan arī Vācijā, koksne tika iegūta ievērojamos apjomos, katru ceturksni iegūstot vairākus desmitus tūkstošu ciešmetru koksnes.<sup>776</sup> Pieaug pieprasījumam, militārā pārvalde strādnieku trūkuma dēļ bija spiesta mežu izciršanai algot arī privātus uzņēmējus.<sup>777</sup> Arī šajā gadījumā klaji bija redzams *Ober Ost* politikas princips par Vācijas un tās iedzīvotāju stādīšanu augstāk par okupētās zemes interesēm. Tikai neliela daļa iegūtā palika Kurzemes apgabalā – vairums tika eksportēts uz Vāciju civiliedzīvotājiem kā kurināmais materiāls vai nodots armijai. 1917. gada pavasarī, piemēram, Liepājas pilsētas pārvaldes Trūkumcietēju nodaļas atskaitē ciniski pauda zināmu lepnumu, ka pilsētas pārvaldei bija izdevies iesaistīt vairākus desmitus cilvēku koksnes vākšanai, kas bija paredzēta mājokļu apsildei – izkaltušus koksnes pārpalikumus, kas nebija derīgi eksportam uz Vāciju.<sup>778</sup>

Tādējādi pakāpeniski Kurzemes apgabalā tika radīta saimnieciskās pārvaldes sistēma, kas balstījās uz Vācijas civiliedzīvotāju, militārās pārvaldes un armijas nepieciešamību prioritizēšanu. To raksturoja kara apstākļu plānveida saimniecība, militārajai pārvaldei tiecoties regulēt katru tās aspektu. Ieilgstot karam, un pārvaldei tiecoties izpildīt *Ober Ost* saimnieciskā plāna uzstādījumus, saimniecisko problēmu smagums tika pārnesti uz zemes iedzīvotājiem, okupācijas varai arvien vairāk atsvešinot pat to sabiedrības daļu, kas sākotnēji to atbalstīja.

<sup>770</sup> LNA LVVA, 767. f., 1. apr., 110. l., 31. lp.

<sup>771</sup> Turpat. 45. lp.

<sup>772</sup> Liepājas pilsētas pārvaldes Trūcīgo nodaļas darba atskaite par laiku no 1916. gada 1. augusta līdz 1917. gada aprīlim, 149. lp. LKM 2-47859/852-DK.

<sup>773</sup> VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 41. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>774</sup> BArch, R43/2404, S. 205.

<sup>775</sup> Par latviešu iesaisti Vācijas karaspēka pozīciju izbūvē frontē pie Smārdes 1916. gada augustā, piemēram, savās atmiņās rakstīja arī 5. Zemgales latviešu strēlnieku bataljona komandieris Jukums Vācietis, kurš dzirdējis, ka cilvēki ierakumu veidošanā ienaidnieka pusē sarunājas latviski izteiktā Kurzemnieku dialektā. Sk.: Vācietis, J. *Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme*. Rīga: Avots, 1989. 45. lpp.

<sup>776</sup> III Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. April 1916. S. 54. HStAS, E 130 a, Bü 1157.

<sup>777</sup> Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945*. Stokholma: Daugava, 1976. 70. lpp.

<sup>778</sup> Liepājas pilsētas pārvaldes Trūcīgo nodaļas darba atskaite par laiku no 1916. gada 1. augusta līdz 1917. gada aprīlim, 55. lp. LKM 2-47859/852-DK.

Stāvokli saasināja pārtikas trūkums un apgādes problēmas, kas bija tiešs rezultāts militārās pārvaldes saimnieciskās politikas galvenajām iezīmēm.

### 3.3.2. Pārtikas apgādes problēmas un sociālās sekas

Militārās pārvaldes saimnieciskā politika, armijas klātbūtne, noteiktie kustības un tirdzniecības ierobežojumi un kara ilgstošā gaita ievērojami saasināja iedzīvotāju stāvokli Kurzemes apgabalā. Lai gan iztikas līdzekļu trūkums bija novērojams visus okupācijas gadus, un to pasliktināja arvien pieaugošās nodevas un rekvizīcijas, kā arī neveiksmīgas ražas, tā augstākais punkts tika sasniegts 1917. un 1918. gadā, kad, ņemot vērā arī Vācijas saimniecības pārkārtošanu “totālam karam” un starptautisko blokādi, iestājās vispārēja pārtikas krīze, turklāt to padziļināja arī plašā migrācija no Rīgas un Vidzemes uz Kurzemes apgabalu.<sup>779</sup> Nepietiekams pārtikas u.c. iztikas līdzekļu daudzums izraisīja dažādu negatīvu, sociālu tendenču pieaugumu, iedzīvotājiem mēģinot sev nodrošināt vismaz iztikas minimumu. Īpaši tas izpaudās pilsētās, kuru iedzīvotāji bija pilnībā atkarīgi no militārās pārvaldes piegādēm.

**Pārtikas problēma.** Jautājums par civiliedzīvotāju apgādi no okupētās zemes resursiem aktualitāti ieguva pirmajos mēnešos pēc militārās pārvaldes darba uzsākšanas. Jau Vācijas ofensīvas laikā 1915. gada pavasarī un vasarā bija pārtrūkusi gandrīz jebkāda pārtikas piegāde pilsētām. To veicināja arī Krievijas impērijas armijas atkāpšanās, kuru, līdzās citām destruktīvām darbībām, raksturoja arī veikalu izlaupīšana, pārtikas krājumu iznīcināšana un labības lauku dedzināšana. 1915. gada rudenī A. fon Goslers secināja, ka vienīgais iemesls, kāpēc jau vasarā iedzīvotāji nebija cietuši badu, bija apstākļi, ka to skaits bija tikai nedaudz virs 200 tūkstošiem, no kuriem lielākā daļa dzīvo lauku apvidos ārpus pilsētām; ja tas būtu bijis lielāks, sekas būtu bijušas neparedzamas.<sup>780</sup>

To noteica apstākļi, ka, ņemot vērā vispārējo apgādes pārtrūkumu pilsētām, Kurzemes apgabala iedzīvotājus uzturēja no Nemunas armijas resursiem. Lai nodrošinātu arī iztiktu gaidāmās ziemas laikā, militārās pārvaldes galvenā prioritāte saimniecības jomā bija 1915. gada ražas novākšana, ko muižu un saimniecību īpašnieki nebija izdarījuši, domājot, ka labību tāpat rekvizēs vai pilnībā nodedzinās Krievijas impērijas armija atkāpšanās laikā. Ražas novākšanai tika mobilizēti ievērojami resursi, iesaistot vairākus tūkstošus Nemunas armijas karavīrus, krievu karagūstekņus un civiliedzīvotājus.<sup>781</sup>

Tomēr, neskatoties pat uz relatīvi nelielo iedzīvotāju skaitu, labības un pārtikas izsīkuma dēļ apgāde no armijas līdzekļiem pamatā pilsētu iedzīvotājiem bija jāatjauno jau 1915. gada beigās – 1916. gada sākumā, turklāt A. fon Goslers pauda bažas, vai pat lauku iedzīvotāji spēs sevi uzturēt līdz pavasarim.<sup>782</sup> Visā Kurzemes apgabalā trūka faktiski visi pirmās nepieciešamības pārtikas produkti, t.sk. arī muižu saimniecībās. Ģ. fon den Brinkena, piemēram, atzīmēja, ka šajā laikā “šad tad vēl kaut ko dabūja – necerēti, kā dāvanu”, jo “nopērkami [bija tikai] buljona gabaliņi, saharīns un salāti.”<sup>783</sup> Šādos apstākļos tika pieņemts lēmums iedzīvotājiem pārtiku pārdot normēti, tādējādi ieviešot kartīšu sistēmu, kas saglabājās līdz pat kara noslēgumam.

Izsniedzamais pārtikas iztikas līdzekļu daudzums bija mainīgs ar lejupslīdošu tendenci, turklāt, neskatoties uz noteiktajām normām, tie ne vienmēr bija arī pieejami. 1916. gada sākumā

<sup>779</sup> Vairāk par Vācijas stāvokli un saimniecisko politiku sk.: Ritschl, A. The pity of peace: Germany's economy at war, 1914–1918 and beyond. In: Broadberry, S., Harrison, M. (Eds.). *The Economics of World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 41–76.

<sup>780</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 15. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>781</sup> Kurland unter Deutscher Verwaltung. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Kansallisarkisto, M2620, kansio 16, S. 99-100; Vesmanis, F. *Klausieties pagātnes soļos*. Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, 2013. 137. lpp.

<sup>782</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 19. HStAS, E 130a, Bü 1157.; Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 154. lp.

<sup>783</sup> Brinkena, Ģ. *Nogrimusī zeme. Piedzīvojumi divos pasaules karos, boļševiku laikā un pēckara gados*. Tukums: Tukuma muzejs, 2015. 59. lpp.

atkarībā no dzīvesvietas cilvēks varēja saņemt vismaz 250 gramu maizes un miltu dienā, kā arī no 200 līdz 250 gramiem gaļas nedēļā, kas tika samazināts līdz 150 gramiem gadu vēlāk.<sup>784</sup> Tā paša gada aprīlī A. fon Goslers atkārtoti izteica bažas par stāvokli saistībā ar iztikas līdzekļiem, paužot cerību, ka līdz nākamajai ražai vismaz minimālā līmenī tie būs iedzīvotājiem pieejami; viņš norādīja, ka vairāki aprīņķi jau tiek apgādāti no blakus esošo aprīņķu līdzekļiem, taču visā Kurzemes apgabalā trūkst dzīvnieku izcelsmes produktu (gaļa, zivis, piens, sviests u.c.), kā arī dārzeņu, un sevišķi grūts stāvoklis redzams lielākajās pilsētās – Liepājā un Jelgavā.<sup>785</sup> Ņemot vērā grūtības Vācijā, nenorisinājās arī militārās pārvaldes iecerētais produktu imports, un bija nepieciešams lūgt atbalstu no citiem *Ober Ost* apgabaliem. Piemēram, 1916. gada vasarā par augstāku cenu militārā pārvalde iepirka kartupeļus, paredzot, ka viena ģimene mēnesī ir tiesīga saņemt sešus kilogramus.<sup>786</sup> Tā paša gada rudenī tika secināts, ka situācija turpina pasliktināties – visā Kurzemes apgabalā bija grūtības ar piena, sviesta, olu (jau 1916. gada maijā, piemēram, Jelgavas iedzīvotāji bija tiesīgi nopirkt tikai trīs olas mēnesī<sup>787</sup>), kā arī gaļas pieejamību, “kuras patēriņš ir neliels, un tiek rūpīgi kontrolēts”.<sup>788</sup>

Ņemot vērā sarežģīto situāciju, militārā pārvalde tiecās paplašināt kontroli mehānismus pār produkcijas ieguvu, pastiprinot pārbaudes mājokļos, paaugstinot nodevas, un mobilizējot iedzīvotājus darbam lauksaimniecībā, t. sk. uzliekot par pienākumu lauksaimniekiem reģistrēt aprīņķu pārvaldēs katru saimniecībā esošo mājlopu, un pakļaujot tos regulārām pārbaudēm.<sup>789</sup> Saimnieciskās situācijas realitāte un pārtikas līdzekļu nepietiekamība bija kļāvusi pretrunā vācu amatpersonu redzējumam par savas pārvaldes pārākumu. Sevišķi tas izpaudās no *Ober Ost* vadības Kauņā. Ē. Lūdendorfs, piemēram, norādīja, ka visi pārmetumi *Ober Ost* par saimniecisko smagumu ir nepamatoti.<sup>790</sup> Tādējādi problēmu cēlonis tika saskatīts pašos iedzīvotājos, kurus vainoja pārtikas slēpšanā, rīkojumu nepildīšanā un apzinātā kaitniecībā, neveicot godprātīgi savu darbu. 1916. gada 28. martā Ē. Lūdendorfs, piemēram, visām *Ober Ost* apgabalu pārvaldēm deva rīkojumu saimnieciskajiem jautājumiem pieiet ar “visasāko bardzību un disciplīnu”:

“Nepietiek tikai ar to, ka mēs iedzīvotājiem dodam dažās lauksaimniecības ierīces darbu veikšanai. Ir nepieciešams darīt visu, lai mūsu rīkojumi ar stingrību tiek ievēroti un izpildīti, lai pat mazākais zemes pleķis ieņemtajās teritorijās nepaliek mūsu vajadzībām neizmantojams. Pārvalžu priekšniekiem ir jāpieņem policejiski, disciplināri sodi, kuri būtu drauds iedzīvotājiem, kas nepilda rīkojumus. Sodus var piemērot arī gadījumos, ja kāda iedzīvotāja darbs nenes cerētos rezultātus. [...] Sodi ir jāpiemēro visiem – pat tiem, kas nav zemes īpašnieki, un kuri izvairās no savas artavas saimniecības uzturēšanai un iedzīvotāju nodrošināšanai ar pārtiku. Visām iestādēm jārīkojas, lai iedzīvotāji saprastu, ka karā labi dzīvos un paēdis būs tikai tas, kas darīs savu darbu [...]”<sup>791</sup>

Ē. Lūdendorfa rīkojuma rezultātā ne tikai pieauga piemēroto sodu apjoms (ar naudas vai cietumsodu sodīja pat cilvēkus, kas lauksaimniecības darbos nesūtīja savus bērnus<sup>792</sup>), bet

<sup>784</sup> Vietējās ziņas. *Dzimtenes Ziņas*, 15.03.1916.; Paziņojums par gaļas porciju izdalīšanu iedzīvotājiem, 31.05.1916. LKM 2-1638/148-DK; VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 21. HStAS, E 130a, Bü 1157; VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1918. S. 20. TÜR, Est. B-1963.

<sup>785</sup> III Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland, April 1916, S. 21. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>786</sup> Paziņojums. *Dzimtenes Ziņas*, 21.10.1916.

<sup>787</sup> Vietējās ziņas. *Dzimtenes Ziņas*, Nr. 41, 24.05.1916.

<sup>788</sup> V Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1916. S. 22. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>789</sup> III Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. April 1916. S. 20. HStAS, E 130 a, Bü 1157.; LNA LVVA, 6414. f., 1. apr., 50. l., 450. - 452. lp.

<sup>790</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 154-156.

<sup>791</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 18. 27.08.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 136. lpp.

<sup>792</sup> Sk., piem.: Strafverfügung gegen Elisabeth Zink, 13.12.1916. LNA LVVA, 7225. f., 1. apr., 199. l., 6. lp.



arī tika izvēsta stingrāka kontrole pār pārtikas uzglabāšanu, dodot pilnvaras Žandarmērijai un policijas veikt plašas pārbaudes cilvēku dzīvesvietās. Regulāri žandarmu apmeklējumi mājokļos, pārbaudot, “cik daudz cilvēki ēd”, un kuriem bieži bija vardarbīgs raksturs, kļuva par ikdienu visā *Ober Ost* teritorijā.<sup>793</sup> Paplašināto kontroli spilgti ilustrē arī *Ober Ost* rīkojums par dažādu konditorejas izstrādājumu izgatavošanu 1916. gada martā – aprīlī, kas paredzēja policijas pārbaudes mājokļos un tirdzniecības vietās, kontrolējot, vai tiek izmantots pieļaujamais sviests, cukurs, miltu u.c. izejvielu daudzums konditorejas produktu gatavošanā, paredzot arī tikai divas dienas nedēļā, kad to bija atļauts darīt; gadu vēlāk “kūku cepšanu” liedza pavisam.<sup>794</sup>

Jāatzīmē, ka, ieņēmumu palielināšanas nolūkos, *Ober Ost* šajā laikā tiecās izmantot arī iedzīvotāju radniecību, dalību biedrības un “pazīšanas” ārvalstīs. Šim mērķim, piemēram, 1916. gada aprīlī pēc P. fon Hindenburga pavēles tika iespiests ievērojams daudzums pasta kartīšu ar tekstu latviešu, vācu, poļu, lietuviešu, baltkrievu valodās (ar latīņu burtiem), kā arī jidišā.<sup>795</sup> Šādas kartītes bija iespējams saņemt aprīņa pārvaldē, un iedzīvotāji tajā varēja tikai ierakstīt savu vārdu, uzvārdu un atzīmēt ziņas par savu veselības stāvokli (slims vai vesels) – pārējais teksts, ieskaitot lūgumu sūtīt naudu, bija sagatavots un iespiests jau iepriekš.<sup>796</sup>

Vienlaikus turpinājās Kurzemes militārā pārvaldes rekvizīcijas, ievērojami palielinot arī no saimniecībām nododamo iztikas līdzekļu apjomu. 1917. gadā, kad Kurzemes apgabalā bija iestājies vispārējs pārtikas trūkums, piemēram, aprīņu pārvaldēm nododamo gaļas apjomu dubultoja, un līdz vasarai gaļas produkti pilsētās gandrīz vispār nebija pieejami.<sup>797</sup> Šādā situācijā iedzīvotājiem sāka izsniegt arī pārtiku ar dažādiem piejaukumiem, piemēram, maizi daļēji cepot no salmu miltiem (no 1917. gada vasaras ar pavēli bija noteikts, ka maizei 50% jā sastāv no piejaukumiem), kartupeļus aizstājot ar kāļiem u. tml.<sup>798</sup> Tāpat kāpa rekvizētās labības apjoms, par kuru iedzīvotājiem maksāja arvien mazāk, turklāt ar samaksāto bieži nepietika pat uzlikto nodokļu apmaksai.

*Ober Ost* vadības uzmanību uz šo problēmu A. fon Goslers vērta 1917. gada martā vēstulē Bavārijas princim Leopoldam. Viņš secināja, ka sabiedrībā (acīmredzot vācbaltiešu) valda neapmierinātība, ka Kurzemē zemniekiem maksā daudz mazāk, nekā tas tiek darīts citās Vācijas armijas okupētās zemēs Eiropā – Beļģijā un Polijas teritorijās.<sup>799</sup> Gluži kā *Ober Ost* vadība, arī A. fon Goslers par pieaugošo neapmierinātību vainoja pašus iedzīvotājus – vācbaltiešus, uzsverot, ka tā ir tikai īslaicīga, kara izraisīta problēma, un “vācu sabiedrība” Kurzemē neizprot, ka pret zemēm, kuras Vācija negrasās kara rezultātā anektēt, izturas daudz labāk, nekā, piemēram, pret Kurzemi, kura Vācijai ir saistoša ilgtermiņā.<sup>800</sup> Jāsecina, ka Kurzemes militārās pārvaldes vadītājs mēģināja zināmā mērā mazināt vācbaltiešu neapmierinātību ar saimniecisko situāciju, netieši dodot solījumus par Kurzemes aneksiju

<sup>793</sup> Richter, K. "Seit einer Woche brennen Sumpf und Wälder". Der Krieg in den Gouvernements Suwalki, Kovno und Kurland in der Erfahrung der Zivilbevölkerung 1915/16. Im: Grinberg, D., Snopko, J., Zackiewicz, G. (Ed.) *Wielka Wojna Poza Linią Frontu*. Białystok: Wydawnictwo PRYMAT, 2013. S. 129.

<sup>794</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 14. 11.03.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 125. - 126. lp.; *Kurzemes vācu valdes noteikumu lapa*. Nr. 15, 20.05.1916., 82. lpp.; Noteikumi par kūku cepšanas kārtību. Jelgava, 1917.g. 26.04. LKM 2-1609/119-DK.

<sup>795</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. Nr. 22. 29.04.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 152. lp.; Vairāk par *Ober Ost* un ebreju biedrību darbību sk.: Strazhas, A. Die Tätigkeit des Dezernats für Jüdische Angelegenheiten in der "Deutschen Militärverwaltung Ober Ost". In: Ezergailis, A., Pistohlkors, G. (Hrsg.) *Die Baltischen provinzen Russlands zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917*. Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1982. S. 315-329.

<sup>796</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. Nr. 22. 29.04.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 153. lp.

<sup>797</sup> Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987. 244. lpp

<sup>798</sup> VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 20.; VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 21. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>799</sup> Alfred von Gossler an den Oberbefehlshaber Ost. 1917. BArch MA, N98/3, S. 83., Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945*. Stokholma: Daugava, 1976. 61. lpp

<sup>800</sup> BArch, N98/3, S. 80.

Vācijai, vienlaikus sarakstē ar *Ober Ost* štābu atzīmējot, ka vācu lielsaimnieki esot daudz labākā situācija nekā, piemēram, latvieši, kuriem nepietiek iztikai ar noteiktajiem pārtikas apjomiem, un viņi ar rūgtumu pacieš esošo stāvokli, brīdinot, ka “latvietis drīzāk pārkāps likumu, nekā cietīs badu”.<sup>801</sup>

A. fon Goslera 1917. gada martā Bavārijas princim Leopoldam sūtīta vēstule par stāvokli Kurzemes apgabalā, kurā it kā sniegti paskaidrojumi par pieaugošo neapmierinātību vācbaltiešos, kurus viņš visus kara gadus centies atspoguļot kā “īstenus” un lojālus vāciešus, visticamāk, bija reakcija uz 1917. gada februārī Kurzemes apgabalā un Berlīnē izplatīto, anonīmo rakstu, kurā Kurzemes militārā pārvalde kritizēta par nekompetento saimniecisko politiku, un tās izraisītajām sekām, radot nepieredzēti smagus dzīves apstākļus gan latviešiem, gan vācbaltiešiem. Lai gan raksta teksts nav saglabājies, no vēstules aprakstiem netieši arī izriet, ka pārvalde kritizēta arī par vācbaltiešu nepietiekamu iesaistīšanu zemes administrācijā Jelgavā.<sup>802</sup> Raksturojot notikušo kā “Kuldīgas afēru” (*Goldinger Affäre*), tādējādi, acīmredzot, norādot uz vēstules izcelsmes aprīņi, A. fon Goslers norādīja, ka notikušais Vācijā ir “sacēlis daudz putekļu un vācu lietai nodarījis lielu ļaunumu”, un, lai gan rakstā paustie secinājumi izriet no nepareizas norišu interpretācijas, atsevišķi fakti atbilstot patiesībai. Tomēr arī šajā gadījumā A. fon Goslers teicās vainu novirzīt no savas pārvaldes politikas, notikušā vainojot *Ober Ost* administrāciju, kas neievēro Kurzemes “sevišķos, vēsturiskos apstākļus” un izdod vienādus rīkojumus visiem apgabaliem. A. fon Goslers aicināja “neiedzīt kurzemniekus stūrī”, un ņemt vērā “senās Kurzemes vācu pārvaldes iestādes un iespējas.” Jāatzīmē, ka vienlaikus 1917. gada sākumā Berlīnē tika izdots arī Kurzemes militārās pārvaldes Saimniecības nodaļas padomnieka Benno Markerta Kurzemes saimnieciskajam stāvoklim veltītais darbs, kurā smagā situācija savukārt skaidrota ar Krievijas impērijas valdības “atpalcību”. Lielā mērā attaisnojot militārās pārvaldes pašreizējo politiku, viņš norādīja, ka “milzīgais progress”, ko pieredzējusi Vācijas saimnieciskā attīstība pēdējās desmitgadēs, Kurzemei pilnībā ir gājis secen; neparedzamība un pastāvīgie revolūcijas draudi ir kavējuši kapitāla ielūšanu iepriekšējās desmitgadēs, un ir palikusi tikai neattīstīta infrastruktūra un satiksmes ceļi, kā arī zems tehniskais un inventāra līmenis. Līdz ar to bija sevišķi redzams “krievu valdīšanas nospiedums šajā vācu kultūras zemē”, kuru militārā pārvalde tiecās labot.<sup>803</sup>

Lai mazinātu Berlīnē izplatītā anonīmā raksta negatīvo ietekmi, 1917. gada 14. martā pēc A. fon Goslera lūguma tika sasaukta Kurzemes muižniecības komitejas sēde, kuras rezultātā A. fon Gosleram tika nosūtīta desmit muižnieku un garīdznieku (K. fon Manteifeļa-Cēges, Vernera fon Buholca, A. H. Bernevisa u.c.) parakstītu vēstuli, kurā pausts atbalsts A. fon Gosleram un Kurzemes militārās pārvaldes politikai kopumā.<sup>804</sup> Vēstulē nosodīts vēstules autors, norādot, ka Kurzemes vācieši esot “gatavi turpināt nest upurus, lai Kurzeme tiktu pievienota Vācijai.” Tāpat vēstules autori norādījuši, ka vācbaltieši joprojām ir “pateicīgi Vācijai par atbrīvošanu no Krievijas spaidu valdīšanas”, uzsverot, ka rakstā paustie apgalvojumi par vācbaltiešu izslēgšanu no dalības zemes pārvaldē neatbilst patiesībai; vienīgais, kas sagādā rūgtumu, ir vācu iestāžu un amatpersonu arvien pastāvošā neuzticība Kurzemes vācu sabiedrībai par tās patiesajiem nodomiem. Ņemot vērā vēstules publicēšanas laiku un saturu, kas pilnībā tekstuāli un strukturāli atbilst A. fon Goslera vēstulei Bavārijas princim Leopoldam, pamatoti būtu uzskatīt, ka vēstule sarakstīta pēc paša Kurzemes militārās pārvaldes vadītāja lūguma.

Tomēr šādu viedokli reprezentēja relatīvi neliela, A. fon Gosleram tuvu stāvoša vācbaltiešu grupa (*Ober Ost* saimniecisko politiku Kurzemē kritizēja pat vācu pārvaldei lojālais S. Brēdrihs, kurš 1917. gadā norādīja, ka “*Ober Ost* kara saimniecība” vācbaltiešiem ir radījusi

<sup>801</sup> BArch, N98/3, S. 83.

<sup>802</sup> Turpat. S. 78-85.

<sup>803</sup> Skulweit, B. Die landwirtschaftlichen Verhältnisse Kurlands, Benno Marquart. *Weltwirtschaftliches Archiv*, Bd. 11, 1917. S. 352-356.

<sup>804</sup> Die Kurländische Ritter- und Landschaft an A. von Gossler. 14.03.1917. BArch MA, N98/3, S. 67-71.

“acīmredzamus zaudējumus”<sup>805</sup>), ar daļu no kuriem viņš turklāt bieži muižu apmeklējumu laikā devās medībās. Interesanti, ka muižniecības parakstītajā vēstulē cita starpā pausta arī pateicība militārajai pārvaldei par “medību atļaušanu kurzemniekiem”, ar to saprotot vācbaltiešus, kuriem acīmredzot bija ļauts arī kā privātpersonām glabāt ieročus ar munīciju.<sup>806</sup> Kurzemes militārās pārvaldes Baznīcu un skolu lietu nodaļas vadītājs, vācbaltietis A. Zerafims, piemēram, puda atšķirīgu redzējumu par smagā stāvokļa cēloņiem, ilustrējot arī neviennozīmīgo attieksmi vācbaltiešu starpā:

“[Militārās pārvaldes] politikā bija daudz kļūdu, sevišķi saimnieciskajā jomā. Nauda, kuru zemes iedzīvotājiem maksāja par labības, lopu, vilnas, medus u.c. lietu piespiedu nodošanu, bija nepietiekama, un pašas nodevas pārsniedza zemes iespējas. Sliktais noskaņojums šādu pārvaldes metožu dēļ bieži skāra Kurzemes vācu iedzīvotājus, taču tas neizpaudās politiskajā jomā, un ne tik tālu, lai tie gribētu vācu varas aiziešanu, [...] jo tad vācbaltiešiem draudētu iznīcība. Taču sirsnīgajā un mutuļojošajā vācbaltiešu uzskatu vīna krūkā pārvaldes dēļ tika ieliets ievērojams daudzums atdesēta ūdens. Protams, ka daudzi pasākumi bija nenovēršami, bet citas lietas varēja arī darīt daudz savādāk. Bez sevišķas attapības taču varēja iedomāties, kādu iespaidu sīkumainās [pārvaldes] metodes, kas bieži pārauga brutālā veidolā, atstāja uz latviešiem. Protams, ka varēja arī pārstāvēt skatupunktu, ka iekarotā zemē jāvalda patvaļīgi ar “skaldi un valdi” pieeju, izspiežot tās iedzīvotājus kā citronus. Taču šādam redzējumam nedrīkstētu pievienoties, ja ir parādījusies vēlme šo zemi jebkādā veidā pievienot Vācijai.”<sup>807</sup>

Pretēji A. Zerafima paustajam uzskatam par nepieciešamību uzlabot vairākumu veidojošo zemes iedzīvotāju stāvokli kā priekšnoteikumu turpmākiem lēmumiem par zemes politisko nākotni, A. fon Goslers un Kurzemes militārā pārvalde kopumā līdz pat kara pēdējiem mēnešiem nerēķinājās ar latviešu faktoru iespējamās Kurzemes apgabala aneksijas kontekstā, taču nevarēja ignorēt vācbaltiešus, uz kuru atbalstu pārvaldes politika lielā mērā balstījās. Neskatoties uz atsevišķu vācu virsnieku pausto neizpratni un nepatiku, vācbaltiešus prioritizēja pat Vācijas 8. armijas augstākie virsnieki, kuras komandieris 1917. gadā 12. jūnijā pat izdeva rīkojumu visiem Kurzemes apgabalā dislocētajiem vācu karavīriem, kurā norādīja, ka kara apstākļi ir smagi, un tos vajag sevišķi mīkstināt vācbaltiešiem – nedrīkst pret tiem vērsties “sīku, nenozīmīgu lietu dēļ”, aizliegts pieņemt kukuļus un pret katru vācbaltieti jāievēro tiesiskums.<sup>808</sup> Šādas nostādnes, protams, okupācijas laikā nevienā brīdī netika attiecinātas uz latviešu sabiedrību, pret kuru tiesiskuma principi tika ievēroti tikai relatīvi. Esecjā par “Baltijas zemju politiskās pārvaldes pamatprincipiem”, A. fon Goslers 1918. gadā pat norādīja, ka latviešiem nedrīkst atļaut veidot biedrības vai apvienības ar saimnieciskiem mērķiem, un nedrīkst pieļaut uzņēmumu darbību, kurus vadītu latvieši, lai tie nevarētu iegūt jebkādas saimnieciskas priekšrocības.<sup>809</sup>

Tomēr, neskatoties uz diskusijām, un A. fon Goslera vadītās pārvaldes pieaugošo kritiku, stāvoklis apgabalā turpināja pasliktināties. Arī Ē. Lūdendorfs, kurš gan atzina, ka pārtikas jautājums bija smags, vēlāk ciniski norādīja, ka, neskatoties uz visām problēmām,

<sup>805</sup> Broedrich, S. *Die Forderung der Stunde*. Denkschrift. 1917. S. 6. Latvijas Nacionālā bibliotēkas Baltijas un Letonikas lasītava, 353 (474.32). (Turpmāk: Broedrich, S. *Die Forderung...*); sk. arī: Tobien, A. *Die Livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zu Zarismus und Russischen Nationalismus*. Berlin: Verlag von Walter de Gruyter & Co, 1930. S. 258.

<sup>806</sup> BArch MA, N98/3, S. 68.; Bredow, M. *Spahren - Ein Gut in Kurland. Das Baltikum im Spannungsfeld zwischen Nord-, Mittel- und Osteuropa*. Burgdorf: Selbstverlag, 1991. S. 272-273.

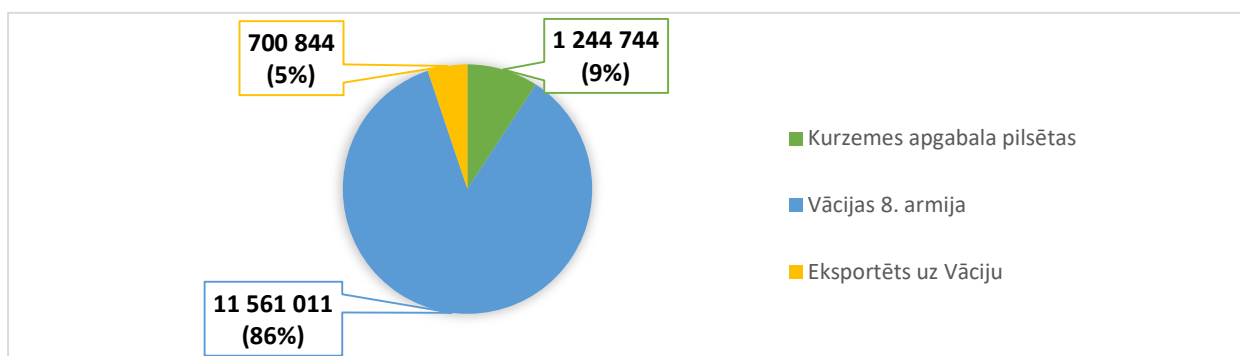
<sup>807</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegererinnerungen...* 46. - 47. lp.

<sup>808</sup> Schrift von AOK8. 12.06.1917. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 210. l., 22. lp.

<sup>809</sup> Denkschrift. A. von Gossler, “Politische Grundsätze zur Verwaltung der Baltenlande”, 1918. BArch MA, N98/5, S. 74.

saimnieciskā politika veidota, lai saudzētu zemi un tās iedzīvotājus.<sup>810</sup> Kurzemes militārās pārvaldes atskaišu dati liecina par pretējo. Piemēram, 1917. gada pavasarī – rudenī, kad pārtikas trūkums bija novērojams visizteiktāk, militārā pārvalde Kurzemes apgabalā rekvizīciju, nodevu utt. darbību ceļā ieguva uzturlīdzekļus 13 506 599 Vācijas marku vērtībā. No tiem absolūti lielākais daudzums tika novirzīts Vācijas armijas apgādei (86%) vai eksportēts uz Vāciju (5%) – tikai nepilna desmitā daļa no tā tika novirzīta civiliedzīvotāju apgādei Kurzemes apgabala pilsētās (Grafiks Nr. 1).

Grafiks Nr. 1. Kurzemes militārās pārvaldes novirzīto uzturlīdzekļu kopējā vērtība Vācijas markās (1917. gada 1. aprīlis - 30. septembris)<sup>811</sup>

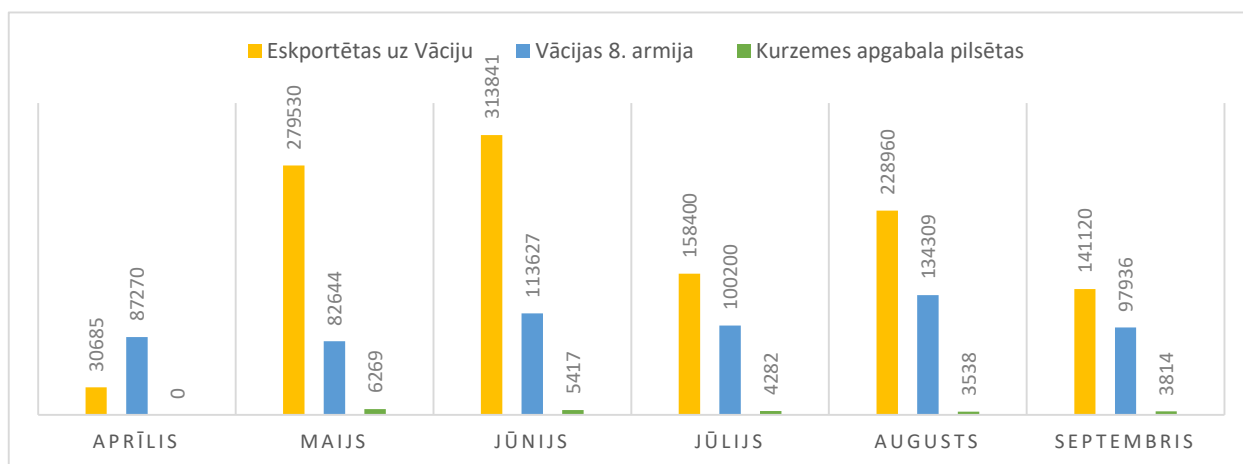


Līdzīga aina pavēras, analizējot arī datus par atsevišķām produktu grupām. Šajā pašā laika periodā, piemēram, no Kurzemes apgabala saimniecībās iegūtajā olām tikai pavisam neliela daļa novirzīta pilsētu iedzīvotāju apgādei (Grafiks Nr. 2) – tikai 23 320 olu jeb 1,3%, turklāt aprīļa mēnesī olu piegāde pilsētām vispār nenotika; vairums eksportēts uz Vāciju (1 152 536 jeb 64,3%, ar vidēji pieaugošu tendenci) vai nodots Vācijas 8. armijas rīcībā (615 986 jeb 34,4%). Šāda disproporcija atklājas arī pilsētu iedzīvotāju apgādē ar gaļas produktiem, kas, lai gan šajā laikā netika eksportēti uz Vāciju, pilsētniekiem tik piegādāti nelielā apjomā, sasniedzot 72 073 centnerus piecu mēnešu nogrieznī jeb 34,1%, vairumu novirzot Vācijas 8. armijai (Grafiks Nr. 3). Tādējādi pie smagā stāvokļa un pārtikas problēmām lielā mērā bija atbildīga *Ober Ost* un Kurzemes militārās pārvalde politika kopumā, kas kara apstākļos absolūti prioritizēja Vācijas civiliedzīvotāju un armijas apgādi. To noteica arī hierarhijas problēma zemes pārvaldes struktūrā – līdz pat Kurzemes militārās pārvaldes atdalīšanai no 8. armijas etapa inspekcijas 1917. gada augustā, tā pilnībā bija spiesta pakļauties arī armijas apgādes pieprasījumiem.

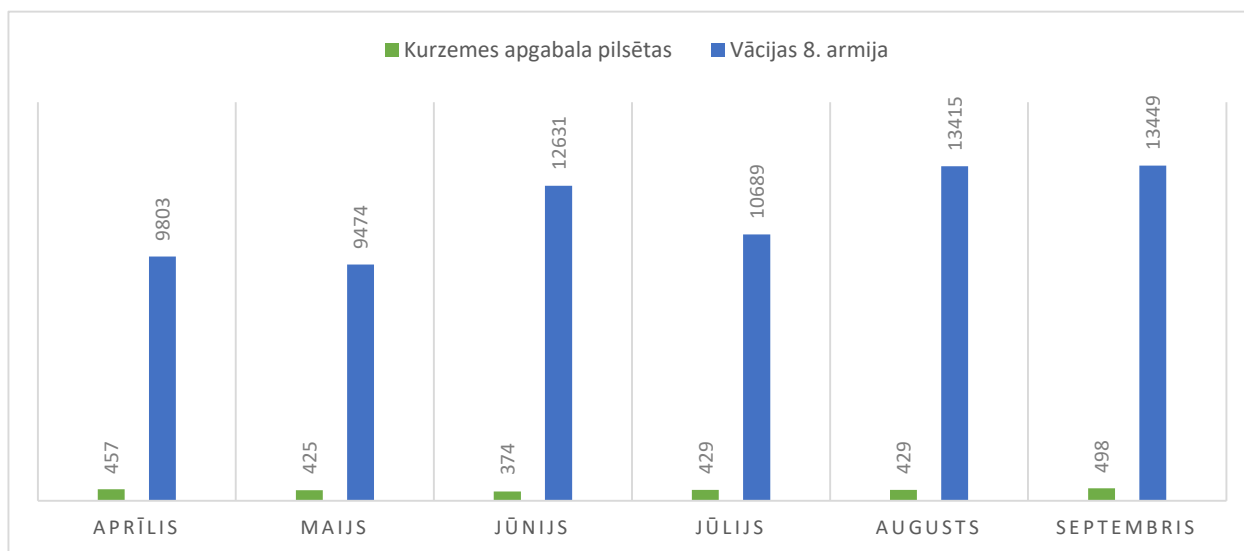
<sup>810</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 154-156.

<sup>811</sup> Sastādīts pēc: VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 90-91. HStAS, E 130a, Bü 1157.

Grafiks Nr. 2. Kurzemes militārās pārvaldes nodoto olu skaits apgādei (gb., 1917. gada 1. aprīlis - 30. septembris).<sup>812</sup>



Grafiks Nr. 3. Kurzemes militārās pārvaldes nodotais gaļas produktu daudzums apgādei (centneri, 1917. gada 1. aprīlis – 30. novembris).<sup>813</sup>



Situāciju iedzīvotājiem saasināja arī pilsētu vai to tuvumā dislocēto vācu karavīru privilēģija iepirkties jebkurā tirdzniecības vietā bez ierobežojumiem un noteiktajām kvotām, turklāt karavīriem bija augstāka pirktspēja nekā vietējiem iedzīvotājiem. Uz šo problēmu bija spiests norādīt arī A. fon Goslers, kurš secināja, ka karavīri mēdza pirms došanās atvaļinājumā izpirkt pārtiku pilsētu veikalos, vai arī to nosūtīt tuviniekiem uz Vāciju.<sup>814</sup>

Lai gan iztikas līdzekļu nepietiekamība bija klātesošs faktors jau okupācijas sākumposmā, visu iepriekš minēto apstākļu rezultātā tieši 1917. gadā Kurzemes apgabalā bija iestājusies zināma pārtikas krīze, kuru turklāt saasināja vēl neveiksmīga raža, bēgļu atgriešanās un Rīgas ieņemšana, kuras iedzīvotāju apgādi daļēji sākotnējā posmā sedza arī Kurzemes militārā pārvalde. Jau 1917. gada jūnijā A. fon Goslers rakstā visu aprīņu priekšniekiem ar

<sup>812</sup> Sastādīts pēc: VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 90-91. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>813</sup> Turpat.

<sup>814</sup> V Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1916. S. 22.; VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 20. HStAS, E 130a, Bü 1157.

nožēlu norādīja, ka “visā zemē pastāv drausmīgi sociālie apstākļi”, aicinot šo jautājumu nopietni risināt.<sup>815</sup>

**Saimnieciskās politikas tiešās sociālās sekas.** Arvien pieaugošais trūkums izraisīja dažādu sociāli nelabvēlīgu parādību intensifikāciju okupētajā sabiedrībā. Pakāpeniski pasliktinājās sanitārais stāvoklis visos Kurzemes apgabala apriņķos, ko *Ober Ost* pārvaldes struktūrās *a priori* uztvēra kā okupētajai sabiedrībai piemītošu iezīmi, kas ar veicamo “vācu kultūras darbu” ir jāpārvar, ne vienmēr saskatot problēmas cēloni kā kara izraisītu seku vai pārvaldes saimnieciskās politikas tiešu rezultātu.

Analizējot indivīda un varas attiecības, to mijiedarbību, formas un īpatnības, Mišels Fuko noformulēja biopolitikas jēdzienu, norādot, ka “biopolitiska vara” ģeogrāfiskā telpā regulē un pārvalda iedzīvotāju kopumu vai sabiedrības grupu pēc to “kvantitatīvām un kvalitatīvām īpašībām”; vara pār veselu sabiedrību, nevis atsevišķiem, to veidojošiem indivīdiem, veido varas formu, kas “centrējas uz cilvēku masu kā kopumu, ar tās specifiskām raksturīpašībām (dzimstība, auglība, dzīves ilgums, mirstība u.c.)”, kas tādējādi nosaka arī pašas pārvaldes politikas vadlīnijas.<sup>816</sup> Šāda “biopolitikas” forma novērojama arī Kurzemes apgabalā un *Ober Ost* kopumā, taču ar būtisku atšķirību – *Ober Ost* politika nevadījās ne tik daudz pēc M. Fuko izceltajām, sabiedrību raksturojošajām iezīmēm, bet gan vairāk pēc iluzoriem priekšstatiem par to esību, kas balstījās gan 1915. gada “sastapšanās” pieredzē, gan arī vēsturiskā redzējumā par okupēto zemi un tās cilvēkiem. Sanitārā stāvokļa pasliktināšanās, slimības, trūkums u.c. faktori netika uztverti kā kara blakusparādība, bet gan vienkārši kā Eiropas “Austrumos pastāvoša lieta.”<sup>817</sup>

Sanitārie un iedzīvotāju higiēnas jautājumi bija būtiska militārās pārvaldes politikas daļa jau 1915. gadā. V. G. Ļiulevičs secināja, ka *Ober Ost* pārvaldes struktūras strādājošās vācu militārpersonas bija zināmā mērā apsēstas ar “tīrību un disciplīnu”, uztverot to kā “kultūras darba” nozīmīgu izpausmi, kuru noteica nepieciešamība iedzīvotājiem “uzspiest” vācisku “sociālo higiēnu”.<sup>818</sup> Arī Ē. Lūdendorfs atmiņās uzsvēra, ka “iedzīvotāju higiēnas jautājumiem tika pievērsta īpaša vērība”, un, neskatoties uz smago stāvokli, “vāciešu kārtības izjūta un izpratne par higiēnu guva virsroku.”<sup>819</sup> Neskatoties uz šādu apgalvojumu, “vācu higiēnas izpratne” panāca gluži pretējo, militārās pārvaldes saimnieciskās politikas rezultātā saasinot jau tā smagos, kara izraisītos sociālos apstākļus.

Sevišķu uzmanību sanitārajiem un higiēnas jautājumiem Kurzemes apgabalā jau pirmajā okupācijas gadā pievērsa arī A. fon Goslers. 1916. gada 11. aprīlī, piemēram, viņš apriņķu priekšniekus aicināja spert visus nepieciešamos soļus, lai “uzlabotu higiēnas situāciju apriņķos”, aicinot apriņķu priekšniekus kopā ar ārstiem izstrādāt un viņam iesniegt darba plānu, lai uzlabotu sanitāro stāvokli un mazinātu slimību izplatību apgabalā, t. sk. paredzot cilvēku izolēšanu atsevišķās telpās slimnīcās, piespiedu vakcinēšanu u.c. pasākumus.<sup>820</sup> Par iemeslu tam bija arvien pieaugošā infekciju slimību izplatība, kas apdraudēja gan armiju, gan arī pašus civiliedzīvotājus, turklāt to izplatības tendences cieši korelēja ar iztikas līdzekļu nepieejamību, augstāko punktu sasniedzot tieši 1917. gada vasarā un rudenī vispārējā pārtikas trūkuma apstākļos.<sup>821</sup>

Slimību izplatība bija klātesošs faktors jau 1915. gada beigās, kad Kurzemes apgabala rietumu daļā (Grobiņa, Liepāja) reģistrēti lepras gadījumi, kā arī epidēmiska rakstura skarlatīna (šarlaka) uzliesmojums Aizputes apriņķī.<sup>822</sup> 1916. gada pavasarī Jelgavā, Liepājā un Aizputes apriņķī fiksēti vairāki desmiti dizentērijas, holēras, skarlatīna un tīfa gadījumi, kas vasarā

<sup>815</sup> A. von Gossler an die Kreishauptleute. 6.06.1917. LNA LVVA, 6409. f., 1. apr., 52. l., 1. - 2. lp.

<sup>816</sup> Painter, J. Regional Biopolitics. *Regional Studies*, July 2012. pp. 2.

<sup>817</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 105.

<sup>818</sup> Turpat.

<sup>819</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 152., 160.

<sup>820</sup> A. von Gossler an die Kreishauptleute. 11.04.1916. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 51. l., 12. - 14. lp.

<sup>821</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 10-11. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>822</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 7. HStAS, E 130a, Bü 1157.

izplatījās ar lielāku intensitāti arī Talsu un Aizputes apriņķos, kā arī Liepājas pilsētā. Tieši dizentērija ieguva epidēmisku raksturu, laikā no 1916. gada 1. jūlija līdz 30. septembrim skarot vairāk nekā 650 cilvēku. Pēc militārās pārvaldes datiem ar dizentēriju 1916. gada vasarā – rudenī mira vismaz 131 cilvēks, no kuriem lielākā daļa bija bērni; ņemot vērā lielo mirušo bērnu skaitu, A. fon Goslers bija spiests atzīt, ka tas ir noticis novārgušu bērnu nepietiekamā uztura dēļ.<sup>823</sup> Identiskā laika nogrieznī gadu vēlāk dizentērijas gadījumi bija vairāk nekā dubultojušies, pieaugot arī mirušo skaitam, taču, lai gan saslimušo skaits joprojām bija augsts, iezīmējās lejupslidoša dinamika turpmākajos sešos mēnešos (Tabula Nr. 1.).

*Tabula Nr. 1. Ar dizentēriju saslimušo un mirušo iedzīvotāju skaits Kurzemes apgabalā laikā no 1916. gada 1. jūlija līdz 1918. gada 30. martam.<sup>824</sup>*

Apriņķis	1916. gada 1. jūlijs – 30. septembris		1916. gada 1. oktobris – 1917. gada 31. marts		1917. gada 1. aprīlis – 30. septembris		1917. gada 1. oktobris – 1918. gada 30. marts	
	Slimi	Miruši	Slimi	Miruši	Slimi	Miruši	Slimi	Miruši
Jelgava (pilsēta)	116	31	65	25	160	40	44	22
Liepāja (pilsēta)	285	43	18	-	110	8	11	-
Dobele	1	-	-	-	21	6	29	7
Bauska	11	3	7	-	75	-	62	-
Tukums	23	8	8	6	74	24	82	28
Talsi	113	31	19	1	23	3	33	4
Kuldīga	27	2	2	-	118	22	283	-
Ventspils	2	-	1	-	-	-	3	-
Aizpute	65	13	1	-	666	56	290	9
Grobiņa	7	-	20	-	333	17	43	-
<b>Kopā:</b>	<b>650</b>	<b>131</b>	<b>135</b>	<b>32</b>	<b>1580</b>	<b>176</b>	<b>880</b>	<b>70</b>

Dizentērijas un citu infekcijas slimību izplatību (sevišķi – 1917. gadā) veicināja arī iedzīvotāju masveidīgā pārvietošanās Kurzemes apgabalā. To noteica ne tikai bēgļu u.c. personu atgriešanās pēc Rīgas ieņemšanas 1917. gada septembrī, bet arī iekšējā kustība pašā apgabalā, kas sākās jau pavasarī. Pārkāpjot militārās pārvaldes noteiktos kustības ierobežojumus, iedzīvotāji centās nokļūt no pilsētām laukos, lūdzot pārtiku pie zemniekiem saimniecībās. Aprakstot notiekošo 1917. gada aprīlī, A. Strādnieks savā dienasgrāmatā puda rūgtumu par pārtikas trūkumu:

“Vēl neiet ne uz labu, ne sliktu; tik tā stāv. Šodien nogāju izņemt malšanas cedeli. Vairāk nedod kā 3 pudus rudzu uz galvu pa mēnesi. Jāmaļ auzas klāt. Kā nu var paēst un strādāt. Taisās bads. Tāpēc arī liepājnieki nevar vairs to badu ciest. Nāk uz zemēm bariem lūgties – jādod nakts mājas un cik jau iespējams kāds kumoss maizes. Nezinu, cik ilgi tā var iet! [..] Krievus vēl nevaram sagaidīt. Ja tik mums neuznāks bads, tad jau varbūt kara laiku pārcietīsim. Maizi jau raksta tik maz – ka jau iztikt nevar. Zemes darbs grūti, jāstrādā un paēst nedod, vai to ilgi vairs varēs paciest, bet ko tu vari darīt?”<sup>825</sup>

<sup>823</sup> V Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1916. S. 9. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>824</sup> Sastādīts pēc: V Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1916. S. 47.; VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 67.; VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 76. HStAS, E 130a, Bü 1157.; VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland April 1918. S. 75. TÜR, Est. B-1963.

<sup>825</sup> A. Strādnieka dienasgrāmata par vācu okupācijas laiku Kurzemē 1915. – 1917.g. 21., 30.04.1917. LKM 2-42139/795-DK.

Stāvokli līdzīgi savā dienasgrāmatā 1917. gada aprīlī – maijā aprakstīja arī K. Vesmanis, norādot, ka pārtiku pie zemniekiem lūdzas pat vācu karavīri:

“Jelgavā biju, cik bēdīgi. Tik daudz pazīstamu vietu nodedzis. Ļaudis izbaduši. Slikts iespaids. [...] Aram papuvi, dēstījam runkuļus, drusku sienu plaujam. Pirmo reizi dzirdēju no vācu zaldāta tos vārdus: nācu maizīti ubagot. [...] Virsnieki nāk un lūdzas, lai pārdod ko pārtikai. Kur ņemsi, ja nav. Visi ļautiņi izbadējušies. Raud pēc aizdara un maizes. [...] Sliktas sekas paredzamas. Ļaudis sāk bariem plūst, pārtikas meklēdami. Sievas un vīri nāk ubagodami. Cik bēdīgi, jo mums pašiem kad tik nesāk pietrūkt.”<sup>826</sup>

Vienlaikus no pilsētām uz lauku apvidiem pārvietoja arī bērnus skolas vecumā, kas veicināja lipīgu slimību izplatību, par ko liecina arī lielais mirušo bērnu skaits. Ņemot vērā pārtikas trūkumu un slikto sanitāro stāvokli, A. fon Goslers dizentērijas epidēmijas dēļ jau 1917. gada pavasarī slēdza visas lielākās Liepājas un Jelgavas skolas, uzliekot par pienākumu saimniecībām (arī – muižām) pie sevis tos uzņemt vasaras mēnešos, tādējādi atvieglot arī pilsētas pārtikas apgādi kopumā. Skolēnu nosūtīšana ārpus pilsētas tika praktizēta arī turpmāk, A. fon Gosleram norādot, ka latviešu bērni ir jāsūta uz latviešu zemnieku saimniecībām, savukārt vācieši – uz muižu saimniecībām, paredzot muižu gadījumā arī finansiālu kompensāciju tās īpašniekiem par katru bērnu.<sup>827</sup> Jāatzīmē, ka iedzīvotāju došanos uz laukiem pēc pārtikas noteica arī ubagošanas aizliegums pilsētās, par ko varēja sodīt ar četrus nedēļus ieslodzījumu; tomēr, ņemot vērā vietu trūkumu cietumos, iedzīvotāji pamatā sodīti ar naudassodu līdz piecām Vācijas markām.<sup>828</sup>

Tīfa un dizentērijas izplatību 1917. gadā saasināja arī Kurzemē no citiem *Ober Ost* apgabaliem ievestie strādnieki, no kuriem vairums bija lietuvieši, poļi un ebreji. A. fon Goslers pauda neapmierinātību par viņu “netīrību”, kuras dēļ Kurzemes apgabalā tiekot ievestas lipīgas infekciju slimības.<sup>829</sup> Piemēram, 1917. gada oktobrī izsitumu tīfa epidēmija Saldus apkārtnē sākās no kāda strādnieka – ebreju zēna, kurš bija atsūtīts uz Kurzemi no Viļņas.<sup>830</sup> Arī Lietuvas militārās pārvaldes Raseiņu apriņķa priekšnieks darba atskaitē par laiku no 1917. gada 1. aprīļa līdz 30. septembrim uzsvēra, ka vairums strādnieku, kas mobilizēti, lai strādātu pie dzelzceļa līnijas Tilzīte-Šauļi-Jelgava, slimoja ar dizentēriju un izsituma tīfu.<sup>831</sup>

Sanitārā stāvokļa uzlabošanai un slimību izplatības ierobežošanai Kurzemes militārā pārvalde ieguldīja visus pieejamos līdzekļus un jau iedibinātos kontroles mehānismus. 1916. gada rudenī pilsētās ar vissmagāko stāvokli – Liepājā un Jelgavā – izveidoja sevišķas sanitārā stāvokļa un “veselības uzraudzības komisijas” ārstu vadībā. Tās pārbaudīja iedzīvotāju dzīvesvietas (arī – bārdzīņus u.c. publiskas, ar higiēnu saistītas iestādes<sup>832</sup>) un sniedza viedokli par vispārējo pilsētas sanitāro un higiēnas stāvokli pilsētas galvai, veicot regulāras pārbaudes pilsētas daļās, kas pārklājās arī ar policijas iecirkņu teritoriālo kompetenci.<sup>833</sup> Komisiju locekļiem tika piešķirtas arī ārkārtējas militārās pārvaldes pilnvaras – dot rīkojumus par higiēnas stāvokļa uzlabošanu nedēļas laikā, kuru nepildīšanas gadījumā cilvēkiem draudēja piespiedu darbs un izsūtīšana no pilsētas.<sup>834</sup>

<sup>826</sup> Vesmanis, F. *Klausieties pagātnes soļos*. Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, 2013. 150. - 151., 154. lpp.

<sup>827</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 42-43. HStAS, E 130a, Bü 1157.; A. von Gossler, Verfügung an die Stadt- und Kreishauptleute, 1918. LNA LVVA, 6414. f., 1. apr., 4. l., 41. lp.

<sup>828</sup> Vietējās Ziņas. *Dzimtenes Ziņas*, Nr. 23., 22.03.1916.; LNA LVVA, 5995. f., 1. apr., 1569. l., 1. - 20. lp.

<sup>829</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 11. HStAS, E 130a, Bü 1157.;

<sup>830</sup> Turpat.

<sup>831</sup> Verwaltungsbericht des Militärkreisamts Kupischki für die Zeit vom 1. April bis 30. September 1917. LVIA, f. 641, ap. 1, b. 53., l. 166. - 167.

<sup>832</sup> Polizeiliche Bekanntmachung. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 51. l., 62. lp.

<sup>833</sup> V Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1916. S. 10. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>834</sup> Liepājas pilsētas pārvaldes Trūcīgo nodaļas darba atskaite par laiku no 1916. gada 1. augusta līdz 1917. gada aprīlim, 154. – 158. lp. LKM 2-47859/852-DK.



Dizentērijas epidēmijas laikā 1917. gada vasarā militārā pārvalde paplašināja arī policistu un žandarmu pilnvaras, dodot tiem tiesības pārbaudīt pilsētu iedzīvotāju dzīvesvietas, veicot vismaz reizi mēnesī arī pārbaudes zemnieku saimniecībās un muižās. Ja pārbaūžu rezultātā atklājās “neapmierinošs” higiēnas stāvoklis, policijai un žandarmērijai bija tiesības cilvēkus nosūtīt uz sevišķiem dezinfekcijas punktiem vai atutošanas iestādēm piespiedu kārtā.<sup>835</sup> No 1918. gada februāra cilvēki tika nosūtīti arī uz sevišķiem “izolācijas namiem” (*Isolierhäuser*), kas tika ierīkoti apriņķos pēc Kurzemes militārās vadības rīkojuma.<sup>836</sup> Lai gan nav avotu, kas apliecina līdzīgus gadījumus Kurzemes apgabalā, Lietuvas teritorijā, piemēram, novēroti sieviešu mēģinājumi dot kukuļus “veselības komisiju” locekļiem (atsevišķos gadījumos – pat zeltu), lai izvairītos no piespiedu došanās uz dezinfekcijas vai atutošanas iestādēm, baidoties no procesa uzraugošo vācu karavīru neadekvātās rīcības šādos apstākļos.<sup>837</sup> Fiksēti arī vairāki gadījumi, kad iedzīvotāji, baidoties no rekvizīcijām, vardarbības un miesassodiem, simulējuši saslimšanu, skaļi klieodzot “*Krank! Krank!*” (vācu val. – Slims! Slims!), lai žandarmi vai armijas karavīri tiem netuvotos.<sup>838</sup>

Tāpat slimību izplatības nolūkos iedzīvotājiem 1917. gadā liedza pārvietoties jebkāda veida sabiedriskā transportā (vilcienos) bez ārsta apliecinājuma par veselības stāvokli, kā arī uzdeva mācītājiem dievkalpojumu laikā novērot cilvēkus, lai ziņotu vācu iestādēm par iespējamām slimības gadījumiem.<sup>839</sup> Vienlaikus Kurzemes militārā pārvalde noorganizēja Vācijas ģeologu darba vizītes apgabalā, kuru uzdevumos cita starpā ietilpa bakterioloģiski pārbaudīt un uzraudzīt dzeramā ūdens ņemšanas vietas.<sup>840</sup> Būtiska slimību ierobežošanas pasākumu daļa bija arī iedzīvotāju vakcinēšana pret bakām, holēru un tīfu, kas sākās jau 1916. gada aprīlī – maijā, nosakot to par obligātu skolēniem un to vecākiem, izvairīšanās gadījumā draudot ar naudassodu vai ieslodzījumu.<sup>841</sup>

Nozīmīga problēma, kas saasinājās iztikas līdzekļu trūkuma dēļ gandrīz visās Kurzemes apgabala pilsētās, bija prostitūcija un venēriskās slimības. Situāciju sarežģīja apstākļi, ka vācu karavīri drīkstēja pieņemt prostitūtu pakalpojumus, un arī sievietes drīkstēja ar to nodarboties, pierēģistrējoties policijas iecirkņos, fiksējot katru dzimumsakaros stāšanās reizi un veicot regulāras pārbaudes pie ārsta.<sup>842</sup> Prostitūcijas izplatību veicināja arī bordeļu izveide pie atsevišķām armijas daļām, turklāt bija mēģinājumi tos izveidot arī pārvaldes darbinieku vajadzībām. 1917. gadā maijā, piemēram, *Ober Ost* štāba priekšnieka ģenerāļa M. Hofmana neapmierinātību un nosodījumu izraisīja gadījums, kad nenosaukta militārās pārvaldes iestāde pieprasījusi bordeli.<sup>843</sup> Pazīstamais vācu seksologs Magnuss Hiršfelds aprakstīja gadījumu, kad pēc Rīgas ieņemšanas uz Vācijas armijas Vecaucē esošo lidotāju skolu no Rīgas nosūtīja “150

<sup>835</sup> Etappen-Inspektion 8 an den Verwaltungschef der Militärverwaltung Kurland. 5.06.1917. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 51. l., 48. lp.

<sup>836</sup> Kreishauptmann v. Medem an den Amtsvorsteher VI. 13.02.1918. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 51. l., 69. lp.

<sup>837</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 81, 106.

<sup>838</sup> Līdzīgu situāciju savā 1939. gadā romānā “Ieslēgtie”, kura sižets risinājās Vācijas okupētajā Kurzemē, izspēlēja arī Lutriņu pagastā dzimušais rakstnieks Jānis Plaudis, kurš pats bija pieredzējis okupācijas laiku. Romāna galvenais tēls Atis Vents pēc žandarma norādes, kurš turklāt apjautājās, “vai Jums nav olas?”, bija spiests ierasties vietējā muižā, kur atradās kāda vācbaltiešu barona vadīta okupācijas pārvaldes iestāde. Atbildot uz pārmetumiem par “pļaujmašīnas” neregistrēšanu pārvaldē, A. Vents kā vienīgo, viņam labvēlīgo situācijas atrisinājumu saskatīja melot par to, ka viņš ir bijis “smagi saslimis” ar, iespējams, lipīgu slimību, un tādēļ nav varējis ierasties pie barona laicīgāk. Pēc pārdomām A. Venta atbilde tika pieņemta, no kā viņš secināja, ka “barons pēkšņi apmierinājās, jo viņš gan bija varaskārs un uzpūtīgs, bet arī birokrāts un muļķis.” Sk.: Plaudis, J. *Ieslēgtie*. Rīga: Valters un Rapa, 1939. 61. – 64. lpp.

<sup>839</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 64. 8.01.1917. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 319. lp.; LNA LVVA, 5434. f., 3. apr., 12. l., 1. lp.; Vēstule mācītājam par infekcijas slimību gadījumu ziņošanu. Ventspils, 1917.g. 14.03. LKM 2-1640/150-DK.

<sup>840</sup> LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 51. l., 45. lp.

<sup>841</sup> LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 55. l., 7., 124., 132. lp.; LNA LVVA, 5434.f., 3.apr., 15.l., 6. lp.

<sup>842</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 3. 20.12.1915. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 52. - 53. lp.; LNA LVVA, 5434. f., 3. apr., 8. l., 3. lp.

<sup>843</sup> Schrift des Chefs des Generalstabes M. Hoffman, 11.05.1917. LMAVB RS, F23-1/1, l. 8.

meitenes un sievietes”, kuras sagaidot, kāds vārdā nenosaukts vācu virsnieks teica uzrunu, sveicot tās ar “stāšanos Vācijas armijas dienestā”.<sup>844</sup>

Prostitūcijas un venērisko slimību ierobežošanas nolūkos Jelgavā (1916. gada februārī) un Liepājā (1917. gada maijā) atklāja sevišķas ārstniecības iestādes prostitūcijā iesaistītām sievietēm, kuru darbības uzdevumos ietilpa ne tikai medicīniskais, bet arī “pāraudzinošs” aspekts, apmācot sievietes dažādiem arodiem, turklāt, kamēr tās atradās ārstniecības iestādē, policijas darbiniekiem bija jāpārbauda arī sieviešu ģimenes un sanitārais stāvoklis dzīvesvietās.<sup>845</sup>

Kurzemes militārās pārvaldes līdzekļu novirzīšana šādu iestāžu uzturēšanai liecina par prostitūcijas ievērojamo izplatību apgabalā, kas, neskatoties pat uz sociālajām sekām, apdraudēja arī vācu karavīru veselību. 1917. gada oktobrī A. fon Goslers norādīja, ka gan Jelgavā, gan Liepājā prostitūtu ārstniecības iestādes ir “pārpildītas” (1916. – 1917. gadā tajās pastāvīgi atradās vidēji no 100 līdz 200 sieviešu<sup>846</sup>), secinot, ka “diemžēl prostitūcija pieņemas spēkā visā Kurzemē.”<sup>847</sup> Sevišķi smags stāvoklis bija Liepājas pilsētā. No 47 300 pilsētas iedzīvotājiem vismaz 1000 personas bija reģistrētas kā seksuālo pakalpojumu sniedzējas, taču domājams, ka patiesais prostitūcijā iesaistīto sieviešu skaits bija daudz lielāks.<sup>848</sup>

Vispārēja trūkuma un iztikas līdzekļu nepieejamības dēļ prostitūcija acīmredzot bija vienīgā iespēja daudzām sievietēm nodrošināt iztiku sev un ģimenei. 1916. gada 8. septembrī, piemēram, Liepājas Apgabaltiesā ierosināja izmeklēšanu pret kādu bordeļa apkopēju, kura pārgulējusi ar vācu apakšvirsnieku, jo viņai trūka kurpes, kuras apakšvirsnieks bija solījis nodrošināt.<sup>849</sup> Tāpat Ventspilī ar vienu mēnesi cietumā sodīja sievieti, kas nebija reģistrējusies kā prostitūta, taču, “lai iegūtu priekšrocības no vācu virsniekiem”, bija vairākkārtīgi stājusies seksuālos sakaros.<sup>850</sup> Šādā kontekstā Ventspils pilsēta negatīvi izskanēja arī 1916. gada oktobrī, kad atklāja gadījumu, ka māte prostitūcijā ir pārdevusi abas savas mazgadīgās meitas un vienu viņu draudzeni. Izmeklēšanas gaitā viena no meitām, 13 gadu vecā Anna Burbe, liecināja, ka jau kopš vasaras regulāri sniegusi seksuālus pakalpojumus pilsētā dislocētajiem vācu matrožiem u.c. vīriešiem, par katru reizi saņemot divas līdz piecas Vācijas markas, turklāt viņas māte ir bijusi klāt un vērojusi notiekošo. Tā rezultātā māte 1916. gada decembrī sodīta ar vienu gadu un sešu mēnešu ilgu cietumsodu.<sup>851</sup> Līdzīgs gadījums norisinājās arī Talsu apriņķī. 1917. gada aprīlī ierosināta krimināllieta pret Jāni un Doru Čankām, kuri prostitūcijā pārdevuši viņiem aizgādībā nodotu, nepilngadīgu meiteni, kas par notikušo ziņojusi savai mātei. Meitene tiesā liecināja, ka viņa regulāri pārdota vācu virsniekiem, kā arī viņu ir izvarojis žandarms. Pēc tam viņa stājusies dzimumsakaros ar vēl četriem vācu apakšvirsniekiem, un par saņemto naudu – divām Vācijas markām – sev pirkusi šokolādi.<sup>852</sup> Tāpat 1917. gada 11. jūnijā Liepājā cietumsodi piespriesti divām sievietēm, no kurām viena regulāri pārdevusi dažādiem vīriešiem savu 16 gadus veco meitu.<sup>853</sup>

<sup>844</sup> Hirschfeld, M. *Sittengeschichte des Weltkrieges*. II band. Leipzig, Wien: Verlag für Sexualwissenschaft Schneider & Co, 1930. S. 182.

<sup>845</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 7.; III Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. April 1916. S. 8.; VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 11. HStAS, E 130 a, Bü 1157; Schrift von Feldsanitäts-Chef Ob. Ost. 25.06.1916. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 25. l., 34. lp.

<sup>846</sup> III Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. April 1916. S. 8.; VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 11. HStAS, E 130 a, Bü 1157.

<sup>847</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 11. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>848</sup> Turpat.; Zariņš, K. Civiliedzīvotāju stāvoklis vācu okupētajā Kurzemes guberņā: Liepājas piemērs (1915 - 1917). *Latvijas Vēsture*. Nr. 1/2 (92/93), 2014. 56. lpp.

<sup>849</sup> LNA LVVA, 7382. f., 2. apr., 94. l., 10. lp.

<sup>850</sup> LNA LVVA, 7382. f., 2. apr., 106. l., 61. lp.

<sup>851</sup> Liepājas pilsētas pārvaldes Trūcīgo nodaļas darba atskaite par laiku no 1916. gada 1. augusta līdz 1917. gada aprīlim, 127. - 130. lp. LKM 2-47859/852-DK.

<sup>852</sup> Ermittlungssache gegen den Sahre wegen Sittlichkeitsverbrechens. Talsen, 26.04.1917.; Überweisungsanklage. Libau, 20.06.1917. LNA LVVA, 7225. f., 1. apr., 328. l., 6. - 29. lp.

<sup>853</sup> Kurzeme. *Dzimtenes Ziņas*, Nr. 46, 20.06.1917.

Līdz ar prostitūcijas izplatību<sup>854</sup> pieauga ar nevēlamu grūtniecību skaits. Vācijas 8. armijas ārsts Teodors Cuhēne, kurš Kurzemes apgabalā bija ieradies 1917. gada vasarā līdz ar armijas gatavošanos uzbrukumam Rīgai, savā dienasgrāmatā atzīmēja, ka arī viņš veica abortu kādai savas ģimenes pavadītai latvietei, norādot, ka cilvēki viņam par darbu maksāja ar pārtiku – olām, sviestu, zemenēm vai nokautu vistu.<sup>855</sup> Dažus mēnešus iepriekš presē tika izplatīta ziņa, ka vienu gadu ilgs cietumsods piespriests kādai kalponei no Bornsmindes pagasta<sup>856</sup>, kura “pie dzemdēšanas nogalināja savu ārļaulībā dzimušo bērnu”, raksturojot to kā gadījumu, kas “uz laukiem diemžēl nereti piedzīvots.”<sup>857</sup> Līdzīgi gadījumi fiksēti arī turpmākajos mēnešos. Liepājā, piemēram, 1917. gadā pēc dzemdībām kādā kapsētā uz jau esošas kapavietas atstāti divi tikko dzimuši mazuļi, kas atrasti jau daļēji satrudējušā stāvoklī.<sup>858</sup> Tāpat šajā pašā laikā pie atbildības saukta kāda māte, kura bija devusies no Grobiņas uz Liepāju, un pirms došanās prom pie kādas tirdzniecības vietas bija apzināti atstājusi savu dažus mēnešus veco bērnu.<sup>859</sup>

Būtiska problēma bija nepilngadīgu meiteņu nonākšana prostitūcijā, kuru Kurzemes militārā pārvalde tiecās risināt, izveidojot sevišķas “meiteņu audzināšanas” iestādes. To mērķis bija nepieļaut nepilngadīgu personu nokļūšanu prostitūcijā. Šādu iestādi izveidoja arī jau minētajā Ventspilī pēc vietējās luterāņu draudzes lūgumvēstules aprīņa pārvaldei, kurā viņš norādīja, ka pilsētā ir ievērojams daudzums mātes, kuras nodarbojas ar prostitūciju, tādējādi pakļaujot riskam arī meitas.<sup>860</sup> Šādas iestādes 1917. gadā pakāpeniski darbu uzsāka ne tikai Ventspilī, bet arī Liepājā un Jelgavā, apjožot ap tām dzeloņstieplu žogu, lai nepieļautu bēgšanu.<sup>861</sup> Meitenes, kuras ar miertiesneša vai aprīņa priekšnieka lēmumu tika atņemtas no mātēm – prostitūtām, pēc ieviešanas šāda veida audzināšanas iestādēs tika pakļautas pārvaldes regulētam, sevišķam dienas režīmam, kurā centrālo vietu ieņēma “morālās vērtības ieaudziņošs” mācību process, kas grozījās ap dievkalpojumu apmeklēšanu, dārza un virtuves darbiem, Bībeles studijām u.c. mācību vielas apgūšanu.<sup>862</sup> Līdz pat 1918. gada sākumam katrā no iestādēm atradās no 20 līdz 30 meiteņu.<sup>863</sup> Jāatzīmē, ka meiteņu audzināšanas iestādes zināmā mērā tika veidotas, balstoties uz pieredzi, ko militārā pārvalde bija guvusi, veidojot zēnu “labošanās” iestādes. No 1916. gada nogales šādas iestādes uzsāka darbu policijas struktūru pakļautībā, ņemot vērā pieaugošo nepilngadīgo personu noziedzību (laupīšanas, zādzības), kas arī klasificējamas kā tiešas smagā sociālā stāvokļa sekas.<sup>864</sup>

Kurzemes militārā pārvalde tiecās atvieglot smago stāvokli, izveidojot dažādus atbalsta mehānismus iedzīvotājiem, sevišķi sievietēm, kas vienas uzturēja ģimeni, un darbnespējīgām personām, lielāko pilsētu pārvalžu ietvaros veidojot sevišķas Trūkumcietēju nodaļas, kuras cita starpā pilsētās organizēja bērnu dārzus, bezmaksas medikamentus un ārstu konsultācijas, zupas

<sup>854</sup> Jāatzīmē, ka prostitūcijas izplatība smago apstākļu dēļ nereducējās tikai uz Vācijas okupēto Kurzemes guberņu, bet bija izplatīts fenomēns arī otrpus fronti – citās Latvijas teritorijas daļās. Sevišķi negatīvi šāda kontekstā izcēlās Rīga, kur varēja novērot “kara laika seksualitātes sakāpinājumu un normu transformāciju”. Sk.: Sprugaine, V., Zelče, V. *Marginālās jeb 1376. fonds*. Vēstures Avoti IV. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2005. 28. lpp.

<sup>855</sup> Kessel, J. "Jetzt gehts in die Männer mordende Schlacht..." Das Kriegstagebuch von Theodor Zuhöne, 1914-1918. Damme, 2002. // 24.06.-04.07.1916. Pieejams: [https://www.wlbstuttgart.de/fileadmin/user\\_upload/sammlungen/BfZ/Themenportal/Tagebuecher/Zuhoene/Abshrift\\_Zuhoene.pdf](https://www.wlbstuttgart.de/fileadmin/user_upload/sammlungen/BfZ/Themenportal/Tagebuecher/Zuhoene/Abshrift_Zuhoene.pdf) [skatīts 02.12.2013].

<sup>856</sup> Mūsdienās – Īslīces pagasts Bauskas novadā.

<sup>857</sup> Kurzeme. *Dzimtenes Ziņas*, Nr. 27, 14.04.1917.

<sup>858</sup> Turpat. Nr. 35, 12.05.1917.

<sup>859</sup> Turpat. Nr. 49, 30.06.1917.

<sup>860</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 24. l., 8. - 9. lp.

<sup>861</sup> Liepājas pilsētas pārvaldes Trūcīgo nodaļas darba atskaite par laiku no 1916. gada 1. augusta līdz 1917. gada aprīlim, 126. lp. LKM 2-47859/852-DK; LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 22. l., 16. lp.

<sup>862</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 23. l., 8., 10. lp.

<sup>863</sup> Liepājas pilsētas pārvaldes Trūcīgo nodaļas darba atskaite par laiku no 1916. gada 1. augusta līdz 1917. gada aprīlim, 126. lp. LKM 2-47859/852-DK; LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 22. l., 16. lp.

<sup>864</sup> Liepājas pilsētas pārvaldes Trūcīgo nodaļas darba atskaite par laiku no 1916. gada 1. augusta līdz 1917. gada aprīlim, 121., 125. lp. LKM 2-47859/852-DK; LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 21. l., 1., 15. lp.; Turpat, 6407. f., 1. apr., 87. l., 4. lp.

virtuves, nabagmājas, kā arī sniedza atbalstu bāreņiem.<sup>865</sup> Vienlaikus iedzīvotājiem visā Kurzemes apgabalā aprinķu un pagastu ietvaros bija iespēja apvienotas sevišķās Trūkcumcietēju apvienībās (*Armenverbände*), lai piesaistītu līdzekļus un atbalstītu līdzcilvēkus, finansējot skolu darbību, nodrošinot darbavietas, atbalstot ģimenes, kuru vīrieši atrodas darba bataljonos, vai arī Krievijā, un veicot citus līdzīga rakstura darbus.<sup>866</sup> Tomēr, neskatoties uz militārās pārvaldes sniegto atbalstu, kopējo stāvokli tas neuzlaboja, un tas saglabājās nemainīgi smags, pat aprinķu uzturētajās nabagmājās. Kopējo stāvokli spilgti raksturoja 1917. gada 6. jūnijā Tukuma aprinķa pārvaldes priekšnieka van Zetena ziņojums A. fon Gosleram par vispārējo situāciju aprinķī, kurā viņš norādīja, ka pat nabagmāju iemītņieki jau mēnešiem, līdzās nelielam daudzumam maizes un ūdens, esot saņēmuši tikai avenū tēju, kas vārīta no netālu augoša avenkrūma lapām; gaļa, piens un griķi nav pasniegti vispār – faktiski ir iestājies bads.<sup>867</sup> Šajā laikā Liepājas pilsētā piedzīvoto atmiņās aprakstīja A. Janševskis, kurš bērnību bija spiests pavadīt okupācijas apstākļos:

“Petroleja pazuda jau ar vāciešu ienākšanu, arī sveces pagaisa. [...] Trūka ziepju, mūs bija apstājuši parazīti. [...] Pilsētas valde trūkcumcietējiem vienreiz dienā turpināja izsniegt zupu un maizi. [...] Vajadzēja iet agri no rīta, jo bija lielas rindas. Pagāja vai puse dienas, kamēr tika klāt pie katla. Zupa gadījās visāda: balto biešu zupa, asins zupa, varžu zupa. Pēdējā neparasti gluma, likās pretīgi mutē ņemt. [...] Mēs ļoti gaidījām, kad Kuka atnesīs [maizes] dienas devu. Kārlītis, kā jau mazākais, nevarēja sevi valdīt un raudāja: “Dod man maizīti, es gribu maizīti!” Maize, ko atnesa no pilsētas virtuves, bija cepta no kartupeļiem un klijām. Uz mums pieciem – puskukulītis. Ēdām kā kādu kūku. [...] Vēlāki visu pilsētas ostu iežogoja, pie ieejas nostādīja sardzi. Kad osta vēl nebija iežogota, tad bērni ar bundžām tur ubagoja ēdiena atliekas, kašājās pa ogļu izdedžu kaudzēm, meklējami neizdegušu ogļu gabaliņu.”<sup>868</sup>

Pieaugot kritikai par saimniecisko stāvokli Kurzemes apgabalā, A. fon Goslers 1918. gada rudenī vairākkārtīgi bija spiests skaidrot sevis vadītās pārvaldes pēdējo gadu politikas pamatotību, kuru, piemēram, jau 1917. gada augustā sevišķā Reihstāga komisijas apspriedē vairāki deputāti raksturoja kā “drausmīgu”, jo “militārā pārvalde saimnieko ar naudu un cilvēkiem nepiedodami un neatbildīgi.”<sup>869</sup> Paskaidrojuma vēstulē kancleram Maksim fon Bādenam viņš puda neizpratni par viņa saimnieciskās politikas kritikas pieaugumu Baltijā un Vācijā, atzīmējot, ka lēmums saimnieciski izmantot zemi līdz tās galējām iespēju robežām bija pareizs lēmums jau pašā okupācijas sākumā, retoriski jautājot, ko gan Vācijā būtu domājuši, ja šo zemi būtu bijis jāuztur no Vācijas līdzekļiem, atzīmējot, ka viņa vadītās pārvaldes mērķis nav bijis “laba iedzīvotāju garastāvokļa uzturēšana” (līdzīgi situāciju traktēja arī Ē. Lūdendorfs, kurš atmiņās norādīja, ka *Ober Ost* teritoriju saudzēt uz Vācijas rēķina “aplamu humanitāru jūtu dēļ būtu bijis absurds”).<sup>870</sup> Dažus mēnešus iepriekš viņa vietnieks Kisters atkārtoti bija norādījis Kurzemes militārās pārvaldes darbiniekiem, ka vienīgais iemesls pastāvošajai neapmierinātībai zemē ir situācijas neizpratne “gan izglītotajā, gan neizglītotajā sabiedrības daļā”, tādējādi atkārtoti apstiprinot *Ober Ost* pārvaldei raksturīgo tendenci problēmu cēloņus saskatīt pašā okupētajā sabiedrībā.<sup>871</sup>

<sup>865</sup> Vairāk sk.: Zariņš, K. *Vācu okupācijas režīms Kurzemes guberņā (1915-1917): militārā pārvalde un civiliedzīvotāji*. Rīga: Drukātava, 2014. 94. – 99. lpp.; Civiliedzīvotāju stāvoklis vācu okupētajā Kurzemes guberņā: Liepājas piemērs (1915 - 1917). *Latvijas Vēsture*. Nr. 1/2 (92/93), 2014. 50. - 61. lpp.

<sup>866</sup> Broedrich, I. *Die Organisation der Deutschen Hoheitsverwaltung in Kurland während des Weltkrieges und ihre Rechtsgrundlagen*. Leipzig: Universitätsverlag von Robert Noske, 1936. S. 51-52.

<sup>867</sup> Organisation der Kreisarmenpflege im Kreise Tuckum. 06.1917. LNA LVVA, 6409. f., 1. apr., 52. l., 5. lp.

<sup>868</sup> Janševskis, A. *Dzīvotgriba*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds, 1992. 32. - 33. lpp.

<sup>869</sup> Verhandlungen des Reichshaushaltsausschusses am 28. August 1917. S. 2-3. HStAS, E40/72, Bü 761.

<sup>870</sup> Alfred von Goßler. Bericht an den Reichskanzler, 3.11.1918. BArch MA, N98/5, S. 103–104.; Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 154.; Sk. arī: Goßler, A. von. Die wirtschaftliche und politische Lage der baltischen Lande. Riga: Müllersche Buchdruckerei, 1918. S. 6.

<sup>871</sup> Schrift des Landeshauptmanns Dr. Küster, 1918. LNA LVVA, 5434. f., 1. apr., 608. l., 80.–81. lp.

\* \* \*

Kopumā jāsecina, ka militārās pārvaldes īstermiņa mērķu politiku Kurzemes apgabalā raksturoja vairākas būtiskas iezīmes. Pirmkārt, pārvaldes politika tika veidota un formulēta, savijoties ne tikai pragmatiskiem, kara apstākļu un frontes tuvuma diktētiem apstākļiem, bet arī 1915. gada “frontes pieredzei” un vācu karavīru un pārvaldes amatpersonu vēsturiskiem, etniskiem un sociāliem priekšstatiem par okupēto zemi un tās iedzīvotājiem, saskatot savā darbā modernizējošu dimensiju. Otrkārt, šāds redzējums tika pārņemts uz militārās pārvaldes izveidotajiem, sabiedrību un saimniecisko resursu kontroles nolūkos izveidotajiem mehānismiem, kas tiecās uzturēt visaptverošu uzraudzību pār iedzīvotājiem, transportu, kustību, saimniecisko darbību un citiem aspektiem. Šo mehānismu būtība bija ne tikai drošības uzturēšana pārvaldes kontrolētajā teritorijā, kas daļēji pārklājās ar armijas operatīvo apgabalu frontes tuvumā, bet balstījās jau minētajā redzējumā par vācu pārvaldes politisko, kulturālo, sociālo un saimniecisko prasmju pārākumu. Kontrolējot jebkuru okupētās zemes ikdienas dzīves aspektu, militārās pārvalde amatpersonas bija pārliecinātas par savu spēju sasniegt saimniecisku pašpietiekamību, kas eventuāli nodrošinātu ne tikai Vācijas un tās bruņoto spēku nepieciešamības, bet nodrošinātu arī labākus dzīves apstākļiem pašiem okupētās zemes iedzīvotājiem, kas vēlētos tādējādi vēlētos saglabāt vācu varu reģionā pēc kara. Arī šāds skatījums balstījās uz priekšstatu par latviešiem kā “nespējīgiem” uz politisku rīcību, reducējot latviešu sabiedrības intereses un “vajadzības” līdz saimnieciskam, merkantilam pašlabumam. Tieši “viņi un mēs” paradigma kļuva par militāro pārvaldi raksturojošo iezīmi, ko noteica arī varas daļēja balstīšana uz vācbaltiešiem, izslēdzot latviešus no augstākām pārvaldes struktūrām. Treškārt, militārās pārvaldes saimnieciskā politika, kas savā ziņā teicās caur īstermiņa problēmu risināšanu radīt augsni ilgtermiņa mērķu labvēlīgai realizācijai, pēc būtības bija neveiksmīga. To noteica ne tikai starptautiskais stāvoklis un kara saimnieciskās reālijas, bet arī pats pārvaldes modelis, kuru caurstrāvoja iekšējās pretrunas, mēģinot rast balansu starp vispārēju kontroli un ekonomisku nepieciešamību, kā arī armijas un Vācijas civiliedzīvotāju prioritizēšana. Saimniecisko problēmu rezultāta bieži saasinājās ne tikai vardarbība pret iedzīvotājiem un pretestības gadījumi militārajai pārvaldei, bet arī sanitārais un pārtikas stāvoklis, kas rezultējās vispārējā pārtikas krīzē. Korelāciju un visu iepriekš minēto procesu mijiedarbību var novērot tieši 1917. un 1918. gadā, kad saimnieciskais stāvoklis bija vissmagākais.

#### 4. NODAĻA. ILGTERMIŅA MĒRĶU POLITIKA. OBER OST MILITĀRĀ PĀRVALDE UN KURZEMES APGABALA POLITISKĀS NĀKOTNES JAUTĀJUMI

##### 4.1. Latviešu “denacionalizācija” Kurzemes apgabalā: politiskie instrumenti

1917. gada decembra beigās Vācijā pazīstamais Greifsvaldes Universitātes profesors, vēsturiskās ģeogrāfijas pētnieks, armijas kapteinis un Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības vadītājam M. Zēringam tuvu stāvošais Fricis Kuršmans atgriezās Berlīnē no divu nedēļu brauciena, kura mērķis bija apceļot *Ober Ost* apgabalus, sastādot ziņojumu par nacionālajām attiecībām zemē, un sniegtu rekomendācijas par jaunas tautskaites organizēšanas gaitu *Ober Ost* teritorijā.<sup>872</sup> Ziņojuma pamatmotīvs, par kuru pārdomas F. Kuršmans nosūtīja arī vēstulē M. Zēringam, bija saistīts ar okupētās zemes iedzīvotāju “denacionalizācijas” iespējām un ar to saistīto problemātiku, saskatot to kā priekšnoteikumu pilnvērtīgai *Ober Ost* teritorijā esošo tautu ģermanizācijai un iekļaušanai Vācijā.<sup>873</sup>

Denacionalizācija, kas šādā kontekstā definēta kā tautu “nacionālo īpatnību (valodas, kultūras utt.) zušana”<sup>874</sup>, pēc būtības ir ilgstošā laika nogrieznī noritošs process, kas var virzīties gan pasīvu (mijiedarbībā ar ārēju, pastāvīgi klātesošu, reģionālu lielvaru pierobežas apgabalos, minoritāšu grupas nacionālās valstīs u.c.), gan aktīvu faktoru ietekmē, realizējot mērķtiecīgu politiku, vērstu uz apzinātu un sistemātisku kādas tautas nacionālo īpatnību mazināšanu vai pilnīgu iznīcināšanu. Lai gan denacionalizācijas koncepcija dažādos laika posmos Vācijas politikā atsevišķu interešu grupu vadīta bija guvusi plašāku interesi, saistībā, piemēram, ar poļu un lietuviešu iedzīvotājiem Austrumprūsijas teritorijā<sup>875</sup>, *Ober Ost* un Kurzemes militārās pārvaldes redzeslokā nepieciešamība denacionalizēt apgabalā dzīvojošos latviešus nonāca jau 1915. gada vasarā. Jaunu aktualitāti tā ieguva tieši 1917. gadā militārās pārvaldes ilgtermiņa mērķu kontekstā, kad tika meklēti risinājumi iespējami ātrai Kurzemes apgabala iekļaušanai Vācijā. Tādējādi pēc būtības jaunu atzaru ieguva ģermanizācijas politika, kuru A. fon Goslers un militārā pārvalde realizēja jau no 1915. gada. Apzinoties, ka pilnīga latviešu ģermanizācija ir ilgstošs process, kas prasīs vismaz vairākas paaudzes, A. fon Goslers secināja, ka pirms Kurzemes iekļaušanas Vācijā ir nepieciešams vismaz sasniegt daļēju denacionalizācijas līmeni, padarot latviešus “tuvākus vāciskajam”, to savā ziņā uztverot kā priekšnoteikumu veiksmīgai apgabala integrācijai Vācijas valstī.

1917. gadā sevišķā memorandā par Kurzemes politisko nākotni, kas nosūtīts arī *Ober Ost* štābam, A. fon Goslers pamatoja straujākas denacionalizācijas vajadzību, secinot, ka pretējā gadījumā Vācijā tiks iepludināts “nevācisks elements”, kas “vājinās Vācijas organismu.” Viņš aicināja nepadarīt Vāciju par “nacionalitāšu valsti”, jo problēmas sagādā jau tās teritorijā esošie “poļi, dāņi un franči”, turklāt situācija vēl vairāk pasliktināsies, ja latvieši nonāks Reihstāgā.<sup>876</sup> Lai to nepieļautu, A. fon Goslers uzsvēra vajadzību pastiprināt ģermanizācijas pasākumus, kas militārās pārvaldes redzējumā jau no 1915. gada centrējās ap diviem instrumentiem – izglītības un kultūras politiku, kā arī kolonizācijas politiku (mērķtiecīgu vācu izcelsmes cilvēku noņemšanu Kurzemē), savdabīgā veidā reflektējot Ē. Lūdendorfa pausto tēzi par

<sup>872</sup> UAG, XV (Nachlass Fritz Curshmann), S. 1-23.

<sup>873</sup> Turpat. S. 24-27.

<sup>874</sup> Sk.: Denacionalizācija. Vārdnīca “Tēzaurus”. Pieejams: <https://tezaurs.lv/denacionaliz%C4%81cija> [skatīts 24.05.2021]

<sup>875</sup> Sk., piem.: Tu, Tzu-hsin. *Die Deutsche Ostsiedlung als Ideologie bis zum Ende des Ersten Weltkriegs*. Dissertation. Kassel: Kassel University Press, 2009. S. 91..; Geiss, I. *Der Polnische Grenzstreifen 1914 - 1918. Ein Beitrag zur deutschen Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg*. Historische Studien, Heft 378. Lübeck, Hamburg: Matthiesen Verlag, 1960. S. 13-23.; Gawlitta, S. Landwirte mit Pickelhaube? Deutsche Kolonisten im Spiegel kongresspolnischer Presse und Publizistik. In: Neutatz, D., Zimmermann, V. (Hrsg.) *Die Deutschen und das östliche Europa. Aspekte einer vielfältigen Beziehungsgeschichte*. Essen: Klartext Verlag, 2006. S. 117-130.

<sup>876</sup> BArch MA, N98/5, S. 11.

nepieciešamību veikt “kultūras uzdevumus” pirms ir iespējams pieņemt ilgtermiņā saistošus lēmumus par zemes politisko nākotni.<sup>877</sup>

Latviešu denacionalizācija un ģermanizācija pēc būtības bija viens no Kurzemes militārās pārvaldes ilgtermiņa mērķu politikas stūrakmeņiem jau no okupācijas pirmajiem mēnešiem.

#### 4.1.1. Izglītības un kultūras politika

**Izglītības politika un skolas.** 1915. gada vasarā, uzsākot izglītības politikas un skolu darbību regulējošo vadlīniju izstrādi, Kurzemes militārās pārvaldes Skolu un baznīcu lietu nodaļas vadītājs A. Zerafims secināja, ka vāciešiem ir radies unikāls, vēsturisks “tabula rasa” moments – Krievijas valsts veiktās evakuācijas rezultātā Kurzemes apgabalā darbu bija pārtraukušas gandrīz visu līmeņu izglītības iestādes un skolas, kas deva gandrīz pilnīgu rīcības brīvību to darbības atjaunošanā un reorganizēšanā pēc militārās pārvaldes redzējuma. Gan A. Zerafims, gan A. fon Goslers izglītības un skolu politiku jau sākotnēji vērtēja kā cieši saistītu ar iespējamu Kurzemes pievienošanu Vācijai (bieži kritizējot arī, piemēram, *Ober Ost* štābu par šo jautājumu dziļāku nesaistīšanu), norādot, ka tikai izglītība un valoda var būt pamats, ar kuru veidot “jaunu, vācisku nāciju”.<sup>878</sup>

Savu redzējumu par izglītības politikas nozīmi un galvenajām vadlīnijām A. fon Goslers pirmo reizi publiski izteica Prūsijas valsts lauksaimniecības ministra apmeklējuma laikā Jelgavā 1915. gada 8. oktobrī, norādot, ka skolu atjaunošanai Kurzemes apgabalā jābalstās uz trim uzdevumiem – katram latvietim ir jāapgūst vācu valoda, nevienam vācietim nedrīkst piespiest mācīties latviešu valodu, un visi “neuzticamie elementi”, kādu “starp latviešu skolotājiem ir daudz”, ir pilnībā jāizspiež no izglītības sistēmas, piebilstot, ka ir radusies “pasaules vēsturē pēdējā iespēja iegūt [jaunu] vācu zemi”, jo “tautu drumsļa latvieši” neradīs nekādas problēmas ģermanizācijai – redzot, ka ar vācu valodu var “dzīvē tālāk tikt”, latvietis gribēs kļūt par vācieti.<sup>879</sup> Tādējādi arī izglītības un skolu politikas jautājumā A. fon Goslers reflektēja jau iepriekš paustos uzskatus par savtīgu, merkantilu aprēķinu kā galveno latviešus raksturojošo iezīmi.

Skolu darbības atjaunošana Kurzemes apgabalā sākās pakāpeniski, turklāt līdz pat 1915. gada beigām nepastāvēja centralizētu *Ober Ost* vadlīniju par izglītības politiku vai skolu darba aspektiem. Tāpat valdīja arī neskaidrība, cik un kādu līmeņu izglītības iestādes izveidot, vai arī atjaunot. 1915. gada 29. augustā A. fon Goslers izdeva rīkojumu visiem apriņķu priekšniekiem, norādot, ka, lai gan “galvenais pārvaldes uzdevums šobrīd ir atjaunot saimniecisko kārtību Kurzemē”, ir vismaz jāatjauno pirms kara funkcionējušās vācu skolas, kā arī latviešu tautskolu darbība.<sup>880</sup>

Būtiska problēma, kas apgrūtināja šāda rīkojuma izpildi, bija ievērojamais skolotāju trūkums, no kuriem liela daļa evakuējušies no Kurzemes līdz ar izglītības iestādēm. To vēl vairāk sarežģīja jautājums par skolotāju politisko uzticamību, par ko bažas pauda gan etapa inspekcija, gan arī Kurzemes militārās pārvaldes amatpersonas, t. sk. apriņķu pārvaldes vadošie vācbaltieši, kuri vispār pauda skepsi par nepieciešamību izglītības darbā iesaistīt latviešu skolotājus. Militārās pārvaldes vadībai tuvu stāvošais Kurzemes ģenerālsuperintendents A. H. Bernevics, piemēram, aktīvi iestājās pret latviešu izcelsmes skolotāju nodarbināšanu, norādot, ka cita starpā nekādā veidā nedrīkst pieļaut arī viņu atgriešanos no Krievijas, jo tie ir “religiozi un morāli apšaubāmi”, kā arī “nacionālistiski sakūdīti.”<sup>881</sup> Arī A. fon Goslers un A. Zerafims

<sup>877</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 146.; v. Manteuffel an Georg Michaelis. Berlin, 28.08.1917. BArch, R43/2404, S. 120.; Protokoll der Sitzung in der Reichskanzlei am 4. November 1917. BArch, R43/2404. S. 223.

<sup>878</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 120. lp.

<sup>879</sup> Kurland unter Deutscher Verwaltung. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16, S. 101., 107.

<sup>880</sup> Chef der Verwaltung an die Kreishauptleute. 22.09.1915. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 9. l., 7. lp.

<sup>881</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 123. lp.

bažījās par latviešu skolotāju faktoru, taču saprata, ka latviešu bērnu pilnvērtīga izglītošana bez tiem nebūs iespējama. Bažas izrietēja no secinājuma, ka 1905. – 1906. gada revolūcijas norisi Kurzemes guberņā lielā mērā vadīja un cilvēkus radikalizēja gados jauni latviešu skolotāji, tādā veidā reaģējot uz 19. gadsimta beigās intensificēto Baltijas provinču rusifikācijas politiku; ņemot vērā Kurzemes militārās pārvaldes ģermanizācijas ieceres, A. fon Goslers u.c. nevēlējās pieļaut līdzīgu kļūdu, secinot, ka “nepieciešami cilvēki, par kuru politisko uzticamību un morāli nav ne mazāko šaubu.”<sup>882</sup>

Skolotāju skaita nepietiekamību Kurzemes militārā pārvalde mēģināja risināt dažādos veidos – gan mācību procesā iesaistot vācu karavīrus un pārvaldes darbiniekus (daļa no kuriem kļuva pat par skolu vadītājiem), gan organizējot sevišķus kursus jaunu skolotāju izglītošanai<sup>883</sup>, kā arī apzinot vēl Kurzemes apgabalā esošos skolotājus ar vācu un latviešu valodas zināšanām, kurus ar publisku uzsaukumu palīdzību aicināja pieteikties darbā. Tam sekoja dažādas pārbaudes par politisko uzticamību, kas sevī ietvēra iesniegto dokumentu un dzīvesgājuma pārbaudi un izvērtēšanu pie apriņķa priekšnieka un policijas struktūrām.<sup>884</sup> Neskatoties uz to, ka visus okupācijas gadus vācu karavīru – skolotāju skaits saglabājās augsts, tomēr, ņemot vērā karadarbības prioritāti, militārā pakāpeniski tiecās samazināt karavīru īpatsvaru skolās, piesaistot arī mācībspēkus no Vācijas. Interese par skolotāju amatu Kurzemes apgabalā bija liela, un 1916. gada jūnijā militārā pārvalde bija spiesta pārtraukt izskatīt pieteikumus no valstsvāciešiem, neskatoties uz to, ka individuālie pieteikumi, par kuru iesniegšanu bija jāmaksā nodeva, bija vērā ņemams ienākumu avots pārvaldei.<sup>885</sup>

Neuzticība latviešiem bija viens no svarīgākajiem faktoriem, kas apgrūtināja skolu darbības nodrošināšanu, jo nedz vācu karavīri, nedz arī no Vācijas atbraukušie valstsvācieši neprata latviešu valodu, turklāt valodas apgūšana netika nekādā mērā paredzēta. Uz to norādīja arī A. Zerafims, kurš, lai gan izprata problēmas būtību, nosodīja pārmērīgo latviešu skolotāju pārbaudi. Viņš norādīja, ka militārās pārvaldes administrācijai Jelgavā nebija pietiekamas kapacitātes visu procesu kontrolei, un tā lielā mērā paļāvās uz apriņķu pārvaldēm un citām “lokālām” varas struktūrām, kas bieži izcēlās ar nepamatotiem sodiem un aizliegumiem. Sevišķa kritika tika vērsta pret policijas struktūrām un Žandarmērijas darbību, kas no vienas puses potenciālo skolotāju iztaujāšanu bieži veikuši pavirši (piemēram, pieņemot, ka visi cilvēki, kas nav ievietoti aizdomīgo personu sarakstos, uzskatāmi par vāciešiem draudzīgiem), vai arī pilnīgi pretēji – vērsoties pret cilvēkiem nepamatoti stingri, tādējādi aizliedzot ieņemt skolotāja amatu. Piemēram, darbs skolā tika liegts kādai latviešu skolotājai, kas 1915. gada vasarā vēl Nemunas armijas ofensīvas laikā bija šķērsojusi frontes līniju, lai atgrieztos savā dzīvesvietā. Pavadījusi ilgu laiku cietumā, viņa pierādījumu trūkuma dēļ tika atbrīvota, un etapa inspekcijas struktūras aizliedza viņai turpmāk strādāt par skolotāju, kā pierādījumu viņas “apšaubāmajai uzticamībai” izmantojot apstākli, ka viņa pirms kara bija atteikusies iesvētīties vācu konfesijā, dodot priekšroku iesvētīšanai latviešu draudzē.<sup>886</sup>

Nepastāvot *Ober Ost* štāba rīkojumiem par skolu darbības principiem, līdz pat 1915. gada beigām Kurzemes militārā pārvalde bija tiesīga šo jautājumu risināt pēc saviem ieskatiem, vadoties pēc saviem mērķiem un vispārējiem apstākļiem apgabalā. Situācija kļuva sarežģītāka tā paša gada decembrī, kad izglītības un skolu politikas jautājuma centralizētu risināšanu uzsāka par skolu, baznīcām, zinātni un mākslu atbildīgā *Ober Ost* štāba nodaļa Vācijas armijas majora

<sup>882</sup> I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 23, 25. HStAS, E 130a, Bü 1157.; Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 93. lp.

<sup>883</sup> V Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1916. S. 30. HStAS, E 130 a, Bü 1157.; Kurzemes skolu attīstība vācu okupācijas laikā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 5., 1.05.1921., 474. lpp.

<sup>884</sup> IV Verwaltungsbericht. S. 16-17., Stossun, H. Geschichte des deutschen Schulwesens in Litauen. *Annaberger Annalen*, Nr. 9., 2001. S. 43; Verordnungsblatt der Deutschen Verwaltung für Kurland. Nr. 15. 23.03.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 9. l., 73. lp.; Biographie des Bernhard von Hollander. LNA LVVA, 7363. f., 5. apr., 58. l., 42. lp.

<sup>885</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 29. l., 22., 38., 42. lp.

<sup>886</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 143. - 144. lp.



Altmana vadībā, kurš vienlaikus bija arī padomnieks Prūsijas Izglītības ministrijā.<sup>887</sup> Konsultējoties ar *Ober Ost* virspavēlniecību, majora Altmana vadītā nodaļa izstrādāja apjomīgu, 28 paragrāfu garu dokumentu, kas teicās regulēt gandrīz visus skolu darbības aspektus *Ober Ost* teritorijā. Dokuments, kas bija pazīstams kā P. fon Hindenburga “Galvenās vadlīnijas skolu darbības atjaunošanai” (*Grundlegende Richtlinien zur Wiederbelebung des Schulwesens*), stājās spēkā 1915. gada 22. decembrī un bija saistošs visiem apgabaliem. Tādējādi Vācijas Austrumu frontes virspavēlniecība faktiski pārņēma centralizētu vadību pār visiem izglītības procesiem okupētajā zemē.<sup>888</sup> Dokumenta pirmajā daļā skaidri definēts izglītības un skolu politikas galvenais “mērķis un uzdevums”, kā to saskatīja *Ober Ost* vadošās struktūras:

“Skolām ir jākopj reliģiski uzskati, jāieaudzina jaunatnē likuma paklausība, cieņa pret vācu priekšniecību un tās bruņoto varu, kā arī jāpieradina pie disciplīnas un kārtības; jāveicina čaklums, patiesīgums, skaidrība un bijība pret vecākiem, kā arī jāsej auglīgas sēklas tikumīgai rakstura audzināšanai un krietnām tieksmēm. [...] Visu skolu mācību darba laikā vai citos skolu rīkotos pasākumos nedrīkst tikt pausti, veicināti, ierosināti, sarīkoti jebkādi paziņojumi, kas ir pretrunā vācu pārvaldes mērķiem vai tās militārajiem rīkojumiem.”<sup>889</sup>

Vienlaikus rīkojums sevī ietvēra ne tikai regulējumu par dažāda līmeņa skolu izveides nosacījumiem, skolotāju atalgojuma noteikšanu, stundu plānu, bet arī paredzēja jaunu, skolu darbību pārraugošu struktūru radīšanu atsevišķo *Ober Ost* apgabalu pārvaldēs, t. sk. skolu inspektoru posteņus (apriņķu un pagastu līmeņos), kā arī to pakļautībā funkcionējošas skolu valdes, kurām bija jārisina ar konkrētās skolas darbības nodrošināšanu saistītās problēmas (komunālie, sociālie, mācību materiālu pieejamība u.c. jautājumi).<sup>890</sup> Sevišķa nozīme bija apriņķu inspektoriem, kas bija tieši pakļauti konkrētā apgabala pārvaldes priekšniekiem, un kuriem bija pakļauti visi viņa kompetencē esošajā teritorijā strādājošie skolotāji, turklāt apriņķu skolu inspektori bija tiesīgi piemērot naudassodus skolotājiem par militārās pārvaldes rīkojumu nepildīšanu, vai apzinātu kaitniecību pārvaldes interesēm mācību procesā.

P. fon Hindenburga parakstītais rīkojums izraisīja ne tikai neapmierinātību Kurzemes militārās pārvaldes struktūrās, bet arī noveda pie jauniem konfliktiem ar *Ober Ost* vadību, it sevišķi majora Altmana vadīto nodaļu. Konflikta pamatā bija A. fon Goslera un viņa vadītās pārvaldes amatpersonu uzskats, ka kārtējo reizi netiek ņemti vērā “Kurzemes sevišķie apstākļi”, un tas atsedza dažādās interešu un ietekmes grupas Kurzemes militārās pārvaldes struktūrās. Pārvalde Jelgavā, pretēji *Ober Ost* štābam, reprezentēja daudz radikālāku redzējumu par visaptverošas ģermanizācijas nepieciešamību jau okupācijas sākumā, un primāri to saistīja ar izglītības un skolu politiku. To apliecināja arī A. fon Goslers, kurš norādīja, ka viņš uzreiz pēc pārvaldes izveides skolu jautājumu uztvēra tikai un vienīgi no pēc iespējas ātrākas latviešu pārvāciskošanas (*Eindeutschung*) perspektīvas, un šāds *Ober Ost* rīkojums, kas “latviešiem deva diezgan lielu brīvību” izglītības ziņā, raisīja neapmierinātību, sevišķi vācbaltiešu starpā.<sup>891</sup>

Lai gan 1915. gada 22. decembra rīkojums atsevišķos skolu darbības aspektos atstāja zināmas interpretācijas iespējas un brīvības *Ober Ost* apgabaliem, konflikta cēlonis bija tieši

<sup>887</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 125.

<sup>888</sup> Griffante, A. Displacement and Education: Some Observations on the Situation in Ober Ost, between 1914 and 1918. In: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Empires and Nationalisms in the Great War: Interactions in East-Central Europe*, XXXI. 2015. pp. 192.

<sup>889</sup> Grundlegende Richtlinien zur Wiederbelebung des Schulwesens. 22.12.1915. BArch, N1031/8, S. 11.

<sup>890</sup> Grundlegende Richtlinien zur Wiederbelebung des Schulwesens. 22.12.1915. BArch, N1031/8, S. 1-12.; LNA LVVA, 6409. f., 1. apr., 37. l., 6. lp.; Satzungen des Schulverbandes Duhren. LNA LVVA, 6415. f., 1. apr., 2. l., 24. - 26. lp.; Kurzemes skolas vācu okupācijas laikā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 5., 1.05.1920.

<sup>891</sup> BArch MA, N98/2, S. 13.

saistīts ar mācību valodas jautājumu. Rīkojuma 10. paragrāfs skaidri noteica, ka vācu valoda, lai gan tā ir obligāti apgūstama visos līmeņos, savā ziņā tiek padarīta par sekundāru:

“Mācību valodai ir jābūt dzimtajai valodai. [...] Visās skolās no zemākā līdz augstākajam līmenim vācu valodas apguvei ir jāvelta iespējami daudz mācību stundu, lai katrs bērns pēc [skolas] beigšanas pārvaldītu vācu valodu pietiekamā līmenī gan mutiski, gan rakstiski. Krievu valoda kā mācību valoda ir aizliegta visiem, taču to iespējams mācīt fakultatīvi vidējā un augstākā līmeņa skolās. Ir jātiecas uz to, lai skolotāji saziņā ar skolu iestādēm, kā arī [aizpildot] rakstvedības grāmatas, izmantotu vācu valodu. Tādējādi tiek sagaidīts, ka visi skolotāji iespējami ātri apgūst vācu valodas prasmi. [...]”<sup>892</sup>

A. fon Goslers, kura pārvalde jau sākotnēji bija iecerējusi ģermanizācijas nolūkā pilnībā pāriet uz mācībām vācu valodā visos līmeņos, bija spiests šādu normu integrēt arī sevis izdotajā rīkojumā par skolu darbību ar gandrīz identisku nosaukumu (“Galvenās vadlīnijas Kurzemes skolu darbības atjaunošanai”), nosūtot to aprīņķu pārvalžu priekšniekiem 1915. gada beigās. Lai gan A. fon Goslera rīkojums nepārprotami uzsvēra dzimto valodu kā mācību valodu, tā tekstā tika atstāta nianse plašākai interpretācijai, piebilstot, ka “par mācību valodu var vienoties atsevišķi” gadījumā, ja dzimtajā valodā mācību stundas nevar noturēt “etniskas dažādības vai citu iemeslu dēļ.”<sup>893</sup> Tāpat A. fon Goslers jau nākamajā dienā pēc rīkojuma bērniem vecumā no astoņiem līdz 14 gadiem noteica obligātu skolas apmeklēšanu, vecākiem draudot ar naudassodu līdz pat 150 Vācijas markām vai 15 dienu ieslodzījumu, lai gan P. fon Hindenburga rīkojums noteica skolas apmeklēšanas brīvprātību, paredzot Kurzemes apgabalam izņēmumu, ja tāds lēmums tiktu pieņemts (1917. gada janvārī par apzinātu bērnu nelaišanu uz skolu varēja piemērot 500 Vācijas marku sodu (vai par katrām 30 markām diena cietumā), kā arī par skolu kavēšanu – viena līdz trīs markas par katru kavēto dienu).<sup>894</sup> Vienlaikus A. fon Goslers negribēja pieļaut vāciešu bērnu asimilāciju latviešu vidē, rīkojumā iestrādājot tēzi, kuru viņš bija paudis arī Prūsijas lauksaimniecības ministram tā vizītes laikā Jelgavā 1915. gada rudenī – nevienam vācu bērnam nav atļauts mācīties latviešu skolās (neskatoties pat uz vecāku gribu).<sup>895</sup>

*Ober Ost* vadlīnijas izglītībai un skolu darbībai izsauca arī A. Zerafima neizpratni, kurš retoriski jautāja “ko gan ar šādu rīkojumu darīt Kurzemē”, atzīmējot, ka “pat bez liekas domāšanas ir skaidrs, ka skolu politikai Lietuvā un Suvalkos ir jābūt daudz savādākai nekā Kurzemē, kur jau ir vāciski priekšnosacījumi.”<sup>896</sup> A. Zerafima apsvērumi par skolu politiku ne tikai balstījās apstākļī, ka viņš latviešu valodas apguvi uzskatīja par nevēlamu militārās pārvaldes interesēm kopumā (viņš, piemēram, norādīja, ka latviešu valodas saglabāšana augstākā līmeņa skolās eventuāli novestu pie latviešu politiskām prasībām), bet arī praktisku apsvērumu dēļ – Kurzemes apgabalā trūka latviešu skolotāju, turklāt jau esošos pārvaldes struktūras ne vienmēr tos uzlūkoja labvēlīgi.

1916. gada sākumā konflikts starp Kurzemes militāro pārvaldi un *Ober Ost* štābu mācību valodas jautājumā pakāpeniski saasinājās, augstāko punktu sasniedzot A. Zerafima vizītes laikā Kauņā 1916. gada februārī. Tās laikā majors Altmans vairākkārtīgi kritizēja “baltiešu baronus”, kas kalpojuši Krievijas valdībai, un viņa vadītās nodaļas darbinieks, par tautskolām atbildīgais majors Rudeniks vērsās pret Kurzemes militāro pārvaldi, paužot neizpratni, kāpēc latviešu skolām Kurzemes apgabalā netiek piešķirta tikpat liela vērtība kā vācu skolām, sevišķi ņemot vērā, ka vācieši ir minoritāte latviešu apdzīvotā zemē. Nespējot sadarboties ar *Ober Ost* štābu, A. Zerafims 1916. gada 2. martā pēc atgriešanās no Kauņas

<sup>892</sup> BArch, N1031/8, S. 11.

<sup>893</sup> Grundlegende richtlinien zur Wiederbelebung des Schulwesens in Kurland. 22.12.1915. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 28. l., 11. - 12. lp.

<sup>894</sup> LNA LVVA, 5434. f., 3. apr., 12. l., 25. lp.; LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 31. l., 213. lp.

<sup>895</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 28. l., 11. lp.

<sup>896</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 96., 118. lp.

iesniedza A. fon Gosleram atlūgumu, kas netika pieņemts.<sup>897</sup> Dažus mēnešus vēlāk majora Altmana darbība atkārtoti izsauca sašutumu vācbaltiešu sabiedrībā Kurzemes apgabalā, kad brauciena laikā uz Liepāju, kurā piedalījās arī A. Zerafims, viņš vairākiem vācu ģimnāzijas skolniekiem jautājis par viņu nacionālo piederību. Skolniekiem atbildot “vācieši”, majors Altmans viņus pārtrauca, norādot: “Tikai tāpēc, ka jūs dzīvojat zem vācu pārvaldes, neiedomājaties, ka jūs esat vācieši!”. Ņemot vērā Kurzemes militārās pārvaldes amatpersonu – vācbaltiešu sūdzības par šo atgadījumu, A. fon Goslers un A. Zerafims mēģināja panākt majora Altmana atsaukšanu no amata, par šo atgadījumu informējot gan Kēnigsbergas apgabala pārvaldes prezidentu R. fon Keizerlingu, gan arī Prūsijas valsts izglītības ministru Augustu fon Trotu-Šolcu (*von Trotta zu Solz*), tomēr bez rezultātiem.<sup>898</sup>

No A. fon Goslera sastādītajiem pārvaldes ziņojumiem noprotams, ka viņš lielas cerības atrisināt jautājumu par labu Kurzemes militārās pārvaldes interesēm bija saistījis ar apgabalam paredzētajiem apriņķu skolu inspektoriem, kuru pilnvaras noteica relatīvi lielu ietekmi pār mācību procesa organizēšanu. Norādot, ka “centrālās varas direktīvas bieži nav balstītas realitātē”, viņš acīmredzot cerēja darbam inspektoru amatos piesaistīt vietējos vācbaltiešus.<sup>899</sup> Tomēr arī šajā gadījumā pēc *Ober Ost* štāba iejaukšanās tas netika realizēts, un darbam tika piesaistīti valstsvācieši, kas bija Kurzemes militārajā pārvaldē iepriekš nepieredzēts precedents – līdz tam A. fon Gosleram, neskatoties uz iebildumiem, tika dota visai liela brīvība darbinieku izvēlē, turklāt viņu iecelšana amatā sekoja tieši pēc neveiksmīgās A. Zerafima vizītes Kauņā.

Līdz 1916. gada maijam darbu uzsāka divi apriņķu inspektori – pirmskara Berlīnes skolu padomnieks, armijas kapteinis Dīrings, kurš O. fon Lauenšteina armijas grupas sastāvā bija ņēmis dalību kaujās Kurzemē 1915. gadā, un Koslinas (mūsdienās – Košalīna) Augstākā licēja direktors Bruno Vinklers, kuri bija atbildīgi par skolām Liepājā, Jelgavā un tās tuvējos apriņķos; arī turpmākajā laikā visu apriņķu skolu inspektoru amatos tika apstiprināti valstsvācieši.<sup>900</sup> Tie tika izvēlēti no Vācijas armijā dienājo pedagogu vidus, pēc būtības radot absurdu situāciju, jo skolu inspektoriem, kuri “zināja tikai vācu valodu”, bija “jāpārtrauca un jāuzlabo skolotāju darbs, no kuriem daļa nezināja vācu valodu.”<sup>901</sup>

Ņemot vērā apstākļus un pretestību *Ober Ost* štābā, Kurzemes militārā pārvalde valodas jautājumā bija spiest rast kompromisu. 1916. gada pavasarī tika panākta vienošanās saglabāt mācības latviešu valodā tautskolās, pakāpeniski turpmāko gadu laikā ievērojami palielinot vācu valodas stundu skaitu, bet nākamo līmeņu skolās (vidusskolās, ģimnāzijās) mācībām bija jānorit pilnībā vācu valodā. Šādu lēmumu pavadīja arī A. fon Goslera rīkojums skolu inspektoriem revidēt skolu bibliotēkas, lai lielākais vairums grāmatu būtu vācu valodā, nevis latviešu.<sup>902</sup> Tāpat tika uzsākta vācu valodas kursu pasniegšana visiem pieaugušajiem (no 16 gadu vecuma), kas brīvprātīgi izteica vēlmi tajos piedalīties (līdz 1917. gada pavasarim Liepājas un Jelgavas pilsētās vien šādus kursus (nodarbības divas reizes nedēļā) bija noklausījušies vairāki tūkstoši cilvēku).<sup>903</sup>

Jāatzīmē, ka 1916. gada vasarā savu darbu bija atjaunojušas vai uzsākušas ievērojams daudzums skolu, ieskaitot privātskolas (mūzikas, amatniecības u.c.), kuras pēc sevišķas

---

<sup>897</sup> Turpat. 127. – 128. lp.; Rangliste der Verwaltung des Oberbefehlshabers Ost. Juni 1916. BArch, N1031/8, S. 28.

<sup>898</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 134., 136. lp.

<sup>899</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 25-26. HStAS, E 130a, Bü 1157.;

<sup>900</sup> Schrift von A. von Gossler. 6.05.1916. LNA LVVA, 6409. f., 1. apr., 51. l., 6. lp.; Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 97. lp.

<sup>901</sup> Sukkienicki, W. *East Central Europe during World War I...* pp. 151.

<sup>902</sup> Schrift des Verwaltungschefs über die Schulbibliotheken. 27.12.1916. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 48. l., 17. lp.

<sup>903</sup> Stadtschulrat Libau an Gossler. 7.04.1917. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 31. l., 142. lp.; Der Stadthauptmann des Militärkreises Libau an den Chef der Militärverwaltung Kurland. 1918.; Kreisschulinspektor an die Schulen. Libau, 4.12.1917. LNA LVVA, 6408. f., 1. apr., 2. l., 1., 7. – 8. lp.; VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 42-43. HStAS, E 130a, Bü 1157.

pārbaudes bija tiesīgas saņemt darbības atļauju uz vienu gadu.<sup>904</sup> Gada sākumā Kurzemes apgabalā darbojās 37 tautskolas (no tām – 21 vācu), kā arī kopskaitā 12 vidusskolas un augstākā tipa mācību iestādes. Savukārt augustā tautskolu skaits bija sasniedzis 76, bet gadu vēlāk – 152, nodarbinot vismaz 500 skolotāju, no kuriem tikai 44 bija Vācijas armijai piederīgi.<sup>905</sup> Neskatoties uz šķietami lielo skolotāju skaitu, Kurzemes militārā pārvalde vēl 1918. gada sākumā secināja, ka skolotāju joprojām trūkst, un jaunu aktualitāti ieguva skolotāju lojalitātes problēma; ievērojams daudzums skolotāju atgriezās caur filtrācijas nometnēm Kurzemes apgabalā. Lai gan pastāvēja *Ober Ost* rīkojums par visu bijušo skolotāju atjaunošanu darbā, Kurzemes militārā pārvalde vilcinājās ar rīkojuma izpildi, baidoties no “boļševistisku elementu” iepludināšanas skolu sistēmā.<sup>906</sup>

Par šādu Kurzemes militārās pārvaldes vadības risinājumu, kas paredzēja saglabāt tautskolās latviešu valodu, valdīja nevienprātība pašas pārvaldes struktūrās un tām pietuvinātu personu lokā, izsaucot arī asas reakcijas komunikācijā ar Vācijas un *Ober Ost* amatpersonām.<sup>907</sup> Lai gan mērķis par latviešu denacionalizāciju un pilnīgu ģermanizāciju palika aktuāls, viedokļi atšķīrās par pareizāko pieeju tā veiksmīgai sasniegšanai. Kurzemes apgabala Kuldīgas apriņķa mirtiesnesis F. fon Hākens, kurš turklāt bija arī Baltijas Uzticības padomes biedrs, 1917. gadā kancleram G. Mihaēlisam sagatavotā memorandā “Baltijas provinču un Lietuvas nākotne”, atsaucoties uz valodas jautājumu skolās, savā ziņā pauda atbalstu *Ober Ost* pozīcijai par latviešu valodas izmantošanu skolās, saskatot to kā vērtīgu līdzekli denacionalizācijas procesā. Viņš argumentēja, ka “valsts, protams, var aizliegt latviešiem, igauņiem un lietuviešiem dibināt savas skolas un piespiest viņus iet vācu skolās”, taču šādā veidā viņus nevarēs “iznīdēt” (*Ausrotten*), jo “cilvēku politiskie uzskati pirmkārt nāk no ģimenes” – vācu valodas uzspiešana radītu drīzāk pretēju efektu, radot skolēnos noraidošu attieksmi pret visu vācisko. Viņaprāt, labāk būtu radīt apstākļus, kuros vācu valodai būtu milzīgas priekšrocības, un jau tagadējos apstākļos esot redzams, kā latvieši šī iemesla dēļ Kurzemes apgabalā mācās vāciski; valsts struktūrām nav jāiejaucas – latvieši paši sevi gribēs padarīt par vāciešiem, taču galvenais ir nepieļaut latviešu inteliģences atgriešanos apgabalā, kas, “uzkurinot masas”, šo procesu apgrūtinātu.<sup>908</sup> Līdzīgu pozīciju, piemēram, pauda arī G. fon Manteifels-Cēge, kancleram norādot, ka “ģermanizācija norisināsies daudz ātrāk, nekā dažs labs Vācijā domā; latvieši labprāt mācās un viegli apgūst valodas, un jau tagad [viņi] redz, ka bez vācu valodas nekur vairs netiks.”<sup>909</sup>

Daudz radikālāku redzējumu par latviešu valodu un tās vietu izglītības procesā pauda, piemēram, *Ober Ost* pārvaldei tuvu stāvošais Tērbatas jurists, vācbaltietis Adalberts Folks, kurš 1916. gadā bija bēdzis no Krievijas caur Zviedriju uz Berlīni, uzsākot aktīvu darbību Kurzemes kolonizācijas veicināšanai caur uzņēmumu *Ostland GmbH*, kas 1918. gadā kļuva par Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības pārstāvju izveidotās akciju sabiedrības *Neuland* meitasuzņēmumu, kas savukārt sadarbojās ar militāro pārvaldi kolonistu nometināšanas jautājumos.<sup>910</sup> Reaģējot uz latviešu valodas saglabāšanu tautskolās, A. Folks 1917. gada martā

<sup>904</sup> Polizeiliche Genehmigung an Jakobson, Libau. 15.09.1915. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 29. l., 10. lp.; Amtliche Bekanntmachungen. *Libausche Zeitung*, Nr. 248., 23.10.1916.

<sup>905</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 25.; VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 84. - 90. HStAS, E 130 a, Bü 1157. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 31. l., 105. lp.

<sup>906</sup> VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland April 1918. S. 40. TÜR, Est. B-1963; Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 157. - 159. lp.

<sup>907</sup> BArch MA, N98/2, S. 13.

<sup>908</sup> Schrift an den Reichskanzler Dr. Michaelis. Die Zukunft der Baltischen provinzen und Litauen. 1917. NAUK, GFM 21/424, VOL. 1, p. 153-159.

<sup>909</sup> v. Manteuffel an Georg Michaelis. Berlin, 28.08.1917. BArch, R43/2404, S. 120.

<sup>910</sup> Faust, B. *Die deutsche Besetzung im Land des „Oberbefehlshaber Ost“ während des Ersten Weltkrieges*. München: GRIN Verlag, 2013. S. 28.; Grimm, C. *Jahre Deutscher Entscheidung im Baltikum*. Essen: Essener Verlagsanstalt, 1939. S. 21.; Landgesellschaft Kurland m.b.H. und Neuland Aktiengesellschaft, die ersten Träger der Siedlungstätigkeit im neuen Ostland. *Schriften zur Förderung der Inneren Kolonisation*. Heft 27, 1918. S. 2-8. HStAS, M30/1, Bü 304.; Strazhas, A. *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost 1915-1917*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993. S. 240.

štābam Kauņā nosūtīja apjomīgu memorandu, kurā kritizēja *Ober Ost* un Kurzemes militāro pārvaldi par piekāpību latviešiem, aicinot tautskolu jautājumu pārskatīt. Viņš cita starpā kritizēja pārvaldi pat par latviešu valodas lietojumu dokumentos un publiskajā telpā:

“Žēl, ka tika ieviestas pases latviešu un vācu valodā; līdz tam tikai bija pases krievu valodā. Latviešu valodas pielietošana latviešos radīs maldīgu priekšstatu, ka viņu valoda ir kā vērtā [...]. Visi šodien apkārt staigājošie latviešu un igauņu “skolotāji” ir saindēti, anarhistisks elements, kas dižojas ar savām attiecībām ar Internacionāli. Kas grib uzlabot latviešu stāvokli, tam šī krievu nomocīta tauta ir jāpasargā no saviem skolotājiem. Pašreizējais brīdis ir izdevīgs, lai šo tautu padarītu par vāciešiem. Mācību valodas jautājumā nedrīkst rēķināties ar latviešu valodu, jo tā ir pārāk nabadzīga, lai būtu piemērota augstākas mācību vielas pasniegšanai. [...] Latviešu tautu ir samaitājuši krievi, un tā ir stingri jāaudzina, lai tā kļūtu vesela. Vācu esības uzvarošā vara, kas šajā karā ir spilgti izcēlusies, var latviešu tautu vest augšup, un valoda tam ir vispiemērotākais līdzeklis. [...]”<sup>911</sup>

Pēc tam, kad 1917. gadā saistībā ar diskusijām par Kurzemes apgabala politisko nākotni A. fon Goslers bija uzsvēris nepieciešamību pastiprināt ģermanizācijas pasākumus, viņa vadītā pārvalde palielināja vācu valodas mācību stundu skaitu tautskolās līdz 12 stundām nedēļā (1915. gadā tās bija sešas<sup>912</sup>), kā arī pilnībā pārgāja uz ticības mācību pasniegšanu vācu valodā visās skolās, norādot, ka divi gadi ir bijis pietiekami ilgs pārejas laiks.<sup>913</sup> Šāds solis, piemēram, izraisīja neapmierinātību arī poļu un lietuviešu kopienā, no kuriem liela daļa bija Liepājā un tās apkārtnē esoši bēgļi, kas bija Kurzemē nonākuši 1914. – 1915. gadā. 1918. gada februārī par to sūdzības tika iesniegtas no kāda bīskapa pat *Ober Ost* Politikas un iekšējās pārvaldes nodaļas vadītājam V. fon Gailam, kurš uz to reaģēja, norādot, ka vācu valoda tiks saglabāta, un, “lai viņš pats vai kāds viņa kapelāns” ticības mācību vada savā dzimtajā valodā acīmredzot ārpus skolām.<sup>914</sup>

Līdzīgas diskusijas raisīja arī jautājums par mācību programmu skolās, kārtējo reizi izceļot *Ober Ost* un Kurzemes militārās pārvaldes, kā arī pārvaldē strādājošo vācbaltiešu pretstāvi. Problēmas būtība bija saistīta ar Kurzemes apgabala tautskolās apgūstamās vielas pielāgošanu 1910. gadā apstiprinātajai Prūsijas tautskolu mācību programmai<sup>915</sup>, ko majora Altmana vadītā nodaļa pieprasīja ieviest līdz ar 1915. gada 22. decembra rīkojumu par skolu darbības vadlīnijām. Arī šajā gadījumā A. Zerafims pauda neizpratni, kāpēc Kurzeme tiek pielīdzināta Prūsijai, “kur gadsimtu gaitā priekšnosacījumi ir attīstījušies pilnīgi savādāk.”<sup>916</sup> Tomēr, neskatoties uz iebildumiem, A. fon Goslers 1916. gada 9. janvārī rīkojumā visiem apriņķu priekšniekiem uzlika par pienākumu pāriet pilnībā uz Prūsijas skolu programmu.<sup>917</sup> “Jaunajā” skolu programmā Kurzeme apgabālā, kā norādīja A. fon Goslers, sevišķa nozīme tika iedalīta vēstures mācīšanai, kurai bija skolēniem jau no mazotnes jāiemāca “Tēvzemes

<sup>911</sup> Adalbert Volck, “Das Lettentum in Kurland”. 13.03.1917. BArch MA, N82/13, S. 10-13.

<sup>912</sup> Tobien, A. *Die Livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zu Zarismus und Russischen Nationalismus*. Berlin: Verlag von Walter de Gruyter & Co, 1930. S. 259.

<sup>913</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 31. l., 143., 146. lp.

<sup>914</sup> Falkenhausen an Reichskanzler. 25.02.1918. BArch, R43/2405, S. 188.

<sup>915</sup> Prūsijas valsts 1910. gada noteikumi par skolām noteica, ka to galvenais uzdevums ir sagatavot skolēnus un skolnieces, lai tie attīstītu “amatniecības, daiļamatniecības, tirdzniecības un industrijas nozares [...]”, kā arī tiktu “sagatavoti dažādiem vidējā līmeņa posteņiem valsts pārvaldes dienestā un pagastos (kopienās)”, kā arī augstāka līmeņa pozīcijām lielākos industrijas un tirdzniecības uzņēmumos. Sk.: Höffken, G. *Zur Institutionalisierung und Entwicklung der Mittelschule in Preußen 1872 bis 1945, unter besonderer Berücksichtigung des Chemieunterrichts*. Dissertation zur Erlangung der Würde eines Doktors der Philosophie an der Humanwissenschaftlichen Fakultät der Universität Potsdam. 2006. S. 61.

<sup>916</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 96. lp.

<sup>917</sup> A. von Gossler an die Stadtverwaltung. 9.01.1916. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 32. l., 104. lp.

mīlestība”, lai gan nav izprotams, kas šāda kontekstā tika saprast ar tēvzemes jēdzienu.<sup>918</sup> Vēstures mācību stundās uzmanības centrā bija jāatrodas Prūsijas vēsturei, uzsvāru liekot uz viduslaikiem, ko papildināja arī Vilhelma II biogrāfijas pastiprināta apgūšana (Vācijas ķeizara dzimšanas diena – 27. janvāris – skolās bija arī viena no retajām brīvdienām, kuru noteica A. fon Goslers personīgi).<sup>919</sup> Vēstures pasniegšanas jautājums tika traktēts kā politiski nozīmīgs, tādējādi norisinājās arī regulāras skolu inspektoru pārbaudes saistībā ar pasniegto vielu. *Ober Ost* teritorijā fiksēti vairāki gadījumi, kad skolotāji ir atlaisti no darba, tos aizstājot ar vācu karavīriem, jo “iesaistīt skolēnus diskusijās par militāriem un politiskiem jautājumiem pagātnē, tagadnē un nākotnē” bija aizliegts.<sup>920</sup>

Kurzemes apgabala skolās iegūtajai izglītībai bija jaunākajai latviešu paaudzei jārada jauns pašidentitātes modelis, kurā nebija vietas saiknei ar Krievijas valsti, tās kultūru un simboliem. Jau 1915. gada 19. decembrī skolēnu Ziemassvētku brīvdienā laikā A. fon Goslers visiem skolu vadītājiem lika pārbaudīt skolu telpas un tajās esošos mācību līdzekļus. Pārbaudu rezultātā no visām skolām bija jāizņem atklātnes, fotogrāfijas, kartes, kā arī visas grāmatas un citi iespaiddarbi krievu valodā. Sevišķa vērība bija jāvelta Krievijas valsts simbolu un Nikolaja II portretu (arī – viņa ģimenes locekļu) iznīcināšanai, ko A. fon Goslers aicināja darīt rūpīgi, piesardzīgi, un skolēniem nemanot, tādējādi uzsverot, ka jaunu simbolu radīšana ir pakāpenisks process, kurā pārsteidzīgai rīcībai nav vietas.<sup>921</sup> Simbolu maiņa un jaunu asociāciju radīšana skolās bija daļa no lielākas militārās pārvaldes kultūras politikas visā apgabalā, kurai denacionalizācijas procesa ietvaros bija jākultivē “vāciska identitāte” arī plašākā sabiedrībā ārpus izglītības iestādēm.

**“Iekšējā” kultūras politika.** Dažādu, publiskās vietās esošu Krievijas impērijas simbolu noņemšana vai iznīcināšana un to aizstāšana ar “Vācijas valsts un varas” simboliem bija mērķtiecīga politika, vērsta uz jauna iedzīvotāju pašidentitātes modeļa radīšanu, kura pamatā būtu apziņa par individuālu un kolektīvu sasaisti ar Vācijas kultūras telpu. Militārā pārvalde tiecās ne tikai pārraut latviešu “saites” ar Krievijas impēriju, bet ar pašu definētā “vācu kultūras darba” mērķtiecīgu realizāciju radīt jaunu, ģermanizētu nāciju, kuru vienotu piederība vācu kultūrai. Pretēji Ē. Lūdendorfam, kurš savu darbu vērtēja kā “īstas, eiropiskas kultūras” radīšanu “haotiskajā, raibajā [*Ober Ost*] tautu sajaukumā” ar homogēnas vācu “īstās kultūras” palīdzību, A. fon Goslers secināja, ka Kurzemes apgabalā šāda vācu kultūra jau pastāv vācbaltiešu dēļ, un latvieši, kuru nacionālās kultūras pastāvēšanu viņš neatzina, var būt par visiem saviem sasniegumiem pateicīgi tikai un vienīgi vācbaltiešiem.<sup>922</sup> Lai gan ar “kultūras radīšanu” militārās pārvaldes amatpersonas saprata arī dažādu sabiedrisku normu un prakšu iedzīvināšanu okupētajā sabiedrībā, vislielākā nozīme denacionalizācijas procesa kontekstā bija tieši garīgās kultūras (māksla, zinātne, izglītība, rakstniecība, baznīca utt.) aspektam.

Militārās pārvaldes Kurzemes apgabala kultūras politiku iespējams iedalīt divos atsevišķos virzienos. Pirmais virziens bija “iekšējās” kultūras politika, kas bija vērsta uz apgabala iedzīvotājiem.

Redzamākais tās aspekts jau okupācijas sākumposmā bija Kurzemes militārās pārvaldes un *Ober Ost* izdotie un cenzētie periodiskie izdevumi, kas pēc būtības tiecās monopolizēt informatīvo telpu, jo citu izdevumu aprīte bija aizliegta (izņemot pašas pārvaldes vai citu armijas struktūru ievestos, pārbaudītos, tirdzniecībai paredzētos darbus no Vācijas), turklāt, ņemot vērā frontes tuvumu un pārvietošanās ierobežojumus, to slēpta ieviešana bija sarežģīta.

<sup>918</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 28. l., 16. lp.

<sup>919</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 28. l., 16. lp.; Stossun, H. Geschichte des deutschen Schulwesens in Litauen. *Annaberger Annalen*, Nr. 9., 2001. S. 40

<sup>920</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 126.

<sup>921</sup> Anweisung von A. von Gossler. 19.12.1915. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 28. l., 33. lp.

<sup>922</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 138; Bernewitz, A. *Die Kriegserlebnisse der Ev.-Luth. Kirche in Kurland und Litauen*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1917. S. 12; Hommerich, A. Kurland in deutscher Hand. In: *Aus dem eroberten Kurland*. Berlin: Verlag von Fritz Würz, 1915. S. 6.; Janßen, K. H. Alfred von Goßler... S. 47.

Ar periodisko izdevumu palīdzību bija pastāvīgi jāuzsver Vācijas pārvaldes pārākums pār Krievijas administrāciju un noskaņot sabiedrisko domu par labu Vācijai.<sup>923</sup> Laikraksti informēja iedzīvotājus ne tikai par pārvaldes izdotajiem rīkojumiem un ierobežojumiem, bet arī par jaunākajiem sasniegumiem vācu kultūrā un zinātnē, militārajiem panākumiem Rietumu un Austrumu frontēs, kā arī par smagajiem dzīves apstākļiem Krievijā. A. fon Goslers 1916. gada oktobrī, atskatoties uz paveikto gada nogrieznī, skaidri nedefinēja Kurzemes militārās pārvaldes izdoto laikrakstu uzdevumus “kultūras darba” ietvaros, norādot, ka, piemēram, *Mitauische Zeitung* un *Libausche Zeitung* galvenais mērķis ir iedzīvotājus “cieši savienot ar Vāciju”, un izcelt “gadu simtiem veikto kultūras darbu Kurzemē”, aprakstot arī vienīgās latviešu valodā iznākošās avīzes lomu, kas, saskaņā ar A. fon Goslera norādīto, nav saturiski pielīdzināma avīzēm, kuras vada vācu redaktori:

“Vienīgā latviešu valodā iznākošā avīze Kurzemē ir divreiz nedēļā izdotā “Dzimtenes Ziņas”, kuru lasa arī Vācijā internētie latviešu karagūstekņi. Pretēji vācu [valodā iznākošajām] avīzēm, tās saturs vēl nav apmierinošs. Nākotnē, uzlabojot ievadrakstu, kā arī [sadaļu] ar ziņām no dzimtās Kurzemes, tai vairāk jāpielāgojas latvieša sapratnei; tai jāklūst piemērotākai, lai raisītu latviešos interesi un spētu strādāt līdzī [vācu avīzēm], ietekmējot un audzinot [latviešus].”<sup>924</sup>

Lai veicinātu “latviešu audzināšanu” caur “Dzimtenes Ziņām”, A. fon Goslers 1917. gada sākumā darbam tās veidošanā piesaistīja Kurzemes ģenerālsuperintendentu, mācītāju A. H. Bernevicu.<sup>925</sup> Šāda izvēle kārtējo reizi apliecināja arī paša A. fon Goslera redzējumu par latviešiem un to turpmāko lomu Kurzemes apgabalā. A. H. Bernevicu uzskati, kurus viņš nevarījis arī paust publiski, reprezentēja visai galēju bezkompromisa viedokli pat vācbaltiešu starpā. 1917. gada novembrī, piemēram, A. H. Bernevicu citēts arī Vācijas presē, kur viņš norādījis, ka “latvietis esot latvieša velns; vajag atsevišķo latviešu zemos instinktus izmantot, lai citus latviešus iznīdētu”, piebilstot, ka Vācijas valdība “izdarīšot lielu politisku kļūdu, ja viņa nākamajos 20 gados latviešus Kurzemē galīgi neiznīdēšot”.<sup>926</sup> 1917. gada sākumā ar Kurzemes militārās pārvaldes finansiālu atbalstu Jelgavā tika publicēta A. H. Bernevicu grāmata latviešu valodā “Patiesība par pasaules karu”, kuru viņš izdeva zem pseidonīma Jānis Ozols.<sup>927</sup> Kā norādīja A. fon Goslers, grāmatas mērķis bija latviešiem “skaidrot” pašreizējās norises pareizajā “vācu izpratnē”.<sup>928</sup> Grāmatā Jānis Ozols jeb A. H. Bernevicu pasniedza Vāciju kā cietēju, kas nes lielus upurus Antantes valstu izraisītā kara dēļ, un aicināja “mūs – latviešus” pārskatīt savu vēsturi un pašreizējo stāvokli, paužot prieku par “lielās Vācijas kultūras” plašo ietekmi Kurzemē, zināmā mērā reflektējot arī citu vācbaltiešu un militārās pārvaldes amatpersonu redzējumu, ka viss, ko latvieši dēvē kā savu kultūru, ir nācis no vāciešiem:

“Reti varbūt kāda tauta necik gadu desmitos piedzīvojusi tik lielas pārgrozības, tik strauju attīstību, kā latvieši. Vēl priekš kādiem piecdesmit gadiem tiem bija maz turības, maz izglītības [..]. Kas pie augstākas mācības gribēja tikt, tiem bija jāķeras pie vācu kultūras un tie pa lielai daļai paši pārgāja vācietībā. Kā tas nāk, ka no neskaitāmiem latviešiem, kas studējuši, iznāca tik daudz inženieri, tehniķi, advokāti, dakteri, mācītāji, bet neviens vēsturnieks, vai filologs (vecu valodu pētītājs), dabas, vai zvaigžņu pētītājs?

<sup>923</sup> Vairāk par preses funkcijām, saturu un lomu Pirmā pasaules kara laika okupāciju režīmos Eiropā sk.: Borodziej, W., Gorny, M. Der Große Krieg als News. Informationspolitik, Gerüchte und Propaganda entlang der Ostfront. In: Tauber, J. (Hrsg.) *Der Große Krieg beginnt: Sommer und Herbst 1914*. Lüneburg: Nordost-Institut, 2016. S. 85-87.

<sup>924</sup> V Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1916. S. 35. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>925</sup> VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 39. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>926</sup> Paegle, S. *Kā Latvijas valsts tapa*. Rīga: Autora izdevums, 1939. 154. lpp.

<sup>927</sup> Ozols, J. *Patiesība par pasaules karu*. Jelgava: J. F. Stefenhāgens un dēls, 1917.

<sup>928</sup> VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 39. HStAS, E 130a, Bü 1157.

[..] Vai viss tas nav liecība par virzienu, kādā notika latviešu tautas attīstība? Latvietis spēj upurus nest, lielus upurus, bet tikai tur, kur viņš var gaidīt bagātus augļus. Latvietis alkst izglītības tikai tāpēc, ka tā viņam sola labāku mantas stāvokli. [..] Latviešu liktenis tiktāl izšķirts jau šodien, ka no katras pastāvīgas tautiskās politikas viņiem jāatsākas un jāpiesienas kādai stiprākai kultūrai [..]. Ka Vācijas kultūra un izglītība ir augstāka par mūsējo, to taču nevar noliegt pat stūrgalvākais latvietis. [..] Jauni laiki pār mums [latviešiem] nākuši, jaunas dzīves dienas aust!”<sup>929</sup>

Militārā pārvalde A. H. Bernevisa grāmatas kopijas izplatīja visā Kurzemes apgabalā, turklāt ievērojams daudzums tika nogādāts uz karagūstekņu nometnēm Vācijā.<sup>930</sup> 1917. gada oktobrī A. fon Goslers puda gandarijumu par sasniegto pēc A. H. Bernevisa iesaistes, norādot, ka ir jāveic “plānveidīgs propagandas darbs”, izplatot, piemēram, bezmaksas avīžu eksemplārus u.c. izdevumus, lai gatavotos arī politiskajām pārmaiņām Kurzemē.<sup>931</sup> Jāatzīmē, ka militārās pārvaldes “kultūras darbā” ietilpa arī propaganda caur dažādu Vācijā iznākošu iespieddarbu un vizuālu materiālu mērķtiecīga izplatīšanu Kurzemes apgabalā. To ievēšana tika rūpīgi kontrolēta, pārbaudot katra izdevumu politisko piemērotību. Kāds I. Pazare, kurš pēc Vācijas karaspēka ienākšanas bija palicis Kurzemē, vēlāk ar kuģi dodoties uz Klaipēdu, Dancigu un Malmi, pēc atgriešanās Rīgā 1916. gadā vairākos avīzes Jaunais Vārds numuros publicēja rakstu sēriju “Deviņi mēneši vācu ieņemtā Kurzemē”, kurā viņš secināja, ka “vācu valdība jau sen atzinusi preses lielo nozīmi”, un norādīja, ka, piemēram, Jelgavā vairumā visās tirdzniecības vietās bija “urrā patriotiski laikraksti, žurnāli un grāmatas [..]”, kā arī “prāvi krājumi” ar visa veida vācu virsnieku un politiķu portretiem, kalendāriem, atklātnēm, patriotiskiem dzejoļiem un dziesmu notīm par “atsvabināšanu” no krievu barbarisma.”<sup>932</sup>

Iznākošās preses un citu iespieddarbu uzdevums bija arī uzrunāt pašu “okupētāju” – apgabalā esošos vācu karavīrus, kuru vidē tika apzināti kultivēta pārliecība par piederību augstākai kultūrai, uzsverot jau A. fon Goslera minēto “audzinošo” aspektu savstarpējā komunikācijā ar iedzīvotājiem. Analizējot *Ober Ost* apgabalā dislocēto Vācijas armijas vienību avīzes, vēsturnieks R. Nelsons secināja, ka “karavīru avīzēm bija centrāla nozīme” mēģinājumos ilustrēt iedzīvotājus kā “primitīvus [cilvēkus], kuriem nepieciešama vāciešu palīdzība”, norādot, ka “caur koloniāli un bieži rasistisku diskursu avīzes tiecās skaidrot okupācijas pamatotību, un kāpēc dažas austrumu tautas tika augstāk vērtētas nekā citas.”<sup>933</sup> Šādu pozīciju spilgti atspoguļo arī Vācijas armijas 41. kājnieku divīzijas frontes izdevums *Düna Zeitung*. Piemēram, 1916. gada 23. aprīļa numurā kāds vācu karavīrs aprakstīja savu braucienu “Dievzemītē”, jau virsrakstā uzsverot kā “barbari” rūpējas par novārtā atstātajiem latviešiem:

“Kurzeme pamatā pieder vācu baroniem. [..] No jau iepriekš minētajiem latviešiem zemē ir palikuši tikai pavisam nedaudz. Tomēr viņi, [dodoties prom], mums ir atstājuši bezpalīdzīgus slimniekus un kropļus (*Krüppel*). Tos tagad aprūpē mūsu ārsti un apgādā ienīstie vācieši. Man kļuva pretīgi šo latviešu asins brāļu un viņu krievu draugu dēļ. Kad es iegāju šādā slimību apsēstā mājā, viscaur grīļojās apkārt klibi un slimī [cilvēki], viens aklais taustījās durvju virzienā, lai dotos ārā ar rokām rakt

<sup>929</sup> Ozols, J. *Patiesība par pasaules karu*. Jelgava: J. F. Stefenhāgens un dēls, 1917. 144. - 145., 148., 167. - 168., 176. - 178. lpp.

<sup>930</sup> VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 39. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>931</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 44. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>932</sup> Pazare, I. Devīni mēneši vācu ieņemtā Kurzemē. *Jaunais Vārds*, Nr. 42, 20.02.1916.

<sup>933</sup> Nelson, R. 'Unsere Frage ist der Osten'. Representations of the Occupied East in German Soldier Newspapers, 1914-1918. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. Vol. 51, No. 4, 2002. pp. 500.; sk. arī: Liulevicius, V. G. German military occupation and Culture on the Eastern front in World War I. In: Ingrao, C., Szabo, F. (eds.). *The Germans and East*. Purdue University Press, 2007. pp. 206.



kartupeļus; kādā tumšā kambarī gulēja kāds garīgi slimais ar plaši atplēstu muti, kurā rāpoja mušas, lidojot iekšā un ārā. Nožēlojams skats!”<sup>934</sup>

Vienlaikus *Ober Ost* publikācijas un frontes avīzes uzsvēra vācu karavīriem “izmantot karu kā iespēju kulturālai attīstībai, ceļot [kopējo zemes] līmeni.”<sup>935</sup> Šīm mērķim kalpoja ne tikai kinoteātri, kas ar sevišķu Vācijas Ārlietu ministrijas militāro jautājumu nodaļas 1918. gada janvārī apstiprinātu programmu darbojās vairākās Kurzemes apgabala pilsētās (Dobelē, Jelgavā, Liepājā, Ventspilī u.c.)<sup>936</sup>, bet arī teātri – gan vācu karavīru, gan arī vācu civilpersonu.

*Ober Ost* teritorijā visbiežāk uzvestā luga, kuru atsevišķi pētnieki pat nodēvējuši par “okupācijas tematisko drāmu”, bija Frīdriha Šillera “Vallenšteina nometne”, kas vienlaikus bija arī P. fon Hindenburga iecienītākā izrāde.<sup>937</sup> Tās sižets risinās Trīsdesmit gadu kara laikā, un, kā norādīja vēsturnieks un literatūrzinātnieks Stefans Deiviss, F. Šillera aprakstītā “kara pasaule bija pielīdzināma [vācu karavīru] totālā kara pieredzei Austrumu frontē”, kur tie atradās svešā, nacionāli daudzveidīgā zemē, pielīdzinot sevi ģenerāļa Vallenšteina *landsknehtiem* (vācu val. – kara algotnis) Bohēmijā, kura personības idealizācijā tika vilktas paralēles ar P. fon Hindenburga lomu *Ober Ost* (jāatzīmē, ka 1918. – 1919. gadā Baltijā esošo brīvkorpusu karavīri mēdza pārņemt šādu pašidentitātes formu, dēvējot sevi par *landsknehtiem*,<sup>938</sup> kas lika, piemēram, Veimāras Republikas pirmajam aizsardzības ministram Gustavam Noskem norādīt, ka viņš “nespēj kontrolēt šādus mazos Vallenšteinus”).<sup>939</sup>

*Ober Ost* vērtēja teātri kā savdabīgu jebkuras tautas kultūras līmeņa atspulgu, kas okupācijas varas interpretācijā, protams, bija nepieredzēti zems okupētajām tautām. Preses nodaļā strādājošais, Džūkstē dzimušais Vācijas armijas leitnants Frīdrihs fon Vilperts, kura vecāki bija Kurzemes guberņu pametuši 1905. gada revolūcijas laikā, 1917. gadā izdevumā *Das Land Ober Ost* raksturoja pārvaldes redzējumu par teātra un kultūras stāvokli zemē:

“Teātris ir ļoti laba mēraukla tautas kultūras stāvoklim. Jo tikai tur, kur arī tautas vienkāršie slāņi nosliecas uz augstākiem ideāliem, kur plašākās masās ir atrodamā arī rosīga garīgā dzīve, veiksmīgi attīstīsies arī skatuves māksla. [...] Visai nožēlojamu vietu teātris ieņēma lietuviešu un latviešu garīgajā dzīvē. Abas tautības galvenokārt veido sīkzemnieki un strādnieki, par kuriem saistībā ar garīgo dzīvi var runāt tikai pieticīgi. Salīdzinoši neliels skaits patiesi izglītotu cilvēku pārvaldīja kādu citu lielu, vadošu valodu, un citu tautu literatūra un māksla veidoja [šo dažu cilvēku] garīgo uzturu, taču pašu nacionālās mākslas radīšana gandrīz vispār netika virzīta – katrā ziņā tai nav vēra ņemamu augļu. Un, ja arī tagad var runāt par latviešu literatūru, tā tomēr īsti nav latviešu produkts. Tas ir vācu gars latviešu domu pasaulē. Izglītotie vācieši ir radījuši pamatus, uz kuriem latviešu literatūra var attīstīties.”<sup>940</sup>

<sup>934</sup> Kriegsfahrt durch Litauen und Kurland. Im Gottesländschen – Die “Barbaren” pflegen lettische Krüppel. Barone, Adlige und Bauern. *Düna Zeitung*, Nr. 9. 23.04.1916.

<sup>935</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* S. 141.; Vairāk par vācu karavīriem “piedāvātajām pašidentitātes formām” karā un okupētajos apgabalos sk.: Lipp, A. *Meinungslenkung im Krieg. Kriegserfahrungen deutscher Soldaten und ihre Deutung 1914-1918*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003. S. 221-225.

<sup>936</sup> Merkblatt. Militärische Stelle des Auswärtigen Amtes, Bild- und Film-Amt, Abteilung Frontdienst. 7.01.1918. LNA LVVA, 767. f., 1. apr., 115. l., 5. lp.; LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 49. l., 1. lp.; Vairāk par kino lomu Vācijas kara propagandā Pirmā pasaules kara laikā sk.: Oppelt, U. *Film und Propaganda im Ersten Weltkrieg. Propaganda als Medienrealität im Aktualitäten- und Dokumentarfilm*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2002. S. 99-157.

<sup>937</sup> Davies, S. *The Wallenstein Figure in German Literature and Historiography 1790-1920*. London, New York: Routledge, 2010. pp. 175.; Liulevicius, V. G. From Ober Ost to Ostland? In: Gross, G. P. (Ed.) *The Forgotten Front. The Eastern Theater of World War I, 1914-1915*. Kentucky: University Press of Kentucky, 2018. pp. 251.; Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 142.

<sup>938</sup> Sk. piem.: Balla, E. *Landsknechte wurden wir... Abenteuer aus dem Baltikum*. Berlin: W. Kolk, 1932.

<sup>939</sup> Davies, S. *The Wallenstein Figure in German Literature and Historiography 1790-1920*. London, New York: Routledge, 2010. pp. 175.; Sk. arī: Noske, G. *Von Kiel bis Kapp: zur Geschichte der deutschen Revolution*. Berlin: Verlag für Politik und Wirtschaft, 1920. S. 183-184.

<sup>940</sup> *Das Land Ober Ost...* S. 411, 418.

Tādējādi pašu okupētāju redzējumā militārajai pārvaldei un Kurzemes apgabalā esošajiem vācu karavīriem bija jāturpina veidot “pamati” latviešu kulturālajai attīstībai, turpinot jau pēdējos gadsimtos iesākto. A. fon Goslera vietnieks Kisters, piemēram, 1918. gada sākumā pauda gandarījumu, ka vācu virsnieki un instruktori no Vecaucē esošās lidotāju skolas Dobeles latviešiem sniedz teātra izrādes, turklāt atsevišķos gadījumos latviešus pat iesaistīja to veidošanā, kas izraidīja vietējo policijas struktūru neapmierinātību, jo šāds solis iepriekš netika saskaņots.<sup>941</sup> Vācijas okupācijas laikā sevišķi aktīvs bija Liepājas teātris, kuram bija jāuzņemas vadoša loma “teātra dzīvē” Kurzemes apgabalā, uzvedot izrādes tikai vācu valodā. Tā darbībā iesaistīja arī armijas militārpersonas, uzvedot Vācijā populāras lugas, rīkojot dažādus Vācijas monarhiju slavinošus pasākumus un izstrādājot arī publikācijas Kurzemes apgabalā iznākošajā presē.<sup>942</sup> Jāatzīmē, ka militārās pārvaldes iekšējās kultūras politikas nozīmīga daļa bija arī latviešu tuvināšana vācu kultūrai, organizējot dažādus publiskus pasākumus, aicinot uz Kurzemes apgabalu no Vācijas dzejniekus, kas uzstājās publiskos lasījumos, dažāda līmeņa teātra trupas, mūziķus un māksliniekus, kas ņēma dalību pārvaldes organizētos, latviešiem paredzētos “Tēvzemes vakaros”, kuru ieejas biļetes ļāva atrasties ārpus dzīvesvietas neilgu laiku pēc komandantstundas sākuma.<sup>943</sup>

Līdzās iepriekš minētajiem aspektiem, būtiski latviešu denacionalizācijas procesā bija arī Krievijas impērijas simbolu un krievu valodas rakstības (kirilicas) izskaušana no publiskās telpas, aizstājot tirdzniecību vietu nosaukumu izkārtnes un veicot citus pasākumus. Šādas metodes tika praktizētas lielākajā daļā Centrālā bloka valstu okupēto teritoriju kā, piemēram, Serbijā, kur Austroungārijas pārvalde teicās mērķtiecīgi “pārveidot” serbu “nacionālos simbolus”, pārdēvējot ielas, samazinot serbu valodas lomu publiskajā telpā, kā arī demontējot nacionālas nozīmes pieminekļus, to klasificējot kā savdabīgu “kultūras karu”.<sup>944</sup> Lai gan, baidoties no iedzīvotāju pilnīgas atsvešināšanas, *Ober Ost* teritorijā tika ievērots kanclera 1915. gada aizliegums pārdēvēt pilsētu ielas un laukumus<sup>945</sup>, Kurzemes militārās pārvaldes struktūras kultūras politikas ietvaros teicās realizēt līdzīgas, tālejošas pārmaiņas, radot jaunus varas simbolus un tradīcijas. 1916. gadā, piemēram, A. fon Goslers ar zināmu lepnumu atzīmēja, ka Liepājā – “pilsētā bez neviena pieminekļa” – pie Kūrmājas majiā atklāts piemineklis tās “atbrīvotājiem” ar Vilhelma II krūšu tēla atveidu (dēvēts arī par “Hindenburga kolonnu”<sup>946</sup>), turklāt atklāšanas pasākumā bija izlikti arī “izrotāti” P. fon Hindenburga u.c. militārpersonu portreti.<sup>947</sup> Neskatoties uz to, ka nepastāvēja mērķtiecīga Kurzemes militārās pārvaldes

<sup>941</sup> LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 49. l., 7., 9., 17. lp.

<sup>942</sup> Lokales. *Libausche Zeitung*, Nr. 23, 28.01.1916.; Schipperlied. *Libausche Zeitung*, Nr. 64, 17.03.1916.; Jāatzīmē, ka Liepājas teātrī 1915. gadā savu karjeru uzsāka arī pazīstamais vācu aktieris Kornāds Veits, kurš veselības problēmu dēļ vairs nespēja pildīt dienestu frontē, un kurš uz Liepāju devās pēc paziņas, Liepājas teātra aktrises Lūcijas Manheimas uzaicinājuma vēstules. Pasaules slavu K. Veits ieguva pēc lomas 1942. gada ASV romantiskās drāmas filmā “Kasablanka” (*Casablanca*). Sk.: Allen, C. J. *Conrad Veidt: From Caligari to Casablanca*. Boxwood Press, 1987. pp. 16.

<sup>943</sup> LNA LVVA, 5434. f., 3. apr., 12. l., 3., 4., 13., 14., 17., 23., 26., 28., 30. lp.; Bieder, H. Weißrussland unter deutscher Militärverwaltung im Ersten Weltkrieg (Sprach- und Kulturpolitik im Gebiet „Ober Ost” in den Jahren 1915–1918). *Studia Białorusienistyczne* 9, 2015. S. 231.

<sup>944</sup> Scheer, T. The Perfect Opportunity to Shape National Symbols? Austro-Hungarian Occupation Regimes during the First World War in the Adriatic and the Balkans. *Acta Histriae*, Vol. 22, No. 3, 2014. pp. 678,

<sup>945</sup> Schrift. Für das Verhalten der Truppen in dem Besetzten Gebiet Russlands, Bes. Warschau, mitgeteilt auf Wunsch des Reichskanzlers. 1915. LNA LVVA, 5434. f., 1. apr. 511. l., 178. lp.

<sup>946</sup> Cerūzis, R. 1917. gada norises Baltijā un Krievijā tā laika vācu publicistikas redzējumā. Grām.: Ciganovs, J. (Sast.). *Demokrātiskie procesi Austrumu un Centrālajā Eiropā 1917. gadā: politiskie, militārie, sociālie un kultūras aspekti*. Konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2017. 37. lpp.

<sup>947</sup> IV Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Juli 1916. S. 18. HStAS, E 130a, Bü 1157.; Piemineklis “Liepājas atbrīvotājiem” tika atklāts pilsētas ieņemšanas gadadienā 1916. gada 7. maijā, un demontēts ar iedzīvotāju līdzdalību 1919. gada 26. jūnijā. Sk.: 33. dokuments. 2. vieglo kreiseru eskadras komandiera komodora A. Dafa ziņojums admirālītātes sekretāram par stāvoklim Latvijā. Liepāja, uz kuģa “Caledon” klāja, 1919. gada 30. jūnijā. Grām.: Jēkabsons, Ē., Zariņš, K. *Latvijas Neatkarības karš 1918. – 1919. gadā:*

“pieminekļu politika”, šāda reprezentācija publiskajā telpā funkcionēja kā “varas hierarhiju” iezīmējoša vieta.<sup>948</sup>

Jāatzīmē, ka līdzīgā manierē tika reprezentēts “vācu kultūras darbs”, atjaunojot vai izbūvējot dažādus infrastruktūras objektus un satiksmes ceļus, kuri tika nodēvēti dažādu vācu politiķu, ķeizara ģimenes locekļu, Vācijas pilsētu vai militārpersonu vārdos. Piemēram, 1916. gada jūlijā tika atklāts jauns tilts pāri Abavai un atjaunots Tukuma-Jaunsātu-Kandavas-Talsu ceļš, kuri attiecīgi tika nosaukti par “Hindenburga tiltu” un “Lūdendorfa ceļu”. Kurzemes apgabalā iznākošajā presē militārā pārvalde sevi pretnostatīja nekompentajai Krievijas pārvaldei, norādot, cik strauji tiek sasniegts rezultāts, kad darbu organizē vācieši:

“Kopš 100 gadiem atpakaļ un tā vienmēr vēlākos gados Tukuma un Talsu apriņķa iedzīvotāji bija centušies pēc šāda jauna satiksmes ceļa, it īpaši pēc jauna, varena tilta pār Abavu. Vairākkārt krievu valdībai tika piedāvāti materiāli, roku un zirgu spēks, un tikai tīrie izdevumi tika lūgti. Gan dažas reizes tika apsolīts lūgumu ievērot, tomēr to vienādi atlika. Šā gada marta mēnesī interesenti griezās pie apriņķa pārvaldes un aizrādīja uz šī satiksmes ceļa svarīgumu, 10. aprīlī pienāca vācu pārvaldes priekšnieka atļauja un būves darbi tika tūliņ uzsākti un 10. jūlijā tilts un ievērojamais satiksmes ceļš bija gatavs. [...] Iesvētīšanas diena bija nolikta uz 18. jūliju, lai līdz ar to svinētu gada svētkus vācu kara pulku pāriešanai pār Abavu [...]”<sup>949</sup>

Kultūras politikas ietvaros tika realizēta arī dažādu svētku atzīmēšanas maiņa latviešu sabiedrībā, pielāgojot to vācu tradīcijām.<sup>950</sup> Piemēram, tika aizliegta Ziemassvētku u.c. reliģiska rakstura svētku atzīmēšana pēc Jūlija kalendāra, norādot, ka tas ir jādara saskaņā ar Vācijā un Kurzemes apgabalā spēkā esošo Gregora kalendāru.<sup>951</sup> “Neierasto” Ziemassvētku atzīmēšanu 1915. gada nogalē, piemēram, savā dienasgrāmatā izcēla arī K. Vesmanis, norādot arī uz kopējo svētku atzīmēšanu ar vācu karavīriem:

“Pēc jaunā kalendāra Ziemassvētku vakars. Bijām Balčos pie prūšiem uz eglīti. Dziedājām vācu valodā Klusa nakts, svētā nakts un vēl kādas dziesmiņas. Pēc tam mūs pacienāja ar cepumiem un kakao un beidzot pasniedza tēju ar konjaku. Gūstekņi dabūja katrs pa pieci gabaliņi cukura, pieci papirosi, divi cigāri un drusciņ tējas. No mums desmit klaipi maizes. Ziemassvētki mums jāsvētī neparastā laikā, jau 12. decembrī, jo pavēle skan, ka jārikojas pēc jaunā kalendāra. Sataisījām eglīti ar pašu lietām vaska svēcītēm. Atnāca prūši. Dziedājām Ziemassvētku dziesmas.”<sup>952</sup>

Tomēr šādas prakses “iedzīvināšana” iedzīvotājos radīja sarežģījumus un ne vienmēr tas izdevās. A. H. Bernevics 1917. gadā savā Jelgavā publicētajā izdevumā par “evaņģēliski luteriskās baznīcas piedzīvojumiem karalaikā” ar rūgtumu secināja, ka latvieši “bezmaz boikotē” svētkus, kas tagad jāatzīmē pēc jaunā kalendāra, tai skaitā Ziemassvētkus, Vecgada vakaru un Zvaigznes dienu, jo “uz dievkalpojumiem latviešu valodā pilsētās neierodas neviens

---

*Lielbritānijas kara flotes ziņojumi / Latvian War of Independence: Reports of British Royal Navy.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019. 299. lpp.

<sup>948</sup> Vairāk par pieminekļu lomu publiskajā telpā sk.: Kruks, S. *Ārtelpas skulptūras semiotika, ekonomika un politika. Pieminekļu celtniecība un demontāža Latvijā, 1914-2010.* Rīga: Neputns, 2011. 43. lpp.

<sup>949</sup> Kurzeme. *Dzimtenes Ziņas*, Nr. 60, 29.07.1916.

<sup>950</sup> Vairāk par svētku atzīmēšanu un tradīciju lomu Pirmā pasaules kara laikā Latvijā, sk.: Boldāne-Zeļenkova, I. *Pirmais pasaules karš un tradīcijas.* Grām.: Jēkabsons, Ē. (Atb. red.) *Karš un sabiedrība Latvijā, 1914-1920.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021. 316. - 347. lpp.

<sup>951</sup> *Verordnungsblatt der Deutschen Verwaltung für Kurland.* Nr. 6. 15.01.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 9. l., 45. lp.

<sup>952</sup> Vesmanis, F. *Klausieties pagātnes soļos.* Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, 2013. 138. lpp.

cilvēks.” Arī šajā gadījumā A. H. Bernevicis problēmu saskatīja pašos latviešos, kuri saimnieciskajā smagumā vainojot “nevis karu, bet vāciešus.”<sup>953</sup>

Reliģijas jautājumiem kā “atslēgai” denacionalizācijas procesam A. fon Goslers un militārā pārvalde piešķīra sevišķu nozīmi. Evaņģēliski luteriskā ticība tika uztverta ne tikai kā vāciešus un latviešus vienojošs elements Kurzemes apgabalā, bet arī kā instruments latviešu mērķtiecīgai tuvināšanai vācu kultūrai.<sup>954</sup> Uzskatot, ka latviešu izglītības pirmsākumi meklējami vācu garīdznieku apgaismības centienos, sākotnēji pastāvēja pat iecere kā skolotājus latviešu skolās iecelt garīdzniekus, tomēr skolotāju trūkuma dēļ no šādas pieejas militārā pārvalde bija spiesta atteikties (jautājumu saistību apliecina, piemēram, arī vienotu “Skolu un baznīcu” nodaļu pastāvēšana gan *Ober Ost* štābā Kauņā, gan arī Kurzemes militārās pārvaldes administrācijā Jelgavā).

Jau 1916. gada vasarā A. fon Goslers vērsās pret dažādu konfesiju darbību Kurzemes apgabalā, raksturojot, piemēram, baptistus un irvingiešus kā “vācu interesēm neatbilstošus”. Viņš rīkojumā visu apriņķu priekšniekiem norādīja, ka “latviešu baptisti izvērš propagandu, kas traucē konfesionālo mieru”, jo viņi baptismu dēvē par “latviešu nacionālo ticību”, pretnostatot to vācu evaņģēliski luteriskajai ticībai, kam pieder vairums latviešu.<sup>955</sup> Rezultātā A. fon Goslers noteica vairākus ierobežojumus “baptistiem, irvingiešiem un citām konfesijām”, norādot, ka “jebkāda viņu ticības propaganda ir aizliegta”, ierobežojumos iekļaujot arī aizliegumu luterticīgām personām pāriet kādā no minētajām konfesijām – to darīt bija ļauts tikai ar A. fon Goslera personīgu atļauju.<sup>956</sup> Ņemot vērā irvingiešu nelielo skaitu pirmskara Kurzemes guberņā (vēsturniece Kristīne Ante, piemēram, secināja, ka irvingiešu skaits 19. gadsimta 70. gados “bija noturīgi neliels, nepārsniedzot 200 ticīgo”<sup>957</sup>), A. fon Goslera bažas par viņu lielo ietekmi šķiet nepamatotas. Luteriskā baznīca tika uztverta kā varas instruments militārās pārvaldes mērķu sasniegšanai, un, kā norādīja A. Zerafīms, “šādas neskaitāmas sektas Kurzemes rietumos un ziemeļos” radīja “sevišķi neērtu problēmu organizētajai zemes baznīcai.”<sup>958</sup>

Zināma kulminācija, kurā savijās gan svētku atzīmēšanas tradīcijas, gan reliģiskie, “vācu kultūrai tuvinošie” aspekti, bija Kurzemes militārās pārvaldes un Kurzemes Evaņģēliski luteriskās baznīcas kopēji organizētās svinības par godu Reformācijas sākuma 400 gadadienai 1917. gada 31. oktobrī. Svinību ietvaros visā apgabalā tika organizēti dievkalpojumi, skolēniem ar A. fon Goslera rīkojumu tika piešķirtas brīvdienas, kā arī, piemēram, Kuldīgas pilsēta vēlā pēcpusdienā uz stundu tika izgaismota, kas, visticamāk, nebija noticis kopš kara sākuma.<sup>959</sup> Vēlāk A. Zerafīms atmiņās norādīja, ka “mūsu pārvalde šiem svētkiem piešķīra sevišķu nozīmi, jo tajos varēja piedalīties gan vācieši, gan latvieši”, uzsverot, ka “abām politiski dalītajām nacionalitātēm evaņģēliskā apziņa ļāva rast arvien kopīgu pamatu, kur vienai otrai atrast.”<sup>960</sup> Par baznīcas lomas un “vāciskuma stiprināšanu” A. H. Bernevicam tajā pašā dienā tika piešķirts Leipcigas Universitātes goda doktora tituls, diplomā norādot, ka tas pasniegts par “Luteriskās baznīcas uzturēšanu Kurzemē vismagākajā laikā, kā arī par tās jauno pārveidi atbrīvošanas dienās [...]”, ko viņš veicis, esot “uzticīgs vācu būtības sargs Baltijas tautā.”<sup>961</sup>

<sup>953</sup> Bernewitz, A. *Die Kriegerlebnisse der Ev.-Luth. Kirche in Kurland und Litauen*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1917. S. 27.

<sup>954</sup> Kuessner, D. *Landesbischof D. Alexander Bernewitz 1836-1935. Vom Baltikum nach Braunschweig*. Willi Rihn, Hans Dieter Rihn: Blomberg, 1985. S. 31.

<sup>955</sup> LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 42. l., 1. lp.

<sup>956</sup> Turpat. 19. lp.

<sup>957</sup> Ante, K. *Kurzemes guberņas kristīgās draudzes 19. gs. otrajā pusē: konfesionālisma iezīmes*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2011. 167. lpp.

<sup>958</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen an Kurland. 1915-1918*. LNA LVVA, 4011. f., 2. apr., 605. l., 89. lp.

<sup>959</sup> Kuessner, D. *Landesbischof D. Alexander Bernewitz 1836-1935. Vom Baltikum nach Braunschweig*. Willi Rihn, Hans Dieter Rihn: Blomberg, 1985. S. 31.

<sup>960</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 84. lp.

<sup>961</sup> Kuessner, D. *Landesbischof D. Alexander Bernewitz 1836-1935. Vom Baltikum nach Braunschweig*. Willi Rihn, Hans Dieter Rihn: Blomberg, 1985. S. 31.

**“Ārējā” kultūras politika.** Līdzās politikai, kas bija vērsta uz Kurzemes apgabalā dzīvojošo latviešu denacionalizācijai caur “kultūras darbu”, militārā pārvalde ieguldīja ievērojamus līdzekļus savas darbības “popularizēšanai” ārpus *Ober Ost* teritorijas. Tās mērķis bija ne tikai ietekmēt ārvalstīs vai Krievijas impērijas kontrolētajā teritorijā esošo latviešu uzskatus par Vācijas armijas klātbūtni Kurzemē, bet arī veicināt labvēlīga militārās pārvaldes tēla radīšanu pašā Vācijā, kur kara gaitā ievērojami pieauga kritika par tās darbu. Vienaļķus svarīgs aspekts bija caur ārējo kultūras politiku pamatot Vācijas karaspēka klātbūtni Kurzemes apgabalā, atspoguļot vācu faktora civilizējošo lomu un radīt sabiedrībā atbalstošu noskaņojumu okupēto teritoriju ilgtermiņa politiskai sasaistei ar Vācijas impēriju, sevišķi pēdējos divos kara gados, kad jautājums bija guvis jaunu aktualitāti.

Ārējā kultūras politika tika realizēta divos līmeņos – *Ober Ost* administrācijā un atsevišķo apgabalu pārvaldēs. Augstākajā līmenī to centralizēti vadīja *Ober Ost* Preses nodaļa Kauņā, kura līdzās citiem veicamajiem uzdevumiem tiecās mērķtiecīgi ietekmēt sabiedrisko domu Vācijā, mēģinot “radīt vienotu okupētās teritorijas un *Ober Ost* “valsts” tēlu ārpusaulei, uzsverot apgabala unikālo raksturu, komplicēto dažādību, un kā vācu administrācija veiksmīgi to pārvalda”, jo neviens cits to iepriekš nav spējis.<sup>962</sup> Tas tika darīts ne tikai ar jau iepriekš aprakstīto, *Ober Ost* izstrādāto propagandas izdevumu palīdzību, bet arī nosūtot iepriekš sagatavotus rakstus un informatīvus ziņojumus Vācijas preseī, ar kuras pārstāvjiem Preses nodaļas darbinieki pastāvīgi uzturēja sakarus. Nozīmīgākais periodiskais izdevums, kuru regulāri kopš 1916. gada oktobra sagatavoja *Ober Ost*, bija tā sauktā “B Korespondence” (*Korrespondenz B*), kura nosaukumā ietvertais “B” tika atvasināts no Preses nodaļas vadītāja F. Bertkausa uzvārda.<sup>963</sup> Tā publiski paustas mērķis bija informēt par “politisko, saimniecisko, zinātnes un mākslas dzīvi *Ober Ost*”, un tas funkcionēja kā rūpīgs propagandas instruments, kuru nosūtīja vadošo Vācijas preses izdevumu redakcijām un valsts politikajai vadībai.

Sadarbojoties ar Kauņu, “ārējās kultūras” politiku realizēja arī Kurzemes militārās pārvaldes struktūras. Viena no redzamākajām tās izpausmēs bija dažādu žurnālistu un Vācijas politiķu braucienu organizēšana Kurzemes apgabalā, tiecoties pēc labvēlīgas publicitātes un politiska atbalsta. Papildus tiem bija jākalpo kā apliecinājums vācbaltiešiem un latviešiem, ka Vācija ir ieinteresēta varas saglabāšanā pār Kurzemi. A. fon Goslers vēlāk atmiņās atzīmēja, ka “nepagāja ne nedēļa, kad neieradās kāda ievērojama personība”, norādot, ka “firstu, ministru, parlamentāriešu, žurnālistu un citu ievērojamu personu” vizītes aizņēma ievērojamu daļu no viņa trim Jelgavā pavadītajiem gadiem.<sup>964</sup> Bez šaubām nozīmīgākie bija trīs ķeizara Vilhelma II Kurzemes apgabala apmeklējumi (1916. gada maijs, 1917. gada jūlijs un septembris), kuriem, kā norādīja A. fon Goslers, militārā pārvalde gatavojās “kā eksāmenam”, jo, līdzās iespaida atstāšanai uz vācbaltiešiem un latviešiem, bija nepieciešams gūt politiska atbalsta apliecinājumu no Vācijas augstākās vadības viņa paša pārvaldes realizētajai politikai.<sup>965</sup>

1917. gada vasarā Ē. Lūdendorfs pavēlēja uzsākt sevišķas “tēvzemes mācības” izstrādi un ieviešanu visā Vācijas armijā, pamatojot to ar nepieciešamību vācu karavīriem skaidrot “kara mērķus un nozīmi” laikā, kad karš jau turpinās trešo gadu.<sup>966</sup> Tādējādi Ē. Lūdendorfs acīmredzot daudz plašākā līmenī tiecās Vācijas armijā ieviest jau *Ober Ost* teritorijā piekopto praksi kultivēt vācu karavīros sevišķu “misijas apziņu” pasaules kara apstākļos. Aicinot “politisko skaidrošanas darbu” paplašināt arī uz Vācijas civiliedzīvotāju ietekmēšanu, Vācijas armijas ģenerālštāba Preses nodaļa (*Kriegspressamt*) programmas izstrādi uzsāka 1917. gada septembrī, dodot pavēli visu armijas korpusu komandieriem piesaistīt pie subordinētām armijas vienībām, lazaretēm u.c. struktūrām sevišķus pasniedzējus no virsnieku vidus mācību darba

<sup>962</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 116.

<sup>963</sup> Nelson, R. *German Soldier Newspapers of the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. pp. 38.

<sup>964</sup> BArch MA, N98/2, S. 16-17.

<sup>965</sup> BArch MA, N98/2, S. 23.

<sup>966</sup> Nelson, R. *German Soldier Newspapers of the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. pp. 38.

veikšanai, kā arī paralēli ierīkot bibliotēkas, kurās atrastos tikai iepriekš apstiprinātas “mācību grāmatas” politisko procesu skaidrošanai.<sup>967</sup>

Vācijas armijas ģenerālštāba uzsāktā “tēvzemes mācība” vācu karavīriem un civiliedzīvotājiem zināmā mērā atspoguļoja jau *Ober Ost* apgabalos pielietotās “kultūras darba” metodes. Ziņojumā par “tēvzemes mācības” organizatoriskajiem aspektiem tika norādīts, ka, piemēram, civiliedzīvotāju redzējuma ietekmēšanai ir jāizmanto ne tikai bibliotēkas un prese, bet arī teātri, kino izrādes, kā arī braucieni pie zemniekiem uz saimniecībām, kur tiktu izplatītas armijas u.c. “piemērotu personu” izdotas brošūras un raksti, turklāt vienlaikus būtu jāorganizē priekšlasījumi un mācību stundas visu līmeņu skolās.<sup>968</sup>

Vācijas armijas “izglītošanas” procesā iesaistījās arī Kurzemes militārā pārvalde, kas saskaņā ar iespēju skaidrot ne tikai Kurzemes apgabala ilgtermiņa nozīmi Vācijai, bet arī tiecās caur Ē. Lūdendorfa iniciēto “tēvzemes mācību” pamatot latviešu denacionalizācijas un ģermanizācijas nepieciešamību Vācijas sabiedrībā. Sadarbojoties ar Vācijā esošajām vācbaltiešu organizācijām, 1917. gada rudenī Vācijas armijas ģenerālštāba Preses nodaļai tika iesniegts “saraksts ar pieejamajiem vācbaltiešu runātājiem”.<sup>969</sup> Dokumentā norādīti kopumā 24 vācbaltieši, viņu iespējamās lekciju vai referātu tēmas, kā arī par katru individuāli sniegtas ziņas par izcelsmi, zinātniskajām un sabiedriskajām interesēm, reputāciju, prezentācijas spējām, darba pieredzi u.c. aspektiem. Starp piedāvātajiem runātājiem bija arī Tērbatas jurists A. Folks, kurš jau iepriekš bija aicinājis “nevērtīgos” latviešus pilnībā ģermanizēt, Kurzemes militārajā pārvaldē strādājošo R. Zerafima un A. Zerafima brālis Ernsts Zerafims, kurš 1915. gadā bija izsūtīts uz Sibīriju<sup>970</sup>, un kurš referēja par “Krievijas ārprātu” (*Wahnsinn*), sniedzot liecības arī par piedzīvoto Iekškrīvijā, kā arī, piemēram, Rīgas ārsts, medicīnas doktors Pauls Emīls Bergengrīns, kurš 1918. gada sākumā Vācijā uzstājās ar priekšlasījumiem par “mūsu vecāko vācu koloniju”, aplūkojot “vācbaltiešu ciešanas rusifikācijas apstākļos, boļševismu, [..] un Baltijas-Somijas vērtību Vācijas impērijai.”<sup>971</sup>

Tomēr nozīmīgākais, uz Vācijas sabiedriskās domas ietekmēšanu vērsta militārās pārvaldes “kultūras” projekts bija ceļojošā Kurzemes izstāde, kuras veidošanā tika iesaistītas visu līmeņu pārvaldes amatpersonas.<sup>972</sup> Ideju par šādas izstādes nepieciešamību iniciēja 1917. gadā Štutgartē dibinātais Ārzemju vāciskuma pētniecības muzejs un institūts (*Museum und Institut zur Kunde des Auslandsdeutschtums*) un tā vadītājs Teodors Venners.<sup>973</sup> Institūta biedri bija guvuši jau līdzīgu pieredzi darbā ar Vācu koloniālo biedrību (*Deutsche Kolonialgesellschaft*) pirms Pirmā pasaules kara, veicinot “vācu intereses” Āfrikā, un organizējot, piemēram, muzeju Togo un veicot citas “kultūras” aktivitātes.<sup>974</sup> A. fon Goslers

<sup>967</sup> Bericht über Umfang und Erfolg der Aufklärungsarbeit bei den stellv. Generalkommandos nach dem Stand September 1917.; Schrift des Kriegspresseamts an die Leiter des Vaterländischen Unterrichts bei sämtlichen A.O.K.'s und stellv. Generalkommandos. 26.10.1917. HStAS, M77-1, Bü 485.

<sup>968</sup> Bericht über Umfang und Erfolg der Aufklärungsarbeit bei den stellv. Generalkommandos nach dem Stand September 1917. HStAS, M77-1, Bü 485, S. 6-8.

<sup>969</sup> Liste der uns zur Vefügung stehenden baltischen Redner. 1917. HStAS, M77-1, Bü 485.

<sup>970</sup> Vairāk sk.: Sk. arī: Seraphim, E. *Nach Sibirien verschleppt. Persönliche Erinnerungen eines aus Dorpat Fortgeführten*. Riga: Verlag bie J. G. Krüger, 1918.

<sup>971</sup> Liste der uns zur Vefügung stehenden baltischen Redner. 1917.; Maueranschlag. Unter dem Joche des Moskowitzers. Lichtbildervortrag von Chefredakteur Dr. Ernst Seraphim Riga-Dorpat.; Maueranschlag. Unsere älteste deutsche Kolonie. Vortrag des Herrn Dr. Med. Bergengruen-Riga. HStAS, M77-1, Bü 485.

<sup>972</sup> Par izstādēm kā propagandas komunikācijas medijiem un to lomai “ienaidnieka tēla” un priekšstatu konstruēšanā Vācijas impērijā Pirmajā pasaules karā sk.: Beil, C. *Kriegsausstellungen. Präsentationsformen des Weltkriegs für die "Heimatfront"*. In: G. P. Groß (Hrsg.). *Die vergessene Front - der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2006. S. 318-333.

<sup>973</sup> BArch MA, N98/2, S. 45.

<sup>974</sup> Sitzung des Ausschusses am Freitagad, den 30. Juni 1911, im Sitzungssaal der Deutschen Kolonialgesellschaft. BArch, R8023 (Deutsche Kolonialgesellschaft)/650 (Deutsches Auslands-Institut Stuttgart. - Museum und Institut zur Kunde des Auslandsdeutschtums und zur Förderung deutscher Interessen im Ausland), S. 25-31.; Schrift an den Keiserlichen Gouverneur von Togo dem Herzog Adolf Friedrich zu Mecklenburg. 30.10.1913. BArch, R8023/649 (Landesmuseum für das Schutzgebiet Togo. März 1911 - März 1913), S. 11.

1917. gada 23. jūnijā visu apriņķu priekšniekiem deva pavēli ņemt dalību izstādēs veidošanā, lai “sniegtu pēc iespējas vāciskāku priekšstatu par Kurzemi”, izveidojot katrā apriņķī darba grupas eksponātu atlasei; paralēli par visas izstādes organizēšanas un izstrādes vadītāju iecēla A. Zerafimu.<sup>975</sup> Viņš vēlāk norādīja, ka A. fon Goslers piekrita izstādes veidošanai tikai tāpēc, ka tas ļāva popularizēt militārās pārvaldes darbu vāciskuma uzturēšanā Kurzemē, turklāt pastāvēja cerības, ka tai būs labvēlīgi rezultāti arī politiskā plaknē (iespējamās aneksijas un kolonizācijas jautājumos); tādejādi izstādes veidošanai tika piešķirts arī ievērojams daudzums Kurzemes militārās pārvaldes līdzekļu – vairāk nekā 15 000 Vācijas marku.<sup>976</sup>

Problemātisks bija jautājums par izstādes saturiskajiem akcentiem, galvenokārt – cik lielā mērā atspoguļot latviešu un viņu vēsturi. Ārzemju vāciskuma pētniecības muzeja un institūta Kurzemes militārajai pārvaldei iesniegtajās vadlīnijās bija norādīts, ka izstādes galvenais uzdevums ir atspoguļot “vecāko vācu koloniālo zemi – Kurzemi”, izceļot zemes vēsturi kopumā, saimniecisko attīstību, sabiedrisko dzīvi, vācu valodas mācīšanu latviešu skolās, baznīcu un vāciešu gadsimtiem veikto kolonizācijas darbu.<sup>977</sup> Sākotnējā militārās pārvaldes iecere paredzēja latviešu lomu zemes vēsturē reducēt līdz minimumam. Pret to iebilda, piemēram, vēlākais institūta ģenerālsekretārs Fricis Vertheimers, kurš vēstulē A. Zerafīmam norādīja, ka “izlaižot latvisko, mēs “vācu lietai” nodarām lielu postu; ja jūs esat politiķis un mēģināt sasniegt konkrētu mērķi, tad tas Jums ir jāatzīst. Mums ir skaidrs, ko mēs gribām panākt ar šo izstādi [..].”<sup>978</sup>

Kurzemes ceļojošo izstādi atklāja Štutgartē 1917. gada 10. novembrī, iepriekš publicējot arī Ārzemju vāciskuma pētniecības muzeja un institūta pirmo rakstu krājumu, kas pilnībā bija veltīts Kurzemei un tās “vāciskajai vēsturei” ar S. Brēdriha ievadrakstu.<sup>979</sup> Lai gan detalizēts izstādes katalogs ar skaidrojošiem tekstiem nav saglabājies, pieejamie vizuālie avoti un apraksti liecina par tā paša motīva dominanci, ko Kurzemes militārā pārvalde pastāvīgi uzsvēra saistībā ar veicamo “vācu kultūras darbu” okupētajā zemē. Galvenais uzvars tika likts uz “vadošā” vācu elementa atspoguļojumu, kas, mijiedarbībā ar latviešiem, ir veicinājis to kulturālo attīstību.

Tādejādi izstādes centrā tika reprezentēta savdabīga dualitāte. Latviskais “elements” zemē tika rādīts saistībā ar dažādiem etnogrāfiskiem elementiem, izceļot latviešu tautastērpus, lauku saimniecības, amatniecības prasmes (dažādu rīku izgatavošana, aušana utt.), nedaudz atspoguļojot arī latviešu literatūras attīstību. Tam savukārt tika pretnostatīti vācbaltieši kā vadošs pilsonības slānis, ievērojamu daļu izstādes veltot, piemēram, “turīga Jelgavas vācu iedzīvotāja dzīvokļa atspoguļošanai”.<sup>980</sup> Turklāt izstādē tika iekļauts arī militārās pārvaldes klātbūtnes faktors kā loģisks “vācu kultūras darba” turpinājums, ko izcēla ar sevišķi šim mērķim gleznotiem A. fon Goslera, ģenerāļa Karla fon Harbū un Vācijas 8. armijas komandiera ģenerāļa Oskara fon Itjē portretiem.<sup>981</sup> Jāatzīmē, ka Kurzemes Provincas muzejs Jelgavā izstādei izsniedza arī retus un unikālus materiālus no sava krājuma, piemēram, 18. gadsimta beigu Kurzemes hercoga galma kapelmeistara Franca Ādama Feihtnera *Te Deum laudamus* vijoles

<sup>975</sup> A. von Gossler and die Stadt- und Kreishauptleute. 23.06.1917. LNA LVVA, 6409. f., 1. apr., 56. l., 2. lp.; Bericht der bibliothek des Kurländischen Provinzialmuseums und der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst in Mitau für die Zeit vom 1. Januar – 1. oktober 1917. LNA LVVA, 4060. f., 1. apr., 103. l., 2. lp.

<sup>976</sup> Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 164. lp.

<sup>977</sup> LNA LVVA, 6409. f., 1. apr., 56. l., 3. lp.; Norādījumi par Kurzemes izstādes rīkošanu par baznīcu. Jelgava, 1917.g. 6.07. LKM 2-1606/116-DK.

<sup>978</sup> Brief des Dr. Fritz Wertheimer an August Seraphim. 15.02.1918. LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 215. l., 19. - 20. lp.

<sup>979</sup> *Kurland*. Schriften des Deutschen Auslandsmuseums, No. 1. Stuttgart: Hofbuchdruckerei Greiner und Pfeiffer, 1917.; Kurzemes izstāde Štutgartē. *Rīgas Latviešu Avīze*, Nr. 57, 08.12.1917.

<sup>980</sup> Vairāk sk.: LNA LVVA, 5759. f., 2. apr., 1242. l., 18. lp.; Zariņš, K. Kultūra un izglītība vācu okupētajā Kurzemē un Zemgalē (1915-1917). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata XV*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 100. lpp.

<sup>981</sup> BArch MA, N98/2, S. 45.

partitūras oriģinālo manuskriptu, kā arī pazīstamā Kurzemes un Zemgales hercogistes mākslinieka Johana Heinriha Baumaņa gleznotās medību ainas.<sup>982</sup>

Izstādes atklāšanā Štutgartē, kurā dalību ņēma arī pēdējais Virtembergas karalis Vilhelms II, A. fon Goslers uzstājās ar runu, kurā rezumēja arī sevis paša redzējumu par Kurzemi un tai veltīto izstādi:

“Kad mūsu karavīri iekaroja šo zemi, viņi šķita sevi kā sapnī ceļojam, jo dzirdēja vāciskas skaņas, vācu gaviļējošus sveicienus. Viņiem pavērās daļa no vāciskās dzimtenes [..]. Te ir vācu zeme [..]. Visur ir redzamas vāciskās kārtības un vāciskās skaistuma izjūtas pēdas, un arī latvietis neapšaubāmi ir ieinteresēts vācietībā, jo pēdējā laikā ir skaidri parādījies, ka latviešu zemnieki un arī pilsoņi nostājas vācu pusē.”<sup>983</sup>

Vakarā pēc izstādes atklāšanas sekoja saviesīgs pasākums, kurā Kurzemes militārā pārvalde bija aicinājusi atsevišķus pārvaldes darbiniekus uzstāties ar priekšlasījumiem, kuros tiku atspoguļota Kurzemes vēsture un militārās pārvaldes darbs “senās vācu kolonijas” labā. Citu starpā ar referātiem uzstājās A. Zerafims, kurš runāja par “Baltijas vāciskuma nozīmi”, Talsu apriņķa pārvaldes vadītājs A. fon den Brinkens, kurš aplūkoja Kurzemes saimniecisko attīstību, kā arī Kuldīga apriņķa pārvaldes vadītājs R. Brēdrihs, kurš uzstājās ar priekšlasījumu par vācu kolonizāciju Kurzemē, reflektējot arī par sevis un sava brāļa S. Brēdriha darbību pēc 1905. gada revolūcijas.<sup>984</sup>

Turpmākā gada laikā Kurzemes ceļojošā izstāde tika eksponēta arī Leipcigā, Drēzdenē, Minhenē, Berlīnē u.c. Vācijas pilsētās.<sup>985</sup> A. fon Goslers ņēma dalību arī izstādes atklāšanā Berlīnē 1918. gada 25. janvārī, kur Vilhelma II brālēna, Prūsijas prinča Frīdriha klātbūtnē viņš bija daudz atklātāks par izstādes un sevis paša realizētās politikas mērķiem. Viņš uzsvēra, ka vācietība Kurzemē ir “cauri smagiem laikiem izdzīvojusi 700 gadu”, un tagad karš no jauna ir vērsis Vācijas uzmanību “senajai vācu kolonijai”, uzsverot, ka latvieši “nebūtu nekas bez vācu [kultūras] klātbūtnes”, un viss, ko latvieši jebkad ir sasnieguši, ir sasniegts tikai “pateicoties vācu garam.” Runas noslēgumā A. fon Goslers atzīmēja, ka nepieciešamība pēc koloniālas zemes “veselīgai vācu tautas attīstībai ir neapstrīdams fakts”, un aicināja nepārtraukt “700 gadu seno vēsturi”.<sup>986</sup>

Kurzemes ceļojošā izstāde ar tās eksponātiem tika atgriezta Jelgavā jau pēc Vācijas kapitulācijas – 1918. gada 15. novembrī, to nododot Kurzemes Provinces muzejam, lai gan nav skaidrs, vai no iedzīvotājiem iegūtie eksponāti pilnībā tika atgriezti to īpašniekiem.<sup>987</sup> Jāatzīmē, ka paralēli Kurzemes ceļojošajai izstādei no 1918. gada vasaras Vācijā bija tika eksponēta arī Vidzemei un Igaunijai veltīta izstāde, kurā dominēja līdzīgi motīvi, atspoguļojot latviešu valodas un literatūras attīstību, mūzikas instrumentus (kokli), dievības (Pērkons, Māra) u.c. aspektus.<sup>988</sup>

*Ober Ost* un Kurzemes militārās pārvaldes skatījumā denacionalizācijas procesa, kuru raksturoja vācu valodas un kultūras dominances mākslīga uzspiešana, loģisks iecerētais

<sup>982</sup> *Sitzungsbericht der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresberichte des Kurländischen Provinzialmuseums aus den Jahren 1915-1933*. I Teil. Jelgava: Buchdruckerei “Kurzeme”, 1934. S. IX.

<sup>983</sup> Citēts pēc: Šmite, E. Rīgas pilsētas mākslas muzeja tapšana un muzeja darbības pirmais posms Vilhelma Neimaņa (1849 - 1919) vadībā. Grām.: Šmite, E. (sast.). *Latvijas mākslas vēstures epizodes, 18. gs. beigās – 20. gs. sākums*. Muzeja raksti, Nr. 3. Rīga: Latvijas Nacionālais mākslas muzejs, 2011. 147. lpp.

<sup>984</sup> VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1918. S. 41. TÜR, Est. B-1963.; Seraphim, A. *Meine Kriegserinnerungen...* 167. lp.

<sup>985</sup> VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1918. S. 41. TÜR, Est. B-1963.

<sup>986</sup> Ansprache des Verwaltungschefs von Gossler an Seine Königliche Hoheit den Prinzen Friedrich Wilhelm von Preussen bei der Eröffnung der Kurländischen Wanderausstellung in Berlin am 25. Januar 1918. BArch MA, N98/5, S. 30-33.

<sup>987</sup> Tagebuch Kurländische Wanderausstellung in Deutschland. LNA LVVA, 5759. f., 1. apr., 1526. l., 2. - 60. lp.

<sup>988</sup> LNA LVVA, 7363. f., 5. apr., 59. l., 1. - 18. lp.; Baltijas izstāde Berlīnē. LNA LVVA, 2575. f. (Latvijas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības ārzemēs), 21. apr., 2. l., 83. - 84. lp.



noslēgums būtu bijis pilnīga latviešu u.c. apgabalā dzīvojošo tautu ģermanizācija. Kā pēdējais plānotais solis šajā procesā bija masveidīga un mērķtiecīga vācu izcelsmes iedzīvotāju noņemšana Kurzemes apgabalā jeb kolonizācija, kas eventuāli novestu pie pilnīgas latviešu asimilācijas.

#### 4.1.2. Kolonizācijas politika un tās galvenie aspekti līdz 1917. gada septembrim

Jautājums par Vācijas okupācijas pārvaldes darbību un iecerēm saistībā ar Latvijas teritorijas kolonizāciju 1915. – 1918. gadā, ņemot vērā tās iespējamās sekas, līdz šim gan starpkaru periodā, gan arī mūsdienu publicistikā un vēstures literatūrā Latvijā ir bijusi dominējošā paradigma, caur kuras prizmu vērtēta vācu militārās pārvaldes politika kopumā. Tās korektu atspoguļojumu zināmā mērā ir sarežģījis plašais, ar militāro pārvaldi nesaistītu laikabiedru radītais publicēto un npublicēto avotu klāsts, dažādos viedokļus un redzējumu piedēvējot Vācijas okupācijas pārvaldei, taču ne vienmēr izvērtējot to faktisko ietekmi uz pārvaldes politiku kopumā. Joprojām zinātnisku aktualitāti saglabā jautājums par militārās pārvaldes iecerēm un plāniem vācu izcelsmes cilvēku noņemšanai Kurzemes apgabalā, kā arī – cik lielā mērā tas tika praktiski realizēts laikā, kad Vācijas impērija vēl atradās karastāvoklī ar Krieviju, un okupētās Kurzemes (arī pārējo Baltijas guberņu) turpmākais juridiskais statuss vēl bija neskaidrs. Tādējādi, kā arī norādīja A. fon Goslers, laiks līdz miera līguma noslēgšanai kolonizācijas politikas kontekstā tika traktēts kā “gatavošanās posms”, kurā bija jārada gan juridiski, gan praktiski mehānismi vācu kolonistu masveidīgai iepludināšanai līdzko būtu skaidrība par Kurzemes apgabala ilgtermiņa sasaisti ar Vācijas impēriju.<sup>989</sup>

“Gatavošanās posmu”, kas noslēdzās līdz ar Brestļitovskas miera līguma parakstīšanu 1918. gada 3. martā, savukārt iespējams iedalīt divās hronoloģiski secīgās daļās. To robežpunkts ir 1917. gada septembris, kad tika izveidota Kurzemes Zemes padome un aktīvu, organizētu darbību uzsāka Kurzemes muižniecības kolonizācijas jautājumiem veltītā komisija, daļēji caur kuru militārā pārvalde un vairākas Vācijas militārajai un politiskajai vadībai pietuvinātas organizācijas teicās realizēt vācu izcelsmes noņemšanas gatavošanas praktiskos uzdevumus. Turpmāk aplūkota “gatavošanās posma” pirmā daļa, kurā tika radīti priekšnoteikumi Kurzemes apgabala kolonizācijas uzsākšanai pēc būtības.

**Militārā pārvalde, kolonizācija un vācbaltiešu “trešdaļas nodeva”.** *Ober Ost* virspavēlniecība un Kurzemes militārās pārvalde okupētās zemes kolonizācijas mehānismu radīšanu uzsāka piesardzīgi. Gan Ē. Lūdendorfs, gan arī P. fon Hindenburgs, kurš pēc Kurzemes guberņas ieņemšanas aicināja “turēt visus ceļus vaļā veselīgai zemes kolonizācijai”, vācu karavīru un Krievijā esošo kolonistu noņemšanai *Ober Ost* teritorijā atbalstu pauda jau 1915. gadā, lai gan sākotnēji politiskā stāvokļa dēļ nesteidzās ar konkrētu rīkojumu, paziņojumu vai pavēļu izdošanu atsevišķajiem apgabaliem.<sup>990</sup> Neskatoties uz augstāku rīkojumu neesamību, daudz atklātāks savā publiskajā komunikācijā bija A. fon Goslers, kurš, ierodoties Kurzemē kopā ar kolonizācijas speciālistu M. Zeringu un brāļiem Brēdriehiem, kā arī iepazīstoties ar vācbaltiešu sabiedrību, nolēma daudz plašākā mērogā turpināt jau pirms kara Kurzemes guberņā iesākto kolonizācijas procesu, pirmo reizi 1915. gada oktobrī izklāstot savu redzējumu arī pārvaldes darbiniekiem:

“Līdzjūtīgām domām nav tiesību tikt uzklausītām politikā. Taču šeit pāri visam ir reālas prasības, kas apvienojas ar vācu asiņu balsi. Vācijai ir nepieciešama zeme. Ilgus gadus mums tā bija jāmeklē ārpusē teritorijās, kuras tikai ar lielām pūlēm un upuriem tika padarītas vāciskas. Un tagad mums klēpī ir iekritusi derīga, iepriekš pat necerēta zeme, kas mums ir jānotur un jāpiepilda ar cilvēkiem, lai mums piederētu jauna, gatava, vērtīga

<sup>989</sup> VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1918. S. 17. TÜR, Est. B-1963

<sup>990</sup> Tobien, A. *Die Livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und Russischen Nationalismus*. Berlin: Verlag von Walter de Gruyter & Co, 1930. S. 258.; Stupperich-Potsdam, R. Siedlungspläne im Gebiet des Oberbefehlshabers Ost (Militärverwaltung Litauen und Kurland) während des Weltkrieges. *Jomsburg. Völker und Staaten im Osten und Norden Europas*. No. 5, 1941. S. 348-352.

daļiņa Vācijas! Ir vajadzīga kolonizācijas zeme, kur izvietot pieaugošo vācu tautas dzīvo spēku, [...] un Kurzeme ir tam ideāla. Tam klāt vēl nāk [apstākļi], ka puse latviešu sētu ir pamestas, un daudzi to iepriekšējie īpašnieki vairs neatgriezīsies. [...] [Kopumā] tiks iegūts viens miljons hektāru koloniālas zemes, kas dos vietu vismaz 5000 vācu ģimenēm. Tam līdzās arī latvieši ilgi nevarēs paši pastāvēt. [...] Latvietis vāji vairojas; parasti tam ir divi bērni, bet ir arī pagasti, kur jau pirms kara mirstība bija lielāka par dzimstību. [...] Problēmām, kas liktu šķēršļus latviešu ģermanizācijai, nevajadzētu rasties.”<sup>991</sup>

Arī jautājumā par vācu izcelsmes cilvēku noņemšanu Kurzemē A. fon Goslera jau okupācijas sākumposmā paustie uzskati zināmā mērā reflektēja vadošo vācbaltiešu u.c. kolonizācijas “aktīvistu” publikācijās, vēstulēs, runās un memorandos pausto viedokli par tās nepieciešamību, apjomiem un formu, sevišķi – M. Zēringa un S. Brēdriha. Neilgi pirms kopējā brauciena ar A. fon Gosleru 1915. gada vasarā S. Brēdrihs izstrādāja vairākus rakstus un publikācijas, kuras tika nosūtītas arī Kurzemes militārajai pārvaldei, un kurās viņš puda *Ober Ost* pārvaldei raksturīgo tendenci vērtēt reģionā dzīvojošo “zemāko” tautu vēsturisko attīstību kā pastāvīgi savstarpēju pretstāvi, kuru var pārvarēt tikai ar homogēnu vācu kultūru. To nodrošinātu masveidīga kolonistu iepludināšana. Piemēram, rakstā par “Krievijas tautas psihi” (*Psyche des Russischen Volkes*) viņš norādīja, ka latvieši, igauņi un lietuvieši ir “mazas bezvēstures (*Geschichtslose*) tautu drumsļas, kuras ir atkarīgas no vāciešiem kā kultūras avota”, uzsverot, ka tāda latviešu un lietuviešu “baltu vienotība” nemaz nepastāv, jo “viņi viens otru ienīst kā vilks suni” – tas pārspējot pat naidu, kas savukārt pastāvot starp igauņiem un latviešiem.<sup>992</sup> Tāpat, ņemot vērā latviešu zemo dzimstību, kuru savā uzrunā pārvaldes darbiniekiem 1915. gadā minēja arī A. fon Goslers, S. Brēdrihs aicināja šo apstākli pārvarēt, iepludinot miljonu cilvēku “vāciskuma kultivēšanai”, kas vienas paaudzes laikā latviešiem nodrošinātu tādu pašu likteni, kāds “piemeklēs lietuviešus Austrumprūsijā.”<sup>993</sup> Ar šādām nostādnēm S. Brēdrihs iepazīstināja arī A. fon Gosleru un M. Zēringu kopējā brauciena laikā, kad viņi apmeklēja arī vairāku pirmskara vācu kolonistu dzīvesvietas Kuldīgas apriņķī.<sup>994</sup>

Ir pamats uzskatīt, ka, uzturoties Kurzemē 1915. gada vasarā, S. Brēdrihs bija arī viens no galvenajiem iniciatoriem solim, kas aizsāka praktisku kolonizācijas politikas realizāciju “jaunajos apstākļos” – Kurzemes muižniecības pārstāvju sapulcei Jelgavā 1915. gada 29. augustā, kurā tika pieņemts lēmums nodot Vācijas valdībai par 1914. gada pirmskara vidējo izcenojumu trešdaļu vācbaltiešu muižnieku īpašumā esošo zemju vācu kolonistu noņemšanas nolūkos (vismaz – 400 000 ha<sup>995</sup>), aicinot nodrošināt vismaz miljonu cilvēku ieviešanu.<sup>996</sup> Lēmumā, kuru gan G. fon Manteifels un S. Brēdrihs, gan A. fon Goslers un citas *Ober Ost* amatpersonas nodēvēja par “lielu, patriotisku upuri”, ar kura palīdzību bija iecerēts pierādīt, ka arī “šejienu vācieši nes upurus Vācijas impērijai”, tika norādīts, ka vācbaltiešiem tagad ir pienākums turpināt “septiņsimt gadu ilgušo cīņu par vācu kultūras un tikuma uzturēšanu Dzimtenē, pie pilnas apziņas sekojot savu tēvu piemēram [...]”<sup>997</sup> Neilgi pēc sapulces 1915. gadā iznāca arī S. Brēdriha kolonizācijas jautājumam veltītais darbs “Jaunā Austrumzeme” (*Das neue Ostland*), kurā viņš, atsaucoties uz 29. augusta sapulci, norādīja, ka latviešiem,

<sup>991</sup> Kurland unter Deutscher Verwaltung. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 16, S. 106-107.

<sup>992</sup> Broedrich, S. Die Machtgelüste Russlands. Beitrag zur Psyche des Russischen Volkes. 1915. Denkschrift. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 15, S. 31-35.

<sup>993</sup> Broedrich, S. Kolonisationsmöglichkeiten im Ostseegebiete Russlands und in Litauen. Denkschrift, 1915. Suomen Kansallisarkisto, M2620, kansio 15, S. 55-56.

<sup>994</sup> BArch MA, N98/2, S. 9-11.

<sup>995</sup> Janßen, K. H. Die Baltische okkupationspolitik... S. 228.

<sup>996</sup> Broedrich, S. *Die Forderung*... S. 8-11; BArch MA, N98/2, S. 17.; N82/12, S. 1.

<sup>997</sup> Grimm, C. *Jahre Deutscher Entscheidung im Baltikum*. Essen: Essener Verlagsanstalt, 1939. S. 80; Brockhusen, H.-J. *Der Weltkrieg*... S. 161; BArch MA, N98/2, S. 17.; I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 27. HStAS, E 130 a, Bü 1157.

savukārt, piespiedu kārtā ir jāatņem puse viņu zemes, kas “radīs 50 000 vācu zemnieku ģimeņu sētas”, tādējādi ļaujot sasniegt jau A. fon Goslera un iepriekš M. Zēringa pausto nostādni par viena miliona vāciešu noņemšanu Kurzemes apgabālā.<sup>998</sup>

“Trešdaļas nodeva” bija viens no galvenajiem atskaites punktiem, ap kuru turpmākajā laikā līdz pat 1918. gada pavasarim centrējās Kurzemes militārās pārvaldes kolonizācijas politikas ieceres. Pierādījumu trūkuma dēļ nav iespējams piekrist līdz šim vēstures literatūrā izplatītajam viedoklim par sevišķa *Ober Ost* vai Ē. Lūdendorfa “kolonizācijas plāna” pastāvēšanu jau 1915. gada rudenī. Tas drīzāk raksturojams kā dažādu dokumentu un sadrumstalotu ideju spektrs, kas vienkopus netika tā arī noformulēts. Lai gan Ē. Lūdendorfs u.c. *Ober Ost* amatpersonas vairākkārt bija formāli pauduši atbalstu šādas politikas realizācijai, līdz pat 1916. gada vasarai no *Ober Ost* virspavēlniecības puses netika sperti soļi, kas radītu vismaz formālu ietvaru jautājuma noregulēšanai. Uz šādu problēmu netieši norādīja arī A. fon Goslers, kurš, mēģinot procesu paātrināt, 1916. gada janvārī darba pārskata ziņojumā *Ober Ost* uzsvēra, ka Kurzemes kolonizācija ne ar ko neatšķiras no kolonizācijas pasākumiem, kas iepriekšējās desmitgadēs ir veikti, piemēram, Austrumprūsijā vai aizjūras teritorijās – Āfrikā. Viņš atzīmēja, ka tam klāt vēl nāk “Kurzemes piemērotie saimnieciskie un klimatiskie apstākļi”, kas līdzinās Prūsijai, turklāt izmaksas būšot nesalīdzināmi zemākas nekā Vācijā, kas ļaus noņemt ne tikai Krievijā esošos vācu izcelsmes kolonistus, bet arī vācu kara veterānus un citus valstsvāciešus.<sup>999</sup>

Arī turpmākajos mēnešos situācija nemainījās. Lai gan *Ober Ost* vadība ieņēma nogaidošu pozīciju, Kurzemes militārā pārvalde tiecās daudz ātrāk uzsākt kolonizācijas procesu acīmredzot, ietekmējoties arī no Kurzemes apgabālā un Vācijā esošo vācbaltiešu spiediena, kura dēļ A. fon Goslers bija nonācis konfliktsituācijās ar Kauņu arī citos jautājumos. Korekts šķiet pieņēmums, ka Kurzemes apgabala kolonizācijas ieceru pamatā bija ne tikai koloniālas “fantāzijas” par septiņsimt gadu vāciskuma uzturēšanu, bet arī apsvērumi par varas balansu Kurzemē ilgtermiņā. Neskatoties uz vācbaltiešu ekonomisko un politisko ietekmi, tie tomēr veidoja skaitliski nelielu iedzīvotāju slāni, kas “nacionālu vai sociālu” sakāpinājumu rezultātā nespētu stāties pretī vairākumam, kuru veidoja latvieši; tādējādi bija nepieciešams izveidot stabilu, vācu varai lojālu vidusslāni lauku apvidos, kas šādu problēmu neitralizētu pēc būtības.<sup>1000</sup> Uz šādu apsvērumu, piemēram, norādīja arī F. fon Hākens, kurš Reichskancleram 1917. gada septembrī adresētā rakstā uzsvēra, ka visas problemātiskās, sociālās atšķirības starp latviešiem, igauņiem un vācbaltiešiem izzudīs līdz ar kolonizāciju.<sup>1001</sup>

Tam līdzās kolonizācijas procesā A. fon Goslers saskatīja daudz plašāku ģeopolitisku kontekstu. 1915. gada rudenī viņš iesaistījās asā polemikā par Vācijas kara mērķiem, sarakstoties ar pazīstamo Berlīnes Austrumeiropas un Krievijas vēstures profesoru Oto Heču, kurš neilgi pirms Pirmā pasaules kara kopā ar M. Zēringu, T. Šimani un citiem domubiedriem bija izveidojis sevišķu “Krievijas studiju” biedrību.<sup>1002</sup> Vēstures literatūrā nodēvēts arī par sava laika “anomāliju”, O. Hečs, kurš turklāt rakstīja slejas ietekmīgajai, konservatīvai avīzei *Kreuzzeitung*, jau kara sākumā pakāpeniski nonāca atklātā konfliktā ar T. Šimani un citiem Austrumeiropas speciālistiem, kā arī konservatīviem politiķiem, jo viņš aktīvi iestājās par Vācijas ārpolitikas “austrumu orientāciju”, aicinot uz sadarbību ar Krieviju, “ar kuru Vācijai nav fundamentāls pamats konfliktam”, jo “Krievijas vēsture ir Eiropas civilizācijas vēsture, tikai – uz Āzijas zemes.”<sup>1003</sup>

<sup>998</sup> Broedrich, S. *Das Neue Ostland*. Scharlottenburg: Ostlandverlag, 1915. S. 15-16.

<sup>999</sup> II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Januar 1916. S. 11. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>1000</sup> Brunhes, J., Vallaux, C. German Colonization in Eastern Europe. *Geographical Review*, Vol. 6, No. 6, 1918. pp. 473.

<sup>1001</sup> Schrift an den Reichskanzler Dr. Michaelis. Die Zukunft der Baltischen provinzen und Litauen. 1917. NAUK, GFM 21/424, VOL. 1, p. 158.

<sup>1002</sup> Burleigh, M. *Germany Turns Eastwards: A Study of Ostforschung in the Third Reich*. Cambridge: CUP Archive, 1990. pp. 17-19.

<sup>1003</sup> Paddock, T. R. E. *Creating the Russian Peril: Education, the Public Sphere, and National Identity in Imperial Germany, 1890-1914*. Rochester, New York: Camden House, 2010. pp. 83.; Burleigh, M. *Germany Turns*

O. Hečam, kurš turklāt sūtīja vēstules Reihskancelejai, aicinot “pret Krieviju vest tikai defensīvu karu”<sup>1004</sup>, bija arī izteikti negatīva attieksme pret vācbaltiešu neproporcionālo lomu Vācijas sabiedrības un politiķu redzējuma veidošanā par Baltijas zemēm, ko viņš nevairījās paust publiski. Piemēram, 1915. gada janvārī *Kreuzzeitung* slejā viņš atzīmēja, ka:

“Vācbaltieši gandrīz trīs gadu desmitus ir valdījuši pār mūsu redzējumu par Krieviju. 9/10 visu grāmatu par Krieviju nāk no vācbaltiešiem, arī galēji kreisi orientētu avīžu redakcijās ar Krievijas jautājumiem strādā kāds vācbaltiešu līdzstrādnieks. Lai arī cik ļoti es tagad jūtu līdzī tam, kas notiek ar vācbaltiešiem, man ir skaidrs, ka Austrumu lielo jautājumu risināšana nevar tikt orientēta pēc 165 000 Baltijas provincēs dzīvojošu vāciešu vēlmēm.”<sup>1005</sup>

Šādam redzējumam nepiekrita A. fon Goslers, kura veidotā pārvalde un tās politiskie mērķi lielā mērā balstījās uz vācbaltiešiem. Kritizējot O. Heča publikācijas *Kreuzzeitung*, kurās cita starpā viņš uzsvēra, ka karš pret Krieviju nebūtu jāturpina, jo Vācijas galvenais “nāvīgākais ienaidnieks” (*Todfeind*) ir Anglija, A. fon Goslers 1915. gada 10. novembrī viņam adresētā vēstulē izklāstīja savu redzējumu par Krieviju, saskatot Baltijas un iespējami citu zemju kolonizāciju kā priekšnoteikumu tās vājināšanai Eiropā.<sup>1006</sup> A. fon Goslers atzīmēja, ka kolonizācija, kuras praktiskā izpildē iesaistās arī vācbaltieši, ir viens no instrumentiem, kā šo mērķi sasniegt, tāpēc ir būtiski to sākt pēc iespējas ātrāk. Vēstuli O. Hečam viņš noslēdza, pamatojot vajadzību pēc šāda soļa kā priekšnoteikumu Eiropas civilizācijas un Vācijas pastāvēšanai:

“Pašreizēju stāvokli var aplūkot no vienalga kāda skatupunkta: es atkal un atkal nonāku pie secinājuma, ka Krievija vienlaikus ir visnepielūdzamākais un bīstamākais ienaidnieks mūsu nacionālajai nākotnei. Blakus esošais krievu milzis mūs nospiedīs – jau dažos gadu desmitos – ja mums tagad neizdosies tā ievērojamo skaitlisko pārākumu vismaz nedaudz samazināt. Un tad sliktākajā gadījumā Vācijai [aktuāls] būs jautājums būt vai nebūt, jo Krievijai, pretēji Anglijai, nav pat neliela interese ļaut mums pastāvēt kaut vismazākajā mērogā. Krievu vilnis mūs aprīs, un līdz ar mums – visu eiropisko kultūru.”<sup>1007</sup>

Šādam redzējumam par kolonizācijas nozīmi Krievijas vājināšana kontekstā pievienojās arī V. fon Gails, kurš norādīja, ka vāciešu iepludināšana Baltijā “nav pašmērķis”, bet gan vērtīgs instruments, lai iespējami “bez [militāras] cīņas nodrošinātu Reiha saimnieciskās un politiskās varas pieaugumu” reģionā.<sup>1008</sup> Tomēr, neraugoties uz šādiem apsvērumiem, un nepastāvot *Ober Ost* rīkojumiem par vācu izcelsmes cilvēku organizētu noņemšanu armijas kontrolētā apgabalā, 1916. gada aprīlī A. fon Goslers ar zināmu nožēlu secināja, ka, neskatoties uz pieaugošo interesi pat no armijas puses, Kurzemes apgabalā kolonizācijas procesu vēl nav iespējams veikt, taču norādīja, ka viņa vadītā pārvalde strādā pie “priekšdarbiem tās uzsākšanai”. Ņemot vērā darbaspēka problēmu apgabalā, Kurzemes militārā pārvalde izskatīja iespēju veidot piespiedu darba bataljonus no krievu karagūstekņiem, kuriem ir radniecība ar

---

*Eastwards: A Study of Ostforschung in the Third Reich*. Cambridge: CUP Archive, 1990. pp. 19.; Mann, B. *Die Baltischen Länder in Der Deutschen Kriegszielpublizistik 1914-1918*. Tübingen: J.C.B. Mohr, 1965. S. 32-33.

<sup>1004</sup> Otto Hoetzsch, Professor an der Universität Berlin. Dezember, 1914. Gedanken über die politischen Ziele des Krieges. BArch, R43/2476, S. 228.

<sup>1005</sup> Citēts pēc: Schlögel, K. Von der Vergeblichkeit eines Professorenlebens: Otto Hoetzsch und die deutsche Rußlandkunde. *Osteuropa: Traditionen, Brüche, Perspektiven*. Vol. 55, No. 12, 2005. S. 21.

<sup>1006</sup> A. fon Gosler, brief an Otto Hoetzsch. 10.11.1915. BArch MA, N98/3, S. 32-44.

<sup>1007</sup> BArch MA, N98/2, S. 18.

<sup>1008</sup> Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht...* S. 237-238.

Krievijas impērijā esošajām vācu kolonistu ģimenēm, tādējādi jau esošās darbaspēka politikas ietvaros radot formālu ietvaru viņu pastāvīgai noņemšanai Kurzemē.<sup>1009</sup>

**Kolonizācijas mehānismu gatavošana.** Neskatoties uz sarežģījumiem un Kurzemes militārās pārvaldes nespēju procesu vadīt centralizēti, kolonistu ieviešana Kurzemes apgabalā nelielos apmēros bija sākusies jau 1915. gada rudenī – 1916. gada pavasarī, izvietojot “dažus kolonistus” 1915. gadā latviešu pamestās saimniecībās Kuldīgas, Aizputes u.c. apriņķos.<sup>1010</sup> Šo procesu organizēja 1908. gadā Berlīnē dibināta Vācu repatriantu aprūpes biedrība (*Fürsorgeverein für deutsche Rückwanderer*), kuras viens no dibinātājiem bija Tērbatā dzimušais un Jelgavas vīriešu ģimnāziju absolvējušais vācbaltiešu mācītājs Ernsts Althauzens, kas vairāk nekā 20 gadu bija pavadījis kā mācītājs Volīnijas guberņā. Neilgi pirms Pirmā pasaules kara sākuma viņš bija uzsācis, sadarbojoties Prūsijas valsts struktūrām, organizēt Volīnijas vāciešu atgriešanos Vācijā, publikācijās presē norādot, ka “repatriācija uz Dzimteni ir dabīgs process vāciešiem visā pasaulē.”<sup>1011</sup> E. Althauzena uzskatus spilgti ilustrē viņa privātā sarakste ar domubiedriem, kurā viņš norādīja, ka nav varējis sagaidīt brīdi, kad viņš varēs “izbēgt no Babiloniskā ieslodzījuma” Krievijā, raksturojot to kā “mērkaķu valsti”.<sup>1012</sup>

Vācu repatriantu aprūpes biedrība un E. Althauzens, sadarbojoties ar Prūsijas valsts iestādēm un Austrumu frontes vadību, 1915. gadā ar vācu kolonistu “atgriešanu” Vācijā piedāvāja atrisināt darbaspēka problēmu gan Austrumprūsijā, gan arī Kurzemē, vienlaikus veicinot šo zemju “vāciskošanu”. Laikā, kad Vācijas karaspēks sāka Kurzemes ofensīvas otro posmu 1915. gada jūlijā, E. Althauzens Vācijas ārlietu ministrijai nosūtīja rakstu, kurā aicināja rast vācu kolonistiem jaunu zemi un pamatoja šādas politikas nepieciešamību ar “vāciešu glābšanu”, norādot, ka Austrumprūsijā jau tika pieredzēts “kā krievs izgāž dusmas uz sievietēm, bērniem un slimajiem”, turklāt norisinājās vēl nepieredzēta izrēķināšanās pret pirmskara Kurzemes vācu kolonistiem, kas bija spiesti “nedēļām ilgi slēpties ar saviem mājlopiem mežos pie Skrundas un Pampāļiem”, gaidot atbrīvošanu.<sup>1013</sup>

Saskaņā vācu migrācijas pētnieka Johena Oltmera aplēsēm, Pirmā pasaules kara laikā E. Althauzens ar Vācu repatriantu aprūpes biedrības palīdzību no teritorijām, kas 1914. gadā piederēja Krievijas impērijai, Vācijā un tās okupētajās teritorijās nogādāja vismaz 60 000 vācu izcelsmes cilvēku, no kuriem puse bija Volīnijas vācieši. No tiem savukārt vismaz 25 000 tika noņemti Austrumprūsijā.<sup>1014</sup> Tādējādi tikai relatīvi neliels skaits biedrības pārvesto vācu kolonistu nonāca Kurzemes apgabalā. Uz šo aspektu norādīja arī A. fon Goslers, kurš vairākos pārvaldes ziņojumos atzīmēja, ka, lai gan atsevišķas ģimenes šādā ceļā ir nonākušas Kurzemē, militārās pārvaldes centieni “pastāvīgi atdurās” pret “Austrumprūsijas provinces pieprasījumiem pēc kolonistiem.”<sup>1015</sup>

Iespējams, ka neliela daļa no J. Oltmera aprēķinātājiem “Krievijas vāciešiem”, kas tika nogādāti Vācijā, bija arī vācu bāreņi no Kurzemes apgabala. 1916. gada oktobrī – novembrī, atsaucoties uz *Ober Ost* Politiskās nodaļas aicinājumu “uzņemties rūpes par apgabalā esošajiem vācu bērniem [...], lai uzturētu viņu vāciskumu un nepieļautu to asimilāciju starp vietējiem iedzīvotājiem”, biedrība uzsāka organizēt bez vecākiem palikušu bērnu apzināšanu un nogādāšanu uz Vāciju, turklāt bija aizliegts par to iepriekš ziņot ģimenēm, kurās tie pašreiz

<sup>1009</sup> III Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland, April 1916, S. 11. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>1010</sup> Turpat.

<sup>1011</sup> Manz, S. *Constructing a German Diaspora: The "Greater German Empire", 1871-1914*. London, New York: Routledge, 2014. pp. 164.

<sup>1012</sup> Turpat. pp. 164.-165.

<sup>1013</sup> Ernst Althausen. Die Lage der deutschen kolonisten bauern in Russland. Juli 1915. S. 2-6. HStAS, E40/72, Bü 758.

<sup>1014</sup> Oltmer, J. *Migration und Politik in der Weimarer Republik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005. S. 154.

<sup>1015</sup> IV Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Juli 1916. S. 8.; V Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1916. S. 14. HStAS, E 130a, Bü 1157.

dzīvo.<sup>1016</sup> *Ober Ost* Politiskā nodaļa pavēli par šāda procesa uzsākšanu A. fon Gosleram deva 1916. gada 30. oktobrī, un ziņas par visiem līdz 14 gadu vecumam bez vecākiem esošajiem vācu bērniem bija jāsniedz divu dienu laikā.<sup>1017</sup> Saskaņā ar pavēli mēnesi vēlāk, biedrība bija gatava uzņemt vismaz 1000 bērnu no *Ober Ost* teritorijas, un aprīņu pārvaldēm tika dots uzdevums izveidot sevišķas “savākšanas vietas”, kur bērnus pulcēt vienuviet, kā arī segt visus transporta izdevumus.<sup>1018</sup> Lai gan nav zināms precīzs skaits, cik bērnu šādā veidā tika transportēti no Kurzemes apgabala uz Vāciju, Politiskās nodaļas un biedrības iniciatīva tika realizēta. Piemēram, Dobeles aprīņa pārvaldes dokumenti liecina, ka visi bērni, kas dažādu iemeslu dēļ netika transportēti uz Vāciju, izvietoti vairākās aprūpes iestādēs Talsu aprīņī.<sup>1019</sup> Lai gan Vācu repatriantu aprūpes biedrība līdzīgā veidā pie Kurzemes militārās pārvaldes vērsās arī turpmākajos mēnešos, vācu bērnu – bāreņu nosūtīšana uz Vāciju tika pārtraukta, A. fon Goslera vietniekam Kisteram norādot, ka to skaits ir pietiekami neliels, “un tos ir iespējams pakļaut vācu audzināšanai tepat Kurzēmē.”<sup>1020</sup>

Jāatzīmē, ka 1915. gada rudenī - 1916. gada pavasarī ieceļojušie kolonisti, kas varēja būt ne vairāk par dažiem desmitiem (A. fon Goslers norādīja, ka ar Vācu repatriantu aprūpes biedrības palīdzību līdz 1916. gada pavasarim Kurzemes apgabalā bija nonākušas 11 ģimenes, kas tika traktēta kā “izmēģinājuma nometināšana”<sup>1021</sup>) tika neviennozīmīgi uztverti gan latviešu sabiedrībā, gan arī militārās pārvaldes struktūrās. Piemēram, Slepēnās žandarmērijas aģenti vairākkārtīgi ziņojumos apšaubīja viņu lojalitāti, norādot, ka Tukuma aprīņī daudzi no viņiem tiek turēti aizdomās par spiegošanu, un atsevišķas personas ir arestētas. Vienā no ziņojumiem aģents atzīmēja, ka, lai gan “no Krievijas iebraukušie kolonisti vācu lietai nāk par labu”, tie “nav labākie elementi.”<sup>1022</sup> 1915. gada beigās Slepēnās žandarmērijas aģenti ziņoja, ka iebraukušie kolonisti apzaguši Laukmuižu Jaunpils pagastā, un pastāvīgi pienāk sūdzības par no Volīnijas atbraukušiem kolonistiem – pamatā no Saldus apkārtnes un Kuldīgas aprīņa, kur arī tika izvietotas liela daļa no iebraukušajām ģimenēm.<sup>1023</sup> Tāpat fiksēts gadījums, kad nakts laikā vairāki latvieši apzināti sabojājuši kāda iebraukuša kolonista ražas novākšanai paredzēto aprīkojumu.<sup>1024</sup> Iespējams, ka šāda stāvokļa rašanos veicināja arī smagie sociālie apstākļi, un pašu kolonistu nespēja sev nodrošināt iztiku. Uz to norādīja arī A. fon Goslers, pārvaldes darbības ziņojumā 1916. gada oktobrī atzīmējot, ka vairums no viņiem ir “nabadzīgi, no kara cietuši zemnieki”, par kuriem pārvaldes rūpējās tās iespēju robežās, piegādājot lopus, sēklas, zirgus u.c. nepieciešamo.<sup>1025</sup>

1916. gada jūlijā A. fon Goslers darbības pārskata ziņojuma norādīja, ka beidzot tiek “gatavota dokumentācija Kurzemes kolonizācijai nākotnē, saskaņā ar *Ober Ost* sniegtajām norādēm.”<sup>1026</sup> *Ober Ost* “norādes” nepārprotami bija Ē. Lūdendorfa 1916. gada 27. aprīlī pārvalžu vadītājiem dotais rīkojums par kolonizācijas iespēju apzināšanu katrā apgabalā, kam sekoja 12. jūlija rīkojums par aizliegumu pārdot vai noteikt apgrūtinājumus nekustamajam īpašumam (zemei, visa veida ēkām u.c.), nododot šādas tiesības tikai militārās pārvaldes struktūrām, kuru atļauja bija nepieciešama šādu darījumu veikšanai.<sup>1027</sup> Rīkojums, kurš bija

<sup>1016</sup> Ob. Ost Abteilung V an den Chef der Deutschen Verwaltung für Kurland. 21.12.1916. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 32. l., 1., 8. lp.

<sup>1017</sup> Ob. Ost Abteilung V an alle Verwaltungschefs. 30.10.1916. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 32. l., 1. lp.

<sup>1018</sup> Turpat. 8. lp.

<sup>1019</sup> Turpat. 11. lp.

<sup>1020</sup> Dr. Küster an das Kreisamt Dobeln. 2.06.1917. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 32. l., 13. lp.; Aicinājums sniegt ziņas par vācu izcelsmes bāreņiem. Ventspils, 1917.g. 12.05. LKM 2-1688/198-DK.

<sup>1021</sup> V Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1916. S. 14. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>1022</sup> Polizeibericht 10. 25.10.1915. LMAVB RS, F23-17/1, l. 59.

<sup>1023</sup> Polizeibericht 4. 29.09.1915. LMAVB RS, F23-17/1, l. 73. - 74.

<sup>1024</sup> Polizeibericht 7. 9.10.1915. LMAVB RS, F23-17/1, l. 66.

<sup>1025</sup> V Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1916. S. 14. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>1026</sup> IV Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Juli 1916. S. 8. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>1027</sup> Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 40. 21.07.1916. LNA LVVA, 2619. f., 1. apr., 37. l., 283. - 284. lp.; Stupperich-Potsdam, R. Siedlungspläne im Gebiet des Oberbefehlshabers Ost (Militärverwaltung Litauen und Kurland) während des Weltkrieges. *Jomsburg. Völker und Staaten im Osten und*

tapis pēc Ē. Lūdendorfa “konsultācijām” ar Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības priekšsēdētāju F. fon Šverīnu 1916. gada sākumā<sup>1028</sup>, uzskatāms par pirmo *Ober Ost* līmeņa mēģinājumu praktiski risināt kolonizācijas jautājumu. Ē. Lūdendorfs atmiņās norādīja, ka “mums bija sajūta, ka mēs uz svešas zemes strādājam Vācijas nākotnei”, līdz ar to viņš devis pavēli šādu rīkojumu sagatavot, lai “radītu veselīgu pamatu kolonizācijas politikai”, jo “bija vēlme iegūt tieši Kurzemi kā vācu koloniālzemi [..]”<sup>1029</sup>

Viens no “dokumentācijas gatavošanas” praktiskajiem aspektiem 1916. gada vasarā pēc Ē. Lūdendorfa rīkojuma bija arī kolonizācijai derīgas zemes un īpašumu apzināšana Kurzemes apgabalā, kuru militārā pārvalde uzticēja “vispārējam ieskatam” un novērtēšanai izstrādāt Kurzemes Kredītbiedrībai (*Kurländischer Kreditverein*), kas savu darbību bija atjaunojusi ar *Ober Ost* atļauju tā paša gada aprīlī.<sup>1030</sup> Pakāpeniski biedrības vadošais taksators un agronoms Makss fon Blēze Kurzemes militārajai pārvaldei sagatavoja ievērojumu materiālu kopumu par zemes saimnieciskajām iespējām, kuras pilnvērtīgi, viņaprāt, varēs izmantot tikai pēc kolonistu iepludināšanas, jo “auglīgā zeme parasti paliek neizmanto vai izšķērdēta.” Pēc M. fon Blēzes veiktā aprēķina kolonizācijai varētu izmantot vairāk nekā 21% no pirmskara Kurzemes guberņas kopējās platības jeb 579 000 ha, no kuriem gandrīz 500 000 ha tiktu iegūti, proporcionāli sadalot muižām un latviešu zemniekiem piederošo zemi.<sup>1031</sup>

M. Zēriņš, atkārtoti uzsverot vajadzību noņemt vismaz miljonu cilvēku veiksmīgai latviešu ģermanizācijai, 1916. gada oktobrī sagatavotā ziņojumā pēc otrreizēja Kurzemes apgabala apmeklējuma piedāvāja “mēreno” M. fon Blēzes aprēķinu pārskatīt, aicinot vismaz no 400 000 līdz 500 000 ha kolonizācijas zemes rast no latviešu zemes īpašumiem vien, kas būtu vairāk nekā puse no visas lauksaimniecībai pieejamās zemes.<sup>1032</sup> Vēl galējāku redzējumu piedāvāja militārajai pārvaldei tuvu stāvošais A. Folks, kurš pārstāvēja 1916. gada aprīlī dibināto uzņēmumu *Ostland GmbH*, un kurš pēc būtības dublēja Kurzemes Kredītbiedrībai doto uzdevumu, Vācijā vācot statistisku, kartes, zemes plānus, māju īpašnieku sarakstus u.c. materiālus, lai pēc iespējas ātrāk veicinātu un atvieglotu Kurzemes apgabala kolonizāciju. Organizācijas pārstāvji ar Kurzemes un visas Baltijas iespējamo kolonizāciju saistīja cerību radīt zemi, kas pilnībā nodrošinātu Vāciju ar pārtikas līdzekļiem, pašā Vācijas teritorijā galveno uzmanību veltot intensīvai industrializācijai.<sup>1033</sup> A. Folks līdzās materiālu vākšanai Vācijas presē izvērsa aktīvu publicistisko darbu, norādot, ka, piemēram, vācieši ir atbrīvojuši latviešus no “nekultūras [*Unkultur*]”, kā arī vilka paralēles starp Āfriku un Baltiju, uzsverot, ka pēdējai ir ievērojami lielāks saimnieciskais potenciāls, tādējādi vācu kolonistu skaitam vajadzētu pietuvoties vismaz diviem miljoniem, kas, ņemot vērā zemo dzimstību starp latviešiem, tos pilnībā padarīs par vāciešiem.<sup>1034</sup> Šāds mērķis acīmredzot nāca no aprēķina, ka Vācijai izdosies

---

*Norden Europas*. No. 5, 1941. S. 356.; Flamme, H.-P. *Die Rolle des Baltikums in den Expansionsplänen des deutschen Imperialismus während des I. Weltkrieges*. Staatsexamensarbeit, 1958. S. 77.

<sup>1028</sup> Nelson, R. The Archive for Inner Colonization, the German East and World War I. In: Nelson, R. L. (Ed.) *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East. 1850 to present*. New York: Palgrave MacMillan, 2009. pp. 83.

<sup>1029</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 161.

<sup>1030</sup> Dr. Küster an alle Stadt- und Kreishauptleute. LNA LVVA, 6407. f., 1. apr., 1. l., 9. lp.

<sup>1031</sup> Blaese, M. von. Skizze der landwirtschaftlichen Verhältnisse Kurlands. Sonderdruck aus Heft 10/11 Bd. X des „Archiv für Innere kolonisation“, 1918., S. 5. HstAS, M30-1, Bü 304.; Sk. arī: Blaese, M. von. Die Entwicklung der kurländischen Landwirtschaft und die Bauernkolonisation in Kurland. In: *Kurland*. Schriften des Deutschen Auslandsmuseums, No. 1. Stuttgart: Hofbuchdruckerei Greiner und Pfeiffer, 1917. S. 16-33.

<sup>1032</sup> Aizsilnieks, A. Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945. Stokholma: Daugava, 1976. 65. lpp.

<sup>1033</sup> Strazhas, A. *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost 1915-1917*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993. S. 240.; Guratzsch, D. *Macht durch Organisation. Die Grundlegung des Hugenbergschen Presseimperiums*. Hamburg: Bertelsmann Universitätsverlag, 1974. S. 369.

<sup>1034</sup> BArch MA, N82/13, S. 1-13; Volck, A. Kurlands Bedeutung. *Grenz-Werte*, No. 14, 13.01.1918.; Krupņikovs, P. *Melu un patiesības palete*. Rīga: Zvaigzne, 1980. 166-167. lpp.; Grimm, C. *Jahre Deutscher Entscheidung im Baltikum*. Essen: Essener Verlagsanstalt, 1939. S. 81.

*Ober Ost* teritorijā noņemti gandrīz visus Krievijā esošos vācu izcelsmes kolonistus, kuru skaits tika lēsts ap diviem miljoniem.<sup>1035</sup>

Ņemot vērā, ka šādi risinājumi nozīmētu, ka latviešiem piespiedu kārtā ir jāatņem ievērojama daļa to īpašumā esošās zemes, A. fon Goslers tomēr teicās atbalstīt mērenāku pieeju, baidoties par pilnīgu latviešu atsvešināšanu, kas sarežģīs ģermanizācijas procesu. 1918. gadā rakstā *Ober Ost*, viņš, piemēram, aicināja ņemt vērā latviešu vēsturisko piesaisti savai zemei, uzsverot, ka nedrīkst radīt situāciju, kurā “latvietis jūtas, ka viņam atņemtas visas tiesības un iespējas apstrādāt savu zemi”, kas tam “atņems pamatu zem kājām.”<sup>1036</sup>

Jautājums par kolonizācijas zemes pieejamību tika skatīts arī 1916. gada rudenī, kad Kurzemes apgabālā ieradās ne tikai M. Zēriņš un citi Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības locekļi, bet arī Prūsijas Kara ministrijas pārstāvji, kuriem dots uzdevums vērtēt zemes piemērotību Vācijas kara veterānu noņemšanai. Pēc apmeklējuma *Ober Ost* deva rīkojumu visiem pārvaldes apgabaliem iesniegt ne tikai līdz šim iegūto informāciju (kartes, statistikas materiālus) par zemi un tās piemērotību kolonizācijai, bet arī izstrādāt praktiskas vadlīnijas tās realizācijai.<sup>1037</sup> *Ober Ost* rīkojumu noteica apstākļi, ka šajā laikā kolonizācijas jautājumu militārā pārvalde aktīvi sāka pārspriest un koordinēt ar Vācijas un atsevišķu pavalstu (Prūsijas) politisko vadību.<sup>1038</sup> Paralēli 1916. gada beigās – 1917. gada sākumā Kurzemes apgabālā nelielā apmērā ar Vācu repatriantu aprūpes biedrības palīdzību turpināja ierasties kolonisti no Volīnijas (laikā no 1916. gada oktobra līdz 1917. gada martam, piemēram, tie bija 15), no kuriem daļu militārā pārvalde iekārtoja kā skolotājus latviešu skolās, kā arī to bērniem izveidojot sevišķas “kolonistu skolas” Aizputes un Kuldīgas apriņķos, kurās tie mācījās kopā ar jau esošo kolonistu bērniem.<sup>1039</sup> Šādu skolu izveidei jau 1916. gada vasarā ievērojamas naudas summas militārajai pārvaldei bija ziedojušas arī vairākas sabiedriskas organizācijas Vācijā.<sup>1040</sup>

**1917. gada aprīļa lēmumi.** Ņemot vērā *Ober Ost* rīkojumu par vadlīniju nepieciešamību, 1917. gada sākumā pēc plašākas ziņu ievākšanas un vairākām apspriedēm ar apriņķu priekšniekiem, A. fon Goslers pakāpeniski izstrādāja galvenās kolonizācijas vadlīnijas Kurzemes apgabalam, lai “pēc miera noslēgšanas zemē varētu iepludināt stipru noņemamo straumi un tur to sadalīt.”<sup>1041</sup> Tās tika apstiprinātas sevišķā apspriedē Kurzemes militārās pārvaldes telpās Jelgavā 1917. gada 19. aprīlī, liekot pamatu turpmākajiem kolonizācijas centieniem. Apspriedē pieņemtie lēmumi, kas tika klasificēti kā “slepeni, lai nenonāktu zināmās aprindās un neizsauktu nemieru”<sup>1042</sup>, ir nozīmīgi divu aspektu dēļ.

Pirmkārt, pirmo reizi tika skaidri definēts, kas tika saprasts ar “noņemamām personām”, kā arī sniegtas iespējamās aprises jautājumam par kolonizācijai klasificējamo zemes un citu īpašumu lielumu. Apspriedē tika secināts, ka, lai gan “pašreiz nevar būt runa par [precīzu] noņemšanu vietu novērtēšanu un uzmērīšanu, jo tas prasa milzīgu personālu”, kolonizācijai jācentrējas ap Krievijas vāciešu (pamatā – Volīnijas) un karā cietušo vācu veterānu noņemšanu. Interesanti, ka arī šajā gadījumā, kad runa bija par vācu izcelsmes iedzīvotājiem, militārā pārvalde tiecās vienu cilvēku grupu vērtēt augstāk par otru, raksturojot, piemēram, Volīnijas vāciešu vajadzības mājokļu ziņā kā mazāk svarīgas, jo viņi bija uzauguši “atpalikušajā Krievijā”, un pieraduši pie tās ikdienas dzīves. A. fon Goslers norādīja, ka Volīnijas vācieši “būs apmierinātāki ar primitīvāku noņemšanas veidu”, taču valstsvācieši “cels lielākas

<sup>1035</sup> Das Elend der deutschen Kolonisten in Russland. *Mitauische Zeitung*, Nr. 6, 21.01.1917.; Broedrich-Kurmahlen, S. Der Friede mit Russland. Denkschrift. 6.05.1917. S. 8. HStAS, Q 1-2, Bü 58.

<sup>1036</sup> v. Gossler, Politische Grundsätze zur Verwaltung der Baltenlande. BArch MA, N98/5, S. 75.

<sup>1037</sup> VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 18. HStAS, E 130 a, Bü 1157

<sup>1038</sup> Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht...* S. 236-237.

<sup>1039</sup> LNA LVVA, 6406. f., 1. apr., 31. l., 107., 194. lp.; sk. arī: Demme, F. Meine Erinnerungen an die Werdezeit der deutschen Schule in Lettland. *Jahrbuch des baltischen Deutschtums in Lettland und Estland*. Herausgegeben von der Zentrale deutsch-baltischer Arbeit in Lettland in Gemeinschaft mit dem Verbände deutscher Vereine in Estland. Riga: Jonck & Poliewsky, 1930. S. 92.

<sup>1040</sup> VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 16. HStAS, E 130 a, Bü 1157

<sup>1041</sup> Apspriede noņemšanas jautājumā. 20.04.1917. LNA LVVA, 5434. f., 3. apr., 195. l., 7. lp.

<sup>1042</sup> Turpat. 8. lp.



prasības”, tādējādi tie viens no otra ir jānometina atstatus, iespējami noslēgti, paredzot valstsvāciešiem nometināšanu muižu teritorijās, savukārt no Krievijas ieceļojušajiem – kopējās rindās uz līduma zemes. Attiecībā uz nometināšanas vietām tika pieņemts lēmums visu zemnieku saimniecību zemi iespējami sadalīt vidēji no 20 līdz 25 ha lielos zemes gabalos, rezervējot viena līdz četrus hektāru zemes gabalus “mazsaimniecībām”, kuras pārņemtu dažādās amatniecības profesijās nodarbinātie vai strādnieki. Sevišķs dalījums tika paredzēts arī muižu zemes jautājumos, kas tika klasificētas kā “lielīpašumi”. A. fon Goslers tās iedalīja divās kategorijās, no kurām pirmajā tika iekļautas muižas, kurās pieder personām, kas “vāciešiem uzskatāmas par naidīgām”, un kuru īpašumi nometināšanas vajadzībām pārņemami pilnībā, lai gan nav skaidrs, ko tieši militārā pārvalde 1917. gada sākumā izprata ar “vāciešiem naidīgiem muižu īpašniekiem” – iespējams, ka tā tika klasificēti vācbaltieši, kuri, ienākot Vācijas karaspēkam, bija devušies uz Iekškrīviņu, pēc tam publiski paužot lojalitāti Krievijas impērijai (1918. gada pavasarī, piemēram, Kurzemes militārā pārvalde sastādīja sevišķus sarakstus ar “naidīgiem vācu elementiem”, kuru atgriešanās nebūtu pieļaujama<sup>1043</sup>). Ar pārējiem “lojālajiem” muižu īpašniekiem bija paredzēts vest pārrunas par to derīgās zemes un u.c. īpašumu uzpirkšanu nometināšanas vajadzībām.<sup>1044</sup>

Otrkārt, militārā pārvalde pirmo reizi nedefinēja praktiskos soļus, kas veicami pirms karadarbības beigām. A. fon Goslers deva rīkojumu nekavējoties pie apriņķu pārvaldēm izveidot sevišķas nometināšanas komisijas apriņķa priekšnieka vadībā, darbā iesaistot saimniecības virsnieku, padomniekus un pēc nepieciešamības un izrādītās intereses – zemes īpašniekus no vācbaltiešu vidus. Komisijai bija jāsaprot un līdz 1917. gada 1. septembrim pārvaldes administrācijai Jelgavā jāiesniedz iespējami precīzas ziņas ar sarakstiem par katrā apriņķī nometināšanai izmantojamo zemi pagastu līmenī un tās sadalīšanas iespējām, vedot pārrunas ar tās vācu izcelsmes īpašniekiem, sevišķi uzsverot, ka ar “latviešu zemniekiem – īpašniekiem sarunas nav vedamas, lai iedzīvotājos pagaidām neradītu nemieru.” Tāpat A. fon Goslers, ņemot vērā darba sarežģītību, solīja piesaistīt papildu speciālus un katram apriņķim nodrošināt mērnieku, lai sagatavotu precīzus datus nometināšanai, ko gan realizēja tikai septembra sākumā.<sup>1045</sup>

Papildus “speciālisti” Kurzemes apgabalā vairākkārt ieradās 1917. gada vasarā. To starpā bija ne tikai Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības priekšsēdētājs F. fon Šverīns un izpilddirektors Ērihs Keps, bet arī bijušais Vācu Dienvidrietumāfrikas gubernators un Vācu koloniālās biedrības priekšsēdētāja vietnieks Frīdrihs fon Lindekvists, kura pieredzi acīmredzot A. fon Goslers vēlējās izmantot.<sup>1046</sup> Kolonizācijas speciālistu apmeklējums Kurzemes apgabalā sekoja Vācu-baltiešu biedrības (*Deutsch-Baltische Gesellschaft*) dibināšanai Berlīnē 1917. gada 15. maijā, kuras izveidē iesaistījās arī A. fon Goslers. Lai gan viņš neieņēma biedrībā vadošu amatu, viņš cerēja caur to veicināt atbalstu Baltijas teritoriju kolonizācijas un aneksijai Vācijā politiskā līmenī. Par jaunizveidotās biedrības priekšsēdētāju ievēlēja hercogu Johanu Albrehtu Mēklenburgu, tās valdē citu starpā apstiprinot F. fon Šverīnu, lieluzņēmēju Georgu Vilhelmu fon Zīmensu, kā arī diplomātu un juristu Franci fon Reihenaus, kurš kara sākumā bija Vācijas vēstnieks Zviedrijā, taču izraidīts, jo vairākkārt mēģinājis pārliecināt Zviedrijas valdību un karali Gustavu V par nepieciešamību Zviedrijai karā nostāties Vācijas pusē.<sup>1047</sup>

Vācu-baltiešu biedrības dibināšanai veltītajā žurnāla *Der Osten* numurā, kura ievadrakstā tika pamatots tās galvenais mērķis – “veicināt plašās vācu tautas aprindās sapratni

<sup>1043</sup> Richter, K. *Fragmentation in East Central Europe. Poland the Baltics, 1915-1929*. Oxford: Oxford University Press, 2020. pp. 69.

<sup>1044</sup> LNA LVVA, 5434. f., 3. apr., 195. l., 7. – 8. lp.

<sup>1045</sup> Turpat. 8. lp.

<sup>1046</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 19. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>1047</sup> Aufruf der Deutsch-Baltischen Gesellschaft. HStAS, E40/72, Bü 761.; Michael, J. Neutral Allies or Immoral Pariahs? Scandinavian Neutrality, International Law and Great Power Politics in World War I. In: DeVries, K., France, J., Neiberg, M., Schneid, F. (Eds.) *Small Nations and Colonial Peripheries in World War I. History of Warfare*, Volume 109. Leiden, Boston: Brill, 2016. pp. 93.

par Baltijas zemju un Lietuvas saimniecisko nozīmību, [...] izdarot spiedienu uz presi, izdodot savu laikrakstu, veicot literāro darbību, zinātnisku pētniecību, materiālu nosūtīšanu valsts ierēdņiem, sapulču rīkošanu utt.”, līdzās S. Brēdriham, F. fon Šverīnam un citiem Baltijas jautājumu “speciālistiem”, apjomīgu rakstu publicēja arī A. fon Goslers. Esejā par “Vācubaltiešu biedrības galvenajiem uzdevumiem” viņš sniedza plašu skaidrojumu un savu interpretāciju par latviešu vēsturi, norādot, ka rusifikācijas politikas rezultātā latvieši “inficēti ar revolucionāro indi”, kuru var “tikai ar saprātīgu rīcību neitralizēt”, viena no kurām bija plaša visas Baltijas kolonizācija ar vācu izcelsmes cilvēkiem. Uzsverot, ka “latvietis nav audzināts par cīnītāju”, viņš atzīmēja, ka “latvieši nebūs problēma – zemē esošie 200 000 drīz kļūs par minoritāti un vācu kolonistu priekšā atkāpsies”. Turpmāk A. fon Goslers sniedza līdzīgu aprēķinu tam, kas bija apstiprināts sapulcē Jelgavā 19. aprīlī, uzsverot, ka, sadalot zemi 20 hektāru lielās saimniecības, Kurzemes apgabalā vien varētu ievest no 40 000 līdz 50 000 vācu kolonistu ģimeņu, kurām pievienotos arī vairāki tūkstoši kara veterānu; viņš aicināja nosargāt šādu “vīziju” un darīt visu, lai tā tiktu realizēta, paužot bažas, ka “dažādi politiskie strāvājumi, sevišķi jau abu virzienu sociāldemokrāti” Vācijā “neko negrib dzirdēt par Kurzemes, Lietuvas un visas Baltijas aneksiju.”<sup>1048</sup>

Ar šādu biedrību un organizāciju starpniecību militārā teicās mainīt noskaņojumu Vācijas politiskajā vidē, kas ne vienmēr bija labvēlīga *Ober Ost* pārvaldei un tās darbībai kopumā, atsevišķos gadījumos nonākot arī līdz konfliktsituācijām. Piemēram, plašu rezonansi pārvaldē izraisīja atgadījums 1917. gada vasarā, kad Jelgavu apmeklēja liels skaits Reihstāga locekļu, starp tiem arī vēlākās Veimāras Republikas pirmais kanclers, sociāldemokrāts F. Šeidemans un pazīstamais liberālis F. Naumans. Rīkotajā pieņemšanā, kuras laikā A. fon Goslers prezentēja pārvaldes pamatprincipus un politiskos mērķus, t. sk. kolonizācijas ieceres, F. Naumans iesaistījās vārdu apmaiņā ar ģenerālsuperintendentu A. H. Bernevicu, un aizrādīja viņam, ka zemes pamatiedzīvotāji, kas veido vairākumu, ir latvieši un, ka, ņemot vērā viņu intereses, ir neiespējami “rēķināties ar zemes vācisko nākotni.” Reaģējot uz pārmetumiem, A. H. Bernevicis vēlāk raksturoja F. Naumani kā “vīru bez izpratnes par nāciju un nacionalitāti; sugu, no kuras toreiz Vācijā mudžēja vien.”<sup>1049</sup> A. fon Goslers, kuram bija ilgāka saruna ar F. Šeidemani, norādīja, ka sociāldemokrātu vēlme risināt visu pēc tautu pašnoteikšanās tiesībām rada briesmas “vācu lietai” Baltijā, un pārmeta viņam uzvaras gribas (*Siegeswille*) zudumu.<sup>1050</sup>

A. fon Goslera un A. H. Bernevicis neapmierinātība un pārmetumi bija saistīti ar jauno realitāti Vācijas iekšpolitikā un arī starptautiskā telpā 1917. gadā, kur arvien lielāku aktualitāti ieguva jautājums par tautu pašnoteikšanās tiesībām, pieaugot kritikai par *Ober Ost* telpā praktizēto “skaldi un valdi” politiku. Šādos apstākļos veiksmīgai militārās pārvaldes mērķu sasniegšanai bija nepieciešams radīt jaunus, politiskus mehānismus, t. sk. kolonizācijas politikai, kuras realizācija turklāt bija atkarīga no daudz plašākas organizācijas izveides, kas sniedzās pāri militārās pārvaldes kompetencei un spējām. 1917. gadā pakāpeniski Vācijas militārā vadība, Kurzemes militārā pārvalde un *Ober Ost* virspavēlniecība “Baltijas problēmai” radīja jaunu risinājumu, kurā savijās gan kolonizācijas un latviešu ģermanizācijas, gan Kurzemes un citu okupēto apgabalu politiskās nākotnes problēmas šķietams risinājums, izveidojot formāli neatkarīgas, reprezentatīvas un “demokrātiskas” zemes pašpārvaldes iestādes, ar kuru darbību turpmāk saistījās militārās pārvaldes ilgtermiņa mērķu politikas realizācija.

<sup>1048</sup> Göbler, A. Die Aufgaben der Deutsch-Baltischen Gesellschaft. Der Osten, Heft 27/28, 1917. S. 267. – 270.

<sup>1049</sup> Kuessner, D. *Landesbischof D. Alexander Bernewitz 1836-1935. Vom Baltikum nach Braunschweig*. Willi Rihn, Hans Dieter Rihn: Blomberg, 1985. S. 30.

<sup>1050</sup> BArch MA, N98/2, S. 40.

## 4.2. Formālā pašnoteikšanās: *Ober Ost* “Tautību politikas” aprises un Kurzemes Zemes padome (1917. gada marts – septembris)

### 4.2.1. Kurzemes apgabala jautājums *Ober Ost* un Vācijā pēc Krievijas Februāra revolūcijas (1917. gada marts – maijs)

1917. gada pavasarī jaunu dimensiju *Ober Ost* struktūrās un Vācijā ieguva jautājums par okupēto Baltijas teritoriju (Kurzemes un Lietuvas) iespējamo aneksiju, turpmāko pārvaldes formu un saimniecisko sasaisti ar Vāciju, kuras viens pamatelementiem bija jau aizsāktais kolonizācijas gatavošanas process. Lai gan iekšējā un publiskā komunikācijā *Ober Ost* un Kurzemes militārās pārvaldes amatpersonas šādu nepieciešamību pauda jau kopš 1915. gada, praktiskā plānē jautājumam sāka pievērsties tieši 1917. gada pirmajos mēnešos, kad atklātu okupēto Baltijas teritoriju aneksiju Vācijas politiskā vadība uzskatīja par nevēlamu, *Ober Ost* militārajai pārvaldei meklējot jaunus juridiskus un praktiskus risinājumus formāli “netiešas” aneksijas realizācijai.

To noteica jaunu faktoru rašanās starptautiskajā politikā – gan Februāra revolūcija Krievijas impērijā un monarhijas krišana, kas iezīmēja savdabīgu divvaldības posmu ar lozungiem par kara pārtraukšanu “bez aneksijām un kontribūcijām” un tautu autonomiju, ko *Ober Ost* struktūrās uztvēra kā zināmu “apdraudējumu” tās politikai, gan ASV prezidenta Vudro Vilsona 1917. gada 22. janvārī ASV Kongresā deklarētie tautu pašnoteikšanās principi un tam sekojošā ASV iesaiste karā trīs mēnešus vēlāk, gan arī stāvoklis pašā “kara nogurdinātajā” Vācijā, kuras sabiedrībā arvien vairāk tika apšaubīta kara pamatotība un daļā kuras starptautiski izskanējušie principi par kara pārtraukšanu un “demokratizāciju” tika uztverti pozitīvi.<sup>1051</sup> Turklāt pēc Polijas Karalistes deklarēšanas 1916. gada novembrī jauns ilgtermiņa “politisks” risinājums bija jārada arī *Ober Ost* teritorijai, kas tika uzsāks minēto faktoru apstākļos 1917. gada pavasarī.

Savās atmiņās, raksturojot norises 1917. gada pavasarī, A. fon Goslers norādīja, ka “Krievijas revolūcija izmainīja visu attiecībā uz Baltiju”, atstājot negatīvas sekas Vācijas iekšpolitikā, kur izskanēja balsis, kas vēlējās latviešu intereses stādīt augstāk par vācbaltiešiem, tādējādi apdraudot jau kopš okupācijas sākuma militārās pārvaldes struktūrās dominējošo paradigmu par Kurzemes apgabala vispārēju ģermanizāciju.<sup>1052</sup> Līdz pat šim brīdim *Ober Ost* pārvaldē jautājums par Kurzemes apgabala iekļaušanu Vācijā tika vērtēts tikai caur tiešas aneksijas prizmu, tomēr, ņemot vērā jauno situāciju, aizsākās diskusijas par alternatīvu aneksijas formu realizāciju, lai saglabātu Vācijas un, iespējams, militārās pārvaldes struktūru varu pār 1915. gada militārajiem ieguvumiem Ziemeļaustrumeiropā.

Vienlaikus šādas politikas maiņas rezultātā iezīmējās pieaugošs konflikts starp Vācijas militāro vadību (P. fon Hindenburgu, Ē. Lūdendorfu, arī – *Ober Ost*) un kancleru T. fon Betmani-Holvegu. Tas sakņojās dažādajā interpretācijā par Krievijas Februāra revolūcijas nozīmi, sekām un tās iespējamo ietekmi uz Vācijas iekšpolitisko stāvokli, turklāt pakāpeniski konflikta centrā nostājās arī Kurzemes un Lietuvas nākotnes jautājums, militārajai pārvalde paužot neapmierinātību par kanclera nenoteikto politiku, kas draudēja izslēgt Vācijas faktoru turpmākajā zemes pārvaldē. Ē. Lūdendorfs, kurš revolūcijā kopumā saskatīja pozitīvus aspektus Krievijas vājināšanas un okupēto apgabalu aneksijas kontekstā, kritizēja kancleru, pārmetot viņam kaitniecību Vācijas interesēm:

“Kancelers fon Betmans un [Austroungārijas ārlietu ministrs] grāfs Černins bija pilnīgi apsēsti ar Krievijas revolūcijas ietekmi. Viņiem abiem bija bail no līdzīgas katastrofas savās zemēs, un tie nedomāja par neko citu, kā vien mieru [...], kaut gan pirms tas tika iegūts, viņiem vajadzēja spert enerģiskus soļus, lai turpinātu karu [...]. Nevienam no šiem

<sup>1051</sup> Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht...* S. 396.; Becker, B. *Georg Michaelis. Preußischer Beamter, Reichskanzler, Christlicher Reformator 1857-1936. Eine Biographie.* Paderbon, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2007. S. 412.

<sup>1052</sup> BArch MA, N98/2, S. 33.

vīriem, kurus liktenis šīs katastrofas laikā ir nostādījis savu tautu priekšgalā, nepiemita spēcīgais raksturs, kuru prasīja [karš].”<sup>1053</sup>

Ē. Lūdendorfa kritika sekoja ne tikai pēc kanclera aicinājuma uz iekšpolitiskām reformām Vācijā, lai izvairītos no Krievijas “scenārija”, piemēram, vienlīdzīgu vēlēšanu tiesību piešķiršana abiem dzimumiem Prūsijā, bet arī vēlme pēc iespējas ātrākas miera līguma noslēgšanas ar Krievijas Pagaidu valdību 1917. gada martā – maijā, diskusiju līmenī pat apspriežot iespēju izvest no Kurzemes un Lietuvas apgabaliem Vācijas armiju. Paralēli līdzīgā manierē uz kancleru spiediens šajā jautājumā tika izdarīts arī sabiedriskā dimensijā, kuru aizsāka vēstures profesora Frīdriha Meinekes un G. V. fon Zīmensa rosinātā parakstu vākšanas kampaņa Vācijā. Tās ietvaros vairāk nekā 20 000 dažādu profesiju pārstāvji (ārsti, aptiekāri, inženieri, mācītāji, tirgotāji, uzņēmēji, skolotāji, skolu direktori u.c.), reaģējot uz šādu iespējamo politikas maiņu, parakstīja kancleram 1917. gada martā iesniegtu manifestu, kurā aicināja politiku veidot, “paturot prātā domu par lielu Vācijas reihu un vācu godu”, norādot, ka “no krievu jūga atbrīvotās” Baltijas provinces ir senas vācu kultūras zemes, un vienīgais veids, kā glābt tajās pastāvošo vāciskumu, ir to pilnīga aneksija (petīciju pavadošais teksts tika izstrādāts jau 1915. gadā Virtembergā ar Baltijas Uzticības padomes līdzdalību).<sup>1054</sup> Reaģējot uz apjomīgu petīciju, T. fon Betmans-Holvegs publiski norādīja, ka viņa vēlme patiesi esot “Kurzemes atdalīšana [no Krievijas]”, raksturojot tā kā “minimālo programmu”; tomēr šajā pašā laikā sarunās ar Austroungārijas ārlietu ministru, uz jautājumu, kas darāms ar Kurzemi, viņš paudis atšķirīgu pozīciju, norādot: “To es vēl nezinu. Taču, ja no Kurzemes atdošanas būs atkarīgs miers ar Krieviju, mēs no tās atteiksimies.”<sup>1055</sup>

Koordinējot savu darbību ar Vācijas armijas virspavēlniecību, šajā pašā laikā jautājumu sāka risināt arī *Ober Ost* struktūras, diskusijām par Baltijas zemju turpmāko statusu norisinoties gan militārās pārvaldes iekšienē, gan savstarpējā komunikācijā ar Vācijas politisko un militāro vadību, kritizējot kanclera neskaidro politiku, kas iespējami varētu kaitēt militāro struktūru ilgtermiņa mērķiem. Gan *Ober Ost*, gan Ē. Lūdendorfs un P. fon Hindenburgs izdarīja spiedienu uz Vācijas valdību, uzsverot aneksiju nepieciešamību Baltijas telpā, kā arī norādot, ka ir pienācis laiks pārskatīt līdz šim *Ober Ost* teritorijā vairāk vai mazāk praktizēto “neitrālo” politiku nacionālajā jautājumā, kas Vācijas kara mērķu kontekstā un jaunajā politiskajā realitātē vairs nešķita aktuāla, jo bija nepieciešams ne tikai radīt ietvaru aneksijas realizācijai, bet arī, izmantojot “mazo tautu” nacionālos centienus, radīt pretstāvi iespējamam poļu faktoram Austrumeiropā, kas ieguva jaunu nozīmi pēc Polijas Karalistes deklarēšanas 1916. gada novembrī.<sup>1056</sup>

*Ober Ost* Politiskās nodaļas vadītājs V. fon Gails vēlāk atmiņās norādīja, ka tieši Polijas faktors bija izšķirīgs jautājumā par Vācijas turpmāko politiku attiecībā uz Baltijas zemēm un, ņemot vērā kanclera vilcināšanos sniegt skaidras politiskas vadlīnijas par turpmākajiem Vācijas kara mērķiem reģionā, armijas virspavēlniecība un *Ober Ost* pēc Krievijas Februāra revolūcijas risinājumu saskatīja jaunu, no Vācijas atkarīgu valstisku veidojumu dibināšanā Lietuvā un Kurzemē. Ideju kopums, kas kļuva pazīstams kā “robežvalstu koncepcija”, paredzēja *Ober Ost* kontrolētās Baltijas zemes pilnībā “atbrīvot no krievu jūga, ievelkot tās Vācijas varas sfērā”, tādējādi pēc būtības, izmantojot lietuviešu, latviešu un baltkrievu nacionālos centienus (militārā pārvalde, piemēram, rēķinājās ar lietuviešu atbalstu, jo paredzēja poļu teritoriālas pretenzijas), radīt Vācijai pakļautas marionešu valstis, kas ne tikai ļautu Vācijai saglabāt pasaules kara “iekarojumus” Ziemeļaustrumeiropā, bet kalpotu arī kā militāri stratēģisks pretspēks gan poļu faktoram, gan arī pēckara Krievijai, turklāt niecpludinot Vācijas impērijā kā pavalstniekus

<sup>1053</sup> Citēts pēc: Sukkienicki, W. *East Central Europe during World War I...* pp. 337.

<sup>1054</sup> Schrift, Seiner Exzellenz dem Herrn Reichskanzler Dr. von Bethmann Hollweg überreicht. März, 1917.

BArch, R43/2404, S. 12-90.; Bericht über die Tätigkeit des Baltischen Vertrauensrats, 1915-1917. LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 130. lp.; Landtāga atjaunošana Kurzemē. *Rīgas Latviešu Avīze*, Nr. 4, 06.10.1917.

<sup>1055</sup> Janßen, K. H. Die Baltische okkupationspolitik... S. 231.

<sup>1056</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 196.

Kurzemes un Lietuvas iedzīvotājus.<sup>1057</sup> Lai gan līdzīgas koncepcijas kara gaitā Vācijā bija izskanējušas vairākkārt (Lietuvas un Kurzemes hercogistu izveidi, piemēram, rekomendēja pat Vācijas ārlietu ministrija jau 1915. gada beigās<sup>1058</sup>), *Ober Ost* tiecās panākt konkrētas, oficiālas politikas formulēšanu, ņemot vērā jauno realitāti starptautiskajā telpā 1917. gada sākumā, tomēr Vācijas valdība vilcinājās, izskatot iespējas par vismaz pamiera noslēgšanu ar Krievijas Pagaidu valdību.

*Ober Ost* vadība V. fon Gailam pavēlēja izstrādāt robežvalstu koncepciju memoranda formā 1917. gada marta vidū un pēc *Ober Ost* virspavēlnieka Bavārijas prinča Leopolda un M. Hofmana melnraksta apstiprinājuma tas tika iesniegts Ē. Lūdendorfam un P. fon Hindenburgam, kurš ar pavadvēstuli to iesniedza kancleram (diemžēl nav saglabājies pilns memoranda oriģināls; 1918. gada 9. novembrī V. fon Gails līdz ar militārās pārvaldes sabrukumu sadedzināja lielu daļu *Ober Ost* Politiskās nodaļas arhīva, lai tas nenonāktu “nevēlamās rokās”<sup>1059</sup>). Vienlaikus V. fon Gails tika nosūtīts uz Berlīni, lai Reihskancelejā pārliecinātu kanclera padomniekus par jautājuma steidzamību un gūtu atbalstu *Ober Ost* un Vācijas armijas virspavēlniecības paustajai pozīcijai, tomēr bez rezultātiem (jānorāda, ka vienīgā kancleram tuvu stāvošā persona, kas šajā laikā tiecās atklāti atbalstīt armijas virspavēlniecības pozīciju saistībā ar Kurzemi un Lietuvu bija Reihskancelejas vadītājs Arnolds Vānšāfe, kurš, piemēram, jau 13. februārī parakstīja manifestu, aicinot “izveidot vācu tautas aizsardzības valni Austrumzemē”<sup>1060</sup>).

Apmeklējuma laikā V. fon Gails, kurš visu braucienu vēlāk atmiņās raksturoja kā “cerību zemāko punktu”, iesaistījās arī asā vārdu apmaiņā ar par “kanclera labo roku” dēvēto Centra partijas politiķi M. Erbergeru, pie kura kabineta uzgaidāmajā telpā turklāt uz galdiņa pirms V. fon Gaila vizītes bija izlikti dažādi poļu nacionālo kustību atbalstoši propagandas izdevumi, t. sk. kāds attēls, uz kura stilizētā manierē, savstarpēji savijoties, attēlots Vilhelms II un Čenstohovas Dievmātes svētbilde. Sarunas gaitā M. Erbergers nav izteicies par atbalstu *Ober Ost* sagatavotajam memorandam, un vairāk vērsies pret Lietuvas militārās pārvaldes vadītāju F. J. Izenburgu-Biršteinu un viņa realizēto politiku pret lietuviešiem.<sup>1061</sup> Jāatzīmē, ka M. Erbergers arī turpmākajos mēnešos vairākkārt nonāca konfliktā ar Vācijas armijas un *Ober Ost* virspavēlniecību, galvenokārt par publiski pausto atbalstu lietuviešu neatkarības centieniem. Reaģējot uz M. Erbergera aktivitātēm Reihstāgā, *Ober Ost* štāba priekšnieks M. Hofmans viņu nodēvēja par “publisku biedu”, atzīmējot, ka “lietuvieši ir spējīgi pār sevi neatkarīgi valdīt gluži kā mana meita Ilze patstāvīgi spēj sevi izglītot.”<sup>1062</sup> Pats M. Erbergers pēc kara rakstītajās atmiņās norādīja, ka “gandrīz pilnīgi katoliskā Lietuva” savas pārliecinātās ticības dēļ jau ilgstoši bija baudījusi viņa simpātijas, kuras turklāt tikai pastiprinājušās, tiekoties ar vadošiem lietuviešu politiķiem Šveicē 1917. gada vasarā.<sup>1063</sup>

Problēmas steidzamību atsevišķā rakstā kancleram uzsvēra arī P. fon Hindenburgs, kurš norādīja, ka nekavējoties “ir nepieciešams konkrēts lēmums par *Ober Ost* [teritorijā] veicamo politiku”, jo šāds stāvoklis apdraudot Vācijas militāro drošību. Nesaņemot atbildi, P. fon Hindenburgs atkārtoti vērsās pie kanclera, uzsverot, ka radušās situācijas dēļ viņš pats būs spiests Vācijas militārās drošības interesēs šādu lēmumu pieņemt un izsludināt. Pēc šāda “ultimāta” saņemšanas T. fon Betmans-Holvegs ar vairāku nedēļu nokavēšanos sniedza nekonkrētu, rakstisku atbildi, kurā norādīja, ka “vēl nav iespējams pieņemt lēmumu par vienotu vadlīniju izstrādi visai etnogrāfiski un politiski dažādajai *Ober Ost* teritorijai, un šo apgabalu

<sup>1057</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 65.

<sup>1058</sup> Becker, B. *Georg Michaelis. Preußischer Beamter, Reichskanzler, Christlicher Reformator 1857-1936. Eine Biographie.* Paderbon, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2007. S. 405.

<sup>1059</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 89.

<sup>1060</sup> Andersons, E. *Latvijas vēsture 1914 – 1920.* Stokholma: Daugava, 1967. 167. lpp.

<sup>1061</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 65.

<sup>1062</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 201.

<sup>1063</sup> Erzberger, M. *Erlebnese im Weltkrieg.* Stuttgart, Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1920. S. 183-184.

turpmāko likteni var izšķirt tikai nosacīti.”<sup>1064</sup> Tādējādi, acīmredzot, T. fon Betmans-Holvegs nevēlējās pieņemt konkrētus lēmumus, kas varētu apdraudēt iespējamās miera sarunas ar Krieviju, turklāt jautājums bija cieši saistīts arī ar Vācijas sabiedrotās Austroungārijas teritoriālajiem ieguvumiem Austrumu frontē, kas kopējās sarunās ar Krievijas Pagaidu valdību būtu jāskata kontekstā ar Vācijas prasībām. Jāatzīmē, ka vienlaikus *Ober Ost* struktūrās izskanēja balsis, kas nevēlējās pārmaiņas okupācijas politikā kopumā attiecībā uz iedzīvotājiem, neskatoties uz robežvalstu koncepciju un diskusijām ar kancleru. Piemēram, vēsturnieks un *Ober Ost* štāba padomnieks Rūdolfis Hēpke, lai gan atzīstot Vācijai pakļautu satelītvalstu izveidi kā pamatotu, reaģējot uz V. fon Gaila memorandu norādīja, ka vienīgais, kā mainīt latviešu un lietuvieši attieksmi pret kritizēto militāro pārvaldi, ir mainīt pašu pārvaldes sistēmu, kas pēc būtības šajā brīdī kara apstākļos nebūtu iespējams. Viņš aicināja *a priori* pieņemt, ka latvieši ir naidīgi noskaņoti pret visu vācisko, un norādīja, ka okupēto zemi jāturpina izmantot “stingri un brutāli”, jo “Vācijai ir jāuzvar karā, nevis jāiegūst okupēto teritoriju simpātijas”, aicinot *Ober Ost* “tautu sajaukumā” (*Völkergemisch*) turpināt spēcīgus ģermanizācijas pasākumus.<sup>1065</sup>

Reaģējot uz kanclera nenoteiktību *Ober Ost* turpmāko politisko aprišu jautājumā, savu neapmierinātību pauda arī Ē. Lūdendorfs, kurš 1917. gada 5. aprīlī Bingenā organizēja pirmo kara mērķiem veltīto sanākumi ar kanclera pārstāvjiem. Sanāksme, visticamāk, tika organizēta pēc T. fon Betmana-Holvega un Austroungārijas ārlietu ministra O. Černina savstarpējām sarunām marta pēdējā nedēļā, kuru mērķis bija vienoties par “minimālo programmu” miera panākšanai Eiropā, diskusijās izskatot pat jautājumu par atgriešanos pie *status quo ante bellum*, atvelkot karaspēku no okupētajām teritorijām, kas turklāt tika iekļauts arī sarunu oficiālajā vienošanās protokolā.<sup>1066</sup> 5. aprīļa sanāksmē, kuru vadīja P. fon Hindenburga vietnieks, ģenerālkvartīrmeistars Viktors Hāndorfs, Ē. Lūdendorfs ne tikai aicināja valdības līmenī dot apstiprinājumu *Ober Ost* marta memorandā aprakstītajai robežvalstu koncepcijai un noraidīt iespējamās sarunas par mieru, bet bija arī daudz atklātāks par koncepcijas iecerētajām aprisēm. Norādot, ka beidzot “*Ober Ost* nepieciešams piešķirt politisku saturu”, Ē. Lūdendorfs sacīja, ka viņa un P. fon Hindenburga skaidrs mērķis ir radīt “Kurzemes hercogisti un Lietuvas lielhercogisti Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes teritorijā”, kas būtu savienotas ar Vācijas impēriju “personālūnijā ar Viņa Majestāti, kā Prūsijas karali vai Vācijas ķeizaru”, un kuras kalpotu kā varas pretstāves centrs Krievijai jauna kara gadījumā. Ē. Lūdendorfs, neskatoties uz centieniem pārliecināt kancleru un viņa pārstāvjus par šādas politikas pareizību, ar nožēlu secināja, ka sanāksme rezultātus tomēr nenesa.<sup>1067</sup>

Turpmākajos mēnešos sekoja divas būtiskas kara mērķu konferences starp Vācijas armijas virspavēlniecību un kancleru, kas iezīmēja zināmu lūzumu punktu problēmā par turpmāko politiku Kurzemes un Lietuvas apgabalos – pirmā (23. aprīlis) un otrā (17.–18. maijs) Kreicnahas konferences, kas norisinājās jaunajā Vācijas armijas ģenerālštāba mītnē<sup>1068</sup>, un sekoja pēc P. fon Hindenburga vairākkārtējiem lūgumiem Vilhelmam II iejaukties un pieprasīt kancleram skaidrojumu par nenoteiktību kara mērķu jautājumā.

Pirmo Kreicnahas konferenci, kura tika sasaukta pēc ķeizara pieprasījuma T. fon Betmanam-Holvegam, norisinājās paša Vilhelma II vadībā, un tajā dalību ņēma kanclers, ārlietu ministrs A. Cimmermans, kā arī P. fon Hindenburgs un Ē. Lūdendorfs. Nedēļā pirms tās sākuma P. fon Hindenburgs bija apmeklējis Vilhelmu II, pieprasot T. fon Betmana-Holvega demisiju, uzsverot, ka viņš ne tikai nav spējīgs pieņemt konkrētus lēmumus par okupētajos

<sup>1064</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 65-66.

<sup>1065</sup> Denkschrift betreffend die nationalen Verhältnisse und die deutsche Politik im Ob. Ost-Gebiet unter besonderer Berücksichtigung der litauischen Frage. 26.03.1917. BArch MA, PH30-III/2, S. 4-6.

<sup>1066</sup> Resume der Beratungen zwischen den Kabinetten von Wien und Berlin. 28.03.1917. BArch, R43/2477, S. 10.

<sup>1067</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 375.

<sup>1068</sup> Vācijas ģenerālštāba galvenā mītne Kreicnahas pilsētā atradās no 1917. gada 17. februāra līdz 1918. gada 7. martam. Sk.: Cron, H. *Imperial German Army 1914-18. Organisation, Structure, Orders-of-Battle*. Solihull: Helion & Company, 2006. pp. 16.

Austrumeiropas apgabalos veicamo politiku, bet arī nav spējīgs “kontrolēt sociāldemokrātus” (19. aprīlī Vācijas Sociāldemokrātiskās partijas izpildkomiteja bija deklarējusi atbalstu Krievijas Februāra revolūcijai un Petrogradas padomei, turklāt Berlīnē un Leipcigā norisinājās vairāki masveida streiki munīcijas u.c. ražotnēs, kuros dalību ņēma simtiem tūkstoši strādnieku<sup>1069</sup>); šāda atklātība izraisīja Vilhelma II neapmierinātību, kurš pārmeta P. fon Hindenburgam “pārāk aktīvu jaukšanos politikā”, tomēr jau turpmākajās dienās līdzīgu pozīciju, piemēram, pauda arī Prūsijas kara ministrs Hermanis fon Šteins, kurš ķeizaram norādīja, ka kanclers Vāciju “ved uz revolūcijas ceļa.”<sup>1070</sup>

Lai gan Kreicnahas pirmā konference līdz šim historiogrāfijā analizēta galvenokārt kontekstā ar T. fon Betmana-Holvega demisiju 1917. gada jūlijā, ilustrējot P. fon Hindenburga un Ē. Lūdendorfa ietekmi un ambīcijas kā faktoru Vācijas karalaika iekšpolitikā, tā bija būtiska, formulējot turpmāko *Ober Ost* un Vācijas militārās vadības politiku attiecībā uz Baltijas zemēm, t. sk. Kurzemes apgabalu. Konferencē, uz kuru P. fon Hindenburgs un Ē. Lūdendorfa vadītais štābs bija rūpīgi gatavojušies, izstrādājot arī sevišķu sarakstu ar prasībām, aneksiju jautājumā tika faktiski piedāvāta “maksimālā programma”, paredzot kanclera pretstāvi militāro struktūru iecerēm. Nespējot argumentēti pamatot savu pozīciju (situāciju sarežģīja arī apstākļi, ka Vilhelms II pauda gandrīz identisku redzējumu P. fon Hindenburgam un Ē. Lūdendorfam<sup>1071</sup>), T. fon Betmans-Holvegs un A. Cimmermans bija spiesti piekrist armijas virspavēlniecības prezentētajiem “militārajiem apsvērumiem” saistībā ar iekaroto teritoriju aneksiju abās Eiropas frontēs. Lai gan kanclers P. fon Hindenburga un Ē. Lūdendorfa prasības raksturoja kā “fantāziju”, kuru varētu piepildīt tikai gadījumā, ja “Vācija viena pati diktētu miera noteikumus”, viņš tiem bija spiests piekrist, norādot, ka tāpat turpinās centienus panākt vismaz pamieru starp karujošajām pusēm.<sup>1072</sup>

Konferences protokolā, kas kļuva pazīstams kā “Kreicnahas programma”, jautājumā par *Ober Ost* teritoriju tika pieņemts lēmums “Kurzemi un Lietuvu iegūt Vācijas impērijai līdz armijas virspavēlniecības nospraustajai līnijai”, paredzot arī Rīgas un pārējo Baltijas provinču “iekļaušanu” Vācijas ietekmes sfērā gadījumā, ja militāri apsvērumi to ļaus, turklāt paredzot arī Austrungārijas okupētās zemes Austrumgalīcijā un Moldovu nodot kā kompensāciju Krievijai.<sup>1073</sup> Kreicnahas konferencē pirmo reizi oficiālajā politiskajā plānošanā tika “ievilkta” arī daļa Igaunijas un Vidzemes guberņu teritorijas, kas iepriekš bija noticis tikai spekulatīvā līmenī.<sup>1074</sup>

Zināms kompromiss tika panākts jautājumā par šādas “slēptās aneksijas”, kuru pēc būtības paredzēja gan *Ober Ost* marta memorands, gan arī P. fon Hindenburga un Ē. Lūdendorfa atklāti paustie mērķi, definēšanu, panākot vienošanos par deklaratīvu Kurzemes un Lietuvas apgabalu “autonomiju”. Tā sevī ietvertu abu apgabalu ciešu sasaisti līgumu veidā, padarot tos politiski, saimnieciski un militāri atkarīgus un pakļautus Vācijai, turklāt armijas virspavēlniecība vismaz formāli piekrita neveikt šajā laikā atklātus *Ober Ost* tautu ģermanizācijas pasākumus, lai gan praktiskā plānē, neskatoties uz šādu vienošanos, tas tika realizēts un ģermanizācijas mērķis joprojām palika aktuāls.<sup>1075</sup>

<sup>1069</sup> Eley, G. *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850-2000*. Oxford: Oxford University Press, 2002. pp. 138. Gugelmeier, E. *Das schwarze Jahr 1917-1918. Erlebtes aus dem letzten Kriegsjahr, im Reichstag und im Baltenland, in Hauptquartier und Heimat*. Freiburg im Breisgau: Bielefelds Verlag, 1926. S. 10.

<sup>1070</sup> Kitchen, M. *The Silent Dictatorship. The Politics of the German High Command under Hindenburg and Ludendorff, 1916-1918*. New York: Holmes & Meier Publishers, 1976. pp. 102.

<sup>1071</sup> Kreuznach conferences (1917). In: Tucker, S. C. (Ed.) *The Encyclopedia of World War I: A Political, Social, and Military History*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2005. pp. 652.

<sup>1072</sup> Stevenson, D. The failure of peace by negotiation in 1917. *The Historical Journal*, No. 34, Vol. 1, 1991. pp. 71.

<sup>1073</sup> Aufzeichnung über die Besprechung am 23.04.1917. BArch, R43/2477, S. 20-23.

<sup>1074</sup> Stopinski, S. *Das Baltikum im Patt der Mächte. Zur Entstehung Estlands, Lettlands und Litauens im Gefolge des Ersten Weltkriegs*. Berlin: Berlin Verlag, 1997. S. 23.

<sup>1075</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 196.

Laikā starp pirmo un otro Kreicnahas konferenci, kurā Austroungārijas pārstāvju klātbūtnē atkārtoti tika uzsvērts, ka Vācija vēlas “Kurzemes un Lietuvas aneksiju”, apstiprinot pirmajā konferencē pieņemtos lēmumus ar sabiedrotajiem, T. fon Betmans-Holvegs 1917. gada 3. maijā sarunās ar politiskajām centra partijām prezentēja savu “autonomijas programmu” Kurzemei un Lietuvai.<sup>1076</sup>

Kā norādījis F. Fišers, 1917. gada pirmajā pusē pēc Kreicnahes pirmās konference par Vācijas politikas Austrumeiropā atslēgvārdu kopumā kļuva “autonomija”, aiz kuras aizsega tika sperti turpmākie soļi arī Kurzemes apgabala jautājumā.<sup>1077</sup> Tomēr autonomija šādā kontekstā drīzāk vērtējams kā deklaratīvs, formāls ietvars, zem kura tiktu realizētas *Ober Ost* un Vācijas armijas virspavēlniecības ieceres par abu apgabalu netiešu aneksiju, piemērojot to 1917. gada pirmās puses starptautiskās politikas realitātei un stāvoklim karā. Šādā kontekstā, visticamāk, neskatoties uz centieniem pēc mērenākas pieejas, to vērtēja arī T. fon Betmans-Holvegs, kur joprojām loloja cerības par iespējamu pamieru ar Krievijas Pagaidu valdību.

#### 4.2.2. *Ober Ost* “Tautību politikas” formulēšana: Vācijas iekšpolitiskais stāvoklis, Bingenas konferences lēmumi un Kurzemes apgabals (1917. gada maijs – augusts)

Lai gan *Ober Ost* struktūrās kanclera pamiera centienus 1917. gada pavasarī uztvēra negatīvi, vērtējot to kā iespējamu draudu pārvaldes ilgtermiņa mērķiem, lielā mērā tika uzsākta gatavošanās politiskām pārmaiņām okupētajā teritorijā, turklāt viens no pirmajiem soļiem bija vienota Lietuvas militārās pārvaldes apgabala izveide, kas tika realizēts jau martā. *Ober Ost* Politiskās nodaļas vadītājs V. fon Gails norādīja, ka *Ober Ost* štābs no Vācijas armijas virspavēlniecības pirmo rīkojumu par turpmāk veicamo politiku saņēma maija pirmajās dienās – gandrīz vienlaikus ar T. fon Betmana-Holvega “autonomijas programmas” prezentēšanu Berlīnē. Tas lielā mērā reflektēja jau pirmajā Kreicnahas konferencē pieņemtos lēmumus, papildus norādot, ka, lai gan atklāti “piespiedu ģermanizācijas pasākumi” nav vēlami, jāsauglabā vāciešu privilēģijas un prioritārais statuss visās ar okupācijas pārvaldi saistītajās jomās, kā arī jāmēģina padziļināt “plaisu” starp *Ober Ost* esošajām tautām un Krieviju, mēģinot ar visiem iespējamiem līdzekļiem vienlaikus panākt okupēto tautu nostāšanos Vācijas pusē.<sup>1078</sup> *Ober Ost* štāba priekšnieks M. Hofmans 31. maijā rakstā P. fon Hindenburgam rezumēja turpmāk realizējamās politikas aprises:

“Domājams, pastāv veids, kādā Vācija atsakās no aneksijām, bet Krievija, atzīstot mazo nāciju brīvību, kuru zemes mēs šobrīd okupējam, atsakās no tiesībām uz tām, ļaujot Vācijai regulēt to turpmāko politisko veidolu.”<sup>1079</sup>

Šādai politikai, kuru Ē. Lūdendorfs nodēvēja par “Tautību politiku” (*Nationalitätenpolitik*), pēc *Ober Ost* un Vācijas armijas virspavēlniecības ieskatiem bija jābalstās uz pašu iedzīvotāju deklarētu vēlmi savu nākotni saistīt Vāciju, lai gan tai pēc būtības būtu formāls raksturs, jo jebkādi okupēto iedzīvotāju neatkarības centieni tika pilnībā noraidīti. *Ober Ost* tautas bija iecerēts izmantot kā instrumentu slēptai aneksijai, radot pakļautas, it kā autonomas marionešu valstis. Šādā kontekstā kā “labvēlīgākais” *Ober Ost* reģions iecerētās politikas realizācijai Vācijas armijas virspavēlniecībai šķita Kurzemes apgabals, kur klātesošs bija vācbaltiešu faktors, uz kuru līdzdalību balstījās arī A. fon Goslera vadītā militārās okupācijas pārvalde. Par to liecina arī savstarpējā sarakste starp *Ober Ost* un Vācijas armijas virspavēlniecību, kā arī iesaistīto militārpersonu memuāri, kur pastāvīgi tika uzsvērtā

<sup>1076</sup> Aufzeichnung über die Kreuznacher Besprechung am 17. und 18.5.17. BArch, R43/2477, S. 24-27.; sk. arī: Kitchen, M. Hindenburg, Ludendorf and Romania. *The Slavonic and East European Review*, Vol. 54, No. 2., 1976. pp. 214.

<sup>1077</sup> Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht...* S. 396.

<sup>1078</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 67.

<sup>1079</sup> Citēts pēc: Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht...* S. 396.



nepieciešamība “tuvināt lietuviešus” Vācijas mērķiem un okupācijas pārvaldei, turpretī Kurzemes apgabals šajā problēmu lokā netika iekļauts, jo, visticamāk, nepastāvēja šaubas par vācu izcelsmes iedzīvotāju atbalstu iespējamai aneksijai, kurš vairākkārtīgi tika deklarēts no vācbaltiešu puses gan Vācijā, gan arī Kurzemes apgabalā, turklāt vācbaltiešu grupa no Kurzemes apgabala savu gatavību “nest smagākos upurus”, kā arī “izpildīt savu nacionālo un politisko uzdevumu” atkārtoti rakstiskā veidā pauda A. fon Gosleram un *Ober Ost* vadībai 1917. gada martā – laikā, kad tika izstrādāts V. fon Gaila sagatavotais marta memorands un norisinājās sarunas ar Vācijas valdību par turpmāko politiku kara mērķu kontekstā, turklāt Kurzemes muižniecības pārstāvju raksts tika nosūtīts arī kancleram un Ē. Lūdendorfam.<sup>1080</sup>

Pēc kara publicētajās atmiņās, raksturojot neskaidro posmu 1917. gadā saistībā ar kara mērķiem, Ē. Lūdendorfs vainoja “karjeras politiķus” un “parlamentārās metodes”, ciniski atklājot sevis iecerētās Tautību politikas būtību, ar kuru viņš saistīja “tālejošas cerības” – Kurzemes un Lietuvas apgabali saimnieciski apgādātu Vāciju, un, apmaiņā pret “dzīvo spēku” (*Menschenkraft*) nākamajā karā, kuru viņš vērtēja kā Antantes valstu lielāko trumpi, latviešiem un lietuviešiem “Vācijas aizsardzībā” ļautu paturēt “savu nacionalitāti”, lai gan nav saprotams, kā tas būtu apvienojams ar, piemēram, Kurzemes apgabala vispārējās ģermanizācijas un kolonizācijas iecerēm, kuras virzīja un atbalstīja pats Ē. Lūdendorfs.<sup>1081</sup>

Par šādu politiku, kas veiksmīgai realizācijai būtu spiesta paļauties uz vietējo iedzīvotāju iesaisti, neizpratni pauda A. fon Goslers. 1917. gada 10. jūlijā Berlīnē sagatavotā dokumentā par Kurzemes apgabala nākotnes politiskajām aprisēm viņš pārmeta T. fon Betmanam-Holvegam vilcināšanos, kuras dēļ šādi jautājumi vispār bija dienaskārtībā:

“Ņemot vērā pašreizējos politiskos apstākļus, jautājumā par Kurzemes un Lietuvas pievienošanu Vācijai kā vienīgais veids tiek izskatīts variants, ka abām zemēm tiek piešķirta sava veida autonomija [...]. Nekāda piespiedu aneksija, bet ar iesaistīto tautu iniciatīvu un piekrišanu veikta vieglprātīga pievienošana. No Vācijas un Prūsijas perspektīvas raugoties, es, protams, to neuzskatu par ideālo variantu, bet gan par šķietamu pagaidu risinājumu. Labāks risinājums būtu anektēt [Kurzemi un Lietuvu] kā Prūsijas provinces; ne uzreiz pēc miera noslēgšanas, bet pēc zināma, iepriekš nenoteikta laika, kurā pārvalde būtu Pagaidu valdībai ar plaši apveltītām pilnvarām. Abu apgabalu pārvāciskošanas mērķis šādā veidā būtu iespējami ātri un viegli sasniegts, neizmantojot militārus piespiedu līdzekļus. Bija iespēja šādu ceļu iet. Kanclers varēja kopā ar Polijas jautājumu atrisināt arī Kurzemes-Baltijas [problēmu], [...] un skaidri norādīt, ka Vācija Kurzeme un Lietuvu uzskata par ilgtermiņa ieguvumu. Doma, ka visus šos jautājumus varējām atrisināt mēs paši pirms miera noslēgšanas, bez Antantes [valstu] līdzdalības, bija tuvu. Toreiz, pirms Krievijas [Februāra] revolūcijas, pret šādu paziņojumu par Kurzemes un Lietuvas aneksiju neviena partija Reihstāgā nebūtu cēlusi iebildumus – pat ne sociāldemokrāti. Krievija šos apgabalus, uz kuriem īpašumtiesības tā neuztver kā būtisku valsts nepieciešamību, jau sen bija norakstījusi. [...] Tagad īstais moments ir nokavēts.”<sup>1082</sup>

Lai gan, vērtējot norises no Kurzemes militārās pārvaldes pozīcijām, A. fon Goslera vēltie pārmetumi kancleram šķita pamatoti, sevišķi ņemot vērā, ka viņš jau no 1915. gada vasaras aktīvi pieprasīja nodrošināt apgabala aneksiju, jāsecina, ka to cēlonis bija arī nezināšana par *Ober Ost* teritorijā iecerētās Tautību politikas aizsākumu. Tā pirmo reizi rakstiski oficiālā politikas plānošanas dokumentā tika noformulēta jau V. fon Gaila izstrādātājā memorandā 1917. gada martā. Tādējādi, acīmredzot, atsevišķo pārvaldes apgabalu vadītājus augstākā līmeņa apspriedēs starp *Ober Ost*, Vācijas armijas virspavēlniecību un valdību sākotnējā posmā

<sup>1080</sup> Schrift an den Herrn Chef der Deutschen Verwaltung Kurland. 14.03.1917. LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 103. lp.; Turpat, 195. l., 55. lp.

<sup>1081</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 416-419.

<sup>1082</sup> A. fon Gossler, *Kunftige Verfassung Kurlands*. 10.07.1917. BArch MA, N98/4, S. 12 - 13.

neiekļāva, turklāt P. fon Hindenburgs un Ē. Lūdendorfs vairākās sarunu kārtās aktīvi mēģināja pārliecināt tieši kancleru par šādu politikas pamatotību, aktīvi aizstāvot “robežvalstu” koncepcijas realizācijas nepieciešamību. Tāpat jāpieļauj, ka A. fon Goslera centieni bija vērsti uz sevis veidotās militārās pārvaldes struktūras saglabāšanu Kurzemes apgabalā arī pēc kara noslēguma, kas praktisku formu iegūtu “plašām pilnvarām” apveltītās Pagaidu valdības veidā, kuru viņš pats vēlējās vadīt. Par to liecina arī A. fon Goslera turpmāk izstrādātie dokumenti par Kurzemes apgabala politisko nākotni, kuru sarežģītu Ē. Lūdendorfa Tautību politikā balstīta vietējo iedzīvotāju līdzdalība, kas ilgākā laika nogrieznī varētu radīt neparedzētas problēmas Kurzemes militārās pārvaldes politikai.

1917. gada jūlija pirmā puse iezīmēja būtiskas pārmaiņas Vācijas politikā, t. sk. attiecībā uz Kurzemes apgabalu. Pēc ilgstoša konflikta ar Ē. Lūdendorfu un P. fon Hindenburgu, kas skāra iekšpolitiskas reformas, kara mērķu problemātiku, kā arī militārus jautājumus (Vācijas 1917. gada februārī uzsāktais “neierobežotais” zemūdeņu karš), kanclers T. fon Betmans-Holvegs 13. jūlijā bija spiests paziņot par demisiju.<sup>1083</sup> Šāds solis sekoja pēc ievērojama spiediena no Reihstāga labējām partijām, kā arī abu ģenerāļu ultimāta Reihstāga locekļiem un Vilhelmam II par atkāpšanos no amata, norādot, ka viņi “vairs nav spējīgi strādāt kopā ar kancleru fon Betmanu-Holvegu”, turklāt abi ģenerāļi šādu rezultātu bija centušies panākt vairāku mēnešu garumā, pārliecinot vadošas amatpersonas valsts un armijas vadībā par šāda soļa nepieciešamību, Ē. Lūdendorfam mēģinot “sēt neapmierinātību” Vācijas politiskajā elitē.<sup>1084</sup> Lai gan tik apjomīga iejaukšanās valsts iekšpolitikajās norisēs no armijas vadības puses vērtējama kā bezprecedenta, turklāt izsauca arī, piemēram, Vilhelma II nosodījumu, kurš to nodēvēja par “nekaunīgu šantāžu”<sup>1085</sup>, tā liecina par abu ģenerāļu arvien pieaugošo ietekmi Vācijas politiskajos procesos, kas licis atsevišķiem vēsturniekiem Ē. Lūdendorfu pat dēvēt par Vācijas Pirmā pasaules kara laika diktatoru.<sup>1086</sup> Jāatzīmē, ka arī pats Ē. Lūdendorfs, cenšoties pēc 1917. gada Krievijas Februāra revolūcijas nepieļaut Vācijas politikas demokratizāciju, sevišķi kara mērķu diskusijas kontekstā, spekulēja par Vācijas ģenerālštāba militāras diktatūras izveidi, turklāt pēc kara publicētajā darbā “Kara vešana un politika” (*Kriegsführung und Politik*) viņš pat atzīmēja, ka to būtu bijis iespējams pat ieviest jau daudz ātrāk (pēc aiziešanas no *Ober Ost*), tomēr izdevību vērtēja kā nokavētu:

“Arī šodien, kad esmu [1917. gada] stāvokli vairākkārt pārdomājis, es nespēju precīzāk izteikties, taču gribu norādīt, ka 1916. gada augustā Vācijas armijas virspavēlniecības diktatūra būtu bijusi iespējama. Toreiz uz abiem vīriem [Ē. Lūdendorfu un P. fon Hindenburgu] raudzījās ar nesatricināmu [pārliecību], nevis tie bija nevēlami. Abiem vīriem arī šeit būtu bijis jābūt kopā; mana vienpersoniska diktatūra nebūtu bijusi iespējama. Taču toreiz armijas virspavēlniecība vēl patieso stāvokli nesaskatīja; tā pilnībā atradās zem reihskanclera fon Betmana maldiem. Vēlāk izredzes uz veiksmīgu diktatūru bija izzudušas.”<sup>1087</sup>

<sup>1083</sup> Vairāk sk.: Weber, H. *Ludendorff und die Monopole. Deutsche Kriegspolitik 1916-1918*. Berlin: Akademie Verlag, 1966. S. 100-107.

<sup>1084</sup> Vairāk sk.: Nebelin, M. *Ludendorff. Diktator im Ersten Weltkrieg*. München: Siedler, 2010. S. 318, 321-339.

<sup>1085</sup> Kitchen, M. *The Silent Dictatorship. The Politics of the German High Command under Hindenburg and Ludendorff, 1916-1918*. New York: Holmes & Meier Publishers, 1976. pp. 135.

<sup>1086</sup> Sk., piem.: Nebelin, M. *Ludendorff. Diktator im Ersten Weltkrieg*. München: Siedler, 2010. S. 7-21; Chickering, R. *Imperial Germany and the Great War, 1914-1918*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. p. 244.; Bridgman, J. *The Origins of the Military Dictatorship of Hindenburg and Ludendorff*. Stanford: Stanford University, 1960. p. 262.

<sup>1087</sup> Ludendorff, E. *Kriegsführung und Politik*. Berlin: Mittler & Sohn Verlag, 1922. S. 328-329.; Militāra diktatūra Vācijas galēji labējo spēku politiskajā spektrā šajā laikā tika uztverta kā vēlama alternatīva, kas spētu atrisināt pēc Miera rezolūcijas radušos situāciju. Sk.: Gonda, I. *Verfall der Kaiserreiche in Mitteleuropa. Der Zweibund in den Letzten Kriegsjahren (1916-1918)*. Budapest: Akademiai Kiado, 1977. S. 40-41.; Weber, H. *Ludendorff und die Monopole. Deutsche Kriegspolitik 1916-1918*. Berlin: Akademie Verlag, 1966. S. 58-67.

Ē. Lūdendorfs acīmredzot 1916. gadā augustā pēc aiziešanas no *Ober Ost* vēlējās izmantot tā organizācijā gūto pieredzi, kur viņš faktiski baudīja neierobežotu varu kontrolēt gandrīz visus okupācijas saimnieciskos un politiskos aspektus, saskatot sevis veidotajā pārvaldē daudz efektīvāku modeli nekā parlamentārā iekārtā. Tomēr, kā norādījis vēsturnieks Kristofs Regulskis, neskatoties uz vispārējo stāvokli 1917. gada vasarā, Ē. Lūdendorfs palika kā galvenais Vācijas “politiku dzenošais spēks”; tas izpaudās arī jautājumā par jaunā kanclera izvēli, kurā virsroku guva relatīvi mazpazīstamais, P. fon Hindenburga un Ē. Lūdendorfa atbalstītais G. Mihaeliss, kura personā armijas virspavēlniecība saskatīja ne tikai iespēju sekmīgi realizēt *Ober Ost* Tautību politiku, bet veicināt Vācijas iekšpolitiskā stāvokļa stabilizāciju.<sup>1088</sup>

G. Mihaelisa, kurš “solidarizējās ar konservatīvi noskaņoto vācu militāro eliti”, viens no būtiskākajiem izaicinājumiem sākotnējā posmā kļuva t.s. “Miera rezolūcija” (*Friedensresolution*), kuru 1917. gada 19. jūlijā pieņēma Reihstāga vairākums.<sup>1089</sup> Rezolūcija, kuras formulēšanā un izstrādē būtisku lomu spēlēja *Ober Ost* štāba kritizētais M. Erbergers, ievērojami sarežģīja arī *Ober Ost* un ģenerālštāba iecerēto aneksijas politiku Baltijas teritorijā. Rezolūcija paredzēja, ka “Reihstāgs tiecas pēc saprašanās miera un ilgstošas tautu salabšanas”, atzīmējot, ka ar šādu iecerētu mieru “[..] nav savienojami piespiedu teritoriāli ieguvumi, kā arī politiska, saimnieciska vai finansiāla apspiešana.”<sup>1090</sup>

*Ober Ost* un armijas ģenerālštābā, gluži kā Vācijas konservatīvajās aprindās kopumā, Reihstāga rezolūciju uztvēra izteikti negatīvi, saskatot tajā draudus saviem ilgtermiņa mērķiem.<sup>1091</sup> A. fon Goslers, kurš paralēli Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieka amatam bija arī Vācu Konservatīvās partijas loceklis Reihstāgā, rakstā Reihskancelejai rezolūciju “norakstīja” uz “nospiestu garastāvokli zemē”, un Reihstāga locekļiem pārmeta “uzvaras gribas” trūkumu, atkārtoti uzsverot, ka Kurzemes apgabala un visas Baltijas jautājums jau sen varēja būt izšķirts. Tāpat viņš atzīmēja, ka “zaudēts vērtīgs laiks”, jo visi priekšnoteikumi aneksijai bija jau sen radīti, asā manierē retoriski jautājot, vai Reihstāga gadījumā “vispār ir darīšana ar pienācīgiem cilvēkiem.”<sup>1092</sup>

Rezolūcija izsauca arī neizpratni Kurzemes apgabalā esošo vācbaltiešu starpā. Raksturojot norises 1917. gada vasarā, Jaunmuižas barons Vilhelms Līvens pusgadu vēlāk norādīja, ka 19. jūlijs “mums bija slikta diena, un dažs labs, iepazīstoties ar šo rezolūciju, nodevās pesimistiskām domām.” Tāpat viņš norādīja, ka neilgi pēc tam Kurzemes muižniecības pārstāvjiem bija kopēja sanāksme ar A. fon Gosleru, kurš viņiem izskaidrojis, ka ar “[..] rezolūciju ir radīts pilnīgi jauns stāvoklis – Kurzemes aneksija vairs nav iedomājama, un ir jāatrod “jauna formula”, kas Kurzemes pievienošanu [Vācijai] padarīs iespējamu. Tā būs jāsasniedz ar Kurzemes iedzīvotāju gribas izpausmi, kurā tiks pausts, ka Kurzeme vēlas tikt savienota ar Vāciju.”<sup>1093</sup> Līdzīga manierē savu neizpratni par rezolūciju puda arī Kurzemes apgabalā dislocētie Vācijas armijas virsnieki. Reihstāga deputāts E. Gugelmeijers, kurš, piemēram, tikās ar armijas pārstāvjiem 1917. gadā Liepājā, norādīja, ka rezolūcijai “neviens no virsniekiem negribēja piekrist”, turklāt vairums izteikušies, ka Reihstāga solis ir “vājuma pazīme”, kuru radījusi “tikai un vienīgi ienaidnieka spēcīgā ietekme.”<sup>1094</sup>

Ē. Lūdendorfs, Reihstāga vairākuma partiju lēmumu vēlāk raksturojot kā “internacionālisma, pacifisma un defētisma” izpausmi, lielā mērā tiecoties ignorēt Miera

<sup>1088</sup> Regulski, C. *Die Reichskanzlerschaft von George Michaelis 1917. Deutschlands Entwicklung zur parlamentarisch-demokratischen Monarchie im Erstem Weltkrieg*. Marburg: Tectum Verlag, 2003. S. 63, 70-73.

<sup>1089</sup> Cerūzis, R. “Georgs Mihaeliss”. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/122132-Georgs-Mihaeliss> [Skatīts 01.02.2022]

<sup>1090</sup> Die Erklärung Reichstags (Friedensresolution). 07.1917. BArch, R43/2403e (Verkehr des Reichskanzlers mit dem Großen Hauptquartier, Juli - Dez. 1917), S. 6.

<sup>1091</sup> Fesser, G. *Deutschland und der Erste Weltkrieg*. Köln: PapyRossa Verlag, 2014. S. 90-91.

<sup>1092</sup> Reichstag und die Angliederung Kurlands. BArch MA, N98/4, S. 35-42.

<sup>1093</sup> Ansprache von V. Lieven. 12.1917. LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 81. lp.

<sup>1094</sup> Gugelmeier, E. *Das schwarze Jahr 1917–1918. Erlebtes aus dem letzten Kriegsjahr, im Reichstag und im Baltenland, in Hauptquartier und Heimat*. Freiburg im Breisgau: Bielefelds Verlag, 1926. S. 58.

rezolūciju pēc būtības,<sup>1095</sup> norādīja, ka “tautu pašnoteikšanās” un “miers bez aneksijām” ir pret Vāciju vērsti “ienaidnieka propagandas saukļi”, uzsverot, ka “vispārējās situācijas dēļ ir vēl ātrāk jāgūst skaidrība par mūsu mērķiem okupētajās teritorijās Austrumos”, lai jautājums tiktu atrisināts Vācijas interesēs.<sup>1096</sup> Šādu pozīciju atbalstīja arī jaunais kanclers G. Mihaeliss, kurš Miera rezolūciju tiecās interpretēt pēc sava redzējuma un mazināt tās nozīmi.<sup>1097</sup>

Lai gan Miera rezolūcija atklātu Kurzemes un Lietuvas apgabalu aneksiju padarīja neiespējamu oficiālā līmenī, Vācijas armijas ģenerālštābs un *Ober Ost* struktūras 1917. gada jūlijā spēra kopējus soļus, lai pēc iespējas ātrāk un precīzāk noformētu robežvalstu koncepcijā izstrādātos mērķus un rastu praktisku ietvaru “formālās pašnoteikšanās” izvešanai okupētajā teritorijā. Vācijas Ārlietu ministrija pēc G. Mihaelisa stāšanās amatā nāca klajā ar ierosinājumu, kā nodrošināt vismaz šķietamu latviešu atbalstu Kurzemes ilgtermiņa “pārņemšanai” Vācijas aizsardzībā, ar to pēc būtības saprotot aneksiju – Kurzemes apgabalā organizēt masveidīgu parakstu jeb votu (*Voten*) vākšanu starp vietējiem iedzīvotājiem, rosinot šādu uzdevumu deleģēt S. Brēdriham un muižniekam Vilhelmam fon Hānam. Turklāt, neskatoties uz to, ka Rīgā, Vidzemē un Igaunijā vēl nemaz neatradās Vācijas armija, Ārlietu ministrijas iniciatīva paredzēja parakstu vākšanu izvērst arī pārējās Baltijas provincēs. Tomēr pēc Ē. Lūdendorfa iejaukšanās 29. jūlijā ārlietu ministrs A. Cimmermans bija spiests iecerēto akciju Kurzemes apgabalā pārtraukt, Vācijas armijas virspavēlniecībai “militāru apsvērumu dēļ” paužot bažas par šādas “tautas nobalsošanas” rīkošanu tiešā frontes tuvumā.<sup>1098</sup> Jāatzīmē, ka Vidzemē “votas” pusgadu vēlāk tomēr tika vāktas jau boļševiku varas (Iskolata<sup>1099</sup>) apstākļos, kad, pārdroši riskējot, vācbaltiešu studentu korporācijas biedriem<sup>1100</sup> izdevās savākt vairākus simtus “votu” no latviešiem, igauņiem un vācbaltiešiem, vairumā no kurām tika lūgts Vidzemi iekļaut Vācijā, tādējādi pasargājot tās iedzīvotājus no boļševikiem. Votas 1918. gadā tika iesniegtas Vācijas Ārlietu ministrijai.<sup>1101</sup>

Pēc atkārtotām konsultācijām starp *Ober Ost*, Vācijas ģenerālštābu un Ārlietu ministriju 1917. gada jūlija pēdējā nedēļā, kurās tika veikti praktiski priekšdarbi par turpmāko politiku *Ober Ost* teritorijā, zināms kulminācijas punkts bija Bingenes konference 31. jūlijā. Tā tika sasaukta ar mērķi rast risinājumu Kurzemes un Lietuvas jautājumam pēc T. fon Betmana-Holvega demisijas. Konferencē, kas tika klasificēta kā slepena, līdzās Ārlietu ministrijas un Kara ministrijas pārstāvjiem dalību no Vācijas ģenerālštāba puses ņēma Ē. Lūdendorfs, pulkvedis Gustavs fon Bartenverfers, kapteinis Verners Krancs<sup>1102</sup> un kapteinis fon Harbū. *Ober Ost* pārstāvēja virskvarīrmeistars pulkvedis-leitnants H. fon Brandenšteins, V. fon Gails, F. Bertkaus, kā arī atsevišķo apgabalu vadītāji F. J. Izenburgs-Biršteins, T. fon Hepe un A. fon Goslera vietnieks Kisters (konference sakrita ar Vilhelma II Kurzemes apgabala apmeklējumu<sup>1103</sup>). Tiem līdzās apspriedē piedalījās arī P. fon Hindenburga vietnieks, ģenerālkvarīrmeistars V. Hāndorfs ar vairākiem pārstāvjiem.

Konferencē tika gūts apstiprinājums no Reihskancelejas un attiecīgo ministriju puses Vācijas armijas virspavēlniecības un *Ober Ost* vadības izstrādātajām vadlīnijām, kuras

<sup>1095</sup> Ludendorff, E. *Kriegsführung und Politik*. Berlin: Mittler & Sohn Verlag, 1922. S. 243.

<sup>1096</sup> Liulevicius, V. G. *War Land...* pp. 197.

<sup>1097</sup> Becker, B. *Georg Michaelis. Preußischer Beamter, Reichskanzler, Christlicher Reformator 1857-1936. Eine Biographie*. Paderbon, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2007. S. 500.

<sup>1098</sup> Stopinski, S. *Das Baltikum im Patt der Mächte. Zur Entstehung Estlands, Lettlands und Litauens im Gefolge des Ersten Weltkriegs*. Berlin: Berlin Verlag, 1997. S. 25.

<sup>1099</sup> LSD izveidotās Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemieku deputātu padomes Izpildkomitejas (Iskolata) varas periods Vācijas neokupētajā Vidzemē pēc boļševiku apvēruma Krievijā.

<sup>1100</sup> Cerūzis, R. 1917. gada norises Baltijā un Krievijā tā laika vācu publicistikas redzējumā. Grām.: Ciganovs, J. (Sast.). *Demokrātiskie procesi Austrumu un Centrālajā Eiropā 1917. gadā: politiskie, militārie, sociālie un kultūras aspekti*. Konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2017. 39. lpp.

<sup>1101</sup> PAAA, Altes Amt, R. 21761 (Die Zukunft der baltischen Provinzen, Bd 9), S. 96-302.

<sup>1102</sup> 1918. gadā, būdams jau majora pakāpē, V. Krancs kļuva par nozīmīgu figūru Somijā, organizējot vācu spēkus pilsoņu kara laikā. Vairāk sk.: Goltz, von der, R. *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*. Leipzig: Verlag von K. F. Koehler, 1920. S. 46-47.

<sup>1103</sup> BArch MA, N98/2, S. 38.

prezentēja Ē. Lūdendorfs. Protokolā fiksētajā atklāšanas uzrunā viņš mazināja savu un ģenerālštāba lomu turpmākajās pārmaiņās *Ober Ost* telpā, norādot, ka Vācijas armijas virspavēlniecība rīkojas saskaņā ar valdības iecerēm, jo mērķis neesot aneksija, bet gan “nākt pretī Kurzemes un Lietuvas iedzīvotāju vēlmei pievienoties Vācijai”, tādējādi mēģinot radīt priekšstatu par it kā demokrātisku pašnoteikšanās procesu okupētajā apgabalā, kuram armija nevēloties likt šķēršļus.<sup>1104</sup> Apspriedes gaitā tika panākta un apstiprināta vienošanās par precīzu turpmāko “scenāriju” šīs mērķa sasniegšanai, darba kārtībā iekļaujot trīs punktus – “norise Kurzēmē”, “norise Lietuvā” un “vispārējās vadlīnijas par nākotnē veicamo politiku un Kurzeme un Lietuvas valstisko formu”.

Jautājumā par Kurzemes apgabalu Bingenas konferencē tika nolemts, ka Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieks sasauca sevišķu zemes “uzticības padomi” (*Vertrauensrat*), kuru veidotu 18 līdz 24 iepriekš izvēlēti locekļi, atvēlot divas trešdaļas vietu personām no lauku apvidiem, savukārt atlikušo trešdaļu – pilsētniekiem (paredzot arī vietas garīdzniekiem), turklāt padomē bija jānodrošina vāciešu vairākums, kas nāktu no turīgu zemes īpašnieku vides. Jāatzīmē, ka šādu padomju veidošanas nepieciešamību *Ober Ost* struktūrās jau iztīrāja 1917. gada maijā, secinot, ka ir nepieciešams radīt okupētajā teritorijā esošas, vismaz formāli pārstāvnieciskas institūcijas, kas spētu publiskajā diskursā stāties pretī, piemēram, 1917. gada aprīlī Tērbatā izveidotajai Kurzemes Pagaidu zemes padomei vai Šveicē esošajai Lietuvas Nacionālajai padomei, piedāvājot alternatīvu redzējumu par zemes ilgtermiņa sasaisti ar Vāciju.<sup>1105</sup>

Vienlaikus Bingenā pieņēma jau iepriekš Vācijas ģenerālštāba un *Ober Ost* vadības izstrādātu A. fon Goslera uzrunu Uzticības padomes sanāksšanas dienā, kurā ne tikai uzsvērts, ka Vācijas armija “senajai kultūras zemei” ir atnesusi brīvību no “cara impērijas apspiestības”, bet arī iezīmēta iespējamā kontinuitāte starp *Ober Ost* pārvaldi un vēl pašreizējā brīdī nenoteikto valsts pārvaldes formu, kurai būtu “jāattīstās” no P. fon Hindenburga 1916. gada 6. jūnija rīkojuma par *Ober Ost* pārvaldes iekārtu. Tāpat tika apstiprināta arī kurzemnieku “atbildes vēstule” Vilhelmam II, norādot, ka “kopā ar vācu [militāro] pārvaldi mēs jau šobrīd esam gatavi strādāt pie Kurzemes hercogistes atjaunošanas”, lūdzot ķeizaru atļauju līdzdarboties pie jaunas satversmes un visu sociālo slāņu iekļaujošas, pārstāvnieciskas zemes pārvaldes institūcijas izveides. Savukārt nākamais solis paredzēja, ka Austrumu frontes virspavēlnieks Bavārijas princis Leopolds dod atļauju sanākt Kurzemes muižniecības landtāgam, kurš, vienbalsīgi pieņemot zināšanai Uzticības padomes lēmumu, nolemj, ka Uzticības padome ir pārdēvējama par Kurzemes Zemes padomi, vienlaikus paziņojot, ka pašreizējais landtāgs pašlikvidējās, atdodot savas pilnvaras plašākam un pārstāvnieciskam landtāgam.

Tieši pēdējais solis Kurzemes militārajai pārvaldei šķita visproblemātiskākais. A. fon Goslera vietnieks Ē. Lūdendorfam uzsvēra, ka Austrumu frontes virspavēlnieks Kurzemes landtāgu varēs sasaukt tikai tad, kad būs gūta pārliecība par to, vai pašlikvidēšanās jautājumā vācbaltieši necentīsies radīt iepriekš neparedzētas problēmas; šādas bažas, visticamāk, bija pamatotas, ņemot vērā arvien pieaugošo kritiku par militārās pārvaldes politiku pašu vācbaltiešu starpā, kas zināmu kulmināciju sasniedza t.s. “Kuldīgas afēras” laikā 1917. gada sākumā, turklāt atklāts palika jautājums, cik lielā mērā šādu soli publiskajā telpā atbalstīs muižniecības locekļi, kas atradās ārpus Kurzemes apgabala.<sup>1106</sup>

Vienlaikus konferencē pieņemtie lēmumi paredzēja Kurzemes Zemes padomei visai reducētas iespējas ietekmēt politiskos procesus okupētajā zemē. Tai tika paredzētas tiesības, vēršoties pie militārās pārvaldes priekšnieka Jelgavā, nākt klajā ar likumdošanas iniciatīvām, kā arī risināt komunāla rakstura jautājumus, norādot, ka padomes galvenais darba virziens būtu agrārā politika, kas, šķiet, ir saistīts ar kolonizācijas jautājumu, kas apspriedē nelielā apmērā

<sup>1104</sup> Ergebnis der Besprechung im Gr.H.Qu. am 31. Juli 1917 betreffend Kurland-Litauen. BArch, R43/2477, S. 33.

<sup>1105</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 67.

<sup>1106</sup> BArch, R43/2477, S. 35.

(nometināmo personu reliģiskā piederība) tika skarts. Gandrīz identisks scenārijs tika apstiprināts Lietuvas apgabalam, bet ar divām būtiskām atšķirībām – tās zemes padomē vairākumu bija jāveido lietuviešiem. Šī iemesla dēļ, visticamāk, apspriedē tika pieņemts arī lēmums vismaz līdz miera līguma noslēgšanai nedot Lietuvas Zemes padomei iespēju militārajai pārvaldei iesniegt likumdošanas iniciatīvas.<sup>1107</sup>

Lai arī jautājumā par topošo satelītvalstu konstitucionālo formu un robežām saistoši lēmumi netika pieņemti, norādot, ka šo problēmu var risināt tikai pēc miera līguma noslēgšanas, konferences protokols netieši liecina, ka oficiālās valodas jautājuma kontekstā tika diskutēts arī par, piemēram, Kurzemes hercogistes bruņoto spēku izveidi, kā arī tika paredzēts abiem apgabaliem iecelt vācu “pārvaldnieku” (ārpus iecerētā hercoga posteņa). Iecere par “pārvaldnieka” iecelšanu, visticamāk, izrietēja no *Ober Ost* struktūru vēlmes saglabāt tiešo ietekmi pār abiem apgabaliem, sakrītot arī ar A. fon Goslera paustajām nostādnēm par pēckara Kurzemes pārvaldi. Par to liecina arī atsaukšanās uz 1916. gada 6. jūnija *Ober Ost* “konstitūciju”, turklāt šādā veidā tiktu radīts arī drošības mehānisms pār Vācijas vadītājiem “pašnoteikšanās procesiem”, jo formāli neatkarīgie pašnoteikšanās orgāni būtu spiesti jebkuru likumdošanas iniciatīvu saskaņot ar Vācijas ieceltu zemes pārvaldnieku, tādējādi arī nodrošinoties pret iespēju, ka kāds no vācbaltiešu pārstāvjiem pieslietos latviešu iesniegtai iniciatīvai.<sup>1108</sup>

Pusotru nedēļu pēc Bingenas konferences Vācijas ģenerālštābs 1917. gada 9. augustā tikšanās laikā ar G. Mihaelisu Kreicnahā guva kanclera piekrišanu Bingenā izstrādātajam scenārijam (septembra sākumā viņš to Ē. Lūdendorfam raksturoja kā “elastīgu programmu”), panākot vienošanos, ka Kurzemes un Lietuvas valstiskuma forma paliek atklāts jautājums turpmākām diskusijām, kā arī uzsverot, ka nepieciešams izvērst plašu sabiedriskās domas ietekmēšanu ar preses palīdzību.<sup>1109</sup>

Neviennozīmīgi zemes padomju izveidi uztvēra Reihstāgā. Ieturot zināmu piesardzību, vairākuma partiju pārstāvji pārstāvniecisku pašpārvaldes orgānu radīšanā Kurzemē un Lietuvā saskatīja iespēju mazināt *Ober Ost* turpmāko lomu, vienlaikus paužot cerību, ka šāda ceļā izdosies pakāpeniski likvidēt militāro pārvaldi kopumā, kā arī uzlabot sociālos apstākļus zemē, klaji pārvērtējot ģenerālštāba un *Ober Ost* plānotajām zemes padomēm iecerētās tiesības un funkcijas, par kurām tika panākta vienošanās slepenajā apspriedē Bingenā.

Svarīga sapulce šajā jautājumā norisinājās nepilnu mēnesi pēc Bingenā pieņemtajiem lēmumiem. 28. augustā slēgtā Reihstāga budžeta komisijas sēdē tika izskatīts jautājums par vispārējo stāvokli *Ober Ost* teritorijā, galveno uzmanību veltot smagajai sociālajai situācijai Kurzemē un Lietuvā, kas pamatoti tika interpretēta kā tiešs militārās pārvaldes politikas rezultāts. M. Ercbergers sēdē atklāja, aicinot pieņemt G. Mihaelisam adresētu komisijas paziņojumu, kurā lūgts “rast iespēju okupētajos Lietuvas un Kurzemes apgabalos ātri radīt civilās pārvaldes, un ievadīt no iedzīvotājiem sastāvošu pārstāvniecības [orgānu] izveidi, kas baudītu plašu tautas daļu uzticību”, skaidrojumā norādot, ka *Ober Ost* politika ir pilnībā atsvešinājusi iedzīvotājus, starp kuriem ir zudušas jebkādas simpātijas pret Vāciju.<sup>1110</sup> Šādu paziņojumu teicās atbalstīt sēdes dalībnieku vairākums, sociāldemokrātam Maksim Kohenam norādot, ka “ir pienācis laiks pārmaiņām”, jo “kopējā *Ober Ost* pārvalde ir drausmīga.” Paziņojumu šādā formulējumā sēdē kritizēja vicekanclers Karls Helferihs, uzsverot, ka, piemēram, Lietuva un Kurzeme ir daudznacionālas zemes, netieši norādot, ka tieši centralizēta militārā pārvalde ir vienojošs faktors, kas to pašreiz satur kopā. Tāpat viņš atklāja arī vēl vienu mērķi, kuru Vācijas ģenerālštābs tiecās panākt ar Tautību politiku – veicināt tālāku Krievijas

<sup>1107</sup> BArch, R43/2477, S. 39-40.

<sup>1108</sup> Turpat. S. 39-41.

<sup>1109</sup> Ergebnis der Besprechung zwischen dem Herrn Reichskanzler und der Obersten Heeresleitung. Kreuznach, 9.08.1917. BArch, R43/2477, S. 42-48.; Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht...* S. 396.; Becker, B. *Georg Michaelis. Preußischer Beamter, Reichskanzler, Christlicher Reformator 1857-1936. Eine Biographie.* Paderbon, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2007. S. 500.

<sup>1110</sup> Verhandlungen des Reichshaushaltsausschusses. Berlin, 28.08.1917. HStAS, E40/72, Bü 761, S. 1-2.

teritoriālās vienotības “iziršanu”, jo sasauktās zemes padomes kalpos kā demokratizācijas un tautas vienotības piemērs, uz kuru tiek ties vēlēsies arī citas Krievijas impērijā dzīvojošās tautas.

Ierosinājumu par civilās pārvaldes ieviešanu asi noraidīja arī Prūsijas Kara ministrijas departamenta direktors Ernsts fon Vrisbergs, kurš norādīja uz armijai nepieciešamo operatīvo apgabalu un frontes tuvumu. Paužot skaidru atbalstu zemes padomju izveidei, kas, iespējams, mazinātu “bandu” uzbrukumus un pretestību Vācijas armijai un okupācijas varai, viņš norādīja, ka civilās pārvaldes ieviešana būtu destruktīvs faktors, kas iznīcinātu visu līdz šim “uzbūvēto”.<sup>1111</sup> Tā rezultātā vienbalsīgi tika pieņemts komisijas paziņojums, iekļaujot tajā frāzi par civilās pārvaldes izveidi gadījumā, “ja militārās intereses to pieļaus”.<sup>1112</sup> Neskatoties uz domstarpībām, jautājumā par zemes padomēm tika panākta vienošanās par to nepieciešamību, lai gan to noteica militāro struktūru un Reihstāga vairākumu veidojošo partiju dažādā izpratnē par mērķiem, kas tādā veidā tiks sasniegti. A. fon Goslers pauda gandarījumu par sēdes rezultātu, interpretējot to kā Reihstāga atbalstu Tautību politikai, kuras realizācijai vairs netikšot likti šķēršļi.<sup>1113</sup>

Tādējādi faktiski ilgstošā laikā 1917. gada pavasarī – vasarā tika pieņemts saistošs lēmums par netiešas aneksijas realizāciju, formāli – tautu pašnoteikšanās principu aizsegā. Vienlaikus tika izstrādāti mehānismi Tautību politikas sekmīgai realizācijai, kas, saskaņā ar Bingenas konferencē pieņemtajiem lēmumiem bija jāuzsāk mēneša laikā.<sup>1114</sup>

#### 4.2.3. Kurzemes Zemes padomes izveide (1917. gada augusts – septembris)

1917. gada 1. augustā apritēja otrā gadskārta, kopš Vācijas armija ieņēma Jelgavu. Vienīgā Kurzemes apgabalā latviešu valodā iznākošā avīze “Dzimtenes Ziņas”, slavējot vācu pārvaldes pārākumu un taisnīgumu, aicināja latviešu lasītājus šo dienu svinīgi pieminēt un gatavoties “jauniem laikiem”:

“[Divi gadi] kopš vācieši ieņēma Jelgavu. Toreiz latvieši stāvēja kā tumšā bezmēness naktī. Visapkārt tumsa. Tikai spokaini liesmoja no sakautajiem kara pulkiem saceltie ugunsgrēki. Postā un nabadzībā krievi it bezrūpīgi, kādi tie nu reiz ir, pameta latviešus. Latvietī sāka kaut kas sakustēties, ko tas ilgi vairs nebija sajutis, jā, pat apspiedis, kad tas kādreiz sāka celties, proti: vācu paraugtēls. Vai viņam daudzkārt nebija vācu vārds, vai tas pie savas baznīcas nestādīja Lutera ozolu? Vāciešu Kurzemē un Jelgavā vienmēr ir bijis, bet ne tik daudz kā tagad. [...] Iestājās vispārīga kārtība, mājā un skolā: vācu kārtība. Kaut kas jauns. Vācieši cīnās par cilvēku vērtībām, arī par tavām! [...] Gaidi ar pacietību un pašāvēību uz jauniem laikiem, kuru auseklis jau tagad parādās, latvieti [...]”<sup>1115</sup>

Lai atzīmētu Jelgavas “atbrīvošanas” gadadienu un iepazītos ar situāciju klātienē, 1917. gada 30. jūlijā pilsētā ar vilcienu bija ieradies ķeizars Vilhelms II. Pēc svinīgās sagaidīšanas dzelzceļa stacijā viņš pieņēma karaspēka parādi, pēc kuras A. fon Goslera pavadībā devās tālāk uz Kurzemes Provincas muzeju, kur militārās pārvaldes priekšnieks viņu iepazīstināja ar muzejā sanākušo vācbaltiešu sabiedrību. Pēc ekspozīcijas apskatīšanas un iepazīšanās ar Kurzemes vēsturi, Vilhelms II, atvadoties no vācbaltiešiem, sacīja: “Kungi, starp citu, viss paliek tieši tā, kā es to biju sacījis pirms gada.”<sup>1116</sup> Ar to tika saprasts solījums, kuru viņš bija devis tikšanās laikā ar vācbaltiešiem sava iepriekšējā Jelgavas apmeklējuma laikā 1916. gada

<sup>1111</sup> HStAS, E40/72, Bü 761, S. 2-4.

<sup>1112</sup> Strazhas, A. *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost 1915-1917*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993.

<sup>1113</sup> Reichstag und die Angliederung Kurlands. 1.09.1917. BArch MA, N98/4, S. 40-42.

<sup>1114</sup> BArch, R43/2477, S. 36-41.

<sup>1115</sup> Uz 1. augustu 1917. *Dzimtenes Ziņas*, Nr. 58, 01.08.1917.

<sup>1116</sup> LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 56. lp.

30. maijā, klātesot arī P. fon Hindenburgam un Ē. Lūdendorfam – vācbaltieši paliks viņa “mūžīgā” aizsardzībā, un Vācija Kurzemi nekad vairs neatdos.<sup>1117</sup> Dažas stundas vēlāk vakariņu laikā Vācijas 8. armijas štābā Vilhelms II atkārtoti uzsvēra, ka “ar vācu ieročiem iekaroto Kurzemi nekad vairs nedrīkst atdot.”<sup>1118</sup>

Nākamajā dienā, kad Vilhelms II automašīnā devās tālāk braucienā uz Vecauci un Liepāju, apmeklējot arī vairākas muižas un tiekoties ar iedzīvotājiem, viņa iepriekšējā dienā sacītais bija radījis trauksmi viņa pavadošajā sastāvā, kura starpā bija arī *Ober Ost* amatpersonas un ārlietu resora pārstāvji. Šāda atklāti pausta pozīcija par “iekaroto Kurzemi”, kuru Vācija nekad neatdos, no publicitātes viedokļa bija pretrunā Vācijas ģenerālštāba un *Ober Ost* iepriekšējā mēnesī precīzi izstrādātajam plānam par Kurzemes apgabala iedzīvotāju formālo pašnoteikšanos, kuru paralēli Vilhelma II apmeklējumam apstiprināja Bingenes konferencē. Ārlietu ministrijas pārstāvis pie Vācijas armijas ģenerālštāba Verners fon Grīnauss tās pašas dienas vakarā notikušo pārrunāja ar A. fon Gosleru, kurš viņam solīja, ka “no savas puses darīs visu, lai nekas no ķeizara sacītā nenonāktu presē”, un telegrammā Ārlietu ministrijai norādīja, ka steidzami par to jāinformē arī Vācijas armijas ģenerālštāba Preses nodaļa, lai neapdraudētu turpmāko politiku *Ober Ost* teritorijā, kuras realizācijai gatavošanās jau faktiski bija sākusies.<sup>1119</sup>

Pēc Vilhelma II apmeklējuma A. fon Goslers 1917. gada 4. augustā izstrādāja *Ober Ost* štābam ziņojumu par vispārējo noskaņojumu Kurzemes apgabalā. Viņš norādīja, ka ķeizara vizītei bija “liela politiska nozīme”, kas atstājusi ievērojamu iespaidu visā apgabalā, un “visi Kurzemes vācieši” esot pauduši vēlmi, lai zemes “liktenis pilnveidojas vācu garā.” Attiecībā uz latviešiem A. fon Goslers, nebūdamas pārliecināts par to atbalstu, puda jau ierasti nievājošo redzējumu, norādot, ka latviešu zemniekiem ir jājūtas labi ar to naudu, ko viņiem maksā pārvalde, turklāt “saprātīgajai latviešu daļai” esot tāpat skaidrs, ka tik mazskaitlīga “cilts” kā latvieši nav spējīgi uz valstisku politiku. Tāpat viņš norādīja, ka latvieši baidīsies, ka viņu “cilts” tiks pārrauta divās daļās, tādējādi gaidāms, ka arī Vidzemes latvieši, baidoties no boļševisma, gribēs apvienoties ar Vāciju.<sup>1120</sup>

Tomēr A. fon Goslera atskaitē paustā pārliecība par “visu Kurzemes vāciešu” atbalstu Bingenes konferencē nostiprinātajam “scenārijam” bija nepatiesa, kaut gan viņš atkārtoti to uzsvēra turpmākos ziņojumos.<sup>1121</sup> Domstarpības izpaudās jau nedēļā pēc 4. augusta ziņojuma, kad tika uzsāktas sarunas gan ar latviešiem, gan arī ar Kurzemes muižniecības pārstāvjiem, kuras ilustrēja vācbaltiešu neviennozīmīgo attieksmi pret plānoto politiku un *Ober Ost* pārvaldi kopumā.

Kurzemes muižniecības Zemes pilnvarotais Voldemārs fon Reiterns-Nolkens 1917. gada septembrī, raksturojot sarunas ar militāro pārvaldi par padomes veidošanu, norādīja, ka ziņu par Austrumu frontes virspavēlnieka ieceri Kurzemes apgabalā veidot Uzticības padomi, kuru veidotu “plaši sabiedrības slāņi”, un kurai būtu uzdevums “atdalīties no Krievijas un pievienoties Vācijai”, viņi Jelgavā saņēmuši pašās jūlija beigās līdz ar Vilhelma II apmeklējumu. Lai gan sākotnēji šķitis, ka šāda iniciatīva 1917. gada vasaras politiskajos apstākļos ir pamatota un atbalstāma, iegūstot precīzākas ziņas par plānotās Uzticības padomes veidošanas aprisēm, muižniecības pārstāvji vairs nevēlējās piekrist padomes izveidei, vismaz militārās pārvaldes iecerētajā veidolā. V. fon Reiterns-Nolkens norādīja, ka “okupācijas varas

<sup>1117</sup> Kuessner, D. *Landesbischof D. Alexander Bernewitz 1836-1935. Vom Baltikum nach Braunschweig*. Willi Rihn, Hans Dieter Rihn: Blomberg, 1985. S. 26.

<sup>1118</sup> BArch MA, N98/2, S. 37.

<sup>1119</sup> Telegramm des K. Legationsrat Grünau an Auswärtigen Amt. 31.07.1917. NAUK, GFM 21/424, VOL 1, p. 21.

<sup>1120</sup> Bericht über die Stimmung in Kurland. 4.08.1917. BArch MA, N98/4, S. 8-10.

<sup>1121</sup> v. Gossler an den Oberbefehlshaber Ost. 13.08.1917. BArch MA, N98/4, S. 21.



apstiprinātu pārstāvju sasaukšana bija pretrunā pašnoteikšanās tiesībām”, jo “tauta, kas grib realizēt šādas tiesības, pati ar vēlēšanām nosaka personas, kas ņem dalību.”<sup>1122</sup>

Problēmas pamatā bija apstākļi, ka Kurzemes muižniecība, kuras darbība kopš okupācijas sākuma bija ierobežota<sup>1123</sup>, nevēlējās pieļaut militārās pārvaldes iejaukšanos tās iekšējā darbībā, izvēloties tās pārstāvjus ārpus vēsturiskā, tradicionālā ietvara un apstiprinātās kārtības, turklāt Kurzemes muižniecības komitejas pilnvaras bija paredzēts pārnest uz jauno padomi. Interesanti, ka Kurzemes muižniecība necēla iebildumus pret “piemērotu” latviešu iecelšanu padomē, nesaskatot šajā gadījumā nepieciešamību atsaukties uz tautu pašnoteikšanās tiesībām. Jādomā, ka daļēji tas bija saistīts vācbaltiešu bažām, ka tautu pašnoteikšanās principa piemērošana attiecībā uz latviešiem var radīt apdraudējumu muižniecības ilgtermiņa interesēm, un eventuāli novestu pie latviešu prasībām pēc sava, alternatīva valstiskuma.

Lai gan sākotnēji, saskaņā ar Bingenas konferences lēmumiem, bija paredzēts, ka Kurzemes militārā pārvalde iecels plānotās Uzticības padomes locekļus, 1917. gada augusta pirmajā pusē tika nolemts izveidot plašāku pārstāvniecisku orgānu - Kurzemes Zemes sapulci, kurā muižniecība būtu tiesīga savus ievēlēt savus pārstāvjus. To bija paredzēts veidot kopumā 80 locekļiem, paredzot četras vietas Kurzemes muižniecībai, 27 lielgruntniekiem, 27 mazgruntniekiem, 17 pilsētu un pieciem garīdzniecības pārstāvjiem, turklāt tiktu iekļauti arī vācu kolonisti.<sup>1124</sup> Zemes sapulce, savukārt “demokrātiski ievēlētu” locekļus jaunizveidotā Kurzemes Zemes padomē, kuras sastāvs tiktu apstiprināts jau pirms Kurzemes Zemes sapulces sanāksšanas.

A. fon Goslers puda atbalstu šādam formātam pēc vairākām apspriedēm, kurās līdzās vairākiem militārās pārvaldes pārstāvjiem dalību ņēma arī V. Līvens, A. H. Bernevis, bijušais Jelgavas pilsētas galva Gustavs Šmits<sup>1125</sup> un Kurzemes Zemes arhīva direktors Oskars Štafenhāgens. Turklāt, kā norādīja V. fon Reiterns-Nolkens, atbalstu izdevās gūt arī politiskajās aprindās Berlīnē.<sup>1126</sup>

A. fon Goslers iepriekš noteiktās norises maiņu rakstā *Ober Ost* štābam pamatoja, norādot, ka šādā veidā sasaukta zemes sapulce radīs demokrātiskāku iespaidu. Viņaprāt, plānotā Uzticības padome neatbilda reālajam stāvoklim Kurzemes apgabalā, un šādā veidā viss tiktu realizēts “bez liekas birokrātijas”, turklāt no A. fon Goslera rakstītā noprotams, ka viņš iepriekš bija vēlējis Uzticības padomē iesaistīt arī militārās pārvaldes amatpersonas, taču no šādas ieceres atkāpies, lielā mērā vācbaltiešu neapmierinātības dēļ. Tāpat viņš atzīmēja, ka vācbaltiešiem ir jāļauj ievēlēt savus pārstāvjus zemes sapulcē, balstoties “uz viņu vēsturiskajām tiesībām”, bet latviešu gadījumā nekādas “tautas nobalsošanas” (*volksabstimmung*) nav pieļaujamas, jo tas nebūtu “politiski prātīgi”, turklāt nevarētu tikt garantēts vēlamais rezultāts.<sup>1127</sup> Šādas izmaiņas bija nepieciešamas arī zemē esošo Kurzemes muižniecības pārstāvju nepietiekamā skaita dēļ. A. fon Goslers puda bažas, ka lielākā daļa no viņiem atrodas ārpus okupētā apgabala, tādējādi Jelgavā sasaukta landtāga leģitimitāte, kas nodotu savas

<sup>1122</sup> Ansprache an den Außerordentlichen Landtag der Kurländischen Ritterschaft, 1917. LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 195. l., 57. lp.

<sup>1123</sup> Pēc Vācijas karaspēka ienākšanas, 1915. gadā Kurzemes apgabalā atradās trīs muižniecības komitejas pārstāvji. Tās darbības atjaunošanu A. fon Goslers atļāva tikai 1917. gada 22. februārī, iepriekš ar komitejas palikušajiem locekļiem pārrunājot iespējamās kandidatūras, turklāt Kurzemes militārā pārvalde liedza sēdēs pārrunāt politiskas problēmas, aicinot skatīt tikai saimnieciskus vai mantojumu jautājumus. Visticamāk, ka šāds militārās pārvaldes solis bija saistīts ar 1917. gada februārī-martā Kurzemes apgabalā un Berlīnē nezināma vācbaltieša izplatīto skrejlapu, kas bija vērsta pret okupācijas varu un tās saimniecisko politiku, pret kuras saturu pēc A. fon Goslera aicinājuma muižniecība parakstīja kolektīvu vēstuli. Sk: Schrift über die Ritterschafts-Komitee. 1917. LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 195. l., 58. - 59. lp.

<sup>1124</sup> Delibatorium der Plenarversammlung des Kurländischen Ritterschafts-Komites über die Bildung einer allgemeinen Landesversammlung. 1917. LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 195. l., 45. lp.

<sup>1125</sup> G. Šmits bija Jelgavas pilsētas galva no 1905. līdz 1915. gadam. Vairāk sk.: Schlaw, K.-O. *Ratslinie der Stadt Mitau in Kurland 1573-1918*. Hamburg: Deutsch-Baltische Genealogische Gesellschaft, Berndt R. v. Pantzer, 2002. S. 28.

<sup>1126</sup> LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 83. lp.; Turpat, 195. l., 57. lp.

<sup>1127</sup> v. Gossler. Schrift über die Kurländische Landesversammlung, 1917. BArch MA, N98/4, S. 43.

pilnvaras citai struktūrai, varētu tikt apšaubīta. Līdz ar to plašas zemes sapulces sasaukšana, kas ievēlētu padomi, būtu vienīgais veids, kā veiksmīgi izvairīties no šāda scenārija.<sup>1128</sup> Vienlaikus militārā pārvalde leģitimitātes problēmu risināja caur pašu izveidoto tiesu palīdzību – pēc A. fon Goslera iniciatīvas, Kurzemes muižniecības pārstāvji lūdza Jelgavas mērs tiesu apstiprināt jaunus “muižniecības pilnvarotos pārstāvjus”, pamatojoties uz to, ka liela daļa atrodas ārpus Kurzemes apgabala un tādējādi nav leģitīmi.<sup>1129</sup>

V. Līvens, raksturojot pārrunas ar Kurzemes militāro pārvaldi par zemes sapulces sasaukšanu, norādīja, ka tās bija “izteikti sarežģītas un rūpju pilnas.”<sup>1130</sup> Līdzās problēmai par tiesībām vācbaltiešiem ievēlēt savus pārstāvjus, asas domstarpības raisīja jautājums par Kurzemes Zemes sapulces pieņemtā gala dokumenta formulējumu. Muižniecība vēlējās, lai tas tiktu adresēts Vilhelmam II, kā tas bija formulēts arī Bingenas konferences lēmumos, tomēr A. fon Goslers, *Ober Ost* un Vācijas armijas virspavēlniecība nolēma to mainīt, adresējot to Austrumu frontes virspavēlniekam Bavārijas princim Leopoldam kā augstākajam *Ober Ost* militārās pārvaldes komandierim. Kurzemes muižniecības pārstāvji, neskatoties pat uz draudiem ignorēt zemes sapulci un tajā nepiedalīties, bija spiesti piekāpties, norādot, ka “diemžēl ir jābūt pazemīgiem un jāpakļaujas, lai neapdraudētu [Kurzemes] pievienošanu Vācijai.”<sup>1131</sup> Tomēr jāatzīmē, ka A. fon Goslers vismaz sākotnēji tiecās atbalstīt Kurzemes muižniecības ieceru, norādot, ka, ja dokuments tiks adresēts Austrumu frontes virspavēlniekam, “iedzīvotāji var kļūt skeptiski un neuzticīgi”; viņš uzsvēra, ka no teksta vispār ir jāizņem arī militārā pārvalde vai Austrumu frontes virspavēlnieks, jo radīsies priekšstats, ka jaunā Kurzemes satversme eventuāli būs *Ober Ost* 1916. gada jūnija pārvaldes likuma turpinājums.<sup>1132</sup> Acīmredzot pēc Vācijas armijas virspavēlniecības un *Ober Ost* iejaukšanās, A. fon Goslers bija spiests savu nostāju mainīt.

Kurzemes muižniecības nepatiku pret militāro pārvaldi arī padziļināja A. fon Goslera aizliegums tās pārstāvjiem nodarboties ar “politisko skaidrošanas darbu” vācbaltiešu sabiedrībā Kurzemes apgabalā. V. Līvens, piemēram, 1917. gada decembrī muižniecības konferencē Jelgavā bija spiests atvainoties, ka vācbaltieši tiekot tik vēli informēti par norisēm zemē. Viņš norādīja, ka pasta satiksme bija apgrūtināta, un militārā pārvalde cenzēja muižniecības vēstules, tādējādi A. fon Hāns bija iecerējis septembrī apbraukāt visus Kurzemes apgabala apriņķus, lai kopējās sapulcēs ar vācbaltiešiem skaidrotu stāvokli. A. fon Goslers, norādot, ka okupētā apgabalā nedrīkst pieļaut jebkāda veida politiska rakstura sapulces, to aizliedza.<sup>1133</sup>

1917. gada augusta vidū pēc Bavārijas prinča Leopolda mutiskas pavēles saņemšanas A. fon Goslers ziņoja, ka Kurzemes Zemes padomes sastāvs esot nokomplektēts, nosūtot *Ober Ost* apstiprināšanai personu sarakstu. Viņš sarunas ar vācbaltiešiem un latviešiem raksturoja kā veiksmīgas, taču norādīja, ka, lai gan vācieši “mūs atbalsta pilsētās un laukos”, par latviešiem esot šaubas. A. fon Goslers atzīmēja, ka, neskatoties uz latviešu it kā mierīgo noskaņojumu okupācijas laikā, viņu “nacionālie līderi” atrodas ārpus okupācijas zonas, un tādējādi ir sarežģīti noskaidrot patiesos latviešu uzskatus. Viņš norādīja, ka “bez piepūles” ir izdevies gūt latviešu atbalstu Kurzemes Zemes sapulcei un padomei, un, ja būtu nepieciešams, zemes padomes locekļu – latviešu skaitu varētu palielināt pat četras reizes.<sup>1134</sup> Sevišķi tika izcelts Liepājas domnieks, tipogrāfijas īpašnieks un vēlākais Latvijas tirdzniecības un rūpniecības ministrs Andrejs Bērziņš, kurš esot piekritis ņemt dalību Kurzemes Zemes padomē, un kuru viņš raksturoja kā “visvairāk par labu vāciešiem noskaņoto latviešu pārstāvi”; abu privātā sarunā A.

<sup>1128</sup> v. Gossler an den Oberbefehlshaber Ost. 13.08.1917. BArch MA, N98/4, S. 26.

<sup>1129</sup> Vorsitzender des Kurländischen Ritterschafts-Komitees an das Kaiserlich Deutsche Friedensgericht Mitau (Stadt), 1917.; Abschrift des Schreibens des Herrn chefs der Militärverwaltung Kurland an das Kurländische Ritterschafts-Komitee, 1917. LNA LVVA, 5995. f., 1. apr., 1575. l., 1. - 2. lp.

<sup>1130</sup> LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 83. lp.

<sup>1131</sup> Turpat.

<sup>1132</sup> BArch MA, N98/4, S. 25.

<sup>1133</sup> LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 84. lp.

<sup>1134</sup> BArch MA, N98/4, S. 22.

Bērziņš it kā norādījis, ka “latviešu apzinīgākā daļa” nekad nav tiekusies pēc savas valsts, pat ne 1905. gada revolūcijas laikā, un šobrīd esot jāizvēlas starp Vāciju un Krieviju, cerot, ka pret latviešiem taisnīgi izturēsies.<sup>1135</sup>

Tomēr, neskatoties uz A. fon Goslera apgalvojumiem par “bez piepūles” iegūto latviešu atbalstu Kurzemes Zemes padomes izveidei, tas lielā mērā ir noticis gan piespiedu kārtā, gan cilvēkiem pavēlot ierasties Jelgavā bez sevišķiem paskaidrojumiem. V. Līvens, raksturojot metodes, kā *Ober Ost* tiecās nodrošināt iedzīvotāju atbalstu, norādīja uz atgadījumu 1917. gada septembra sākumā, kad viņam un Kuno fon Hānam militārā pārvalde ir pavēlējusi ierasties uz vakariņām ar Bavārijas princi Leopoldu, kurās dalību ņēma arī štāba priekšnieks M. Hofmans. Tādu pašu pavēli saņēmis arī A. Bērziņš. Vakariņu laikā M. Hofmans netieši draudējis, sarunas gaitā uzsverot, ka “mēs, kungi, jūs izģērbsim līdz pēdējam kreklam”; V. Līvens, atminoties sarunu, brīdināja vācbaltiešus, ka arī turpmāk militārās pārvaldes dēļ būs “jāpārcieš” lietas pretēji jūsu pašu gribai.<sup>1136</sup> Savukārt latviešiem, no kuriem lielākā daļa bija pagastu vecākie, un kurus pašrocīgi izvēlējās Kurzemes militārās pārvaldes amatpersonas (Kurzemes Zemes sapulces dokumentācijā bija paredzēts, ka latviešu pārstāvjus pagastos “ievēlēs”, iedzīvotājiem balsojot<sup>1137</sup>), bez plašākām konsultācijām tika pavēlēts doties uz Jelgavu sapulces sanāksšanas dienā, turklāt vairākums nemaz nebija informēti par sapulces sasaukšanu, veicamajiem pienākumiem vai vispārējo mērķi.<sup>1138</sup>

Jāatzīmē, ka *Ober Ost* 1917. – 1918. gadā tiecās gūt arī ārpus Kurzemes apgabala esošo latviešu atbalstu saviem mērķiem, sevišķi Rietumvalstīs. Piemēram, šādā uzdevumā kā “latviešu eksperts” tika noalgots publicists Maksimiliāns Hildeberts Bēms, kurš 1917. gadā bija izdevis arī latviešiem veltītu brošūru<sup>1139</sup>, un kurš Šveicē analizēja Raiņa, Aspazijas un Austras Ozoliņas-Krauzes darbību šajā valstī; M. H. Bēms savos centienos cieta neveiksmi, un ziņojumā *Ober Ost* izcēla arī A. Ozoliņas-Krauzes pret vācbaltiešiem vērstās informatīvās kampaņas efektivitāti Šveices sabiedrībā.<sup>1140</sup> Turklāt *Ober Ost* mēģinājumi piesaistīt latviešus izpelnījās kritiku arī ārpus Kurzemes apgabala esošo vācbaltiešu starpā. E. Gugelmeijers, piemēram, norādīja, ka pēc vairākām sarunām ar vācbaltiešiem Rīgā 1917. gada septembrī bija skaidrs, ka daļa nemaz nevēlas “mākslīgu latviešu pievilkšanu”, lai pievienotu Baltijas teritorijas Vācijai, saskatot to kā iespējamu draudu; atsevišķi vācbaltieši kā labāku modeli esot pat ierosinājuši veidot neitrālu “Baltijas valstu savienību”, kurā ietilptu Zviedrija, Somija, Igaunija un Latvija.<sup>1141</sup>

1917. gada septembra sākumā *Ober Ost* štābs, Kurzemes militārā pārvalde un Kurzemes muižniecība vienojās par detalizētu Kurzemes Zemes sapulces norises un zemes padomes izveides plānu, nolemjot, ka Kurzemes Zemes sapulce sanāks 21. septembrī, savukārt Kurzemes muižniecības ārkārtējais landtāgs – trīs dienas iepriekš, iniciējot sapulces sasaukšanu. Šādi datumi tika noteikti, rēķinoties, ka septembra beigās uz plenārsēdi sanāks Reihstāgs, un A. fon Goslers, baidoties no iespējamās iejaukšanās, vēlējās zemes padomi izveidot pirms tam, turklāt zemes padomei bija jāsanāk uz pirmo sēdi uzreiz tajā pašā dienā pēc zemes sapulces, lai “gūtu iespējami lielu [publisko] iespaidu”, kas gan netika realizēts.<sup>1142</sup> *Ober Ost* adresētos ziņojumos viņš uzsvēra, ka Kurzemes Zemes padomes izveidei jābūt “publiskam

<sup>1135</sup> BArch MA, N98/4, S. 22.

<sup>1136</sup> LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 84. - 85. lp.

<sup>1137</sup> Turpat., 195. l., 45. lp.

<sup>1138</sup> “Kurzemes Zemes padome” 21. septembrī 1917. gadā. *Zemkopis*, Nr. 39, 28.09.1917.

<sup>1139</sup> Vairāk par M. H. Bēmu sk.: Cerūzis, R. 1917. gada norises Baltijā un Krievijā tā laika vācu publicistikas redzējumā. Grām.: Čiganovs, J. (Sast.). *Demokrātiskie procesi Austrumu un Centrālajā Eiropā 1917. gadā: politiskie, militārie, sociālie un kultūras aspekti*. Konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2017. 41. lpp.

<sup>1140</sup> Richter, K. *Fragmentation in East Central Europe. Poland the Baltics, 1915-1929*. Oxford: Oxford University Press, 2020. pp. 30.

<sup>1141</sup> Gugelmeier, E. *Das schwarze Jahr 1917-1918. Erlebtes aus dem letzten Kriegsjahr, im Reichstag und im Baltenland, in Hauptquartier und Heimat*. Freiburg im Breisgau: Bielefelds Verlag, 1926. S. 52.

<sup>1142</sup> BArch MA, N98/4, S. 24., 44.

un valstiskam aktam ar pasaules vēstures līmeņa nozīmi”, kurā neviens neiedomātos “saskatīt slepenu *Ober Ost* pārvaldes rīcību”, turklāt, kā norādīja A. fon Goslers, “nav svarīga politiskā un vēsturiskā realitāte – svarīgi ir tikai, kādā gaismā to parāda tautai.”<sup>1143</sup> Šim mērķim *Ober Ost* štābs jau iepriekš izstrādāja rakstus, kas publicējami Vācijā iznākošajā presē, atspoguļojot notikušo militārajai pārvaldei vēlamā gaismā. *Ober Ost* Preses nodaļa tos nosūtīja Vācijas Ārlietu ministrijai 20. septembrī – dienu pirms Kurzemes Zemes sapulces sanākšanas.<sup>1144</sup>

“Ļoti rūpīgi gatavotais, politiskais akts ar lielu nozīmi”, kā to vēlāk atmiņās raksturoja pats A. fon Goslers, sākās jau 1917. gada 17. septembrī, kad uz sēdi Jelgavā sanāca Kurzemes muižniecības komiteja. Izskatījuši jautājumus par muižniecības īpašumiem un finansiālo stāvokli kara laikā, komiteja formāli pieņēma lēmumu nākamajā dienā sasaukt apspriedei ārkārtēju Kurzemes muižniecības landtāgu, kurai būtu jāizskata jautājums par jau 6. septembrī komitejas izstrādāto projektu par Kurzemes Zemes sapulces sasaukšanu Kurzemes apgabala nākotnes apspriešanai.<sup>1145</sup> 18. septembrī plkst. 9 no rīta sēdē tika apstiprināti 38 ievēlētie vācbaltiešu pārstāvji zemes sapulcei, ievēlot Rūdolfu fon Herneru kā maršalu – sesijas vadītāju.<sup>1146</sup> Pirms R. fon Henera apstiprināšanas Jelgavas Svētās Trīsvienības baznīcā norisinājās svinīgs dievkalpojums, kurā sprediķi lasīja A. H. Bernevics, aicinot “brāļus [vācbaltiešus]” apzināties, ka vāciskums zemē ir bijis apdraudēts gan pagātnē, gan arī šobrīd, netieši uzsverot, ka “pagātnes rēķini” vēl nav nokārtoti, taču pašreizējais brīdis sniedz iespēju to izdarīt.<sup>1147</sup>

Vācijas ģenerālštāba, *Ober Ost* un Kurzemes militārās pārvaldes iestudētā “politiskā komēdija”, kā to vēlāk nodēvēja Eduards fon Rozenbergs<sup>1148</sup>, sākās trīs dienas vēlāk – 21. septembrī Jelgavas pilī, sanākot visiem 80 Kurzemes Zemes sapulces locekļiem, no kuriem tikai mazākā daļa – kopumā 28 – bija latvieši (Pielikums Nr. 1). Sapulci militārās pārvaldes vārdā atklāja A. fon Goslers, kurš sveica klātesošos ar “pasaules mēroga notikumu, kurā Kurzeme iemirdzas kā spoža zvaigzne”, paužot gandarījumu, ka Austrumu frontes virspavēlnieks Bavārijas princis Leopolds ar laipnību ir reaģējis uz Kurzemes muižniecības lūgumu, un atļāvis sanākt Kurzemes Zemes sapulcei. Pēc A. fon Goslera uzrunu teica R. fon Heners, kurš ciniski norādīja (ņemot vērā ģermanizācijas politiku), ka Krievijas impērijā latviešos tika radīts maldīgs priekšstats, ka viņi ir vienlīdzīgi ar pārējiem pilsoņiem – patiesība esot bijusi cita, jo latviešus bija paredzēts rusificēt. Viņš aicināja latviešu sabiedrību ņemt dalību kopējā zemes nākotnes veidošanā, norādot, ka Kurzeme “saimnieciski uzplauks” kopā ar Vāciju.

Runas noslēgumā R. fon Heners sapulces dalībniekiem stādīja priekšā iepriekš sagatavotu, Bavārijas princim Leopoldam adresētu lūgumu, kurā, paužot vēlmi “strādāt kopā ar militāro pārvaldi Kurzemes atjaunošanai”, tika aicināts ļaut dibināt zemes padomi. To veidotu vietējie iedzīvotāji no visiem sabiedrības slāņiem, lūdzot arī Kurzemi ņemt Vācijas aizsardzībā. Lūgumraksta teksts lielā mērā sakrita ar sākotnējo melnrakstu, kuru apstiprināja Bingenas konferencē, un nekāda veida debātes par tā saturu 1917. gada 21. septembra sapulcē netika pieļautas, turklāt ar lūgumraksta saturu bija neapmierināti gan latvieši, gan vācbaltieši, kas izpaudās arī muižniecības diskusijās ar militāro pārvaldi augusta mēnesī. Lai gan A. fon Goslers savas pārvaldes darbības atskaitē par 1917. gada oktobrī norādīja, ka Kurzemes Zemes sapulces dalībnieki “ar sajūsmu” vienbalsīgi pieņēma R. fon Henera priekšā stādīto lūgumrakstu, tas, visticamāk, neatbilda patiesībai.<sup>1149</sup> Vēlāk starpkaru Latvijas presē, raksturojot notikušo kā

<sup>1143</sup> Reichstag und die Angliederung Kurlands. BArch MA, N98/4, S. 24, 40.

<sup>1144</sup> HQ *Ober Ost* an das Auswärtiges Amt. 20.09.1917. NAUK, GFM 21/424, VOL 1, p. 117.

<sup>1145</sup> BArch MA, N98/2, S. 40.; LNA LVVA, 640. f., 1. apr., 195. l., 7. - 8., 10., 12. - 13., 16. - 18., 66. - 65. lp.

<sup>1146</sup> Protokoll des Außerordentlichen Landtag der Kurländischen Ritterschaft. 18.09.1917. LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 195. l., 20. lp.; Grimm, C. *Jahre Deutscher Entscheidung im Baltikum*. Essen: Essener Verlagsanstalt, 1939. S. S. 61.

<sup>1147</sup> Kuessner, D. *Landesbischof D. Alexander Bernewitz 1836-1935. Vom Baltikum nach Braunschweig*. Willi Rihn, Hans Dieter Rihn: Blomberg, 1985. S. 30.

<sup>1148</sup> Rosenberg, E. von. *Für Deutschland und Fortschritt in Lettland*. Riga: A. G. Salamandra, 1928. S. 44.

<sup>1149</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 99. HStAS, E 130a, Bü 1157.

“vēsturisku joku spēli”, tika apgalvots, ka no latviešu pārstāvjiem par to balsojis vienīgi Sīpeles pagasta vecākais Augusts Vēžnieks; pārējie esot mēģinājuši atstāt sapulces telpu, taču secinājuši, ka durvis ir slēgtas.<sup>1150</sup> Pēc “vienbalsīgā” lēmuma sēde uzreiz tika pārtraukta uz diennakti, lai radītu priekšstatu, ka tiek gaidīta Austruma frontes virspavēlnieka atbilde.<sup>1151</sup>

Kurzemes Zemes sapulces sēde Jelgavas pilī turpinājās 22. septembra rītā, kuru A. fon Goslers atklāja, nolasot Austrumu frontes virspavēlnieka atbildi uz sapulces nosūtīto lūgumrakstu, kurā Bavārijas princis Leopolds piekrita Kurzemes Zemes padomes izveidei, norādot, ka padomei, ciešā sadarbībā ar Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieku, jāstrādā pie Kurzemes valstiskuma izveides un jaunbūves. Pēc uzrunas advokāts G. Šmits iesniedza izskatīšanai Kurzemes Zemes padomes locekļu sarakstu, kas, kā tika paredzēts jau iepriekš, bez diskusijām un vienbalsīgi tika apstiprināts (Pielikums Nr. 1). Saskaņā ar A. fon Goslera sniegto atskaiti par otrās dienas norisi, vienīgais jaunizveidotās padomes loceklis, kurš vēlējās runāt, bija A. Bērziņš, kurš pauda atbalstu zemes padomes izveidei, un aicināja nepieļaut, ka latviešu tauta tiek sadalīta “divās daļās”, paužot cerību, ka Vidzeme ies to pašu ceļu kā Kurzeme (A. Bērziņa otrās dienas runu kā “vērā ņemamu” un derīgu atzina arī M. Hofmans, kurš atskaitē par Zemes padomes izveidi Vācijas ģenerālštāba Politiskajai nodaļai izcēla A. Bērziņu Vidzemes iespējamās pievienošanas kontekstā).<sup>1152</sup> Pieņemot vēl militārās pārvaldes izstrādātu un R. fon Henera parakstītu pateicības telegrammu “Kurzemes atbrīvotājam” Vilhelmam II, Kurzemes Zemes sapulce tika pasludināta par slēgtu.

Tai sekoja saviesīgs “alus vakars” turpat Jelgavas pilī, kur latviešus un vācbaltiešus ar uzrunām sveica ģenerālis K. fon Harbū, A. H. Bernevics un A. fon Goslers.<sup>1153</sup> Saviesīgajā vakarā klātesošs bija arī Lībekas pilsētas galva Emīls Ferdinands Fēlings, kurš A. fon Gosleram un vairākiem klātesošajiem pasniedza apbalvojumu – Hanzas krustu (*Hanseatenkreuz*), kuru 1915. gadā izveidoja Lībekas, Hamburgas un Brēmenes pilsētas, lai izceltu sevišķus nopelnus kara laikā.<sup>1154</sup> Lai gan A. fon Goslers vēlāk norādīja, ka E. F. Fēlings tieši šajā laikā apceļoja Kurzemes apgabalu, un tikai nejaušības dēļ bija klātesošs Kurzemes Zemes padomes dibināšanas dienā, jādodomā, ka tas neatbilda patiesībai – visticamāk, viņa apmeklējums bija saistīts ar Lībekas pilsētas, kā arī tās Tirdzniecības kameras ekonomiskajām interesēm Kurzemē, un sevišķi – Rīgas pilsētā, kurā Lībeka vēlējās realizēt ievērojamus ilgtermiņa projektus.<sup>1155</sup>

---

<sup>1150</sup> “Kurzemes Zemes padome” 21. septembrī 1917. gadā. *Zemkopis*, Nr. 39, 28.09.1917.; “Kurzemes Zemes padome” 21.sept.1917.g. *Latvis*, Nr. 1782, 21.09.1927.

<sup>1151</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 99. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>1152</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 100-101. HStAS, E 130a, Bü 1157.; Bericht über die Landesversammlungen in Wilna und Mitau. An den Chef des Generalstabes des Feldheeres (Politische Abteilung). 29.11.1917. BArch, R43/2404, S. 134.

<sup>1153</sup> VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 99. HStAS, E 130a, Bü 1157.

<sup>1154</sup> BArch MA, N98/2, S. 42.

<sup>1155</sup> Lībekas pilsētas Tirdzniecības kamera jau no 1915. gada otrās puses aktīvi iestājās par Kurzemes apgabala un visas Baltijas aneksijas nepieciešamību, saskatot “vecajās Hanzas pilsētās” ievērojamu saimniecisko potenciālu. Sevišķu aktivitāti *Ober Ost* teritorijā lībekieši izvērta pēc Rīgas ieņemšanas un Kurzemes Zemes padomes izveides 1917. gada septembrī. Šī paša gada nogalē, tiekoties ar Rīgas biržas komitejas pārstāvjiem, Lībekas tirdzniecības kameras pārstāvji pat ierosināja panākt, lai “jaunajā Baltijā” pēc Vācijas okupācijas Rīgai tiktu piešķirts brīvvalsts statuss, kas ļautu pilnvērtīgi realizēt lielāko Lībekas tirdzniecības kameras iecerēto projektu – savienot Baltijas un Melnās jūrās, izveidojot Daugavas-Dņepras ūdens satiksmes ceļu no Rīgas līdz Hersonai. Šādu projektu viņi vēlējās realizēt jau divu gadu laikā pēc miera līguma noslēgšanas. Atzīmējot “Rīgas un vecās Hanzas pilsētas Lībekas vēsturiskās attiecības”, 1918. gada februārī Lībekas nosaukums tika dots arī Rīgā atklātajam, vācu sapieru būvētajam koka tiltam. Sk.: Wallroth, E. Die baltischen Provinzen und Litauen. Bericht der Handelskammer zu Lübeck. Dezember 1915.; Die nordwest-russischen Randgebiete in ihrer wirtschaftlichen Bedeutung für Deutschland. Denkschrift der Handelskammer Lübeck. November 1917.; Verhandlungen zwischen dem Rigaer Börsenkomitee und den Vertretern der Lübecker Handelskammer in Riga im Januar 1918.; Deutschlands interesse an der Sicherstellung des Wasserstrassenbaues Ostsee – Schwarzes Meer (Riga – Cherson). Bericht der handelskammer zu Lübeck. Februar 1918. HStAS, E40/72, Bü 761.; Einweihung der neuen Straßenbrücke über die Düna. *Rigasche Zeitung*, Nr. 46, 25.02.1918.; Adolphi, H. *Leben, Gedanken, Weltanschauung eines Kurländers (1841-1922)*. Riga: Verlag Jonck & Poliewsky, 1923. S. 106-107.

Dienās pēc Kurzemes Zemes padomes izveides A. fon Goslers saņēma virkni apsveikuma vēstuļu no *Ober Ost* amatpersonām, t. sk. no Austrumu frontes virspavēlnieka Bavārijas prinča Leopolda, kurš norādīja, ka Kurzemes Zemes padome ir izveidota precīzi “plānotajā formā un veidā”, kā arī sveica A. fon Gosleru ar “sevišķu izveicību un takta izjūtu veiktu politisko darbu”, raksturojot to kā pirmo soli Kurzemes apgabala veiksmīgai aneksijai.<sup>1156</sup> Līdzīga satura vēstules nosūtīja arī H. fon Brandenšteins, Vācijas 8. armijas komandieris O. fon Itjē, kā arī Vilhelms II.<sup>1157</sup>

Lai gan A. fon Goslers Kurzemes Zemes padomes izveides norisi vērtēja kā izdevušos, viņš nebija apmierināts ar nepietiekamo rezonansi Vācijas presē, norādot, ka zemes padomju sasaukšanu (šajā pašā laikā paralēli norisinājās arī Lietuvas Padomes izveide Viļņā pēc līdzīga scenārija) varēja izmantot Vācijas sabiedrības noskaņojuma celšanai, kas, viņaprāt, netika darīts pietiekamā apmērā. Vainojot jauno ārlietu ministru Rihardu fon Kīlmanu, A. fon Goslers norādīja, ka viņa nepietiekamās darbības dēļ viss iecerētais “izkūpēja”.<sup>1158</sup> Līdzīgs redzējums bija arī Ē. Lūdendorfam, kurš 1917. gada oktobra sākumā ārlietu ministrijai pieprasīja, lai presē vismaz tiktu publicēts Vilhelma II apsveikums Kurzemes Zemes sapulcei, norādot, ka ir jāuzsver “mūsdienu demokrātiskās tendences.”<sup>1159</sup>

Ar Kurzemes Zemes padomes izveidi 1917. gada septembrī tika realizēts būtisks solis Vācijas armijas virspavēlniecības un *Ober Ost* Tautību politikā, kuras viens no mērķiem bija Kurzemes apgabala slēpta aneksija, radot Vācijai pakļautas satelītvalstis. Zemes padomes forma un izveide zināmā mērā vērtējama kā kompromiss starp Kurzemes muižniecību un militāro pārvaldi, kas, neskatoties uz vācbaltiešu iebildumiem, saglabāja virsuzraudzību pār visiem Kurzemes Zemes padomes darbības iespējamiem aspektiem. Tomēr jānorāda, ka gan *Ober Ost*, gan Vācijas ģenerālštābs, kā liecina arī Bingenas konferences protokols, bija gatavi Kurzemes muižniecību kā politisku faktoru izolēt, ja tie atteiktos ņemt daļību iecerētajā Kurzemes Zemes padomes izveidē.

Tādējādi Kurzemes Zemes padome saglabājās kā formāls “instruments” Vācijas ģenerālštāba un *Ober Ost* rokās, kuru nepieciešamības gadījumā izmantot, neparedzot tai autonomu darbību Kurzemes apgabala pārvaldes jautājumos, par ko liecina arī apstākļi, ka Zemes padome savas pastāvēšanas laikā noturēja tikai divas sēdes - 1918. gada februārī un martā. Atklāts palika jautājums par topošā Kurzemes valstiskuma pārvaldes formu, par kuru diskusijas oficiālā līmenī norisinājās jau kopš 1917. gada vasaras, kā arī kolonizācijas politiku, kura pēc Kurzemes Zemes padomes izveides ieguva jaunu dimensiju.

### **4.3. Kolonizācijas politika un Kurzemes apgabala aneksijas formas problēma līdz karadarbības beigām Austrumu frontē (1917. gada jūlijs – 1918. gada marts)**

#### *4.3.1. Kolonizācijas politika pēc Kurzemes Zemes padomes izveides: muižniecības lēmumi un kolonizācijas sabiedrība “Kurland”*

Formāli demokrātisku pašpārvaldes institūciju radīšana okupētajā teritorijā 1917. gada rudenī zināmā mērā bija Vācijas ģenerālštāba un *Ober Ost* militārās pārvaldes Tautību politikas kulminācija 1917. gadā. Vienlaikus tā iezīmēja būtisku pagrieziena punktu pārvaldes politikā kopumā. Lai gan nebija novērojama sevišķa pamatnostādņu pārskatīšana, Kurzemes Zemes padomes izveide iezīmēja savdabīgu uzsvāru maiņu – militārā pārvalde, saglabājot virsvadību pār visiem procesiem zemē, atsevišķās jomās tiecās iniciatīvu mērķu realizācijai novirzīt uz pašiem iedzīvotājiem (pamatā – vācbaltiešiem). Vispilgtāko izpausmi tas guva kolonizācijas politikas jomā, kad Kurzemes militārā pārvalde, ņemot vērā politisko situāciju 1917. gadā,

<sup>1156</sup> Prinz v. Leopold an Gossler. 28.09.1917. BArch MA, N98/5, S. 1.

<sup>1157</sup> BArch MA, N98/5, S. 2-3; Vēstule, Vācijas ķeizara Vilhelma II, Vācu militārās pārvaldes priekšniekam Jelgavā. 1917.g. 25.09. LKM 1104-VII.

<sup>1158</sup> BArch MA, N98/2, S. 42.

<sup>1159</sup> Telegramm des K. Legationsrat an Ausw. Amt. 1.10.1917. NAUK, GFM 21/424, VOL 2, p. 20.

pārgāja uz iepriekš aprakstītā “gatavošanās posma” otrās daļas realizāciju, kas sevī ietvēra praktisku un juridisku mehānismu radīšanu vācu izcelsmes iedzīvotāju noņemšanai Kurzemes apgabalā, izmantojot Kurzemes muižniecību un tās pārstāvniecību Kurzemes Zemes padomē, kura varētu leģitimēt šādas politikas izvešanu. Apzinoties, ka militārā pārvaldes nedz politisku, nedz praktisku iemeslu dēļ nebūs spējīga šāda mēroga kolonizācijas politiku veikt, turklāt nepastāvēja vienprātība par stāvokli pēc iespējamā miera līguma, vācbaltieši tika iesaistīti daudz plašākas organizācijas izveidē mērķa sasniegšanai.

Pirmais un nozīmīgākais solis tika sperts līdz ar Kurzemes muižniecības ārkārtējā landtāga sanākšanu 1917. gada 17. - 20. septembrī, kad atsevišķā sapulcē “šaurākā landtāga lokā”, kā to raksturoja A. fon Goslers, tika pieņemts lēmums, kuru nebija paredzēts publiski atklāt 21. septembrī sanākušajai Kurzemes Zemes sapulcei – nekavējoties izveidot sevišķu muižniecības komisiju tālākai kolonizācijas izvešanai.<sup>1160</sup> Izmantojot situāciju, ka Kurzemes Zemes padomei tika paredzēts dot tiesības nākt klajā ar likumdošanas iniciatīvām, komisijai, kura sastāvā muižniecība ar militārās pārvaldes piekrišanu apstiprināja trīs locekļus (piederējušo S. Brēdrihu, Dzērves muižnieku Nikolasu fon Manteifeili un Snēpeles muižnieku V. fon Hānu), tika dots uzdevums radīt likumisko ietvaru un praktisko pamatu Kurzemes muižniecības pārstāvju sapulces 1915. gada 29. augusta lēmumam par trešdaļas savu zemes īpašumu nodošanu par pirmskara cenām vācu izcelsmes iedzīvotāju noņemšanai.<sup>1161</sup>

Lai gan Latvijas vēstures literatūrā pamatoti uzsvērts militārās pārvaldes un vācbaltiešu muižniecības faktors 1917. gada septembra lēmumos, nepietiekama vērība ir pievērsta Vācijas armijas virspavēlniecības (pamatā – Ē. Lūdendorfa) un tai pietuvināto personu lokam, kam bija būtiska ietekme gan uz muižniecības komisijas izveidi, gan uz visu turpmāko kolonizācijas politiku kopumā.

Lēmumu par sevišķas kolonizācijas veicināšanas komisijas izveidi Kurzemes Zemes sapulces aizsegā pieņēma Ē. Lūdendorfs 1917. gada vasaras beigās – laikā, kad tika apstiprināts Zemes sapulces dalībnieku saraksts. Greifsvaldes Universitātes profesors, ekonomists Ludvigs Bernhards, kurš leitnanta pakāpē 1917. gada martā uzsāka darbu Vācijas armijas ģenerālštābā, atmiņās norādīja, ka Ē. Lūdendorfs viņam personīgi augustā devis uzdevumu turpmāk sniegt ziņas par aktuālo kolonizācijas jautājumos, jo viņš vēlējies pārliecināt P. fon Hindenburgu par daudz plašākas organizācijas izveidi ārpus militārās pārvaldes rāmjiem, lai uzreiz pēc miera līgumā noslēgšanas nodrošinātu ar zemi Vācijas armijas veterānus, tomēr, ja karš izrādīsies vēl ilgstošāks – noņemāt Kurzemes apgabalā vācu izcelsmes Krievijas zemniekus. Abu kopējo sarunu L. Bernhards atminējās sekojoši:

“Izšķirošais jautājums, kuru Lūdendorfs man uzdeva, bija: “Vai mums ir [kolonizācijas] lietpratēji, uz kuriem es noteikti varētu paļauties? Tajā acumirkli, kad viņš šo jautājumu izteica skaļi, un uz mani cerīgi skatījās, es savā priekšā redzēju mūsu draugu loka garu. [...] Lūdendorfs, kuram mana pauze pēc jautājuma šķita par garu, atzīmēja: “Ja jūs neuzņemsities atbildību par piemērotu personību [piesaisti], mēs to nevarēsim izdarīt.” – “Jūsu ekselence, es par to uzņēmos atbildību.”<sup>1162</sup>

Ar “draugu loku” L. Bernhards saprata viņam tuvu stāvošu, ietekmīgu vācu politiķu, sabiedrisko darbinieku, ierēdņu un uzņēmēju grupu, kas pirms Pirmā pasaules kara bija iesaistīti Prūsijā dibinātās noņemšanas komisijas darbā, kuras mērķis bija Pozenes (mūsdienās – Poznaņa) un tuvējo provinču ģermanizācija, uzpērkot poļu zemnieku īpašumus, un izmitinot tajos vāciešus. Redzamākais komisijas biedrs bija jau iepriekš minētais Panģermāņu savienības līdzdibinātājs un ietekmīgais uzņēmējs A. Hūgenbergs, kurš kara laika ieguldīja ievērojamus

<sup>1160</sup> Der K. Ober-Quartiermeister an Auswärtiges Amt. 28.09.1917. NAUK, GFM 21/424, VOL 1, p. 136-137.

<sup>1161</sup> Schrift über die Landesversammlung, 1917. LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 195. l., 65. - 66. lp.; Schrift des Chefs der Militärverwaltung Kurland. 1.02.1918. HStAS, Q 1/2, Bü 58.

<sup>1162</sup> Bernhard, L. *Der "Hugenberg-Konzern". Psychologie und Technik einer Großorganisation der Presse*. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1928. S. 17-18.

līdzekļus, lai veicinātu *Ober Ost* teritoriju kolonizāciju, un kurš, piemēram, norādīja, ka “latviešiem un lietuviešiem ir nolemts iet bojā tāpat kā senprūšiem.”<sup>1163</sup> Ņemot vērā Kurzemes Zemes padomes izveides tuvošanos, L. Bernhards, kā viņš pats norādīja, tikai dažas dienas pēc sarunas ar Ē. Lūdendorfu “nokomplektēja Pozenes draugu loku” uz sapulci Berlīnē, lai risinātu jautājumu par vāciešu noņemšanu Kurzemes apgabalā.

Apspriedē, kurā dalību ņēma F. fon Šverīns, A. Hūgenbergs, L. Bernhards, ekonomists Leo Vegeners, Prūsijas noņemšanas komisijas prezidents Georgs Ganze un ekonomists, kolonizācijas jautājumu speciālists un finanšu ministrijas ierēdnis Hanss Meidenbauers, tika pieņemts lēmums Vācijas armijas virspavēlniecībai piedāvāt risinājumu, kuru L. Bernhards raksturoja kā “trīs spēka faktoru pieeju”. Tas paredzēja, pirmkārt, dibināt Berlīnē sevišķu akciju sabiedrību Kurzemes kolonizācijai, kas sadarbotos ar Vācijā jau esošajām kolonizācijas biedrībām; šo funkciju deleģēja F. fon Šverīnam kā Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības priekšsēdētājam. Otrkārt, A. Hūgenbergs uzņēmās piesaistīt privātas investīcijas akciju sabiedrības darbībai, lai izpirktu Kurzemes muižnieku kolonizācijai solītos zemes īpašumus. Treškārt - pārrunu ceļā gūt atbalstu starp Vācijas valsts amatpersonām, ko uzņēmās pats L. Bernhards.<sup>1164</sup>

Par Berlīnē pieņemto lēmumu, kuru apstiprināja arī Ē. Lūdendorfs, 1917. gada septembra pirmajā pusē L. Bernhards informēja Aleksandru fon Rādeni, kurš vēlāk tika iecelts par Kurzemes Zemes padomes priekšsēdētāju, un kuram lūdza par to ziņot pārējiem Kurzemes muižniecības locekļiem tālāku soļu spersānai.<sup>1165</sup> Visticamāk, ka šajā laikā norisinājās arī sarunas starp S. Brēdrihu un par kolonizācijas akciju sabiedrības izveides atbildīgo F. fon Šverīnu, ņemot vērā viņa vairākkārtējos Kurzemes apgabala apmeklējumus un abu kopējo darbību 1917. gada vasarā dibinātajā Vācu-baltiešu biedrībā. L. Bernharda u.c. darbība rezultējās 1917. gada septembra muižniecības sevišķās komisijas izveidē, kuras pirmajā sēdē S. Brēdrihs prezentēja jau Berlīnē izskanējušo ieceri par sevišķas kolonizācijas akciju sabiedrības dibināšanu, izklāstot tās iespējamās aprises un mērķus.<sup>1166</sup>

Daudz detalizētākā apjomā tie tika atspoguļoti Kurzemes muižniecībai veltītajā un tikai “iekšējai” lietošanai paredzētajā S. Brēdriha memorandā “Laika prasība” (*Forderung der Stunde*), kas ne tikai reflektēja “Pozenes draugu loka” pieņemtos lēmumus, bet kļuva par nozīmīgāko dokumentu, kas lika pamatus turpmākajām kolonizācijas politikas aprisēm Kurzemes apgabalā, turklāt memorands tika muižniecībai iesniegts iespiestā formā, kas apliecina, ka to caurskatīja un iespiešanai Jelgavā akceptēja arī Kurzemes militārā pārvalde.<sup>1167</sup>

S. Brēdriha memorands, kuru viņš atklāja ar pazīstamā 19. gadsimta vācu vēsturnieka Heinriha fon Treičkes citātu, ka “vīri veido vēsturi”, ir būtisks vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, zināmā mērā attīstot Kurzemes militārās pārvaldes 1917. gada 19. aprīlī pieņemtos lēmumus par kolonizācijas izvešanu, S. Brēdrihs skaidri definēja, kas tiek saprasts “nometināmo materiālu”. Uzsverot, ka vācbaltieši okupācijas laikā “atdevušies militārās pārvaldes darbam kā aprinķu un iecirkņu priekšnieki, pilsētu un lauku apvidu ierēdņi, darbojoties arī baznīcās un skolās”, tādējādi “sadedzinot visus tiltus ar Krieviju”, kuras varas atgriešanās gadījumā “vāciskums būtu lemts bojāejai”, S. Brēdrihs kā pašu galveno avotu kolonizācijai atkārtoti izcēla Krievijā dzīvojošos vāciešus, saskatot to pārvietošanu uz Kurzemes apgabalu ne tikai kā būtisku faktoru latviešu ģermanizācijai, bet arī Krievijas pozīcijas vājināšanai Eiropā, līdzīgi kā to diskutējās ar O. Heču bija vērtējis A. fon Goslers, turklāt tam piešķirot arī savdabīgu, politiskiem mērķiem pakārtotu, humanitāru dimensiju:

<sup>1163</sup> Bleiere, D. [u.c.]. Latvijas vēsture: 20. gadsimts. Rīga: Jumava, 2005. 69. lpp.

<sup>1164</sup> Bernhard, L. *Der "Hugenberg-Konzern". Psychologie und Technik einer Großorganisation der Presse*. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1928. S. 18.

<sup>1165</sup> Turpat. S. 19.

<sup>1166</sup> Fortiņš, A. *Vācbaltu politisko mērķu dokumentācija*. Rīga: Jaunā Doma, 1932. 57. - 58. lpp.

<sup>1167</sup> Broedrich, S. *Die Forderung...*



“Divu miljonu vācu tautiešu glābšana no Krievijas un viņu pievienošana Dzimtenei ir Austrumu kara mērķu lielā, politiskā ideja. Krieviju atsviest līdz Maskavai, jauno Austrumzemi (*Ostland*) padarot par Jaunvāciju (*Neu-Deutschland*), izveidojot no Krievijas izglābtajiem vāciešiem milzīgu priekšzemi (*Vorland*), neko neatņemot Reiham, un tādējādi, atņemot tai labākos pavalstniekus, ievērojami vājināt Krieviju – šī ideja, kas turklāt nozīmē vēl divu miljonu cilvēku glābšanu no trūkuma un nāves, galvenokārt ir panākusi, ka Vācijas sociāldemokrātu vadība nav atkārtoti iestājusies pret [Kurzemes] pievienošanu, jo galu galā tas nozīmē vācu kolonistu glābšanu no cara nagiem. Bezspēcīgi fakti priekšā sabrūk frāze par reakcionārajiem junkuriem, jo mēs Kurzemē trešdaļu sava īpašuma dodam savu tautiešu glābšanai.”<sup>1168</sup>

Trešdaļu, kuru S. Brēdrihs, neskatoties uz 1917. gada rudenī izskanējušajiem iebildumiem par tās pamatotību, aicināja uztvert kā pateicību un “nodevu vācu tautas glābšanai, jo vācu tauta ir izglābusi mūs pašus”, bija paredzēts nodot ne tikai Krievijas vāciešu rīcībā, bet arī kolonistiem no “Vācijas, Galīcijas, Bosnijas, Brazīlijas kā arī atceļotājiem no Kanādas un Ziemeļamerikas”. F. fon Šverīna “piesardzīgais aprēķins” liecināja, ka no Vācijas vien turpmākās desmitgades laikā varētu rēķināties ar vismaz pusmiljonu kolonistu. Līdzīgi to vērtēja arī S. Brēdrihs, norādot, ka no Krievijas diviem miljoniem vāciešu 10% būs kara gaitā gājuši bojā, 10% nevēlēsies izceļot, turklāt daļa tiks novirzīti darbam rūpnīcās pilsētās utt. – Kurzemes apgabalā “griesti” būtu 40 000 ģimeņu nometināšana, kas veidotu tikai ceturto daļu no “nometināšanas materiāla”, un, lai pārvietotu visus Krievijas vāciešus, būtu nepieciešama arī visa Vidzeme un Igaunija. Vienlaikus S. Brēdrihs kritizēja, lai gan no ierasti šovīnistiskā redzesloka, *Ober Ost* un Kurzemes muižniecībā izskanējušo viedokli, ka nebūtu pieļaujama bēgļu gaitās devušos latviešu atgriešanās, uzsverot, ka “labāku strādnieku par latvieti mēs neatradīsim”, un šāds, ģermanizācijai paredzēts “cilvēku resurss” nav jāatstāj “nāvējošākajam ienaidniekam – krieviem.”<sup>1169</sup>

Otrkārt, memorandā tika aicināts Kurzemes muižniecību tiekties un saimniecisku un finansiālu neatkarību, lai neapdraudētu kolonizācijas izvešanu, raksturojot “neizmērojamus zaudējumus, kurus ir radījusi *Ober Ost* kara saimniecība.” S. Brēdrihs atzīmēja, ka parādi pastāvīgi pieaug, turklāt muižniecībai neesot iespējas privātā kapacitātē ņemt kredītus, jo tas viņus “sasiešot ar starptautisko finanšu kapitālu”, padarot kolonizācijas ieceres atkarīgas no naudas devēju institūciju iegribām, turklāt šādā veidā muižniecība spētu stāties pretī *Ober Ost* militārās pārvaldes politikai, baidoties, kādas sekas uz *Ober Ost* telpu atstās “demokratizācijas” process Vācijā. S. Brēdrihs atsaucās uz jau ievadītām sarunām 1915. gadā Berlīnē, kurā daļību ņēma arī vairāki Kurzemes kredītiestāžu īpašnieki, norādot, ka ir jādibina apvienota Kurzemes Banka ar vismaz 10 miljonu Vācijas marku lielu pamatkapitālu, kas finansēs vācbaltiešu ieceres; 2/5 kapitāla bankas darbībai tika paredzēts iegūt pašā Kurzemes apgabalā, savukārt atlikušās 3/5 – no investoriem Vācijā, starp kuriem bija arī A. Folka pārstāvētā *Ostland GmbH*, kas apņēmas nodrošināt vismaz sešu miljonu Vācijas marku investīcijas.

Treškārt, S. Brēdriha memorands iniciēja kolonizācijas veikšanai paredzētās akciju sabiedrības *Kurland (Landgesellschaft Kurland, G.m.b.H)* dibināšanu, kuras pamatus Berlīnē bija licis jau F. fon Šverīns, un kuras primārais uzdevums būtu “pārvērst [muižniecības īpašumu] trešdaļu naudā”, nekavējoties pēc miera līguma noslēgšanas uzsākot muižniecības solīto īpašumu izpirkšanu par 1914. gada (pirmskara) vidējo izcenojumu, nododot zemi kolonizācijai. Tās darbību bija paredzēts finansēt no Kurzemes Bankas, kā arī dažādu Vācijas privātpersonu un institūciju ieguldījumiem. S. Brēdrihs pauda pārliecību, ka kolonizācijas sabiedrības *Kurland* darbība pēc būtības ir saistīta ar zemu finansiālu risku – zemei pakāpeniski pieaugšot vērtība miera laikā, un pārdošanas rezultātā iegūto starpību varēs izmantot, izbūvējot infrastruktūru, baznīcas, skolas utt., turklāt viņš uzsvēra, ka uzņēmums nodrošinās ar

<sup>1168</sup> Broedrich, S. *Die Forderung...* S. 10-11.

<sup>1169</sup> Broedrich, S. *Die Forderung...* S. 9-11.

darbavietām kurzemniekus – ja šāds kolonizācijas uzņēmums vai komisija tiktu dibināts, piemēram, Prūsijā, tad, kā norādīja S. Brēdrihs, “to, visticamāk, veidotu un vadītu kaut kādi *Ober Ost* ierēdņi.”<sup>1170</sup>

Neskatoties uz militārās pārvaldes iesaisti un Berlīnē pieņemtajiem lēmumiem, Kurzemes muižniecības pārstāvji tiecās mazināt *Ober Ost* amatpersonu darbību kolonizācijas politikas jomā, pārmetot militārajai pārvaldei vietējo apstākļu nepārzināšanu un haotisku saimniecisko politiku, kā arī neskaidrību par turpmāko Kurzemes apgabala statusu aneksijas vai autonoma valstiskuma kontekstā, par ko galējs lēmums joprojām nebija pieņemts. Vācbaltieši zināmā mērā tiecās steidzināt kolonizācijas sabiedrības *Kurland* dibināšanu 1917. gada rudenī, baidoties, ka gadījumā, ja Vācija anektēs Kurzemes apgabalu pirms tās izveides, kolonizācijas jautājumu risināšanu pārņems valsts ierēdņu veidotas komisijas, kas negarantēja vācbaltiešiem vēlamu rezultātu, turklāt pastāvēja bažas jautājumā par latviešu turpmāko lomu Kurzemes valstiskuma gadījumā, un cik lielā mērā tie ar savu darbību spēs ierobežot iecerēto ģermanizāciju.

Šie jautājumi kļuva par asu diskusiju objektu Kurzemes muižniecības vispārējā konferencē 1917. gada 4. – 5. decembrī, kas bija jau iecerēta novembra pirmajās dienās, taču nezināmu iemeslu dēļ A. fon Goslers tās norisi šajā laikā nepieļāva (iespējams, ka tas tika saistīts gatavošanos miera sarunām).<sup>1171</sup> Konferencē, kurai reģistrējās 476 dalībnieki, pēc būtības tika organizēta, lai apstiprinātu septembrī izveidotās komisijas priekšlikumus kolonizācijas veikšanai Kurzemes apgabalā, kuri gandrīz pilnībā tika atspoguļoti jau S. Brēdriha memorandā, t. sk. akciju sabiedrības *Kurland* “dibināšanas ievadīšanu”, viens no kuras aspektiem bija kontaktu izveide ar investoriem Vācijā.<sup>1172</sup> Uzmanējot konferences dalībniekus otrās dienas atklāšanā, V. Līvens netieši uzsvēra, ka jautājuma virzībā nepieciešama steiga, kritizējot Kurzemes militāro pārvaldi un A. fon Gosleru personīgi par vilcināšanos dot atļauju konferences norisei jau mēnesi iepriekš. Steidzamības pamatā bija jau minētie apsvērumi par Kurzemes apgabala nākotni. V. Līvens norādīja, ka gadījumā, ja Kurzemi iekļaus Prūsijā kā provinci, ģermanizācijas politika nonāks Vācijas pārziņā, un tad, kā viņš atzīmēja, Kurzemes kolonizācijai draudot briesmas:

“Demokratizācijas vilnis ir sasniedzis arī Prūsiju, un, ja Kurzemi [Prūsijai] pievienos kā provinci, šis vilnis appludinās arī Kurzemi. Ja arī pašreiz liekas, ka zemes demokratizāciju var apturēt ar militāru pārvaldi, tas ir tikai īstermiņa risinājums. Šādā gadījumā kolonizācija tiks nodota pašas Vācijas rokās. Kā liecina neveiksmes Elzasā-Lotringā, kā arī poļu un dāņu politika, prūsis maz saprot no tā, kā svešautiešus pārvāciskot.”<sup>1173</sup>

Līdzīgu pozīciju V. Līvens bija paudis arī pirms Kurzemes Zemes sapulces sanāksšanas sarunā ar hercogu Johanu Albrehtu Mēklenburgu, kurš 1917. gada septembrī bija ieradies Kurzemes apgabalā kopā ar Prūsijas princi Valdemāru, pārstāvot Vācu-baltiešu biedrības intereses. Uzsverot lietas steidzamību, viņš norādīja, ka “mēs, vācieši, atrodamies nacionālā cīņā pret latviešiem, un šajā cīņā mēs esam mazākumā”, pieprasot nekavējoties rīkoties Kurzemes apgabala jautājumā. Hercogs J. A. Mēklenburgs gan aicināja neuztraukties par latviešu ģermanizācijas norisi, norādot, ka, lai gan Prūsijā iecerētās reformas<sup>1174</sup> to tik tiešām “padarīs vāju”, latvieši “paši no sevis pārvāciskosies”, neskatoties uz to, kāds būs iznākums Kurzemes apgabala aneksijas jautājumā, jo visa valsts dzīve tāpat būšot vāciska; tāpat viņš

<sup>1170</sup> Turpat. S. 15-16.

<sup>1171</sup> Konferenz der Kurländischen Ritterschaft und Landschaft. Verhandelt am 5 Dezember 1917. LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 1. lp.

<sup>1172</sup> Schrift des Chefs der Militärverwaltung Kurland. 1.02.1918. HStAS, Q 1/2, Bü 58.

<sup>1173</sup> LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 96. – 97. lp.

<sup>1174</sup> Vairāk sk.: Geiss, I. *Das Deutsche Reich und der Erste Weltkrieg*. Wien: Carl Hanser Verlag, 1978. S. 167-168.

aicināja Kurzemē saglabāt tautskolas latviešu valodā, jo tas garantēsot “liberālu slavu” mūsdienu politiskajos apstākļos, taču nekādā veidā neizmainīs latviešu likteni.<sup>1175</sup>

V. Līvens savos uzskatos par kolonizācijas politikas steidzamu uzsākšanu nebija vienīgais, lai gan muižniecības aprindās par to nevaldīja vienprātība. 1917. gada 13. - 14. decembrī konferences turpinājumā šaurākā lokā turpinājās t.s. “kolonizācijas debates” par akciju sabiedrības *Kurland* dibināšanu, kurās dalību ņēma A. fon Hāns, N. fon Manteifelis, Vilhelms fon der Reke, S. Brēdrihs, Pauls fon Hāns, A. fon Rādens, kā arī Kurzemes militārās pārvaldes Kuldīgas un Talsu apriņķu priekšnieki – R. Brēdrihs un A. fon Brinkens, no kuriem pēdējais apspriedes pirmās dienas sākumā aicināja “ne no viena nebaidīties” (ar to saprotot militāro pārvaldi un politiķus Berlīnē), un politiku veidot, lai “mēs [vācbaltieši] saglabātu savu virskundzību (*Vormachtstellung*).”<sup>1176</sup>

S. Brēdrihs klātesošos informēja, ka viņš plānu par turpmāko kolonizācijas veikšanu caur jaundibinātu akciju sabiedrību vairākās apspriedēs pārrunājis ar Kurzemes militāro pārvaldi (A. fon Gosleru) un *Ober Ost* štābu (H. fon Brandenšteinu un V. fon Gailu), kuri akceptējuši tās izveidi iecerētajā formā, turklāt viņš saņēmis norādes arī no F. fon Šverīna Berlīnē, kurš uzsvēris, ka investīcijām akciju sabiedrībā jānāk no uzņēmumiem un organizācijām, kurās vācbaltiešiem ir ietekme, turklāt to bija paredzēts dibināt Vācijā saskaņā ar valsts likumiem, tādējādi to nostādot arī ārpus *Ober Ost* militārās pārvaldes ietekmes loka. Kā zināms piemērs tika piesaukts Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības izpilddirektora Ē. Kepa dibinātais uzņēmums *Westmark*, kuras mērķis bija kolonizācijas vajadzībām iepirkt zemi Elzasā-Lotringā, saņemot ieceres realizācijai arī 60 miljonu marku kredītu no Vācijas valsts (Ē. Keps, ņemot vērā pieredzi Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrībā, arī norādīja, ka gadījumā, ja valsts (Prūsijas) struktūras pārņems kolonizācijas darbu, tas tiks veikts “lēni un birokrātiski”, turklāt tas dārgi izmaksāšot).<sup>1177</sup>

Lai gan pastāvēja vienprātība par akciju sabiedrības *Kurland* dibināšanu, diskusijas raisīja jautājums par piemērotāko laiku, kad tas veicams, vienlaikus izceļot ar to saistītās problēmas – gan par tās funkcijām un iespējām piesaistīt pietiekamu finansējumu, gan arī par pašiem kolonistiem, par kuru nometināšanas iespējām pirmo reizi Kurzemes muižniecībā izskanēja šaubas. Pievienojoties sava brāļa S. Brēdriha viedoklim, R. Brēdrihs, kuram bija ievērojama pieredze kolonizācijas darbā pēc 1905. gada revolūcijas, noraidīja apspriedē izskanējušos ierosinājumus akciju sabiedrību dibināt pēc trim mēnešiem. Šādu iniciatīvu viņš vērtēja kā nepamatotu, aicinot nekavēties ar izlēmīgu soļu speršanu, atzīmējot, ka, ņemot vērā neskaidro nostāju no Vācijas puses (mēnesi iepriekš G. Mihaēliss sarunā Jelgavā ar vācbaltiešiem bija izvairījies dot jebkādus konkrētus solījumus par Kurzemes apgabala nākotni<sup>1178</sup>), pastāv šaubas, vai Vācija jaunajā politiskajā realitātē vispār izšķirsies par Kurzemes apgabala pievienošanu, nemaz nerunājot par Vidzemi un Igauniju, kuras būtu nepieciešamas, lai nometinātu visus Krievijā esošos vāciešus:

“Vācu tauta smagi cieš no kara izraisīta trūkuma [...]. Ja tautu nostādīs alternatīvas priekšā – pieprasīt Vidzemi un Igauniju, tādējādi pagarinot karu, vai no tām atteikties un panākt pamieru, visticamāk, ka tā izvēlēsies pēdējo [...]. Pat vadoši [Vācijas] politiķi saka, ka viņi nevar sniegt nekādas garantijas, ka Kurzeme tiks pievienota. Līdz ar to ir steidzami nepieciešams priekšlikumu šodien pieņemt.”<sup>1179</sup>

<sup>1175</sup> LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 86. lp.

<sup>1176</sup> Kurländische Ritterschaft und Landschaft, Verhandelt am 13 Dezember 1917. LNA LVVA, 5434. f., 1. apr., 639. l., 3. lp.

<sup>1177</sup> LNA LVVA, 5434. f., 1. apr., 639. l., 4. - 5. lp.; Erich, K. Der Erste Schritt zur Lösung der östlichen Siedlungsfrage. 1918. HStAS, M30-1, Bü 304.

<sup>1178</sup> LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 91. - 95. lp.

<sup>1179</sup> LNA LVVA, 5434. f., 1. apr., 639. l., 7. lp.

Vienlaikus viņš norādīja, ka akciju sabiedrībai jānodrošina pirmpirkuma tiesības, atzīmējot, ka pastāv šaubas, vai vecāka gadagājuma ļaudis, kas militārās pārvaldes kara saimniecības dēļ Kurzemē atrodas smagā stāvoklī, vispār vēlēšies pārdot savu “pamatu zem kājām” svešiem cilvēkiem – Krievijas vāciešiem un Vācijas armijas “kadru virsniekiem”; turklāt, atsaucoties uz pirmskara stāvokli, viņš uzsvēra, ka iepriekš bija jā rūpējas tikai par cilvēkiem – tagad kolonistiem būs nepieciešams sagādāt arī lopus un inventāru, kas kara apstākļos būs sarežģīti. Šādam redzējumam daļēji pievienojās arī P. fon Hāns, kurš aicināja rīkoties nekavējoties, jo “triju mēnešu nobīde var dārgi maksāt”, vienlaikus izceļot iespējamās problēmas saistībā ar kolonistu noņemšanu Kurzemes apgabalā:

“Es esmu runājis ar volīniešiem – kādu skolotāju no Zantes, kurš uzskata, ka kolonisti ar īpašumiem uz šejieni nenāks, ja nu vienīgi tos dzītu ar varu; rēķināties var tikai ar personām, kurām nekā nepieder [..]. No kurienes gan iegūsim nekustamo un kustamo īpašumu šādai kolonistu masai – ne jau no Vācijas, jo arī tur stāvoklis ir smags. Bez zirga un govīm cilvēkiem nav iespējams eksistēt. Es priekšlikumā cerēju ieraudzīt par to norādes, taču veltīgi. Kas uzturēs ēkas, kas segs izmaksas, kas apmaksās materiālus? [..] Bez precīziem dokumentiem nav iespējams šos jautājumus atrisināt. Taču šādi dokumenti trūkst. [..] Visiem šķiet, ka viņi zina, kā būs, kad ieradīsies kolonisti. Bet kas notiks, ja viņi neieradīsies?”<sup>1180</sup>

P. fon Hāns aicināja nepaļauties uz to, ka Krievijas vācieši paši vēlēšies pamest savas dzīvesvietas un doties uz Kurzemes apgabalu. Kolonistus “straumes veicināšanai” viņš lūdza dot uzdevumu akciju sabiedrībai arī izvērst agitāciju iespējamo kolonistu starpā, kā arī norādīja, ka pilnībā sasniedzams mērķis ir 25 000 vācu ģimeņu noņemšana Kurzemes apgabalā 10 gadu laikā – to viņš esot pārrunājis arī ar politiķiem Vācijā, t. sk. Demokrātiskas Tautas partijas pārstāvi Konrādu Hausmanu, kurš esot solījis “atrast govīm kolonistu ģimenēm.”<sup>1181</sup>

Neskatoties uz dažādajiem iebildumiem, 14. decembrī sapulces lēmums par kolonizācijas akciju sabiedrības *Kurland* dibināšanas procesa uzsākšanu tika pieņemts vienbalsīgi, nākamajā dienā to “oficiāli” iesniedzot Kurzemes militārajai pārvaldei. A. fon Hāns, kurš to nodēvēja par “nozīmīgāko lēmumu kopš dzimtbūšanas atcelšanas”, norādīja, ka ir sperts svarīgs solis “Kurzemes pārvācīšanai”, noslēgumā paužot cerību, ka piepildīsies visu vācieši cerības par to, ka Kurzemes iedzīvotāju vairākums beidzot būs vācieši.<sup>1182</sup>

Sagatavotajā dokumentā pēc būtības tika izklāstīta muižniecības vīzija par turpmāko Kurzemes apgabala saimniecisko attīstību un vācbaltiešu vadošo lomu. Atsaucoties uz 1917. gada septembra “likumīgajiem lēmumiem”, kas noveduši pie “kopēja darba” ar *Ober Ost* militāro pārvaldi pie Kurzemes apgabala turpmākā attīstības, muižniecība ar kolonizācijas sabiedrības *Kurland* palīdzību tiecās dubultot Kurzemes apgabala iedzīvotāju skaitu, “radot 50 000 jaunas zemnieku saimniecības” un pielāgojot Kurzemi “vācu tautsaimniecības kultūrai”, kas vienlaikus celtu arī vācu tautas “aizsardzības spējas” (*Wehrkraft*), tādējādi zināmā mērā reflektējot jau Ē. Lūdendorfa paustās atziņas par vāciešu aizsardzības valni ārpus Vācijas impērijas robežām.

Vienlaikus tika uzsvērts, ka kolonizācijas sabiedrība *Kurland* nav pret latviešiem vērsta organizācija, netieši norādot, ka vāciešu noņemšana zemē nav nekādā mērā saistīta ar vācbaltiešu privilīģēta stāvokļa saglabāšanu, nacionāliem jautājumiem vai vienkāršu nepatiku, bet gan vērsta uz zemes saimnieciskā stāvokļa uzlabošanu. Uzsverot, ka “zeme klie dz pē cilvēkiem”, tika norādīts, ka “latvietis netiek padzīts – tam līdzās ir bezgalīga telpa (*Raum*) kolonizācijai”, un, ņemot vērā latviešu zemo dzimstību, esot tikai loģiski, ka telpa tikšot aizpildīta ar cilvēkiem, kas šeit vēlas dzīvot, jo liela daļa latviešu ir devušies prom kā bēgļi,

<sup>1180</sup> LNA LVVA, 5434. f., 1. apr., 639. l., 8. – 9. lp.

<sup>1181</sup> Turpat. 10. lp.

<sup>1182</sup> Turpat. 13. lp.

turklāt vienīgais iemesls, kāpēc latviešiem vispār līdz šim esot piederējuši “miljoniem hektāru”, ir “vāciešu iepriekšējos gadsimtos izstrādātie agrārlikumi”, kas zemniekiem šādu iespēju ir nodrošinājuši.<sup>1183</sup>

1917. gada 17. decembrī – trīs dienas pēc Kurzemes muižniecības lēmuma – par Jelgavā notikušās apspriedes “veiksmīgajiem” rezultātiem tika informēts Vācijas ģenerālštābs un Ē. Lūdendorfs personīgi.<sup>1184</sup> Tādējādi pēc būtības tika atkārtots jau septembrī ar Kurzemes Zemes padomes izveidi izspēlētais scenārijs, kad Kurzemes apgabalā esošie vācbaltieši tika izmantoti Vācijas armijas virspavēlniecības, *Ober Ost* militārās pārvaldes un tai pietuvināto personu pieņemto lēmumu realizācijai, ārēji radot šķietamu iespaidu, ka lēmums ir nācis no okupētā apgabala iedzīvotāju pašiniciatīvas. Jāpieņem, ka kolonizācijas sabiedrība *Kurland* vai tai līdzīga organizācija tiktu izveidota arī gadījumā, ja Kurzemes muižniecība dažādu iemeslu dēļ atteiktos apstiprināt tās izveides nepieciešamību konferencē 1917. gada decembrī. Visticamāk, ka to apzinājās arī paši vācbaltieši, gluži kā Kurzemes Zemes padomes izveides jautājumā. Tomēr, ņemot vērā, ka kolonizācijas mērķis saglabājās kā prioritāte arī muižniecībai, un iebildumi vairāk bija saistīti ar militārās pārvaldes iejaukšanos tās iekšējā darbībā, vācbaltieši piekrita okupācijas varas norādēm, saglabājot cerību, ka caur militārās pārvaldes radītajiem institucionālajiem mehānismiem izdosies saglabāt vācbaltiešu privilēģēto statusu un “virsvadību” turpmākajā Kurzemes apgabala pārvaldē, turklāt procesa virzību sev labvēlīgā gultnē varēja tikai nodrošināt ar līdzdalību, neiesaistoties atklātā konfliktā ar militāro pārvaldi, kuras kritika vācbaltiešu starpā pieauga.

Par Kurzemes muižniecības 1917. gada decembra konferences formalitāti liecina arī apstākļi, ka, neskatoties uz 13. - 14. decembrī pieņemtajiem lēmumiem, muižniecības pārstāvji lielā mērā tika izolēti no turpmākā darba kolonizācijas sabiedrības izveidē. L. Bernhards atmiņās norādīja, ka tās darbības likumisko ietvaru *Ober Ost* teritorijā uzreiz pēc muižniecības konferences izstrādāt uzsāka sevišķa darba grupa, kuru veidoja Kurzemes militārās pārvaldes ierēdņi kopā ar vienu referentu no ģenerālkvartīrmeistara V. Hāndorfa tuvējā loka, turklāt visu dokumentāciju pēc tam atkārtoti pārskatīja un rediģēja A. Hūgenbergs, L. Vegeners, G. Ganze, kā arī F. fon Šverīns, kurš deva galējo apstiprinājumu.<sup>1185</sup>

Kolonizācijas sabiedrība *Kurland* tika oficiāli dibināta pēc nepilna mēneša – 1918. gada 9. janvārī Berlīnē, ievadošajā pavadrakstā norādot, ka karš Rietumeiropā vāciešus padarīs par “pasaules tautu” (*Weltvolk*), savukārt ar uzvarām Austrumeiropā tikšot izmainīta līdz šim ierastā starptautiskā kārtība, liekot pamatu Vācijas “varas politikai Austrumos”, kuras viens no galvenajiem mērķiem ir “telpas iegūšana” (*Raumgewinn*). Centrāla nozīme *Ober Ost* “telpas restrukturizācijai” tika piešķirta kolonizācijas sabiedrībai, kura tika prezentēta kā daudz efektīvāks mehānisms kolonistu noņemšanai nekā valsts struktūras, turklāt kolonisti, kuri sākumā saskarsies ar grūtiem apstākļiem, savu neapmierinātību varēsot vērst pret kolonizācijas sabiedrības darbiniekiem un aģentiem, nevis pret Vācijas valsti vai pārvaldes struktūrām, kas varētu sarežģīt politisko situāciju zemē.<sup>1186</sup>

Par kolonizācijas sabiedrības *Kurland* direktoru tika iecelts S. Brēdrihs, vienlaikus izveidojot paralēlu uzņēmuma uzraudzības padomi, kuras priekšgalā nostājās F. fon Šverīns. Sabiedrības dibinātāji un akcionāri tika iedalīti vairākās grupās, no kurām pirmajā ar A. fon Goslera un militārās pārvaldes apstiprinājumu tika iekļauta Kurzemes muižniecība, Kurzemes Kredītbiedrība, Kurzemes Savstarpējā Ugunsapdrošināšanas biedrība (*Kurländischer gegenseitiger Feuerversicherungsverein*), kā arī Kurzemes Savstarpējā kredītbiedrība

<sup>1183</sup> Schrift. Die Landgesellschaft Kurland, 1918. HStAS, Q 1/2, Bü 58.

<sup>1184</sup> Bernhard, L. *Der "Hugenberg-Konzern". Psychologie und Technik einer Großorganisation der Presse*. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1928. S. 23.

<sup>1185</sup> Turpat.

<sup>1186</sup> Landgesellschaft Kurland m.b.H. und Neuland Aktiengesellschaft, die ersten Träger der Siedlungstätigkeit im neuen Ostland. S. 3-4. HStAS, M30-1, Bü 304.; Guratzsch, D. *Macht durch Organisation. Die Grundlegung des Hugenbergschen Presseimperiums*. Hamburg: Bertelsmann Universitätsverlag, 1974. S. 370-371.; Dietrich, H. *Deutsche Siedlung im Baltenland. Schriften zu Förderung der inneren Kolonisation*, Heft 31, 1920. S. 48.

(*Kurländische Gesellschaft gegenseitigen Kredits*) kā Kurzemes Banka. Vienlaikus kolonizācijas sabiedrībā, kuras pamatkapitālu veidoja nedaudz vairāk kā 30 miljonu Vācijas marku, finansiālas investīcijas nodrošināja “Pozenes draugu loks”, no kuriem privātā kapacitātē naudu ieguldīja F. fon Šverīns, L. Vegeners, kā arī Gustavs Ramins no Berlīnē bāzētās Pārprodošanas sabiedrības *Deutschland (Rückversicherungs Gesellschaft “Deutschland”)*, ar kuru S. Brēdrihs bija personīgi ticis saistībā ar kolonizācijas politikas finansēšanu jau 1915. gadā.<sup>1187</sup> Tāpat ar A. Hūgenberga atbalstu kolonizācijas sabiedrībā tika nodrošinātas investīcijas no dažādiem Vācijas uzņēmumiem, t. sk. no Frīdriha Krupa akciju sabiedrības *Esenē*.<sup>1188</sup>

Izveidojot kolonizācijas sabiedrību *Kurland*, kurai līdz 1948. gadam tika piešķirtas “pirmpirkuma tiesības visos gadījumos, kur notiek lauku nekustamā īpašuma pārdošana”<sup>1189</sup>, pēc būtības tika noslēgts militārās pārvaldes “gatavošanās posms” Kurzemes apgabala kolonizācijai, kurai bija jāsākas uzreiz pēc miera līguma noslēgšanas. Lai gan Kurzemes muižniecība un S. Brēdrihs vēlējās to sākt nekavējoties, tas 1918. gada pirmajos mēnešos dažādu sarežģījumu dēļ, no kuriem nozīmīgākie bija karadarbība Baltijā un Brestļitovskas miera sarunas, vēl nebija iespējams. Kurzemes militārā pārvalde atskaitēs par 1918. gada pirmo pusi norādīja, ka, neskatoties uz kolonizācijas biedrības dibināšanu, “vācu kolonistu noņemšana Kurzēmē nenorisinājās kā gribēts”, pat neskatoties uz neskaitāmajiem pieteikumiem, kas Jelgavā pienākot gandrīz katru dienu.<sup>1190</sup>

Līdzās tam, ka saimnieciskās situācijas dēļ faktiski nebija iespējams kolonistus nodrošināt ar pārtiku, situāciju ievērojami sarežģīja arī apjomīgā cilvēku migrācija no Rīgas un tuvējās apkārtnes uz Kurzemes apgabalu pēc 1917. gada septembra, kas ievērojami noslogoja izveidotās filtrācijas nometnes, turklāt daļa no tiem atgriezās savos bijušajos īpašumos, kurus militārā pārvalde bija paredzējusi nodot kolonistu rīcībā. Tāpat problēmas sagādāja karšu trūkums, nebija pilnībā veikta zemes nomērīšana, kā arī vēl turpinājās sarunas ar zemes īpašniekiem. Tādējādi pēc būtības 1918. gada sākumā vēl nebija atrisinātas problēmas, kuras A. fon Goslers un militārā pārvalde bija apņēmušies atrisināt jau gadu iepriekš pēc 1917. gada aprīļa sapulces lēmumiem.<sup>1191</sup>

Taču, neskatoties uz sarežģījumiem, 1917. gada rudenī – 1918. gada pavasarī Kurzemes apgabalā joprojām turpināja ierasties kolonisti ar Vācu repatriantu aprūpes biedrības un E. Althauzena palīdzību, kuri galvenokārt apmetās muižās vai arī pamestos īpašumos Talsu, Kuldīgas, Dobeles un Bauskas apriņķos. Tomēr to skaits nav vērtējams kā liels. Aprēķini liecina, ka laikā no 1915. līdz 1918. gadam Kurzemes apgabalā dažādos veidos bija ieradušās 30 kolonistu ģimeņu, kopā apsaimniekojot 562 ha zemes.<sup>1192</sup>

Tādējādi kolonizācijas sabiedrība *Kurland* darbu līdz miera līguma noslēgšanai pilnvērtīgi nesāka, dažus mēnešus vēlāk iekļaujoties daudz plašākā akciju sabiedrībā – *Neuland A.G.*, kuru F. fon Šverīns izveidoja jau visas Baltijas (Vidzemes un Igaunijas) kolonizācijas vajadzībām. Raksturojot Vācijas politiku un kolonizācijas ieceres Austrumeiropā, F. fon Šverīns jau 1915. gadā pēc pirmās vizītes Kurzemes apgabalā bija rezumējis savas darbības galveno vadmotīvu, norādot, ka Vācijai nav pienākums “atbrīvot mazās tautas”, kuras viņš neuzskatīja “par nācijām, kuras būs tiesīgas sacīt savu vārdu cilvēces vēstures turpinājumā.”<sup>1193</sup> Šādu redzējumu dalīja arī Kurzemes militārā pārvalde un *Ober Ost* kopumā. Plānveidīga,

<sup>1187</sup> Broedrich, S. *Die Forderung...* S. 6.

<sup>1188</sup> Satzung der Landgesellschaft Kurland m.b.H.; Anlage zum § 1 der Landgesellschaft Kurland m.b.H. HStAS, M30-1, Bü 304.

<sup>1189</sup> Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945*. Stokholma: Daugava, 1976. 67. lpp.

<sup>1190</sup> VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland April 1918. S. 17-18. TÜR, Est. B-1963.; IX Verwaltungsbericht der Provinzialverwaltung Kurland (Schlußbericht). Dezember 1918. S. 118. HStAS, E 130b, Bü 3816.

<sup>1191</sup> Turpat.; LNA LVVA, 5434. f., 3.apr., 195. l., 7. lp.; 4060. f., 1. apr., 138. l. 1. lp.

<sup>1192</sup> Schulz, R. *Der Deutsche Bauer im Baltikum*. Berlin: Volk und Reich Verlag, 1938. S. 113.

<sup>1193</sup> Richter, K. *Fragmentation in East Central Europe. Poland the Baltics, 1915-1929*. Oxford: Oxford University Press, 2020. pp. 63-64.

sistemātiska un masveidīga cilvēku pārvietošanas politika ar mērķi pakāpeniski denacionalizēt un pēc būtības ilgstošā laika nogrieznī pilnībā asimilēt okupētās tautas, lai gan tā palika tikai teorētiska līmenī, bija *Ober Ost* okupācijas politikas visradikālākā izpausme, kura sakņojās ne tikai pirmskara kolonizācijas centienos Vācijā un Kurzemes guberņā, bet bija arī tiešs rezultāts pašai okupācijas pieredzei.

#### 4.3.2. *Province, pavalsts, hercogiste: Kurzemes apgabala aneksijas formas jautājums un turpmākās pārvaldes koncepcijas (1917. gada jūlijs - 1918. gada marts)*

Kolonizācijas politikas mērķu realizācija bija atkarīga no sekmīgas Kurzemes apgabala ilgtermiņa sasaistes ar Vācijas impēriju, kas joprojām Vācijas armijas virspavēlniecības un *Ober Ost* militārās pārvaldes redzējumā saglabājās kā prioritāte. Lai gan dažādu ierosinājumu un politikas plānošanas līmenī par to tika spriests jau kopš 1914. gada rudens kara mērķu diskusijas kontekstā, 1917. gada pavasarī – vasarā līdz ar *Ober Ost* robežvalstu koncepciju un Tautību politikas realizāciju militārajā pārvaldē sākās mēģinājumi noformulēt vienotu redzējumu par Kurzemes apgabala nākotni. *Ober Ost* struktūrās nepastāvēja šaubas par Kurzemes apgabala aneksijas nepieciešamību slēptā vai tiešā veidā, turklāt bija skaidrs mērķa sasniegšanas līdzeklis (Kurzemes Zemes padome), tomēr diskusijas, kas norisinājās par nākotnes pārvaldes un aneksijas koncepcijām, izgaismoja dažādos viedokļus un daudz plašāku problēmu loku, kurā sadūrās Kurzemes militārās pārvaldes, *Ober Ost* amatpersonu un vācbaltiešu intereses, vienlaikus izceļot ar apgabala aneksiju saistītās problēmas arī Vācijas iekšpolitikā.

**A. fon Goslera Kurzemes satversmes projekts.** 1917. gada pavasarī, virzot martā noformulēto robežvalstu koncepciju, *Ober Ost* vadības struktūrās nostiprinājās redzējums par jauno satelītvalstu, kuras tika iecerēts formāli veidot kā hercogistes, sasaisti ar Vācijas monarhiju. Šāds modelis izauga no secinājuma, ka tikai šāda veidā izdosies vienlaikus realizēt Tautību politikā noteikto ceļu par formālo tautu pašnoteikšanos tiesību realizāciju un apgabala slēpto aneksiju, nodrošinot Vācijas dominanci Baltijā, izvairoties arī no “republikāniskām tendencēm”, kuras varētu radīt pašpārvaldes orgānu pieļaušana okupētā teritorijā. Lai gan vēl 1917. gada pavasarī nepastāvēja skaidrība par hercogistu pārvaldes modeli, Politiskās nodaļas vadītājs V. fon Gails vēlāk atmiņās raksturoja redzējumu, kas šajā laikā bija izplatīts *Ober Ost* štābā par Kurzemes un Lietuvas hercogistu valstiskuma formu:

“Robežvalstīm bija jāatrod valstiskuma forma. Laikmeta garam atbilda tikai monarhija. Jaunās valstis nedrīkstēja pakļaut republikānisku apstākļu mudžeklim un neprognozējamībai. Tām bija vajadzīga stipra, autoritāra vadība. Līdzās monarham drīkstēja tikai pastāvēt padomdevēj institūcijas. Tas, vai vēlāk varēs grožus atlaist mazliet vieglāk, rādīs attīstība. Toreiz uzskatīja, ka pārejas periodā stingra, monarhistiska vadība ir neizbēgama. Šo valstu radīšanai bija jānotiek Reiha interesēs [...]”<sup>1194</sup>

Šādam viedoklim daļēji pievienojās (monarhijas jautājumā) arī A. fon Goslers, kurš 1917. gada vasarā, laikā starp Reihstāga Miera rezolūciju un Bingenas konferenci, piedāvāja *Ober Ost* un Vācijas kancleram savu redzējumu par Kurzemes apgabala politisko nākotni. 10. jūlijā Berlīnē izstrādātais dokuments, kas kļuva pazīstams kā “Kurzemes turpmākā satversme” (*Kunftige verfassung Kurlands*), pēc būtības bija pirmais mēģinājums *Ober Ost* militārajā pārvaldē precīzi definēt iespējamās okupētā apgabala nākotnes pārvaldes aprises (pēc iespējamā miera līguma noslēgšanas). Lai gan Kurzemes militārās pārvaldes vadība līdz pat Bingenas konferencei netika iesaistīta augstākā līmeņa apspriedēs starp Vācijas armijas virspavēlniecību un *Ober Ost* par okupētās teritorijas aneksijas un pārvaldes formām, A. fon

<sup>1194</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 85.

Goslers, visticamāk, ar 10. jūlija dokumentu vēlējās šo procesu ievirzīt sev vēlama rezultāta gultnē. Vērtējot Vācijas iekšpolitisko stāvokli 1917. gada vasarā kā bīstamu Vācijas ilgtermiņa interesēm Baltijas teritorijā un paužot neapmierinātību, ka Vācijas kreisi noskaņoto politiķu dēļ atklātai aneksijas politika, par kuru viņš iestājās jau kopš 1915. gada vasaras, ir pārvilkta svītra, A. fon Goslers piedāvāja jaunu Kurzemes apgabala pārvaldes modeli, kurā tiktu ņemts vērā arī “latviešu elements” (Pielikums Nr. 2). Šāds modelis aizstātu viņa sākotnējo ieceru, kas paredzēja Kurzemes apgabalu tiešu iekļaušanu Prūsijas sastāvā kā vienu no tās provincēm.<sup>1195</sup>

Kārtējo reizi noraidot *Ober Ost* pārvaldē iestrādāto pamatprincipu par visu okupēto apgabalu tautu vienlīdzību, A. fon Goslers uzsvēra, ka Tautību politikas rezultātā Kurzemē un Lietuvā ir nekavējoties jādibina divas atsevišķas hercogistes ar pilnīgi atšķirīgu pārvaldes formu, nevēloties pieļaut, ka tiks saglabāts vienotas pārvaldes princips. Šādu pozīciju viņš pamatoja, uzsverot Lietuvas relatīvo “atpalicību”, ko viņš vairākkārt bija izcēlis arī konfliktos ar *Ober Ost* štābu iepriekšējos divos gados:

“No [militārās] pārvaldes skatupunkta abu apgabalu izteiktā dažādība ir pilnīgi skaidra. Kurzeme ar savu gadsimtiem seno vācu kultūru Lietuvai ir tālu priekšā, un, pateicoties vācbaltiešu līdzdalībai [pārvaldē] un zemē jau pastāvošajām vācu institūcijām, [Kurzeme] piedāvā pilnīgi citas pārvaldes iespējas, nekā tas ir Lietuvā. Kurzeme ir evaņģēliska, tās garīdzniecība gandrīz pilnībā vāciski noskaņota. Lietuva ir katoliska, un liela daļa garīdznieku ir vērsti uz polisko. Kurzeme ir cilvēku tukša, un to ir iespējams ātri kolonizēt ar Krievijas vāciešiem un valstsvāciešiem; nedaudzie latviešu iedzīvotāji, kuri gadsimtu gaitā ir bijuši pakļauti vācu ietekmei, ir visnotaļ gatavi iekļaušanai vāciskumā – viņi jau tagad tiecas, kā liecina pieredze pilsētu un lauku tautskolās, pie vācu kultūras. [...] Pavisam citādāk ir Lietuvā, kur no sākuma jānotiek smagām, nacionālām cīņām starp lietuviešiem un poļiem, kur lietuvieši labākajā gadījumā vēlēšies iet paralēlu ceļu ar vāciešiem; sliktākajā – stāties tam pretī. [...] Kurzemes pārvāciskošana tiks ievērojami palēnināta un apdraudēta, ja tā tiks apvienota ar Lietuvu.”<sup>1196</sup>

A. fon Goslers piedāvāja abas hercogistes savienot personālūnijā ar Prūsijas kroni, tādējādi Prūsijas karalis vienlaikus būtu arī Kurzemes un Lietuvas hercogs. Vienlaikus viņš norādīja, ka daudzviet izskanējušo prasību par nepieciešamību abas hercogistes pakļaut vienai pārvaldes formai var “apiet arī citos veidos”, ieceļot vienu militāru virspavēlnieku abām hercogistēm, kurš Prūsijas kroņa vārdā realizētu visas uzraudzības un pārvaldes funkcijas.

A. fon Goslera plāns paredzēja, ka Kurzemes hercogistes gadījumā “pārvaldes smagumcentrs” atrastos sevišķa zemes pārvaldnieka un viņa tuvējo personu rokās, kas “pašreizējās militārās pārvaldes rāmjos” vadītu centrālās iestādes. Šāds modelis sevī iekļāva arī interesantu niansi – zemes pārvaldnieku amatā ieceltu Prūsijas karalis, nevis militārais virspavēlnieks. Būdam neapmierināts ar “centralizētajiem” *Ober Ost* rīkojumiem, A. fon Goslers, visticamāk, redzot sevi apgabala pārvaldnieka amatā, šādā veidā cerēja tos apiet, atskaitoties tikai un vienīgi Prūsijas karaļa priekša, kas vienlaikus bija arī Vācijas impērijas ķeizars, tomēr neskaidra ir militārā virspavēlnieka funkcija šādā struktūrā, kuram viņš paredzēja “augstākās uzraudzības” pienākumus.

Zemes pārvaldniekam un tā vadītās Galvenās pārvaldes (*Hauptverwaltung*) tiešā pakļautībā strādātu divi atsevišķi varas atzari – centrālā un apriņķu instances, kurām būtu deleģētas likumdošanas funkcijas. Iecerētā centrālā pārvaldes instance lielā mērā sakrita ar pašreizējo Kurzemes militārās pārvaldes administrācijas Jelgavā struktūru, paredzot sevišķas, konkrētam mērķim izveidotas nodaļas (kolonizācijas, finanšu u.c.). Apriņķu vadītu apriņķu priekšnieki, savukārt visiem iecirkņu vadītājiem tiktu piešķirtas policejiskas funkcijas,

<sup>1195</sup> Janßen, K-H. Alfred von Gossler... S. 48.

<sup>1196</sup> A. fon Gossler, *Kunftige Verfassung Kurlands*. 10.07.1917. BArch MA, N98/4, S. 13.



nepieciešamības gadījumā ieceļot arī sevišķus komisārus šo pienākumu izpildei, ja neatrastos piemērotas personas no iecirkņu priekšnieku vidus.

Lielākās pārmaiņas bija saistītas ar pašpārvaldes atzara ieviešanu tiešā zemes pārvaldnieka pakļautībā, kuram būtu pavisam ierobežotas iespējas ietekmēt procesus zemē. A. fon Goslers norādīja, ka ir “pilnīgi skaidrs”, ka likumdošanas un izpildvaras funkcijas nekādā mērā nevarot nodot zemes iedzīvotājiem, izņemot, protams, vācbaltiešus, kas būs tiesīgi piedalīties likumdošanas procesā. Viņš uzsvēra, ka pilnīga autonomija un patstāvība bez “Prūsijas valsts kārtjošās un izlīdzinošās rokas” nebūtu iespējama, jo lielas daudzums dažādo tautību novedīšot pie tā, ka viena iedzīvotāju grupa centīsies apspiest otru. Līdz ar to ir nepieciešama valsts vara, kas stāvēs pāri šādiem konfliktiem, un tai būtu jāveidojas no pašreizējās militārās pārvaldes. Ņemot vērā, ka vācbaltieši tāpat tiktu iesaistīti pārvaldē, jāpieņem, ka A. fon Goslers nevēlējās pieļaut latviešu dominanci autonomas hercogistes modelī, kas draudētu atņemt vācbaltiešiem vadošās pozīcijas. Līdz ar to ierobežota pašpārvalde bija vienīgais veids, ka lemšanas procesā iesaistīt latviešus, lai gan maznozīmīgā lomā.

Iecerēto pašpārvaldi veidotu trīs līmeņu institūcijas – kreistāgs, landtāgs un zemes padome, kas būtu augstākā struktūra (Pielikums Nr. 2). Kreistāgi, kuru bija iecerēts veidot pēc jau pastāvošo iedzīvotāju konsultatīvo padomju jeb *beirātu* parauga, sastāvētu no pagastu un iecirkņu pārstāvjiem, kuri noturētu sapulces aprīņa priekšnieka vadībā. Visus kreistāga locekļus izvēlētos A. fon Goslers vienpersoniski, konsultējoties ar aprīņiem. Līdzīgi tas bija paredzēts arī nākamajā līmenī – landtāgā, kuru ievēlētu no kreistāga un pilsētu pārstāvju locekļiem. Arī šos deputātus apstiprinātu A. fon Goslers. Landtāgam bija paredzēts sanākt reizi divos gados, ievēlot priekšsēdētāju un desmit pārstāvjus augstākajai pašpārvaldes institūcijai – Zemes padomei, kura sanāktu reizi mēnesī, un kuras priekšsēdētājs pildītu visas pašpārvaldes sekretāra funkcijas pie zemes pārvaldnieka.

Pašpārvaldes atbildībai tiktu nodoti tikai komunāla rakstura darbi – slimnīcu, aprūpes namu uzturēšana, ceļu izbūve, nodokļu iekasēšana u.c. aspekti. Vienlaikus landtāgam un zemes padomei tiktu dotas tiesības nākt klajā ar iniciatīvām likumdošanas jautājumos. A. fon Goslers norādīja, ka gan vācbaltieši, gan arī latvieši būs apmierināti ar šādu hercogistes pārvaldes modeli. Viņš ciniski uzsvēra, ka tā ir liela pretimnākšana zemes iedzīvotāju vairākuma interesēm:

“Latviešiem, kuri agrāk krievu laikos zemes pārvaldē vispār neņēma dalību, un tagad zem vācu varas ir saukti pie līdzdalības iedzīvotāju *beirātos*, tas nozīmē politiskās varas ievērojamu pieaugumu. Ir pilnīgi skaidrs un pašsaprotami, ka to nedrīkst mērīt attiecībā pret viņu skaitlisko daudzumu – [latviešiem] vienmēr un visos apstākļos ir jābūt pakļautiem vācu elementam. Latvietis, ņemot vērā viņa vēsturisko pagātņi un audzināšanu, nemaz nepretendētu tikt uzskatīts par daļu no valdošā slāņa.”<sup>1197</sup>

10. jūlija “Kurzemes turpmākā satversme” bija A. fon Goslera reakcija tautu pašnoteikšanās jēdziena parādīšanos Vācijas un starptautiskajā politikā un zināmā mērā bija mēģinājums “saglabāt” esošo militārās pārvaldes modeli, pielāgojot to jaunajai, politiskajai realitātei. Vēsturnieks K. H. Jansens atzīmēja, ka A. fon Goslers 1917. gada vasarā tikai pa īstam “atklāja latviešus”, ar kuriem viņš pārvaldes politikā līdz tam vispār nebija bijis spiests rēķināties kā vērā ņemamu faktoru.<sup>1198</sup> Tomēr viņa piedāvājumu vairāk būtu iespējams raksturot kā savdabīgu krustojumu starp jau iedibināto militāro pārvaldi ar valstiskuma iezīmēm un pašpārvaldes elementiem, turklāt vērstu uz viņa paša varas saglabāšanu. Sarežģīti ir noteikt, cik lielā mērā A. fon Goslera izstrādātajai koncepcijai bija ietekme uz *Ober Ost*, Vācijas armijas virspavēlniecības un Reihskancelejas redzējumu par turpmāko pārvaldi modeli, kā arī vai tā nopietni tikusi apsvērta. Dokumenti liecina, ka tā nav izsaukusi plašu rezonansi, atbildes

<sup>1197</sup> v. Gossler. Schrift über die Kurländische Landesversammlung, 1917. BArch MA, N98/4, S. 17-18.

<sup>1198</sup> Janßen, K-H. Alfred von Goßler... S. 47.

vēstulēs īsi norādot, ka konkrēti lēmumi par apgabala nākotni vēl neesot pieņemti.<sup>1199</sup> Sašutumu tā izraisīja atsevišķu Reihstāga deputātu vidū, kur tā pamatoti tika vērtēta kā “atpalikusi un anahroniska”.<sup>1200</sup> Atmiņās A. fon Goslers norādīja, ka 1917. gada vasarā – laikā pēc 10. jūlija “satversmes” izstrādes – viņš ir ņēmis dalību vakariņās ar Bavārijas princi Leopoldu, kuru laikā viņam ir bijusi iespēja privāti aprunāties ar *Ober Ost* štāba priekšnieku M. Hofmani par “Kurzemes politisko pārveidi”. Norādot, ka viņa un M. Hofmaņa viedokļi nesakrita nevienā jautājumā, A. fon Goslers atzīmēja, ka M. Hofmans esot bijis “dzelzs dūres” pieejas piekritējs attiecībā ar latviešiem, prezentējot savu satversmes projektu vēl kā liberālu alternatīvu *Ober Ost* štāba vadītāja redzējumam un paužot prieku, ka vēlākās sarunās M. Hofmanim neizdevās gūt virsroku. Vienlaikus A. fon Goslers atmiņās puda nepatiku pret viņa sievu, norādot, ka viņa kaitēja *Ober Ost* interesēm kopumā, jo “viņa godkāres dēļ mēdza piedalīties Berlīnes politisko kuluāru sarunās”, pat tiekoties ar atsevišķu *Ober Ost* pārvaldes amatpersonu kritizēto M. Ercbergeru.<sup>1201</sup>

***Ober Ost* hercogistu projekts.** Iespējams, ka cēlonis *Ober Ost* piesardzībai attiecībā uz A. fon Goslera ierosinājumiem bija saistīts ar paša *Ober Ost* štāba izstrādāto Kurzemes un Lietuvas hercogistu pārvaldes projektu, kura gala variants tika noformulēts šajā pašā laikā – 1917. gada jūlijā, gatavojoties mēneša beigās paredzētajai Bingenas konferencei. Lai gan nav iespējams dokumentāri pierādīt, cik lielā mērā A. fon Goslera piedāvājums ietekmēja *Ober Ost* štāba izstrādāto variantu, abos pārvaldes projektos ir novērojamas zināmas līdzības, turklāt attiecībā uz Kurzemes apgabalu *Ober Ost* piedāvātais redzējums pat vērtējams kā daudz pretimnākošāks latviešiem nekā A. fon Goslera piedāvājums, kas tiecās varu balstīt gandrīz ekskluzīvi uz vācbaltiešiem (Pielikums Nr. 3).

*Ober Ost* 1917. gada jūlija Kurzemes un Lietuvas hercogistu projekta izstrādi vadīja V. fon Gails. Viņš norādīja, ka pavadījis “neskaitāmas stundas” sarunās un dokumenta izstrādē, mēģinot jauno pārvaldes modeli attīstīt no *Ober Ost* iedibinātās pārvaldes prakses un pieredzes. Tajā pašā mēnesī projektu *Ober Ost* virspavēlnieks Bavārijas princis Leopolds nosūtīja izskatīšanai Vācijas ģenerālštāba Politiskajai nodaļai, pielikuma dokumentā pamatojot iecerētās pārvaldes formas maiņu, kā arī izklāstot, kas būtu veicams, lai nodrošinātu pēc būtības slēptu okupēto teritoriju aneksiju jaunajos politiskajos apstākļos.<sup>1202</sup> Ņemot vērā vispārējo stāvokli 1917. gada vasarā, projektā tika norādīts, ka miera līguma noslēgšanas nesīs “ienaidnieka iebildumus, kurus mēs nevaram ignorēt”, un tas notiks zem atslēgvārdiem “miers bez aneksijām” un “mazo tautu pašnoteikšanās tiesības”. Tādējādi jau šobrīd esot nepieciešams “radīt sev priekšrocības”, ar kurām Vācija varēs “manevrēt” miera sarunu laikā, jo ienaidnieka prasības esot paredzamas.

Priekšrocību lokā ietilpa, kā norādīja Bavārijas princis Leopolds, atrisināt jautājumu par okupēto apgabalu politiskās nākotnes aprisēm jau tagad, vienlaikus radot līdzsvaru “starp pašreizējo politisko realitāti un Vācijas nākotnes interesēm”. Šim mērķim bija jāatrod arī pareizā Kurzemes un Lietuvas apgabalu valstiskuma forma, kuras ietvaros okupēto zemju “etniskā dažādība” atstātu pēc iespējas mazāku iespaidu uz Prūsijas un visas Vācijas impērijas iekšpolitiskajiem procesiem.

V. fon Gails projektā piedāvāja divus risinājumus. Atsaucoties uz iepriekšējos gados izskanējušajiem ierosinājumiem un *Ober Ost* līdz šim praktizēto pārvaldes modeli, kura 1916. gada jūnija pārvaldes reglaments paredzēja apgabalu un iedzīvotāju paritāti, viņš norādīja, ka ir iespējams dibināt stingri centralizētu Kurzemes-Lietuvas kopvalsti “vācu virskundzībā”, dodot iedzīvotājiem tikai minimālas pašpārvaldes tiesības. Vāciešu dominānce tādējādi ļautu pārvarēt abu apgabalu saimniecisko un nacionālo dažādību, realizējot vienotu, “vācisku” pārvaldes

<sup>1199</sup> BArch, R43/2404, S. 101-102, 111.

<sup>1200</sup> Janßen, K-H. Alfred von Goßler... S. 48-49.

<sup>1201</sup> BArch MA, N98/2, S. 38.

<sup>1202</sup> Schrift des Oberbefehlshabers Ost An Chef des Generalstabes des Feldheeres (Politische Abteilung). 07.1917. StAW, NDS 263 – 44, S. 1-4. (Autors pateicis Greifsvāldes Universitātes doktorantam Ronam Helfričam (*Ron Hellfritzsch*) par avota pieejamību izpētei).

politiku, kas stāvētu pāri jebkādam nacionālām pretenzijām. Tomēr, kā norādīja V. fon Gails, šāda pieeja būtu kļūdaina.

Zināmā mērā pievienojoties jau A. fon Goslera paustajam redzējumam, ka Kurzemes un Lietuvas apgabali ir jāatdala, viņš uzsvēra, ka daudz piemērotāks risinājums būtu divu atsevišķu hercogistu dibināšana. Ja abi apgabali būtu apvienoti vienā valstiskā veidojumā, “neattīstīta Lietuva karātos kā tāds blūķis (*Klotz*) pie Kurzemes”, aizkavējot tās straujo, gaidāmo attīstību par vismaz desmit gadiem.<sup>1203</sup> Tādējādi *Ober Ost* ierosinājums centrējās uz otru variantu – izveidot divas atšķirīgas, vienu no otras atdalītas Kurzemes un Lietuvas hercogistes, katrai no kurām būtu sava konstitūcija, pārvaldes iestādes un budžets, un kuras būtu saistītas personālūnijā ar Prūsijas kroni.

V. fon Gaila piedāvātā zemes pārvaldes struktūra bija līdzīga A. fon Goslera ierosinātajai, tomēr ar vairākām atšķirīgām niansēm. *Ober Ost* variants paredzēja apvienot Zemes pārvaldnieka un militārā virspavēlnieka amatu, turklāt zem tā pastāvētu vēl vienota pārvaldes nodaļu struktūra valsts sekretāra vadībā. Tāpat bija paredzēts izveidot kopēju Kurzemes un Lietuvas hercogistu virstiesu. Zemes pārvaldniekam savukārt pakļautos Zemes prezidenti, kuriem būtu pakļauti trīs varas atzari – valdība (izpildvara), tiesas un pašpārvalde, kurai būtu deleģētas līdzīgas funkcijas kā A. fon Goslera projektā (Pielikumi Nr. 2, 3). Šāda pārvaldes struktūra lielā mērā sakrita ar jau esošo *Ober Ost* militārās pārvaldes modeli. Interesanti, ka atšķirībā no Lietuvas hercogistes, Kurzemes gadījumā, acīmredzot rēķinoties ar vācbaltiešiem kā politisku faktoru un kolonizācijas procesu, V. fon Gaila izstrādātais projekts neparedzēja iepludināt ievērojamu daudzumu valstsvāciešu, kuri pārņemtu vadošās valsts struktūras. Šādu pozīciju viņš pamatoja ar inteligences trūkumu Lietuvā, kārtējo reizi pretnostatot to Kurzemes un visas Baltijas situācijai:

“Izšķiroša palika vēlme Lietuvu un Baltiju pavisam atraut no Krievijas un Polijas varas telpas, pilnībā tās pakļaujot Vācijas ietekmei, kā arī pilnā mērā saimnieciski un kulturāli pielāgojot vācu [ietekmes] lokam, un iedzīvotājiem kā minimumu dot pašpārvaldi ar nacionālu brīvību, kas šīs tautas apmierinātu. Vācijas stiprā aizsardzībā, [tautām] būtu jāattīsta savi spēki un savdabīgums. [...] Es pats strādāju pie jaunas pārvaldes organizācijas plāniem un jauno valstu pārvaldes modeļa attīstīšanas no *Ober Ost* militārās pārvaldes. Katrai no abām valstīm sākotnēji bija jāsaņem savs ierēdņu korpuss, kurus ar laiku aizstātu vietējie spēki. [...] Diemžēl cita ceļa nebija. [Lietuvā] vietējā inteligence bija mazskaitlīga, turklāt, ja arī tai bija pārvaldes pieredze, tā bija saaugusi ar Krievijas veco birokrātiju, pārņemot tikai sliktāko. Tikai Baltijā varēja rēķināties ar izglītotiem, pašpārvaldē skolotiem, raksturā stipriem, zemei piesaistītiem spēkiem. Ja nu pārvaldes darbā atradīsies derīgi, kārtīgi un apzinīgi spēki no vietējo iedzīvotāju vidus, arī tos bija paredzēts piesaistīt.”<sup>1204</sup>

Kurzemes un Lietuvas hercogistu struktūrā V. fon Gails iestrādāja arī “drošības mehānismus”, kas nodrošinātu, ka abas satelītvalsts netiktu ievirzītas Vācijai nevēlamas politikas gultnē. Mehānismi kopskaitā bija paredzēti trīs:

- 1) Gan Kurzemes, gan Lietuvas hercogistes satversmē tiktu iestrādāta to sasaiste ar Vāciju. To specifiskāk regulētu atsevišķas starpvalstu konvencijas, kuru ietvaros Vācija pilnībā savā pārziņā pārņemtu jautājumus, kas skar bruņotos spēkus, ārpolitiku un pārstāvniecības ārvalstīs, pasta un telegrāfa satiksmi, monetāro politiku un dzelzceļus;
- 2) Hercogistēm nebūtu ļauts veidot savu hercogu dinastiju. Baidoties, ka vietējie hercogi “centīsies pielāgoties nacionālajam noskaņojumam un [politiskajiem] strāvojumiem”,

<sup>1203</sup> StAW, NDS 263 – 44, S. 2. (Autors pateicas Greifsvaldes Universitātes doktorantam Ronam Helfričam (*Ron Hellfritzsch*) par avota pieejamību izpētei).

<sup>1204</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 86-86.

personālūnijas forma paredzēja, ka Prūsijas karalis vienlaikus ir Kurzemes un Lietuvas hercogs, turklāt viņš ieceltu arī Zemes pārvaldnieku, kurš “personificētu” augstākās likumdošanas un izpildvaras funkcijas, kā arī vadītu tiesu varu abās hercogistēs;

- 3) Neesot pārliecībai par “vietējo” ierēdņu lojalitāti un piemērotību, visus personāla jautājumus risina Zemes pārvaldnieks un Valsts sekretārs, lai novērstu lieku ierēdniecības korpusa “iejaukšanos” politikā, kam varētu būt neparedzamas sekas.

Šādā veidā, kā norādīja Bavārijas princis Leopolds, tiktu radīts priekšstats par “pilnīgi jaunu, ārēji neatkarīgu, ar plašu autonomiju apveltītu valstu dibināšanu”, kuru satversmes ļaus Vācijai tās “turēt aiz stingra pavada”. *Ober Ost* virspavēlnieks, gluži kā A. fon Goslers, šādu pārvaldes modeli pasniedza kā pretimnākšanu okupētajām tautām, norādot, ka “krievi viņiem neko tādu nebija devuši”, un paužot cerību, ka tas izmainīs arī iedzīvotāju negatīvo noskaņojumu pret militāro pārvaldi, kuru vainoja “saimnieciskā izlaupīšanā”.<sup>1205</sup>

Tādējādi 1917. gada vasarā, gatavojoties zemes padomju sasaukšanā Kurzemes un Lietuvas apgabalos, *Ober Ost* vadošo struktūru ietvaros, neskatoties uz viedokļu atšķirībām atsevišķās niansēs, pastāvēja vienojošs redzējums par divu konstitucionāli monarhistisku hercogistu izveidi abos apgabalos, sasaistot tās dinastiskā saitē – personālūnijā ar Prūsijas kroni, tādējādi realizējot netiešas aneksijas formu, konstitūcijās iestrādājot to pilnīgu atkarību no Vācijas. 1917. gada jūlija beigās “piesaiste” Prūsijai, neiztirdējot detalizētāk pārvaldes formu, tika apstiprināta arī Bingenas konferencē, dalībniekiem vienojoties, ka ziņas par šādu “aneksijas formu” nedrīkst vēl atklāt kurzemniekiem un lietuviešiem, baidoties no iespējamās neapmierinātības un iebildumu celšanas, kas varētu apdraudēt vai aizkavēt iecerēto norisi.<sup>1206</sup>

**Hercoga problēma un vācbaltiešu faktors.** *Ober Ost* piedāvājums par hercogistu veidošanu ar Prūsijas kroni, kuru atbalstīja arī P. fon Hindenburgs un Ē. Lūdendorfs<sup>1207</sup>, izraisīja neviennozīmīgu reakciju gan Vācijas valdībā (sevišķi – Ārlietu ministrijā), gan arī atsevišķās Vācijas impērijas pavalstīs, kas Kurzemes apgabalā saskatīja iespēju paplašināt savas dinastiskās saites, vienlaikus paužot neapmierinātību ar neproporcionālo Prūsijas ietekmes pieaugumu Vācijas iekšpolitikā, ja tiks realizēts personālūnijas modelis. Problēma bija saistīta arī ar atsevišķu Kurzemes muižniecības locekļu politiskajām aktivitātēm Vācijā, tādējādi šis jautājumu loks jāskata vienkopus.

1917. gada oktobra beigās – novembra sākumā, ņemot dalību vairākās sapulcēs ar Vācijas militāro un politisko vadību Reichskancelejas telpās, A. fon Goslers vairākkārt uzsvēra, ka “kurzemnieku”, ar to saprotot vācbaltiešus, starpā pastāv pilnīga vienprātība par atbalstu hercogistes izveidei personālūnijai ar Prūsiju.<sup>1208</sup> Šāds apgalvojums neatbilda patiesībai. 1917. gada vasarā Kurzemes muižniecībā bija iezīmējušies divi pretēji viedokļi par Kurzemes turpmāko valstiskumu un iespējamo pievienošanu Vācijai, kas zināmā mērā grozījās ap vienu un to pašu problēmu ar atšķirīgu seku interpretāciju. Lai gan joprojām kā labākais variants tika uzskatīts Kurzemes apgabala tieša aneksija Prūsijai kā vienu no tās provincēm<sup>1209</sup>, 1917. gada politiskajos apstākļos lielākā daļa no Kurzemē esošajiem muižniecības locekļiem tiecās atbalstīt savienošanu ar Prūsijas kroni, baidoties, ka sava Kurzemes hercogu dinastija būs spiesta rēķināties arī ar latviešu viedokli un apdraudēs kolonizācijas ieceres un vācbaltiešu kā “sabiedrības virsslāņa” vadošo lomu; atlikusī daļa savukārt bija pārliecināta, ka tikai Kurzemes

<sup>1205</sup> StAW, NDS 263 – 44, S. 4. (Autors pateicas Greifswaldes Universitātes doktorantam Ronam Helfričam (*Ron Hellfritsch*) par avota pieejamību izpētei).

<sup>1206</sup> BArch, R43/2404, S. 40.

<sup>1207</sup> Ergebnis der Besprechung im Reichskanzleipalais am 6. Dezember 1917. BArch, R43/2404, S. 333-334.

<sup>1208</sup> BArch, R43/2404, S. 222.

<sup>1209</sup> Šādu risinājumu 1917. gada rudenī aktīvi mēģināja panākt, piemēram, F. fon Hākens, kurš vērsās pie kanclera G. Mihaēlisa personīgi, aicinot uz visu Baltiju uzņemt Vācijas impērijas sastāvā kā pavalsti, iepriekš visu apgabalu ģermanizējot un kolonizējot. Viņš aicināja “pārejas posmā” līdz pilnīgai ģermanizācijai arī nepieļaut nekāda veida plebiscītus Baltijas teritorijā, baidoties no latviešu un igauņu pozīcijas. Sk., piem.: Schrift an den Reichskanzler Dr. Michaelis. Die Zukunft der Baltischen provinzen und Litauen. 20.09.1917. NAUK, GFM 21/424, VOL 1, p. 161.

hercogu dinastija spēs izvairīties no šāda paša scenārija, izrādot pretstāvi liberālajiem, politiskajiem strāvojumiem Vācijā.

A. fon Goslers, visticamāk, bija informēts par šādu viedokļu dažādību, un vēlējās radīt priekšstatu par monolīto vācbaltiešu atbalstu militārās pārvaldes politikai, par ko bija radušās šaubas Vācijas ģenerālštābā un *Ober Ost* jau 1917. gada pavasarī, turklāt skeptiska attieksme pret vācbaltiešu neproporcionālo lomu un politisko ietekmi *Ober Ost* struktūrās pastāvēja jau no pirmajiem okupācijas mēnešiem. Lai gan pēc kara rakstītajās atmiņās A. fon Goslers norādīja, ka tikai vēlāk uzzinājis par nelielu Kurzemes apgabala vācbaltiešu loku, kuri mēģinājuši panākt, lai Kurzemē tiktu veidota sava hercoga dinastija, jādama, ka A. fon Goslers par to vēlākais bija uzzinājis jau septembrī – neilgi pirms Kurzemes Zemes padomes izveides, tikšanās laikā Jelgavā ar hercogu J. A. Mēklenburgu, kurš, kā norādīja A. fon Goslers, “ne bez dinastiskām ambīcijām”, hercogu kapenēs Jelgavā svinīgi nolika vainagu pie Kurzemes un Zemgales hercogienes Mēklenburgas Annas sarkofāga.<sup>1210</sup>

Šī paša apmeklējuma laikā J. A. Mēklenburgs tikās arī ar Kurzemes muižniecības pārstāvjiem. Līdzās ģermanizācijas problemātikai vācbaltieši vēlējās arī pārrunāt hercoga jautājumu. Sarunas laikā V. Līvens norādījis, ka militārajā pārvaldē un arī Kurzemes muižniecībā runājot par Kurzemes hercogistes veidošanu personālūnijā ar Prūsiju, vienlaikus aktualitāti nebija zaudējis arī jautājums par Kurzemes apgabala iekļaušanu Prūsijā kā provinci. J. A. Mēklenburgs atbildējis, ka “par hercogisti jums ir taisnība, bet ne par personālūniju”, norādot, ka visi Vācijas pavalstu firsti iebilst pret Prūsijas karaļa kļūšanu par Kurzemes hercogu, turklāt, ja Kurzemes apgabals kļūs par Prūsijas provinci, vai tiks izveidota personālūnija, tiks iecelts sevišķs zemes pārvaldnieks, kas Kurzemes hercogisti pārvaldīšot Prūsijas interesēs. J. A. Mēklenburgs norādīja, ka vairums Vācijas pavalstu vēlas kā Kurzemes hercogu vēlas redzēt bijušo Togo gubernatoru Ādolfu Frīdrihu Mēklenburgu.<sup>1211</sup>

Vācijas pavalstu dinastiskā interese saistībā ar iespējamo Kurzemes apgabala aneksiju aizsākās jau otrajā okupācijas gadā. A. fon Goslers norādīja, ka pirmos signālus šajā virzienā 1916. gada rudenī viņš saņēma no Saksijas karalistes pārstāvjiem, kuri, gluži kā Mēklenburgas-Šverīnes hercogs J. A. Mēklenburgs, saiknes pamatojumu atrada vēsturē. Atsaucoties uz Saksijas Moricu, kurš laikā no 1726. līdz 1728. gadam bija Kurzemes un Zemgales hercogs, un kura vārdā tika nosaukta Moricsala, Saksijas sūtnis Berlīnē Hanss fon Nostics, kā atzīmēja A. fon Goslers, esot “devis mājienu šajā virzienā”, turklāt Saksijas karalis Frīdrihs Augusts III savas vizītes laikā Kurzemes apgabalā A. fon Gosleram pasniedza apbalvojumu – Alberta ordeņa Komandiera krustu.<sup>1212</sup>

Saksijas karalistes gadījums ir zīmīgs, jo ļauj spilgti ilustrēt noskaņojumu un redzējumu, kas daļas Vācijas impērijas pavalstu starpā pastāvēja jautājumā par Kurzemes apgabala iespējamo iekļaušanu Prūsijā kā provinci, vai tā sasaisti personālūnijā ar Prūsijas kroni. Kurzemes apgabala jautājums nav skatāms tikai izolētā telpā, un Vācijas pavalstis bija būtisks politisks faktors, kuru nevarēja pilnībā ignorēt nedz *Ober Ost*, nedz Vācijas armijas virspavēlniecība, pieņemot saistošus lēmumus par okupēto teritoriju turpmāko statusu Vācijas impērijā.

Problēmas centrā atradās jautājums par kara teritoriālajiem ieguvumiem abās frontēs un iespējamo Prūsijas ietekmes pieaugumu aneksiju rezultātā. Saksijas karaliste kā pirmā no Vācijas pavalstīm jau 1914. gada augustā aizsāka iekšēju diskusiju par kara mērķiem, un neilgi pēc tam liela daļa pavalstu monarhu informēja Vācijas ģenerālštābu, ka veiksmīga kara rezultātā sagaida teritoriālus ieguvumus.<sup>1213</sup> Ņemot vērā kara gaitu, jau 1915. gada vasarā –

<sup>1210</sup> BArch MA, N98/2, S. 43.

<sup>1211</sup> LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 85. – 86. lp.

<sup>1212</sup> BArch MA, N98/2, S. 28.

<sup>1213</sup> Pommerin, R. *"Polen gegen uns eingenommen und stark jüdisch durchsetzt": König Friedrich August III. und die Kriegsziele Sachsens im Ersten Weltkrieg*. Potsdam: Militärgeschichtliches Forschungsamt, 2009. S. 51.; Wiens, G. *In the Service of Kaiser and King: State Sovereignty, Nation-Building, and the German Army, 1866-*

rudenī pastāvēja iespējamība, ka kara rezultātā savu teritoriju paplašinās tikai divas pavalstis – Prūsija (Polijā, Baltijā) un Bavārija (Elzasā-Lotringā), kas, kā norādīja vēsturnieks Gevins Vīns, draudēja izjaukt Vācijas impērijas “iekšējo varas balansu”.<sup>1214</sup> Ņemot vērā Elzasā-Lotringas attālumu no Saksijas, darbība šajā virzienā nešķita pamatota, un jau 1916. gadā Frīdrihs Augusts III ticās gūt politisku atbalstu, lai iniciētu Saksijas karalistes sasaisti ar Kurzemes apgabalu, vēlāk līdzīgas aktivitātes izvērst arī Lietuvā. Viņš ierosināja, piemēram, vēl kara laikā Kurzemes apgabalā kā okupācijas spēkus izvietot tikai Saksijas karalistei piederīgas karaspēka vienības, kas radītu veiksmīgus priekšnoteikumu iecerēto Saksijas kara mērķu sasniegšanai; vēlāk līdzīgas ieceres Frīdrihs Augusts III saistīja arī ar Lietuvu. Nesaņemot atbalstu šajā virzienā, Saksijas karaliste turpināja izvērst darbības, lai rastu kopēju kompromisu ar pārējām pavalstīm, lai nepieļautu, ka teritoriāli ieguvumi tiktu tikai Prūsijai.

Situācijas būtību, piemēram, spilgti ilustrēja diskusijas Bundesrāta sēdē 1918. gada 2. janvārī, kad, klātesot arī Ē. Lūdendorfam, Bavārijas Ministru prezidents Oto fon Dandls norādīja, ka, risinot jautājums par teritoriāliem ieguvumiem Elzasā-Lotringā un Eiropas austrumos, priekšplānā esot jāliek “Vācijas reiha federatīvais raksturs”, un Bavārija rīkošoties saskaņā ar visas Vācijas interesēm, lai individuālām pavalstīm nepieaugtu vara. Šādam viedoklim pievienojās arī Elzasai-Lotringai līdzās esošās Bādenes lielhercogistes ārlietu un tieslietu ministrs Adalberts Dīringers, kurš atbalstīja Vācijas ģenerālštāba un *Ober Ost* nosprausto personālūnijas risinājumu Kurzemei un Lietuvai. Asi reaģējot uz Bavārijas un Bādenes pārstāvju pausto, kuru pamatā bija *status quo* saglabāšana kara mērķu jautājumos, Saksijas ārlietu ministrs Kristofs Fictūms fon Ekštāts norādīja, ka pašreiz jautājums par Elzasu-Lotringu un Austrumeiropu tiekot risināt “nacionālā gultnē”, ar to saprotot, ka atsevišķas pavalstis vēlas teritorijas vienkārši sadalīt savā starpā; pat ja tās tikšot pievienotas Vācijai kā jaunas pavalstis, tas tik un tā izmainīšot “varas attiecības Vācijā”. Noslēgumā viņš norādīja, ka “tas būtu nožēlojami”, ja, piemēram, Vācijas impērijai rietumos pievienos nelielās Longvī un Brijē, savukārt austrumos Prūsijai tiktu Kurzeme un Lietuva. Ņemot vērā lielus upurus, kurus ir nesuši karavīri no visas Vācijas, esot nepieciešams, lai šajā politikā tiktu ņemtas vērā arī citu pavalstu intereses.<sup>1215</sup> Līdzīgu viedokli pauda arī Saksijas sūtnis Bavārijā Roberts fon Štiglics, kurš pēc vairākām nedēļām Fictūmam fon Ekštātam norādīja, ka Bavārijas apgalvojums par to, ka tā Elzasā-Lotringā rīkojas Vācijas interesēs, “nav ņemams nopietni”, un Saksija nevēlas no kara iziet “tukšā”, uzsverot, ka Kurzemes apgabala gadījumā pārējās Vācijas pavalstis hercoga krēslā redzot Ā. F. Mēklenburgu.<sup>1216</sup>

Saksijas karalistes redzējums nebija unikāls. Šāds viedoklis pastāvēja vairākās Vācijas pavalstu monarhijās, un atbalsts sevišķas Kurzemes hercogu dinastijas veidošanai cēlās no vēlmes nepieļaut Prūsijas ietekmes pieaugumu Vācijas politikā. To veicināja ne tikai apstākļi, ka Prūsija bija teritoriāli lielākā un pēc būtības – ietekmīgākā Vācijas daļa, bet arī fakts, ka Vācijas impērijas konstitūcija paredzēja, ka Prūsijas karalis vienlaikus ir arī ķeizars, tādējādi pārāk liela vara koncentrētos jau tā ietekmīgajā Prūsijā. Kā daudz piemērotāks variants tika atzīts izveidot Kurzemē hercogu dinastiju, kas būtu sasaistīta nevis ar Prūsijas karali, bet ar pašu Vācijas impērijas monarhiju. Pret šādu risinājumu iestājās Vācijas armijas virspavēlniecība un *Ober Ost*, kas apšaubīja ne tikai šāda modeļa juridisko iespējamību, bet arī pārāk lielo autonomiju, kuru iecerētā hercogiste šādā veidā varētu iegūt.

Bijušais Togo gubernators un Āfrikas pētnieks hercogs Ā. F. Mēklenburgs kā Vācijas pavalstu kompromisa figūra izkristalizējās vēlākais 1917. gada pavasarī. Viņa izvīzīšana priekšplānā zināmā mērā ir saistāma ar Kurzemes muižniecības pārstāvju aktivitāti Vācijā,

---

1918. A thesis submitted in conformity with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Toronto: University of Toronto, 2019. pp. 341.

<sup>1214</sup> Turpat., pp. 342.; sk. arī: Unfug, D. A. *German policy in the Baltic States, 1918 – 1919*. A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University. Yale, 1960. pp. 16-17.

<sup>1215</sup> Auszug. Sitzung des VIII. Bundesrats-Ausschusses am 2. Januar 1918. S. 1-2. HStAS, E40/72, Bü 761.

<sup>1216</sup> Notiz nach mündlichen Mitteilungen Seiner Exzellenz des Herrn Ministers über seine Unterredung mit dem K. Sächsischen Gesandten von Stieglitz am 24. Januar 1918. HStAS, E40/72, Bü 761.

sevišķi – Kapsēdes muižnieku G. fon Manteifeli-Cēgi, kurš iestājās pret muižniecības vairākuma viedokli un centās panākt atbalstu Kurzemes hercogu dinastijas izveidei, turklāt nesaskaņojot šādu darbību ar pašas muižniecības pārstāvjiem. Vācijas pavalstu neapmierinātība ar ģenerālštāba iecerēm par personālūnijas izveidi sekmēja G. fon Manteifeļa-Cēges darbību, un pamatoti var apgalvot, ka viņam bija liela nozīme atsevišķo monarhu apvienošanā par labu Ā. F. Mēklenburga kandidatūrai, tādējādi radot ievērojamu politisku pretstāvi militāro struktūru iecerēm, kas vēlāk noteiks arī kanclera pozīciju.

Kurzemes muižniecība deleģēja G. fon Manteifeli-Cēgi kopā ar S. Brēdrihu un A. fon Hānu pārstāvēt tās intereses Vācijā jau 1915. gada vasarā ar mērķi informēt Vācijas sabiedrību un politisko vadību par Baltijas “vāciskumu”, vācbaltiešu pašreizējo stāvokli un darītu visu iespējamo, lai panāktu Kurzemes apgabala un iespējami arī Vidzemes un Igaunijas aneksiju. Šajā darbā viņu atbalstīja arī F. fon Šverīns, kurš jau 1915. gada rudenī līdzgaitniekiem lūdza sniegt visu iespējamo palīdzību G. fon Manteifeļa-Cēges darbības nodrošināšanai. Regulāri rīkojot saviesīgas vakariņas un Baltijas jautājumiem veltītus priekšlasījumus, viņš satuvinājās un kļuva pazīstams ar Berlīnes politisko vidi.<sup>1217</sup>

1917. gada pavasarī un vasarā, *Ober Ost* vadībai risinot jautājumus par iespējamajām Kurzemes apgabala aneksijas formām, G. fon Manteifels-Cēge vērsās ne tikai rakstiski pie kanclera un Ārlietu ministrijas, bet arī personīgi pie atsevišķajām Vācijas pavalstu monarhijām, piedāvājot savu redzējumu par turpmāko Kurzemes apgabala politisko nākotni, mēģinot panākt Ā. F. Mēklenburga izvirzīšanu Kurzemes hercoga vietai, kuru viņš augsti vērtēja kā gubernatoru par “paraugkoloniju” (*Musterkolonie*) dēvētajā Togo<sup>1218</sup>, un kura pieredze, šķiet, būtu bijusi noderīga arī Baltijā. Mēklenburgas-Šverīnes valdības pārstāvis Ādolfs Langfelds norādīja, ka G. fon Manteifels-Cēge savu sākotnējo darbību 1917. gada pavasarī izvērsis Saksijā-Meiningenē, par Ā. F. Mēklenburgu un Kurzemes hercogu dinastijas nepieciešamību personīgi pārliecinot tās hercogu Bernhardu III. Viņš savukārt jautājumu pārrunāja ar Bavārijas karali, kurš ar atsevišķām iebildēm esot principiāli piekritis.<sup>1219</sup> Neilgi pēc tam G. fon Manteifels-Cēge tikās arī ar Virtembergas karali un, kā liecina Virtembergas sūtņa Minhenē Karla Mozera fon Filzeka sarakste, jau faktiski 1917. gada maija otrajā pusē vairākās pavalstīs (Mēklenburgā-Šverīnē, Virtembergā, Bavārijā, Saksijā, Saksijā-Meiningenē u.c.) bija noformulēts viedoklis par nepieciešamību adresēt kopēju vēstuli par atbalstu Ā. F. Mēklenburgam gadījumā, ja Kurzeme tiks ilgtermiņa sasaistīta ar Vācijas impēriju, lai gan domstarpības pastāvēja jautājumā, vai tā adresējama kancleram vai ķeizaram.<sup>1220</sup>

Bernhards III vēstulē kancleram G. Mihaēlisam 1917. gada 10. augustā norādīja, ka, lai gan Baltijas jautājums viņam neesot bijis aktuāls, šajā brīdī, kad esot dzirdams par “kurzemnieku un lietuviešu vēlmi pievienoties Vācijai”, viņš kopā ar Bavāriju un citām pavalstīm labprāt atbalstītu Ā. F. Mēklenburgu. Bernhards III izcēla viņa pieredzi Togo, kā arī “lielo enerģiju, takta izjūtu un prasmes”, atzīmējot, ka tieši G. fon Manteifels-Cēge “mūs iepazīstināja ar šo personu”. Vienlaikus G. fon Manteifels-Cēge esot apgalvojis, ka Kurzemes vācbaltiešu vidē valdot pilnīga vienprātība par Kurzemes turpmākajām politiskajām aprisēm un Ā. F. Mēklenburga personu.<sup>1221</sup>

G. fon Manteifels-Cēge reprezentēja diezgan radikālu, bet vācbaltiešu vidē izplatītu redzējumu par latviešu nesaudzīgu ģermanizāciju un nepieciešamību visas Baltijas provinces pilnībā kolonizēt. 1917. gadā viņš ne tikai aģitēja un meklēja atbalstu Kurzemes hercogu

<sup>1217</sup> Keudell, W. von. Die Mission des Baron Manteuffel-Capsehden in Deutschland im Herbst 1915. In: *Dr. Baron Georg von Manteuffel-Szoegel. Festgabe zur seinem 70. Geburtstag am 7. März 1959*. Lüneburg, 1959. S. 2-4.

<sup>1218</sup> Vairāk sk.: Hubatsch, W. *Die Schutzgebiete des Deutschen Reiches 1884-1920*. Marburg, Lahn: Verlag J.G. Herder-Institut, 1984. S. 474-483.

<sup>1219</sup> Staatsminister Adolf Langfeld an Großherzoglich Mecklenburgischen außerordentlichen Gesandten und bevollmächtigten Minister, Freiherrn von Brandenstein in Berlin. 13.11.1917. BArch, R43/2404, S. 339.

<sup>1220</sup> Gesandter Carl Moser von Filseck an den Präsidenten des Staatsministeriums, Staatsminister der auswärtigen Angelegenheiten, Dr. Freiherrn von Weizsäcker in Stuttgart. 17.05.1917. HStAS, E40/72, Bü 761.

<sup>1221</sup> Herzog von Sachsen-Meiningen Bernhard III an Georg Michaelis. Bad Liebenstein, 10.08.1917. BArch, R43/2404, S. 99-100.

dinastijas izveidei, bet arī iesaistījās diskusijās par iespējamās hercogistes satversmi un pārvaldes formu.

Savus uzskatus viņš 1917. gada 28. augustā izklāstīja rakstiski arī kancleram G. Mihaēlisam. Uzsverot, ka viņš 1915. gada augustā devies uz Berlīni, lai “visiem spēku strādātu pie savas dzimtenes aneksijas tēvzemei”, vēstulē G. fon Manteifels-Cēge piedāvāja risinājumu, ko Īles muižnieks H. fon Hērnērs vēlāk nodēvēja par “maksimālo programmu”<sup>1222</sup> – iekļaut Kurzemes hercogisti kā pavalsti Vācijas impērijas sastāvā. Vienlaikus viņš paredzēja sevišķa “pārejas perioda” nepieciešamību, kura laikā latviešu būtu pilnībā jāģermanizē. Līdz tās sekmīgai izpildei nedrīkstētu pieļaut, ka Kurzemes hercogistes iedzīvotājiem, respektīvi – latviešiem, tiktu garantētas pilsoņu tiesības, kādas ir Vācijas pavalstniekiem. Tādējādi tiktu “novērsta nacionalitāšu cīņa”, kas pēc būtības nozīmēja nepieļaut jebkādas latviešu skaitliskās priekšrocības lēmumu pieņemšanā. Līdz ģermanizācijas pabeigšanai G. fon Manteifels-Cēge rekomendēja Kurzemes un Lietuvas apgabalus uztvert kā “koloniālas zemes”, kas savā specifiskā tomēr nav pielīdzināmas ārpus Eiropas esošajām kolonijām. Tieši šādā kontekstā viņš acīmredzot vērtēja arī Ā. F. Mēklenburga kā bijušā Togo gubernatora lomu, kuru viņš kancleram lūdza atbalstīt. Pretēji A. fon Goslera un *Ober Ost* štāba Kurzemes apgabala pārvaldes projektiem, kuros hercogam bija iedalīta vairāk reprezentatīva loma, G. fon Manteifels-Cēge vēlējās, lai hercoga pozīcija kļūtu par pārvaldes smagumcentru, nodot viņa rokās visu pārvaldes organizāciju un tās politiku. Raksta noslēgumā G. fon Manteifels-Cēge norādīja, ka šos jautājumus pārrunājis gan Kurzemes apgabalā, gan arī ar vairākiem monarhiem Vācijā, kuri esot piekrituši viņa redzējumam.<sup>1223</sup>

Apgalvojumi par vienprātību Kurzemes muižniecībā saistībā ar savu hercogu neatbilda patiesībai. Sevišķi aktīvi par Kurzemes hercogistes personālūniju ar Prūsiju, piemēram, iestājās A. fon Rādēns, kuram pievienojās liela daļa vācbaltiešu.<sup>1224</sup> Jau muižniecības komitejas sēdē 1917. gada 22. - 23. februārī, kura kara laika sanāca pirmo reizi ar A. fon Goslera atļauju, G. fon Manteifelim-Cēgem tika vienbalsīgi anulēts Grobiņas apriņķa maršala mandāts. Savukārt Kurzemes muižniecības vispārējās konferences laikā 1917. gada decembrī, kas sekoja G. fon Manteifeļa-Cēges sarunām ar Vācijas monarhiem un vēstules kancleram, asi un nosodoši pret viņa darbību Vācijā vērsās V. Līvens. Viņš norādīja, ka G. fon Manteifels-Cēge Berlīnē nav nodarbojies ar Kurzemes aneksiju veicinošu propagandu, bet gan sācis risināt jautājumus par aneksijas formu, uzsverot, ka neviens viņu šādam darbam nav pilnvarojis, un tādējādi viņš nav tiesīgs runāt kurzemnieku vārdā.<sup>1225</sup>

Jānorāda, ka uz kancleram sūtīto vēstuli G. fon Manteifels-Cēge saņēma īsu, strupu atbildi, ka G. Mihaēliss pats plānojis apmeklēt Kurzemes apgabalu, un pirms vizītes nekādus saistošus lēmumus viņš neplānojis pieņemt.<sup>1226</sup> Ar šo apmeklējumu lielas cerības saistīja arī Kurzemes muižniecība Jelgavā, kuri savukārt bija nodevuši kancleram adresētu vēstuli J. Ā. Mēklenburgam viņa Jelgavas apmeklējuma laikā 1917. gada septembrī, lūdzot to nodot G. Mihaēlisam personīgi. Vēstulē viņi pauda vēlmi kā Kurzemes Zemes padomes locekļi (jāatzīmē, ka tā vēl nemaz nebija izveidota) tikties ar kancleru Berlīnē, lai izklāstītu savu redzējumu par Kurzemes politisko nākotni, lūdzot viņus iesaistīt lēmumu pieņemšanas procesā.<sup>1227</sup> Uz vēstuli tika saņemta līdzīga atbilde, norādot, ka kanclers šiem jautājumiem pieskarsies Jelgavas apmeklējuma laikā.<sup>1228</sup>

<sup>1222</sup> Whiton, J. 'Das Haus Am See': an Unpublished Memoir of a Baltic Baron. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 27, No. 1, 1996. pp. 81.

<sup>1223</sup> v. Manteuffel an Georg Michaelis. Berlin, 28.08.1917. BArch R43/2404, S. 119-122.

<sup>1224</sup> Grimm, C. *Jahre Deutscher Entscheidung im Baltikum*. Essen: Essener Verlagsanstalt, 1939. S. 71.

<sup>1225</sup> LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 77. - 78. lp.

<sup>1226</sup> Unterstaatssekretär Hans Joachim von Graevenitz an Freiherrn v. Manteuffel. Berlin, 5.09.1917.; Staatsminister Adolf Langfeld an Großherzoglich Mecklenburgischen außerordentlichen Gesandten und bevollmächtigten Minister, Freiherrn von Brandenstein in Berlin. 13.11.1917. BArch, R43/2404, S. 123., 339-340.

<sup>1227</sup> Freiherr von Brandenstein an Unterstaatssekretär von Radowitz. 5.12.1917. NAUK GFM 21/424, VOL 3, p. 167-168.

<sup>1228</sup> Johann Albrecht, Herzog zu Mecklenburg, an Georg Michaelis. 05.10.1917. BArch, R43/2404, S. 146.



**Kanclera apmeklējums un Reihskancelejas konference.** G. Mihaēliss Kurzemes apgabla ieradās 1917. gada 17. oktobrī kopā Reihskancelejas vadītāju Hansu Joahimu fon Grevenicu un plašu pavadošo sastāvu, kurā ietilpa gan Reihstāga deputāti, gan arī militārpersonas. Iepriekšējās dienās viņš bija ticis ar V. fon Gailu un Lietuvas militārās pārvaldes pārstāvjiem.<sup>1229</sup> Pēc īsas Rīgas apskates un brauciena uz Daugavgrīvu, kanclers automašīnā devās uz Jelgavu, kur A. fon Goslers viņu ielūdza uz svinīgu vakaru “kopā ar vadošām Kurzemes personībām.”<sup>1230</sup> Kurzemes militārās pārvaldes vadītājs jau laicīgi uz svinīgajām vakariņām bija nosūtījis ielūgumus atsevišķiem vācbaltiešiem, un muižniecības pārstāvji cerēja to izmantot, lai gūtu skaidrību par Kurzemes apgabala nākotnes politiskajām aprisēm. Šim mērķim jau iepriekš bija ieplānots izdevīgā brīdī kancleram lūgt privātu audienci, kā arī tika atlasīti vairāki cilvēki, kas bija piekrituši tajā ņemt dalību. Ar “izdevīgu brīdī” tika saprasts moments, kad sarunu nenoklausās Kurzemes militārās pārvaldes amatpersonas, lai muižniecības pārstāvji varētu ar kancleru tikties bez viņu līdzdalības.<sup>1231</sup>

G. Mihaēliss piekrita tikties ar Kurzemes muižniecības pārstāvjiem nākamajā dienā. Tikšanās laikā, kurā dalību ņēma V. Līvens, K. fon Hāns, A. fon Rādens un G. Šmits, muižniecības pārstāvji kancleram lūguši “atklāt patiesos nodomos”, jo zemē valdot nemiers pēc Kurzemes militārās pārvaldes sniegtās informācijas muižniecībai, ka tiekot plānots izveidot ar Vācijas saimnieciski sasaistītu Kurzemes valsti. Tāpat viņi norādīja, ka izskan runas par personālūniju ar Prūsiju un vairāku Vācijas impērijas pavalstu pretestību šādam nodomam, kas turklāt vēlas virzīt arī savu hercoga kandidātu. Ar piezīmi – “Kungi, negaidiet, ka es jums šodien sniegšu galēju atbildi” – kanclers sarunas gaitā ieņēma ļoti nekonkrētu pozīciju, izvairoties sniegt atbildes un atsevišķos gadījumos pat nestāstot patiesību. Piemēram, jautājumā par Vācijas pavalstu iebildumiem pret militārās pārvaldes iecerēto personālūnijas modeli G. Mihaēliss norādīja, ka par to neko neesot dzirdējis, kaut gan jau pirmajā mēnesī pēc stāšanās amatā viņš bija vairākkārt bija rakstiski par to informēts. Tāpat ar šo jautājumu tika saistīta Ā. F. Mēklenburga izvirzīšana hercoga vietai, ko aktīvi veicināja G. fon Manteifels-Cēge un viņa darbības rezultātā – daļa Vācijas impērijas pavalstu. Kanclers aicināja Kurzemes muižniecību beigt “fiksēties” uz konkrētām personālījām, jo “politiku mēs veidojam nākamajiem gadsimtiem, nevis tuvākajiem 20 gadiem”. V. Līvens vēlāk ar neizpratni atzīmēja, ka G. Mihaēliss pat neesot pierakstījis, piemēram, vācbaltiešu celtos iebildumus pret militārās pārvaldes saimniecisko politiku, kā arī nav ņēmis vērā A. fon Hāna ierosinājumu aizstāt militāro pārvaldi ar civilu pārvaldi.<sup>1232</sup>

Kurzemes muižniecības 1917. gada 18. oktobra tikšanās ar kancleru pēc būtības nenesa cerētos rezultātus – vismaz no vācbaltiešu perspektīvas, jo netika sniegts skaidrs redzējums par turpmāko Vācijas politiku, kuru, visticamāk, pats G. Mihaēliss, ņemot vērā dažādo grupu politiskās un militārās intereses, nemaz nebija noformulējis. Tās pašas dienas pēcpusdienā viņš ar pavadošo sastāvu un A. fon Gosleru devās braucienā uz Vecauci, Kuldīgu un Liepāju, lai nākamajā dienā tiktos ar “vadošiem latviešiem” (šādu apzīmējumu bieži izmantoja A. fon Goslers un *Ober Ost* štāba amatpersonas, raksturojot A. Bērziņu<sup>1233</sup>), un izzinātu Kurzemes apgabala iedzīvotāju vairākuma viedokli par pašreizējo situāciju. Saruna Liepājā, kurā dalību ņēma A. Bērziņš un advokāts Aleksandrs Birks, un kuras protokola fragmentus vēlāk atmiņās publicēja Reihstāga deputāts E. Gugelmeijers, pēc būtības centrējās ap to pašu problēmu tikai no latviešu interešu skatupunkta. A. Bērziņš, kurš nevēlējās pieļaut, ka Kurzemes latvieši tiktu atdalīti no pārējām Latvijas daļām, apmaiņā pret atbalstu vēlējās saņemt no kanclera garantijas, ka gadījumā, ja latvieši nolems piekrist Kurzemes sasaistei ar Vāciju, tiem tiks garantēta brīva skolu un kultūras attīstība, ka arī pilnvērtīgas pilsoņu tiesības. Kanclers, kurš visas sarunas laikā

<sup>1229</sup> Vairāk sk.: Becker, B. Georg Michaelis. Preußischer Beamter, Reichskanzler, Christlicher Reformator 1857-1936. Eine Biographie, 2007. S. 506.

<sup>1230</sup> BArch MA, N98/2, S. 43.

<sup>1231</sup> LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 87. lp.

<sup>1232</sup> LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 90. – 91. lp.

<sup>1233</sup> Galtz. Die Früchte des deutschen Sieges. 2.10.1917. BArch MA, N82/12, S. 6.

pēc būtības izvairījās sniegt konkrētus solījumus par apgabala politisko nākotni, tikai norādīja, ka “mūsu uzticības pakāpe Kurzemei ir atkarīga no Kurzemes uzticības mums”.

Glūži kā sarunā ar vācbaltiešiem G. Mihaēliss atklāti meloja par politiskajiem mērķiem Kurzemes apgabalā. Uz A. Birka jautājumu, vai patiesi ir apgalvojums par iecerēm kolonizācijas vajadzībām atsavināt latviešu zemniekiem īpašumus, viņš norādīja, ka Vācijai nekad šādi nodomi nav bijuši pat konsultatīvā līmenī – lielie zemes īpašnieki paši no savas iniciatīvas ir nodevuši trešdaļu šādiem mērķiem, un viņš tikai būs priecīgs, ja kāds vācu izcelsmes cilvēks brīvprātīgi vēlēties pārvākties uz dzīvi Kurzemē. Līdzīgā manierē A. Birks jautāja par iespējamo pašpārvaldi, kurā dalību varētu ņemt arī latvieši. Pārsteidzoši, ka atbildē G. Mihaēliss bija daudz atklātāks nekā iepriekšējā dienā pret vācbaltiešiem, minot arī Vācijas pavalstu faktoru:

“Par to vēl nav pieņemts galējs lēmums un esmu šeit ieradies, lai labāk šajā jautājuma orientētos. Tas nav atkarīgs tikai no manis. Tuvākajā laikā par šo jautājumu sāksies konsultācijas un tiks pieņemts lēmums. Mums šajā sakarībā ir jāatrisina dažādi jautājumi, kas vairāk skar mūsu iekšējo stāvokli, nekā Kurzemi. Taču man vēlreiz jāuzsver, mūsu uzticība Kurzemei ir atkarīga no Kurzemes uzticības mums. [Lēmums] par to, vai Kurzeme tiks pievilktā pie Prūsijas, vai kļūs par patstāvīgu [valstisku] veidojumu, vēl nav pieņemts un ir atkarīgs apspriedēm Vācijas pavalstu starpā [..]. [Jautājumā] par Kurzemes pievienošanu Prūsijai mums jāgūst skaidrība, kādus Reihstāga elementus kurzemnieki pārņems, t. i. vai tie atbalstīs valsti, vai to apkaros. Jums jāsaprot, ka mēs šādu ciešu Kurzemes sasaisti varam tikai realizēt, ja Kurzeme to brīvprātīgi vēlēties; šeit nav vietas piespiedu [pasākumiem].”<sup>1234</sup>

Nav šaubu, ko kanclers netieši domāja ar “Kurzemes brīvprātīgumu”, kas tiks sasniegts bez piespiedu pasākumiem. Tā nodrošināšanai plāni bija gan *Ober Ost* štābam un Vācijas armijas virspavēlniecībai, gan arī A. fon Gosleram un Kurzemes muižniecībai, turklāt G. fon Manteifels-Cēge par vēlmi pēc “pārejas perioda”, kura laikā latvieši tiks pilnībā ģermanizēti, un Kurzemes apgabals kolonizēts, tādējādi nodrošinot “vēlamu elementu” iepludināšanu Reihstāgā, G. Mihaēlisu bija informējis jau vairākus mēnešus iepriekš. Kanclera un A. fon Goslera Liepājas apmeklējums noslēdzās Liepājas pilsētas apriņķa pārvaldē, kur saimniecības virsnieks viņiem norādījis, ka latvieši ir “nospārdīta tauta”, kura izrādīs pretimnākšanu, ja pret to taisnīgi izturēsies.<sup>1235</sup>

Kanclera norāde par to, ka lēmums tiks pieņemts tuvākajā laikā, ir saistāma ar Reihskancelejas telpās plānoto sapulci 1917. gada oktobra beigās, kur G. Mihaēliss bija paredzējis jautājumu pārrunāt Vācijas pavalstu pārstāvjiem, armijas virspavēlniecību un *Ober Ost* amatpersonām. To viņš bija uzsvēris arī sarunas noslēgumā ar Kurzemes muižniecības pārstāvjiem 18. oktobrī.<sup>1236</sup> Kā apspriedes datums bija nolikts 30. - 31. oktobris, un, kā liecina apstiprinātā dienaskārtība, bija paredzēts risināt jautājumus Kurzemes un Lietuvas apgabalu valstiskumu un satversmes izstrādi, Polijas robežām, valodu un skolu politiku *Ober Ost* u.c. aspektiem.<sup>1237</sup> Tomēr Vācijas iekšpolitisko saspīlējumu dēļ, kuras pamatā bija ne tikai streiku kustība, bet arī daļas Reihstāga partiju neapmierinātība ar G. Mihaēlisa ārpolitikas kursu (t. sk. kritika par Miera rezolūcijas noraidīšanu) un vēlme “parlamentarizēt” kanclera apstiprināšanas procesu, kas tā izvēli dotu Reihstāgam nevis ķeizaram, G. Mihaēliss bija spiests atkāpties no amata. 1. novembrī viņa vietā stājās Bavārijas ministru prezidents G. fon Hertlings, kurš

<sup>1234</sup> Gugelmeier, E. *Das schwarze Jahr 1917–1918. Erlebtes aus dem letzten Kriegsjahr, im Reichstag und im Baltenland, in Hauptquartier und Heimat*. Freiburg im Breisgau: Bielefelds Verlag, 1926. S. 60-62.

<sup>1235</sup> Gugelmeier, E. *Das schwarze Jahr 1917–1918. Erlebtes aus dem letzten Kriegsjahr, im Reichstag und im Baltenland, in Hauptquartier und Heimat*. Freiburg im Breisgau: Bielefelds Verlag, 1926. S. 63.

<sup>1236</sup> LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 95. lp.

<sup>1237</sup> Tagesordnung der Sitzung am 30. un 31. Oktober 1917. BArch, R43/2404, S. 215.

turpmākajā politikā tiecās atbalstīt Vācijas pavalstu pozīciju Kurzemes hercogistes jautājumā, un šajā ziņā atradās opozīcijā Vācijas ģenerālštābam un *Ober Ost* militārajai pārvaldei.

Neskatoties uz kanclera maiņu, iecerētā apspriede, kas kļuva pazīstama kā Reihskancelejas konference, norisinājās no 3. līdz 5. novembrim, un tā bija nozīmīgā politikas formulēšanas apspriede par *Ober Ost* telpu kopš Bingenas konferences jūlijā. Sevišķi lielas cerības ar to saistīja Ē. Lūdendorfs, kurš ne tikai vēlējās izziņāt jaunā kanclera pozīciju, bet arī vienoties praktiskiem soļiem, lai realizētu Kurzemes hercogistes sasaisti personālūnijā ar Prūsiju:

“Mans nodoms bija vienoties par pamatiem, uz kādiem turpmāk [balstīsies] Kurzemes un Lietuvas attiecības ar Vāciju, kā arī vienoties [ar G. fon Hertlingu], ka viņš pieturēsies pie norunām, kuras bija ar iepriekšējo reihskancleru. Vienlaikus es vēlējos stiprināt [*Ober Ost*] apgabalu pārvalžu priekšnieku pozīciju, lai viņi būtu izšķirošā autoritāte [okupētajā] zemē, nevis kaut kāds deputāts, reihskanclers vai armijas virspavēlniecība. Mūsu politikas vadlīnijas Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes apgabalā joprojām balstījās uz skaidras Kurzemes un Lietuvas pievienošanas Vācijai personālūnijā ar Hoencollernu dinastiju. Es uzskatīju, ka mūsu nākotnes interešu dēļ drīz ir nepieciešams abu zemes padomju paziņojums. Kurzemē galvenais darbs jau bija paveikts, bija atlikušas tikai formalitātes.”<sup>1238</sup>

Baltijas jautājumiem veltītā konferences daļa norisinājās 4. novembrī vicekanclera K. Helferiha vadībā. Tajā dalību ņēma ne tikai izpildvaras struktūras (ārietu ministrs R. fon Kīlmans, iekšlietu ministrs Makss Valrafs), bet arī armijas augstākā virspavēlniecība (P. fon Hindenburgs, Ē. Lūdendorfs), Varšavas ģenerālgubernators H. fon Beselers, kā arī gandrīz visa *Ober Ost* štāba un atsevišķo pārvaldes apgabalu vadība – M. Hofmans, A. fon Goslers, F. J. Izenburgs-Biršsteins, V. fon Gails un citi. Turklāt dalību ņēma arī tikai pirms pāris mēnešiem ieņemtās Rīgas guberņas apgabala štāba priekšnieks pulkvedis-leitnants Ernsts Buhfinks, kurš bija saņēmis ielūgumu no G. Mihaēlisa viņa Rīgas apmeklējuma laikā.<sup>1239</sup>

Līdzās jautājumiem par Polijas un Lietuvas robežām un nepieciešamību padziļināt abu tautu savstarpējās pretrunas (P. fon Hindenburgs, piemēram, norādīja, ka, saskarsmē ar šiem “šaubīgajiem elementiem”, ar to saprotot poļus un lietuviešus, vadošajam principam jābūt *divide et impera* jeb skaldi un valdi<sup>1240</sup>), sapulces centrālais jautājums bija saistīts ar Kurzemes un Lietuvas apgabalu turpmāko pārvaldes formu. V. fon Gails referēja par iecerēto hercogistu pārvaldes struktūru, pēc būtības plašākā lokā prezentējot jau 1917. gada jūlijā izstrādāto projektu, uzsverot, ka personālūnija ar Prūsiju ir vienīgais saprātīgais risinājums, kas nodrošinās monarhistiskus pamatus un ilgtermiņa sasaisti ar Vāciju. A. fon Goslers puda pārliecību, ka vācbaltieši Kurzemes apgabalā pilnībā atbalsta personālūnijas ideju, norādot, ka kurzemnieki nevēlas savu hercogu – sevišķi latvieši, kas baidoties, ka viņš “balstīties uz vācbaltiešiem” (interesanti, ka šāds pats redzējums bija vācbaltiešiem, kuri savukārt baidījās, ka hercogs vēlēties ievērot latviešu intereses). Arī F. J. Izenburgs-Biršsteins norādīja, ka Lietuvā tas ir realizējams (viņš acīmredzot neņēma vērā Lietuvas Padomes celtos iebildumus un “nevēlamo”, politisko aktivitāti, kas novirzījās no *Ober Ost* nospraustā kursa<sup>1241</sup>), norādot, ka viņš jautājumu ir pārrunājis ar Vilhelmu II, kurš ir piekritis personālūnijas idejai.

<sup>1238</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 427.

<sup>1239</sup> Taube, A. von. Die Baltisch-Deutsche Führungsschicht und die Loslösung Livlands und Estlands von Russland (1916-1918). Im.: Hehn, J., Rimscha, H. Weiss, H. (Hrsg.). *Von den Baltischen Provinzen zu den Baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917 – 1918*. Marburg: J. G. Herder Institut, 1971. S. 125.

<sup>1240</sup> Protokoll der Sitzung in der Reichskanzlei am 4. November 1917. BArch, R43/2404, S. 221.

<sup>1241</sup> Vairāk sk.: Gierowska-Kałużur, J. Death-Agony and Birth Pangs: Inheritors of the Grand Duchy of Lithuania under German Occupation 1915 – 1918. *Central Europe*, Vol. 17, No. 2, 2020. pp. 110-125.; Mačiulis, D., Staliūnas, D. *Lithuanian Nationalism and the Vilnius Question, 1883-1940*. Marburg: Herder Institut, 2015. pp. 50-53.

Apspriedē diskusijas izraisīja jautājums par konstitucionālo formu, kādā Kurzemes un Lietuvas hercogistes “pievienot” Vācijai. Principiāli to nenoraidot, iebildumus pret personālūnijas modeli cēla iekšlietu ministrs M. Valrafs. Viņš, atsaucoties uz Vācijas pavalstu apsvērumiem par Prūsijas ietekmes pieaugumu, uzsvēra, ka Kurzeme un Lietuva ir “iekarotas ar visu vācu dzimtu asinīm”, tādējādi kā daudz piemērotāku alternatīvu M. Valrafs ierosināja hercogistes sasaistīt nevis ar Prūsijas, bet ar Vācijas impērijas ķeizara kroni. Lai gan arī ārlietu ministrs R. fon Kilmans aicināja ņemt vērā Vācijas pavalstu bažas, konkrēts lēmums šajā jautājumā netika pieņemts, un gan Vācijas ģenerālštābs, gan arī *Ober Ost* vadība principiāli palika pie nodoma abus apgabalus sasaistīt personālūnijā ar Prūsiju (Ē. Lūdendorfs, piemēram, vēl pēc mēneša R. fon Kilmānam noraidīja jebkādas diskusijas par personālūnijas ieceres pārskatīšanu, uzsverot, ka “viņam licies, ka šajā jautājumā valda pilnīga vienprātība”).<sup>1242</sup> Arī vēlāk atmiņās Ē. Lūdendorfs uzsvēra, ka viņš “sapulcē nav sastapis pretestību”, taču skeptiski norādīja, ka “kungu no *Ober Ost*, kas Berlīni tik labi kā es vēl nepazīna, priecājās, ka viņi beidzot var turpināt darbu”.<sup>1243</sup>

Jāatzīmē, ka sevišķa nozīme bija pulkveža-leitnanta E. Buhfinka dalība sapulcē, ar kura klātbūtni cerības saistīja Vidzemes, Igaunijas un Sāmsalas muižniecību pārstāvji. Viņa uzskati par turpmāko politiku sakrita ar *Ober Ost* un Vācijas ģenerālštāba redzējumu – piemēram, 1917. gada 23. oktobrī rakstā par “Vācijas-Krievijas pierobežu” viņš norādīja, ka “[Baltijas] jāuztver kā koloniāla zeme, kas tiek pārvaldīta pēc militāriem principiem”, un aicināja virzīties uz priekšu ar personālūnijas izveidi.<sup>1244</sup> Īsi pirms 4. novembra sapulces viņam Vidzemes, Igaunijas un Sāmsalas muižniecības pārstāvji (Ērihs fon Etingens, M. fon Zīverss, Astafs fon Tranzē-Rozeneks, Arvīds fon Štrandmanis), kurus 1. novembrī Berlīnē sagaidīja jau tur kopš vasaras esošais Heinrihs fon Štriks, nodeva iepriekš sagatavotu rakstu, kurā tika lūgts ņemt arī pārējās Baltijas provinces “Prūsijas vai Vācijas impērijas kroņa aizsardzībā”, aicinot ievest Vācijas karaspēku Vidzemē un Igaunijā.<sup>1245</sup> Apspriedes oficiālais protokols liecina, ka, lai gan E. Buhfinks iesniedzis muižniecības pārstāvju rakstu izskatīšanai, plašākas diskusijas par to nav sākušās; no citiem avotiem noprotams, ka R. fon Kilmans noraidījis turpmāku jautājuma apspriešanu ar piezīmi, ka viņš “nekādus saistošus paziņojumus” par to nevar pieņemt.<sup>1246</sup>

Līdzīgā manierē viņu lūgumi tika noraidīti arī sapulcē ar P. fon Hindenburgu un Ē. Lūdendorfu divas dienas vēlāk, kurā, lai gan P. fon Hindenburgs pauda “visu vāciešu simpātijas” par vācbaltiešu stāvokli, uz viņu skaidrojumiem par boļševiku draudiem tika skaidri norādīts, ka “vācbaltiešiem pašiem jā rūpējas par savu likteni.”<sup>1247</sup> Līdz pat visas Baltijas okupācijai 1918. gada februārī, Rīgas, Vidzemes un Igaunijas muižniecību pārstāvji pēc būtības dublēja *Ober Ost* vadītos Kurzemes apgabala procesus (zemes padomju izveide, trešdaļas nodeva u.c.), iesaistot arī “konservatīvos latviešus” (Andrejs Krastkalns, Frīdrihs Veinbergs u.c.), un izvērsot plašu aģitācijas darbu Vācijā.<sup>1248</sup> Lai gan *Ober Ost* štābs un Kurzemes militārā

<sup>1242</sup> Ergebnis der Besprechung im Reichskanzleipalais am 6. Dezember 1917. BArch, R43/2404, S. 333.

<sup>1243</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 427.

<sup>1244</sup> Buchfinck. Das deutsch-russische Grenzgebiet. Riga, 23.10.1917. NAUK, GFM 21/424, VOL 3, p. 3-4.

<sup>1245</sup> Protokoll der Besprechung mit baltischen Vertretern in Berlin. 13.11.1917. NAUK, GFM 21/424, VOL 3, p. 74-77.; Schrift. An hochwohlgeborene zum Landtag versammelte Ritter- und Landschaft, 1918. LNA LVVA, 4060. f., 1. apr., 1092. l., 5. lp.

<sup>1246</sup> Protokoll der Sitzung in der Reichskanzlei am 4. November 1917. BArch, R43/2404, S. 221.; Taube, A. von. Die Baltisch-Deutsche Führungsschicht und die Loslösung Livlands und Estlands von Russland (1916-1918). Im.: Hehn, J., Rimscha, H. Weiss, H. (Hrsg.). *Von den Baltischen provinzen zu den Baltischen staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917 – 1918*. Marburg: J. G. Herder Institut, 1971. S. 126.

<sup>1247</sup> Taube, A. von. Die Baltisch-Deutsche Führungsschicht und die Loslösung Livlands und Estlands von Russland (1916-1918). Im.: Hehn, J., Rimscha, H. Weiss, H. (Hrsg.). *Von den Baltischen provinzen zu den Baltischen staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917 – 1918*. Marburg: J. G. Herder Institut, 1971. S. 127.

<sup>1248</sup> Vairāk sk.: Andersons, E. *Latvijas vēsture 1914 – 1920*. Stokholma: Daugava, 1967. 234. – 237. lpp.; Āronu, M. *Frīdrihs Veinbergs savā mūža darbā un savās idejās*. Rīga: Rīgas Latviešu biedrība, 1932. 221. – 227. lpp.; Krastkalns, A. *Iz nesenās senatnes: A. Krastkalna iesūtījumi vācu okupācijas valdības priekšstāvjiem*. Rīga, 1918.

pārvalde no 1917. gada vasaras vismaz teorētiskā līmenī sāka izskatīt jautājumus arī par Vidzemes un Igaunijas pievienošanas iespējām, nopietni un saistoši soļi šajā virzienā netika sperti, un līdz pat 1918. gada pavasarim Kurzemes apgabals veidoja atsevišķu, nodalītu problēmu loku.

**A. fon Goslera redzējums un Kurzemes muižniecības lēmumi.** Pēc Reihskancelejas konferences, kuras rezultātus kā labvēlīgus interpretēja gan *Ober Ost*, gan Vācijas armijas virspavēlniecība 1917. gada novembrī sākās gatavošanās praktisku soļu speršanai, lai panāktu Kurzemes hercogistes izveidi. Starptautiski brīdis bija izdevīgs – “revolucionarizētā” Krievija, boļševiku apvērsums un padomju valdības 8. novembra “Dekrēts par mieru” radīja priekšnoteikumus ne tikai pamiera sarunām, bet arī Baltijas jautājuma galīgai izšķiršanai (šajā pašā dienā ASV Kongresā prezidents V. Vilsons prezentēja arī plaši pazīstamo 14. punktu programmu). Vienlaikus pārmaiņas skāra arī *Ober Ost* administrāciju, kuras vadībā zem M. Hofmana un Bavārijas prinča Leopolda tika iecelts “administratīvais ģenerālis”, bijušais Vācijas 8. armijas štāba priekšnieks 1914. gadā Georgs fon Valderzē; viņam līdzās kā Vācijas “civīlās varas” pārstāvis, kurš gan arī bija pakļauts Austrumu frontes virspavēlniekam, darbu uzsāka pārvaldes priekšnieks, A. fon Goslera “sens draugs”<sup>1249</sup> no studentu korporācijas un bijušais Prūsijas Lauksaimniecības ministrijas apakšsekretārs Frīdrihs fon Falkenhauzens.<sup>1250</sup>

Atsaucoties uz vicekanclera K. Helferiha norādi 4. novembrī, ka pirms miera līguma slēgšanas būtu nepieciešams sagatavot līgumus, kurus Vācija slēgtu ar jaunajām hercogistēm, kā arī satversmju tekstus<sup>1251</sup>, Reihskanceleja un *Ober Ost* noalgoja darbam juristus, kuriem vienlaikus būtu jārisina arī Vācijas paplašināšanas konstitucionālās niansas, lai pēc iespējas mazākā mērā pieļautu Reihstāga iejaukšanos. Plašu atzinumu sagatavoja slepenpadomnieks Roberts Alfrēds Šulce, kurš secināja, ka, lai gan Vācijas impērijā nepastāv juridiski ekvivalenti precedenti, iespējama ir gan personālūnija ar Prūsijas kroni, gan arī ar Vācijas impērijas monarhiju, norādot, ka būtisks ir izpildvaras faktors, un būs nepieciešama kanclera piekrišana.<sup>1252</sup>

Vēsturnieks K. Rihters, analizējot Vācijas politiskajā un militārajā vadībā pastāvošos viedokļus par Baltijas piesaisti caur Prūsiju vai Vācijas impērijas monarhiju, norādīja, ka kopumā izkristalizējās vairākas problēmas. Neskatoties uz Baltijas zemju un Vācijas “fundamentāli atšķirīgo” ekonomisko un sociālo attīstību, kas pašos pamatos apdraudēja veiksmīgu noslēgto starpvalstu konvenciju funkcionēšanu pēckara “pārejas ekonomikas” apstākļos, problēmas sagādātu attiecības ar ārvalstīm, kurās būtu pilnīgi skaidrs, ka zemes ir anektētas, un tikai nosaukumā neatkarīgas hercogistes. Tāpat bīstams precedents bija pēc būtības neveiksmīgie mēģinājumi Elzasu-Lotringu integrēt Vācijas impērijas struktūrās pēc Francijas-Prūsijas kara, kur ķeizara iecelts gubernators nespēja pārvarēt apgabala “strukturālās problēmas” (šādu pozīciju, piemēram, pat pauda Prūsijas sūtnis Bavārijā, kurš norādīja, ka nekādā gadījumā nedrīkst “pie mūsu austrumu robežas radīt jaunu Elzasu-Lotringu, kas [iedzīvotājos] radīs domas par revizionismu un revanšismu”<sup>1253</sup>).<sup>1254</sup>

Šādus apsvērumus kā nepamatotus noraidīja jurists Johans Viktors Brets, kurš *Ober Ost* štābā sāka strādāt 1917. gada novembrī pēc personīga V. fon Gaila uzaicinājuma, lai izstrādātu Kurzemei un Lietuvai satversmes un līgumus, kas tos sasaistīs ar Vāciju.<sup>1255</sup> Viņš norādīja, ka personālūnijas modelis atrisinās “Vācijas konstitucionālās problēmas Austrumos, un [aneksiju]

<sup>1249</sup> BArch MA, N98/2, S. 45.

<sup>1250</sup> Pēc pusgada F. fon Falkenhauzens oficiāli kļuva par Vācijas “reihskomisāru” Kurzemei un Lietuvai. Sk.: Ernennung Friedrich Frhr. v. Falkenhausen zum Reichskommissar für Kurland und Litauen. BArch, R43/2406c.

<sup>1251</sup> Protokoll der Sitzung in der Reichskanzlei am 4. November 1917. BArch, R43/2404, S. 222.

<sup>1252</sup> Dr. Schulze. Aufzeichnung über die Möglichkeit einer Personalunion von Kurland und Litauen mit dem Deutschen Reiche oder mit Preußen. 1917. BArch, R43/2404, S. 327-329.

<sup>1253</sup> NAUK, GFM 21/424, VOL 4, p. 38.

<sup>1254</sup> Richter, K. *Fragmentation in East Central Europe. Poland the Baltics, 1915-1929*. Oxford: Oxford University Press, 2020. pp. 35.

<sup>1255</sup> Grosch, M. *Johan Victor Bredt. Konservative Politik zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus. Eine politische Biographie*. Berlin: Logos Verlag, 2014. S. 156.

ārpus Vācijas diez vai vispār pamanīs”, jo, Vācijai pārņemot hercogistu ārpolitiku, tādu “Kurzemi un Lietuvu ārvalstīs vispār nezinās.”<sup>1256</sup> V. J. Bretu, kurš pēc laika ņems dalību arī Baltijas hercogistes satversmes izstrādē, V. fon Gails lūdza darbā *Ober Ost*, ņemot vērā viņa pieredzi Mēklenburgas-Strelīcas hercogistes pamatlikuma reformēšanā, kas faktiski bija spēkā kopš 1755. gada, un kuru kāds laikabiedrs nodēvējis par “ievēribas cienīgu Viduseiropas parādību ar krietnu muzejisko vērtību” (atsevišķi Reihstāga deputāti, piemēram, novecojušajai, arhaiskajai “Mēklenburgas konstitūcijai” pielīdzināja arī A. fon Goslera 1917. gada jūlija Kurzemes satversmes projektu).<sup>1257</sup>

Ņemot vērā Reihskancelejas konferences rezultātus, A. fon Goslers atkārtoti mēģināja piedāvāt savu redzējumu par turpmāko pārvaldes organizāciju Kurzemes apgabālā un Baltijā kopumā. Atmiņās viņš norādīja, ka pēc G. fon Hertlinga stāšanās amata politiski “reihā viss nostājās uz kreiso pusi”, un, kancleram vēloties gūt atbalstu savai politikai arī no Vācu konservatīvās partijas biedriem, A. fon Gosleram piedāvāts Reihskancelejas apakšsekretāra amats, ko viņš noraidījis.<sup>1258</sup> Lai ievirzītu procesus Kurzemes militārās pārvaldes interesēs, viņš 23. novembrī izstrādāja un uz Reihskanceleju nosūtīja konceptuālu dokumentu par turpmāko Kurzemes apgabala pārvaldes formu, kas zināmā mērā bija turpinājums jau 1917. gada jūlijā sagatavotajam projektam, taču ar vairākiem būtiskiem papildinājumiem.

Atsaucoties uz aktuālo politisko situāciju, A. fon Goslers dokumentā analizēja kopumā četrus jautājumus – turpmāko Kurzemes un Lietuvas pārvaldes un pievienošanas formu, Kurzemes turpmākās attiecības ar Lietuvu, Kurzemes Zemes padomes kā pašpārvaldes orgāna attīstību, kā arī Vidzemes un Igaunijas “politisko pievienošanu” Vācijai, par ko viņš oficiālā dokumentā savu redzējumu puda pirmo reizi.<sup>1259</sup> A. fon Goslers norādīja, ka viņš joprojām kā labāko pievienošanas formu, kas padarītu liekas arī visas juridiskās diskusijas, uzskatīja Kurzemes apgabala iekļaušanu Prūsijas sastāvā kā provinci vai izveidot jaunu Vācijas pavalsti, taču atzīmēja, ka, pat neskatoties uz neiespējamību “par šādu aneksijas formu pašreiz vispār runāt”, tas raisīja arī citas bažas. Vēloties novērst “jauno nacionalitāšu” iekļūšanu Reihstāgā, ar ko viņš saistīja neparedzamas sekas, A. fon Goslers aicināja abos apgabalos izveidot sevišķu Vācijas protektorātu, norādot, ka zemes var pārvaldīt gan kā kolonijas, gan kā hercogistes, vai pat kā formāli neatkarīgas valstis ar savu valdību – nevēlams vienīgi ir republikānisks modelis, kas dotu tiesības latviešiem, un tādējādi apdraudētu zemes “vāciskumu”. Vienlaikus viņš uzsvēra personālūniju kā labāko alternatīvu pašreizējos apstākļos, norādot, ka tikai “Prūsijas karaļa pārvalde būs brīva no kaitīgas, parlamentāras ietekmes”, ar to saprotot Reihstāgu. Tomēr, ņemot vērā Vācijas pavalstu iebildumus un politisko aktivitāti, viņš kopš 1917. gada jūlija bija mainījis viedokli, norādot, ka šķietami labākais variants būtu savienības veidošana tieši ar Vācijas impērijas kroni, kas vienlaikus saglabātu arī Prūsijas ietekmi Kurzēmē; kā nepamatotu viņš noraidīja ideju par Kurzemes hercogu dinastiju, uzsverot, ka tās hercogam ir jābūt Vācijas ķeizaram kā Prūsijas karalim.

Tāpat A. fon Goslers atkārtoti aicināja Kurzemi un Lietuvu uzlūkot kā divus atšķirīgus apgabalus, kurus nedrīkst iemest vienā “pārvaldes maisā” (*Verwaltungstopf*), kā arī uzsvēra nepieciešamību konstitūciju izstrādes un robežu novilkšanas kontekstā ņemt vērā apstākli, ka Lietuvas ziemeļu daļas, kas robežojas ar Bauskas un Dobeles apriņķiem (1000 – 1500 km<sup>2</sup> lielumā), esot nepieciešams pievienot Kurzemes apgabalam, jo šeit “[Livonijas] ordenis turējās visilgāk”, un tās “saimnieciski, kulturāli un etnogrāfiski” ir vairāk piederīgas Kurzemei nekā Lietuvai – šādu modeli atbalstot arī latvieši, lietuvieši un vācbaltieši.<sup>1260</sup> Interesanti, ka šādu jautājumu tik tiešām izskatīja, turklāt iniciatīva esot nākusi no latviešu puses. Vācijas Ārlietu

<sup>1256</sup> Richter, K. *Fragmentation in East Central Europe. Poland the Baltics, 1915-1929*. Oxford: Oxford University Press, 2020. pp. 35.

<sup>1257</sup> Grosch, M. *Johan Victor Bredt. Konservative Politik zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus. Eine politische Biographie*. Berlin: Logos Verlag, 2014. S. 145.

<sup>1258</sup> v. Gossler. *Schrift über die Kurländische Landesversammlung, 1917*. BArch MA, N98/2, S. 44.

<sup>1259</sup> v. Gossler. *Denkschrift über die Zukunft Kurlands*. BArch MA, N98/5, S. 10.

<sup>1260</sup> Gossler. *Denkschrift über die Zukunft Kurlands*. BArch MA, N98/5, S. 23-24.

ministrijas pārstāvis pie *Ober Ost* štāba Hanss Arturs fon Kemnics, piemēram, 1918. gada februāra sākumā informēja G. fon Hertlingu, ka Jelgavā par šo jautājumu norisinājusies sapulce, kurā dalību ņēma Kurzemes un Lietuvas militāro pārvalžu vadība un vairāku apriņķu priekšnieki. Tā sekojusi pēc tam, kad Šauļu, Jonišķēles un Biržu apriņķos dzīvojoši latvieši esot iesnieguši lūgumu viņu apdzīvotās vietas atdalīt no Lietuvas un pievienot Kurzemes apgabalam. Lai gan Kurzemes militārā pārvalde uz to lūkojusies pozitīvi, no Lietuvas puses bijuši vairāki iebildumi, norādot, ka tas būs atkarīgs “no Lietuvas nākotnes valstiskuma formācijām.”<sup>1261</sup> Tomēr nav skaidrs, vai Kurzemes teritoriālu paplašinājumu vēlējās pats A. fon Goslers, vai tik tiešām Lietuvas ziemeļos dzīvojošie latvieši. Iespējams, ka “iniciatīvu no apakšas” kārtējo reizi veicinājusi pati Kurzemes militārā pārvalde savu ilgtermiņa mērķu interesēs. Jāatzīmē, ka būtisks faktors šajā gadījumā, iespējams, bija arī ārlietu ministrija un H. A. fon Kemnics – 1918. gada 25. janvārī Ē. Lūdendorfs telegrammā asī vērsās pret viņa darbību un ārlietu resoru kopumā, norādot, ka viņam pie pienākušas ziņas, ka pie *Ober Ost* štāba esošie ārlietu ministrijas pārstāvji ārpus savas kompetences esot devuši instrukcijas A. fon Gosleram, kā arī pašrocīgi organizējuši sarunas ar vietējiem iedzīvotājiem. Ē. Lūdendorfs šādu precedentu nosodīja un aicināja ārlietu ministriju “nejaukties *Ober Ost* iekšējās lietās”.<sup>1262</sup>

A. fon Goslers šādu nepieciešamību pamatoja, uzsverot, ka “robežu korigēšana” uzlabos Kurzemes apgabala nelabvēlīgo ģeogrāfisko stāvokli, jo tam jāklūst “par vācu robežvalni pret Krieviju”. Šādu nozīmi viņš piešķīra arī Vidzemei un Igaunijai, ko A. fon Goslers 23. novembra dokumentā pirmo reizi ierosināja apvienot vienotā Baltijas valstī kopā ar Kurzemi, aicinot izmantot labvēlīgo situāciju, lai jautājumu atrisinātu militāriem līdzekļiem.

Vienlaikus A. fon Goslers kritizēja arī Berlīnes lēno rīcību, nedodot kurzemniekiem konkrētas atbildes par pievienošanu Vācijai. Viņš norādīja, ka Kurzemes Zemes padomes 1917. gada septembra deklarācija, kas būtu interpretējama kā svarīgs solis šajā virzienā, esot nākusi bez jebkādas ārējas ietekmes un brīvprātīgi, turklāt, lai gan okupētajā apgabalā neesot nevienas latviešu partijas vadošo cilvēku, esot pilnīgi skaidrs, ka visa tauta esot uzņēmusi frāzi “prom no Krievijas” un cer uz Vācijas aizsardzību. Šādā kontekstā viņš arī netieši sniedza skaidrojumu, kāpēc Kurzemes Zemes padome pēc būtības saglabājas kā formāls, nefunkcionējošs pārvaldes orgāns, uzsverot, ka “nepastāv neviens iemesls, lai paātrinātu pašpārvaldes izbūvi un spertu pārsteidzīgus soļus, kurus vēlāk varbūt būs jānožēlo” – latvieši un vācbaltieši viens uz otru skatās ar aizdomām, un abas “nacionalitātes” baidās, ka otra tos jaunajos politiskajos apstākļos apspiedīs ar militārās pārvaldes radītu struktūru palīdzību. Norādot, ka “Berlīne vēl ir atbildi parādā”, A. fon Goslers aicināja Reichskanceleju nekavējoties spert soļus un “radīt skaidru stāvokli”, uzsverot, ka visiem, kas kaut nedaudz pazīst Krieviju, ir skaidrs, ka tas neapdraudēs miera sarunu gaitu, un Vācijas pusē tagad tikai trūkstot “griba pēc varas” (*Wille zur Macht*).<sup>1263</sup>

Reichskancelejas dokumentācija liecina, ka A. fon Goslera 23. novembra raksts tās lietvedībā reģistrēts nepilnu nedēļu vēlāk – 29. novembrī.<sup>1264</sup> Šajā pašā dienā uz plenārsēdi sanāca Reihstāgs. To atklāja G. fon Hertlings, kurš pirmo reizi uzrunāja Reihstāgu kanclera amatā, izklāstot savu politisko redzējumu ne tikai par kara gaitu kopumā, bet arī pievēršoties jautājumam par Vācijas kara mērķiem Austrumeiropā.<sup>1265</sup> Lai gan kopš stāšanās amatā viņš pret armijas virspavēlniecības plāniem izturējās piesardzīgi, mēģinot izdibināt dažādos viedokļus par Baltijas pievienošanas pamatotību un juridisko formu, uzrunā Reihstāgam viņš bija daudz atklātāks:

<sup>1261</sup> Hans Arthur von Kemnitz an Reichskanzler Grafen Georg von Hertling. Mitau, 10.02.1918. BArch, R43/2405, S. 161.

<sup>1262</sup> Telegramm. Ludendorff an Auswärtiges Amt. 25.01.1918. NAUK GFM 21/424, VOL 6, p. 5.

<sup>1263</sup> BArch MA, N98/5, S. 19.

<sup>1264</sup> BArch, R43/2404, S. 294.

<sup>1265</sup> Hertling, K. von. *Ein Jahr in der Reichskanzlei. Erinnerungen an die Kanzlerschaft meines Vaters*. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung, 1919. S. 41.

“Ar patiesu līdzdalību mēs sekojam līdzī smagus pārbaudījumus pārdzīvojušās krievu tautas attīstībai. Mēs vēlamies, lai tā iespējami drīz atkal tiktu pie miera un kārtības. Mēs vairāk par visu vēlamies, lai atkal atjaunotos labas kaimiņattiecības, sevišķi saimnieciskajā jomā – gluži kā starp mums un austrumu kaimiņu bija agrākos laikos. Attiecībā uz agrāk zem cara sceptera pakļautajām zemēm – Poliju, Kurzemi un Lietuvu – mēs ievērosim to tautu pašnoteikšanās tiesības. Mēs sagaidām, ka tās pašas sev izveidos valstiskuma formu, kas atbilst viņu stāvoklim un kultūras attīstības virzienam.”<sup>1266</sup>

Šāda G. fon Hertlinga nostāja, kas pēc būtības sasaucās gan ar boļševiku valdības deklarēto “mieru bez aneksijām”, gan ar Reihstāga 1917. gada jūlija Miera rezolūciju, izraisīja neizpratni Vācijas ģenerālštābā un *Ober Ost*, kur to uztvēra kā jaunu, neparedzētu sarežģījumu, kas ievadīja Vācijas politiskās un militārās varas pretstāvi Baltijas jautājumā. G. fon Hertlings, kurš pirms tam bija ieņēmis Bavārijas ministru prezidenta amatu, izprata arī Vācijas pavalstu bažas par Prūsijas ietekmes pieaugumu, turklāt viņš noraidīja aneksijas kā kara mērķi pēc būtības (atsevišķi autori gan ir norādījuši, ka kanclera “bažas” par Vācijas pavalstīm bija vienkāršs mēģinājums Baltijas jautājumu “sasiet” ar Elzasas-Lotringas problēmu, lai nodrošinātu teritoriālus ieguvumus arī Bavārijai<sup>1267</sup>). Šādu pozīciju viņš bija paudis arī privātā sarakstē pirms stāšanās amatā. Piemēram, vēstulē 1917. gada 9. augustā Bavārijas kronprincim Ruprehtam viņš norādīja, ka caur “neitrāliem kanāliem” Vācijai būtu beidzot skaidri jāpasaka karā iesaistītajām valstīm, ka, domājot par Vācijas robežu drošību, netiek plānotas nekādas slēptas aneksijas. Viņš uzsvēra, ka “pretestība, protams, rodas no tām aprindām, kas nespēj aptvert domu, ka karš var beigties arī citādi, nevis tikai ar pilnīgu mūsu ienaidnieku pakļaušanu [...]. Aneksijas atstās mūsu ienaidnieku miesā tikai dzeloņus, kas sevī slēps arvien pastāvošus jauna kara draudus.”<sup>1268</sup>

29. novembra kanclera runa Reihstāgā izraisīja viļņošanos gan Kurzemes apgabalā, gan arī ārpus tā.<sup>1269</sup> Ar sevišķu neizpratni to uztvēra Kurzemes muižniecība, kas 1917. gada decembra sākuma muižniecības konferencē lēma ieņemt proaktīvu pozīciju, paužot vilšanos, ka vēl G. Mihaēlisa laikā dotie solījumi, ka oktobra beigu – novembra sākumā iecerētās sapulces dos skaidrību par turpmākajiem Vācijas soļiem, nenesa rezultātus. V. Līvens uzsvēra, ka “vienīgais pareizais risinājums” ir Kurzemes apgabala iekļaušana Prūsijā kā provinci, taču viņš saprotot, ka Miera rezolūcijas un Vācijas pavalstu politiskā spiediena dēļ tas vairs neesot iespējams. Tāpat viņš aicināja vācbaltiešus nepieļaut, ka, neskatoties uz Reihstāgā izskanējušajiem paziņojumiem par tautu pašnoteikšanās ievērošanu, kurzemnieki tiek atstumti no jebkādas lemšanas par savu nākotni, un steidzami piedāvāt risinājumu, kas nodrošinātu, ka “zemē valda vācu elements”.<sup>1270</sup>

Kā konferences oficiālo noslēguma dokumentu Kurzemes muižniecība pieņēmu jaunu instrukciju tās komitejai, izstrādājot arī plašu pavadošo deklarāciju. Norādot, ka pēc G. fon Hertlinga 29. novembra runas no Vācijas puses, visticamāk, nekāda iniciatīva joprojām nenāks, muižniecība noformulēja savu redzējumu par Kurzemes apgabala politisko pārveidi, kā arī nolēma sūtīt savus pārstāvjus, kuru starpā bija A. fon Rādens un K. fon Manteifels, uz Berlīni dokumentā pausto mērķu sasniegšanai, kurus ir iespējams reducēt uz četriem nozīmīgākajiem aspektiem:

<sup>1266</sup> Reichstag – 127. Sitzung. Donnerstag den 29. November 1917. In: Verhandlungen des Reichstages, Bd.: 311. 1917/18. Berlin, 1918. S. 3944-3949.; Vairāk par pirmskara tirdzniecības *status quo* atjaunošanas ideju vācu intelektuāļu un politiķu vidē kara mērķu kontekstā sk.: Krüger, D. *Nationalökonomien im wilhelmschen Deutschland*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1983. S. 170-174.

<sup>1267</sup> Janßen, K. H. Die Baltische okkupationspolitik... S. 236.

<sup>1268</sup> Becker, W. (Hrsg.) *Georg von Hertling 1843-1919*. Paderbon: Ferdinand Schöningh, 1993. S. 153-154.

<sup>1269</sup> G. fon Hertlinga 29. novembra runu kā “Latvijas pašnoteikšanās tiesību” atzīšanu interpretēja, piemēram, arī Latviešu pagaidu nacionālā padome. Sk.: Jēkabs, L. *Latvijas valsts dibināšana. Latvijas valsts tapšanas pirmais posms (līdz 18. novembrim 1918.)*. Rīga: V. Olava fonda sabiedrība, 1925. 324. lpp.

<sup>1270</sup> LNA LVVA, 640. f., 4. apr., 196. l., 98. lp.



- 1) Neskatoties uz, piemēram, G. fon Manteifeļa-Cēges darbību, Kurzemes muižniecība Kurzemes hercogistes izveidē ar savu hercoga dinastiju saskatīja apdraudējumu ģermanizācijas un kolonizācijas iecerei. "Patstāvīgas hercogistes" ideju muižniecība noraidīja konferencē vienbalsīgi;
- 2) Kā labākā valstiskuma un pārvaldes forma, kas nodrošinātu latviešu ģermanizāciju un zemes kolonizāciju, tika atzīta personālūnija ar Vācijas impērijas monarhiju – šādā veidā tiktu saglabāta arī iespēja vēlāk Kurzemi iekļaut Prūsijā kā provinci;
- 3) Kurzemes hercogistei jābūt konstitucionālai monarhijai, kuru pārvaldītu Vācijas ķeizara iecelts zemes pārvaldnieks, kuram līdzās strādātu valsts sekretārs un Kurzemes landtāgs, kuram muižniecība vēlējās iedalīt daudz lielāku lomu, nekā tas bija paredzēts Kurzemes militārās pārvaldes projektos aprakstītajā pašpārvaldes modelī;
- 4) Norādot, ka "pat ar konservatīvu vēlēšanu likumu nebūs iespējams aizstāvēties pret latviešu vairākumu, kas ar saviem likumiem iestāsies pret pārvāciskošanas politiku", muižniecība lēma par sevišķa "pārejas perioda" nepieciešamību, kura laikā, līdz pilnīgai ģermanizācijas un kolonizācijas izvešanai, hercogistes konstitūcija būtu apturēta, un kura laikā kā konsultatīvs orgāns funkcionētu Kurzemes Zemes padome. Dokumentā tika uzsvērts, ka pretējā gadījumā "nevāciskajā sabiedrībā izplatīsies nacionālistiskas, sociālistiskas idejas, kas būs vērstas pret vāciskumu", jo Kurzemi pilnībā nebūs iespējams izolēt no norisēm Krievijā.<sup>1271</sup>

Šāda pārejas perioda nepieciešamību pauda gan A. fon Goslers, gan arī atsevišķi politiķi Vācijā, kā, piemēram, Gustavs Štrēzemans, kurš norādīja, ka vācbaltiešu prasības ir pamatotas, un viņa pārstāvētā Nacionāli liberālā partija uzskatīs to par "sitienu sejā", ja "vācu kultūras zemes" Baltijā tiks atdotas Krievijā; viņš gan brīdināja, ka bez pārejas perioda pastāv risks, ka "sociālistisko tendenču" ietekmē tiks ieviests "radikāls vēlēšanu likums", kas novedīs pie latviešu un igauņu dominances, agrāk vai vēlāk atdodot Baltijas jūru Lielbritānijas ietekmei.<sup>1272</sup>

**Brestļitovskas miera sarunas un hercogistes proklamācija.** Kurzemes muižniecības 1917. gada decembra konference noslēdzās līdz ar pamieru Austrumu frontē 15. decembrī un Brestļitovskas miera sarunu sākumu nedēļu vēlāk, kuru kontekstā tika risināts arī jautājums par turpmāko Kurzemes un visas Baltijas valstiskuma un pārvaldes formu. Neilgi pēc muižniecības konferences tās pārstāvji, ņemot līdzi jau sagatavotu dokumenta melnrakstu ar lūgumu Vilhelmam II par personālūnijas izveidi<sup>1273</sup>, 1917. gada decembra otrajā pusē devās uz Berlīni.

Nedēļās starp G. fon Hertlinga runu un miera sarunu sākumu norisinājās vairākas apspriedes starp Vācijas valdību (kancleru, ārlietu un iekšlietu ministriem) un armijas vadību, kurās faktiski bez kopsaucēja atrašanas tika skatīts jautājums par Kurzemes apgabala nākotni. Problēmas būtība slēpās ne tikai jautājumā par ģenerālštāba iecerēto personālūnijas modeli un Vācijas pavalstu prasību ignorēšanu, bet arī, piemēram, Ē. Lūdendorfa vēlmi saglabāt militāras pārvaldes modeli Baltijā vismaz 10 līdz 15 gadu, paplašinot iecerēto hercogistu militāro virspavēlnieku pilnvaras, kas nodrošinātu ne tikai vācbaltiešu dominanci, bet arī ļautu izvērst ģermanizācijas un kolonizācijas plānus bez ārējas un iekšējas iejaukšanās.<sup>1274</sup>

Situācijas būtību 14. decembrī raksturoja Bavārijas Ministru prezidents O. fon Dandls, kurš Virtembergas sūtnim norādīja, ka konflikta pamatā daļēji ir arī kanclera apsvērumi, ka Vācijas armijas virspavēlniecības iecere esot klajā pretrunā Reihstāga Miera rezolūcijai, jo neviens ārvalstīs neticēšot, ka, piemēram, Lietuva sev brīvprātīgi izvēlēšies Prūsijas karali

<sup>1271</sup> Leitende Grundsätze zur Instruktion des Ritterschafts-Komitee, 1917. DSHI 190, Kurland V, 5, Nr. 5, S. 1-3.

<sup>1272</sup> Gustav Streseman an Staatssekretär von Kühlman. 14.11.1917. NAUK, National Archives GFM 21/424, VOL 3, p. 85-86.

<sup>1273</sup> Entwurf eines Schreibens der Kurländischen Ritterschaft an Deutschen Kaiser betr. Loslösung Kurlands von Russland und seine Angliederung an das Deutsche Reich. DSHI 190 Kurland V, 5, Nr. 6.

<sup>1274</sup> Protokoll der Sitzung am 7. Dezember 1917 im Reichskanzlerpalais. BArch, R43/2404, S. 347-352.

iecelt par suverēnu. Līdzīgi to redzēja arī ārlietu ministrs R. fon Kīlmans, kurš savukārt norādīja, ka ģenerālštāba projekts apdraud miera sarunas ar Padomju Krieviju, kuru neveiksmes gadījumā Vācija “būtu spiesta atbildēt ne tikai tautas, bet arī visas pasaules priekšā”, turklāt, atsaucoties uz 29. novembra runu, tas iedragātu arī kanclera pozīciju, liekot Vācijas politiku apšaubīt gan sabiedrotajiem, gan arī neitrālām valstīm.<sup>1275</sup> Šajā ziņā pamatots šķiet vēsturnieka K. H. Jansena viedoklis, kurš secinājis, ka neskatoties uz atklātajām deklarācijām par tautu pašnoteikšanās tiesību ievērošanu un miera sarunām ar Padomju Krieviju, R. fon Kīlmana mēģinājumi nepieļaut augstākās armijas virspavēlniecības plānu realizāciju, visticamāk, bija saistīti ar to, ka ārlietu ministrs iespējamo miera līgumu Austrumu frontē uztvēra kā tikai pagaidu risinājumu, jo patiesā pēckara kārtība tikšot izšķirta sarunās ar Rietumvalstīm pēc kara beigām. Tādējādi viņš nevēlējās Vācijai “sasiet rokas” ar konstitucionāli saistošiem lēmumiem, jo Baltijas zemes, iespējams, vēlāk varēs izmantot, lai mazinātu iespējamās Rietumvalstu pretenzijas uz Elzasu-Lotringu vai Vācijas aizjūras kolonijām.<sup>1276</sup>

Atmiņās Ē. Lūdendorfs, raksturojot situāciju 1917. gada decembrī, atzina, ka kanclers faktiski bija izlēmis Kurzemes apgabala personālūnijas jautājumu atrisināt saskaņā ar Vācijas pavalstu interesēm, un tādējādi *Ober Ost* un Vācijas ģenerālštābs Tautību politikas kontekstā bija spiests “pašreiz apstāties pie jau sasniegtā.”<sup>1277</sup> Viņš atsaucās uz 18. decembra apspriedi ģenerālštāba telpās, kuras laikā R. fon Kīlmana pozīcijai piekrita arī Vilhelms II, norādot, ka Krievijas “sveštautas”, ar to saprotot Baltijas zemes, esot “jātur aiz stingra pavada”, taču jāļauj tām attīstīties savā virzienā, turklāt savas hercogu dinastijas izveide Kurzemē izmaksātu Vācijai politiski pārāk daudz.<sup>1278</sup> Par šādu pozīciju neapmierinātību puda arī iecerētais hercogs Ā. F. Mēklenburgs, kurš, lai gan bijis vīlies, ar sapratni izturējies pret valdības nostāju un Kurzemes muižniecības lēmumiem.<sup>1279</sup> Tāpat 18. decembrī, neskatoties uz kanclera un R. fon Kīlmana iebildumiem, P. fon Hindenburgs un Ē. Lūdendorfs aicināja miera sarunu rezultātā Vācijas “interesešu sfēru” militāru un stratēģisku apsvērumu dēļ paplašināt arī līdz Vidzemei un Igaunijai, personālūnijas modeli piedāvājot visai Baltijai.<sup>1280</sup>

Kurzemes apgabala un Baltijas zemju kontekstā 1917. gada 22. decembrī Brestļitovskā sākušās miera sarunas ir iespējams iedalīt divos posmos.<sup>1281</sup> To robežpunkts bija 1918. gada 18. februāris, kad Vācijas un Austroungārijas karaspēks pārgāja ofensīvā visā Austrumu frontē, pakāpeniski okupējot arī Vidzemi un Igauniju. Šāds solis sekoja pēc tam, kad Padomju Krievija vairākkārt bija noraidījusi Centrālā bloka valstu prasības un ārlietu tautas komisārs Ļevs Trockis bija paziņojis armijas demobilizāciju, atsakoties parakstīt mieru pēc Vācijas izvirzītajiem nosacījumiem, turklāt bija beidzies arī pamiera termiņš, par kuru vienošanās tika panākta decembrī. Pēc 18. februāra Vācija faktiski nonāca varas pozīcijā, kas ļāva pilnībā diktēt miera līguma nosacījumus Padomju Krievijai. Līdz pat ofensīvas sākumam centrāls jautājums sarunās bija bijušās Krievijas impērijas rietumu guberņas, sevišķi – Baltija, kuru kontekstā abas iesaistītās puses savā interpretācijā manipulēja ar tautu pašnoteikšanās jēdzienu.<sup>1282</sup> Neskatoties

<sup>1275</sup> Gesandter Carl Moser von Filseck an den Präsidenten des Staatsministeriums, Staatsminister der auswärtigen Angelegenheiten, Dr. Freiherrn von Weizsaecker in Stuttgart. München, 14.12.1917. HStAS, E40/72, Bü 761.

<sup>1276</sup> Janßen, K. H. Die Baltische okkupationspolitik... S. 236-237.

<sup>1277</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen*... S. 428-429.

<sup>1278</sup> Ergebnis der Besprechung im Großen Hauptquartier am 18. Dezember 1917. BAArch, R43/2404, S. 379.

<sup>1279</sup> Freiherr von Brandenstein an Unterstaatssekretär von Radowitz. Berlin, 15.12.1917. BAArch, R43/2404, S. 366.

<sup>1280</sup> Vairāk sk.: Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht*... S. 422.; Koselleck, R., Vierhaus, R. (Hrsg.) *Brest-litovsk. Ausgewählt und eingeleitet von Winfried Baumgart und Konrad Repgen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969. S. 9-10.

<sup>1281</sup> Kopumā Brestļitovskas miera sarunas historiogrāfijā tradicionāli mēdz iedalīt trīs sarunu posmos. Sk.: Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht*... S. 429-435.; Baumgart, W. *Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*. Wien und München: R. Oldenbourg Verlag, 1966. S. 16.

<sup>1282</sup> Vairāk sk.: Chernev, B. The Brest-Litovsk moment: Self-determination discourse in Eastern Europe before Wilsonianism. *Diplomacy and Statecraft*, Vol. 22, No. 3, 2011. pp. 369-387.; *Twilight of Empire. The Brest-Litovsk Conference and the Remaking of East-Central Europe, 1917-1918*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2017. pp. 47-57.; Wheeler-Bennett, J. *Brest-Litovsk. The Forgotten Peace, March 1918*. London, Melbourne, Toronto: MacMillan, 1966. pp. 379-449.; Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht*... S. 430.; Sukiennicki,

uz niansēm, Vācija pēc būtības pieprasīja Padomju Krievijai no šīm teritorijām atteikties, tādējādi tiecoties realizēt jau no 1917. gada virzītās Tautību politikas galveno mērķi.

Paralēli norisēm Brestļitovskā diskusijas par Kurzemes apgabala aneksijas formu turpinājās arī Berlīnē, kur 1918. gada janvārī ieradās arī A. fon Goslers, kurš vairākkārt nesekmīgi kopā ar Kurzemes muižniecības pārstāvjiem A. fon Rādeni un K. fon Manteifelu centās panākt tikšanos ar Vilhelmu II, lai izklāstītu savu redzējumu par turpmāko valstiskuma un pārvaldes organizāciju. Jebkāda iniciatīva tika noraidīta, uzsverot, ka ķeizars nevēlas viņus pieņemt “pirms notikumi nav tālāk attīstījušies Austrumos”.<sup>1283</sup>

Tas tika darīts, lai neapdraudētu tikko sākušās miera sarunas. Pēc vairākiem nesekmīgiem mēģinājumiem Vilhelms II piekrita tikties ar “Kurzemes pārstāvjiem” tikai 23. janvārī, klātesot arī ārlietu ministrijas valsts sekretāram.<sup>1284</sup> Diena pirms tikšanās G. fon Hertlings Vilhelmam II nosūtīja Kurzemes muižniecības 1917. gada decembrī pieņemto dokumentu par turpmāko Kurzemes apgabala valstiskuma un pārvaldes formu, kuru A. fon Rādēns un K. fon Manteifels bija iecerējuši pārrunāt.<sup>1285</sup> Lai gan nav saglabājies sarunas protokols, tā visdrīzāk vērtējama kā formalitāte saistībā ar Brestļitovskā notiekošajām sarunām, lai izdevīgā brīdī, kurš sakrita ar pārtraukumu sarunās (dienā, kad K. fon Manteifels un A. fon Rādēns saņēma uzaicinājumu, boļševiku partijas Centrālkomiteja ar balsu pārsvaru bija vienojušies par slaveno “nedz karš, nedz miers” formulu<sup>1286</sup>), kārtējo reizi demonstrētu Kurzemes apgabala iedzīvotāju demokrātisko vēlmi tikt savienotiem ar Vāciju. G. fon Hertlings un Reihskanceleja bija pat iepriekš sagatavojuši Vilhelma II atbildi, kas būtu publicējama pēc tikšanās, un kurā tika norādīts, ka ķeizars “novērtē Kurzemes vācisko garu” un “nebūtu pareizi, ka Krievija paturētu savas rietumu provinces”. Lai izvairītos no pārmetumiem par atklātām aneksijām miera sarunu laikā, 24. janvārī R. fon Kilmans pieprasīja Vilhelma II atbildi pirms publicēšanas rediģēt, aizstājot frāzi par rietumu provinču atdalīšanu ar “Kurzemes neatstāšanu nezināmam liktenim.”<sup>1287</sup>

Kurzemes muižniecības un A. fon Goslera tikšanos ar Vilhelmu II 1918. gada janvāra pirmajā pusē organizēja F. fon Falkenhauzens kā augstākā *Ober Ost* amatpersona, kas tobrīd atradās Berlīnē, un kurš vienlaikus centās ietekmēt Vilhelma II un kanclera pozīciju par turpmāko politiku un Kurzemes apgabala konstitucionālajām aprisēm. Lai gan Ē. Lūdendorfs atzina, ka F. fon Falkenhauzens, neskatoties uz Berlīnes nenoteikto politiku, savu darbu bija veicis “ar apdomu un izveicību”, viņš F. fon Falkenhauzenu kritizēja par “izdabāšanu kanclera vēlmēm.”<sup>1288</sup> Daudz dramatiskāk F. fon Falkenhauzēna iecelšanu amatā *Ober Ost* raksturoja, piemēram, V. fon Gails, kurš norādīja, ka militārās varas ietekme pakāpeniski mazinājās par labu kancleram, un tika “atvērtas durvis parlamentārām muļķībām”, kurām ģenerālštābs un *Ober Ost* līdz tam bija veiksmīgi pretojušies, ar nožēlu atzīmējot, ka “vecie *Ober Ost* laiki bija beigušies.”<sup>1289</sup>

F. fon Falkenhauzens sliecās piekrist kanclera kritikai par Vācijas armijas virspavēlniecības iecerēm, nevis arī kritizēt *Ober Ost* pēdējo gadu politiku. Piemēram, 1918. gada 19. janvārī viņš Reihskancelejai nosūtīja plaši izvērstu memorandu, kurā norādīja, ka *Ober Ost* Baltijas politika, par kuru tāpat nevienam neesot šaubas, ka tā ir vienkārši “maskēta aneksija”, sarežģīs turpmākās attiecības ar Krieviju, turklāt sliktākais, kas varot notikt, ir “bezpaldzīgās, anarhijā iekritušas” Lietuvas un Latvijas valstis. F. fon Falkenhauzens uzsvēra,

---

W. East Central Europe during World War I... pp. 584-600.; Baumgart, W. *Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*. Wien und München: R. Oldenbourg Verlag, 1966. S. 14-15.

<sup>1283</sup> Telegramm vom Geheimrat Otto von Schlieben an Verwaltungschef Ober Ost Freiherrn v. Falkenhauzen. Berlin, 5.01.1918. BArch, R43/2404, S. 43-44.

<sup>1284</sup> Freiherr von Reischach an Auswärtiges Amt. Berlin, 21.01.1918. BArch, R43/2404, S. 148.

<sup>1285</sup> Reichskanzler Graf von Hertling an den Kaiser Wilhelm II. 22.01.1918. NAUK, GFM 21/424, VOL 5, p. 165-169.

<sup>1286</sup> Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht...* S. 436.

<sup>1287</sup> Schrift von Kühlmann an den Kaiser Wilhelm II. NAUK, GFM 21/424, VOL 5, p. 174-176.

<sup>1288</sup> Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen...* S. 429.

<sup>1289</sup> Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder...* S. 102.

ka situāciju Kurzemes apgabala gadījumā varot tikai atrisināt, pakāpeniski pārejot no militārās pārvaldes uz “tiesisku, konstitucionālu valsti”, paplašinot jau pastāvošās zemes padomes, lai tās būtu pārstāvnieciskākas, aizstājot vācbaltiešu pārstāvjus ar latviešiem. Šādu ieceri, protams, pilnībā noraidīja A. fon Goslers, kura izveidotā zemes pārvaldes sistēma lielā mērā balstījās uz vācbaltiešu iesaisti. Uzsverot, ka “ik dienu [*Ober Ost*] pienāk vēstules, kurās smagi kritizēta vācu pārvalde un prasīta neatkarīgas Latvijas Republikas izveide” (šāds apgalvojums, visticamāk, bija pārspilējums un norāde uz Demokrātiskā bloka pārstāvju 1917. gada 18. decembra lūgumu Bavārijas princim Leopoldam kā *Ober Ost* virspavēlniekam “sasaukt sapulci Latvijas nākotnes apspriešanai”<sup>1290</sup>), F. fon Falkenhauzens aicināja rast kompromisu un netieši kritizēja militāro struktūru apgalvojumus par visu Kurzemes apgabala iedzīvotāju atbalstu savienībai ar Vāciju, norādot, ka pēc būtības vienīgais ceļš ir tieša aneksija. Gadījumā, ja *Ober Ost* teritorijā notiks tautu nobalsošanas, rezultāts būšot republikas, kuras agrāk vai vēlāk “iekritīs anarhijā.”<sup>1291</sup>

F. fon Falkenhauzena norāde par tautu nobalsošanu rīkošanu bija saistīta ar R. fon Kīlmana ierosinājumu Brestļitovskas sarunu laikā, kurā viņš Padomju Krievijai kā kompromisu piedāvāja “demonēt” izveidotās zemes padomes, lai to darbībā iesaistītu arī plašākus sabiedrības slāņus, ļaujot iedzīvotājiem tautas nobalsošanas ceļā lemt par savu likteni.<sup>1292</sup> Lai gan zemes padomju paplašināšanu F. fon Falkenhauzens vērtēja kā pamatotu ilgtermiņa politiskās stabilitātes kontekstā, viņš nobalsošanu rīkošanu okupētā, Vācijai pēc būtības naidīgi noskaņotā zemē uzskatīja par nevēlamu.

Šādam viedoklim daļēji pievienojās Kurzemes militārā pārvalde un A. fon Goslers, kurš sarunā ar Vācijas Ārlietu ministrijas pārstāvi pie *Ober Ost* štāba A. H. fon Kemnicu uzsvēra, ka, pateicoties “Vācijas kreisajai presei un Rīgas latviešu vadīto aģitāciju”, Kurzemes apgabalā esot ievērojami pasliktinājies noskaņojums, kurš turklāt ir sasniedzis arī Kurzemes Zemes padomes locekļus – latviešus. Viņš puda bažas, ka tie var turpmākajos balsojumos nostāties pret Vācijas interesēm.<sup>1293</sup> Līdzīgu pozīciju A. H. fon Kemnicam puda arī atsevišķi Kurzemes apgabalā esošie vācbaltieši, kuri uzsvēruši, ka ideja par “plašas tautas pārstāvniecības” veidošanas ar nobalsošanas palīdzību esot radījusi vilšanos un bailes par vāciešu “atdošanu Latvijas Republikai”.<sup>1294</sup>

Ar “Rīgas latviešu aģitāciju” A. fon Goslers, visticamāk, saprata Demokrātiskā bloka darbību, turklāt satraukumu militārajā pārvaldē Kurzemes apgabalā izraisīja kreisās LSD Rīgas organizācijas aktivitātes, kas 1918. gada 6. janvārī rezultējās vairāku tūkstošu cilvēku lielā demonstrācijā Pārdaugavā, kuras rezultātā vairākus desmitus demonstrantus ievainoja un arestēja.<sup>1295</sup> Tāpat, piemēram, Frīdriha Veinberga vadītā “Rīgas Latviešu Avīze” 1917. gada rudenī daļēji pārpublicēja Vācijas presē iznākošus rakstus un dažādu publicistu darbu fragmentus, kuros atspoguļotas ģermanizācijas ieceres Kurzemes apgabalā un Baltijā kopumā.<sup>1296</sup> Neilgi pirms A. fon Goslera pārmetumiem par vāciešiem adresēto, naidīgo aģitāciju, “Rīgas Latviešu Avīze” publicēja arī statistisku pārskatu par latviešu tautu, kurā līdzās citiem aspektiem norādīja, ka “kopā tikai 24 214 vācieši dzīvo starp gandrīz 2 miljoniem latviešu”, ko netieši varēja interpretēt kā pārmetumu Vācijas politikai, kas Latvijas gadījumā neproporcionāli balstās uz vācbaltiešiem – t. sk. arī it kā “pārstāvnieciskajā” Kurzemes Zemes

<sup>1290</sup> Drīzulis, A. (Atb. red.) *Dokumenti stāsta. Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas*. Rīga: Zinātne, 1989. 26. lpp.

<sup>1291</sup> v. Falkenhauzen. *Denkschrift über das Verhältnis der besetzten Gebiete zu Russland*. Berlin, 19.01.1918. BArch, R43/2405, S. 65-71.

<sup>1292</sup> Staatssekretär an Auswärtiges Amt. 19.01.1918. NAUK, GFM 21/424, VOL 5, p. 111.

<sup>1293</sup> Der K. Botschaftsrat an Auswärtiges Amt. 16.01.1918. NAUK, GFM 21/424, VOL 5, p. 92.

<sup>1294</sup> Telegramm Des K. Botschaftsrat an Auswärtiges Amt. 22.01.1918. NAUK, GFM 21/424, VOL 5, p. 188.

<sup>1295</sup> Lieta pret Spredzi Kārli, Grandovsku Otiliju, Zaueri Kristīni, u.c. apvainotajiem par piedalīšanos 1918. gada 6. janvāra demonstrācijā Pārdaugavā. LNA LVVA, 6419. f., 1. apr., 142. l., 1. – 121. lp.; Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987. 247. lp.; Šilde, Ā. *Latvijas vēsture 1914 – 1940*. Stokholma: Daugava, 1976. 237. – 238. lpp.

<sup>1296</sup> Andersons, E. *Latvijas vēsture 1914 – 1920*. Stokholma: Daugava, 1967. 238. lpp.

padomē.<sup>1297</sup> Jānorāda, ka vienlaikus militārā pārvalde Rīgā 1918. gada sākumā apcietināja un vēlāk uz Vāciju izraidīja arī žurnālistu un vēlāk plaši pazīstamo politiķi Paulu Šimani, kuru raksturoja kā “latviešu labā noskaņotu spiegu”; E. Andersons ir norādījis, ka tas ir darīts tieši viņa liberālo uzskatu dēļ, kas acīmredzot tika vērtēti kā bīstami.<sup>1298</sup> Tādējādi ārlietu ministrija ierosināja Vācijā un *Ober Ost* iznākošajā presē izplatīt ziņas par notiekošā “demokrātisko raksturu”, uzsverot, ka zemes padomes ir sanākušas bez jebkādas militārās pārvaldes iesaistes, jo “krievi un mūsu sociāldemokrāti apšaubā Kurzemes un Lietuvas Zemes padomju leģitimitāti.”<sup>1299</sup> Jāatzīmē, ka *Ober Ost* lielā mērā ignorēja un neņēma vērā ārpus okupēto teritoriju esošo latviešu politisko partiju un organizāciju viedokli un deklarācijas par Latvijas valstiskuma aprisēm jeb, kā norādījis vēsturnieks R. Cerūzis, “pat neuzskatīja to par preses uzmanības vai diskusiju vērtu.”<sup>1300</sup> Zināma piekāpšanās būs novērojama tikai 1918. gada rudenī, kad pamatnācijas vairākuma ignorēšana politisku iemeslu dēļ A. fon Goslera vadītajai Baltijas militārajai pārvaldei vairs nešķita vēlama.

Pēc Ļ. Trocka paziņojuma 1918. gada 10. februārī par atteikšanos pieņemt Centrālā bloka valstu izvirzītās prasības un Padomju Savienības delegācijas aizbraukšanas no Brestļitovskas, Kurzemes militārās pārvaldes un *Ober Ost* struktūrās, neskatoties uz kanclera un ārlietu ministra iebildumiem, sākās gatavošanās jau 1917. gada sākumā formulētās Tautību politikas augstākajam punktam – kurzemnieku deklarācijai ar lūgumu tos ņemt Vācijas “aizsardzībā” (līdzīgu deklarāciju, piemēram, jau mēnesi bija pieņēmusi arī Vidzemes muižniecība, kas Stokholmā ar H. fon Štrika starpniecību tās tekstu nodeva padomju sūtnim<sup>1301</sup>). Šādā nolūkā A. fon Goslers 1918. gada 14. februārī uz pirmo sēdi tās pastāvēšanas vēsturē sasauca Kurzemes Zemes padomi.

Lai gan lēmums par deklarāciju *Ober Ost* un Vācijas ģenerālštābā vēl nebija pieņemts, 14. februāra sēdei bija ne tikai jārada priekšstats par zemes padomes “demokrātisko” darbu un pēc būtības – funkcionēšanu, bet arī, gatavojoties personālūnijas modeļa izveidei, jāliek pamats tās sasaukšanas procedūrai. Sēdē, kuru ar uzrunu, sveicot “ievēlētos zemes priekštāvjus”, atklāja A. fon Goslers, tika pieņemti trīs lēmumi.

Pirmkārt, tika apstiprināts Kurzemes Zemes padomes kārtības rullis, kas paredzēja, ka to var sasaukt septiņi zemes padomes locekļi vai Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieks, kurš arī atklāj un slēdz visas sēdes, turklāt viņš bija tiesīgs lemsšanas procesā iesaistīt jebkuru militārās pārvaldes amatpersonu pēc saviem ieskatiem. Kārtības rullis arī paredzēja, ka visas sēdes ir slēgtas un noris vācu valodā un visa dokumentācija, t. sk. arī sēžu protokoli, glabājas militārās pārvaldes arhīvā. Šāds lēmums bija atklātā pretrunā A. fon Goslera, Kurzemes militārās pārvaldes un *Ober Ost* centieniem Vācijas presē padomes darbu atspoguļot, kā pilnībā nodalītu no militārās pārvaldes struktūrām, un kārtējo reizi apliecināja Kurzemes Zemes padomes fiktīvo raksturu. Otrkārt, tika ievēlēta padomes pastāvīgā darba komisija, kuras sastāvā apstiprināja A. fon Rādenu, G. Šmitu, A. H. Bernevicu un A. Vēžnieku kā vienīgo latviešu pārstāvi. Treškārt, Kurzemes Zemes padome pieņēma pēc būtības maznozīmīgus lūgumus Austrumu frontes virspavēlniekam par Austrumu rubļa (*ostrubļa*) kursa maiņu, kā arī

<sup>1297</sup> Par Latviju un latviešiem. *Rīgas Latviešu Avīze*, Nr. 10, 12.01.1918.

<sup>1298</sup> Andersons, E. *Latvijas vēsture 1914 – 1920*. Stokholma: Daugava, 1967. 237. lpp.; Haidens, Dž. *Pauls Šimānis. Minoritāšu aizstāvis*. Rīga: Laika Grāmata, 2016. 47. lpp.

<sup>1299</sup> NAUK, GFM 21/424, VOL 5, p. 193.

<sup>1300</sup> Cerūzis, R. *Vācu faktors Latvijā (1918-1939): politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga: Latvijas Universitātes Vēstures un Filozofijas fakultāte, 2004. 58. lpp.

<sup>1301</sup> Schrift. An hochwohlgeborene zum Landtag versammelte Ritter- und Landschaft, 1918. LNA LVVA, 4060. f., 1. apr., 1092. l., 6. – 7. lp.; Sitzung des Außerordentlichen Landtages der livländischen Ritter- und Landschaft. LNA LVVA, 4060. f., 1. apr., 1093. l., 1. – 4. lp.; 14. Dellingshausen, E. von. *Im Dienste Der Heimat!* Stuttgart: Ausland und Heimat Verlags-Aktiengesellschaft, 1930. S. 245-247.; Ungern-Sternberg, J. von. Die Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen. The declaration of independence of Livonia and Estonia by their knightshoods in Stockholm (1918, January 28) in its historical context. Grām.: Ciganovs, J. (Sast.) *Nacionālo valstu veidošanās Baltijas reģionā un Austrumeiropā 1917.-1918. gadā*. Starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2018. 21. - 34. lpp.

atcelt “saimniecisko dzīvi un kustību kavējošos noteikumus, ciktāl militārās intereses to pieļauj.”<sup>1302</sup>

Tādējādi Kurzemes Zemes padome bija reducēta līdz A. fon Goslera 1917. gadā piedāvātajos pārvaldes modeļos paredzētajām funkcijām – pašpārvaldi, kas risina saimnieciskus jautājumus, un ir tiesīga nākt klajā ar iniciatīvām pie militārās pārvaldes vadības. Šādas “tiesības iesniegt prasības militārās pārvaldes priekšniekam” paredzēja arī apstiprinātais kārtības rullis.<sup>1303</sup> Jānorāda, ka diskusijas par “saimniecisko stāvokli mīkstinošu” pasākumu ieviešanu norisinājās arī militārās pārvaldes struktūrās, un norāde uz smago situāciju no Kurzemes Zemes padomes puses pēc būtības bija lieka – tā drīzāk bija iecerēta kā šķietami labvēlīgs žests, lai ietekmētu iedzīvotāju vairākumu veidojošo latviešu viedokli, kuri pēc būtības cieta visvairāk no militārās pārvaldes politikas. Par to liecina, piemēram, arī netipiski latviešiem pretimnākošais tonis A. fon Goslera 1918. gada aprīlī sastādītajā pārvaldes darbības ziņojumā par laiku no 1917. gada oktobra līdz 1918. gada martam, kur, analizējot notikušo kontekstā ar Kurzemes Zemes padomes sanākšanu, tika uzsvērts, ka “no latviešiem mēs nesagaidīsim aklu patriotismu par labu Vācijai, bet gan tikai pacietību, un arī šai pacietībai ir robežas”, tādējādi ir jārada stāvoklis, kurā cilvēkiem būtu vieglāk dzīvot.<sup>1304</sup> Interesanti, ka atšķirās arī 14. februāra sēdes atspoguļojums Kurzemes apgabalā latviešu un vācu valodā iznākošajā presē. Dzimtenes Ziņu pārskats, piemēram, noslēdzās ar Kurzemes Zemes padomes lūgumu par saimnieciskā stāvokļa uzlabošanu un ierobežojumu atcelšanu, turpretī *Libausche Zeitung* publicēja gandrīz identisku rakstu, taču to papildināja apraksts par boļševiku propagandu Vidzemē un Igaunijā, paužot pārliecību, ka uz “saprātīgajiem Kurzemes iedzīvotājiem” tas ietekmi neatstās. Vienlaikus *Libausche Zeitung* Kurzemes Zemes padomes sēdes kontekstā uzsvēra, ka arī pārējās Baltijas muižniecības ir deklarējušās savu neatkarību no Krievijas un drīzumā gaidāma arī “vēl neokupēto [Baltijas] apgabalu atbrīvošana”, ko sveiks visu nacionalitāšu iedzīvotāji.<sup>1305</sup> Šāda dualitāte ilustrēja arī A. fon Goslera un militārās pārvaldes amatpersonu jau no 1915. gada pausto redzējumu, ka latvieši vadās tikai pēc merkantilām, saimnieciskām interesēm, un politisku jautājumu apspriešanā tie pēc būtības plašāk nebūtu jāiesaista – sevišķi 1918. gada sākumā, kad “boļševiku” propagandas ietekmi bija spiests atzīt arī A. fon Goslers.

Situācija būtiski visā reģionā mainījās četras dienas vēlāk – pēc Vācijas un tās sabiedrotās Austroungārijas ofensīvas sākuma Austrumu frontē 1918. gada 18. februārī. Ņemot vērā, ka miera sarunas tās sākotnējā fāzē bija cietušas neveiksmi, un bija gaidāma visas Baltijas okupācija, ko paātrināja Krievijas armijas demobilizācija un pilnīgs sabrukums, F. fon Falkenhauzens jau 20. februārī Berlīnē sasauca sapulci, lai kopā ar *Ober Ost*, Reihskancelejas un Vācijas ģenerālštāba pārstāvjiem vienotos par turpmāk speramiem soļiem, uzskatot, ka ir pienācis izdevīgs brīdis, lai realizētu ieceri par Kurzemes un Lietuvas satelītvalstu izveidi.

Sapulce, kurā līdzās F. fon Falkenhauzenam dalību ņēma A. fon Goslers, jaunais vicekanclers Frīdrihs fon Pajers, apakšsekretārs Vilhelms fon Radovics, ģenerālmajors G. fon Bartenverfers un vairāki ārlietu ministrijas pārstāvji, atspoguļoja jau 1917. gada vasarā un rudenī pastāvošo nevienprātību iesaistīto aktoru starpā, ko intensificēja ne tikai miera sarunas, bet arī Vācijas iekšpolitiskās problēmas u.c. faktori.<sup>1306</sup> Lai gan vienotība pastāvēja jautājumā, ka Baltijas teritorijas jāpatur Vācijas ietekmes lokā, kārtējo reizi iezīmējās pretrunas starp Reihskanceleju un ārlietu ministriju no vienas puses, un militārajām struktūrām (ģenerālštābs, *Ober Ost*) no otras.

<sup>1302</sup> Geschäftsordnung für den Kurländischen Landesrat (Beschluß vom 14. Februar 1918). VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland April 1918. S. 92-93. TÜR, Est. B-1963.;

<sup>1303</sup> Turpat.; Kurzemes Zemes padomes sēde. *Dzimtenes Ziņas*, Nr. 21, 19.02.1918.

<sup>1304</sup> VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland April 1918. S. 44. TÜR, Est. B-1963.;

<sup>1305</sup> Kurzemes Zemes padomes sēde. *Dzimtenes Ziņas*, Nr. 21, 19.02.1918.; Kurländischer Landesrat. *Libausche Zeitung*, Nr. 41, 18.02.1918.

<sup>1306</sup> Besprechung über Litauen. 20.02.1918. BArch, R43/2477, III 21 (Beiheft). S. 92-96.

A. fon Goslers aicināja nekavēties un visu atrisināt ar personālūnijas modeli, “pievelkot” klāt Prūsijas kronim, līdzko tas būs iespējams, arī Vidzemi un Igauniju (viņš gan uzsvēra, ka būtu nepieciešams novilkt “jaunu robežu” starp abām provincēm, kā arī atsevišķu pārvaldes modeli rast Rīgas pilsētai), atzīmējot, ka, apvienojot visas bijušās Baltijas guberņas vienā pārvaldē, izzudīs arī latviešu negatīvā attieksme pret Vācijas politiku, jo latvieši vairs nebūs teritoriāli sašķelti, un tie atbalstīs zemes sasaisti ar Vāciju. Šāds redzējums, protams, bija maldīgs, klaji ignorēja latviešu politisko partiju pārstāvju darbību un prasības ārpus okupētās teritorijas, un balstījās uz atsevišķu Kurzemes Zemes padomes locekļu – latviešu (A. Bērziņa, A. Vēžnieka u.c.) pausto viedokli par nepieciešamību apvienot visas latviešu zemes. Tāpat A. fon Goslers noraidīja jebkādu nobalsošanu rīkošanu Baltijas telpā, jo tad tikšot “nodibināta latviešu republika.” Šādam viedoklim pievienojās arī G. fon Bartenverfers un F. fon Falkenhauzens, kurš uzsvēra, ka nav pieļaujamas “nekādas latviešu un lietuviešu republikas” (viņš acīmredzot Lietuvas Padomes 16. februāra Neatkarības aktu uzskatīja par maznozīmīgu šķērslī), kā vienīgo pareizo risinājumu pašreizējos apstākļos redzot personālūniju. Viņš noraidīja jebkādas ieceres par neitrālam bufervalstīm, jo tās sarežģīs turpmākās attiecības ar Krieviju, turklāt Baltijas zemes Vācijai būs nepieciešamas, raugoties arī no militāri stratēģiska skatupunkta.

F. fon Falkenhauzena kritika par neitralitātes nepieļaušanu bija vērsta pret F. fon Pajera, V. fon Radovica un ārlietu ministrijas pārstāvju pretestību personālūnijas modelim. F. fon Pajers, piemēram, uzsvēra, ka personālūnijai “nepietiks ar ķeizara personību vien”, jo pretestība pret militāro struktūru pārāk lielo ietekmi pastāvot gan Reihskancelejā, gan arī Reihstāgā, turklāt kanclers personīgi nevēloties redzēt “nekādas aneksijas”. Viņš norādīja, ka personālūnijas modelis pretestības dēļ vispār nav pielāgojams Vidzemes un Igaunijas gadījumam, un vēl lielākas problēmas tas radīšot arī Kurzemē un Lietuvā. Šādu pozīciju puda arī ārlietu ministrijas pārstāvji, kuri noraidīja personālūnijas vajadzību, uzsverot, ka pastāv arī citi veidi kā “pieķēdēt” zemes Vācijai, piemēram, ar militārām konvencijām u.tml. F. fon Pajers un V. fon Radovics aicināja arī ņemt vērā Vācijas pavalstu intereses, kuras kanclers uzskata par dominējošu faktoru lēmuma pieņemšanā.

Neskatoties uz domstarpībām, F. fon Falkenhauzens ierosināja, ka Kurzemes Zemes padome nekavējoties piemērotā brīdī sniegs deklarāciju, kura piedāvās Kurzemes hercoga kroni Vilhelmam II. Viņam izdevās pārliecināt gan F. fon Pajeru, gan arī V. fon Radovicu par šāda soļa nepieciešamību, kuri principiāli piekrita, taču ar nosacījumu, ka jautājums par satversmi, pārvaldes formu u.c. aspektiem paliks atklāts diskusijām, un netiks sperti praktiski soļi, kurus varētu interpretēt kā aneksiju. Vilhelms II drīkstētu atzīt hercogisti kā kurzemnieku brīvas gribas deklarāciju, bet neveikt nekādus tālākus pasākumus līdz jautājums nebūs pilnībā atrisināts.<sup>1307</sup>

Piemērotais brīdis pienāca līdz ar 3. martā Brestļitovskā parakstīto miera līgumu, kas ne tikai izbeidza karadarbību Austrumu frontē, bet kura rezultātā Padomju Krievija bija spiesta arī atteikties no Kurzemes guberņas, kas juridiski pārstāja eksistēt kā Krievijas daļa (augustā papildlīguma rezultātā tā atteicās arī no Vidzemes un Igaunijas guberņām). F. fon Falkenhauzena iniciētā “kurzemnieku deklarācija” sekoja piecas dienas vēlāk, kad 8. martā Jelgavā pēc A. fon Goslera norādes uz otro sēdi sanāca Kurzemes Zemes padome. Kā vienīgais no latviešiem, tajā ņemt dalību atteicās A. Bērziņš, neierodoties sapulces norises vietā, lai gan A. fon Goslers vēlāk dokumentācijā norādīja, ka viņš nav klātesošs “attaisnotu iemeslu dēļ”. *Ober Ost* štāba priekšnieka M. Hofmana, kā arī Vidzemes un Igaunijas muižniecību pārstāvju Karla fon Breverna un A. fon Tranzē-Rozeneka klātbūtnē, A. fon Rādens pēc kārtējās A. fon Goslera apsveikuma runas padomei dienaskārtībā iesniedza deviņu tās locekļu parakstītu (arī – A. Vēžnieka) iesniegumu. Norādot, ka pēc 3. marta līguma “Kurzemes liktenis ir pilnībā nodots Vācijas rokās”, tajā padome tika aicināta vērsties pie Vācijas valdības ar lūgumu “Kurzemes mieram un labklājībai” to atzīt par “monarhistisku, konstitucionālu” valsti, Prūsijas karalim un

<sup>1307</sup> Besprechung über Litauen. 20.02.1918. BArch, R43/2477, III 21 (Beiheft). S. 96.

Vācijas ķeizaram pieņemot Kurzemes hercogistes kroni. Uzsverot, ka tikai “personālūnija ar Hoencolleriem dos Kurzemei drošību un brīvību”, tika pausta cerība, ka visa Baltijas telpa tiks pievienota Vācijai. Turpmākās attiecības starp hercogisti un Vāciju būtu jāregulē starpvalstu līgumiem – gluži kā to 1917. gadā bija paredzējis Vācijas armijas virspavēlniecība un *Ober Ost*.<sup>1308</sup>

A. fon Rādena iesniegums tika apstiprināts vienbalsīgi. Pirms tam ar uzrunu kā “latviešu pārstāvis” uzstājās arī A. Vēžnieks, kurš, jādodomā, nolasīja militārās pārvaldes iepriekš sagatavotu tekstu. Par to liecina ne tikai jau ierastās frāzes par visas Baltijas apvienošanu un “sava hercoga” noraidīšanu, bet arī korektais formulējums, ka latvieši kā “valdnieku vēlas Vācijas ķeizaru un Prūsijas karali”. Tieši šādā veidā acīmredzot *Ober Ost* un Vācijas armijas virspavēlniecība tiecās “apiet” vēl neatrisināto jautājumu par personālūnijas formu, nekonkrēti norādot gan uz Vācijas impēriju, gan uz Prūsijas monarhiju. Tā tika noformulēts arī “lūguma” gala variants, kuru zemes padomes izveidotajai komisijai ar A. Vēžnieku, A. fon Rādeni, A. H. Bernevicu un Liepājā dzīvojošo advokātu Viljamu Melvilu priekšgalā bija jānogādā kancleram G. fon Hertlingam Berlīnē.<sup>1309</sup>

Lai gan nedēļā pēc 8. marta Kurzemes Zemes padomes sēdes Reihskancelejā vēl pastāvēja šaubas, vai notikušais ir jāizziņo publiski (pret to iestājās, piemēram, F. Šeidemans, kurš 12. martā apspriedē ar G. fon Hertlingu uzsvēra, ka Vācijā valda liela neuzticība militārajām struktūrām, kas “aiz šī visa stāv”<sup>1310</sup>), delegācija tika pieņemta piektdienas, 15. marta pēcpusdienā, kad G. fon Hertlings tās locekļiem pasniedza rakstu, kurā kanclers un ķeizars “Vācijas impērijas vārdā” atzina Kurzemes hercogisti “par brīvu un patstāvīgu valsti”, tomēr, ņemot vērā nevienprātību Vācijas iekšpolitikā, Vilhelms II vēl oficiāli nepieņēma hercogistes kroni.<sup>1311</sup>

Neilgi pirms kurzemnieku tikšanās ar kancleru, Ē. Lūdendorfs lika ārlietu ministrijai atgādināt delegācijas locekļiem, ka viņu zeme joprojām tiek militāra pārvaldīta, un tai ir jānes visi kara saimnieciskie smagumi, tādējādi kārtējo reizi apliecinot ne tikai “neatkarības akta” fiktīvo raksturu, bet arī to, ka Kurzeme joprojām tiek uztverta kā okupēta teritorija, kuras iedzīvotāji un to formālās pašnoteikšanās deklarācijas ir tikai instruments militārās pārvaldes okupācijas politikā.<sup>1312</sup>

Neskatoties uz 15. marta paziņojuma formālo raksturu, A. fon Goslers to uztvēra kā zināmu sava no 1915. gada veiktā darba kulmināciju, kas ļāva atskatīties uz paveikto.<sup>1313</sup> Divas dienas pirms tam viņš saņēma arī P. fon Hindenburga un Ē. Lūdendorfa apsveikuma rakstus.<sup>1314</sup> Tomēr atmiņās A. fon Goslers norādīja, ka vislielāko “personisko gandarījumu” viņam sagādāja latvietis, kurš par viņa veselību bija uzsaucis tostū alus vakarā Jelgavas pilī, kas sekoja pēc Kurzemes Zemes padomes 8. marta sēdes.<sup>1315</sup> To izdarīja Kabiles pagasta vecākais Kārlis Bīlāns, kura vārdu, gluži kā A. Vēžnieku, A. fon Goslers pat neatcerējās. Aprakstot notikušo, viņš viscaur atmiņām, pat izklāstot Kurzemes Zemes padomes delegācijas braucienu uz Berlīni, izmantoja apzīmējumu “kāds latviešu zemnieks”. Brestļitovskas miera līgums, visas Baltijas okupācija un Kurzemes hercogistes proklamēšana deva jaunu pamatu praktiski izvest politiku, par kuras pareizību A. fon Goslers iestājās jau 1915. gada vasarā – apgabala pilnīgu ģermanizāciju un kolonizāciju, kuras ietvaros latviešiem un viņu kultūrai būtu jāizzūd pavisam.

<sup>1308</sup> VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland April 1918. S. 94-95. TÜR, Est. B-1963.;

<sup>1309</sup> Turpat. S. 96.

<sup>1310</sup> Protokoll der Besprechung am 12. März 1918 im Reichskanzlerpalais. BArch, R43/2405, S. 265.

<sup>1311</sup> Telegramm an Regierungsrat Küster. Berlin, 12.03.1918. BArch, R43/2405, S. 235; VIII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland April 1918. S. 98. TÜR, Est. B-1963.; Vācijas ķeizara Vilhelma II paziņojums par Kurzemes hercogistes atzīšanu. LKM 12133/1701-Hg.

<sup>1312</sup> Kurt von Lersner an das Auswärtige Amt. 14.03.1918. BArch, R43/2405, S. 276.

<sup>1313</sup> BArch MA, N98/2, S. 48.

<sup>1314</sup> Die Telegramme von P. von Hindenburg und E. Ludendorff an A. von Gossler. 13.03.1918. BArch MA, N98/5, S. 50.

<sup>1315</sup> BArch MA, N98/2, S. 48.



Brestļitovskas miera līgums un tam sekojošais 15. marta kanclera un Vilhelma II paziņojums par Kurzemes hercogistes atzīšanu iezīmēja zināmu noslēguma punktu Vācijas armijas virspavēlniecības un *Ober Ost* virzītajā Tautību politikā Kurzemes apgabalā, kuras saknes bija meklējamas jau 1917. gada pavasarī izstrādātajā robežvalstu koncepcijā. Tas lika pamatus turpmākiem Vācijas atbalstītiem un vadītiem valstisko alternatīvu modeļiem, kas Baltijas telpā tika veidoti līdz pat Pirmā pasaules kara noslēgumam. Tomēr 1917. gada robežvalstu koncepcija un Tautību politika vērtējama kā zināms kompromiss *Ober Ost* iecerētajā reģiona ilgtermiņa pārveidē, kura rašanos noteica gan Vācijas iekšpolitiskā situācija, gan starptautiskais stāvoklis, kam *Ober Ost* struktūras bija spiestas pielāgoties, neskatoties uz centieniem saglabāt iespējami lielu politisko autonomiju, kas bieži tika pamatota ar militāriem apsvērumiem.

Tautību politika tika noformulēta un izstrādāta kā līdzeklis Vācijas varas saglabāšanai pār okupētajām teritorijām. Politiskā stāvokļa dēļ tā aizstāja tiešas aneksijas plānus ar slēptu, tautu pašnoteikšanās principu ļaunprātīgā izmantošanā balstītu ilgtermiņa dominanci pār Kurzemes apgabalu, radot formāli ārēji neatkarīgu, bet Vācijas vadībai un interesēm pilnībā pakļautu satelītvalsti, kas bija šīs politikas galvenais mērķis. Tautību politika 1917. - 1918. gadā bija nozīmīgākais Vācijas okupācijas politikas aspekts Latvijas teritorijā un Baltijā kopumā, ko apliecina arī tās vieta Vācijas kara mērķu kontekstā.

Kā instruments šāda mērķa realizācijai tika izmantota okupētā sabiedrība – Kurzemes apgabala iedzīvotāji, uz kuriem militārā pārvalde tiecās “pārnest” svarīgu, ilgtermiņā saistošu lēmumu pieņemšanu, kuru saturu un tiešo rezultātu noteica okupācijas varas struktūras. Lai gan Latvijas vēstures literatūrā līdz šim pieņemts uzskatīt, ka vācu varai “lojālie” vācbaltieši savas politiskās aktivitātes izvērša ciešā saskaņā ar okupācijas varas struktūrām, 1917. gada norises liecina par pretējo – vācbaltiešu starpā nevaldīja vienprātība par militārās pārvaldes politiku kopumā, un arī šī sabiedrības daļa ar atsevišķiem izņēmumiem tika izmantota Vācijas ģenerālštāba un *Ober Ost* ilgtermiņa plānu realizācijā. Neskatoties uz centieniem ietekmēt politiskos procesus sev vēlamā gultnē, Kurzemes apgabala vācbaltiešiem, kuri jau no 1915. gada atklāti pauda atbalstu Vācijas karaspēka klātbūtnei, piedāvājot arī savu redzējumu par turpmāko Kurzemes apgabala politisko pārveidi, bija sekundāra nozīme *Ober Ost* “lielās” politikas formulēšanā (kā savdabīgas izņēmums būtu vērtējama kolonizācijas politika), lai gan tiem bija būtiska ietekme uz Kurzemes militāro pārvaldi un sevišķi – A. fon Gosleru, turklāt Vācijas augstākā līmeņa militārās struktūras tiecās mazināt vācbaltiešu kā politiska faktora ietekmi kopumā. Līdz ar to nepamatots ir Latvijas historiogrāfijā izskanējušais pieņēmums par okupētajā Kurzemē esošo vācbaltiešu faktoru un viņu iniciatīvu šīs politikas izstrādē, kā arī tās steidzamo realizāciju (E. Andersons, piemēram, izcēla “apbrīnojamo ātrumu” kādā tika sasaukta Kurzemes Zemes sapulce<sup>1316</sup>), saistot to ar Rīgas krišanu 1917. gada septembra sākumā. No gatavošanās procesa pēc būtības tika izslēgtas arī atsevišķo *Ober Ost* apgabalu pārvaldes, ieskaitot Kurzemes militāro pārvaldi un tās vadītāju A. fon Gosleru, un jautājums jau kopš 1917. gada marta tika oficiāli risināts savstarpējās sarunās starp Vācijas armijas virspavēlniecību un *Ober Ost*. Vācbaltiešus bijā iecerēts izmantot kā instrumentu Tautību politikas sekmīgai izvešanai atbilstoši Vācijas militārās vadības interesēm.

Vēl mazāka loma bija latviešiem, kuri pēc būtības bija beztiesisks subjekts Tautību politikā un militāro struktūru ilgtermiņa plānos kopumā, turklāt 1917. gada gaitā izstrādātās Kurzemes apgabala nākotnes pārvaldes koncepcijas sabiedrības vairākumu veidojošos latviešus labākajā gadījumā reducēja līdz daļībai ierobežotā pašpārvaldē. Tieši tikpat formāla bija arī latviešu līdzdalība Vācijas armijas virspavēlniecības un *Ober Ost* izveidotajā Kurzemes Zemes sapulcē un vēlāk – Kurzemes Zemes padomē. Lai gan atklāts paliek jautājums par atsevišķu tās

<sup>1316</sup> Andersons, E. *Latvijas vēsture 1914 – 1920*. Stokholma: Daugava, 1967. 235. lpp.

locekļu individuālo motivāciju<sup>1317</sup>, jādoma, ka latviešu dalība vācu veidotajās un formāli demokrātiskajās zemes “pašpārvaldes” struktūrās ne vienmēr bija brīvprātīga, turklāt atsevišķos gadījumos tā vairāk saistāma ar vēlmi vismaz nelielā mērā ietekmēt procesus no “iekšienes”. Spilgts piemērs bija A. Bērziņš, kurš, lai gan sākotnēji acīmredzot saistīja darbību Kurzemes Zemes padomē ar vēlmi nepieļaut latviešu teritoriālu “sadalīšanu” starp karojošajām pusēm un panākt vismaz latviešu kultūras un valodas saglabāšanu, vēlāk atteicās ņemt dalību *Ober Ost* plānu realizācijā, t. sk. 8. marta Kurzemes hercogistes “proklamācijā”, kas pēc būtības vērtējams kā formāls akts, kas politiskā stāvokļa dēļ vismaz sākotnēji nenesa Vācijas ģenerālštāba, *Ober Ost* un Kurzemes militārās pārvaldes vadības cerētos rezultātus. Kurzemes hercogistes proklamācija pēc būtības bija Tautību politikas vistiešākais, nozīmīgākais rezultāts, taču Vācijas iekšpolitiskais stāvoklis un kara gaita liedza to realizēt.

Sekmīga jaunās satelītvalsts pastāvēšana tika saistīta ar veiksmīgu un mērķtiecīgu latviešu denacionalizāciju, ģermanizāciju un eventuāli – visas zemes kolonizāciju, kas *Ober Ost* un arī vācbaltiešu sabiedrības redzējumā bija priekšnoteikums turpmākai Kurzemes un visas Baltijas integrācijai Vācijas impērijas struktūrās un zemes “vāciskuma” saglabāšanai. Ģermanizācija un kolonizācija, kura sasniegšanai tika izmantots plašs politisko instrumentu loks, bija viens no okupācijas varas ilgtermiņa politikas stūrakmeņiem, kura norise skatāma ciešā mijiedarbībā politiskajiem, militārajiem un sociālajiem procesiem Vācijā un *Ober Ost* telpā kopumā.

---

<sup>1317</sup> Vēsturnieks Ā. Šilde norādījis, ka latvieši, kas iesaistīti Kurzemes Zemes padomes darbībā, vairāk klasificējami kā apstākļu un konkrētās situācijas ķīlnieki, uzsverot, ka viņi nebija “tautas nodevēji”, kuri vēlējās latviešu ģermanizāciju. Piemēram, raksturojot A. Vēžnieku, Ā. Šilde norādīja, ka viņš bija “konservatīvs zemes rūķis ar latvieša sirdi”, kurš 1905. gada revolūcijas laikā glābis “daudzus vajātus latviešu nemierniekus”. Sk.: Šilde, Ā. *Pirmā Republika: Esejas par Latvijas valsti*. Bruklina: Grāmatu Draugs, 1982. 154. - 155. lpp.

## SECINĀJUMI

1915. gads iezīmēja būtisku situācijas maiņu Latvijas teritorijā, kas iespaidoja ne tikai ievērojamas daļas sabiedrības vispārējo stāvokli, bet arī kļuva par nozīmīgu faktoru militārajos, politiskajos un sociālajos procesos turpmākajos kara gados. Pēc straujas, manevrējošas un intensīvas karadarbības 1915. gada vasarā – rudenī Vācijas karaspēks okupēja lielāko daļu pirmskara Kurzemes guberņas teritorijas, pakļaujot to armijas militārai pārvaldei. Okupācijas varas jaunizveidotais Kurzemes apgabals kļuva par daļu no daudz plašāka reģionāla veidojuma Austrumu frontes tiešā aizmugurē – *Ober Ost*, kura ietvaros armija pakāpeniski centralizēja varu pār 1915. gadā okupētajām Krievijas impērijas teritorijām Eiropas ziemeļaustrumos, izveidojot sarežģītu, sazarotu, daudzslāņainu un bieži pretrunīgu pārvaldes sistēmu, kas risināja ne tikai okupētās zemes tiešās pārvaldes jautājumus frontes tuvuma un kara apstākļos, bet arī tiecās likt pamatus daudz plašākām ilgtermiņa pārmaiņām, kas saistījās ar zemes kolonizāciju, ģermanizāciju un iespējamu integrāciju Vācijas valsts struktūrās. Jāsecina, ka Vācijas un tās armijas izveidotās militārās pārvaldes okupācijas politikai gan īstermiņa, gan ilgtermiņu mērķu kontekstā Kurzemes apgabalā līdz pat karadarbības noslēgumam Austrumu frontē 1918. gada martā bija vairākas būtiskas iezīmes.

Vācijas armijas Austrumu frontes virspavēlniecība un tai pakļautās pārvaldes struktūras tiecās radīt visaptverošu, stingri hierarhisku un no Vācijas politiskajiem procesiem un uzraudzības autonomu militāras pārvaldes sistēmu, kas bez ārējas ietekmes ļautu armijai netraucēti uzturēt pilnīgu varas monopolu pār visiem procesiem okupētajā zemē. Šāda pārvaldes modeļa pastāvēšanu un izveidi noteica ne tikai vispārējais militāri politiskais stāvoklis un kara gaita Eiropā, bet arī Austrumu frontes virspavēlniecības amatpersonu personīgas ambīcijas un priekšstati par savu lomu okupētajā zemē, saskatot savā darbībā “civilizējošu” būtību, vērstu uz plašāku zemes apstākļu reorganizāciju ilgtermiņā. Militārās pārvaldes struktūras gan *Ober Ost*, gan lokālā līmenī atsevišķajos apgabalos, kuras pakāpeniski “izauga” no etapa inspekcijām un nepieciešamības uzturēt apgādes līnijas un drošību armijas aizmugurē, okupācijas pirmajos mēnešos sāka risināt politiska rakstura jautājumus, vērstus uz tālejošākām pārmaiņām. Šāds solis jau sākumposmā pēc būtības iezīmēja okupācijas varas klātbūtnes un tās politikas permanento raksturu, kas pārsniedza vienkāršu okupētas zemes pārvaldi tiešā frontes tuvumā kara apstākļos. Šāda iezīme bija novērojama gandrīz visām militārajām okupācijām Austrumeiropā, lai gan *Ober Ost* veidoja savdabīgu, īpatnēju izņēmumu visā kontinentā, ņemot vērā apgabala reģionālo raksturu, nepārtraukto pretstāvi politiskajai varai Vācijā, kā arī nacionālo sastāvu un politiskos mērķus. Tieši frontes tuvums un pārvaldes apgabala pārklāšanās ar armijas operatīvo apgabalu tika pastāvīgi izmantots kā arguments no *Ober Ost* struktūru puses, lai nepieļautu politisku iejaukšanos vai pat civilās varas izveidi tā teritorijā, kas apdraudētu armijas rīcības brīvību zemes pārvaldes vai politisko mērķu kontekstā. Tomēr šāds modelis, kura ietvaros okupācijas pirmajos divos gados pārklājās *Ober Ost*, armijas etapa inspekciju un atsevišķo pārvaldes apgabalu kompetences, kuras turklāt sākotnēji nebija skaidri noformulētas, radīja haotisku, bieži pretrunīgu un birokrātisku pārvaldes sistēmu, lai gan publiskajā komunikācijā *Ober Ost* pastāvīgi uzsvēra armijas pārvaldes efektivitāti, pretnostatot to civilās varas lēnajam lēmumu pieņemšanas procesam.

*Ober Ost* pārvaldes struktūru veidošanu un okupācijas politiku jau no 1915. gada vasaras caurstrāvoja koloniāls un ksenofobisks redzējums par vācu vēsturisko un turpmāko lomu reģiona (sevišķi – Kurzemes apgabala) attīstībā, reducējot vietējo iedzīvotāju vēsturi, valodu, kultūru, nacionālās īpatnības un sasniegumus kā maznozīmīgus vai pat neeksistējošus, turklāt pastāvīgi izceļot *Ober Ost* dzīvojošo tautu mazvērtību un “nespēju” uz nacionālu rīcību. Vācu okupācijas varas klātbūtnē bija jāfunkcionē kā modernizējošam faktoram gan īstermiņa, gan ilgtermiņa mērķu politikas kontekstā. Šādu politikas nostādņu veidošanu un tās atsevišķo aspektu formulēšanu noteica trīs būtiski faktori, kuros savijās gan vēsturiski, telpiski un nacionāli priekšstati par Baltijas reģionu un Kurzemi kā sevišķu izņēmumu *Ober Ost* kontekstā, gan arī individuāla un kolektīva karalaika pieredze. Pirmais faktors bija sabiedriskais un

politiskais kara mērķu diskurss Vācijā par “aizmirsto koloniju” Baltijā, kurā jaunu intensitāti ieguva jau desmitgadēs pirms Pirmā pasaules kara Vācijā paustās atziņas par Kurzemes un Baltijas zemju “vāciskumu”, dažādām sabiedriskām grupām, politiķiem, militārpersonām un organizācijām, aicinot pēc šo zemju tiešas aneksijas un kolonizācijas. Būtiska nozīme šajā procesā bija 19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā uz Vāciju emigrējušajiem vācbaltiešiem, kuri gan individuālā kapacitātē, gan ar dažādu organizāciju starpniecību tiecās ietekmēt Vācijas politisko un militāro vadību par labu Baltijas ilgtermiņa sasaistei ar Vāciju, izvēršot plašu propagandas darbu. Otrs faktors bija 1915. gada frontes pieredze, Vācijas karaspēkam ienākot Lietuvā un Kurzemē. Pēc Krievijas impērijas armijas haotiskās, destruktīvās atkāpšanās, rūpnīcu un valsts iestāžu evakuācijas, un masveidīgās bēgļu kustības, stāvoklis Kurzemē un *Ober Ost* teritorijā kopumā tika interpretēts kā liecība zemes “atpalicībai”, nevis kā tiešs kara seku rezultāts, kas būtiski ietekmēja pārvaldes politiku. Šāds redzējums ietekmēja arī mijiedarbību un neproporcionālo attiecību veidošanos starp okupētajiem (vāciešiem) un okupētajiem (latviešiem), kas tika uztverti kā nevienlīdzīgi aktori. Trešais faktors bija “sastapšanās” ar vācbaltiešu sabiedrību Kurzemē, kas reprezentēja īpatnēju dualitāti. Vācbaltiešu klātbūtne tika uztverts kā savdabīgs, moderns un rietumniecisks elements, kas atradās it kā attīstībā “atpalikušā” *Ober Ost* telpā, tādējādi paverot daudz plašākas pārvaldes politikas iespējas, ļaujot ne tikai “pārnest” atsevišķu okupācijas pārvaldes atzaru funkcijas uz it kā lojāliem vietējiem iedzīvotājiem, bet arī ilgtermiņa mērķu kontekstā izmantot vācbaltiešu sabiedrības atbalstu daudz tālejošākām pārmaiņām.

Vācbaltiešu sabiedrības klātbūtne Kurzemes apgabalā kļuva par vienu no nozīmīgākajiem faktoriem, kas ietekmēja pārvaldes politiku kopumā, turklāt tā rezultātā vairāku iemeslu dēļ Kurzemes apgabals veidoja sevišķu izņēmumu visā *Ober Ost* teritorijā. Lai gan historiogrāfijā līdz šim ir uzsvērtā Kurzemes apgabala vācbaltiešu ciešā sadarbība ar Vācijas okupācijas varu Pirmā pasaules kara laikā, nav izgaismoti tās dažādie un daudzšķautņainie aspekti, turklāt tā nav vērtējama tik viennozīmīgi. Saistībā ar to iespējams izdarīt vairākus secinājumus. Pirmkārt, Kurzemes militārās pārvaldes vadītāja A. fon Goslera, kurš atklāti atzina savu zināšanu trūkumu par Baltijas vēsturi un apstākļiem pirms okupācijas sākuma, uzskatus būtiski ietekmēja sastapšanās ar vācbaltiešiem Kurzemē 1915. gada vasarā un viņu lojalitātes apliecinājumiem. Jau dažus mēnešus pēc Kurzemes militārās pārvaldes izveides viņš reflektēja lielas daļas Kurzemes vācbaltiešu uzskatus par kolonizācijas iespējām zemē un latviešu vēsturi, dalot radikālu redzējumu par nepieciešamību pēc Kurzemes apgabala ģermanizācijas un eventuāli – kolonizācijas, vērtējot zemes iedzīvotāju vairākuma (latviešu) intereses kā sekundāras un maznozīmīgas. Ņemot vērā atsevišķo *Ober Ost* pārvaldes apgabalu vadītāju lielo rīcības brīvību pārvaldes veidošanā un politikas formulēšanā, A. fon Goslera “jaunieģūtais” redzējums par Kurzemi tika iedzīvināts arī viņa vadītās pārvaldes politikā, neskatoties uz *Ober Ost* virspavēlniecības uzstādījumu par visu *Ober Ost* dzīvojošo tautu vienlīdzību. Otrkārt, vācbaltiešu sabiedrības “sastapšana” un viņu lielā ietekme uz A. fon Gosleru noteica arī vācbaltiešu plašo iesaisti pārvaldes struktūras, kas pēc būtības vērtējama kā kolaborācija ar okupācijas varu. Ieceļot vācbaltiešus ietekmīgajos aprīņa priekšnieka amatos, A. fon Goslers vadījās pēc pārliecības par vietējo iedzīvotāju (apstākļu pazinēju) iesaisti pārvaldes struktūrās, lai gan tas sakņojās nezināšanā par nacionālajām un sociālajām attiecībām Kurzemes apgabalā, tādējādi pilnībā atsvešinot latviešus no iespējama atbalsta Vācijas politikai, kuri sāka asociēt militāro pārvaldi ar “baronu varu”. Treškārt, vācbaltiešu plašā iesaiste Kurzemes militārās pārvaldes struktūrās noteica arī A. fon Goslera un viņa vadītās pārvaldes nepārtraukto pretstāvi *Ober Ost* štābam un tā izdotajiem rīkojumiem, kas turklāt noveda pie atklātiem konfliktiem gandrīz visās pārvaldes politikas jomās. A. fon Goslers, kurš vācbaltiešu sabiedrības klātbūtnes dēļ pastāvīgi uzsvēra “sevišķos” Kurzemes apstākļus, puda neapmierinātību par vienādu rīkojumu un pavēļu izdošanu visiem *Ober Ost* apgabaliem, uzsverot, ka Kurzeme sava “vāciskuma” dēļ nav pielīdzināma citiem, mazāk attīstītiem *Ober Ost* apgabaliem kā, piemēram, Lietuvas teritorijai. Tādējādi A. fon Goslers jau okupācijas sākumposmā tiecās panākt sevišķu izņēmumu Kurzemei *Ober Ost* pārvaldes sistēmā, kas gan

pretestības dēļ cieta neveiksmi. Konfliktus ar *Ober Ost* štābu saasināja arī pēc būtības absurda apstākļi, ka vācbaltieši tika gandrīz ekskluzīvi (ar atsevišķiem izņēmumiem) iecelti lielākajā daļā Kurzemes militārās pārvaldes vadošo amatu, kas faktiski nozīmēja varas pozīcijas nodošanu okupētas ienaidnieka valsts pavalstnieku rokās, kuri iepriekšējās desmitgadēs bija atklāti pauduši lojalitāti Krievijas impērijai. Lai gan lielākā daļa vācbaltieši – aprinķu priekšnieki pārgāja Vācijas pavalstniecībā jau 1915. gadā, tas nemainīja daļas *Ober Ost* amatpersonu neapmierinātību ar “Goslera sistēmu”, saskatot draudus militārās pārvaldes un Vācijas armijas interesēm, sevišķi ņemot vērā frontes tuvumu. Ceturtkārt, vācbaltiešu atbalsts militārās pārvaldes politikai Kurzemes apgabalā nebija tik viennozīmīgs kā līdz šim vēstures literatūrā ir uzskatīts. Lai gan vācbaltiešu sabiedrība bieži uztvēra sadarbību ar militāro pārvaldi un piekāpšanos atsevišķos jautājumos kā apstākļu diktētu nepieciešamību Kurzemes ilgtermiņa sasaistei ar Vāciju, vajadzība pastāvīgi uzsvērt savu lojalitāti Vācijai, ko nepārtraukti apšaubīja gan *Ober Ost* amatpersonas, gan arī atsevišķi Kurzemes apgabalā dislocēti Vācijas armijas karavīri, radīja aizvainojumu. Papildus tam neizpratni raisīja arī nesaudzīgā militārās pārvaldes saimnieciskā politika, kas tika plaši kritizēta, kā arī vācbaltiešu izslēgšana no lēmumu pieņemšanas procesiem saistībā ar Kurzemes turpmāko pārvaldi un iespējamajām valstiskuma alternatīvām 1917. gadā, kas vācbaltiešiem lika risināt jautājums, mēģinot apiet militārās pārvaldes uzraudzību, un pat rosinot to aizstāt ar civilu pārvaldi. Kā zināma kulminācija vērtējams 1917. gada sākumā Berlīnē izplatītais, anonīmais “protesta” raksts pret Kurzemes militāro pārvaldi un tās politiku, kas skaļi puda atsevišķas vācbaltiešu sabiedrības daļas neapmierinātību ar *status quo* Kurzemes apgabalā. Piektdkārt, ir pamatoti apgalvot, ka kopumā vācbaltiešu ietekmē Kurzemes militārās pārvaldes politika attiecībā uz zemes iedzīvotāju vairākumu (latviešiem) bija daudz radikālāka gan īstermiņa, gan arī ilgtermiņa mērķu politikas kontekstā, nekā tā bija pret pamatiedzīvotājiem citos *Ober Ost* pārvaldes apgabalos. Tas izpaudās gandrīz visos Kurzemes militārās pārvaldes politikas virzienos un veicināja arī pārvaldes konfliktus ar *Ober Ost* štābu, kas vismaz sākotnēji vēlējās panākt iedzīvotāju paritāti pārvaldes politikā. Sevišķi spilgtu izpausmi tas guva, piemēram, izglītības un skolu programmu jautājumos, ka arī visradikālāk – mērķtiecīgās ģermanizācijas un kolonizācijas politikā, kas jau no 1915. gada bija prioritātes A. fon Goslera vadītajai pārvaldei.

1915. gada “sastapšanās” pieredze un vācbaltiešu lielā ietekme uz Kurzemes militārās pārvaldes politiku noteica arī gandrīz pilnīgu latviešu izskaušanu no gandrīz jebkādam pārvaldes struktūrām, ierobežojot to līdzdalību pirmajos divos okupācijas gados līdz vienkāršu, komunāla rakstura jautājumu risināšanai pagastu līmenī (t.s. iedzīvotāju *Beirāti*, kas funkcionēja atsevišķās pilsētās, saglabājās kā konsultatīvi, taču fiktīvi orgāni bez būtiskām lemlēmšanas tiesībām), lai gan *Ober Ost* rīkojumi paredzēja iespēju daudz plašākai zemes iedzīvotāju iesaistei. Domājams, ka *Ober Ost* štābs nebūtu licis šķēršļus latviešu iesaistei augstākos pārvaldes līmeņos (sevišķi – 1917. gada politiskās situācijas kontekstā), ņemot vērā, ka A. fon Goslers vadošos amatos Kurzemes militārajā pārvaldē jau bija iecēlis ienaidnieka valsts pavalstniekus – vācbaltiešus, kas turklāt pēc būtības bija militāras pārvaldes institūcijās nodarbināti civiliedzīvotāji. Noprotams, ka tā bija apzināta A. fon Goslera izvēle, par ko arī liecina viņa ziņojumi 1918. gadā, kuros viņš, attaisnojot savu pārvaldes politiku, norādīja, ka apzināta attiecību sabojāšana ar latviešiem ir bijis vienīgais veids, kā iegūt vācbaltiešu atbalstu, kuriem bija centrāla loma gan īstermiņa, gan ilgtermiņa politikas realizācijai. Etnisks un sociāls dalījums, kā arī pastāvīga “viņi un mēs” pretstāve, kļuva par vienu no galvenajām iezīmēm, kas caurstrāvoja Kurzemes militārās pārvaldes struktūru, veidolu un politiku kopumā.

*Ober Ost* un Kurzemes militārās pārvaldes redzējums par savas politikas modernizējošo dimensiju vistiešāk tika pārņemts uz visaptverošās kontroles politikas mehānismiem. Lai gan sākotnēji to pamatā bija apsvērumi par armijas drošību frontes aizmugurē, pakāpeniski attīstījās redzējums par nepieciešamību kontrolēt gandrīz visus okupētās zemes un tās sabiedrības dzīves aspektus, kas sakņojās pārliecībā par Vācijas armijas un tās izveidotās militārās pārvaldes pārākumu un efektivitāti, kas uzturētu ne tikai labvēlīgus politiskos apstākļos Kurzemes apgabalā, bet ļautu sasniegt pilnīgu saimniecisko pašpietiekamību, izvēršot plašu uzraudzību

pār visu kustību, transportu, saimniecisko darbību utt. Tomēr šāda politika, kas balstījās uz plašiem pārvietošanās ierobežojumiem, iedzīvotāju uzskaiti, piespiedu darbu, filtrācijas nometnēm, plašu drošības spēku (Žandarmērijas, Slepēnās žandarmērijas) izvietošanu, kā arī nesaudzīgu, bieži nepamatotu un pat kolektīvu sodu politiku, kuru turklāt sevišķi ietekmēja tiesu varas nenoskirtība no militārās pārvaldes struktūras, vērtējama kā pēc būtības neveiksmīga. Tā nesasniedza militārās pārvaldes cerēto rezultātu nedz politiskās stabilitātes (sevišķi – 1917. gada beigās – 1918. gada sākumā pēc daļas bēgļu atgriešanās), nedz arī saimnieciskās darbības jomā, kā arī vēl vairāk atsvešināja Kurzemes apgabala iedzīvotājus, no kuriem daļa jau no 1915. gada vasaras un rudens dažādos veidos izrādīja pretestību okupācijas varai, lai gan nav iespējams runāt par plašu un organizētu pretestības kustību tradicionālā izpratnē.

*Ober Ost* un Kurzemes militārās pārvaldes saimnieciskās politikas viennozīmīga prioritāte bija Vācijas civiliedzīvotāju un armijas apgāde, atgriežot tikai absolūti mazāko daļu Kurzemes apgabalā iegūto iztikas u.c. nepieciešamo līdzekļu okupētajai sabiedrībai. Lai gan, ņemot vērā A. fon Goslera redzējumu par veiksmīgu saimniecisku pārvaldi kā priekšnoteikumu latviešu atbalsta gūšanai, arī šajā jomā militārā pārvalde savā darbībā saskatīja modernizējošu pārākuma aspektu, ārēju (stāvoklis Vācijā, jūras blokāde) un iekšēju (nekonsekvenču pārvaldes politikā, pretrunas starp ekonomisku nepieciešamību un noteiktajiem ierobežojumiem, plašās rekvizīcijas, nodevas, frontes tuvums u.c.) faktoru ietekmē saimnieciskā politika bija neveiksmīga un robežojās ar sociālu katastrofu, militārajai pārvaldei piešķirot sekundāru nozīmi okupētās sabiedrības labklājībai. Tā rezultātā Kurzemes apgabalā bija novērojama dažādu negatīvu sociālu parādību intensifikācija (prostitūcija, sanitārā stāvokļa pasliktināšanās, infekcijas slimību izplatība u.c.), kas augstāko punktu sasniedza 1917. gada pavasarī, kad ir iespējams runāt par vispārēju pārtikas trūkumu, faktiski – badu. Arī saimnieciskās politikas jomā bija novērojama militārās pārvaldes duālā attieksme, kas bija atšķirīga pret vācbaltiešiem, kuru stāvokli A. fon Goslera vadītā pārvalde tiecās atvieglot daudz plašākā mērā (atceļot, piemēram, dažādus ierobežojumus), nekā latviešu. Tomēr kā kopēja iezīme attieksmē pret abām sabiedrības grupām saglabājās militārās pārvaldes amatpersonu redzējums, ka neapmierinātība par smago situāciju ir radusies izpratnes trūkuma dēļ par vispārējo kara gaitu, kā arī – nepietiekams iedzīvotāju darbs un pat apzināta kaitniecība Vācijas armijas interesēm. Nespejot samierināties ar pretrunu starp šķietamo vācu okupācijas varas “modernizējošo” klātbūtni un acīmredzamo sociālo realitāti, militārā pārvalde savas politikas neveiksmju cēloni saskatīja okupētajā sabiedrībā.

1915. gada frontes pieredze Kurzēmē, vācbaltiešu darbība, ilgstošais karš, postījumi, plašā propaganda par Baltijas zemju nozīmi Vācijā un okupācijas sociālā realitāte noteica arī tiešo korelāciju starp militārās pārvaldes īstermiņa un ilgtermiņa mērķu politiku. Mijiedarbība starp okupācijas varu un okupēto sabiedrību, kas jau ilgstoši bija pieredzējusi kara izraisītas grūtības un tā tiešās sekas, šķietami apliecināja militārās pārvaldes amatpersonu pašrocīgi uzturētā un veidotā redzējuma par “Austrumiem” pareizību, radot ideoloģiski pamatotu vīziju daudz plašākām, tālejošākām pārmaiņām *Ober Ost* telpā, un sevišķi – Kurzemes apgabalā.

Vācijas militārās pārvaldes okupācijas politikas kontekstā ir iespējams runāt par trim secīgiem, savstarpēji saistītiem ilgtermiņa politikas mērķiem. Pirmkārt, Kurzemes militārā pārvalde tiecās likt pamatus latviešu denacionalizācijai un eventuāli – pilnīgai ģermanizācijai, kam būtu jākalpo kā priekšnoteikumam sekmīgai latviešu integrācijai Vācijas valstī. Baidoties no iespējamām politiskām prasībām u.c. nevēlamām “nacionālām” izpausmēm, latviešu pilnīgai ģermanizācijai bija jākalpo kā politiskam instrumentam sekmīgai šī mērķa sasniegšanai, turklāt diskusiju līmenī arī rosinot saglabāt militāro pārvaldi Kurzemes apgabalā zināma “pārejas perioda” ilgumā, kas ļautu intensificēt ģermanizācijas pasākumus. Kurzemes militārā pārvalde to tiecās galvenokārt panākt caur kultūras un izglītības politiku, kas vērtējama kā visradikālākā visā *Ober Ost* telpā, A. fon Gosleram nevēloties saglabāt latviešu valodu izglītības procesā pat tautskolu līmenī, neskatoties uz Austrumu frontes virspavēlniecības pretestību šādai iecerei. Otrkārt, gan *Ober Ost* štābs, gan Kurzemes militārā pārvalde laikā no

okupācijas sākuma līdz karadarbības noslēgumam Austrumu frontē tiecās uzsākt Kurzemes apgabala kolonizācijas procesu, šajā laika posmā liekot juridiskus un praktiskus pamatus daudz plašākai vācu izcelsmes iedzīvotāju noņemšanai Kurzemes apgabalā pēc kara beigām. Sekmīgai Kurzemes apgabala kolonizācijai bija jānodrošina pilnīga latviešu asimilācija vācu vidē, ko paātrinātu jau iestrādātā, mērķtiecīgā ģermanizācijas politika. Lai gan daļa Kurzemes apgabala vācbaltiešu kolonistu noņemšanā primāri saskatīja iespēju sava dzīvesveida saglabāšanai un latviešu vairākuma kā draudīga politiska faktora izslēgšanai, jāsecina, ka militārā pārvalde, kā arī Vācijas armijas virspavēlniecība, kolonizācijas nepieciešamību vērtēja no daudz pragmatiskākām pozīcijām, kas bija pakārtotas Kurzemes apgabala iespējamai aneksijai. Tādējādi latviešu denacionalizācija, ģermanizācija un pilnīga asimilācija nebija neracionāls pašmērķis, bet gan tika uzverta kā priekšnoteikums trešā, paša galvenā ilgtermiņa mērķa – Kurzemes apgabala permanentai sasaistei ar Vācijas impēriju – sekmīgai realizācijai. Taču, neskatoties uz plašo un daudzpusējo aktoru iesaisti (Vācijas armijas virspavēlniecība, Kurzemes militārā pārvalde, *Ober Ost* štābs, vācbaltieši un to pārstāvētās organizācijas, dažādas sabiedriskas, politiskas un uzņēmēju grupas Vācijā), arī ģermanizācijas un kolonizācijas politikas pēc būtības bija neveiksmīgas. To noteica ne tikai relatīvi īsais laika posms, kurā nebija iespējams realizēt tik tālejošas pārmaiņas okupētā sabiedrībā, bet arī nekonsekvence un neefektīva lēmumu pieņemšana, kā arī kara gaita un Vācijas iekšpolitiskais un starptautiskais stāvoklis, kas padarīja neiespējamu masveidīgu cilvēku pārvietošanu uz Kurzemes apgabalu. Ir iespējams runāt par tikai dažiem desmitiem kolonistu, kas promocijas darbā apskatītajā laika posmā tika noņemti Kurzemes apgabalā, un kā būtiskākais sasniegums šajā ziņā jāvērtē kolonizācijas sabiedrības *Kurland* dibināšana 1918. gada janvārī, kas bija tiešs rezultāts Kurzemes muižniecības, Kurzemes militārās pārvaldes, *Ober Ost* štāba un Vācijas armijas virspavēlniecības savstarpēji koordinētai rīcībai, lai gan pastāvēja savstarpējas pretrunas un neuzticība (sevišķi – no Kurzemes muižniecības puses) par kolonizācijas procesa realizāciju un uzraudzību.

Jautājumā par Kurzemes apgabala ilgtermiņa sasaisti ar Vāciju impēriju *Ober Ost*, Kurzemes militārās pārvaldes un Vācijas armijas virspavēlniecības politikā ir iespējams runāt par diviem hronoloģiskiem posmiem, kuru robežšķirtne ir 1917. gada pavasaris – vasara. Vairoties no tālejošu politisku lēmumu pieņemšanas sākotnējā posmā pēc *Ober Ost* izveides un pakāpeniskās centralizācijas, faktiski pirmos divus okupācijas gadus dominējošā paradigma par Kurzemes politisko nākotni militārās pārvaldes amatpersonu redzējumā bija tieša aneksija kā vienīgais risinājums, kas saglabātu Vācijas varu pār Kurzemes apgabalu pēc kara beigām. Starptautiskā stāvokļa, kara gaitas un Vācijas iekšpolitiskās realitātes dēļ šāda politika vairs nebija iespējama 1917. gada pirmajā pusē, liekot militārās pārvaldes struktūrām meklēt jaunus risinājumus mērķa sasniegšanai. Pēc būtības manipulējot ar tautu pašnoteikšanās principu, kas sevišķu aktualitāti starptautiskajā politikā ieguva pēc 1917. gadā pēc Krievijas Februāra revolūcijas, Vācijas armijas virspavēlniecība un *Ober Ost* sāka gatavoties slēptas aneksijas realizācijai, izmantojot pašu okupēto sabiedrību mērķa sasniegšanai. Abu militāro struktūru formulētā Tautību politika, kura no 1917. gada pavasara zināmā mērā bija nozīmīgākais okupācijas varas ilgtermiņa mērķu politikas realizācijas līdzeklis, savu mērķi sasniedza tikai daļēji. Tā ne tikai atkārtoti ilustrēja Vācijas armijas virspavēlniecības un *Ober Ost* štāba attieksmi pret latviešiem un to turpmāko lomu zemes pārvaldē, bet arī it kā lojālajiem Kurzemes apgabala vācbaltiešiem, kurus abas militārās struktūras bija gatavas jebkādu iebildumu gadījumā Kurzemes nākotnes veidola jautājumā “izslēgt” kā politisku faktoru, turklāt ir pamats uzskatīt, ka A. fon Goslers un Kurzemes militārā pārvalde kopumā tika atvirzīti no “lielo” lēmumu pieņemšanas procesiem, tieši pateicoties A. fon Goslera un viņa vadītās pārvaldes tuvumam vācbaltiešiem, kuriem uz viņu personīgi bija liela ietekme. Jākonstatē, ka Tautību politikas, kuras vistiešākie rezultāti bija Kurzemes Zemes padomes izveide un tās deklaratīvais lūgums par Kurzemes patstāvības atzīšanu, maksimāli iespējamais rezultāts tika sasniegts 1917. gada novembrī, kad Vācijas iekšpolitiskā stāvokļa (atklātā pretestība militāro struktūru iecerēm) un starptautiskās situācijas dēļ (gaidāmās miera sarunas ar Padomju Krieviju), Vācijas

armijas virspavēlniecība un *Ober Ost* štābs bija spiesti piekāpties. Vienlaikus šis process ilustrēja arvien pieaugošo, visbiežāk kritisko attieksmi un spiedienu pret *Ober Ost* militāro pārvaldi pašā Vācijā, kas, neskatoties uz relatīvas autonomijas centieniem un pārmetumiem par “iejaukšanos” armijas darbībā, nevarēja vairs nerēķināties ar Vācijas iekšpolitiskajiem procesiem.

Tautu pašnoteikšanās principa manipulācijā balstītā Tautību politika bija cieši saistīta ar *Ober Ost* 1917. gada martā noformulēto robežvalstu koncepciju, kas aizstāja ieceres par tiešu Kurzemes apgabala aneksiju, dodot priekšroku ar Vāciju saistītu satelītvalstu izveidei. Tai bija jāfunkcionē kā līdzeklim Kurzemes apgabala ilgtermiņa sasaistei ar Vāciju, taču pēc būtības, neskatoties uz it kā šķietamo risinājumu, jau 1917. gada pavasarī dažādu interešu un juridisku problēmu dēļ nepastāvēja vienots redzējums par turpmāko zemes politisko pārvaldes formu un organizāciju kopumā. Lai gan tika izstrādāti vairāki nozīmīgi, konceptuāli projekti (A. fon Goslera, *Ober Ost* Politiskās nodaļas vadītāja V. fon Gaila u.c.), *Ober Ost* un Kurzemes militārās pārvaldes redzējums par turpmāko pārvaldes organizāciju neguva virsroku Vācijas iekšpolitisko procesu dēļ, kuros būtisku lomu saistībā ar *Ober Ost* telpas nākotni ieņēma arī Vācijas atsevišķo pavalstu intereses. Tādējādi Tautību politikas un robežvalstu koncepcijas augstākā izpausme – Kurzemes hercogistes “neatkarības” atzīšana pēc Brestļitovskas miera līguma 1918. gada martā – vairāk bija formāla deklarācija bez politiska satura, un tas bija maksimālais rezultāts, kuru Vācijas armijas virspavēlniecība un *Ober Ost* štābs varēja sasniegt, kompromisu rezultātā piekāpjoties politiskajam spiedienam Vācijā.

Turpmākie pētījumu virzieni par Vācijas militārās pārvaldes okupācijas politiku saistās ar vairākiem problēmjautājumiem, ko nosaka līdzšinējais izpētes stāvoklis. Daudz dziļāka analīze un vērtējums būtu nepieciešams par Vācijas militārās pārvaldes politikas aspektiem un iedzīvotāju okupācijas pieredzei pēc aktīvās karadarbības beigām un Brestļitovskas miera līguma visā Latvijas teritorijā 1918. gadā, pievēršoties vispārējam stāvoklim un pārvaldes politikas praksei atsevišķos Latvijas reģionos un pilsētās, kā, piemēram, Rīgā, Vidzemē un sevišķi – Latgalē, kuras Pirmā pasaules kara laika okupācijas pieredze dažādu iemeslu dēļ nav saistījusi padziļinātu pētnieku interesi. Šādā kontekstā plašas pētniecības iespējas paveras gandrīz visos okupācijas aspektos, taču sevišķi – savstarpējai mijiedarbībai starp okupētāju un okupēto sabiedrību, kur 1918. gadā atsevišķi okupācijas pieredzes fenomeni, kā, piemēram, pretestība ieguva jaunu dimensiju. Šeit vērā ņemams faktors bija arī Krievijas Februāra revolūcijas un tai sekojošo procesu pieredze (“demokratizācija” Pagaidu valdības posmā, boļševiku apvērsums, Iskolata vara), kura kā faktors okupācijas varas un Latvijas sabiedrības mijiedarbībā (arī – militārās pārvaldes politikas veidošanā) saglabā zinātnisku aktualitāti. Tāpat svarīgi izpētes jautājumi saistās ar militārās pārvaldes faktoru iespējamo valstiskuma alternatīvu realizācijā Baltijas telpā, kā arī – okupācijas varas struktūru pakāpenisko sabrukumu Pirmā pasaules noslēguma posmā 1918. gada rudenī.



## IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

### 1. Avoti

#### 1.1. Nepublicētie avoti

##### 1. Apvienotās Karalistes Nacionālais arhīvs (*The National Archives of the UK, NAUK*)

German Foreign Microfilms (GFM) 21/424 (Abteilung Weltkrieg. Weltkrieg 20d.No.1a. Die Zukunft d. baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland, Lettland), VOL 1 – 6.

##### 2. Greifswaldes Universitātes arhīvs (*Universitätsarchiv Greifswald, UAG*)

XV Nachlass Fritz Curschmann.

##### 3. Herdera institūta dokumentu kolekcija (*Dokumentesammlung des Herder-Instituts, DSHI*)

###### **DSHI 190 (Baltische Ritterschaften)**

Kurland V, 5, Nr. 5 (Leitende Grundsätze zur Instruktion des Ritterschafts-Komitee).

Kurland V, 5, Nr. 6 (Entwurf eines Schreibens der Kurländischen Ritterschaft an Deutschen Kaiser betr. Loslösung Kurlands von Russland und seine Angliederung an das Deutsche Reich).

##### 4. Karla Širrena biedrības bibliotēka Līneburgā (*Bibliothek der Carl-Schirren-Gesellschaft*)

7640 – 46/33 (Broedrich, S. Kampf um Deutschen Lebensraum. Manuskript. o.O. 1943, S. 590).

##### 5. Latvijas Kara muzejs (*LKM*)

2-47859/852-DK (Liepājas pilsētas pārvaldes Trūcīgo nodaļas darba atskaite par laiku no 1916. gada 1. augusta līdz 1917. gada aprīlim).

2-42139/795-DK (A. Strādnieka dienasgrāmata par vācu okupācijas laiku Kurzemē 1915. – 1917. gads).

2-47952/869-DK (Rīgas 5. policijas iecirkņa nodaļas uzrauga dienas pavēle. 8.04.1918).

2-1622/132-DK (Rīkojums par pārvietošanās atļaujām. 20.01.1916).

2-1610/120-DK (Paziņojums par piecu iedzīvotāju sodīšanu saistībā ar krievu karagūstekņu slēpšanu. 1.03.1917).

2-1647/157-DK (Paziņojums par noziedznieku meklēšanu. Jelgava, 21.02.1917).

2-1638/148-DK (Paziņojums par gaļas porciju izdalīšanu iedzīvotājiem, 31.05.1916).

2-1609/119-DK (Noteikumi par kūku cepšanas kārtību. Jelgava, 26.04.1917).

2-1640/150-DK (Vēstule mācītājam par infekcijas slimību gadījumu ziņošanu. Ventpils, 14.03.1917).

2-1606/116-DK (Norādījumi par Kurzemes izstādes rīkošanu par baznīcu. Jelgava, 6.07.1916)

2-1688/198-DK (Aicinājums sniegt ziņas par vācu izcelsmes bāreņiem. Ventpils, 12.05.1917)

1104-VII (Vēstule, Vācijas ķeizara Vilhelma II, Vācu militārās pārvaldes priekšniekam Jelgavā. 25.09.1917)

12133/1701-Hg (Vācijas ķeizara Vilhelma II paziņojums par Kurzemes hercogistes atzīšanu)

## **5. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (LNA LVVA)**

### **640. fonds (Kurzemes bruņniecības arhīvs)**

4. apr., 195. l. (Ārkārtējā landtāga dokumenti)

4. apr., 196. l. (Muižniecības konferences dokumenti)

### **767. fonds (Ventpils pilsētas valde)**

1. apr., 98. l. (Sarakste ar apriņķa priekšnieku un vācu komandantūru par piekrastes iedzīvotāju pārvietošanu)

1. apr., 110. l. (Sarakste ar Centrālo darba valdi par darba sagādi un piespiedu novietošanu darbos)

1. apr., 115. l. (Sarakste ar okupācijas armijas komandantūru u.c. militārām iestādēm par kino ierīkošanu)

### **952. fonds (Kalētu pagasta valde)**

1. apr., 588. l. (Kurzemes vācu pārvaldes rīkojumi un apriņķa priekšnieka apkārtraksts par iedzīvotājiem noteiktajām pārtikas normām, atlikušās labības apķīlāšanu u.c.)

1. apr., 589. l. (Kuldīgas etapa komandanta apkārtraksts par spiegošanā aizdomās turētu pilsoņu meklēšanu, ziņojums apriņķa priekšniekam par rekvizētiem lopiem u.c.)

### **2575. fonds (Latvijas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības ārzemēs)**

21. apr., 2. l. (Latvijas Informācijas biroja vēstules Latvijas Pagaidu valdības locekļiem, Latvijas pārstāvjiem Londonā un Kopenhāgenā, avīžu redakcijām u.c. par brīvprātīgo vervēšanu Zviedrijā, Latvijas valsts propagandēšanu u.c. Kopijas)

### **2619. fonds (Kuldīgas vācu miertiesa)**

1. apr., 37. l. (Vācu Austrumu karaspēka Virspavēlniecības pavēles, rīkojumi un ziņojumi par pasākumiem vācu karaspēka drošības nodrošināšanai, okupēto rajonu pārvaldes orgānu, policijas un tiesas aparāta izveidošanu, ekonomikas pakļaušanu Vācijas vajadzībām u.c.)

### **4011. fonds (Materiāli par personām Rīgā un Baltijas provincēs)**

2. apr., 605. l. (Augusta Zerafima atmiņas "Meine Kriegserinnerungen an Kurland. 1915-1918.")

### **4060. fonds (Latvijas Vēstures Institūts)**

1. apr., 103. l. (Отчет о деятельности библиотеки Курляндского провинциального музея за 1917 г.)

1. apr., 138. l. (Предписание начальника Курляндского военного управления уездным комендантам о колонизации Курляндии. Копия.)

1. apr., 1092. l. (Программа ландрата Лифляндского рыцарства.)

1. apr., 1093. l. (Копия протоколов чрезвычайного заседания Лифляндского ландтага.)

### **5434. fonds (Kara ministrijas Kara muzejs)**

1. apr., 511. l. (Vācu karaspēka frontes ziņojumi ar attiecīgām shēmām)

1. apr., 606. l. (Liepājas apgabala komandanta pavēles.)
1. apr., 608. l. (Jēkabmiesta kara apgabala priekšnieka apkārtraksti administratīvos jautājumos; Rīgas pilsētas iedzīvotāju saraksts, kuri darbojušies Padomju laika iestādēs.)
1. apr., 639. l. (Izraksti no Landtāga komisijas apspriedes kolonizācijas jautājumā Kurzemē: par speciālas sabiedrības dibināšanu zemes īpašumu uzpirkšanai Kurzemē u.c.)
3. apr., 8. l. (Vācu okupācijas laika Jelgavas apriņķa priekšnieka paziņojumi par „spiegošanā” un zādzībā apvainoto personu sodīšanu, pārtikas cenām u.c.)
3. apr., 12. l. (Vācu okupācijas laika Jelgavas vācu komandanta, apriņķa priekšnieka paziņojumi iedzīvotājiem par iedzīvotāju reģistrēšanu, nakts satiksmes kārtību u.c.)
3. apr., 13. l. (Vācu okupācijas laika Jelgavas apriņķa priekšnieka paziņojumi iedzīvotājiem par krievu armijas karavīru reģistrēšanu, nakts satiksmes kārtību u.c.)
3. apr., 15. l. (Vācu okupācijas laika Jelgavas apriņķa priekšnieka paziņojumi iedzīvotājiem par naudas maiņu, pārtikas cenām u.c.)
3. apr., 16. l. (Vācu okupācijas laika Jelgavas pilsētas un apriņķa priekšnieka, Jelgavas prokurora u.c. paziņojumi iedzīvotājiem par slepkavu meklēšanu, papildus nodokļu uzlikšanu u.c.)
3. apr., 195. l. (Mirusā pulkveža G. Manguļa atstātie dokumenti, J. Vācieša grāmatas „latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme” fragmenti, ķeizarkās Vācijas Kurzemes kolonizācijas plāni, 7. Bauskas strēlnieku pulka virsnieku saraksts u.c.)

#### **5627. fonds (Baltijas landesvērs)**

1. apr., 57. l. (Materiāli par vācu okupācijas laiku. Barona Šillinga runas teksts vācu okupācijas varas sasauktā "valsts padomē")

#### **5759. fonds (Kurzemes literatūras un mākslas biedrība un Kurzemes provinces muzejs)**

2. apr., 1242. l. (Уставы общества, акт ревизии музея, публикации о выставке материалов музея в Берлина в 1918. г. и др.)
2. apr., 1526. l. (Дневник "Курляндской передвижнойт выставки" в Германии)

#### **5995. fonds (Jelgavas vācu 1. iecirkņa mirtiesā)**

1. apr., 47. l. (Jelgavas pilsētas vecākā rīkojumi un paziņojumi)
1. apr., 1035. l. (Sūdzību lietas par amatpersonu apvainošanu vārdiem un darbiem)
1. apr., 1569. l. (Ubagošanā apvainoto lietas)
1. apr., 1575. l. (Lieta par Kurzemes Bruņniecības komitejas pilnvaroto pārstāvju apstiprināšanu)

#### **6406. fonds (Kurzemes vācu militārā pārvalde)**

1. apr., 4. l. (Statistisks apskats par lauksaimniecības un lopkopības attīstību, nodokļiem, izglītību u.c. 1912. gadā)
1. apr., 13. l. (Kurzemes militārās pārvaldes darbinieku kartotēka)
1. apr., 21. l. (Noteikumi un sarakste par mazgadīgo zēnu labošanas iestādes noorganizēšanu Liepājā, mazgadīgo ievietošanu tajā, par iestādes darba revīziju u.c.)
1. apr., 22. l. (Noteikumi un sarakste par mazgadīgo meiteņu labošanas iestāžu noorganizēšanu un darbību Liepājā)

1. apr., 23. 1. (Noteikumi un sarakste par mazgadīgo meiteņu labošanas iestāžu noorganizēšanu un darbību Jelgavā)
1. apr., 24. 1. (Noteikumi un sarakste par mazgadīgo meiteņu labošanas iestāžu noorganizēšanu un darbību Ventspilī)
1. apr., 25. 1. (Sarakste ar Liepājas pilsētu, apriņķu priekšniekiem u.c. par mazgadīgo ievietošanu labošanas iestādēs)
1. apr., 28. 1. (Austrumfrontes virspavēlnieka un Kurzemes vācu pārvaldes priekšnieka noteikumi un priekšraksti par skolu noorganizēšanu, mācību pasniegšanu u.c.)
1. apr., 29. 1. (Sarakste ar apriņķu skolu inspektoru par privātskolu noorganizēšanu; skolotāju lūgumi dēļ atļaujām privātstundu pasniegšanai u.c.)
1. apr., 31. 1. (Sarakste ar Grobiņas kara apriņķa skolotāju inspektoru, Liepājas pilsētas galvu, u.c. par skolotāju iecelšanu amatos, viņa atalgošanu, skolu darbību u.c. skolotāju saraksti.)
1. apr., 32. 1. (Sarakste ar Liepājas skolu padomi par Liepājas pilsētas zēnu vidusskolas darbību; ziņas par skolēnu skaitu)
1. apr., 82. 1. (Sarakste ar Ķeizarišķo vācu miertiesu, Liepājas apgabala cietumu, par stāvokli cietumos, ieslodzīto sastāvu u.c.)
1. apr., 84. 1. (Sarakste ar Ķeizarišķo vācu miertiesu, Liepājas apgabala cietumu u.c. par medicīnisko stāvokli cietumos, cietumnieku sastāvu, viņu nodarbināšanu u.c.)
1. apr., 87. 1. (Sarakste ar Ķeizarišķo vācu miertiesu, Liepājas apgabala cietumu u.c. par cietumnieku nodarbināšanu pie malkas zāģēšanas, skaldīšanas, labības maisu lāpīšanas u.c.)
1. apr., 209. 1. (Rīkojumi skolu, sakaru iestāžu darbības, publikācijas u.c. jautājumi)
1. apr., 210. 1. (Pavēles karaspēkam un privātpersonām)
1. apr., 215. 1. (Pavadraksti Kurzemes ceļojošai izstādei Vācijā, nosūtītiem eksponātiem u.c.)

#### **6407. fonds (Jelgavas militārā apriņķa valde)**

1. apr., 1. 1. (Kurzemes vācu militārās pārvaldes priekšnieka raksti un pārskats par banku filiāļu, lauksaimniecības sabiedrību u.c. nodibināšanu un darbību Austrumfrontes virspavēlniekam padotos apgabalos)
1. apr., 3. 1. (Austrumfrontes virspavēlnieka un vācu militārās pārvaldes priekšnieka priekšraksti par pasu un braukšanas apliecību izdošanas kārtību)
1. apr., 9. 1. (Vācu militārās pārvaldes priekšnieka raksti štatu, personālsastāva un administratīvos jautājumos. Dobeles apriņķa pagastu un muižu saraksti)
1. apr., 32. 1. (Austrumfrontes virspavēlnieka un Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieka priekšraksti un sarakste ar apriņķu priekšniekiem par vācu bērnu aizgādību, viņu nosūtīšanu uz Vāciju u.c.)
1. apr., 42. 1. (Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieka priekšraksti par aizliegumu pāriet no Lutera ticības citā ticībā bez pārvaldes priekšnieka atļaujas)
1. apr., 48. 1. (Sarakste ar Kurzemes militāro pārvaldi par bibliotēku skaitu apriņķī, to papildināšanu ar vācu grāmatām)
1. apr., 49. 1. (Sarakste ar Kurzemes militāro pārvaldi iecirkņu priekšniekiem u.c. par atļauju piešķiršanu sarīkojumiem, teātra izrādēm)
1. apr., 51. 1. (Sarakste ar Kurzemes militāro pārvaldi, Dobeles apriņķa iecirkņiem u.c. par sanitāro kursu organizēšanu, sanitāro stāvokli slimnīcā u.c. medicīniskiem jautājumiem)
1. apr., 55. 1. (Sarakste ar Kurzemes militāro pārvaldi par bērnu potēšanu pret epidēmiskām slimībām)

1. apr., 58. l. (Austrumfrontes virspavēlnieka, Kurzemes milit. Pārvaldes priekšnieka u.c. raksti Jelgavas miertiesai un aprīņa cietuma priekšniekam par līdzekļu piešķiršanu cietumu uzturēšanai. – cietumnieku saraksti)

1. apr., 60. l. (Austrumfrontes virspavēlnieka, Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieka priekšraksti par sodīto ievietošanu cietumā, amnestēšanu u.c.)

1. apr., 61. l. (Austrumfrontes virspavēlnieka un Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieka priekšraksti apcietināto uztura jautājumā. Cietumnieku saraksti)

1. apr., 62. l. (Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieka priekšraksti un sarakste ar cietumu priekšniekiem par cietumnieku uztura devām)

1. apr., 65. l. (Fulbrechta Vilhelma, Jelgavas aprīņa cietuma uzrauga personāllieta.)

1. apr., 71. l. (Sarakste ar Kurzemes militāro pārvaldi par cietuma uzraugu apmācīšanu, pārvietošanu u.c.)

1. apr., 79. l. (Izmeklēšanas materiāli sieviešu cietumu uzraugu lietā, apv. Par neatļautu sakaru uzturēšanu ar apcietinātām)

1. apr., 84. l. (Sarakste ar Kurzemes militāro pārvaldi, cietumu priekšniekiem u.c. par saslīmušiem cietumniekiem, viņu apgādi u.c.)

1. apr., 85. l. (Sarakste ar Jelgavas cietumiem par cietumnieku vēstuļu kontrolēšanu.)

1. apr., 87. l. (Sarakste ar Kurzemes militāro pārvaldi, cietumu priekšniekiem u.c. par cietumu inventāru, remontu u.c.)

#### **6408. fonds (Liepājas militārā aprīņa valde)**

1. apr., 2. l. (Liepājas pilsētas skolu padomes raksti Kurzemes militārai pārvaldei par skolotāju kursu noorganizēšanu)

#### **6409. fonds (Dobeles militārā aprīņa valde)**

1. apr., 1. l. (Dobeles militārā aprīņa priekšnieka priekšraksti par iecirkņu priekšnieku tiesībām un pienākumiem, par nodokļu ievākšanu no iedzīvotājiem u.c.)

1. apr., 36. l., (Noteikumi un sarakste par aprīņa 7. iecirkņa skolas padomes nodibināšanu un darbību.)

1. apr., 37. l. (Aprīņa priekšnieka raksti par skolu darbību, inventāra pārbaudi u.c.)

1. apr., 51. l. (Sarakste ar Jelgavas militārā aprīņa pārvaldi un Dobeles aprīņa iecirkņiem par saslīmušo iedzīvotāju ievietošanu slimnīcās, ārstēšanu u.c.)

1. apr. 52. l. (Sarakste ar vācu militāro pārvaldi, aprīņa iecirkņu priekšniekiem u.c. par medicīnisko māsu un kopēju sagatavošanas kursiem, nozīmēšanu amatos u.c.)

1. apr., 56. l. (Sarakste ar vācu militāro pārvaldi, aprīņa iecirkņiem u.c. iestādēm par materiālu vākšanu Štutgartes muzeja ceļojošās izstādes vajadzībām; par kulturāliem un saimnieciskiem apstākļiem okupētā Kurzemē u.c.)

#### **6410. fonds (Bauskas militārā aprīņa valde)**

1. apr., 1. l. (Kurzemes vācu militārās pārvaldes priekšnieka raksti par skolu darbības jautājumiem, baku potēšanu u.c.)

#### **6413. fonds (Aizputes militārā apriņķa valde)**

1. apr., 1. l. (Vācu Austrumfrontes virspavēlnieka, Kurzemes vācu kara pārvaldes priekšnieka noteikumi par Aizputes iedzīvotāju reģistrāciju, pasu izdošanu, personu sodīšanās lietās, apvainojumiem par ieroču turēšanu bez atļaujas, Krievijas armijas karavīru slēpšanu u.c.)

#### **6414. fonds (Talsu militārā apriņķa valde)**

1. apr., 1. l. (Austrumfrontes virspavēlnieka nolikumi un Kurzemes militārās pārvaldes noteikumi par kārtības un drošības uzturēšanu okupētos apgabalos.)

1. apr., 4. l. (Talsu militārā apriņķa valdes priekšnieka raksti administratīvos un izglītības jautājumos. Noraksti.)

1. apr., 45. l. (Apriņķa valdes raksti par iedzīvotāju aplikšanu ar nodokļiem, nodokļu iekasēšanu u.c.)

1. apr., 50. l. (Kurzemes militārās pārvaldes un apriņķa valdes priekšraksti par skolu atvēršanu, iedzīvotāju aplikšanu ar nodokļiem, kokmateriālu sagatavošanu u.c.)

#### **6415. fonds (Tukuma militārā apriņķa valde)**

1. apr., 2. l. (Apriņķa valdes raksti apriņķa 13. iecirkņa priekšniekam par Dures skolas padomes iecelšanu, skolas darbību u.c.)

#### **6418. fonds (Baltijas militārā pārvalde)**

1. apr., 8. l. (Austrumu frontes virspavēlnieka pavēles un pavēlējumi. Drukāti. 1915-1917)

1. apr., 9. l. (Austrumu frontes virspavēlnieka pavēles un pavēlējumi. Drukāti. 1915-1918)

1. apr., 11. l. (Austrumu frontes virspavēlnieka pavēles un pavēlējumi. Drukāti. 1916-1918)

1. apr., 22. l. (Noteikumu krājums Vidzemei un Igaunijai. Drukāts. 1917-1918)

#### **6419. fonds (Rīgas pilsētas Galvenā policijas pārvalde)**

1. apr., 3. l. (Noteikumi par tirgošanos, iedzīvotāju pārvietošanos uz citu dzīves vietu u.c. Policijas skolas audzēkņu saraksts)

1. apr., 21. l. (Policijas ziņojumi; austrumu centrālās policijas iestādes (Zentralpolizeistelle Osten) izdotās dienu lapas „Nachrichtenblatt” 1916./1917. gadu krājums ar spiegošanā apvainoto personu aprakstiem un fotogrāfijām)

1. apr., 22. l. (Paziņojumi un uzsaukumi)

1. apr., 142. l. (Lieta pret Spredzi Kārli, Grandovsku Otīliju, Zaueri Kristīni, u.c. apv. par piedalīšanos 1918. gada 6. janvāra demonstrācijā Pārdaugavā.)

#### **6420. fonds (Rīgas pilsētas galvenās policijas valdes Pirmais policijas iecirknis)**

1. apr., 3. l. (Policijas iecirkņu darbinieku saraksts; Rīgas banku un krājkasu saraksti.)

#### **7225. fonds (Talsu ķeizarskā vācu mirtiesā)**

1. apr., 198. l. (Lietas pret zemniekiem par okupācijas iestāžu rīkojumu nepildīšanu)

1. apr., 199. l. (Lietas pret zemniekiem par okupācijas iestāžu rīkojumu nepildīšanu)

1. apr., 304. l. (Lieta pret Pretnieci A. par maizes pasniegšanu ieslodzītajiem)

1. apr., 328. l. (Lieta pret Čanku par savas četrpadsmit gadus vecās audžu meitas Lerches piespiešanu kopdzīvē ar apakšvirsnieku.)

### **7363. fonds (Baltijas vēstures dokumenti)**

5. apr., 58. l. (H. Briuninga un E. Serafima raksti N. Bušam, B. Hollandera dzīves apraksts u.c. par muižu dokumentu 2. sēj. Izdošanu, Širrena arhīvu nodošanu zviedriem, Hollandera dr.h.c. piešķiršanu u.c.)

5. apr., 59. l. (Vidzemes un Igaunijas izstāde Vācijā ar ekspozīcijas sarakstu, ceļa zaudējumiem un dzelzceļu transportu)

### **7382. fonds (Liepājas vācu apgabaltiesa)**

2. apr., 94. l. (Netiklības piekopšanā, netiklības veicināšanā apvainoto lietas)

2. apr., 106. l. (Netiklības piekopšanā, netiklības veicināšanā apvainoto lietas)

### **6. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas un Baltijas lasītava**

353 (474.32). Broedrich, S. *Die Forderung der Stunde: eine Denkschrift der Kurländischen Ritter- und Landschaft gewidmet.* 1917.

### **7. Lietuvas Valsts Vēstures arhīvs (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, LVIA)**

**Fondas 641 (Lietuvos karinės valdybos viršininkas (Der Chef der Deutschen Militärverwaltung für Litauen))**

ap. 1, b. 53 (Sprawozdanie z działalności Nacz. pow. Rosienie)

ap. 1, b. 572 (Sprawozdanie z zarzgdz Naczelniska pow. Kupiszki)

ap. 1, b. 883 (Rozkazy Głównodowodzącego wojsk na wschodzie (Ober-Ost))

### **8. Lietuvas Zinātnu akadēmijas Vrublevska bibliotēkas Manuskriptu nodala (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka Rankraščių skyrius, LMAVB RS)**

**Fondas 23 (Vokiečių okupacija Lietuvoje, 1914–1918 m.)**

1/1-2 (Deutsche verwaltung für Litauen, Raštvedyba 1915-1918 m.)

17/1-2 (Vokiečių okupacijos Lietuvoje. Policijos raštai, įsakymai ir kt. 1915 m.)

### **9. Saksijas-Anhaltes Universitātes un Valsts bibliotēka (Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt)**

ULB Ku 4825 (Verwaltungsbericht der Zivilverwaltung der baltischen Lande, 15. August bis 15. Dezember 1918.).

### **10. Somijas Nacionālais arhīvs (Suomen Kansallisarkisto)**

**M2620 (Wetterhoffin toimisto - Die finnl. Kanzelei)**

kansio 15 (Baltia I).

kansio 16 (Baltia II).

**11. Štutgartes Galvenais Valsts arhīvs (Hauptstaatsarchiv Stuttgart, HStAS)**

**E40/72 (Ministerium der Auswärtigen Angelegenheiten: Kriegssachen und Militärangelegenheiten)**

Bü 758 (Lage der nichtrussischen Völker, Autonomiebestrebungen).

Bü 761 (Kurland, Livland und Estland).

**E130a (Staatsministerium)**

Bü 1157 (Weltkrieg 1914 - 1918: Kriegsbedingte Gesetze, Verordnungen, Bekanntmachungen usw.).

**E130b (Staatsministerium)**

Bü 3816 (Baltikum).

**J151 (Sammlung von Maueranschlägen)**

Nr. 1935 ("Bekanntmachung." Abtransport der 17- bis 20-jährigen Wehrpflichtigen zu Fuß nach Deutschland).

Nr. 1936 ("Bekanntmachung." Abtransport der 21- bis 24-jährigen Wehrpflichtigen zu Fuß nach Deutschland).

Nr. 1954 ("Bekanntmachung." Des Herrn Gouverneur. 14.05.1915.).

Nr. 2076 ("Bekanntmachung." über weibliche Bedienung in Schankstätten)

**M30/1 (Heeresgruppe Herzog Albrecht / 1917-1918, Vorakten ab 1914)**

Bü 304 (Liquidation französischen Grundbesitzes in Elsaß-Lothringen)

**M77/1 (Stellvertretendes Generalkommando XIII. A.K. / Generalkommando)**

Bü 485 (Maßnahmen des Kriegspresseamts zur Kriegsaufklärung).

**Q1/2 (Nachlass Dr. Conrad Haußmann)**

Bü 23 (Strittige Gebiete (u.a. Elsass-Lothringen, Polen, Baltikum));

Bü 58 (Politik und Verwaltung in den besetzten Gebieten (Belgien und östliche Randstaaten)).

**12. Tartu Universitātes bibliotēka (Tartu Ülikooli Raamatukogu, TÜR)**

Est.B-1963 (Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1918).

**13. Vācijas Ārlietu ministrijas Politiskais arhīvs (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, PAAA)**

Altes Amt, R. 21761 (Die Zukunft der baltischen Provinzen, Bd 9).

**14. Vācijas Federālāis arhīvs (Bundesarchiv, BArch)**

**R43 (Reichskanzlei)**

2403e (Verkehr des Reichskanzlers mit dem Großen Hauptquartier, Juli - Dez. 1917).



2404 (Kurland, Aug. 1916 - Dez. 1917).

2405 (Kurland, Jan. - März 1918).

2406c (Personal- und Kassensachen für den Kommissar des Reichskanzlers für Litauen usw, März - Nov. 1918).

2476, III 21 (Vorbereitung des Friedensschlusses, Aug. 1914 – Nov. 1915).

2477, III 21 (Beiheft), (Grundlegende Besprechungen über Kriegsziele usw. (Handakten), Nov. 1916 – Aug. 1918).

### **R8023 (Deutsche Kolonialgesellschaft)**

649 (Landesmuseum für das Schutzgebiet Togo. März 1911 - März 1913)

650 (Deutsches Auslands-Institut Stuttgart. - Museum und Institut zur Kunde des Auslandsdeutschtums und zur Förderung deutscher Interessen im Ausland)

### **Nachlass 1031 (Gayl, Wilhelm Moritz Egon, Freiherr von)**

8 (Militärverwaltung der besetzten baltischen Gebiete, Bd. 1: Verwaltung des Oberbefehlshabers Ost).

## **15. Vācijas Federālā arhīva Militārais arhīvs (Bundesarchiv-Militärarchiv, BArch MA)**

### **PH30-III (Kaiserliche Militärverwaltungen und Militärmissionen)**

2 (Oberbefehlshaber Ost. Denkschrift. "Die nationalen Verhältnisse und die deutsche Politik im Ob. Ost-Gebiet unter besonderer Berücksichtigung der litauischen Frage").

6 (Chef der Deutschen Verwaltung Kurland.- Dienstanweisung für die kaufmännisch gebildeten Wirtschaftsoffiziere (Handelsoffiziere)).

7 (Chef der Deutschen Verwaltung für Litauen (Etappe Njemen)).

11 (Generalgouvernement Baltische Lande. Bericht "Militärverwaltung der Baltischen Lande. Kurze geschichtliche Darstellung").

### **RH61 (Kriegsgeschichtliche Forschungsanstalt des Heeres)**

1379 ("Der Handstreich auf Libau").

1541 (Otto von Below, Die Eroberung Kurlands).

1542 (Hellmuth von Wienskowski, Der Oberbefehlshaber Ost von Anfang April bis Mitte Mai 1915).

1543 (Friedrich von Rieben, Njemen-Armee. Kämpfe in Litauen und Kurland 16.4. - 19.8.1915)

### **N82 Isenburg-Birstein, Franz-Josef Fürst zu (Oberstleutnant)**

12 (Allgemeine Politik.- Diesbezügliche Gedanken (Niederschriften, Abhandlungen u. a., 3. Juni 1916 - 28. März 1917);

13 (Verhältnisse in Litauen, Polen und Rußland.- Reden, Veröffentlichungen und sonstige Vorlautbarungen (Handakten des Franz Joseph Fürst von Isenburg-Birstein), 11. Dez. 1916 - 18. Aug. 1917).

## **N98 Goßler, Alfred von (Major)**

2 (Baltische Erinnerungen 1915-1919 (Maschinenschrift)).

3 (Tätigkeit im öffentlichen Dienst: Berichte, Denkschriften, Abhandlungen u. a., Bd. 1, 29. März 1913 - 26. Nov. 1924).

4 (Tätigkeit im öffentlichen Dienst: Berichte, Denkschriften, Abhandlungen u. a., Bd. 2, 8. Juli - 25. Sept. 1917).

5 (Tätigkeit im öffentlichen Dienst: Berichte, Denkschriften, Abhandlungen u. a., Bd. 3, 28. Sept. 1917 - 15. Nov. 1918).

## **16. Vupertāles pilsētas arhīvs (Stadtarchiv Wuppertal, StAW)**

### **NDS 263 (Familienarchiv Johann Victor Bredt)**

44 (Stab Ober-Ost).

## **1.2. Publicētie avoti**

### **Prese un periodiskie izdevumi**

1. *Düna Zeitung*
2. *Dzimtenes Ziņas*
3. *Libausche Zeitung*
4. *Liepājas Avīze*
5. *Mitausehe Zeitung*
6. *Rigasche Zeitung*
7. *Rīgas Latviešu Avīze*
8. *Zemkopis*
9. *Der Osten*
10. *Jaunais Vārds*
11. *Jaunākās Ziņas*
12. *Jaunā Dienas Lapa*
13. *Stimmen aus den Osten*
14. *Schriften zur Förderung der Inneren Kolonisation*
15. *Kurzemes vācu valdes noteikumu lapa*
16. *Grenz-Werte*

### **Ober Ost izdevumi un publikācijas, Baltijas tematikai veltītās brošūras**

1. *Deutsch-Polnisch-Russisch-Weißruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch. Sieben Sprachen Wörterbuch.* Presseabteilung des Oberbefehlshabers Ost, 1918.
2. *Skizze der wirtschaftlichen Verhältnisse Livlands.* Berlin: Herausgegeben vom Baltischen Vertrauensrat, 1915.
3. Seraphim, A. *Deutsch-baltische Beziehungen im Wandel der Jahrhunderte.* Berlin, Leipzig, Riga: Verlag von Fritz Würtz, 1918.
4. *Kurland.* Schriften des Deutschen Auslandsmuseums, No. 1. Stuttgart: Hofbuchdruckerei Greiner und Pfeiffer, 1917.
5. Hommerich, A. *Kurland in deutscher Hand.* In: *Aus dem eroberten Kurland.* Berlin: Verlag von Fritz Würz, 1915.
6. Buttner, M. *Mitau im Feldgrau.* Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1917.
7. *Führer durch Liv- Est- und Kurland, mit deutsch-lettischen und deutsch-estnischen Sprachführer.* Herausgegeben im Auftrag des Baltischen Vertrauensrats. Oldenburg: Verlag von Gerhard Stalling, 1915.

8. Goßler, A. von. Die Aufgaben der Deutsch-Baltischen Gesellschaft. *Der Osten*, Heft 27/28, 1917. S. 267-270.
9. Struck, H., Eulenberg, H. *Skizzen aus Litauen, Weissrussland und Kurland*. Berlin: Verlag von Georg Stilke, Druckerei des Oberbefehlshabers Ost, 1916.
10. Bernewitz, A. H. *Die Kriegserlebnisse der Ev.-Luth. Kirche in Kurland und Litauen*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1917.
11. Hartmann, F. *Ob. Ost. Friedliche Kriegsfahrt eines Zeitungsmannes*. Hannover: Verlag von Gebrüder Jänecke, 1917.
12. Goßler, A. von. *Die wirtschaftliche und politische Lage der baltischen Lande*. Riga: Müllersche Buchdruckerei, 1918.
13. Grüttner, A. *Nach Ostland woll'n wir reiten*. Köln: Nikolaus Henningsen, 1917.
14. *Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit in den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Białystok-Grodno*. Berlin, Stuttgart: Verlag der Presseabteilung Ober Ost, 1917.
15. Ozols, J. *Patiesība par pasaules karu*. Jelgava: J. F. Stefenhāgens un dēls, 1917.
16. Broedrich, S. *Das Neue Ostland*. Scharlottenburg: Ostlandverlag, 1915.

### Atmiņas

1. Adolphi, H. *Leben, Gedanken, Weltanschauung eines Kurländers (1841-1922)*. Riga: Verlag Jonck & Poliewsky, 1923.
2. Balla, E. *Landsknechte wurden wir... Abenteuer aus dem Baltikum*. Berlin: W. Kolk, 1932.
3. Bielenstein, B. Erinnerungen. *Baltische Hefte*, B. 13, 1967. S. 128-214.
4. Blankenhagens, H. fon. *Pasaules vēstures malā. Atmiņas no vecās Vidzemes, 1913-1923*. Rīga: Madris, 2018.
5. Janševskis, A. *Dzīvotgriba*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds, 1992.
6. Hedin, S. *Nach Osten! Leipzig*: F. A. Brockhaus, 1916.
7. Brinkena, Ģ. *Nogrimusī zeme. Piedzīvojumi divos pasaules karos, boļševiku laikā un pēckara gados*. Tukums: Tukuma muzejs, 2015.
8. Brockhusen, H.-J. von. *Der Weltkrieg und ein schlichtes Menschenleben*. Greifswald: Ratsbuchhandlung L. Bamberg, 1928.
9. Dellingshausen, E. von. *Im Dienste Der Heimat!* Stuttgart: Ausland und Heimat Verlags-Aktiengesellschaft, 1930.
10. Demm, E., Nikolajew, C. (Hsrg.) *Auf Wache für die Nation. Erinnerungen: Der Weltkriegsagent Juozas Gabrys berichtet (1911-1918)*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2013.
11. Demme, F. Meine Erinnerungen an die Werdezeit der deutschen Schule in Lettland. *Jahrbuch des baltischen Deutschtums in Lettland und Estland*. Herausgegeben von der Zentrale deutsch-baltischer Arbeit in Lettland in Gemeinschaft mit dem Verbände deutscher Vereine in Estland. Riga: Jonck & Poliewsky, 1930. S. 90-92.
12. Erzberger, M. *Erlebnese im Weltkrieg*. Stuttgart, Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1920.
13. Falkenhayn, E. *Die Oberste Heeresleitung 1914. – 1916*. Berlin: E.S. Mittler, 1920.
14. Gayl, W. von. *Mit Schwert und Feder. Erinnerungen an Front- und Verwaltungsdienst in den Jahren 1914/1919*. Heft 2: Die Militärverwaltung Ob Ost und die Randstaatenpolitik im Baltikum und in Litauen 1915 bis 1918. Potsdam: Selbstverlag, 1942.
15. Goltz, von der, R. *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*. Leipzig: Verlag von K.F. Koehler, 1920.
16. Pazare, I. *Deviņi mēneši vācu ieņemtā Kurzemē. Jaunais Vārds*, Nr. 42, 20.02.1916.

17. Gugelmeier, E. *Das schwarze Jahr 1917–1918. Erlebtes aus dem letzten Kriegsjahr, im Reichstag und im Baltenland, in Hauptquartier und Heimat*. Freiburg im Breisgau: Bielefelds Verlag, 1926.
18. Hertling, K. von. *Ein Jahr in der Reichskanzlei. Erinnerungen an die Kanzlerschaft meines Vaters*. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung, 1919.
19. Hindenburg, P. *Aus meinem Leben*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1920.
20. Keyserlingk, R. Auf deutschem Posten in Sturmzeiten. In: Taube, O. (Hrsg.) *Das Buch der Keyserlinge. An der Grenze zweier Welten*. Berlin: S. Fischer Verlag, 1937. S. 249-317.
21. Lamme, A. LSD organizācija "Vētra". Grām.: *Par Padomju Latviju. Cīnītāju atmiņas, 1918-1919*. II daļa. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1959. 254. – 261. lpp.
22. Ludendorff, E. *Kriegsführung und Politik*. Berlin: Mittler & Sohn Verlag, 1922.
23. Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen 1914 – 1918*. Berlin: E.S. Mittler, 1919.
24. Noske, G. *Von Kiel bis Kapp: zur Geschichte der deutschen Revolution*. Berlin: Verlag für Politik und Wirtschaft, 1920.
25. Pekka, A. *Neredzamā armija pasaules karā*. Rīga: D. Zeltiņa izdevniecība, 1938.
26. Pētersone, P. Vēstures liecības barona Hansa Johana Otto fon Rozena atmiņās. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3, 2007. 58. - 110. lpp.
27. Rosenberg, E. *Für Deutschland und Fortschritt in Lettland*. Riga: A. G. Salamandra, 1928.
28. Seraphim, E. *Nach Sibirien verschleppt. Persönliche Erinnerungen eines aus Dorpat Fortgeführten*. Riga: Verlag bei J. G. Krüger, 1918.
29. Stegman, H. IV. Im Dienst der Stadt Riga während des I. Weltkriegs. *Baltische Hefte*, B. 17, 1971. S. 206-248.
30. Vagts, A. A Memoir of Military occupation. *Military Affairs*, Vol. 7, No. 1, 1943. pp. 16-24.
31. Vācietis, J. *Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme*. Rīga: Avots, 1989.
32. Whiton, J. 'Das Haus Am See': an Unpublished Memoir of a Baltic Baron. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 27, No. 1, 1996. pp. 77 - 86.
33. Zariņš, K. Pirmā pasaules kara vēstures liecības vācbaltiešu muižnieka Silvio Brēdriha atmiņās (1914–1915). *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, Nr. 3 (98), 2017. 171. - 186. lpp.
34. Zariņš, K. Vācijas okupācija Latvijas teritorijā 1915.–1918. gadā: militārās pārvaldes priekšnieka Alfrēda fon Goslera atmiņas. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3/4, 2020. 109. - 135. lpp.

### Dienasgrāmatas

1. Bredow, M. *Spahren - Ein Gut in Kurland. Das Baltikum im Spannungsfeld zwischen Nord-, Mittel- und Osteuropa*. Burgdorf: Selbstverlag, 1991.
2. Görlitz, W. (Hrsg.) *Regierte der Kaiser? Kriegstagebücher, Aufzeichnungen und Briefe des Chefs des Marine-Kabinetts Admiral George Alexander von Müller, 1914-1918*. Göttingen: Musterschmidt-Verlag, 1959.
3. Kessel, J. "Jetzt gehts in die Männer mordende Schlacht..." Das Kriegstagebuch von Theodor Zuhöne, 1914-1918. Damme, 2002. Pieejams: [https://www.wlbstuttgart.de/fileadmin/user\\_upload/sammlungen/BfZ/Themenportal/Tagebuecher/Zuhoene/Abschrift\\_Zuhoene.pdf](https://www.wlbstuttgart.de/fileadmin/user_upload/sammlungen/BfZ/Themenportal/Tagebuecher/Zuhoene/Abschrift_Zuhoene.pdf) [skatīts 02.12.2013]
4. Koenigswald, H. von. *Stirb und Werde. aus Briefen und Kriegstagebuchblättern des Leutnants Bernhard von der Marwitz*. Breslau: Korn Verlag, 1933.
5. Naujoks, H. *Äskulap in Kurland und Wolhynien, 1914-1919. Feldpostbriefe und Tagebuchseiten von Hans Naujokks, kgl. preuss. Feldunterarzt*. Münster: Archiv der Zeitzeugen, 2012.

6. Vesmanis, F. *Klausieties pagātnes soļos*. Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, 2013.

## Dokumentu publikācijas un krājumi

1. *Sitzungsbericht der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresberichte des Kurländischen Provinzialmuseums aus den Jahren 1915-1933*. I Teil. Jelgava: Buchdruckerei "Kurzeme", 1934.
2. Fortiņš, A. *Vācbaltu politisko mērķu dokumentācija*. Rīga: Jaunā Doma, 1932.
3. Drīzulis, A. (Atb. red.). *Dokumenti stāsta. Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas*. Rīga: Zinātne, 1989.
4. Jēkabsons, Ē., Zariņš, K. *Latvijas Neatkarības karš 1918. – 1919. gadā: Lielbritānijas Kara flotes ziņojumi / Latvian War of Independence: Reports of British Royal Navy*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019.
5. Zechlin, E. Ludendorff im Jahre 1915. Unveröffentlichte Briefe. *Historische Zeitschrift*, Bd. 211, H. 2., Oktober 1970. S. 316-353.
6. Wheeler-Bennett, J. *Brest-Litovsk. The Forgotten Peace, March 1918*. London, Melbourne, Toronto: MacMillan, 1966. pp. 379-449.
7. *Verhandlungen des Reichstages*. Bd.: 311. 1917/18. Berlin, 1918. S. 3944-3949.
8. *Die amtlichen Befehle, Verordnungen und Bekanntmachungen für Libau. Erlassen in der Zeit vom 7. Mai 1915 bis 3. März 1918*. Libau: Meyer Verlag, 1918.
9. Koselleck, R., Vierhaus, R. (Hrsg.) *Brest-litovsk*. Ausgewählt und eingeleitet von Winfried Baumgart und Konrad Repgen. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969.
10. Becker, W. (Hrsg.) *Georg von Hertling 1843-1919*. Paderbon: Ferdinand Schöningh, 1993.
11. Krastkalns, A. *Iz nesenās senatnes: A. Krastkalna iesūtījumi vācu okupācijas valdības priekšstāvjiem*. Rīga, 1918.

## 2. Literatūra

### 2.1. Zinātniskā literatūra

1. Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945*. Stokholma: Daugava, 1976.
2. Allen, C. J. *Conrad Veidt: From Caligari to Casablanca*. Pacific Grove: Boxwood Press, 1987.
3. Anderson, E. The Baltic Region on the Eve of World War One. In: Loit, A. (ed.) *The Baltic Countries 1900 – 1914*. Proceedings from the 9th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 3 – 6, 1987. Stockholm: Centre for Baltic studies, 1990.
4. Andersons, E. *Latvijas vēsture 1914 – 1920*. Stokholma: Daugava, 1967.
5. Ante, K. *Kurzemes guberņas kristīgās draudzes 19. gs. otrajā pusē: konfesionalisma iezīmes*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2011.
6. Apsītis, R. Tiesības vācu okupētajos Latvijas apgabalos (1915-1918). Grām.: Blūzma, V. (Red.) *Latvijas tiesību vēsture (1914-2000)*. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2000. 37. - 60. lpp.
7. Armbrorst-Weihs, K. Jüdische Lebenswelten in den Ostfrontgebieten – S. An-skijs Kriegserinnerungen Die Zerstörung Galiziens. *Jahrbuch für europäisch-jüdische Literaturstudien*, Vol. 1, No. 1, 2014. S. 62-77.
8. Baier, R. *Der Deutsche Osten als Soziale Frage. Eine Studie zur preußischen und deutschen Siedlungs- und Polenpolitik in den Ostprovinzen während des Kaiserreichs und der Weimarer Republik*. Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1980.

9. Balkelis, T. *War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania, 1914-1923*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
10. Baltiņš, K. Latviešu strēlnieku pulku priekšteči – ceļa nolīdzinātāji – I. un II. Daugavgrīvas cietokšņa apvienotie zemessargu darba rotu bataljoni. Latviešu strēlnieki, Nr. 3. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 1936. 193. – 228. lpp.
11. Baranowski, S. War, Defeat, and the Ugerncy of *Lebensraum*: German Imperialism from the Second Empire to the Third Reich. In: Anievas, A. *Cataclysm 1914. The First World War and the Making of Modern World Politics*. Leiden, Boston: Brill, 2015. pp. 47-65.
12. Bartele, T., Šalda, V. *Latviešu bēgļi Krievijā 1915 – 1922*. Daugavpils: Saule, 2007.
13. Barthel, C. A. *Contesting the Russian Borderlands: The German Military Administration of Occupied Lithuania, 1915-1918*. A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the Department of History at Brown University, 2011.
14. Bartov, O. *Mirrors of Destruction: War, Genocide, and Modern Identity*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
15. Basler, W. *Deutschlands Annexionspolitik in Polen und im Baltikum 1914 – 1918*. Berlin: Rutten & Leoning, 1962.
16. Baumgart, W. *Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*. Wien und München: R. Oldenbourg Verlag, 1966.
17. Becker, A. Captive civilians. In: Winter, J. (Ed.) *The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2014. pp. 257-281.
18. Becker, B. *Georg Michaelis. Preußischer Beamter, Reichskanzler, Christlicher Reformier 1857-1936. Eine Biographie*. Paderbon, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2007.
19. Beil, C. Kriegsausstellungen. Präsentationsformen des Weltkriegs für die "Heimatfront". In: G. P. Groß (Hrsg.). *Die vergessene Front - der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2006. S. 318-333.
20. Bernhard, L. *Der "Hugenberg-Konzern". Psychologie und Technik einer Großorganisation der Presse*. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1928.
21. Bērziņš, J. 1905. gada revolūcijas ietekme uz Latvijas sabiedrības dzīvi. Grām.: *1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli*, 2005. gada 11. – 12. janvāris. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. 553. - 566. lpp.
22. Bērziņš, J. *Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets, 1900-1914*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009.
23. Bērziņš, J., Mieriņa, A., Plakans, A. [u.c.]. *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000.
24. Bērziņš, V. (Red.). *Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900 – 1918*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000.
25. Bērziņš, V. Cīņa par Rīgas jūras līci Pirmā pasaules kara laikā. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 42. - 46. lpp.
26. Bērziņš, V. *Latviešu strēlnieki cīņā par Padomju Latviju 1919. gadā*. Rīga: Zinātne, 1969.
27. Bērziņš, V. *Latviešu strēlnieki Pirmajā pasaules karā (1915-1918)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014.
28. Bērziņš, V. *Latviešu strēlnieki: Drāma un traģēdija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1995.
29. Bērziņš, V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987.
30. Bieder, H. Weißrussland unter deutscher Militärverwaltung im Ersten Weltkrieg (Sprach- und Kulturpolitik im Gebiet „Ober Ost“ in den Jahren 1915–1918). *Studia Białorutenistyczne*, No. 9, 2015. S. 217-235.

31. Bleiere, D. [u.c.]. *Latvijas vēsture: 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, 2005.
32. Blūzma, V. Latvijas valstiskuma alternatīvas revolucionāro pārmaiņu laikmetā (1917-1920). Grām.: *Latvieši un Latvija*. II sējums (Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts - izcīnītā un zaudētā). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013. 225.-260. lpp.
33. Bobe, M. *Ebreji Latvijā*. Rīga: Šamir, 2006.
34. Boldāne-Zeļenkova, I. Pirmais pasaules karš un tradīcijas. Grām.: Jēkabsons, Ē. (Atb. red.) *Karš un sabiedrība Latvijā, 1914-1920*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021. 316. – 347. lpp.
35. Borodziej, W., Gorny, M. Der Große Krieg als News. Informationspolitik, Gerüchte und Propaganda entlang der Ostfront. In: Tauber, J. (Hrsg.) *Der Große Krieg beginnt: Sommer und Herbst 1914*. Lüneburg: Nordost-Institut, 2016. S. 81-113.
36. Bridgman, J. *The Origins of the Military Dictatorship of Hindenburg and Ludendorff*. Stanford: Stanford University, 1960.
37. Broedrich, I. *Die Organisation der Deutschen Hoheitsverwaltung in Kurland während des Weltkrieges und ihre Rechtsgrundlagen*. Leipzig: Universitätsverlag von Robert Noske, 1936.
38. Brunhes, J., Vallaux, C. German Colonization in Eastern Europe. *Geographical Review*, Vol. 6, No. 6, 1918. pp. 465 – 480.
39. Burleigh, M. *Germany Turns Eastwards: A Study of Ostforschung in the Third Reich*. Cambridge: CUP Archive, 1990.
40. Butulis, I. Vācu briesmas un ienaidnieka tēls latviešu presē 1914.-1916. gadā. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 176. - 182. lpp.
41. Butulis, I., Zunda, A. *Latvijas vēsture*. Rīga: Jumava, 2010.
42. Carlton, E. *Occupation. The Policies and Practives of Military Conquerors*. London: Routledge, 1992.
43. Cerūzis, R. “Georgs Mihaeliss”. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/51522-V%C4%81cu-Imp%C4%93rijas-kolonijas> [Skatīts 01.02.2022]
44. Cerūzis, R. 1917. gada norises Baltijā un Krievijā tā laika vācu publicistikas redzējumā. Grām.: Čiganovs, J. (Sast.). *Demokrātiskie procesi Austrumu un Centrālajā Eiropā 1917. gadā: politiskie, militārie, sociālie un kultūras aspekti*. Konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2017. 31. - 43. lpp.
45. Cerūzis, R. Abās frontes pusēs: vācbaltieši Pirmajā pasaules kara. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 194. - 207. lpp.
46. Cerūzis, R. *Vācu faktors Latvijā (1918-1939): politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga: Latvijas Universitātes Vēstures un Filozofijas fakultāte, 2004.
47. Cerūzis, R. Vācu impērijas kolonijas. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/51522-V%C4%81cu-Imp%C4%93rijas-kolonijas> [Skatīts 08.02.2021]
48. Chernev, B. The Brest-Litovsk moment: Self-determination discourse in Eastern Europe before Wilsonianism. *Diplomacy and Statecraft*, Vol. 22, No. 3, 2011. pp. 369-387.
49. Chernev, B. *Twilight of Empire. The Breast-Litovsk Conference and the Remaking of East-Central Europe, 1917-1918*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2017. pp. 47-57.
50. Chiari, B. Geschichte als Gewalttat. Weißrussland als Kind zweier Weltkriege. In: Vollnhals, C. (Hrsg.) *Berichte und Studien Nr. 40. Wehrmacht – Verbrechen – Widerstand. Vier Beiträge zum nationalsozialistischen Weltanschauungskrieg*. Dresden: Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung, 2003. S. 27-44.
51. Chickering, R. *Imperial Germany and the Great War, 1914–1918*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014

52. Chickering, R. *Imperial Germany and the Great War, 1914–1918*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
53. Chu, W., Kauffman, J., Meng, M. A Sonderweg through Eastern Europe? The Varieties of German Rule in Poland during the Two World Wars. *German History*, Vol. 31, No 3., 2013, pp. 318-344.
54. Chu, W., Kauffman, J., Meng, M. A Sonderweg through Eastern Europe? The Varieties of German Rule in Poland during the Two World Wars. *German History*, Vol. 31, No 3., 2013. pp. 318-344.
55. Connolly, J. Mauvaise conduite: complicity and respectability in the occupied Nord, 1914–1918. *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 7-21.
56. Corni, G. Occupation during the War. In: Daniel, U., Gatrell, P., Janz, O. [a.o.]. *International Encyclopedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2014. Pieejams: [http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/occupation\\_during\\_the\\_war](http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/occupation_during_the_war) [Skatīts 09.09.2015]
57. Corum, J. The German Campaign in Kurzeme 1915. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 27. - 41. lpp.
58. Davies, S. *The Wallenstein Figure in German Literature and Historiography 1790-1920*. London, New York: Routledge, 2010.
59. Debruyne, E. Resistance (Belgium and France). In: Daniel, U., Gatrell, P., Janz, O. [a.o.]. *International Encyclopedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2014. Pieejams: [http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/occupation\\_during\\_the\\_war](http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/occupation_during_the_war) [Skatīts 03.02.2016].
60. Demm, E. *Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*. Frankfurt am Main, Berlin, Bruxelles, New York: Peter Lang, 2002.
61. *Der Weltkrieg. Operationen des Jahres 1915*. Achter Band. Berlin: L. S. Mittler & Sohn, 1932.
62. Desch, M. *Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008
63. Dietrich, H. Deutsche Siedlung im Baltenland. *Schriften zu Förderung der inneren Kolonisation*, Heft 31, 1920.
64. Dinstein, Y. *The International Law of Belligerent Occupation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
65. Djordjevič, D. The Austro-Hungarian Occupation Regime in Serbia and Its Break-Down in 1918. *Balkanica XLVI*, 2015. pp. 107-133.
66. Dolderer, W. *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt. Die Rezeption der Flamenfrage in der deutsche Öffentlichkeit und deutsch-flämische Kontakte 1890-1920*. Melsungen: Verlag Kasseler Forschungen zur Zeitgeschichte, 1989.
67. Dribins, L. Vāciešu un ebreju deportācija no Kurzemes un Vidzemes guberņām Pirmā pasaules kara gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1 (94), 2015. 70. - 87. lpp.
68. Drīzulis, A. (Red.). *Latvijas PSR vēsture*. 1. sējums. Rīga: Zinātne, 1986.
69. Drobesh, W. Österreich-Ungarn als Besatzungsmacht am Balkan: die Militär-Gouvernements Serbien und Montenegro, 1916-1918. Im: Schwenk, L. (Hrsg.) *Als Kriegsgefangener durch Serbien, 1918-1919. Tagebuchaufzeichnungen*. Mohorjeva Hermagoras, 2016. S. 13-18.
70. Ducmane, K., Ozoliņa, A. *Naudas laiki Latvijā*. Rīga: Lauku Avīze, 2013.
71. Edelstein, D. Occupational hazards: Why military occupations succeed or fail. *International Security*, Vol. 29., No. 1, 2004. pp. 49-91.
72. Ekdahl, S. Tannenberg/Grunwald - Ein Politisches Symbol in Deutschland und Polen. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 22, No. 4, 1991. pp. 271-324.



73. Eley, G. *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850-2000*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
74. Engelstein, L. *Russia in Flames. War, Revolution, Civil War 1914-1921*. New York: Oxford University Press, 2018.
75. Faust, B. *Die deutsche Besatzung im Land des „Oberbefehlshaber Ost“ während des Ersten Weltkrieges*. München: GRIN Verlag, 2013.
76. Fesser, G. *Deutschland und der Erste Weltkrieg*. Köln: PapyRossa Verlag, 2014.
77. Fischer, F. Deutschland und der Ausbruch des Weltkrieges - In Erwartung des Blitzsieges. Im: Scheinder, W. (Hrsg.) *Erster Weltkrieg. Ursachen, Entstehung und Kriegsziele*. Köln, Berlin: Kiepenheuer & Witsch, 1969. S. 29-87.
78. Fischer, F. *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1977.
79. Fischer, F. Kontinuität des Irrtums: Zum Problem der deutschen Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg. *Historische Zeitschrift*, Bd. 191, H. 1, August, 1960. S. 83-100.
80. Fischer, F. *War of Illusions. German Policy from 1911 to 1914*. Toronto: W. W. Norton & Company, 1975.
81. Flamme, H.-P. *Die Rolle des Baltikums in den Expansionsplänen des deutschen Imperialismus während des I. Weltkrieges*. Staatsexamensarbeit, 1958.
82. Fleija, A. Pirmā pasaules kara invalīdi Latvijā (1914-1918). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XVI. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2015. 10. - 23. lpp
83. Fuller, W. *The Foe Within. Fantasies of Treason and the End of Imperial Russia*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2006.
84. Garleff, M. Loyalität in der Krise. Deutschabtlten während des Ersten Weltkrieges. In: Eisfeld, A., Herdt, V., Meissner, B. (Hrsg.) *Deutsche in Rußland und in der Sowjetunion 1914-1941*. Berlin: LIT Verlag, 2007. S. 27-39.
85. Gatrell, P. *A Whole Empire Walking. Refugees in Russia During World War I*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 1999.
86. Gatrell, P. Tsarist Russia at War: The View from Above, 1914–February 1917. *The Journal of Modern History*, Vol. 87, No. 3, pp. 668–700.
87. Gawlitta, S. Landwirte mit Pickelhaube? Deutsche Kolonisten im Spiegel kongresspolnischer Presse und Publizistik. In: Neutatz, D., Zimmermann, V. (Hrsg.) *Die Deutschen und das östliche Europa. Aspekte einer vielfältigen Beziehungsgeschichte*. Essen: Klartext Verlag, 2006. S. 117-130.
88. Geiss, I. *Das Deutsche Reich und der Erste Weltkrieg*. Wien: Carl Hanser Verlag, 1978.
89. Geiss, I. *Der Polnische Grenzstreifen 1914 - 1918. Ein Beitrag zur deutschen Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg. Historische Studien*, Heft 378. Lübeck, Hamburg: Matthiesen Verlag, 1960.
90. Ģermanis, U. *Oberst Vācietis und die lettischen Schützen im Weltkrieg und in der Oktoberrevolution*. Stockholm: Akademisk Avhandling, 1974.
91. Gierowska-Kałuża, J. Death-Agony and Birth Pangs: Inheritors of the Grand Duchy of Lithuania under German Occupation 1915 – 1918. *Central Europe*, Vol. 17, No. 2, 2019. pp. 110-125.
92. Gimžauskas, E. *Baltarusių veiksnyų moderniosios Lietuvos valstybės teritorijos formavimesi: etnopolitinis, politinis, geopolitinis aspektai (1915-1923 m.)*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Vilniaus universitete, 2001.
93. Gimžauskas, E. Vokietijos Pirmojo Pasaulinio karo tikslai rytuose: istorijos ir istoriografijos vingiai. *Lietuvos Istorijos Metraštis*. No. 2, 2014. pp. 125–153.
94. Gonda, I. *Verfall der Kaiserreiche in Mitteleuropa. Der Zweibund in den Letzten Kriegsjahren (1916-1918)*. Budapest: Akademiai Kiado, 1977.

95. Griffante, A. Displacement and Education: Some Observations on the Situation in Ober Ost, between 1914 and 1918. In: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Empires and Nationalisms in the Great War: Interactions in East-Central Europe*, XXXI. 2015. pp. 185-200.
96. Griffante, A. Making the Nation: Refugees, Indigent People, and Lithuanian Relief, 1914–1920. In: Balkelis, T., Dovuliute, V. (Eds.) *Population Displacement in Lithuania in the Twentieth Century. Experiences, Identities and Legacies*. Leiden, Boston: Brill, 2016. pp. 21-41.
97. Griffante, A. We and Homeland: German occupation, Lithuanian discourse and War Experience. In: Bürgschwentner, J. (Ed.) *Other Fronts, Other Wars?: First World War Studies on the Eve of the Centennial*. Leiden: Brill, 2014. pp. 237-258.
98. Grill, T. Pioneers of Germanness in the East"? Jewish-German, German, and Slavic Perceptions of East European Jewry during the First World War. In: Grill, T. (ed.) *Jews and Germans in Eastern Europe. Shared and Comparative Histories*. Volume 8 (New Perspectives on Modern Jewish History). Berlin: De Gruyter, 2018. pp. 125-159.
99. Grimm, C. *Jahre Deutscher Entscheidung im Baltikum*. Essen: Essener Verlagsanstalt, 1939.
100. Grosch, M. *Johan Victor Bredt. Konservative Politik zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus. Eine politische Biographie*. Berlin: Logos Verlag, 2014.
101. Groß, G. Im Schatten des Westens. Die deutsche Kriegsführung an der Ostfront bis Ende 1915. In: Groß, G. (Hrsg.) *Die vergessene Front. Der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*. Ferdinand Schöningh: Paderborn, München, Wien, Zürich, 2006. S. 49-64.
102. Gumz, J. Losing Control: The Norm of Occupation in Eastern Europe during the First World War. In: Böhler, J., Borodziej, W., Puttkamer, J. (Eds.) *Legacies of Violence: Eastern Europe's First World War*. München: Oldenburg Verlag, 2014. pp. 69-88.
103. Gumz, J. Norms of war and the Austro-Hungarian encounter with Serbia, 1914–1918. *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 97-110.
104. Guratzsch, D. *Macht durch Organisation. Die Grundlegung des Hugenberg'schen Presseimperiums*. Hamburg: Bertelsmann Universitätsverlag, 1974.
105. Haidens, Dž. *Pauls Šīmanis. Minoritāšu aizstāvis*. Rīga: Laika Grāmata, 2016.
106. Halperin, E., Bar-Tal, D., Sharvit, K., Rosler, N., Raviv, A. Socio-psychological implications for an occupying society: The case of Israel. *Journal of Peace Research*, Vol. 47, No. 1, 2010. pp. 59-70.
107. Hamlin, D. The fruits of occupation: Food and Germany's occupation of Romania in the First World War. *First World War Studies*. Vol. 4, No 1, 2013. pp. 81-95.
108. Häpke, R. *Die deutsche Verwaltung in Litauen 1915 bis 1918*. Berlin: Reichsdruckerei, 1921.
109. Hatlie, M. *Riga at War 1914-1919. War and Wartime Experience in a Multi-ethnic Metropolis*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2014.
110. Hatlie, M. Riga und der Erste Weltkrieg: Eine Exkursion. In: Tauber, J. (Hrsg.) *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa 1914-1921*. Lüneburg: Nordost-institut, 2009. S. 13-33.
111. Heores, P. Die Slawen. Perzeptionen des Kriegsgegners bei den Mittelmächten. Selbst- und Feindbild. In: Groß, G. (Hrsg.) *Die vergessene Front. Der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*. Ferdinand Schöningh: Paderborn, München, Wien, Zürich, 2006. S. 181-192.
112. Hiden, J. *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

113. Hiden, J., Salmon, P. *The Baltic Nations and Europe. Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century*. London, New York: Routledge, 2013.
114. Hiio, T. Okupācija: vēsture un vēstures uztvere Igaunijā. Grām.: Feldmanis, I. (red.) Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 26. sēj.: *Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures izpratne*. Starptautiskās konferences materiāli 2009. gada 27. – 28. oktobrī. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2010.
115. Hirschfeld, G. Der Erste Weltkrieg in der deutschen und internationalen Geschichtsschreibung. *Das Parlament. Aus Politik und Zeitgeschichte*, Nr. 29/30, 2004. S. 3 - 12.
116. Hirschfeld, M. *Sittengeschichte des Weltkrieges*. II band. Leipzig, Wien: Verlag für Sexualwissenschaft Schneider & Co, 1930.
117. Höbelt, L. "So wie wir haben nicht einmal die Japaner angegriffen". Österreich-Ungarns Nordfront 1914/15. Im: G. P. Groß (Hrsg.). *Die vergessene Front - der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2006. S. 87-119.
118. Höffken, G. *Zur Institutionalisierung und Entwicklung der Mittelschule in Preußen 1872 bis 1945, unter besonderer Berücksichtigung des Chemieunterrichts*. Dissertation zur Erlangung der Würde eines Doktors der Philosophie an der Humanwissenschaftlichen Fakultät der Universität Potsdam. 2006.
119. Holmes, T. M. Absolute Numbers: The Schlieffen Plan as a Critique of German Strategy in 1914. In: *War in History*, Vol. 21, No. 2, 2014. pp. 193-213.
120. Holquist, P. Violent Russia, Deadly Marxism? Russia in the Epoch of Violence, 1905–21. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Vol. 4, No. 3, 2003. pp. 627-652.
121. Holzbach, H. *Das "System Hugenberg". Die Organisation bürgerlicher Sammlungspolitik vor dem Aufstieg der NSDAP*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1981.
122. Horne, J., Kramer, A. German "Atrocities" and Franco-German Opinion, 1914: The Evidence of German Soldiers' Diaries. *The Journal of Modern History*, Vol. 66, No. 1, 1994. pp. 1-33.
123. Horne, J., Kramer, A. *German Atrocities, 1914. A History of Denial*. New Haven, London: Yale University Press, 2001.
124. Hubatsch, W. *Die Schutzgebiete des Deutschen Reiches 1884-1920*. Marburg, Lahn: Verlag J.G. Herder-Institut, 1984.
125. Hull, I. *A Scrap of Paper. Breaking and Making International Law during the Great War*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2014.
126. Hull, I. *Absolute Destruction. Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2005.
127. Ivanovs, A. Vēstures zinātne kā padomju politikas instruments: Historiogrāfijas konceptuālais līmenis. Grām.: *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sējums*. Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944. – 1959. gadā: politika un tās sekas. Starptautiskās konference materiāli. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003. 59. - 70. lpp.
128. Janßen, K. H. Alfred von Gossler und die Deutsche Verwaltung im Baltikum 1915/18. *Historische Zeitschrift*, Bd. 207, H. 1., August 1968. S. 42-54.
129. Janßen, K. H. Die Baltische okkupationspolitik des Deutschen Reiches. Im.: Hehn, J., Rimscha, H. Weiss, H. (Hrsg.). *Von den Baltischen provinzen zu den Baltischen staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917 – 1918*. Marburg: J. G. Herder Institut, 1971. S. 217-254.

130. Jaworska, S. Anti-Slavic imagery in German radical nationalist discourse at the turn of the twentieth century: a prelude to Nazi ideology? *Patterns of Prejudice*, Vol. 45, No. 5, 2011. p. 435-452.
131. Jēkabs, L. *Latvijas valsts dibināšana. Latvijas valsts tapšanas pirmais posms (līdz 18. novembrim 1918.)*. Rīga: V. Olava fonda sabiedrība, 1925.
132. Jēkabsons, Ē. Latvijas iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņas militāro un politisko procesu iespaidā 1914. - 1920. gadā – priekšstati un realitāte. Grām.: Jēkabsons, Ē. (Atb. red.) *Karš un sabiedrība Latvijā, 1914-1920*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021. 17. - 50. lpp.
133. Jēkabsons, Ē. Latvijas Neatkarības karš 1918. - 1920. gadā: Galveno militārpolitisko norišu atspoguļojums historiogrāfijā. Gram.: Bērziņš, J. (Red.) *Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010. 20. - 44. lpp.
134. Jēkabsons, E. Latvijas saimnieciskās dzīves norises (1914-1920). Grām.: Krūmiņš, G. (sast.) *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava, 2017. 65. - 101. lpp.
135. Jokums, K. Kā radās latvju strēlnieku bataljoni. Grām.: *Latvju strēlnieku vēsture*. 1. sējums, 1. daļa. Maskava: Prometejs, 1928. 23. – 65. lpp.
136. Jones, H. The German Empire. In: Gerwarth, R., Manela, E. (Eds.) *Empires at War: 1911-1923*. Oxford: Oxford University Press, 2014. pp. 52-72.
137. Jones, H. The Great War: How 1914-18 Changed the Relationships between War and Civilians. *The RUSI Journal*, Vol. 159, No. 4, 2014. pp. 84-91.
138. Jureit, U. *Das Ordnen von Räumen. Territorium und Lebensraum im 19. und 20. Jahrhundert*. Hamburg: Hamburger Edition, 2012.
139. Kaimiņš, J. *Latviešu strēlnieki cīņā par Oktobra revolūcijas uzvaru, 1917-1918*. Rīga: 1957.
140. Karlsons, G. Vācu iebrukums Kurzemē 1915. gada pavasarī. *Latviešu Strēlnieki*, Nr. 18, 1937. 1777. – 1808. lpp.
141. Karlsons, G. *Vācu iebrukums Kurzemē 1915. gada pavasarī*. Rīga: Latviešu Veco Strēlnieku biedrība, 1938.
142. Kasmach, L. Forgotten occupation: Germans and Belarusians in the lands of Ober Ost (1915-17). *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 54, No. 4, 2016. pp. 321-340.
143. Kauffman, J. *Elusive Alliance. The German Occupation of Poland in World War I*. Cambridge, London: Harvard University Press, 2015.
144. Kauffman, J. The Unquiet Eastern Front: New Work on the Great War. *Contemporary European History*, Vol. 26, No. 3, 2017. pp. 509-521.
145. Kezbers, I. Par baltvācu propagandu Zviedrijā (1914-1919). Grām.: Krupņikovs, P. (Sast.). *Vācija un Baltija*. Rīga: Avots, 1990. 95. - 98. lpp.
146. Kingsbury, C. M. *For Home and Country. World War I Propaganda on The Home Front*. Lincoln, London: University of Nebraska Press, 2010.
147. Kirsch, P. *Deutschbaltische Emigré-Organisationen und ihre Verflechtung mit der deutschen Lettlandpolitik und ihr Einfluss auf die Deutschbalten in Lettland (1918-1934)*. Magisterarbeit. Köln: Philosophische Fakultät der Universität zu Köln, 2013.
148. Kitchen, M. Hindenburg, Ludendorff and Romania. *The Slavonic and East European Review*, Vol. 54, No. 2., 1976. pp. 214-230.
149. Kitchen, M. *The Silent Dictatorship. The Politics of the German High Command under Hindenburg and Ludendorff, 1916-1918*. New York: Holmes & Meier Publishers, 1976.
150. Klare, K-A. *Imperium Ante Portas. Die Deutsche Expansion in Mittel- und Osteuropa zwischen Weltpolitik und Lebensraum (1914-1918)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020.

151. Klein, F. *Deutschland in Ersten Weltkrieg. November 1917 bis November 1918*. Berlin: Akademie Verlag, 1969.
152. Knežević, J. Gender and Occupation. In: Grayzel, S., Proctor, T. (Eds.) *Gender and the Great War*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2017. pp. 133-148.
153. Knigge, J. *Kontinuität deutscher Kriegsziele im Baltikum. Deutsche Baltikum-Politik 1918/19 und das Kontinuitätsproblem*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2003.
154. Koehl, R. L. A Prelude to Hitler's Greater Germany. *The American Historical Review*, Vol. 59., No. 1., October 1953. pp. 43 - 65.
155. Koszyk, K. *Deutsche Pressepolitik im Ersten Weltkrieg*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1968.
156. Kramer, A. Atrocities. In: Daniel, U., Gatrell, P., Janz, O. [a.o.]. *International Encyclopedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2014. Pieejams: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/atrocities> [Skatīts 09.09.2015]
157. Kramer, A. *Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
158. Kramer, A. From Great War to Fascist Warfare. In: Alonso, M., Kramer, A., Rodrigo, J. (Eds.) *Fascist Warfare, 1922–1945. Aggression, Occupation, Annihilation*. London: Palgrave Macmillan, 2019. pp. 25-50.
159. Krastiņš, J. (Red.). *Latviešu strēlnieku vēsture*. Rīga: Zinātne, 1970.
160. Krastiņš, J. *1905. gada revolūcija Latvijā*. Rīga: Zinātne, 1975.
161. Krīgere, I. Kara laika dzīve Latvijā – trīs dažādas dokumentālas liecības (1915 – 1917). *Latvijas Kara muzeja Gadagrāmata*, XII. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2011.
162. Krüger, D. *Nationalökonomien im wilhelmischen Deutschland*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1983.
163. Kruks, S. *Ārtelpas skulptūras semiotika, ekonomika un politika. Pieminekļu celtniecība un demontāža Latvijā, 1945-2010*. Rīga: Neputns, 2011.
164. Krupņikovs, P. *Lettland und die Letten im Spiegel deutscher und deutschbaltischer Publizistik, 1895-1950*. Hannover: Harro von Hirschheydt, 1989.
165. Krupņikovs, P. *Melu un patiesības palete*. Rīga: Zvaigzne, 1980.
166. Kuessner, D. *Landesbischof D. Alexander Bernewitz 1836-1935. Vom Baltikum nach Braunschweig*. Willi Rihn, Hans Dieter Rihn: Blomberg, 1985.
167. Kuldkepp, M. *Estonia Gravitates Towards Sweden: Nordic Identity and Activist Regionalism in World War I*. Tartu: Tartu University Press, 2014.
168. Kuldkepp, M. Rahvusliku enesemāramise läbi Saksamaa külge: eestlased anneksionistliku Saksa poliitika sihtmārgina 1918. aasta okupāciooni eel. Tõnu-Andrus Tannberg (ed.). *Esimene maailmasõda ja Eesti II*. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised. 2016, pp. 369-433.
169. Kuldkepp, M. Swedens Historical Mission and World War I. *Scandinavian Journal of History*, Vol. 39, No. 1, 2014. pp. 126-146.
170. Kusber, J. *The Experience of War and Occupation: The Baltic metropolis Riga during the First World War*. Latvijas Kara muzeja gadagrāmata, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 154. - 164. lpp.
171. Laak, D. *Über alles in der Welt. Deutscher Imperialismus im 19. und 20. Jahrhundert*. München: Verlag C.H.Beck, 2005.
172. Lapa, L. *Kaujinieki un mežabrāļi 1905. gada revolūcijā Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2018.
173. Lehnstaedt, S. Fluctuating between 'Utilisation' and Exploitation: Occupied East Central Europe during the First World War. In: Böhler, J., Borodziej, W., Puttkamer, J. (Eds.) *Legacies of Violence: Eastern Europe's First World War*. München: Oldenburg Verlag, 2014. pp. 89-112.

174. Leiserowitz, R. Population displacement in East Prussia during the First World War. In: Gatrell, P., Zhvanko, L. (Eds.) *Europe on the Move: The Great War and Its Refugees*. Manchester: Manchester University Press, 2017. pp. 23. - 44.
175. Lemke, H. *Allianz und Rivalität. Die Mittelmächte und Polen im Ersten Weltkrieg (Bis zur Februarrevolution)*. Berlin: Akademie Verlag, 1977.
176. Lenz, W. Baltische propaganda im Ersten Weltkrieg. Die Broschürenliteratur über die Ostseeprovinzen Rußlands. Im: Ezergailis, A., Pistohlkors, G. (Hrsg.) *Die Baltischen provinzen Russlands zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917*. Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1982. S. 187-204.
177. Lipp, A. *Meinungslenkung im Krieg. Kriegserfahrungen deutscher Soldaten und ihre Deutung 1914-1918*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003.
178. Liulevicius, V. G. Besatzung (Osten). In: Hirschfeld, G., Krumeich, G., Renz, I. (ed.). *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*. Paderborn: Schöningh, 2004.
179. Liulevicius, V. G. From Ober Ost to Ostland? In: Gross, G. P. (Ed.) *The Forgotten Front. The Eastern Theater of World War I, 1914-1915*. Kentucky: University Press of Kentucky, 2018. pp. 245-264.
180. Liulevicius, V. G. German military occupation and Culture on the Eastern front in World War I. In: Ingrao, C., Szabo, F. (eds.). *The Germans and East*. Purdue University Press, 2007. pp. 201-208.
181. Liulevicius, V. G. The Languages of Occupation: Vocabularies of German Rule in Eastern Europe in the World Wars. In: Nelson, R. L. (Ed.) *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East: 1850 Through the Present*. New York: Palgrave Macmillan, 2009. pp. 121-140.
182. Liulevicius, V. G. Von "Ober Ost" nach "Ostland"? In: Groß, G. P. (Hrsg.). *Die vergessene Front. Der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*. Paderbon, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2006. S. 295-310.
183. Liulevicius, V. G. *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity and German Occupation in World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
184. Liulevicius, V. *The German Myth of the East: 1800 to the Present*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
185. Lohr, E. The Russian Army and the Jews: Mass Deportation, Hostages and Violence during World War I. *The Russian Review*, Vol. 60, No. 3, 2001. pp. 404-419.
186. Mačiulis, D., Staliūnas, D. *Lithuanian Nationalism and the Vilnius Question, 1883-1940*. Marburg: Herder Institut, 2015.
187. Madley, B. From Africa to Auschwitz: How German South West Africa Incubated Ideas and Methods Adopted and Developed by the Nazis in Eastern Europe. *European History Quarterly*, Vol. 35, No. 3, 2005. pp. 429-464.
188. Mann, B. *Die Baltischen Länder in Der Deutschen Kriegszielpublizistik 1914-1918*. Tübingen: J.C.B. Mohr, 1965.
189. Manz, S. *Constructing a German Diaspora: The "Greater German Empire", 1871-1914*. London, New York: Routledge, 2014.
190. Mayerhofer, L. Making Friends and Foes: Occupiers and Occupied in First World War Romania, 1916-1918. In: Jones, H., O'Brien, J., Schmidt-Supprian, C. (Eds.) *The Untold War. New Perspectives in First World War Studies*. Leiden, Boston: Brill, 2008. pp. 121-137.
191. Meyer, H. C. *Mitteleuropa: In German Thought and Action 1815–1945*. New York: Springer, 2013.
192. Meyer, H. C. Rohrbach and His Osteuropa. *The Russian Review*, Vol. 2, No. 1, 1942. pp. 60 - 69.
193. Michael, J. Neutral Allies, or Immoral Pariahs? Scandinavian Neutrality, International Law, and Great Power Politics in World War I. In: DeVries, K., France, J., Neiberg,

- M., Schneid, F. (Eds.) *Small Nations and Colonial Peripheries in World War I*. History of Warfare, Volume 109. Leiden, Boston: Brill, 2016. pp. 92-106.
194. Mick, C. Kriegsalltag und nationale Mobilisierung: Lemberg im Ersten Weltkrieg. In: Tauber, J. (Hrsg.). *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa 1914-1921*. Lüneburg: Nordost-Institut, 2009. S. 58-82.
  195. Mombauer, A. Of war plans and war guilt: The debate surrounding the Schlieffen Plan. *Journal of Strategic Studies*, Vol. 28, No. 5, 2005. pp. 857-885.
  196. Nebelin, M. *Ludendorff. Diktator im Ersten Weltkrieg*. München: Siedler, 2010.
  197. Nelson, R. From Manitoba to the Memel: Max Sering, inner colonization and the German East. *Social History*, Vol. 35, No. 4. pp. 439-457.
  198. Nelson, R. A German on the Prairies: Max Sering and settler colonialism in Canada. *Settler Colonial Studies*, Vol. 5, No. 1. pp. 1-19.
  199. Nelson, R. *German Soldier Newspapers of the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
  200. Nelson, R. L. Utopias of Open Space: Forced Population Transfer Fantasies during the First World War. In: Böhler, J., Borodziej, W., Puttkamer, J. (Eds.) *Legacies of Violence: Eastern Europe's First World War*. München: Oldenburg Verlag, 2014. pp. 113-130.
  201. Nelson, R. The Archive for Inner Colonization, the German East and World War I. In: Robert Nelson (ed.) *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East. 1850 to present*. New York: Palgrave MacMillan. pp. 65-94.
  202. Nelson, R. 'Unsere Frage ist der Osten'. Representations of the Occupied East in German Soldier Newspapers, 1914-1918. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. Vol. 51, No. 4, 2002. pp. 500-528.
  203. Niedre, O. *Vidzemes un Kurzemes strādnieki Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1972.
  204. Nipperdey, T. *Deutsche geschichte 1866 – 1918*. Band II: Machstaat vor der Demokratie. München: Verlag C.H. Beck, 1992.
  205. Oltmer, J. *Migration und Politik in der Weimarer Republik*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.
  206. Oltmer, J. *Migration und Politik in der Weimarer Republik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.
  207. Oppelt, U. *Film und Propaganda im Ersten Weltkrieg. Propaganda als Medienrealität im Aktualitäten- und Dokumentarfilm*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2002.
  208. Otter, C. *Diet for a Large Planet: Industrial Britain, Food Systems, and World Ecology*. Chicago, London: University of Chicago Press, 2020.
  209. Paddock, T. R. E. *Creating the Russian Peril: Education, the Public Sphere, and National Identity in Imperial Germany, 1890-1914*. Rochester, New York: Camden House, 2010.
  210. Paegle, S. *Kā Latvijas valsts tapa*. Rīga: Autora izdevums, 1930.
  211. Painter, J. Regional Biopolitics. *Regional Studies*, July 2012. pp. 37-41.
  212. Peniķis, M. *Latvijas Atbrīvošanas kara vēsture*. 1. - 2. sēj. Rīga: Literatūra, 1938.
  213. Peniķis, M. *Pasaules karš 1914., 1915. un 1916. gadā, un Latviešu strēlnieku bataljonu-pulku cīņas. I. d.* Rīga: Armijas spiestuve, 1939.
  214. Peniķis, M. *Pasaules karš, 1914. - 1918.g. Austrumu frontē*. Rīga: Armijas spiestuve, 1929.
  215. Peschel, A. *Friedrich Neumanns und Max Webers "Mitteleuropa". Eine Betrachtung ihrer Konzeptionen im Kontext mit den "Ideen von 1914" und dem Alldeutschen Verband*. Dresden: TUDpress, 2005.
  216. Pistohlkors, G. *Deutsche geschichte im Osten Europas: Baltische länder*. 1. aufl. Berlin: Siedler Verlag, 1994.

217. Plakans, A. *The Latvians*. Stanford: Hoover Institution Press, 1995.
218. Pöhlmann, M. *Kriegsgeschichte und Geschichtspolitik: Der Erste Weltkrieg. Die amtliche deutsche Militärgeschichtsschreibung 1914-1956*. Paderbon, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2002.
219. Pöhlmann, M. Yesterday's Battles and Future War: The German Official Military History, 1918 - 1939. In: Chickering, R., Förster, S. (Eds.) *The Shadows of Total War: Europe, East Asia, and the United States, 1919-1939*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2007. pp. 223 - 238.
220. Pöhlmann, M. Yesterday's Battles and Future War: The German Official Military History, 1918 - 1939. In: Chickering, R., Förster, S. (Eds.) *The Shadows of Total War: Europe, East Asia, and the United States, 1919-1939*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2007. pp. 223-238.
221. Pommerin, R. *"Polen gegen uns eingenommen und stark jüdisch durchsetzt": König Friedrich August III. und die Kriegsziele Sachsens im Ersten Weltkrieg*. Potsdam: Militärgeschichtliches Forschungsamt, 2009.
222. Proctor, T. M. *Civilians in a World at War*. New York, London: New York University Press, 2010.
223. Regulski, C. *Die Reichskanzlerschaft von George Michaelis 1917. Deutschlands Entwicklung zur parlamentarisch-demokratischen Monarchie im Erstem Weltkrieg*. Marburg: Tectum Verlag, 2003.
224. Regulski, C. *Die Reichskanzlerschaft von George Michaelis 1917. Deutschlands Entwicklung zur parlamentarisch-demokratischen Monarchie im Erstem Weltkrieg*. Marburg: Tectum Verlag, 2003.
225. Richter, K. "Seit einer Woche brennen Sumpf und Wälder". Der Krieg in den Gouvernements Suwalki, Kovno und Kurland in der Erfahrung der Zivilbevölkerung 1915/16. In: Grinberg, D., Snopko, J., Zackiewicz, G. (Ed.) *Wielka Wojna Poza Linią Frontu*. Białystok: Wydawnictwo PRYMAT, 2013. S. 117-131.
226. Richter, K. 'Go with the hare's ticket': mobility and territorial policies in Ober Ost (1915–1918). *First World War Studies*, Vol. 6, No. 2, 2015. pp. 151-170.
227. Richter, K. *Fragmentation in East Central Europe. Poland the Baltics, 1915-1929*. Oxford: Oxford University Press, 2020.
228. Rimscha, H. Adolf von Harnack, Theodor Schiemann und Karl Dehio in ihren Bemühungen um eine deutsche Universität Dorpat. In: Hehn, R. von., Kenez, C. J. (Hrsg.) *Reval und die Baltischen Länder*. Festschrift für Hellmuth Weiss zum 80. Geburtstag. Marburg, Lahn: J. G. Herder-Institut, 1980. S. 55-74.
229. Ritschl, A. The pity of peace: Germany's economy at war, 1914–1918 and beyond. In: Broadberry, S., Harrison, M. (Eds.). *The Economics of World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 41–76.
230. Ronis, I. Latvijas valsts izveidošanās vēsturiskie priekšnoteikumi. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 3, 1993. 75. - 87. lpp.
231. Salmiņš, A. *Vācu imperiālisma kolonizācijas plānu neveiksme Latvijā Lielās Oktobra Sociālistiskās Revolūcijas uzvaras rezultātā*. Disertācija vēstures zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Rīga, 1952.
232. Sammartino, A. *The Impossible border: Germany and the East*. New York: Cornell University Press, 2010.
233. Sanborn, J. A. *Imperial Apocalypse. The Great War and the Destruction of the Russian Empire*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
234. Sanborn, J. A. Military Occupation and Social Unrest: Daily Life in Russian Poland at the Start of World War I. In: Alexopoulos, G., Hessler, J., Tomoff, K. (Eds.). *Writing in the Stalin Era. Sheila Fitzpatrick and Soviet Historiography*. New York: Palgrave Macmillan, 2011. pp. 43-58.



235. Sanborn, J. A. Russian Empire. In: Daniel, U., Gatrell, P., Janz, O. [a.o.]. *International Encyclopedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2014. Pieejams: [https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/russian\\_empire](https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/russian_empire) [Skatīts 20.09.2015].
236. Schaepdrijver, S. De. Debruyne, E. Sursum Corda: The underground press in occupied Belgium, 1914-1918. *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 23-38.
237. Schaepdrijver, S. De. *Gabrielle Petit: The Death and Life of a Female Spy in the First World War*. London, New York: Bloomsbury, 2015.
238. Schaepdrijver, S. De. Military occupation, political imaginations, and the First World War. In: *First World War Studies*. Vol. 4, No 1, 2013. pp. 1-5.
239. Schaepdrijver, S. De. Populations under occupation. In: Winter, J. (Ed.) *The Cambridge History of the First World War*. Volume III. Civil Society. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2014. pp. 242-256.
240. Scheer, T. A Reason to Break the Hague Convention? The Habsburg Occupation Policy toward Balkan Muslims during World War I. In: Ahmad, F., Yavuz, H. (Eds.) *War and Collapse: World War I and the Ottoman State*. Salt Lake City: The University of Utah Press, 2016. pp. 1008-1023.
241. Scheer, T. The Perfect Opportunity to Shape National Symbols? Austro-Hungarian Occupation Regimes during the First World War in the Adriatic and the Balkans. *Acta Histriae*, Vol. 22, No. 3, 2014. pp. 677-694.
242. Schlögel, K. Von der Vergeblichkeit eines Professorenlebens: Otto Hoetzsch und die deutsche Rußlandkunde. *Osteuropa: Traditionen, Brüche, Perspektiven*. Vol. 55, No. 12, 2005. S. 5-28.
243. Schulz, R. *Der Deutsche Bauer im Baltikum*. Berlin: Volk und Reich Verlag, 1938.
244. Schwabe, K. Ursprung und Verbreitung des alldeutschen Annexionismus in der deutschen Professorenschaft im Ersten Weltkrieg. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 14. Jahrg., Heft 2, 1966. S. 105-138.
245. Scianna, B. M. A predisposition to brutality? German practices against civilians and francs-tireurs during the Franco-Prussian war 1870–1871 and their relevance for the German ‘military Sonderweg’ debate. *Small Wars and Insurgencies*, Vol. 30, No. 4/5, 2019. pp. 968-993.
246. Scianna, B. M. A predisposition to brutality? German practices against civilians and francs-tireurs during the Franco-Prussian war 1870–1871 and their relevance for the German ‘military Sonderweg’ debate. *Small Wars and Insurgencies*, Vol. 30, No. 4/5, 2019. pp. 968-993.
247. Shannon, B. T. *Cultural Consensus, Political Conflict: The Problem of Unity among German Intellectuals during World War I*. MA thesis submitted to the University of Tennessee, 2006.
248. Šilde, Ā. *Latvijas vēsture 1914 – 1940*. Stokholma: Daugava, 1976.
249. Šilde, Ā. *Pirmā Republika: Esejas par Latvijas valsti*. Bruklina: Grāmatu Draugs, 1982.
250. Šiliņš, J. Pirmā pasaules kara nozīme Latvijas valsts tapšanas procesā. Grām.: *Varas Latvijā. No Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019. 408. - 497. lpp.
251. Sīpols, V. *Ārvalstu intervencija Latvijā un tās aizkulises 1918 – 1920*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1957.
252. Skulweit, B. Die landwirtschaftlichen Verhältnisse Kurlands, Benno Marquart. *Weltwirtschaftliches Archiv*, Bd. 11, 1917. S. 352-356.
253. Šmidra, Dz. *Latvijas boļševiku cīņa pret vācu okupantiem un amerikāņu-angļu imperiālistiem 1918. gadā*. Disertācija vēstures zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 1953.

254. Šmite, E. Rīgas pilsētas mākslas muzeja tapšana un muzeja darbības pirmais posms Vilhelma Neimaņa (1849 - 1919) vadībā. Grām.: Šmite, E. (sast.). *Latvijas mākslas vēstures epizodes, 18. gs. beigas – 20. gs. sākums*. Muzeja raksti, Nr. 3. Rīga: Latvijas Nacionālais mākslas muzejs, 2011. 131. - 153. lpp.
255. Soutou, G. H. Die Kriegsziele des Deutschen Reiches, Frankreichs und Großbritanniens und der Vereinigten Staaten während des Ersten Weltkriegs: Ein Vergleich. In: Michalka, W. (Ed.) *Der Erste Weltkrieg. Wirkung, Wahrnehmung, Analyse*. München, Zürich: Piper Verlag GmbH, 1994. S. 28-53.
256. Spekke, A. *Latvijas vēsture*. Rīga: Jumava, 2003.
257. Spreslis, A. *Latviešu sarkangvardi cīņā par padomju varu 1917.-1918. gadā*. Rīga: Zinātne, 1987.
258. Sprugaine, V., Zelče, V. *Marginālās jeb 1376. fonds*. Vēstures Avoti IV. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2005.
259. Stevenson, D. The failure of peace by negotiation in 1917. *The Historical Journal*, No. 34, Vol. 1, 1991. pp. 65-86.
260. Stirk, P. *The Politics of Military Occupation*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009.
261. Stone, N. *The Eastern front 1914 – 1917*. London: Penguin books, 1998.
262. Stopinski, S. *Das Baltikum im Patt der Mächte. Zur Entstehung Estlands, Lettlands und Litauens im Gefolge des Ersten Weltkriegs*. Berlin: Berlin Verlag, 1997.
263. Stossun, H. Geschichte des deutschen Schulwesens in Litauen. *Annaberger Annalen*, Nr. 9., 2001. S. 7-170.
264. Stranga, A. *Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts-1945. gads*. Rīga: LU žurnāla "Latvijas vēsture" fonds, 2008.
265. Stranga, A. Pirmais pasaules karš. Dažas vēstures lappuses. *Latvijas Vēsture*. Jaunie un Jaunākie laiki, Nr. 1 (65), 2007. 105. - 108. lpp.
266. Strazhas, A. *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost 1915-1917*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993.
267. Strazhas, A. Die Tätigkeit des Dezernats für Jüdische Angelegenheiten in der "Deutschen Militärverwaltung Ober Ost". In: Ezergailis, A., Pistohlkors, G. (Hrsg.) *Die Baltischen provinzen Russlands zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917*. Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1982. 315. - 329. lpp.
268. Strazhas, A. The Land Oberost and its Place in Germany's Ostpolitik 1915-1918. In: Vardys, S. V., Misiunas, R. J. (ed.) *The Baltic States in Peace and War, 1917 – 1945*. London: Pennsylvania State University Press, 1978. pp. 43-62.
269. Strods, H. *Latvijas lauksaimniecības vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1992.
270. Stupperich-Potsdam, R. Siedlungspläne im Gebiet des Oberbefehlshabers Ost (Militärverwaltung Litauen und Kurland) während des Weltkrieges. *Jomsburg. Völker und Staaten im Osten und Norden Europas*, Jahrgang 5, 1941. S. 348 - 367.
271. Stürmer, M. *Das ruhelose Reich. Deutschland 1866 – 1918*. Berlin: Wolf Jobst Siedler Verlag, 1994.
272. Taube, A. von. Die Baltisch-Deutsche Führungsschicht und die Loslösung Livlands und Estlands von Russland (1916-1918). In.: Hehn, J., Rimscha, H. Weiss, H. (Hrsg.). *Von den Baltischen provinzen zu den Baltischen staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917 – 1918*. Marburg: J. G. Herder Institut, 1971. S. 97-216.
273. Taube, V. Das Auswärtige Amt und die estnische Frage 1917/1918. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. 17, H. 4, Dezember 1969. S. 542-580.
274. Tauber, J. The View from the Top: German Soldiers and Lithuania in the Two World Wars. In: Housden, M., Smith, D. J. (Eds.) *Forgotten Pages in Baltic History. Diversity and Inclusion*. Amsterdam, New York: 2011. pp. 211-217.

275. Tauber, J. The Wild East: German Impressions of Lithuania, 1915 to 1918. In: Safronovas, V., Laurinavičius, Č. (Eds.) *Empires and Nationalisms in the Great War: Interactions in East-Central Europe Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, XXXI, 2015. pp. 171-184.
276. Thiel, J. Between recruitment and forced labour: The radicalization of German labour policy in occupied Belgium and northern France. *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 39-50.
277. Thiemeyer, G. Der Erste Weltkrieg. Ein Forschungsbericht. *Archiv für Sozialgeschichte*, Nr. 47, 2007. S. 683 - 694.
278. Thompson, W. C. *The September Program: Reflections and Evidence. Central European History*, Vol. 11, No. 4, 1978. pp. 348-354.
279. Tobien, A. *Die Livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und Russischen Nationalismus*. Berlin: Verlag von Walter de Gruyter & Co, 1930.
280. Tomaševskis, J. Latviešu strēlnieki starp Februāra revolūciju un Oktobra apvērsumu: Nacionālais faktors. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1, 2013. 72. - 101. lpp.
281. Tomaševskis, J. *Neatkarības čuksti: Latviešu Pagaidu Nacionālās padomes vēsture*. Rīga: Jumava, 2017.
282. Tu, Tzu-hsin. *Die Deutsche Ostsiedlung als Ideologie bis zum Ende des Ersten Weltkriegs*. Dissertation. Kassel: Kassel University Press, 2009.
283. Unfug, D. A. *German policy in the Baltic States, 1918 – 1919*. A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University. Yale, 1960.
284. Ungern-Sternberg, J. Political views of Baltic German intellectuals living in Germany about World War I in the East. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata XV*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 184. - 193. lpp.
285. Ungern-Sternberg, J. von. Die Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen. The declaration of independence of Livonia and Estonia by their knightly orders in Stockholm (1918, January 28) in its historical context. Grām.: Ciganovs, J. (Sast.) *Nacionālo valstu veidošanās Baltijas reģionā un Austrumeiropā 1917.-1918. gadā*. Starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2018. 21. - 34. lpp.
286. Urban, M. The Pan-German League at the End of the 19th Century. *Prague Papers on the History of International Relations*, No. 1, 2016. pp. 60-71.
287. Vagts, A. Military Command and Military Government. *Political Science Quarterly*, Vol. 59, No. 2, 1944. pp. 248-263.
288. Vanovska, I., Zvīdriņš, P. Latvieši: *Statistiski demogrāfisks portretējums*. Rīga: Zinātne, 1992.
289. Vāveris, G. Sabiedrība un alkohols Vidzemes guberņā Pirmā pasaules kara laikā, 1914.-1916. gads: ieskats Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos. Grām.: Pētersone, V. (Red.) *Vēstures lūzumpunkti un robežšķirtnes arhīvu dokumentos*. Latvijas Valsts Vēstures arhīva zinātniskie lasījumi IV. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2018. 77. - 106. lpp.
290. Vermeiren, J. *The First World War and German National Identity: The Dual Alliance at War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
291. Vermeiren, J. The Tannenberg myth in history and literature, 1914–1945. *European Review of History: Revue Européenne D'histoire*, No. 25 (5), 2018. pp. 778 - 802.
292. Vitkus, H. The Shift in the Lithuanian approach towards the Russian Army, 1914-1915. In.: Safronovas, V. (Ed.). *The Great War in Lithuania and the Lithuanians in the Great War: Experiences and Memories*. Acta Historica Universitatis Klaipedensis, XXXIV. Klaipėda: Institute of the Baltic Region History and Archeology, Klaipėda University, 2017. pp. 35-60.
293. Wächter, J. *Naturschutz in den deutschen Kolonien in Afrika (1884-1918)*. Münster: LIT Verlag, 2008.

294. Watson, A. "Unheard-of Brutality": Russian Atrocities against Civilians in East Prussia, 1914 – 1915. *The Journal of Modern History*, Vol. 86, No. 4, 2015. pp. 780-825.
295. Weber, H. *Ludendorff und die Monopole. Deutsche Kriegspolitik 1916-1918*. Berlin: Akademie Verlag, 1966.
296. Weber, H. *Ludendorff und die Monopole. Deutsche Kriegspolitik 1916-1918*. Berlin: Akademie Verlag, 1966.
297. Weeks, T. Vilnius in World War I, 1914 – 1920. In: Tauber, J. (Hrsg.) *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa 1914-1921*. Lüneburg: Nordost-institut, 2009. S. 34-57.
298. Westerhoff, C. 'A kind of Siberia': German labour and occupation policies in Poland and Lithuania during the First World War. *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 51-63.
299. Westerhoff, C. Deutsche Arbeitskräftepolitik in den besetzten Ostgebieten. In: Tauber, J. (Hrsg.) *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa 1914-1921*. Lüneburg: Nordost-Institut, 2009. S. 83-105.
300. Westerhoff, C. *Zwangsarbeit im Ersten Weltkrieg: deutsche Arbeitskräftepolitik im besetzten Polen und Litauen, 1914-1918*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2012.
301. Wiens, G. *In the Service of Kaiser and King: State Sovereignty, Nation-Building, and the German Army, 1866-1918*. A thesis submitted in conformity with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Toronto: University of Toronto, 2019.
302. Zariņš, K. Civiliedzīvotāju stāvoklis vācu okupētajā Kurzemes guberņā: Liepājas piemērs (1915 - 1917). *Latvijas Vēsture*. Nr. 1/2 (92/93), 2014. 50. - 61. lpp.
303. Zariņš, K. Das Land Ober Ost. Saksa okupatsioonipoliitika Kuramaal I maailmasõja ajal (1915–1917). *Eesti Sõjaajaloo Aastaraamat*, No. 5 (11), 2015. l. 96. - 118.
304. Zariņš, K. Dzīve okupācijā. Vācijas militārā pārvalde Latvijā 1915. – 1918. gadā. Grām.: Jēkabsons, Ē. (Atb. red.) *Karš un sabiedrība Latvijā, 1914 – 1920*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021. 128. – 182. lpp.
305. Zariņš, K. Kultūra un izglītība vācu okupētajā Kurzemē un Zemgalē (1915-1917). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 89. - 103. lpp.
306. Zariņš, K. Latviešu spiegi vācu dienestā 1915. gada augustā – 1916. gada jūlijā. *Latvijas Kara muzeja Gadagrāmata XIII*, 2012., 142. - 151. lpp.
307. Zariņš, K. *Vācu okupācijas režīms Kurzemes guberņā (1915-1917): militārā pārvalde un civiliedzīvotāji*. Rīga: Drukātava, 2014.
308. Zelče, V. Skice vēstures zīmējumam: Sievietes un Pirmais pasaules karš. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 4, 2002. 28. - 46. lpp.
309. Zemīte, L. Ieskats dažās Pirmā pasaules kara pētniecības attīstības tendencēs un problēmās Eiropas historiogrāfijā. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014., 233. - 239. lpp.
310. Zemīte, L. *Rietumu pasaules modernajos laikos: Vēstures problēmas*. Rīga: las.ām, 2019.
311. Zuckerman, L. *The Rape of Belgium. The Untold Story of World War I*. New York: New York University Press, 2004.
312. Баринов, И. "Земля будущего" и "неосвоенная целина": Белоруссия на немецкой ментальной карте, 1914-1944. *Civitas et Lex*, No. 1, 2018. С. 47-62.
313. Лейт, А. *Агрессия империалистических держав в Латвии*. Рига: Латгиз, 1952.

## 2.2. Publicistika

1. "Kurzemes Zemes padome" 21. septembrī 1917. gadā. *Zemkopis*, Nr. 39, 28.09.1917.
2. "Kurzemes Zemes padome" 21.sept.1917.g. *Latvis*, Nr. 1782, 21.09.1927.

3. Āronu, M. *Frīdrihs Veinbergs savā mūža darbā un savās idejās*. Rīga: Rīgas Latviešu biedrība, 1932.
4. Keudell, W. von. Die Mission des Baron Manteuffel-Capsehden in Deutschland im Herbst 1915. In: *Dr. Baron Georg von Manteuffel-Szoega. Festgabe zur seinem 70. Geburtstag am 7. März 1959*. Lüneburg, 1959. S. 2-5.
5. Kurzemes skolu attīstība vācu okupācijas laikā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 5., 1.05.1921.
6. Saldus 1919. gadā. *Padomju Zeme*, Nr. 154, 28.12.1968.
7. Zālīte, P. *Vācu varas pastari Latvijā*. Rīga: A. Raņķa grāmatu tirgotava, 1925.

### 2.3. Uzziņu literatūra

1. Cron, H. *Imperial German Army 1914-18. Organization, Structure, Orders-of-Battle*. Solihull: Helion & Company, 2006.
2. Facius, F., Granier, G., Henke, J., Oldenhage, K. *Das Bundesarchiv und seine Bestände*. Boppard: Oldenbourg Verlag, 1977.
3. Haunfelder, B. *Die Konservativen Abgeordneten des Deutschen Reichstags 1871-1918: Ein Biographisches Handbuch*. Münster: Aschendorff Verlag, 2010.
4. Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V. (Sast.) *Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās, 1919-1945*. Rīga: Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 2007.
5. Schlau, K.-O. *Ratslinie der Stadt Mitau in Kurland 1573-1918*. Hamburg: Deutsch-Baltische Genealogische Gesellschaft, Berndt R. v. Pantzer, 2002.
6. Tucker, S. C. (Ed.) *The Encyclopedia of World War I: A Political, Social, and Military History*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2005.

### 2.4. Statistikas materiāli

1. Skujenieks, M. *Latvijas statistikas atlases*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1938.

### 2.4. Dailliteratūra

1. Plaudis, J. *Ieslēgtie*. Rīga: Valters un Rapa, 1939.

### 2.5. Tiešsaistes resursi

1. 1907. gada Hāgas konvencija par kara likumiem, § 42. – 56. Pieejams: [http://avalon.law.yale.edu/20th\\_century/hague04.asp#art42](http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#art42) [Skatīts 04.09.2019]
2. Datenbank der deutschen Parlamentsabgeordneten. Pieejams: <https://www.reichstag-abgeordnetendatenbank.de/select.html?pnd=133813169> [skatīts 07.01.2021]
3. Denacionalizācija. Vārdnīca "Tēzauris". Pieejams: <https://tezaurs.lv/denacionaliz%C4%81cija> [skatīts 24.05.2021]

## PERSONU RĀDĪTĀJS

- Aizsilnieks**, Arnolds (1898 – 1982) – tautsaimnieks, vēsturnieks. 31, 32
- Althauzens**, Ernsts (*Ernst Althausen*, 1862 – 1946) – mācītājs, Vācu repatriantu aprūpes biedrības dibinātājs. 181, 214
- Altmans** (*Altmann*) – Vācijas armijas majors, Prūsijas Izglītības ministrijas padomnieks. 161-163
- Aļeksejevs**, Mihails (*Михаил Алексеев*, 1857 – 1918) – Krievijas impērijas armijas Ziemeļrietumu frontes virspavēlnieks. 60
- Andersons**, Edgars (1920 – 1989) – vēsturnieks. 31-32, 237, 241
- Ante**, Kristīne – vēsturniece. 172
- Aspazija** (Elza Pliekšāne, 1865 – 1943) – literāte. 203
- Balkelis**, Tomas (*Tomas Balkelis*) – vēsturnieks. 37
- Bartenverfers**, Gustavs fon (*Gustav von Bartenwerffer*, 1872 – 1947) – Vācijas armijas pulkvedis. 196, 238-239
- Baumanis**, Johans Heinrihs (*Johann Heinrich Baumann*, 1753 – 1832) – mākslinieks. 176
- Bādens**, Maksis fon (*Max von Baden*, 1867 – 1929) – Vācijas impērijas kanclers. 156
- Bāzlers**, Verners (*Werner Basler*) – vēsturnieks. 32
- Bergengrīns**, Pauls Emīls (*Paul Emil Bergengruen*, 1861 – 1945) – ārsts. 174
- Bernevics**, Aleksandrs Hanss (*Alexander Hans Bernewitz*, 1863 – 1935) – mācītājs, Kurzemes ģenerālsuperintendents. 31, 94, 96, 146, 159, 167, 168, 171, 172, 186, 201, 204, 205, 237, 240
- Bernhards III** (*Bernhard III. Friedrich Wilhelm Albrecht Georg*, 1851 – 1928) – Saksijas-Meiningenes hercogs. 223
- Bernhards**, Ludvigs (*Ludwig Bernhard*, 1875 – 1935) – profesors, ekonomists, padomnieks Vācijas armijas ģenerālštābā. 207, 208, 213
- Bertkauss**, Frīdrihs (*Friedrich Bertkau*, 1876 – 1956) – *Ober Ost* Preses nodaļas vadītājs. 86, 173, 196
- Beselers**, Hans Hartvigs fon (*Hans von Beseler*, 1850 – 1921) – Varšavas ģenerālgubernas gubernators. 74, 75, 227
- Betmans-Holvegs**, Teobalds fon (*Theobald von Bethmann Hollweg*, 1856 – 1921) – Vācijas impērijas kanclers. 24, 45, 64-69, 71-73, 99, 187-190, 191-194, 196
- Bēms**, Maksimilians Hildeberts (*Maximilian Hildebert Boehm*, 1891 – 1968) – publicists, etnisko jautājumu speciālists. 203
- Bērziņš**, Andrejs (1875 – 1941) – politiķis, Kurzemes Zemes padomes loceklis. 25, 202, 203, 205, 225, 239, 242

**Bērziņš**, Valdis – vēsturnieks. 33

**Birks**, Aleksandrs (1869 – 1945) – advokāts, Kurzemes Zemes sapulces loceklis. 25, 225, 226

**Bilands**, Kārlis – Kabiles pagasta vecākais. 240

**Blēze**, Makss fon (*Max von Blease*, 1860 – 1944) – Kurzemes Kredītbiedrības taksators, agronomis. 183

**Brandenšteins**, H. fon (*H. von Brandenstein*) – Vācijas impērijas armijas pulkvedis-leitnants, *Ober Ost* virskvartīrmeistars. 118, 196, 206, 211

**Brants**, Rolfs (*Rolf Brandt*, 1886 – 1953) – žurnālists, rakstnieks. 92

**Bratke**, fon (*von Bradke*) – advokāts, *Ober Ost* Juridiskās nodaļas darbinieks. 130

**Brevern**, Karls fon (*Karl von Brevern*, 1880 – 1943) – Vācbaltiešu politiķis, muižnieks. 239

**Brēdrihs**, Immo (*Immo Broedrich*, 1908 – 1942) – jurists. 28

**Brēdrihs**, Roberts (*Robert Broedrich*, 1869–1945) – vācbaltiešu muižnieks, Kurzemes militārās pārvaldes Kuldīgas apriņķa priekšnieks. 72, 94, 104, 128, 176, 211

**Brēdrihs**, Silvio (*Silvio Broedrich-Kurmahlen*, 1870 – 1952) – vācbaltiešu publicists, muižnieks, zemes kolonizācijas jautājumu speciālists. 21, 33, 51, 52, 69-73, 94, 95, 104, 105, 146, 175-178, 186, 196, 207-211, 213, 214, 223

**Brinkens**, Anatols fon den (*Anatol von den Brincken*, 1864 – 1933) – vācbaltiešu muižnieks, Kurzemes militārās pārvaldes Talsu apriņķa pārvaldes priekšnieks. 105, 176, 211

**Brinkena**, Ģertrūde fon den (*Gertrud von den Brincken*, 1892-1982) – vācbaltiete, Tukuma iedzīvotāja. 26, 143

**Brets**, Johans Viktors (*Johann Viktor Bredt*, 1879 – 1940) – jurists. 229, 230

**Brokhūzens**, Hanss Joahims fon (*Hans Joachim von Brockhusen*, 1869 – 1928) – Vācijas impērijas armijas virsnieks, Austrumu frontes virspavēlnieka adjutants, *Ober Ost* Politiskās nodaļas vadītājs. 24, 25, 75, 80, 81, 82, 96, 100, 106

**Buhfinks**, Ernsts (*Ernst Buchfinck*) – Pulkvedis-leitnants, Rīgas guberņas štāba priekšnieks. 227, 228

**Buholcs**, Verners fon (*Werner von Buchholz*) – Zūras muižnieks. 146

**Burbe**, Anna – Ventspils iedzīvotāja. 154

**Buševics**, Ansis (1878 – 1942) – politiķis. 114

**Cimmermans**, Artūrs (*Arthur Zimmermann*, 1864 – 1940) – Vācijas ārlietu ministrijas apakšsekretārs, ārlietu ministrs. 75, 190, 191, 196

**Cuhēne**, Teodors (*Theodor Zuhöne*, 1877 – 1952) – Vācijas armijas ārsts. 26, 155

**Cveigs**, Arnolds (*Arnold Zweig*, 1887 – 1968) – rakstnieks. 82

**Čanka**, Dora – Talsu apriņķa iedzīvotāja. 154

**Čanka**, Jānis – Talsu apriņķa iedzīvotājs. 154

**Černins**, Otokārs (*Ottokar Czernin*, 1872 – 1932) – Austroungārijas ārlietu ministrs. 187, 190

**Dandls**, Oto fon (*Otto von Dandl*, 1868 – 1942) – Bavārijas karalistes Ministru prezidents. 222, 233

**Dārziņš**, Egons (1894 – 1966) – ārsts. 115

**Deiviss**, Stefans (*Steffan Daivies*) – vēsturnieks, literatūrzinātnieks. 169

**Delbruks**, Klemenss fon (*Clemens von Delbrück*, 1856 – 1921) – politiķis, Prūsijas valsts vicekanclers un iekšlietu ministrs. 65

**Demms**, Eberhards (*Eberhard Demm*) – vēsturnieks. 35, 48

**Dīringers**, Adalberts (*Adalbert Düringer*, 1855 – 1924) – Bādenes lielhercogistes ārlietu un tieslietu ministrs. 222

**Dīrings** (*Düring*) – Kurzemes militārās pārvaldes apriņķa skolu inspektors, Vācijas armijas kapteinis. 163

**Drīzulis**, Aleksandrs (1920 – 2006) – vēsturnieks. 33

**Dunķelis**, Krišs – Rojas iedzīvotājs. 127

**Edelberga**, Cipora (Tatjana Barbakofa (*Tatjana Barbakoff*), 1899 – 1944) – dejotāja. 105

**Eilenbergs**, Herberts (*Herbert Eulenberg*, 1876 – 1949) – dzejnieks. 92

**Erbergers**, Matias (*Matthias Erzberger*, 1875 – 1921) – politiķis. 66, 189, 195, 198, 218

**Etingens**, Ērihs fon (*Erich von Oettingen*, 1862 – 1928) – vācbaltiešu muižnieks. 228

**Fagts**, Alfrēds (*Alfred Vagts*, 1892 – 1986) – Vācijas 8. armijas leitnants. 25, 112

**Falkenhains**, Ērihs fon (*Erich von Falkenhayn*, 1861 – 1922) – Vācijas impērijas armijas ģenerālštāba priekšnieks no 1914. gada septembra līdz 1916. gada augustam. 24, 25, 54, 64, 70-72

**Falkenhauzens**, Frīdrihs fon (*Friedrich von Falkenhause*n, 1869 – 1946) – jurists, *Ober Ost* štāba civilo jautājumu pārvaldes priekšnieks. 229, 235, 236, 238, 239

**Feihtners**, Francis Ādams (*Franz Adam Veichtner*, 1741 – 1822) – Kurzemes un Zemgales hercogistes galma kapelmeistars. 175

**Ferdinands**, Francis (*Franz Ferdinand von Österreich-Este*, 1863 – 1914) – erhercogs, Austroungārijas troņmantinieks. 52

**Fēlings**, Emīls Ferdinands (*Emil Ferdinand Fehling*, 1847 – 1927) – Lībekas pilsētas galva. 205

**Fictūms fon Ekštāts**, Kristofs (*Christoph Graf Vitzthum von Eckstädt*, 1863 – 1944) – Saksijas karalistes ārlietu ministrs. 222

**Filzeks**, Karls Mozers fon (*Carl Moser von Filseck*, 1869 – 1949) – Virtembergas karalistes sūtnis Bavārijā. 223

**Fišers**, Fricis (*Fritz Fischer*, 1908 – 1999) – vēsturnieks. 29, 31, 32, 34, 47, 65, 192



**Flamme**, Hans Pēteris (*Hans-Peter Flamme*) – vēsturnieks. 32

**Fleišers**, Magnuss (*Magnus Fleischer*, 1856 – 1933) – Cand.hist., Tukuma evaņģēliskās draudzes mācītājs. 15

**Folks**, Adalberts (*Adalbert Volck*, 1868 – 1944) – jurists, *Ostland GmbH* pārstāvis. 164, 174, 183, 209

**Frīdrihs Augusts III** (*Friedrich August III*, 1865 – 1932) – Saksijas karalis. 221, 222

**Frīdrihs**, Prūsijas princis (*Friedrich Wilhelm Prinz von Preußen*, 1880 – 1925) – Vilhelma II brālēns. 176

**Fuko**, Mišels (*Michel Foucault*, 1926 – 1984) – filozofs. 150

**Gails**, Vilhelms fon (*Wilhelm von Gayl*, 1879 – 1945) – *Ober Ost* Politiskās nodaļas vadītājs. 24, 25, 79, 80, 81, 83, 112, 165, 180, 188-190, 192, 193, 196, 211, 215, 218, 219, 225, 227, 229, 230, 235, 248

**Ganze**, Georgs (*Georg Ganse*) – Prūsijas karaliskās noņemšanas komisijas prezidents. 208, 213

**Geiss**, Imanuels (*Immanuel Geiss*, 1931 – 2012) – vēsturnieks. 30

**Goslers**, Alfrēds fon (*Alfred von Gofler*, 1867 – 1946) – Jurists, Reihstāga deputāts, rezerves majors, Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieks. 13-15, 17-21, 23, 25, 26, 29, 31, 72, 76, 77, 80, 86, 89, 91, 94-98, 100-108, 110, 112, 114-116, 119, 120, 124, 125, 129, 130, 133-135, 137, 138, 140-147, 149-152, 154, 156, 158-163, 165-168, 170, 172-182, 184-187, 192-208, 210, 211, 213-221, 224-227, 229-231, 233, 235-241, 244-248

**Grevenics**, Hanss Joahims fon (*Hans Joachim von Graevenitz*, 1874 – 1938) – Reihskancelejas vadītājs. 225

**Grifante**, Andrea (*Andrea Griffante*) – vēsturnieks. 36

**Grimms**, Klauss (*Claus Grimm*, 1904 – 1987) – vēsturnieks. 28

**Grīnauss**, Verners fon (*Werner von Grünau*, 1874 – 1956) – Vācijas ārlietu ministrijas pārstāvis pie Vācijas armijas ģenerālštāba 1914. – 1918. gadā. 200

**Gronemans**, Semijs (*Sammy Gronemann*, 1875 – 1952) – *Ober Ost* štāba darbinieks, rakstnieks. 132

**Grothusa**, Alise fon (*Alice von Grothuss (Bredow)*, 1897 – 1984) – Spāres muižas iemītniece. 26, 133

**Grothuss**, Oto fon (*Otto von Grothuss*, 1869 – 1937) – Spāres muižnieks. 26

**Gumzs**, Džonatans (*Jonathan Gumz*) – vēsturnieks. 40

**Gustavs V** (*Gustaf V*, 1858 – 1950) – Zviedrija karalis. 185

**Gugelmeijers**, Ervīns (*Erwin Gugelmeier*, 1879 – 1945) – politiķis, Reihstāga deputāts no Vācijas Nacionāli Liberālās partijas. 24, 25, 141, 195, 203, 225

**Halla**, Izabella (*Isabel Hull*) – vēsturniece. 39, 41, 48

**Harbū**, fon (*von Harbou*) – Vācijas armijas kapteinis. 196

**Harbū**, Karls fon (*Carl von Harbou*, 1860 – 1927) – Vācijas impērijas armijas ģenerālis, *Ober Ost* Viļņas pārvaldes apgabala priekšnieks. 175, 205

**Harnaks**, Ādolfs fon (*Adolf von Harnack*, 1851 – 1930) – Baltijas Uzticības padomes biedrs. 68

**Hartmans**, Fricis (*Fritz Hartmann*, 1866 – 1937) – žurnālists. 93

**Hausmans**, Konrāds (*Conrad Haußmann*, 1857 – 1922) – politiķis. 212

**Hākens**, Frīdrihs fon (*Friedrich von Haken*) – jurists, Kuldīgas apriņķa miertiesnesis. 102, 103, 164, 179

**Hāndorfs**, Viktors (*Viktor Theodor Wilhelm Hahndorff*, 1858 – 1935) – P. fon Hindenburga vietnieks, ģenerālkvartīrmeistars. 190, 196, 213

**Hāns**, Arveds fon (*Arved von Hahn*, 1872 – 1948) – muižnieks, Kurzemes Zemes padomes loceklis. 96, 202, 211, 212, 223, 225

**Hāns**, Kuno fon (*Kuno von Hahn*) – Plieņu muižnieks, Kurzemes Zemes padomes loceklis. 19, 203, 225

**Hāns**, Pauls fon (*Paul von Hahn*) – vācbaltiešu muižnieks. 211, 212

**Hāns**, Vilhelms fon (*Wilhelm von Hahn*, 1871 – 1920) – jurists. 196, 207

**Hečs**, Oto (*Otto Hoetzsch*, 1876 – 1946) – profesors, publicists. 179, 180, 208

**Heincs-Jansens**, Karls (*Karl-Heinz Janßen*, 1930 – 2013) – vēsturnieks. 29

**Helferihs**, Karls (*Karl Helfferich*, 1872 – 1924) – ekonomists, Vācijas impērijas vicekanclers. 198, 227, 229

**Hepe**, Teodors fon (*Theodor von Heppe*, 1870 – 1954) – *Ober Ost* Bjalistokas-Grodņas militārās pārvaldes apgabala priekšnieks, vēlāk – Lietuvas militārās pārvaldes. 108, 196

**Herners**, Herberts fon (*Herbert von Hoerner*, 1884 – 1950) – Īles muižnieks. 26

**Herners**, Rūdolfs fon (*Rudolf von Hoerner-Ihlen*) – muižnieks. 204, 205

**Hertlings**, Georgs fon (*Georg von Hertling*, 1843 – 1919) – Vācijas impērijas kanclers. 226, 227, 230-233, 235, 240

**Hetlijs**, Marks (*Mark Hatlie*) – vēsturnieks. 35

**Hēpke**, Rūdolfs (*Rudolf Häpke*, 1884 – 1930) – *Ober Ost* štāba padomnieks, vēsturnieks. 190

**Hindenburgs**, Pauls fon (*Paul von Hindenburg*, 1847 – 1934) – Vācijas impērijas armijas ģenerālfeldmaršals, Austrumu frontes virspavēlnieks no 1914. gada novembra līdz 1916. gada augustam, no 1916. gada augusta beigām – Vācijas impērijas armijas ģenerālštāba priekšnieks. 24, 25, 31, 53, 54, 55, 59, 64, 68, 72, 74-76, 78, 80, 82-84, 98, 100, 110, 117, 129, 130-132, 137, 145, 161, 162, 169, 170, 171, 177, 187-192, 194-197, 200, 207, 220, 227, 228, 234, 240

**Hiršfelds**, Magnuss (*Magnus Hirschfeld*, 1868 – 1935) – seksologs. 153

**Hofmans**, Makss (*Max Hoffman*, 1869 – 1927) – Vācijas impērijas armijas ģenerālmajors, no 1916. gada augusta beigām – Austrumu frontes virspavēlnieka štāba priekšnieks. 55, 82, 108, 153, 189, 192, 203, 205, 218, 227, 229, 239

**Hūgenbergs**, Alfrēds (*Alfred Hugenberg*, 1865 – 1951) – uzņēmējs, politiķis. 66, 207, 208, 213, 214

**Itjē**, Oskars fon (*Oskar von Hutier*, 1857 – 1934) – Vācijas 8. armijas komandieris. 175, 206

**Izenburgs-Biršteins**, Francs Jozefs (*Franz-Joseph zu Isenburg-Birstein*, 1869 – 1939) – Lietuvas militārās pārvaldes priekšnieks līdz 1918. gada janvārim. 101, 189, 196, 227

**Janševskis**, Aleksandrs (1902 – pēc 1976) – Liepājas iedzīvotājs, mākslinieks. 26, 156

**Janušķēvičs**, Nikolajs (*Николай Янушкевич*, 1868 – 1918) – Krievijas impērijas armijas ģenerālštāba priekšnieks. 62

**Jēkabsons**, Ēriks – vēsturnieks. 57

**Joahims**, Prūsijas princis (*Joachim von Preußen*, 1890 – 1920) – Vilhelma II dēls. 96

**Jureite**, Ulrike (*Ulrike Jureit*) – vēsturniece. 90

**Kaphērs**, fon (*von Kapher*) – Slepēnās žandarmērijas komandieris Kurzemes apgabalā. 121-124, 133, 138

**Katens**, Hugo fon (*Hugo von Kathen*, 1855 – 1932) – Vācijas impērijas armijas ģenerālis, 8. armijas komandieris. 115

**Kavella**, Edīte (*Edith Cavell*, 1865 – 1915) – medmāsa. 131

**Keizerlings**, Roberts fon (*Robert von Keyserlingk*, 1866 – 1959) – Kēnigsbergas apgabala pārvaldes prezidents. 67, 68, 163

**Kemnics**, Arturs Hanss fon (*Hans Arthur von Kemnitz*, 1870 – 1955) – Vācijas ārlietu ministrijas pārstāvis pie *Ober Ost* štāba.

**Keps**, Ērihs (*Erich Keup*, 1885-1973) – ekonomists, Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības izpilddirektors. 185, 211

**Kesners**, Dītrihs (*Dietrich Kuessner*) – teologs, vēsturnieks. 31

**Kēls**, Roberts Luiss (*Robert Lewis Koehl*, 1922 – 2015) – vēsturnieks. 47

**Kisters** (*Küster*) – Kurzemes militārās pārvaldes priekšnieka vietnieks. 114, 116, 133, 135, 156, 170, 182, 196

**Kilmans**, Rihards fon (*Richard von Kühlmann*, 1873 – 1948) – Vācijas impērijas ārlietu ministrs. 206, 227, 228, 234-236

**Klāss**, Heinrihs (*Heinrich Claß*, 1868 – 1953) – politiķis, Panģermāņu savienības priekšsēdētājs. 67, 68, 70

**Kleins**, Fricis (*Fritz Klein*, 1924 – 2011) – vēsturnieks. 32

**Knige**, Jobsts (*Jobst Knigge*) – vēsturnieks. 35, 48

**Knige**, Vilhelms (*Wilhelm Knigge*, 1863 – 1932) – vācbaltiešu muižnieks, Reihstāga deputāts, no 1915. gada Kurzemes militārās pārvaldes Grobiņas apriņķa pārvaldes priekšnieks. 104

**Kohens**, Maksis (*Max Cohen*) – žurnālists, politiķis, Vācijas Sociāldemokrātiskās partijas biedrs. 198

**Krancis**, Verners (*Werner Crantz*) – Vācijas armijas kapteinis. 196

**Krastkalns**, Andrejs (1868 – 1939) – politiskais, sabiedriskais darbinieks. 228

**Krāmers**, Alans (*Alan Kramer*) – vēsturnieks. 35

**Krīzs**, Volfgangs fon (*Wolfgang von Kries*, 1868 – 1945) – Vācijas civilās pārvaldes Varšavas ģenerālgubernā vadītājs. 74

**Krupņikovs**, Pēteris (1920 – 2009) – vēsturnieks. 33

**Kuldkeps**, Marts (*Mart Kuldkepp*) – vēsturnieks. 37

**Kuršmans**, Fricis (*Fritz Curschmann*, 1874 – 1946) – Greifsvaldes Universitātes profesors, ģeogrāfs. 158

**Langfelds**, Ādolfs (*Adolf Langfeld*, 1854 – 1939) – Mēklenburgas-Šverīnes lielhercogistes valsts ministrs. 223

**Lauenšteins**, Oto fon (*Otto von Lauenstein*, 1857 – 1916) – Vācijas impērijas armijas ģenerālleitnants, Lauenšteina armijas grupas komandieris. 55, 56, 59, 61, 98, 163

**Lence**, Augusts (*August Lentze*, 1860 – 1945) – Prūsijas finanšu ministrs. 45

**Lencs**, Vilhelms (*Wilhelm Lenz*, 1939 – 2020) – vēsturnieks. 30

**Leopolds**, Bavārijas princis (*Leopold Prinz von Bayern*, 1846 – 1930) – Vācijas impērijas armijas ģenerālfeldmaršals, Austrumu frontes virspavēlnieks no 1916. gada augusta beigām. 23, 82, 120, 131, 145, 146, 189, 197, 202-206, 218, 220, 229, 236

**Lerhe**, Elizabete – Talsu apriņķa iedzīvotāja. 120

**Lindekvists**, Frīdrihs fon (*Friedrich von Lindequist*, 1862 – 1945) - Vācu koloniālās biedrības priekšsēdētāja vietnieks. 185

**Līvens**, Vilhelms (*Wilhelm Lieven*) – Jaunmuižas muižnieks. 195, 201, 202, 203, 210, 211, 221, 224, 225, 232

**Lūdendorfs**, Ērihs (*Erich von Ludendorff*, 1865 – 1937) – Vācijas impērijas armijas ģenerālis, no 1914. gada novembra līdz 1916. gada augustam Austrumu frontes virspavēlnieka štāba priekšnieks, no 1916. gada augusta beigām – Vācijas ģenerālštāba pirmais ģenerālkvartīrmeistars. 24, 25, 31, 48, 53, 54, 55, 61, 64, 68, 73-77, 79, 80-83, 87, 88, 90, 96, 100, 101, 104, 106, 108, 117, 119, 121, 122, 131, 132, 134, 136, 137, 144, 147, 150, 156, 158, 166, 173, 174, 177, 179, 182, 183, 187-197, 200, 206-208, 212, 213, 220, 222, 227, 228, 231, 233-235, 240

**Ļiuļēvičs**, Vejas Gabriels (*Vejas Gabriel Liulevicius*) – vēsturnieks. 34, 47, 48, 82, 84, 109, 131, 133, 136, 150

**Mačulis**, Dangiras (*Dangiras Mačiulis*) – vēsturnieks. 37

**Manheima**, Lūcija (*Lucie Mannheim*, 1899 – 1976) – aktrise. 170

**Mans**, Bernhards (*Bernhard Mann*) – vēsturnieks. 30

**Manteifels**, Nikolass fon (*Nicolas von Manteuffel*, 1870 – 1933) – jurists, muižnieks. 207, 211

**Manteifels**, Kurts fon (*Kurt von Manteuffel*, 1853 – 1922) – Vācijas impērijas armijas ģenerālis. 70

**Manteifels-Cēge**, Georgs fon (*Georg von Manteuffel-Szoega (Kapsehden)*, 1862 – 1919) – Kapsēdes muižnieks, Kurzemes muižniecības pārstāvis Berlīnē. 19, 164, 178, 223, 224, 225, 226, 233

**Manteifels-Cēge**, Kārlis (*Carl Manteuffel-Szoega*, 1872 – 1948) – vācbaltiešu muižnieks. 52, 146, 232, 235

**Markerts**, Benno (*Benno Marquart*) – Kurzemes militārās pārvaldes Saimniecības nodaļas padomnieks. 146

**Marvics**, Bernhards fon der (*Bernhard von der Marwitz*) – Vācijas 8. armijas leitnants. 93

**Meidenbauers**, Hanss (*Hans Meydenbauer*, 1873 – 1932) – ekonomists, ierēdnis. 208

**Meineke**, Frīdrihs (*Friedrich Meinecke*, 1862 – 1954) – vēsturnieks, profesors. 188

**Melvils**, Viljams (*William Melville*, 1862 – 1926) – advokāts, bijušais Liepājas pilsētas galva. 240

**Mervelts**, Fēlikss fon (*Felix von Merveldt*, 1862 – 1926) – Minsters pārvaldes apgabala prezidents. 75

**Mēdems**, Karls fon (*Karl von Medem*, 1860 – 1926) – Dobeles apriņķa pārvaldes priekšnieks. 104

**Mēklenburga**, Anna (*Anna von Mecklenburg*, 1533 – 1602) – Kurzemes un Zemgales hercogiene, Mēklenburgas hercoga Johana Albrehta I māsa. 221

**Mēklenburgs**, Ādolfs Frīdrihs (*Adolf Friedrich zu Mecklenburg*, 1873 – 1969) – Togo gubernators, Āfrikas pētnieks. 222-225, 234

**Mēklenburgs**, Johans Albrehts (*Johann Albrecht zu Mecklenburg*, 1857 – 1920) – Mēklenburgas-Šverīnes hercogs. 185, 210, 221, 224

**Mihaēliss**, Georgs (*Georg Michaelis*, 1857 – 1936) – Vācijas impērijas kanclers. 46, 120, 128, 164, 211, 223-227, 232

**Millers**, Georgs Aleksandrs fon (*Georg Alexander von Müller*, 1854 – 1940) – Vācijas impērijas Kara flotes admirālis. 26, 71

**Moltke**, Helmut fon (*Helmuth von Moltke*, 1848 – 1916) – Vācijas impērijas armijas ģenerālštāba priekšnieks. 61

**Naujoks**, Hanss (*Hanss Naujoks*, 1892 – 1959) – Vācijas armijas ārsts. 26, 91, 138

**Naumans**, Fridrihs (*Friedrich Naumann*, 1860 – 1919) – politiķis. 31, 186

**Nelsons**, Roberts (*Robert Nelson*) – vēsturnieks. 34, 47, 48, 72, 168

**Nikolajevičs**, Nikolajs (*Николай Николаевич*, 1856 – 1929) – Krievijas impērijas armijas virspavēlnieks, ģenerālis. 59

**Nikolajs II** Romanovs (*Николай II Романов*, 1868 – 1918) – Krievijas imperators. 72, 131, 166

**Noske**, Gustavs (*Gustav Noske*, 1868 – 1946) – Vācijas aizsardzības ministrs. 169

**Nostics**, Hans fon (*Hans von Nostitz*, 1863 – 1958) – Saksijas sūtnis Prūsijā. 221

**Oltmers**, Johens (*Jochen Oltmer*) – vēsturnieks, migrācijas pētnieks. 181

**Omers**, Bartovs (*Omer Bartov*) – vēsturnieks. 90

**Ozoliņa-Krauze**, Austra (1890 – 1941) – publiciste, sabiedriskā darbiniece. 203

**Ozols**, Jānis – sk. Bernevics, Aleksandrs Hanss. 167

**Pajers**, Frīdrihs fon (*Friedrich von Payer*, 1847 – 1931) – Vācijas impērijas vicekanclers. 238, 239

**Paprics**, Ginters fon (*Günther von Pappritz*, 1856 – 1936) – Vācijas impērijas armijas ģenerālleitnants. 98, 99

**Paupe**, Elza – Liepājas iedzīvotāja. 132

**Pēlmans**, Markuss (*Markus Pöhlmann*) – vēsturnieks. 27

**Plaudis**, Jānis (1903 – 1952) – rakstnieks. 153

**Pritvics**, Maksimilians fon (*Maximilian von Prittwitz*, 1848 – 1917) – Vācijas impērijas armijas ģenerālis, 8. armijas komandieris. 53

**Radovics**, Vilhelms fon (*Wilhelm von Radowitz*, 1875 – 1939) – Vācijas impērijas Reihskanzlejas apakšsekretārs. 238, 239

**Rainis** (Jānis Pliekšāns, 1865 – 1929) – rakstnieks, politiķis, sabiedriskais darbinieks. 203

**Ramins**, Gustavs (*Gustav Ramin*) - Pārapdrošināšanas sabiedrības *Deutschland* pārstāvis. 214

**Rehenbergs**, Albrehts fon (*Albrecht von Rechenberg*, 1861 – 1935) – Vācu Austrumāfrikas gubernators. 65

**Reihenauss**, Francs fon (*Franz von Reichenau*, 1857 – 1940) – diplomāts, jurists, Vācu-baltiešu biedrības valdes loceklis. 185

**Reiterns-Nolkens**, Voldemārs fon (*Woldemar von Reutern-Nolcken*) – Kurzemes muižniecības Zemes pilnvarotais. 200, 201

**Reke**, Vilhelms fon der (*Wilhelm von der Recke*) – vācbaltiešu muižnieks. 211

**Rennenkampfs**, Pauls fon (*Paul von Rennenkampf*, 1854 – 1918) – Krievijas impērijas armijas ģenerālis, 1. armijas komandieris. 53, 56

**Rihters**, Klauss (*Klaus Richter*) – vēsturnieks. 35, 229

**Rorbahs**, Pauls (*Paul Rohrbach*, 1869 – 1956) – Baltijas Uzticības padomes biedrs, publicists. 68, 69, 102

**Rozenbergs**, Alfrēds (*Alfred Rosenberg*, 1893 – 1946) – Nacistiskās Vācijas Okupēto Austrumu apgabalu ministrs 1941. - 1945. gadā. 21

**Rozenbergs**, Eduards fon (*Eduard von Rosenberg*, 1878 – 1954) – jurists. 26, 204

**Rozens**, Hans Oto fon (*Johann Hans Otto von Rosen*, 1870 – 1945) – Lielstraupes muižnieks. 25

**Rudeniks** (*Rudenick*) – *Ober Ost* štāba majors. 162

**Rupprehts**, Bavārijas (*Rupprecht von Bayern*, 1869 – 1955) – Bavārijas karalistes kroņprincis. 232

**Saksijas Morics** (*Hermann Moritz Graf von Sachsen*, 1696 – 1750) – Kurzemes un Zemgales hercogs no 1726. līdz 1728. gadam. 221

**Samsonovs**, Aleksandrs (*Александр Самсонов*, 1859 – 1914) – Krievijas impērijas armijas ģenerālis, 2. armijas komandieris. 53, 56

**Staļūnas**, Darjus (*Darius Staliūnas*) – vēsturnieks. 37

**Steputaitis**, Viliuss Vilhelms (*Vilius Wilhelm Steputaitis*, 1868 – 1941) – Prūsijas valsts padomnieks, Gumbīnes lietuviešu biedrības priekšsēdētājs, *Ober Ost* štāba darbinieks. 106

**Stražs**, Aba (*Abba Strazhas*) – vēsturnieks. 30, 31, 126

**Strādnieks**, Ansis (1862 – pēc 1927) – amatnieks. 21, 22, 110, 125, 140, 151

**Sukņickis**, Viktors (*Wiktor Sukiennicki*, 1901 – 1983) – vēsturnieks. 30, 78, 88

**Šeidemans**, Filips (*Philipp Scheidemann*, 1865 – 1939) – politiķis. 31, 186, 240

**Shapdrēvera**, Sofija de (*Sophie de Schaepdrijver*) – vēsturniece. 38

**Šilde**, Ādolfs (1907 – 1990) – publicists, vēsturnieks. 31, 32

**Šillers**, Frīdrihs (*Friedrich Schiller*, 1759 – 1805) – vācu dzejnieks, dramaturgs. 169

**Šīmanis**, Pauls (Paul Schiemann, 1876 – 1944) - politiķis, publicists. 237

**Šīmanis**, Teodors (*Theodor Schiemann*, 1847 – 1921) – Austrumeiropas vēstures profesors, publicists, Baltijas Uzticības padomes biedrs. 68, 179

**Šlīfens**, Alfrēds fon (*Alfred von Schlieffen*, 1833 – 1913) – Vācijas impērijas armijas feldmaršals, ģenerālštāba priekšnieks. 44, 75

**Šmite**, F. (*F. Schmidt*) – Slepenās žandarmērijas aģente. 123

**Šmits**, Gustavs (*Gustav Schmidt*, 1857 – 1936) – Jelgavas pilsētas galva no 1904. līdz 1915. gadam. 201, 205, 225, 237

- Šmits**, Rohus (*Rochus Schmidt*, 1860 – 1938) – Žandarmērijas komandieris *Ober Ost*. 119
- Šorlēmers-Lizērs**, Klemenss fon (*Clemens Freiherr von Schorlemer-Lieser*, 1856 – 1922) – Prūsijas lauksaimniecības ministrs. 97
- Štafenhāgens**, Oskars (*Oskar Stavenhagen*, 1850 – 1930) – Kurzemes Zemes arhīva direktors, vēsturnieks. 201
- Štegmanis**, Helmuts (*Helmuth Stegman*, 1892 – 1983) – ierēdnis, jurists. 25
- Štempelis**, Kurts fon (*Kurt von Stempel*, 1882 – 1945) – Kurzemes militārās pārvaldes darbinieks. 105
- Šteins**, Hermanis fon (*Hermann von Stein*, 1854 – 1927) – Vācijas impērijas armijas ģenerālis, Prūsijas kara ministrs. 191
- Štiglics**, Roberts fon (*Robert von Stieglitz*, 1865 – 1933) – Saksijas karalistes sūtnis Bavārijā. 222
- Štrandmanis**, Arvīds fon (*Arvid von Strandmann*, 1858 – 1926) – landrāts, Vidzemes konsistorijas ģenerālsuperintendents. 228
- Štriks**, Heinrihs fon (*Heinrich von Stryk*, 1873 – 1938) – politiķis, Vidzemes muižniecības pārstāvis Berlīnē. 228, 237
- Štruks**, Hermans (*Hermann Struck*, 1876 – 1944) – mākslinieks, *Ober Ost* Politiskās nodaļas darbinieks. 82, 92
- Šulce**, Roberts Alfrēds (*Robert Alfred Schulze*, 1878 – 1929) – jurists, slepenpadomnieks. 229
- Šulce-Gevernics**, Gerhards fon (*Gerhard von Schulze-Gävernitz*, 1864 – 1943) – politiķis. 133
- Šverīns**, Detlofs fon (*Detlof von Schwerin*, 1869 – 1940) – Vācijas impērijas armijas pulkvedis-leitnants, Nemunas armijas štāba priekšnieks. 96
- Šverīns**, Frīdrihs fon (*Friedrich von Schwerin*, 1862 – 1925) – ierēdnis, Brandenburgas apgabala prezidents, Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības priekšsēdētājs. 71, 72, 73, 80, 183, 185, 186, 208, 209, 211, 213, 214, 223
- Taubers**, Joahims (*Joachim Tauber*) – vēsturnieks. 35, 84
- Tīsens**, Augusts (*August Thyssen*, 1842 – 1926) – rūpnieks, uzņēmējs. 66
- Tīslers**, Francs (*Franz Tiesler*, 1874 – pēc 1935) – *Ober Ost* Finanšu nodaļas vadītājs. 83, 87
- Tolstojs**, Ivans (*Иван Толстой*, 1858 – 1916) – Petrogradas pilsētas galva. 58
- Tranzē-Rozeneks**, Astafs fon (*Astaf von Transehe-Roseneck*, 1865 – 1946) – vācbaltiešu muižnieks, vēsturnieks. 228, 239
- Treičke**, Heinrihs fon (*Heinrich von Treitschke*, 1834 – 1896) – vācu vēsturnieks, publicists, Reihstāga deputāts. 208
- Trockis**, Ļevs (*Лев Троцкий*, 1879 – 1940) – revolucionārs, Padomju Krievijas ārlietu tautas komisārs. 234, 237



**Trota-Šolcs**, Augusts fon (*August von Trotta zu Solz*, 1855 – 1938) – Prūsijas izglītības ministrs. 163

**Ulriha**, Emma – Jelgavas Apgabalcieta ieslodzītā. 136

**Valdemārs**, Prūsijas princis (*Waldemar Prinz von Preußen*, 1889 – 1945) – vācu jurists, ķeizara Vilhelma II brāļa dēls. 210

**Valderzē**, Georgs fon (*Georg von Waldersee*, 1860 – 1932) – Pārvaldes ģenerālis pie *Ober Ost* štāba militāros jautājumos. 229

**Valdmanis**, Georgs (*George Waldmann*) – Vācijas 8. armijas kareivis. 105

**Valrafs**, Makss (*Max Wallraf*, 1859 – 1941) – Vācijas impērijas iekšlietu ministrs. 227, 228

**Vartenburgs**, Heinrihs Jorks fon (*Heinrich Yorck von Wartenburg*, 1861 – 1923) – jurists, *Ober Ost* Viļņas-Suvalkus apgabala pārvaldes priekšnieks. 101, 106

**Vācietis**, Jukums (1873 – 1938) – Krievijas armijas virsnieks, Pirmā pasaules kara laikā 5. Zemgales latviešu strēlnieku bataljona (pulka) komandieris. 142

**Vānšāfe**, Arnolds (*Arnold Wahnschaffe*, 1865 – 1941) – Reihskancelejas vadītājs. 189

**Vegeners**, Leo (*Leo Wegener*, 1870-1936) – ekonomists. 208, 213, 214

**Veinbergs**, Frīdrihs (1844 – 1924) – politiķis, “Rīgas Latviešu Avīzes” izdevējs. 228, 236

**Veits**, Konrāds (*Conrad Veidt*, 1893 – 1943) – aktieris. 170

**Venners**, Teodors (*Theodor Wanner*, 1875 – 1955) – Ārzemju vāciskuma pētniecības muzeja un institūta vadītājs. 174

**Vertheimers**, Fricis (*Fritz Wertheimer*, 1884 – 1927) – vācu žurnālists, Ārzemju vāciskuma pētniecības muzeja un institūta ģenerālsēkretārs. 175

**Vesmanis**, Fridrihs (1875 – 1941) – Latvijas Republikas 1. Saeimas priekšsēdētājs. 26

**Vesmanis**, Kārlis – Rundāles pagasta iedzīvotājs, lauksaimnieks. 26, 112, 138, 152, 171

**Vesterhofs**, Kristians (*Christian Westerhoff*) – vēsturnieks. 35

**Veterhofs**, Frīdrihs (*Friedrich Wetterhoff*, 1878 – 1922) – jurists. 70, 71

**Vē**, Oto fon (*Otto von Veh*, 1850 – 1927) – Baltijas Uzticības padomes priekšsēdētājs. 68, 70

**Vēbers**, Helmuts (*Helmuth Weber*) – vēsturnieks. 32

**Vēžnieks**, Augusts – Sīpeles pagasta vecākais, Kurzemes Zemes padomes loceklis. 205, 237, 239, 240

**Vilhelms II** (*Wilhelm II, Friedrich Wilhelm Viktor Albert von Preußen*, 1859 – 1941) – Vācijas impērijas ķeizars, Prūsijas karalis. 31, 43, 65, 68, 74, 96, 166, 170, 173, 176, 189-191, 194, 196, 197, 199, 200, 202, 205, 206, 227, 233, 234, 235, 239-241

**Vilhelms II** Virtembergs (*William II of Württemberg*, 1848 – 1921) – Virtembergas karalis. 176

**Vilperts**, Frīdrihs fon (*Friedrich von Wilpert*, 1893 – 1990) – *Ober Ost* Preses nodaļas darbinieks, žurnālists. 169

**Vilsons**, Vudro (*Woodrow Wilson*, 1856 – 1924) – ASV prezidents. 187, 229

**Vinklers**, Bruno (*Winkler*) – Kurzemes militārās pārvaldes apriņķa skolu inspektors. 163

**Vīks**, Teodors (*Theodor Weeks*) – vēsturnieks. 35

**Vīns**, Gevins (*Gavin Wiens*) – vēsturnieks. 222

**Vrangelis**, Vilhelms fon (*Wilhelm von Wrangell*) – vācbaltiešu muižnieks. 70

**Vrisbergs**, Ernsts fon (*Ernst von Wrisberg*, 1862 – 1927), Prūsijas Kara ministrijas departamenta direktors. 199

**Zariņš**, Bruno – Slepenās žandarmērijas aģents. 123

**Zaubercveigs**, Traugots fon (*Traugott von Sauberzweig*, 1863 – 1920) – Vācijas impērijas armijas ģenerālleitnants, 8. armijas štāba priekšnieks. 131

**Zerafims**, Augusts Roberts (*August Robert Seraphim*, 1863 – 1924) – Kurzemes militārās pārvaldes Skolu un baznīcas lietu nodaļas vadītājs, vēsturnieks. 21, 104, 105, 121, 132, 147, 159, 160, 162, 163, 165, 172, 174-176

**Zerafims**, Ernsts (*Ernst Seraphim*, 1862 – 1945) – publicists, žurnālists. 174

**Zerafims**, Rihards Vilhelms (*Richard Wilhelm Seraphim*, 1866 – 1939) – Kurzemes militārās pārvaldes Jelgavas pilsētas pārvaldes priekšnieks, jurists. 104, 174

**Zetens**, van (*van Setten*) – Kurzemes militārās pārvaldes Tukuma apriņķa pārvaldes priekšnieks. 105, 156

**Zēbergs**, Reinholds (*Reinhold Seeberg*, 1859 – 1935) – Baltijas Uzticības padomes biedrs. 68

**Zēbergs**, Voldemārs (*Woldemar Seeberg*, 1888 – pēc 1918) – *Libausche Zeitung* redaktors. 22

**Zēringss**, Makss (*Max Sering*, 1857 – 1939) – Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības dibinātājs, tautsaimnieks. 34, 71, 72, 73, 80, 94, 95, 101, 158, 177, 178, 179, 183, 184

**Zikuss**, Johans (*Johan Zikus*) – zemnieks. 120

**Zimēss**, Georgs Vilhelms fon (*Georg Wilhelm von Siemens*, 1855 – 1919) – uzņēmējs, rūpnieks. 185, 188

**Zīverss**, Makss fon (*Max von Sivers*, 1857 – 1919) – vācbaltiešu muižnieks. 52, 228

**Zvejnieks**, Ādolfs – skolnieks. 132

## **PIELIKUMI**

Kurzemes Zemes sapulces un Kurzemes Zemes padomes locekļu (deputātu) saraksts<sup>1</sup>

Kurzemes Zemes sapulce	Kurzemes Zemes padome
<b>Kurzemes muižniecība</b> 1. Vilhelms Līvens ( <i>Wilhelm Lieven-Neuhof</i> ) 2. Kuno fon Hāns ( <i>Kuno von Hahn-Plonian</i> ) 3. Verners fon Buholcs ( <i>Werner von Buchholz-Suhrs</i> ) 4. Valters fon Grothūss ( <i>Walter von Grothuß-Garrosen</i> )	1. Vilhelms Līvens ( <i>Wilhelm Lieven-Neuhof</i> )
<b>Lielgruntnieki</b> 5. Aleksandrs fon Rādēns ( <i>Alexander von Rahden-Maihof</i> , Jelgava) 6. Oto fon Fītinghofs ( <i>Otto von Vietinghoff-Gross-Bersen</i> , Dobeļe) 7. Arveds fon Hāns ( <i>Arved von Hahn-Mitau</i> , Sesava) 8. M. fon Līvens ( <i>M. von Lieven-Hofzumberge</i> , Mežmuiža) 9. R. fon Grothūss ( <i>R. von Grothuß-Mitau</i> , Bauska) 10. Aleksandrs fon Renne ( <i>Alexander von Rönne-Bershof</i> , Iecava) 11. K. fon Hāns ( <i>K. von Hahn-Rengenhof</i> , Tukums) 12. V. fon der Reke ( <i>W. von der Recke-Neunburg</i> , Jaunpils) 13. Rūdolfs fon Hērnērs ( <i>Rudolf von Hoerner-Ihlen</i> , Auce) 14. E. fon Firks ( <i>E. von Fircks-Samiten</i> , Kandava) 15. Oto fon Grothūss ( <i>Otto von Grothuß-Spahren</i> , Talsi) 16. Osvalds Titēlbahs ( <i>Oswald Tittelbach-Klein-Wirben</i> , Sabile) 17. G. fon der Reke ( <i>G. von der Recke-Seßlauken</i> , Ārlava) 18. Silvio Brēdrihs ( <i>Silvio Broedrich-Kurmahlen</i> , Kuldīga) 19. V. fon Hāns ( <i>W. von Hahn-Schnepeln</i> , Vārme) 20. Edgars fon Hāns ( <i>Edgar von Hahn-Tuckumshof</i> , Saldus) 21. Kuno fon Grothūss ( <i>Kuno von Grothuß-Pusseneeken</i> , Ventspils) 22. F. fon Buholcs ( <i>F. von Buchholz-Garsden</i> , Piltene) 23. Vakants – Dundaga 24. Artūrs fon Holtejs ( <i>Arthur von Holtey-Birsen</i> , Alsunga) 25. Kurts fon Manteifēls ( <i>Kurt von Manteuffel-Zilden</i> , Saka)	2. Kuno fon Hāns ( <i>Kuno von Hahn-Plonian</i> ) 3. Aleksandrs fon Rādēns ( <i>Alexander von Rahden-Maihof</i> ) 4. Nikolaušs fon Manteifēls ( <i>Nicolaus von Manteuffel-Dserwen</i> ) 5. Oto fon Fītinghofs ( <i>Otto von Vietinghoff-Gross-Bersen</i> ) 6. Arveds fon Hāns ( <i>Arved von Hahn-Mitau</i> ) 7. R. fon Grothūss ( <i>R. von Grothuß-Mitau</i> )

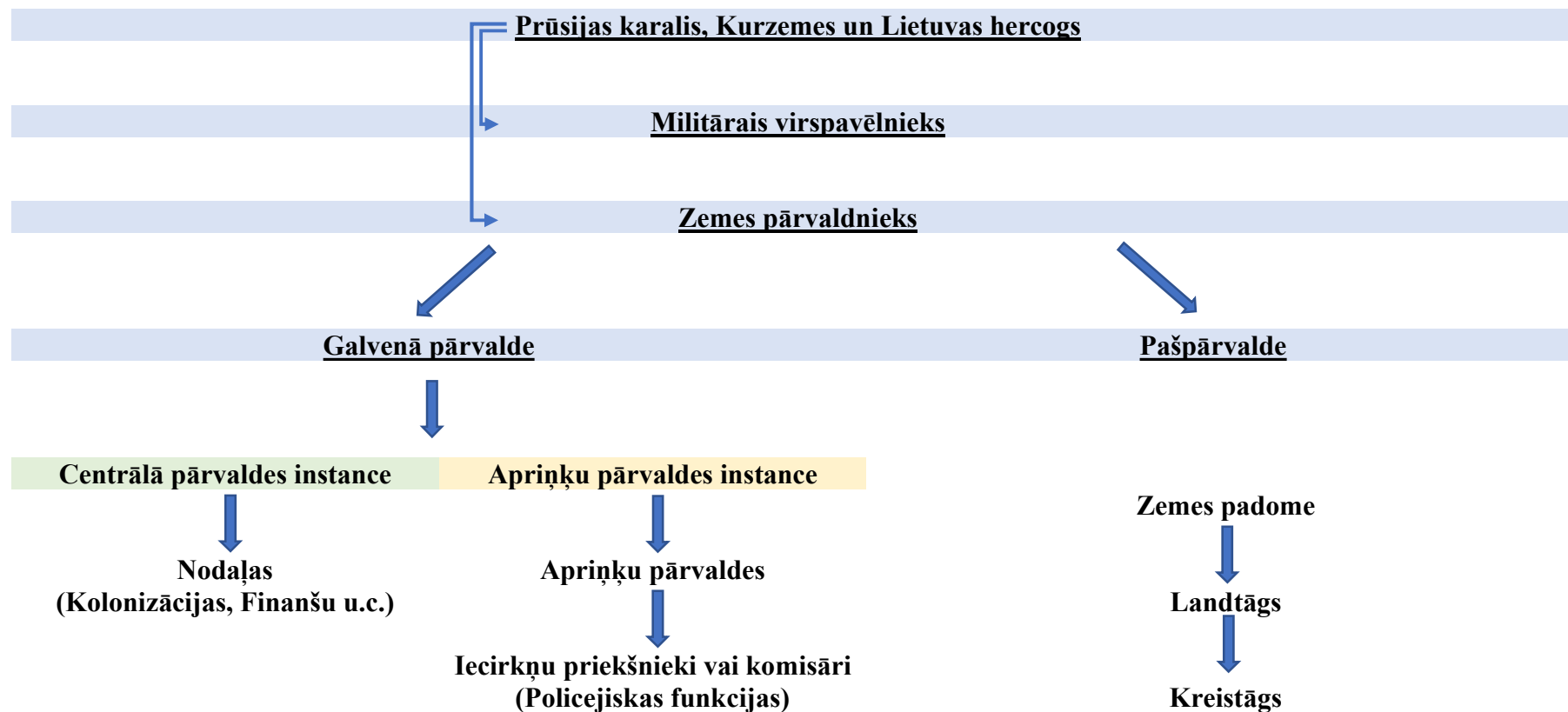
<sup>1</sup> Iekavās saglabāta avotā izmantotā personvārdu oriģinālrakstība vācu valodā. Sastādīts pēc: VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. Oktober 1917. S. 104-106. HStAS, E 130a, Bü 1157.

	<p>26. Nikolauss fon Manteifels (<i>Nicolaus von Manteuffel-Dserwen</i>, Aizpute)  27. F. fon Firks (<i>F. von Fircks-Rudbahren</i>, Valtaiķi)  28. E. fon Kleists (<i>E. von Kleist-Groß-Dselben</i>, Embūte)  29. K. fon Šrēders (<i>K. von Schroeders-Ordangen</i>, Gramzda)  30. G. fon Manteifels (<i>G. von Manteuffel-Kapsehden</i>, Grobiņa)  31. J. fon Grothūss (<i>J. von Grothuß-Krothen</i>, Durbe)</p>	
<p><b>Mazgruntnieki</b></p>	<p>32. Kristiāns Minders (<i>Christian Münder</i>), pagasta vecākais, Brizules (Sēmes), Tukuma apriņķis  33. Teodors Zīriņš (<i>Theodor Siering</i>), pagasta vecākais, Praviņas, Tukuma apriņķis</p> <p>34. Johans Spunde (<i>Johann Spunde</i>), pagasta vecākais, Lestene, Tukuma apriņķis  35. Johans Elke (<i>Johann Oelke</i>), kolonists, pagasta vecākais, Zante, Talsu apriņķis  36. Antons Āboliņš (<i>Anton Aboleng</i>), lauksaimnieks, Pastendes pagasts, Talsu apriņķis  37. Ferdinands Rudovics (<i>Ferdinand Rudowitz</i>), pagasta vecākais, Zemītes pagasts, Talsu apriņķis  38. Kārlis Bīlands (<i>Karl Bihland</i>), pagasta vecākais, Kabiles pagasts, Talsu apriņķis  39. Teodors Lukašēvics (<i>Theodor Lucaszewitz</i>), pagasta vecākais, Sarkanmuižas pagasts, Ventspils apriņķis  40. Ernsts Blūmbergs (<i>Ernst Blumber</i>), pagasta vecākais, Tārgales pagasts, Ventspils apriņķis  41. Ansis Jope (<i>Ans Jopp</i>), pagasta vecākais, Popes pagasts, Ventspils apriņķis  42. Mārtiņš Mellacs (<i>Martin Mellatz</i>), pagasta vecākais, Kronvirnavas pagasts, Dobeles apriņķis  43. Kristaps Smiltnieks (<i>Christoph Smiltneek</i>), pagasta vecākais, Zaļenieku pagasts, Dobeles apriņķis.</p>	<p>8. Ernests Ziemelis (<i>Ernst Semel</i>)  9. Teodors Zīriņš (<i>Theodor Siering</i>)  10. Augusts Vēžnieks (<i>August Weschneek</i>)  11. Kārlis Bīlands (<i>Karl Bihland</i>)  12. Jānis Ramanis (<i>John Ramann</i>)</p> <p>13. Jēkabs Šmits (<i>Jakob Schmidt</i>), kolonists</p>

	<p>44. Augusts Vēžnieks (<i>August Weschneek</i>), pagasta vecākais, Sīpeles pagasts, Dobeles apriņķis</p> <p>45. Jānis Ramanis (<i>John Ramann</i>), pagasta vecākais, Ceraukstes pagasts, Bauskas apriņķis</p> <p>46. Gustavs Lejmalnieks (<i>Gustav Lemalneek</i>), pagasta vecākais, Jaunsaiļes pagasts, Bauskas apriņķis</p> <p>47. Jānis (Johans) Bundurs (<i>Johann Bundur</i>), pagasta vecākais, Bauskas pagasts, Bauskas apriņķis</p> <p>48. Jēkabs Šmits (<i>Jakob Schmidt</i>), kolonists, pagasta vecākais, Planicas pagasts, Kuldīgas apriņķis</p> <p>49. Heinrihs (Indriķis)Valdmanis (<i>Heinrich Waldmann</i>), pagasta vecākais, Kurmāles pagasts, Kuldīgas apriņķis</p> <p>50. Ādams Ozoliņš (<i>Adam Ohsoling</i>), pagasta vecākais, Rengū pagasts, Kuldīgas apriņķis.</p> <p>51. Jēkabs Mateuss (<i>Jakob Matthäus</i>), pagasta vecākais, Cieceres pagasts, Kuldīgas apriņķis.</p> <p>52. Rūdolfs Jēns (<i>Rudolf Jaehn</i>), kolonists, lauksaimnieks, Tāšu-Padures pagasts, Aizputes apriņķis</p> <p>53. Fricis Jaunzems (<i>Fritz Jaunsem</i>), pagasta vecākais, Vaiņodas pagasts, Aizputes apriņķis</p> <p>54. Kārlis Hiršnieks (<i>Karl Hirsneek</i>), pagasta vecākais, Rudbāržu pagasts, Aizputes apriņķis</p> <p>55. Ernests Ziemelis (<i>Ernst Semel</i>), pagasta vecākais, Salienes pagasts, Aizputes apriņķis</p> <p>56. Andrejs Ozoliņš (<i>Andrei Ohsoling</i>), pagasta vecākais, Dunalkas pagasts, Grobiņas apriņķis</p> <p>57. Vilhelms Salnieks (<i>Wilhelm Salneek</i>), pagasta vecākais, Grobiņas pagasts, Grobiņas apriņķis</p> <p>58. Jānis (Johans) Burkevics (<i>Johann Burkewitz</i>), pagasta vecākais, Vērgales pagasts, Grobiņas apriņķis</p>	
<p><b>Pilsētu pārstāvji</b></p>	<p>59. Viljams Melvils (<i>William Melville</i>), advokāts, Liepāja</p> <p>60. Hermanis Adolfi (<i>Hermann Adolphi</i>), advokāts, Liepāja</p> <p>61. Oskars Borkovskis (<i>Oskar Borkowsky</i>), advokāts, Liepāja</p> <p>62. Emīls Falkenhofs (<i>Emil Falkenhof</i>), tirgotājs, Liepāja</p>	<p>14. Gustavs Šmits (<i>Gustav Schmidt</i>)</p> <p>15. Viljams Melvils (<i>William Melville</i>)</p> <p>16. Andrejs Bērziņš (<i>Andreas Behrsin</i>)</p> <p>17. Eižens Ličs (<i>Eugen Litsch</i>)</p>

	<p>63. Andrejs Bērziņš (<i>Andreas Behrsin</i>), grāmatu iespiestuves īpašnieks, Liepāja</p> <p>64. Aleksandrs Birks (<i>Aleksander Birk</i>), advokāts, Liepāja</p> <p>65. Gustavs Šmits (<i>Gustav Schmidt</i>), advokāts, Jelgava</p> <p>66. Kārlis Šiliņš (<i>Karl Silling</i>), slotu pinējs, Jelgava</p> <p>67. Oto Vestermanis (<i>Otto Westermann</i>), baņķieris, Jelgava</p> <p>68. Eduards Reinke (<i>Eduard Reinke</i>), pilsētas galva, Ventspils</p> <p>69. Ernests Bērzkalns (<i>Ernst Berskaln</i>), namīpašnieks, Ventspils</p> <p>70. Eižens Ličs (<i>Eugen Litsch</i>), advokāts, Kuldīga</p> <p>71. Rūdolfs Holmanis (<i>Rudolf Hollmann</i>), ģimnāzijas direktors, Kuldīga (slimības gadījumā aizstāj Artūrs fon Krauze (<i>Artur von Krause</i>))</p> <p>72. Augusts Prenclavs (<i>August Prenzlau</i>), tirgotājs, Tukums</p> <p>73. Vilhelms Rode (<i>Wilhelm Rode</i>), pilsētas galva, Talsi</p> <p>74. Teodors Tīrmans (<i>Theodor Thiermann</i>), aptiekārs, Bauska</p> <p>75. Eduards fon Šrēders (<i>Eduard von Schröders</i>), pilsētas galva, Aizpute.</p>	
<b>Garīdznieki (evaņģēliski luteriskā baznīca)</b>	<p>76. Aleksandrs Hanss Bernevics (<i>Alexander Hans Bernewitz</i>), ģenerālsuperintendents, Jelgava</p> <p>77. Vilhelms Gilberts (<i>Wilhelm Gilbert</i>), Džūkste</p> <p>78. Aleksandrs Bernevics (<i>Alexander Bernewitz</i>), Kandava</p> <p>79. Hermanis Grīners (<i>Hermann Grüner</i>), Salgale</p>	<p>18. Aleksandrs Hanss Bernevics (<i>Alexander Hans Bernewitz</i>)</p> <p>19. Aleksandrs Bernevics (<i>Alexander Bernewitz</i>)</p>
<b>Garīdznieki (katoļu baznīca)</b>	<p>80. Kazimirs Jasens (<i>Kazimieras Jasenas</i>), Jelgava</p>	<p>20. Kazimirs Jasens (<i>Kazimieras Jasenas</i>)</p>

Alfrēda fon Goslera 1917. gada jūlijā izstrādātais Kurzemes turpmākās pārvaldes (satversmes) projekts<sup>1</sup>



<sup>1</sup> Sastādīts pēc: BArch MA, N98/4, S. 12-20.



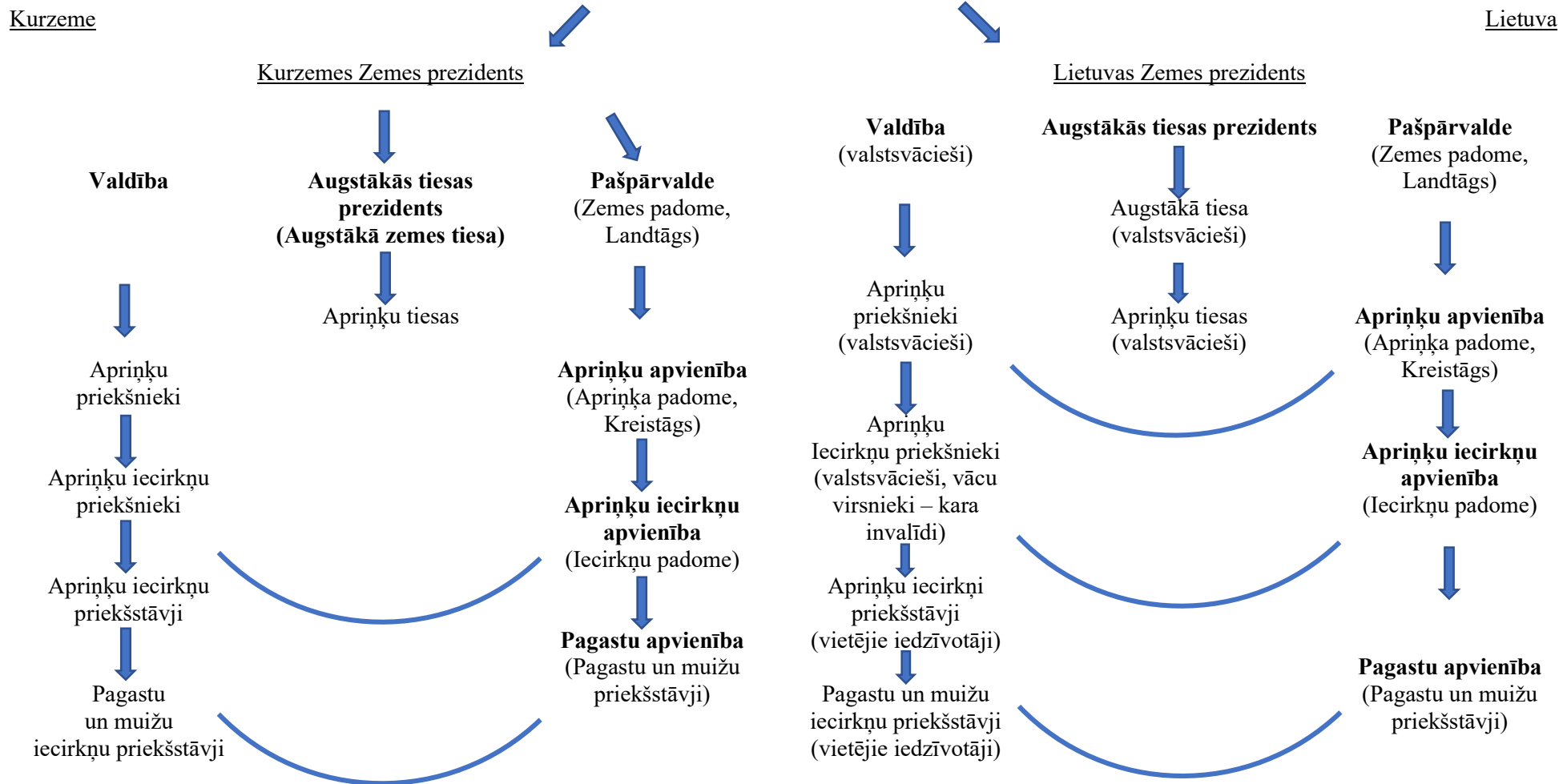
## Vilhelma fon Gaila 1917. gada jūlijā izstrādātais Kurzemes un Lietuvas hercogistu pārvaldes formas projekts<sup>1</sup>

### Prūsijas karalis, Kurzemes un Lietuvas hercogs

Kurzemes un Lietuvas hercogistu Zemes pārvaldnieks (vienlaikus – armijas virspavēlnieks)

### Valsts sekretārs

a) Iekšlietu nodaļa    b) Finanšu nodaļa    c) Juridiskā nodaļa    d) Saimnieciskā nodaļa    Kurzemes un Lietuvas hercoga virstiesā



<sup>1</sup> Sastādīts pēc: StAW, NDS 263, (-44 (Stab Ober-Ost)). Anlage B. (Autors pateicas Greifswaldes Universitātes doktorantam Ronam Helfričam (*Ron Hellfritsch*) par avota pieejamību izpētei).



